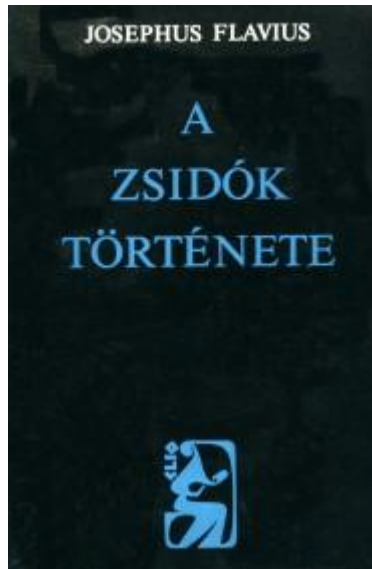

JOSEPHUS FLAVIUS
A ZSIDÓK TÖRTÉNETE

VÁLOGATTA ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA
HAHN ISTVÁN

A SZÖVEGET
AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE
ÉS A JEGYZETEKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA
KARSAI GYÖRGY

Fordította: Révay József

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST 1980

A mű eredeti címe: Judaiké Archaialogia

Hungarian translation

© Révay József jogutóda

(Az kiadás digitalizált változata!)

BEVEZETÉS

Úgy vélem, akik történetírásra vállalkoznak, nem mind egy és ugyanazon okból, hanem sokféle és egymástól javarészt elütő okból vállalják ezt a munkát. Mert egyesek azért vágnak bele ebbe a műfajba, hogy megragyogtassák írói művészetüket, és ezen a réven hírnévre tegyenek szert, mások pedig azért, hogy örömet szerezzenek azoknak, akiknek a cselekedeteit megörökítik; minden tőlük telhetőt megtesznek e céljuk érdekében. Vannak, akiket a dolgoknak az a kényszere hajt, hogy pontosan írásba foglalják azokat az eseményeket, amelyeknek részesei voltak. Sokan vannak; akiket eddig fel nem derített közérdekű események fontossága indított arra, hogy megírják a történetüket az olvasóközönség tájékoztatására. Engem a felsorolt okok közül a két utóbbi indított írásra. Mert a mi zsidó háborúkat, amelyet a rómaiak ellen viseltünk, eseményeit és szerencsétlen végét, mivel magam is részt vettem benne, szinte kényszerű kötelességem volt megírni, már csak azért is, hogy megbélyegezzem azokat, akik műveikben meghamisították az igazságot.

Ennek a műnek a megírására abban a meggyőződésben vállalkoztam, hogy bizonyára felkelti majd minden görög olvasó érdeklődését; tudniillik felöleli egész történelmünket és államszervezetünk ismertetését; mindezt héber iratokból fordítottam. Már akkor, amikor a háború történetét megírtam, feltettem magamban, hogy tájékoztatom az olvasóközönséget a zsidók eredetéről, viszontagságos történelméről, híres törvényhozójukról, aki megtanította őket az istenfélelemre és minden egyes erény gyakorlására, sok-sok háborújukról, amiket a századok folyamán végigharcoltak, és erről az utolsóról is, a rómaiak ellen, amelybe akarattuk ellenére sodródtak bele. Mivel azonban ennek a történelme igen nagy terjedelmű, ezt a tárgyat különválasztottam, és a háborút kezdeteitől a végéig külön műben foglaltam össze. De bizonyos idő múltán tétovázás és csüggedés vett erőt rajtam – rendszerint mindenkit meglep ez az érzés, aki nagy dologba vágja a fejszóját –, hogy hogyan dolgozzam fel ezt a hatalmas anyagot görög nyelven, amely számomra mégiscsak idegen. De voltak némelyek, akik történelmi érdeklődésből buzdítottak e mű megírására, és ezek között is főképpen Epaphroditus, az a férfiú, aki a szellemi műveltség minden fajtájáért rajong, de különösképpen a történelmet kedveli; nyilván mert maga is országos fontosságú ügyekkel foglalkozott, sok mindenféle sorsfordulatot megért, és minden helyzetben bámulatra méltó lelkiállásról és rendíthetetlen jellemzilárdságról tett tanúbizonyságot. Tehát az ő buzdításának engedtem, hiszen ő mindig hathatósan támogatta azokat, akik valami hasznosat és szépet tudnak alkotni. De szégyelltem is magamat, hogy esetleg olyan látszata lesz a dolognak, mintha inkább lenném kedvemet a léha szórakozásban, mint a legmagasabb rendű munkában: nekivágtam hát ennek a munkának, mégpedig nagyobb kedvvel, mert az említett okokon kívül azt is szöges gonddal számba vettem, hogy a mi őseink is igyekeztek áthagyományozni az utókorra történelmük eseményeit, és a görögök közt is sokan vannak, akik nagyon szeretnék megismerni múltunkat és jelenünket.

Megállapítottam, hogy II. Ptolemaios király, aki lelkesen támogatta a művelődést és gyűjtötte a könyveket, különösen nagyra becsülte a mi törvényeinket és az erre épülő állami alkotmányunkat, és mindenáron szerette volna lefordíttatni görög nyelvre; és Eleázár, a mi főpapunk, akinél kiválóbb főpapunk nem volt még soha, nem tagadta meg a király óhajának teljesítését, pedig bizonyára megtagadta volna, ha nem lett volna nálunk ősi hagyomány, hogy semmi dicséretre méltó dolgunkat ne rejtegezzük. Én tehát úgy gondoltam, hogy követnem kell a főpap nagylelkű példáját, abban a meggyőződésben, hogy bizonyára most is sokan vannak, akik éppoly tudnivágyók, mint a király. De a király

nem kaphatta meg az egész iratgyűjteményt, hanem csak a törvényeinkre vonatkozó részt adták át neki azok, akiket fordítókul küldtünk Alexandriába. Ezek a szent iratok óriási anyagot ölelnek fel, hiszen ötezer év történetét foglalják magukban, teli vannak mindenféle nevezetes eseménnyel, szerencsés és szerencsétlen háborúkkal, hadvezérek vitézkedéseivel és politikai vállalkozásokkal

Végeredményben aki végigolvassa ezt a történelmet, leginkább azt a tanulságot vonhatja le belőle, hogy azoknak, akik Isten parancsainak engedelmeskednek, és nem merészlik áthágni az ő bölcs törvényeit, jutalmul és ajándéku boldog életet ad az Isten; viszont azok, akik áthágnak a parancsait, nemcsak kudarcot vallanak minden szándékukban, hanem jóvátehetetlen nyomorúságba süllyed még az is, amit pedig jó szándékkal akartak végrehajtani. Kérem tehát mindazokat, akik olvassák ezt a könyvet, igazodjanak Isten akaratahoz, és figyeljék meg, hogy a mi törvényhozónk mily helyesen ismerte fel az ő természetét, mily helyesen mutatta meg, hogy minden alkotása méltó az ő hatalmához, és ügyelt, hogy amit róla elmond, színigaz legyen, és semmi közös vonása ne legyen más népek megvetésre méltó meséivel. Már maga a régisége is felmenti a gyanú alól, mintha bármiféle meseszerű vagy hazug dolgot feljegyzett volna; mert több mint kétezer évvel ezelőtt élt, azokban a századokban, melyekbe a költők még nem merték belehelyezni az istenek születését, a hősök cselekedeteit és a törvények meglétét. Tehát pontosan le fogom írni mindazokat a dolgokat, amiket megígérttem, és pedig abban a sorrendben, mint szent könyveink; nem teszek hozzá semmit, nem veszek el belőle semmit.

De mivel úgyszólván mindennek ismeretét a mi bölcs törvényhozónk, Mózes hagyományozta ránk, mindenekelőtt röviden róla kell megemlékeznem, nehogy olvasóink közül bárkit is megleljen: miért illeszték mindebbe annyi természettudományi ismeretet, holott egyetlen kötelességem volna a múlt eseményeiről és törvényeiről írnom. Tudnunk kell tehát, hogy ő legfontosabbnak tartotta, hogy mindenkinek, aki erényesen akar élni és másokat vezetni akar, előbb kötelessége megismerni Isten lényegét, azután józan ésszel megvizsgálni az ő alkotásait és végül minden erővel arra törekedni, hogy ehhez a tökéletes mintaképhez igazodjék és őt igyekezzék utánozni. Mert e felismerés nélkül sem a törvényhozó lelke nem lesz nyugodt, sem pedig írásai nem fogják az olvasó lelkét az erényhez közelebb vinni, ha az olvasók mindenekelőtt nem ismerték fel, hogy Isten, aki mindennek ura és atyja, és mindent lát, azoknak, akik engedelmeskednek neki, boldog életet ad, viszont azokat, akik az erény ösvényéről letérnek, nagy nyomorúságba taszítja. Ennélfogva Mózes, hogy ezt a felismerését közölje polgártársaival, nem szerződésre és megegyezésre építette fel törvényeit, mint ahogy másoknál szokás, hanem értelmüket Istenre és a teremtés szemlélésére irányította, és arra tanította őket, hogy a földön mi, emberek, vagyunk Isten legszebb alkotása. Miután előbb így nevelte őket a vallásosságra, minden egyébről könnyen meg tudta győzni őket. Más törvényhozók mesékkel tartották népüket, és isteneikre szégyenletes emberi bűnöket fogtak rá, és ezzel a bűnösöknek mindenféle mentséget adtak. Mózes viszont bebizonyította, hogy Isten tisztán bírja az erényt, és megtanította az embereket, hogy minden erejükkel arra törekedjenek, hogy részesei legyenek ennek az erénynek. Azok ellen pedig, akik ezt nem ismerték fel és nem hitték, szigorúan lépett fel.

Ebből a szempontból ítélje meg az olvasó ezt a munkámat. Aki így gondolkodik, semmi olyat nem fog találni benne, ami az ésszel ellenkeznék, vagy méltatlan volna Isten felségéhez és az emberek iránti szeretetéhez. Mert mindent a mindenség törvényszerűségeinek megfelelően adok elő: egyes dolgokat a törvényhozók szándéka szerint csak éppen jelez, másokat csak allegorikusan fejez ki, viszont azt, ami teljes

megvilágítást érdemel, világosan és rendszeresen kifejti. Természetesen azoknak, akik a dolgok végső okait is ki akarják fürkészeni, mindennek a fejtegetése sok és túlságosan filozófiai jellegű volna, ezért ezt máskorra halasztóm. Ha Isten meghosszabbítja életemet, akkor e művem befejezése után hozzáfogok ahhoz a másik munkához. Most azonban el akarom kezdeni elbeszélésemet. Mindenekelőtt előrebocsátok bizonyos tudnivalókat a világ teremtéséről, Mózes leírása szerint. Ezeket a Szentírás könyveiben találtam feljegyezve, mégpedig úgy, ahogy itt következik.

AZ EMBERISÉG KEZDETEI

1, 1. Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. Mivel azonban ez még láthatatlan volt és mély sötétségben rejtőzködött és Isten lelke lebegett fölötte, megparancsolta Isten, hogy legyen világosság. A világosság megteremtése után Isten megszemlélte az egészet, és elválasztotta a világosságot a sötétségtől. És a sötétséget éjszakának nevezte, a világosságot pedig nappalnak; reggelnek nevezte a világosság kezdetét, estének pedig a nyugalom kezdetét. És ez volt az első nap. Mózes azonban ezt egy napnak nevezte; ennek az okát már most is megmondhatnám, de mivel megígértem, hogy a dolgok végső okait külön munkában fogom feltárni, ennek a magyarázatát is akkorra halasztóm. Azután Isten az egész világegyetem fölé másnap odahelyezte az égboltozatot, mert azt akarta, hogy minden egyébtől elválasztva, egészen különálló legyen. És körülvette kristállyal, nedvessé és dús vízává tette, hogy megfelelő módon eső keletkezhesen belőle a föld megtermékenyítésére. Harmadnap megteremtette a szárazföldet, és mindenfelől körülvette tengerrel. Ugyanezen a napon hirtelen kisarjadtak a földből a növények és a magvak. Negyednap megvilágította az égboltozatot, a nappal, a holddal és más csillagokkal; mindegyiknek kijelölte mozgását és pályáját, és így keletkeztek az évszakok váltakozásai. Az ötödik napon elküldötte az úszni és szállni tudó élőlényeket: amazokat a tengerbe, emezeket a levegőbe. Együttal összepárosította őket, hogy fenntartsák fajukat, és fajtájuk növekedjék és szaporodjék. A hatodik napon pedig megteremtette Isten a négy lábúakat, hímeket és nőstényeket. Ezen a napon alkotta az embert is. Mózes szerint így keletkezett hat nap alatt a világ, mindazzal, ami rajta van. A hetedik napon megpihent Isten, és nem végzett semmi munkát. Ezért ezen a napon mi is tartózkodunk a munkától, és ezt a napot Sabbatnak nevezzük, ami héber nyelven „nyugalom” jelent.

Mózes a hetedik nap után természettudományos alapon elkezdte leírni az ember teremtését, és pedig a következőképpen. Isten úgy alkotta az embert, hogy agyagot vett a földből, és ebbe szellemet és lelket lehelt. És ennek az embernek Ádám volt a neve, ami héber nyelven annyi mint „vörös”, ugyanis a vörös föld összegyúrásából készült. A vörös szín a valóságos szűzi föld jellegzetessége. Isten azután odavezette Ádámhoz a különféle fajta állatokat, és megmutatta neki a hímeket és a nőstényeket; és nevet adott nekik, és még ma is ezt a nevet viselik. Mivel pedig Isten látta, hogy Ádám nélkülözi az asszonynak társaságát és közösségét, mert asszony még nem volt, és csodálkozik a többi élőlényen, hogy van párjuk, álmában kivette egyik oldalbordáját, s abból asszonyt alkotott. És midőn odavezette hozzá az asszonyt, Ádám megismerte, hogy belőle alkotott. Az asszony neve héber nyelven Issa; ezt az asszonyt azonban Évának nevezték, vagyis minden élők anyjának.

Elbeszéli azután Mózes, hogy Isten Keleten gyönyörű kertet alkotott, amelyben száz- meg százféle növény pompázott. Ezek között volt az élet fája is, ezenfelül ott volt a jó és rossz megismerésének fája. Isten ebbe a kertbe vezette be Ádámot és feleségét, s meghagyta nekik, hogy vigyázzanak a növényekre. Ezt a kertet egyetlenegy folyó öntözte, amely az egész földet körülöleli és négy ágra szakad. Közülük az egyik a Fízon, vagyis „tömeg”, India felé és onnan a tengerbe folyik; a görögök Gangesnek nevezik. Az

Eufrát és a Tigris a Vörös-tengerbe torkollik; az előbbinek a neve Fora, ami annyit jelent, mint „szétszóratás”, vagy „virág”, az utóbbinak a neve Diglath, ami annyit jelent, mint „keskenysége miatt sebes”. Végül a Géon Egyiptomon át folyik és ez a neve: „Keletről folyó”. A görögök ezt Nilusnak nevezik.

Isten tehát megengedte Ádámnak és feleségének, hogy minden fa gyümölcsét élvezzék, de megtiltotta, hogy a tudás fájáról egyenek, és megfenyegette őket, hogy ha hozzányúlnak, az romlásukra lesz. Mivel pedig akkor még valamennyi élőlény azonos nyelvet beszélt, a kígyó, amely Ádámmal és feleségével bizalmasan megbarátkozott, és irigyelte őket szerencsájukért, mert Isten iránti engedelmességükben mindezt élvezték, rábeszélte az asszonyt, hogy ízlelje meg a tudás fájának gyümölcsét, mert jól tudta, hogy mindkettőt romlásba dönti, mihelyt az engedelmesség útjáról letérnek. Azzal áltatta tudniillik őket, hogy ezen a fán függ a jó és rossz megismerésének gyümölcse és ha ezt elsajátítják, akkor éppen olyan boldog életet élhetnek, mint maga az Isten. És így elcsábította az asszonyt, hogy áthágja Isten parancsát. Miután pedig Éva szakított a fáról, és megkóstolta a gyümölcsöt, rábeszélte Ádámot is, hogy egyék abból. És ekkor megismerték, hogy meztelenek, és szégyenletükben ruházatot kerestek, mert ez a fa megnyitotta szemüket és elméjüket. Ennélfogva fügefalevéllel takarták be magukat és fedték be szemérmüket, és boldogoknak érezték magukat, mert megtalálták azt, amit azelőtt nélkülöztek. Mikor Isten a kertbe jött, Ádám bűnének tudatában elrejtőzött, pedig annak előtte bizalmas érintkezésben volt az Istennel. Isten pedig csodálkozva kutatta az okát, hogy miért kerüli most a találkozást, és menekül előle, holott azelőtt mindig örült, ha találkozhatott vele. És mivel Ádám az elkövetett bűn tudatában nem felelt Isten szavára, Isten így szólt: „Elhatároztam felőletek, hogy boldog és minden rossztól mentes életet éljete, hogy semmiféle szenvedés ne érjen benneteket. Előrelátón gondoskodtam arról is, hogy minden, ami örömmel és élvezetül szolgál, önmagától, fáradság és kemény munka nélkül legyen számotokra, és mindezekkel ellátva az öregség ne gyorsan érjen el benneteket, és életek hosszúra nyúljon. Most azonban vétetted akaratom ellen, megszegve parancsaimat, és hallgatásod nem az erény jele, hanem a bűn elismeréséé.” Erre Ádám igyekezett mentegetőzni ballépése miatt, és kérte Istent, ne haragudjék rá: felesége a hibás, mert ő csábította bűnre. Az asszony viszont a kígyót okolta. Erre Isten megbüntette Ádámot, mert hallgatott az asszony tanácsára, és tudomására hozta, hogy a föld már soha semmit nem fog magától adni, hanem fáradságos munka árán is csak szűkösen fog teremni az embernek, és sok mindent meg is tagad tőle. Évát pedig szüléssel és a szülési fájdalmakkal büntette meg, mert Ádámot is belerántotta a romlásba, amelyet a kígyó készített számára. Azután pedig megfosztotta a kígyót a beszéd adományától, mert megharagudott rá Ádám iránt tanúsított gonoszága miatt. Mérget helyezett nyelve alá, és az emberi nem ellenségének nyilvánította, megjósolta neki^ hogy a fejét szét fogják verni, egyrészt mert abban van az emberi nem romlása, másrészt, mert így lehet őt legkönnyebben megölni. Végül megfosztotta lábaitól is, megparancsolta, hogy a föld porában csússzék-másszék. Miután Isten rájuk mérte ezeket a büntetéseket, Ádámot és Évát a kertből más vidékre költöztette.

1, 2. Ádámnak és Évának két fia született, az idősebbiknek a neve volt Káin, amit úgy értelmeznek: „birtok”, az ifjabbiké pedig Ábel, vagyis „gyász”. Leányaik is születtek.¹ Fiaik nem ugyanazon cselekedetekben lelték örömüket. Ábel, az ifjabbik, szerette az igazságosságot, és mivel úgy hitte, hogy Isten minden cselekedetével vele van és vigyáz az erényre, élte pásztoréletét. Káin pedig igen istentelen volt, mindig csak nyereszkeskedésen járt az esze, s ő gondolt először a föld megművelésére és később megölte öcs-csét, mégpedig a következő okból. Midőn egyszer mindketten áldozni

akartak az Istennek, Káin a föld és a fák terméséből hozott áldozatot, Ábel pedig tejet hozott és a nyáj elsőszülöttjeit. A természetnek emez önkéntes adományaiban nagyobb öröme telt Istennek, mint azokban, amiket a mohó ember, találékonyásával kicsikart a földből. Káin megharagudott, hogy Isten az öccsének kedvezett, megölte Ábelt, és holttestét elrejtette, abban a hiszemben, hogy tette így titokban marad. De Isten tudván tettéről, eljött Káinhoz és megkérdezte, hol van öccse, mert már sok napja nem látta, ámbár azelőtt mindig látta őket találkozni. Káin azonban zavarban volt, nem tudott felelni Istennek. Először azt hazudta, hogy maga is aggódik már öccsének elmaradása miatt. Midőn azonban Isten nem tágitott, és tovább faggatta, dacosan azt válaszolta, hogy ő nem őrzője és nevelője testvérének, és semmi köze az ő ügyeihez. Ekkor Isten már megvádolta Káint, hogy megölte testvérét, és így szólt: „Csodálkozom, hogy nem tudod megmondani, mi történt azzal az emberrel, akit te magad öltél meg.” Káin áldozatot mutatott be, és bocsánatért esedezett, hogy ne tápláljon iránta túlságosan mély haragot; meg is indította Istent, aki elengedte neki a gyilkosságért a büntetést, azonban megátkozta, és hirdette neki, hogy utódait hetediziglen bünte-

K

téssei fogja sújtani. Végül pedig feleségével együtt elűzte erről a földről. Mivel azonban Káin attól tartott, hogy a világban bolyongva zsákmányul eshetik a vadállatoknak, Isten meghagyta neki, hogy ilyesmitől ne tartson, mert a vadállatok nem fogják bántani, és bátran járhat az egész földön. Azonban jelet tett reá az Isten, amelyről fel lehetett ismerni, s azután ráparancsolt, hogy távozzék.

Káin pedig feleségével bejárt számos országot és végül Naisba érkezett; itt megtelepedett, és ugyanitt gyermekei is születtek. Azonban nem okult a büntetésből, hanem gonoszsága még egyre jobban fokozódott. Mert mindenféle élvezeteket hajhászott, még akkor is, ha csak társainak megkárosítása árán juthatott hozzájuk. Vagyonát lopással és erőszakoskodással gyarapította, társait kicsapongásra és rablásra csábította, mindenféle gonoszságra oktatta. Az eddigi egyszerűséget, amelyben az emberek éltek, a mértékek és súlyok feltalálásával megváltoztatta s az ártatlan életmódot, amelynek ezek ismerete nélkül örvendtek, valamint a szellem nemességét ravaszásra és alattomosagra fordította. Ő volt az első, aki mezsgyéköveket állított, várost épített, fallal vette körül, és az összetartozókat arra kényszerítette, hogy egy helyen lakjanak. Ezt a várost H én oknak nevezte, legidősebb fia, Hénok nevérol. Hénoknak a fia volt Irád, ettől származott Malael, ennek a fia volt Matusáel. Ez az utóbbi nemzette Lameket, akinek két felesége volt, Sella és Áda, és két feleségétől hetvenhét fia. Ezek közül Ada fia, Jábel sátrakat vert és pásztorkodással foglalkozott. Öccse, Jubál muzsikált, és feltalálta a lantot és a hárfajátékot. Tubái pedig, másik feleségének a fia, akinek testi ereje valamennyit felülmúlta, a hadi mesterségre adta magát, és így szerezte meg azt, ami testi élvezeteire kellett neki. Ő találta fel a kovácmesterséget is. Lameknek volt egy leánya is, Noema. Mivel ezenfelül jóstehetséggel volt megáldva, tudta azt is, hogy Káin testvérgyilkossága miatt neki kell bűnhődnie,² és ezt a tudomását feleségei előtt sem titkolta el. Káinnak az utódai pedig már Ádám életében gonoszakká fajultak: egyik a másikat utánozta a gonoszságban, és így a nemzetség egyre jobban elromlott. Háborúskodásra és rablásra mindig hajlandók voltak, és ha valamelyik gyáva volt a gyilkolásra, akkor annál esztelenebb harácsolásra és erőszakoskodásra adta magát.

Ádám, a földből alkotott első ember – elbeszélésem menete megkívánja, hogy visszatérjek hozzá –, miután Ábel meghalt, Káin pedig a gyilkosság miatt elmenekült, azt a kívánságot táplálta szívében, hogy még szülessenek utódai, ámbár máris kétszázharminc éves volt.³ Ezután még hétszáz évet élt, és meghalt. Még sok gyermeke született, köztük Szét, mivel azonban nagyon hosszadalmas volt a többiekről is beszélni,

csupán Szetről és az ő utódairól fogok szólni. Szét, mikor érett férfiúvá lett, kitűnt erényes életmódjával. És fiai is ugyanilyenek voltak. Valamennyien egyetértésben és boldogan éltek ugyanabban az országban, egész életük folyamán semmiféle csapás nem érte őket. Feltalálták a csillagászatot, és hogy fölfedezéseik ne vesszenek kárba, mielőtt nem jutnak az egész emberiség tudomására – mert Ádám megjósolta, hogy részben tűz, részben pedig özönvíz által minden el fog pusztulni –, két oszlopot emeltek. Az egyiket téglából, a másikat kőből. És mindkettőre felírták felfedezéseiket, hogy ha a téglaoszlopot a vízözön elpusztítja, a kőoszlop még mindig megmaradjon, és hirdethesse az embereknek azt, amit ők belevéstek, egyúttal pedig azt aényt is, hogy ezenkívül még egy téglaoszlopot is emeltek. Egyébként a kőoszlop még ma is megvan Syriában.

1, 3. Ebben az állapotban éltek Szel utódai hét nemzedéken keresztül. Tisztelték Istent mint a világegyetem urát, és erényes életmódot folytattak. Idők folytán azonban elfajzottak atyáik szokásaitól, és gonosz életre tértek, megtagadták Istentől a köteles tiszteletet, és az emberekkel sem bántak igazságosan. És mint ahogy azelőtt az erény útjait járták, most kétszeres buzgósággal vetették magukat a gonoszság szolgálatára. Ezzel magukra vonták Isten haragját. Most Istennek sok angyala érintkezett a földi asszonyokkal, gőgös fiaikat nemzettek, akik erejükben bizakodva minden jót megvetettek, és éppen úgy, mint ahogy a görögök gigászairól mondják, gonosztettekben jeleskedtek.⁴ Noé fölháborodott tetteiken, és haragra gyulladt terveiket megismerve. Figyelmeztette őket, hogy változtassák meg gondolataikat, és térjenek helyes útra. De mikor látta, hogy nem hallgatnak szavára, és egészen belesüllyednek a bűn élvezetébe, attól tartott, hogy megölik, feleségével, fiaival és ezek feleségeivel eltávozott az országból.

Isten pedig szerette Noét, mert igaz ember volt; a többieket nemcsak elátkozta gonoszságuk miatt, hanem azt is elhatározta, hogy kipusztítja az emberi nemet, és más, büntelen emberiséget állít helyébe. Megrövidítette az emberek életének idejét, ami most már nem terjedt tovább százhusz esztendőnél. A szárazföldet a tengerbe hajtotta, ily módon minden ember elpusztult. Csak Noé menekült meg, mert Isten maga nyilatkoztatta ki neki erre az utat és a módot. Noé négyemeletes bárkát épített; a bárka háromszáz könyök hosszú, ötven könyök széles és harminc könyök magas volt. Ebbe ment be gyermekei anyjával, fiaival és azoknak feleségeivel, és magával vitte mindazt, amire a szükségben rászorulhattak, ezenfelül pedig minden állatfajtából hét-hét párt, hogy ne pusztuljanak ki az állatok. A bárkának pedig erős falai és eresztékei voltak és szilárd teteje, úgyhogy semmiképpen sem áraszhatta el a víz, és ellenállt a hullámok csapkodásának. Így menekült meg Noé övével együtt. Ő volt a tizedik Ádám után; Lamek fia, akinek atyja Matusáel volt. Ez pedig Hénoktól származott, Irád fiától. Ennek az apja volt Malael, aki több nővérével együtt Kainantól származott, Enos fiától. Enos pedig Szetnek a fia volt, Szetnek az apja pedig Ádám.

Ez a csapás Noé uralkodásának⁵ hatszázadik évében következett be, a második hónapban,⁶ amelyet a makedónok Diósnak, a héberek pedig Marsesuannak neveznek; mert Egyiptomban így osztották fel az évet. Mózes pedig az ünnepek megállapítása céljából első hónapnak⁷ tette a Nisant vagyis Xanthikost, mert ebben a hónapban vezette ki a hébereket Egyiptomból. Minden dologban, ami az istentiszteletre vonatkozik, ezt a hónapot vette az év kezdetének. Viszont adásvétel és egyéb ügyes-bajos dolgok részére megtartotta az előbbi rendet. Mózes szerint a vízözön az előbb említett hónap 27-én kezdődött. Ádámnak, az első embernek a születése óta 2262 esztendő telt el;⁸ ezt az időt jegyezték fel a szent könyvek, mivel akkoriban igen gondosan fel szokták jegyezni híres férfiak életének elejét és végét.

Ádámnak tudniillik Szét nevű fia akkor született, amikor ő 230 éves volt, és Ádám

mindössze 930 évet élt. Szét pedig 205 éves korában nemzette Enost, aki 905 éves korában átadta az ügyek vezetését fiának, Kainannak, akit 190 éves korában nemzett. Szét pedig 912 esztendőig élt és Kai-nan 910 esztendőig, miután 170 éves korában Malael nevű fia született. Malael 895 éves koráig élt és Jarebet hagyta maga után, akit 165 éves korában nemzett. Miután ez 962 éves koráig élt, fia, Hénok következett utána, aki atyjának 162. életévében született. Hónok pedig 365 éves korában tért meg Istenhez, miért is élelének végéről nem maradt semmi följegyzés. Matusáel, aki Hénoknak 165 éves korában született, Lameket 187 éves korában nemzette, és átadta neki az uralmat, mikor ő maga elérte 969-ik esztendejét. Lamek 707 évig uralkodott, utána fia, Noé következett, akit 188 éves korában nemzett. Noé 950 évig uralkodott. Mindezek az évek összesen adják a fent mondott évszámot. De szükségtelen kutatni a férfiak halálának éve után, mert az ő életük túlterjedt gyermekeik és ezek leszármazottéinak életén; éveik számlálásánál csak arra kell ügyelni, hogy mikor születtek.

Miután tehát Isten az embereket jelekkel intette, megeredt az eső, s negyven napig egyfolytában esett; oly sok víz zúdult le az égből, hogy már tizenöt könyöknyire elborította a földet. Ez volt az oka, hogy a legtöbb embernek egyáltalán nem volt hova menekülnie. És csak az eső megszűnte után 150 napra, a hetedik hónap hetedik napján kezdett a víz végre apadni. Midőn pedig a bárka Arméniában egy hegycsúcson fennakadt, ezt észrevéven kinyitotta Noé az ajtaját, és mivel már egy darab földet látott a bárka körül, remény éledt szívében. Miután néhány nap múlva a víz tovább apadt, kibocsátott egy hollót, mert szerette volna tudni, vajon van-e más szárazföld is, és hogy kimerészkedhetik-e már. Azonban a holló visszatért Noéhoz, mert még az egész földet víz borította. Azután hét nap múlva Noé egy galambot bocsátott ki, hogy kikutassa a földnek állapotát. S mivel a galamb sáros lábbal, csőrében olajággal tért vissza, megismerte, hogy immár eltakarodott a víz a földről. S miután még hét napot várt, kibocsátotta az állatokat a bárkából. Maga is kijött övével együtt, s mélységes hálát adtak Istennek. Armenia lakosai ezt a helyet a „kimenetel helyének” nevezik, s még ma is mutogatják ott a megmenekült bárka maradványait.⁹

Egyébként a vízözönről és a bárkáról a barbár népek írói is mind megemlékeznek. így a chaldaei Berosos, aki körülbelül ezt írja a vízözönről: „Mondják, hogy Arméniában a Kordyaia hegyen még most is megvan némi maradványa annak a hajónak, és némelyek szurkot szednek belőle, hogy varázsszernek használják fenyegető bajok ellen.” Továbbá beszél erről az egyiptomi Hieronymos is, aki Phoinkia történetét megírta, továbbá Mnaseas és mások. Damaszkuszi Nikolaos művének kilencvenhatodik könyvében ezt írja: „Arméniában Minyas fölött van egy hatalmas hegy, a neve Baris, amelyen a hagyomány szerint a nagy vízözön idején sokan menedéket találtak, és így valóban meg is menekültek. Egy ember akkor bárkába szállt, és a hegy csúcsán kötött ki, és állítólag sokáig megmaradtak ott a hajótest egyes részei. Talán az volt az az ember, akiről Mózes, a zsidók törvényhozója megemlékezett.”

Noé pedig félt, hogy Isten minden évben elküldi a vizek áradatát, hogy elpusztítsa az embereket. Ezért tehát égő áldozatot mutatott be, és könyörgött Istenhez, hogy megint állítsa vissza a régi világrendet, és ne engedjen meg többé ilyen rettenetet, amely minden élő pusztulással fenyeget, hanem büntesse meg a gonoszokat, a jókon ellenben könyörüljön meg, és óvja meg őket az ilyen rettenetes szerencsétlenségtől. Mert ezek még szerencsétlenebbek, mint a gonoszok, ha nem véglegesen menekültek meg; egyrészt azért, mert ők már tapasztalták az előbbi vízözön rémségeit, másrészt azért is, mert az újabb vízözönben el kellene pusztulniuk. Kérte tehát Istent, hogy fogadja kegyesen áldozatát, s ne bocsásson még egyszer ilyen szörnyű csapást a földre, hogy az emberek szorgalmasan megművelhessék, városokat építhessenek, és boldog életet élhessenek.

Hasonlóképpen úgy, mint a vízözön előtt, adjon meg nekik ismét minden jót és ajándékozza meg őket, mint elődeiket, hosszú élettel.

Miután Noé ezt a könyörgését elmondta, Isten megígérte, hogy teljesíti kéréseit, mert szerette őt igazságossága miatt. S hozzátette, hogy nem ő döntötte pusztulásba azokat, akik a vízözönben meghaltak, hanem ezt csak büntetésül kapták a gonoszságuk miatt. Mert ő nem hívta volna őket életre, ha később el akarta volna pusztítani őket, mert sokkal jobb egyáltalán nem adni életet, mint azt később megsemmisíteni. Isten így folytatta: „De mivel bűneikkel így az irántam való tisztelet és a becsületesség ellen vétettek, kihívták maguk ellen ezt a büntetésemet. Egyébként nem akarom őket többé ilyen haraggal sújtani, annál kevésbé, mert te könyörögtél értük. Ezért tehát, ha ismét rettenetes vihart támasztok, nem kell megijednetek a zuhogó esőktől, mert nem borítom többé vízözönrel a földet. Ugyanakkor megparancsolom nektek, hogy óvakodjatok az embervér ontásától és a gyilkosságtól; aki azonban ilyet cselekszik, azt büntessétek meg, hogy a gyilkosság bűnétől megtisztuljatok. Viszont megengedem nektek valamennyi állat húsának élvezését, kedvetek és tetszésetek szerint. Mert én valamennyi élőlény fölé helyeztelek benneteket, amelyek a földön, a vízben és a levegőben élnek. De ne egyétek meg a hússal együtt a vért is, mert a vérben van a lélek. És kegyelem jele legyen ez a mennyei ív” – vagyis a szivárvány, mert az ezen a területen élők ezt Isten íjának nevezik. Miután tehát Isten ezt ígérte és hirdette, eltávozott Noétól.

Noé pedig a vízözön után még háromszázötven évet élt boldogan, és 950 éves korában halt meg. Azonban, aki mai rövid életünket összehasonlítja elődeink életkorával, ne gondolja hazugoknak ezeket a tudósításokat, abban a hiszemben, hogy mivel az emberek most már nem élnek oly hosszú életet, akkor sem lehettek hosszú életűek. Csakhogy azok az emberek Isten kedveltjei voltak, közvetlenül tőle származtak, és ezenfelül sokkal ésszerűbben is táplálkoztak, hogy hosszú életűek legyenek. Egyébként isten azért is hosszabb életet adott nekik, hogy annál buzgóbban gyakorolhassák az erényt, és annál jobban tökéletesíthessék csillagászati és geometriai felfedezéseiket, a hosszas gyakorlat és tapasztalat révén. Mert ha nem éltek volna legalábbis hatszáz évet, akkor semmi bizonyos eredményre nem juthattak volna, mivel az úgynevezett „nagy esztendő”¹⁰ ennyi évből áll. Hivatkozom ezenfelül görög és barbár írók tanúbizonyságára; így mindenekelőtt Manethóra, aki az egyiptomiak történetét írta meg, a chaldaei történetek összeállítójára, Berossosra, Mochosra, Hestiaiosra és mindezek mellett az egyiptomi Hieronymosra, akik Phoinikia történetét írták meg: ezek mind megerősítik előadásomat. Sőt Hesiodos, Hekataios, Helianikos, Akusilaos, és mellettük még Ephoros és Nikolaos is arról tanúskodnak, hogy a régiek ezer évet is éltek. Erről vélekedjék ki-ki úgy, ahogy kedve tartja.

I, 4. Noénak három fia volt: Szem, Jáfet és Kám. Ezek száz évvel a nagy vízözön előtt születtek. Mindenekelőtt leszálltak a hegyről a síkságra, elhatározták, hogy ott telepednek meg, és másokat is rábeszéltek, hogy tartsanak velük, akik a vízözöntől való rettegésükben kerülték a síkságot, és nem szívesen ereszkedtek le a hegyekből. A síkságnak, amelyen először megtelepedtek, Sennaár volt a neve. Ámbár isten azt parancsolta nekik, hogy az emberiség elszaporodása céljából más-más vidékeken telepedjenek le, nehogy egymással viszályba keveredjenek; azt akarta, hogy nagyobb darab földek megművelése révén gazdagabb aratásra tegyenek szert. Esztelenségükben nem hallgattak szavára, és így nyomorúságra jutottak, amiből tapasztalhatták ostobaságukat. Midőn fiatalságuk nagyon elszaporodott, Isten megint azt a tanácsot adta nekik, hogy különböző területeken oszoljanak szét. Ők azonban, abban a hiszemben, hogy boldog életüket nem Isten jóságának, hanem a maguk erejének köszönhetik, megint csak nem engedelmeskedtek Istennek. Sőt azt hajtogatták, hogy Isten csak azért

akarja őket más lakóhelyre csábítani, hogy szétszórja őket, ezzel is könnyebben megtámadhatóvá téve őket.

Erre az elbizakodottságra, Isten megvetésére és megcsúfolására Nemród vette rá őket, Káinnak, Noé fiának unokája, mert vakmerő ember volt, és kezeinek ereje irtózatos. Ez elhitette velük azt az ostobaságot, hogy szerencsájüket nem Istennek köszönhetik, hanem jólétük egyetlen forrása a maguk deréksége. És uralma lassankint valóságos egyeduralkodó zsarnoksággá fajult. Mert bízott abban, hogy az embereket egy módon lehet elfordítani Istentől, ha minél inkább bíznak makacsul a maguk erejében. Azt mondta, hogy bosszút akar állni Istenen, ha még egyszer vízözönnel sújtja a földet: tornyot akar építeni, mégpedig olyan magasat, hogy a hullámok nem boríthatják el. Így bosszút fog állni elődeik pusztulásáért is.

A nép helyeselte Nemród szándékait, mert szolgaságnak tartotta tovább is engedelmessé Istennek. És így hozzáálltak a torony építéséhez; a torony pedig szakadatlan munkával, rengeteg munkásból szorgalmából gyorsan emelkedett a magasba. Mivel azonban igen széles volt, magassága nem tűnt túlságosan szembe. Égetett téglából építették, a téglákat pedig szurokkal ragasztották össze, védelmiül a rázúduló víztömeg ellen. Ámbár Isten látta esztelen vállalkozásukat, mégsem akarta őket elpusztítani, pedig, ha a vízözönre gondolnak, tulajdonképpen észre térhetek volna. Isten azonban csak összezavarta nyelvüket, és a soknyelvűséggel úgy szétválasztotta őket, hogy nem értették meg egymást. A toronyépítés helyét pedig a nyelvek összezavarodása miatt – mert addig csak egy nyelv volt a világon – Babilonnak hívják, mert héberül Babel annyi, mint „zűrzavar”. A toronyépítésről és a nyelvek összezavarodásáról Sibylla is megemlékezik ezekkel a szavakkal: „Amikor még minden ember ugyanazt a nyelvet beszélte, elkezdtek nagyon magas tornyot építeni, mintha azon az égbe akarnának hágni. Az istenek azonban vihart támasztottak, amely romba döntötte a tornyot, s az embereknek külön-külön nyelveket adtak; erről kapta a nevét Babylon városa. A Babylon területén lévő Sennaár síkságot Hestaios említi: „A megmenekült papok Zeus Enyalios szentségeivel a babiloniai Sennaárba mentek.”

ÁBRÁM KIVÁLASZTÁSA

I, 7. Ábrám 75 éves korában, Isten parancsára kiköltözött Chaldaeából Kánaánba; ott lakott ő maga is, és ezt hagyta utódaira. Éles elméjű, nagy rábeszélőképeségű ember volt, ritkán tévedett, s mivel erényes is volt, és bölcs ember hírében állt, elhatározta, hogy az Istenről elterjedt téves nézeteket helyesbíteni fogja. Ezért mindenekelőtt hirdette, hogy csak egy Isten van, minden dolgok teremtője, és hogy ez az Isten ad meg minden szerencsét az embereknek, mivel az ember a maga erejéből ezt nem tudná elérni. Ezt pedig a földön és a tengeren, a napban és a holdban mutatkozó jelenségekből és az égboltozat változásaiból következtette. Mert – így mondta –, ha magában a teremtményben volna az erő, akkor a maga erejéből tudna gondoskodni léte fenntartásáról. Hogy pedig ez nem így van, nyilvánvaló. Ezért a maga erejéből a teremtmény nem is tud semmit sem cselekedni a maga javára, hanem függ egy felsőbb lény hatalmától, akit egyedül illet hála és dicséret. Midőn pedig ezért a tanításáért a chaldaeusok és Mezopotámia más lakói lázadást szítottak ellene, legjobbnak tartotta kivándorolni, s Isten akaratából és segédelmével birtokba vette Kánaán földjét. Midőn odaérkezett, oltárt emelt, és áldozatot mutatott be Istennek.

Berosos is megemlékezik atyánkról. Ábrámról, csak éppen nem nevezi meg; ezt mondja: „A vízözön után a tizedik nemzedékben volt a chaldaeusoknál egy igaz és kiváló férfiú, aki járatos volt a csillagászatban.” Hekataios pedig nem csupán futtában emlékezik meg róla, hanem terjedelmes írásművet is hagyott ránk Ábrámról.

Damaszkuszi Nikolaos pedig történelmének negyedik könyvében ezt írja: „Damaszkuszban uralkodott Ábrám, aki hadseregével a Babylontól északra eső chaldaeus földről költözött oda, és nem sokkal később egész népével együtt továbbvándorolt erről a földről Kánaánba, amelynek ma Júdea a neve; ott az ő leszármazottai nagyon elszaporodtak. Erről azonban egy másik könyvben fogok beszélni.” Ábrám neve még ma is híres Damaszkuszföldjén, és mutogatnak ott egy falut, amelyet az ő nevével Ábrámfalvának neveznek.

I, 8. Midőn azonban később éhínség támadt Kánaánban és Ábrám hallott az egyiptomiak bőségéről, elhatározta, hogy odaköltözik, hogy az ő fölöslegeiket megkaphassa, és egyúttal meghallgassa papjaik véleményét isteneikről. Ha ezeknek a tanítása bölcsebb, akkor hajlandó elfogadni azokat, különben pedig meg akarja próbálni jobb belátásra téríteni őket. Mivel Sárát is magával vitte, és tudta, hogy az egyiptomiak hajlamosak a kicsapongásokra, attól tartott, hogy a király Sára szépsége miatt majd megöleti őt; ennél fogva azt a cselet eszelte ki, hogy Sára testvérének adta ki magát, és intette feleségét, hogy ehhez igazodjék, mert ez mindkettejük érdeke. Midőn tehát Egyiptomba érkeztek, megtörtént, amitől Ábrám tartott; mert szélében-hosszában elterjedt Sára szépségének a híre. És így a király, a fáraó, aki nem érte be azzal, amit hallott, igen hevesen kívánta látni az asszonyt, mert elhatalmasodott rajta a vágy, hogy magáévá tegye. Isten azonban megghiúsította bűnös vágyakozását, mert betegséget és mindenféle politikai zűrzavarokat bocsátott országára. És midőn a papokat megkérdezte, hogy mit tegyen e szörnyű csapás elhárítására, amelyet Isten reámért, azok azt felelték, hogy bizonyára azért történt mindez, mert egy idegennek a feleségén erőszakot akart elkövetni. Megrémült ezen a fáraó, és faggatta Sárát, hogy kicsoda ő és ki a kísérője. És midőn meghallotta az igazat, bocsánatot kért Ábrámtól: nővérének tartotta Sárát, nem pedig feleségének, és csupán feleségül akarta venni, nem volt szándékában erőszakot elkövetni az asszonyon. Ezután gazdagon megajándékozta, és módot adott neki, hogy érintkezhessek a legműveltebb egyiptomiakkal; ezért egyre szélesebb körökben híre ment erényének.

Mivel pedig az egyiptomiaknak különféle szokásaik vannak, és mindenki kicsúfolja a másikat, és mindig ellenséges viszonyban vannak egymással, Ábrám mindegyikkel külön-külön tanácskozott, visszautasította ellenvetéseiket s bebizonyította, hogy mindez hazug és üres fecsegés. Emiatt csodálták ezeken az összejöveteleken és nagyon bölcsnek tartották, mert éles elmével és hatalmas rábeszélő képességgel volt megáldva. Oktatta is őket az aritmetikában és a csillagászatban, mert ezek a tudományok az ő megérkezése előtt itt teljesen ismeretlenek voltak; e tudományok ugyanis a chaldaeusoktól származtak át az egyiptomiakra és tőlük a görögökre.

Midőn pedig Ábrám visszatért Kánaánba, megosztotta az országot Lóttal, mivel pásztoraik között civakodás támadt a legelők miatt; ebben az osztozkodásban szabad választást engedett Lótnak, ő maga pedig azt a vidéket fogadta el, amelyet Lót meghagyott neki, a hegység közelében; és Hebron városában lakott, amely hét évvel előbb épült, mint az egyiptomi Tanis. Lót pedig a síkságon lakott, a Jordán folyó partján, Sodorna mellett, amely akkor még istenfélő város volt, most azonban Isten akaratából eltűnt a föld színéről. Ennek az okát majd a maga helyén mondom el.

SODOMA PUSZTULÁSA

I, 11. Sodoma lakosai mérhetetlenül meggazdagodtak, és emiatt gőgösek lettek; erőszakosakká váltak az emberekkel szemben és hitetlenek lettek; többé nem gondoltak már isten jótéteményeivel, ellenségeskedtek az idegenekkel, és megszakítottak minden barátságot. Ezért megharagudott rájuk Isten, elhatározta, hogy megbünteti őket

gőgösségükért, s nemcsak városukat pusztítja el, hanem országukat is pusztasággá teszi, úgy, hogy ott soha többé se növény, se gyümölcs ne teremjen.¹¹

Midőn Isten ezt elhatározta a sodomiáról, Ábrám, aki mamrei házában üldögélt, három angyalt látott; abban a hiszemben, hogy idegenek, felkelt, köszöntötte őket, és felajánlotta nekik vendégszeretét. Azok elfogadták, mire azonnal kenyeret süttetett nekik búzalisztból, borjút vágatott, elkészíttette és a tölgyfa alatt feltálatlatta az ebédet. Az idegenek úgy tettek, mintha ennének, és megkérdezték, hol van felesége, Sára. Mikor azt felelte; hogy bent a házban, kijelentették, hogy kis idő múlva visszatérnek, és akkor már úgy látják őt viszont, mint anyát. Sára pedig nevetett ezen és azt mondta rá, hogy ő bizony aligha szülhet már gyereket, hiszen 90 éves, férje pedig 100 esztendő. Ekkor az idegenek nem alakoskodtak tovább, hanem megmondták, hogy ők Isten angyalai; egyiküket azért küldte Isten, hogy megjelentsék nekik fiuk születését, a másik kettőt pedig azért, hogy Sodorna lakóit elpusztítsák.

Ábrám ennek hallatára elszomorodott Sodorna lakóinak sorsán, fölkel, és kérte Istent, hogy az istentelenekkel együtt ne pusztítsa el az igazakat és jókat is. Isten pedig azt felelte neki, hogy a Sodorna lakói között nincs már jó; ha azonban tíz jó akad köztük, elengedi minden bűnük büntetését. Erre Ábrám megnyugodott. És az angyalok elmentek Sodomába, ahol Lót megkérte őket, térjenek be hozzá, mert nagyon vendégszerető ember volt, és méltó párja Ábrámnak szívességben és jóságban. Midőn Sodorna lakói látták, mily szép ifjak tértek be Lót házába, tüstént erőszakoskodni akartak, hogy meggyalázzák őket. De Lót könyörgött, hogy fékezzék szenvedélyüket, és ne sértsék meg az idegeneket, hanem tartsák tiszteletben a vendégbarátságot; ha pedig nem tudnak uralkodni magukon, inkább feláldozza szenvedélyüknek a tulajdon leányait az idegenek helyett. Csakhogy ezzel sem tudta őket megnyugtatni.

Isten azonban felháborodott aljas szándékukon, vaksággal verte meg őket, úgy, hogy nem tudták megtalálni a ház bejáratát. Egyúttal pedig Isten Sodorna lakóit mind pusztulásra szánta. Lót, akinek Isten megjelentette Sodorna pusztulását, feleségével és két leányával, akik még hajadonok voltak, eltávozott a városból; a leányok jegyesei nem voltak hajlandók velük menni, mivel Lót intését nevetséges esztelenségnek tartották. Ekkor Isten tüzet vetett a városra, és lakosaival együtt elégette; a környező földet is tűzzel pusztította el, miként a zsidó háború történetében már elbeszéltem. Lót felesége pedig, aki visszatekintett, mikor a városból kivonultak, és túlságosan kíváncsian szemlélte a pusztulást, ámbár Isten ezt határozottan megtiltotta, sóoszloppá változott. Ezt az oszlopot magam is láttam, mert még mindig ott van. Lót pedig leányaival eljutott egy kis helységbe; amelyet megkímélt a tűz. Ennek a helységnek a neve még ma is Zohor, ami héberül annyit jelent, hogy „kicsiny”. Ott élt egy darabig, távol az emberektől, nélkülözésben és nyomorúságban.

Hajadon leányai pedig abban a hiszemben, hogy az egész emberi nem kipusztult, atyjukkal háltak – anélkül, hogy ő tudott volna róla –, mégpedig azért, hogy az emberiség ki ne pusztuljon. És ily módon fiaikat szültek;¹² az idősebbik Moábot, ami annyit jelent, mint „atyától való”, az ifjabbik pedig Ámánt, ami annyit jelent, mint „a nép fia”. Moábtól származnak a moabiták; ez még ma is nagy nép; Ámántól az amaniták. Mind a két nép Coelesyriában lakik. Ez történt Lóttal, miután magányosságában elköltözött Sodorna területéről.

IZMAEL UTÓDAI ÉS IZSÁK UTÓDAI

I, 12. Ábrám pedig a palesztinai Geratába költözött; Sárát megint testvérének adta ki, mégpedig félelemből, mint már régebben is megtette. Tudniillik félt Abimelektől a tartomány királyától, aki szintén szerelmes volt Sárába, és szerette volna magáévá tenni

őt. Isten azonban kioltotta ezt a gyalázatos szenvedélyét, mert súlyos betegséget bocsátott reá. És miután az orvosok már lemondtak életéről, álombeli jelenés figyelmeztette, hogy a jövevény feleségével ne kövessen el igaztalanságot. Mikor már jobban érezte magát, elmondta barátainak, hogy Isten azért küldte rá ezt a betegséget, hogy megmentse őt a vendégjog megsértésétől, és hogy megóvja a vendég asszonyát, mivel ez a nő nem testvére az idegennek, hanem felesége; és Isten megígérte neki, hogy kegyelmébe fogadja, ha megmenti az idegent az aggódástól felesége miatt. Miután mindezt elmondta, magához hívatta Ábrámot, és barátai tanácsára megmondta neki, hogy ne aggódjék Sára miatt, mert nem lesz bántódása és Isten oltalma révén érintetlenül kapja vissza. Megesküdött Istenre és az asszony tisztaságára, hogy sohasem kívánta volna meg őt, ha tudta volna, hogy férjes asszony; mivel azonban húgának tartotta, úgy gondolta, hogy nem követ el igazságtalanságot; Ábrám fogadja őt jóindulatába, és az ő számára is kérje Isten kegyelmét. Ha itt akar maradni, minden jóban legyen része, de ha el akar költözni, akkor biztos kíséretet ad melléje, és mindennel ellátja, amire csak szüksége van. Erre Ábrám azt felelte: nem volt hazugság, hogy vérrokonának mondta az asszonyt, mert testvérének a leánya, és efféle alakoskodás nélkül igen veszélyessé vált volna vándorlása. És ámbár nem ő volt az oka a király betegségének, mégis szívből kívánja, hogy egészsége helyreálljon, és kijelentette, hogy szívesen nála is marad. Abimelek erre földet és vagyont ajándékozott neki; elhatározták, hogy hűségben élnek egymás mellett, és ezt esküvel is megerősítették egy kút mellett, amelynek Bersuba a neve, ami annyit jelent: „szövetség kútja”. Ma is ez a neve ennek a kútnak.

Nem sokkal utóbb Sára fiat szült Ábrámnak – mint Isten megígérte –, és Izsáknak nevezte, ami annyit jelent, mint „nevetés”. Mert Sára nevetett, mikor Isten fiút ígért neki, hiszen ily élemedett korban nem várt már gyermeket, ő ugyanis 90 éves volt, Ábrám pedig száz. Izsák a jövendölést követő évben született. Nyolcadnap körülmetélték a fiút. A zsidók még ma is ezen a napon metéltetik körül fiaikat, az arabok ellenben csak 13 éves korukban, mert Izmaelt, az ő törzsatyjukat, aki Ábrám ágyasától származott, ebben a korban metélték körül. Erről most részletesebben is akarok beszélni.

Sára eleinte szerette Izmaelt, a szolganő Agár fiát, éppen olyan hajlandósággal, mintha édesfia lett volna; úgy tekintette, mint a hatalom örökösét. De mikor Izsák megszületett, nem tartotta helyénvalónak, hogy együtt nevelje Izmaellel, mert ez, mint idősebb, atyjuk halála után esetleg könnyen hatalmaskodhatott volna rajta. Rábeszélte tehát Ábrámot, hogy anyjával együtt távolítsa el. Ábrám eleinte vonakodott, mert túlságosan szívtelennek tartotta a serdületlen gyermeket és a legszükségesebb dolgokkal sem rendelkező asszonyt eltaszítani magától. Később azonban; midőn Isten is helyeselte Sára tervét, a gyermeket, aki még nem tudott járni, átadta anyjának, és elküldte egy korsó vízzel és egy kenyérrel, hogy a szükség legyen vezetője az úton. Midőn pedig útközben már fogytán volt eleségük, Agár nyugtalanodni és aggódni kezdett. És mivel már víz is alig volt, leültette a haldokló gyermeket egy fenyőfa alá, és eltávozott hogy ne legyen tanúja gyermeke halálának. Ekkor találkozott Isten angyalával, aki a közelben forrást mutatott neki, és megparancsolta, hogy a gyermeket gondosan ápolja, mert Izmael épségétől függ az ő szerencséje is. Erre Agár ismét nekibátorodott, annál inkább, mert hamarosan pásztorokra talált, akiknek a gondoskodása kimentette nyomorúságából.

Mikor a gyermek fölserdült, anyja Egyiptomból vett neki feleséget, ahonnan ő maga is származott; ez pedig tizenkét fiút szült neki. Ezek voltak: Nábájót, Kedár, Ádbeel, Mábszám, Másma, Duma, Másza, Hadár, Tema, Jetur, Náfis és Kedma. Ezek lakták az egész földet az Eufráttól a Vörös-tengerig, amelyet Nabatenának neveznek. Ezekről nevezték el az arabok népét és törzseit, egyrészt a maguk deréksége, másrészt pedig

Ábrám méltósága miatt.

1,13. Izsákot végtelenül szerette az apja, azért is, mert egyetlen fia volt, azért is, mert Isten agg kora küszöbén ajándékozta meg vele. Szüleinek ezt a jóságát és szeretetét a fiú azzal tetézte, hogy minden erényben jeleskedett, engedelmeskedett szüleinek és áhítatosan tisztelte az Istent. Ábrámnak minden vágya az volt, hogyha meghal, jólétben hagyja hátra fiát; ez a vágya Isten akaratából teljesült is. Isten azonban még próbára akarta tenni Ábrám iránta való hűségét; ezért megjelent neki, felsorolta valamennyi jótéteményét, amellyel elhalmozta, elmondta, hogyan tette ellenségeinél hatalmasabbá, hogyan adta végtelen jóságában az ő boldogságára fiát, Izsákot; és most azt követelte tőle, hogy áldozza fel őt. Megparancsolta neki, hogy menjen fel Moria hegyére, ott állítson oltárt, és Izsákot mutassa be egészen eléggő áldozatul. Mert úgy bizonyíthatja be Isten iránti jámborságát, ha többre becsüli fia életénél azt, ami Istennek kedvére van és tetszik.

Ábrám pedig helytelennek tartotta volna megtagadni Istentől bármit, amit követel, hiszen inkább minden tekintetben kedvére kell tenni, mert minden, ami létezik, neki köszönheti létét. Azonban felesége előtt eltitkolta Isten parancsát és azt is, hogy maga fogja feláldozni fiát. Sőt még a szolgálainak sem árulta el szándékát, nehogy megakadályozzák az áldozatban; maga mellé vette Izsákot, két szolgáját és egyik szamarát, amely az áldozati eszközökkel felszerelt szekeret húzta, és megindult velük. Két napig kísérték a szolgák, harmadnap azonban, mikor a hegyet megpillantotta, ott hagyta kíséretét a síkságon, és csak fiával kettesben ment fel a hegyre, ahol később Dávid király templomot építtetett. Ők maguk vittek mindent, ami az áldozathoz szükséges, csak áldozati állatot nem vittek. Midőn Izsák, aki ekkor 25 éves volt, az oltárt elkészítette, és megkérdezte Ábrámot, mit akar feláldozni, mivelhogy semmiféle áldozati állat nincs, az azt felelte, hogy Isten majd megadja neki, hiszen képes arra, hogy bőven ellássa az embereket azzal, amire szükségük van, ha benne bizakodik, és el is veheti azt, amije van. Tehát bizonyára áldozati állatot is ad nekik, ha örömét leli az ő áldozatában.

Miután tehát az oltárt felállították, megrakták fával, s mindent előkészítettek, Ábrám így szólt fiához: „Ő, fiam, megszámlálhatatlan könnyörgéssel kértem Istentől a te születésedet, és véghetetlen gonddal neveltelek téged, mióta erre a világra születtél, semmi sem volt kedvesebb nekem, mint a te nevelésed, és nem volt nagyobb boldogságom, mint hogy meglássalak férfierődben, és halálos ágyamon rád hagyhassam örökül országomat. Mivel azonban Isten akaratából lettem atyád, és most ő követeli tőlem, hogy lemondjak rólad, viseld el erős lélekkel feláldozásodat. Mert én lemondok rólad Isten kedvéért, mivel ő ezt követeli a maga tiszteletére, és mivel mindig kegyes segítőm és oltalmazom volt. Mint ahogy nem a dolgok természetes rendje szerint születtél, akképpen különös módon kell távoznod is az életből, mégpedig úgy, hogy maga atyád áldoz fel az Istennek, minden dolgok atyjának. Méltónak tartott téged arra, úgy vélem, hogy ne betegség, háború vagy egyéb szerencsétlenség következtében távozzál az életből, mint az emberek általában, hanem lelkedet imádság és ünnepélyes áldozat közben veszi magához, és fogadja kebelébe. Azért mégis te leszel öregségem gondozója és védelmezője, amire leginkább neveltelek, úgy, hogy Istent állítod mellém magad helyett.”

Izsák pedig, mivel ilyen atyától származott, nemes lelkű volt, tehát szelíden fogadta ezt a beszédet, és így felelt: „Az az ember, aki nem engedelmeskednék annak, amit Isten és atyja határozott felőle, azt sem érdemelné meg, hogy született, mivel már akkor is bűn megtagadni az engedelmességet, ha pusztán az atyja parancsol valamit az embernek.” Erre odalépett az oltárhoz, hogy áldozatul szolgáljon. És ez meg is történt volna, ha Isten meg nem akadályozza. Mert Ábrámot néven szólította, és megtiltotta neki, hogy fiát

megölje; ő nem szomjazik embervérre és Izsák halálát sem kívánta, hogy őt ilyen kegyetlenül visszavegye atyjától, akinek ő maga ajándékozta, hanem csak próbára akarta vetni Ábrámot, vajon akkor is engedelmeskedik-e neki, ha ilyet követel tőle. Miután tehát látta készségét és rendíthetetlen hűségét, örvedezzen továbbra is abban, amit ajándéku kapott tőle. Nem fogja cserbenhagyni sem őt, sem utódait, hiszen mindig méltónak tartotta gondoskodására. Fia öregkort fog megérni, és boldog élet után hatalmas országot fog örökségül hagyni derék és jó gyermekeire. Azt is megígérte neki, hogy nemzetsége sok és gazdag törzsre fog szakadozni, amelyek mindig emlékezni fognak ősatyáikra. És utódaik fegyverrel elfoglalják majd Kánaán földjét, és irigyelni fogják őket a többi nemzetek. Miután Isten így beszélt, a homályból eléjük terelt áldozatul egy kost. Azok ketten pedig, mikor várakozás ellenére megint egymáséi lettek, és ily nagy szerencse ígérését is kapták, átölelték egymást, levágták az áldozati állatot, és visszatértek Sárahoz. És boldogan éltek; mivel Isten minden dolgukban megsegítette őket.

JÓZSEF A BÖRTÖNBEN

II, 5. József némán viselte bilincseit és a sanyarúságot, és bízott Istenben, aki ismeri balsorsának valódi okát, és hatalmasabb, mint azok, akik őt börtönbe vetették. S hamarosan meg is bizonyosodott rajta Isten gondviselése. Mert a börtönőr, tekintettel szorgalmára, megbízhatóságára a rábízott feladatok végrehajtásában, levétette bilincseit, s ezzel, valamint azzal, hogy jobb élelmezést adott neki, mint általában a foglyoknak, megkönnyítette és elviselhetőbbé tette balsorsát. A foglyok között, akik vele együtt szenvedtek, és a nehéz munka utáni rövid szünetekben, mint az a hasonló sorsúak között lenni szokott, beszélgetni szoktak elítéltetésük okáról, ott volt a király pohárnokmestere is, akit ura valamikor nagyon szeretett, azonban haragjában egyszer mégis börtönbe vettetett. És mivel össze volt láncolva Józseffel, bizalmasabb viszonyba került vele; észrevette, hogy József rendkívül okos: ezért elmesélte neki egyik álmát és megkérte, hogy fejtse meg, ha ugyan van valami jelentése. Közben keservesen panaszkodott, hogy a királytól ráért nyomorult sorson felül még az Isten az álmok útján is gyötri.

Tehát elmondta neki, hogy álmában egy szőlővesszőt látott, amelyen három nagy és érett szőlőfürt csüggött; ezeket kifacsarta egy serlegbe, amelyet a király tartott a kezében. Aztán megszúrta a mustot, és odanyújtotta a királynak, hogy igyék belőle; a király pedig kegyesen elfogadta. Ezt az álmot látta – így folytatta –, és kérte Józsefet, mondja meg neki a megfejtését, ha ugyan ért hozzá. József pedig bátorította őt, hogy három nap múlva remélheti megszabadulását a börtönből, és a király megint kívánja majd szolgálatát, és visszahívja méltóságába. Megmagyarázta, hogy a szőlőtő termését Isten adta az ember javára, hogy áldozatul bemutassák neki, és hogy bizalmat és barátságot támasszon az emberek között, megszüntesse az ellenségeskedést, eloszlassa a szenvedést és a bánatot, és vigasságot szerezzen. „Te azt mondod, hogy mind a három szőlőfürt levét tulajdon kezeddél facsartad ki, a király pedig elfogadta tőled. Tudd meg tehát, hogy kedvező látomásod volt, és azt mutatja, hogy annyi nap alatt, ahány szőlőfürt volt, amelyekből álmodban bort sajtoltál, megszabadulsz ebből a nyomorúságból. Ha pedig ennek az álomfejtésnek az igazságáról meggyőződted, akkor gondold rám, aki ezt a szerencsét hirdettem neked, és ne tekints megvetéssel rám, mikor itt hagysz a börtönben, visszanyered szabadságodat, és részed lesz abban a szerencsében, amelyet megjósoltam neked. Mert nem bűn miatt vertek láncra engem, hanem erényességem és erkölcsösségem miatt szenvedek olyan büntetést, mint a gonosztevők, mivel nem akartam hitvesi ágát meggyalázni annak; aki engem börtönbe vetett.” Természetes,

hogy a pohárnok nagyon megörült ennek az álmofejtésnek, és várta, hogy teljesül-e a jóslat.

A királynak még egy szolgája került börtönbe a pohárnokmesterrel együtt, tudniillik a fősütőmester. Mivel pedig ő is álmodt, és hallotta a biztató magyarázatot, ahogy József a pohárnok álmát megfejtette, reménykedve kérdezte tőle, hogy mit jelent az ő álma, amelyet a múlt éjjel látott. Ez pedig a következő volt: „Úgy tűnt nekem – mesélte –, hogy a fejemen három kosarat viszek; kettő teli volt kenyérrel, a harmadik pedig peccsenyével és minden egyéb enivalóval, amit a királynak szoktak készíteni. Ekkor madarak repültek oda, felfaltak mindent, és ámbár el akartam hessegetni őket, sehogy sem tudtam.” És a sütőmester éppen olyan álmofejtést várt, mint amilyent a pohárnokmester kapott. József mélyen elgondolkozott az álmon, és aztán közölte vele, hogy szívesen adna neki örvedetesebb magyarázatot, mint ami az álomban rejlik: de már csak két napot fog élni, ezt jelenti a két kosár, harmadnap azonban megfeszítik, és a madarak lakmározzak fel testét, és nem tehet ellenük semmit. És mindkettővel az történt, amit József előre megmondott. Mert midőn az említett napon a király éppen születésnapját ünnepelte, a fősütő mestert keresztre feszítette, a főpohárnok mestert pedig megszabadította bilincseitől, és visszahelyezte korábbi hivatalába. [...]

A FÁRAÓ EGYIPTOM FÖLDJÉNEK TULAJDONOSA

II, 7. Az éhínség napról napra növekedett, és az egyiptomiakra egyre nyomasztóbb lett. A szárazság nőttön-nőtt, mert a Nílus nem lépett ki medréből, hogy a földeket öntözze, és esőt sem küldött Isten. A nép pedig nem gondoskodott a jövőről, mert nem láthatta előre, József viszont csak készpénzért adott ki gabonát. Mikor aztán pénzsűke következett be, állatokkal és rabszolgákkal fizettek, s akinek földje volt, azt adta cserébe a gabonáért. Így mindenkinek a földje a király birtokába került, és az egyiknek ide, a másiknak amoda kellett költöznie, hogy a király annál biztosabban és zavartalanabban gyakorolhassa a föld tulajdonjogát. Csak a papok tarthatták meg birtokukat. A roppant ínség odáig fajult, hogy nem csupán testüket, hanem lelküket is eladták, és kénytelenek voltak erkölcsstelen módon megszerezni élelmüket. Mikor végre az éhínség enyhült, a folyam megint elárasztotta a földet, és ez ismét bőven hozott termést, József elment mindegyik községbe, összehívta a népet, és előbbi tulajdonosainak visszaadta a földet, amelyet annak idején átadtak a királynak, és amelynek hasznélvezete kizárólag azt illette. Figyelmeztette őket: gondolják meg jól, hogy a föld jog szerint a király tulajdona; megművelésétől tehát ne riassa vissza őket az, hogy ezentúl a termés ötödrészét be kell szolgáltatni a királynak. Azok azonban örvendeztek, hogy így váratlanul ismét birtokba vehették földjüket, és kötelezték magukat, hogy pontosan megtartják ezt a parancsot. Ezzel József tekintélye az egyiptomiak előtt és az alattvalók ragaszkodása a királyhoz nagyon megnövekedett. Az a törvény, hogy a termés ötödrészét beszolgáltassák, a következő uralkodók alatt is megmaradt.¹³

AZ EGYIPTOMI SZOLGASÁG ÉS MÓZES SZÜLETÉSE

II, 9. Az egyiptomiak kicsapongók és a munkára restek voltak, és csak a különböző érzéki élvezeteknek éltek, és anyagi javakat hajhásztak. Ezért irigyelték a zsidókat jó sorsuk miatt, és ellenséges érzülettel viseltettek irántuk. Mikor észrevették, mennyire virágzik az izraeliták nemzetsége, és milyen nagy gazdagságra tesznek szert szorgalmas munkájukkal, attól tartottak, hogy hatalmukat majd az egyiptomiak romlására fordítják. És mivel idővel feledésbe merültek József jótéteményei is, és más uralkodóhoz jutott hatalomra, az izraelitákkal rettenetesen kegyetlenül bántak, mindenféle nehéz munkára

kényszerítették őket.¹⁴ Megparancsolták nekik, hogy a folyamnak sok új medret vágjanak, a város körül falakat építsenek és töltéseket emeljenek, hogy a víz ne áradjon ki, és ne alkothasson mocsarakat. A piramisok építésével is meggyötörték a mieinket, és kényszerítették, hogy mindenféle mesterséget megtanuljanak, és hozzászokjanak a nehéz munkához. Ezt a sorsot kereken négyszáz esztendeig¹⁵ nyögték, és szinte már versenyeztek egymással: az egyiptomiak azzal, hogy az izraelitákat túlfeszített munkával tönkretenni igyekeztek, emezek pedig azzal, hogy bebizonyítsák, hogy minden rájuk rótt munkát el tudnak végezni.

Mialatt ezek kénytelenek voltak ilyen körülmények között élni, történt valami, ami még jobban felkorbácsolta az egyiptomiakban azt a vágyat, hogy kipusztítsanak bennünket. Egyik írástudójuk – mert ezek csodálatosan értettek a jövőmondáshoz – azt jóslta a királynak, hogy ebben az időtájban a zsidók közt egy fiú fog születni, aki meg fogja dönteni az egyiptomiak uralmát, az izraelitákat pedig hatalmasokká teszi. Különösen kitűnik majd erényével, emléke pedig örökre dicsőséges lesz. A király megijedt ettől a jóslattól, és megparancsolta, hogy minden zsidó fiút azonnal a születés után dobjanak a folyóba, és öljenek meg; az egyiptomi bábaasszonyok pontosan kutassák ki, mikor esnek gyermekágyba a héber asszonyok, és szorgosan figyeljenek a szülésekre; és csak egyiptomi bábaasszonyoknak szabad segédkezniük a héber asszonyok mellett, mert csak ezekben lehet megbízni, hogy nem szegik meg a király parancsát. Azok pedig, akik ezt a parancsot megszegik, és újszülött gyermekeiket elrejtteni merészelik, családjukkal együtt halálbüntetést szenvedjenek. A zsidók kegyetlennek érezték ezt a parancsot, nemcsak azért, mert gyermekeiket elveszítenék, sőt még ezenfelül nekik maguknak, a szülőknek kell meggyilkolniuk fiaikat, hanem azért is, mert arra gondoltak, hogy fiaik megölése után ők maguk sem élhetnek már sokáig, mert megtöri őket a szerencsétlenség és szomorúság, és így egész nemzetségük gyökerestül kipusztul. Tehát vigasztalan helyzetben voltak. De Isten végzése ellen nem lehet harcolni még akkor sem, ha ezerféle cselet eszelnek ki ellene. Mert a fiú, akitől az írástudó óvta a királyt, a király minden üldözése ellenére is titokban fölnevelkedett, és minden beigazolódott, amit róla megjósoltak. Ez pedig így történt.

Ámrám, egy előkelő zsidó, aggódott népéért, hogy fiúszaporulat hiányában kipusztul, és maga miatt is nagyon aggódott, mert felesége éppen áldott állapotban lévén, reménytelen helyzetben volt. Szólította tehát az Istent, és imádkozott hozzá, könyörüljön meg azoknak a sorsán, akik eddig sohasem vétettek ellene, hűségesen tisztelték őt, és szabadítsa meg őket mostani nyomorúságukból, és adjon reményt, hogy véget ér nemzetségük kiirtása. Isten megkönyörült rajta, meghallgatta imádságát, megjelent neki álmában, és intette, hogy ne essék kétségbe jövője felett: Ő számon tartja az izraeliták Istenhez való hűségét, és illő módon mindig meg is jutalmazza őket ezért. Hiszen atyáik iránt is kegyes volt, és kis népből hatalmas néppé tette őket; mert Ábrám egyedül költözött Mezopotámiából Kánaánba, és boldog volt; felesége, aki addig meddő volt, később Isten akarata szerint gyermekeket szült, és Izmaelnek és utódainak Arábiát, Ketura fiainak Troglodytist, Izsáknak pedig Kánaánt hagyta örökül. Azután így folytatta Isten: „És ha ti nem vagytok istentelenek és hálátlanok, akkor emlékeznetek kell rá, milyen hős haditetteket hajtott végre az én segítségemmel. Jákob, az ő nagy gazdagsága miatt, amelyben élt, és amelyet gyermekeire és unokáira is áthagyományozott, az idegen népeknél is nagy hírre jutott. Mindössze hetven atyjafiával érkezett Egyiptomba, és ti már hatszázezernél is többen vagytok. Most azonban, figyelmeztetek, gondoskodom a ti jósorsotokról és a te dicsőségedről. Mert az a fiú, akinek születésétől az egyiptomiak úgy félnek, hogy minden izraelita gyermeket meg akarnak gyilkolni, éppen a te fiad lesz. Rejtve marad azok előtt, akik üldözik, csodálatos módon növekedik fel, és megszabadítja

a héber népet az egyiptomi rabszolgaságból. És emlékezete örökké élni fog nemcsak a hébereknél, hanem az idegeneknél is. Ezt a kegyelmet adom neked és utódaidnak. Testvére is lesz, aki majd utódaival együtt örök időkre a papi méltóságot tölti be az én oltáromnál.

Miután Ámrám álmában megtudta mindezeket, fölébredt, és elmesélte az egészet feleségének, Jókábednek. De félelmük csak még inkább növekedett mindattól, amit az álom megjelentett nekik. Mert nemcsak a fiú miatt aggódtak, hanem a reá váró nagy szerencse miatt is. Azonban a jóslatba vetett hitük igazságát bizonyította már az asszony születe is: mert igen könnyű volt; nem voltak szülési fájdalmai, és így még a kémek sem tudták meg. Három hónapig titokban otthon táplálták a fiút. Akkor azonban Ámrám félt, hogy rájöhetnek a dologra, és a király haragjában fiával együtt őt is megöletné, és így meghíúsítaná Isten ígérését. Ezért elhatározta, hogy inkább Istenre bizza a fiú megmentését és jövőjét, mint hogy tovább is rejtekben tartsa őt, ami egyáltalán nem biztonságos, mert így nem csupán a titokban nevelt gyermeket, hanem őt magát is a legnagyobb veszedelem fenyegetné. Istennek azonban, úgy vélte, hatalmában van a fiú biztonságáról gondoskodni és ígérését ekként megvalósítani. Mikor ezt elhatározták, bölcső alakú kosárkát fontak papiruszrostból; akkora volt, hogy a fiú kényelmesen befért. Aztán körös-körül bekenték szurokkal, mert ez nem ereszti át a vizet, belefektették a fiút, ráhelyezték a folyóra, és rábízták Isten oltalmára. A kosárka úszott a vízen, és Mirjam, a fiú nővére, anyja parancsára a part mentén haladt, és figyelte, merre hajtja a víz a kosarat. És most bebizonyította Isten, mily haszontalan az emberi okosság, és hogy ő akarata szerint mindent jóra fordíthat, és hogy azok, akik a maguk biztonsága kedvéért másoknak romlására törnek, a legszívósabb kitartással sem érnek célt; viszont azok, akik Isten hatalmába vetik hitüket, várakozás ellenére megmenekülnek, és a nyomorúság kellős közepéből nagy szerencsére juthatnak. így ennek a fiúnak a sorsából is kiderül Isten mindenhatósága.

A királynak volt egy leánya, Timer-en-Mut. Mikor ez a folyam partján játszott, meglátta a kosárkát a víz színén úszni, megparancsolta egyik szolgájának, aki úszni tudott, hogy hozza ki.¹⁶ Mikor ez a parancsot végrehajtotta, és a királylány megpillantotta a kosárban a kisfiút, nagyon megörült neki, oly nagy és szép volt. íme, Isten oly nagy kegyelemmel övezte Mózeset, hogy éppen azok táplálták és nevelték fel, akik legjobban féltek születésétől, és kiadták azt a parancsot, hogy minden héber fiút meg kell gyilkolni. Erre Timer-en-Mut egy asszonyt hívatott oda, hogy szoptassa meg a fiút. Mikor azonban a gyermek sem ettől, sem a sorra odahozott többi dajkától nem volt hajlandó az emlőt elfogadni, megjelent Mirjam, mintha csak véletlenül tévedt volna oda, hogy lássa, mi történik, és így szólt: „Hiába adsz ennek a fiúnak olyan dajkákat, ó királyleány, akik nem az ő törzséből származnak; ha héber dajkát hívatnál, annak az emlőjét bizonyára azonnal elfogadná, mert az az ő törzséből származik.” A királyleány értelmesnek találta ezt a beszédet; magát Mirjamot küldte el, hogy hozzon dajkát, ez pedig végrehajtotta a parancsot, és a tulajdon édesanyjával tért vissza, akit senki sem ismert. És mivel a fiú az ő emlőjét szívesen elfogadta és hozzásimult, a királyleány megkérte; hogy ezentúl táplálja a gyermeket.

Ezután a királyleány a fiúnak, mivel a folyóra tették ki, innen adta nevét, mert az egyiptomiak a vizet „Mó”-nak nevezik, „zes”-nek pedig azt, akit megmentettek valamilyen veszélyből. Ennek a két szónak összetételéből adták neki a Mózes nevet.¹⁷ Mózes pedig lelki nagyságban és a fáradalmak elviselésében felülmúlt minden más hébert, úgy, amint Isten megjósolta. Ábrám az ő hetedik ősatyja volt; mert ő Ámrám fia volt, aki Káát fia volt, ennek az apja pedig Lévi volt, Jákob fia, aki Izsáktól született, ez pedig Ábrám fia volt. A gyermek valósággal meghazudtolta korát, olyan értelmes és okos

volt. Mert bölcsessége és szellemi képessége olyan fejlett volt már gyermekkorában is, hogy idősebbeknek is becsületére vált volna. És abból, amit gyermekkorában cselekedett, jogosan lehetett remélni, hogy később még nagyobb tetteket hajt végre. Hároméves korára Isten magas, karcsú termettel áldotta meg, s oly nagy szépséggel, hogy akinek némi érzéke volt a szép külső iránt, csak elragadtatással szemlélhette Mózes alakját. És gyakran megtörtént, hogy valaki, aki találkozott vele, elfeledkezett minden dolgáról, és önfeledt bámulatba merevedett láttára. Mert gyermeki bájossága és végtelen kedvessége lebilincselte azt, aki látta.

Mivel tehát Mózes ilyen kiváló volt, Timer-en-Mut örökbe fogadta, mert nem voltak utódai. És egy nap bevitte Mózes atyjához, és kifejezte azt az óhaját, hogy örökösévé tehesse, ha Isten nem ajándékozta meg fiúval, és még hozzátette: „Ezt az isteni termetű és nemes szellemű fiút felneveltem, és minthogy csodálatos módon kaptam őt a folyó kegyelméből, elhatároztam, hogy fiammá és a királyságban utódoddá teszem őt.” így beszélt, és a fiút atya karjaiba helyezte. Ez átvette a gyermeket, szeretettel keblére szoritotta, és hogy leányának kedvére tegyen, tréfából fejére tette a királyi koronát. De Mózes a koronát ledobta a földre, ide-oda gurította, mint valami gyermekjátékot, majd lábbal taposta. Ez pedig komoly rosszat jelentett a királyság jövőjére. Az írástudó pedig, aki Mózes születéséből az egyiptomi uralom pusztulását jósolta, amint meglátta ezt a jelenetet, odasielt, hogy megölje a fiút, és rémülten így kiáltott fel: „Ez az a fiú, ó, király, akinek meggyilkolása árán Isten rendelése szerint megszabadulhatunk rettegésünktől. Mert a jóslat igazságának az is bizonyítéka, hogy kigúnyolta a te királyi méltóságodat, és lábbal taposta koronádat. Gyilkoltasd meg tehát, és szabadítsd meg az egyiptomiakat a miatta való rettegésünktől, a hébereket pedig foszd meg a belé vetett reménytől.” Timer-en-Mut azonban megelőzte, és elrejtette a fiút, és a király is vonakodott megöletni, mert Isten, aki gondoskodott Mózes életének megmentéséről, ezt sugallta neki. Mózes tehát igen nagy gonddal nevelték, és a héberék belé vetették minden reményüket; az egyiptomiak viszont rossz szemmel nézték neveltetését. Mivel azonban a király maga nem ölte meg, és az örökbefogadás révén rokona lett, visszariadtak meggyilkolásától, és különben sem akadt senki, aki az egyiptomiak kedvéért, a jóslat ismeretében vállalkozott volna rá; a fiút tehát nem gyilkolták meg.

II, 10. Mózes tehát ilyen módon született és nevelkedett, s mikor elérte férfikorát, bebizonyította az egyiptomiaknak, hogy páratlanul bátor, és alkalmas arra, hogy az egyiptomiakat megalázza, a hébereket pedig ebből a helyzetükből felszabadítsa. Tudniillik az etiópok, akik szomszédai voltak az egyiptomiaknak, betörték az országba és fosztogattak. Az egyiptomiak felháborodtak ezen, elhatározták, hogy bosszút állnak a gyalázatért, és hadsereget toboroztak ellenük. Azonban vereséget szenvedtek, egyik részük elesett a csatában, a másik szégyenletes futásban hazamenekült. Az etiópok gyávaságnak tartották volna, ha nem igázzák le egész Egyiptomot, tehát a menekülők után eredtek, és beljebb is pusztították az országot; és miután gazdag zsákmányt ejtettek, egyáltalán nem távoztak az országból. Mivel pedig a közelebbi vidékeket korábban már mind bekalandozták, és semmiféle ellenállásba sem ütköztek, egészen Memphisig és a tengerig előnyomultak, és egyetlen város sem tudott ellenállni nekik. Az egyiptomiak ebben a szorongatásukban jóshelyekhez és jövendőmondókhoz folyamodtak. S mivel Isten azt tanácsolta nekik, hogy a héber embert hívják segítségül, a király megparancsolta lányának; hogy adja át Mózeset, hogy megtegye fővezérnek. A királylány beleegyezett, miután a király esküvel megígérte neki, hogy semmi rosszat sem tesz Mózes ellen. Mert a királylány nagy jótéteménynek tartotta országára Mózes segítségét, és szemükre vetette a papoknak, hogy nem szégyenlik magukat most annak a segítségéhez folyamodni, akit előbb mint ellenséget meg akartak öletni.

Mivel Timer-en-Mut és a király egyformán kérelték; Mózes szívesen vállalkozott a feladatra. Ennek mind a két nép írástudói megörültek; az egyiptomiak azért, mert remélték, hogy vitézségével legyőzik az ellenséget, azután pedig módjuk lesz Mózeset csellel eltenni láb alól, a héberek pedig azért, mert arra számítottak, hogy Mózesnek, mint hadvezérnek a vezetésével kiszabadulhatnak az egyiptomi szolgaságból. Mózes meg akarta támadni az ellenséget, mielőtt az tudomást szerez az ő jöveteléről és ezért csapatait nem a folyó partján vezette az ellenség ellen, hanem az ország belsejében. Ebben pedig csodálatos bölcsességről tett bizonyosságot. Mivel ugyanis az út a rengeteg kígyó miatt alig volt járható – mert ezen a vidéken rengeteg kígyó tenyészik, köztük néhány olyanfajta, amely sehol sem fordul elő, s erejével, mérgével és furcsa külsejével egészen elüt minden más kígyótól, sőt vannak szárnyas kígyók is, amelyek nemcsak a földön bújnak el és marnak, hanem a levegőből is hirtelen láthatatlanul lecsapnak az emberekre –, hogy hadseregét biztonságban és bátorságosan tovább vezesse, a következő bámulatos tervet eszelte ki. Papiruszrostból ládikákat fonatott, ezeket megtöltötte íbiszekkel, és magával vitte; a kígyók legnagyobb ellenségei ezek az állatok, és menekülnek előlük, mert az íbiszek felfalják őket, éppen úgy, mint a szarvasok. Egyébként az íbiszek csak a kígyókra dühösek, különben pedig szelídek. De nem akarok tovább beszélni erről, mivel a görögök jól ismerik az íbiszt. Mikor tehát a hadsereg arra a vidékre ért, ahol a kígyók hemzsegték, rájuk eresztette az íbiszeket; ezek dühösen lecsaptak a kígyókra, és ártalmatlanná tették valamennyit. Így biztonságban tette meg útját. Váratlanul megrohanta az etiópokat, megverte őket, és meghiúsította azt a reményüket, hogy elfoglalhatják Egyiptomot. Városaikat is megtámadta és elpusztította, és rettenetes mészárlást rendezett az etiópok soraiban. Mózesnek e ragyogó haditettei után az egyiptomi hadsereg már semmi fáradságos vállalkozástól sem riadt vissza, úgyhogy az etiópiaiaknak végül nem maradt más választásuk, mint a hadifogság vagy a teljes pusztulás. Utoljára visszaszorította őket Sábába, Etiópiá fővárosába, amelyet később Kambyzes a nővéréről Meroénak nevezett el és ott ostrom alá fogta őket. Ez a város pedig szinte bevehetetlen volt, mert a Nílus egészen körülvette, és más folyók is, mint az Astapus és az Astabora, szinte lehetetlenné tették a támadást, még ha az ellenség át is kelt a vizeken. Így a város valósággal olyan volt, mint egy sziget; a folyók védelmén kívül erős várfala is volt, ezenfelül pedig a falakon belül erős töltések, hogy felfogják a víztömegeket, amelyek a folyamok megáradása idején fenyegették a várost. Még ha az ellenségnek sikerülne is átkelnie a folyókon, ennyi akadály igen megnehezítené a város elfoglalását. Mikor már Mózeset nagyon elkedvetlenítette, hogy hadserege tétlenségre van kárhozthatva, mert az ellenség nem akart harcot kezdeni, ez történt: az etiópok királyának volt egy leánya, Tharbis. Ez látta, amint Mózes hadseregét a várfal alá vezette, és maga is vitézül küzdött, és csodálta azokért, amiket már kitervelt és végrehajtott, hogy tudniillik nem csupán az egyiptomiakat mentette meg, akik már-már kétségbeestek vereségeik miatt, hanem az etiópokat is végső veszedelembe sodorta, pedig sok dicső haditetteket hajtottak végre; és ezért heves szerelemre lobbant iránta. És mivel szenvedélye napról napra nőtt, elküldte hozzá legbizalmasabb szolgálóit, és házasságot ajánlott neki. Mózes elfogadta az ajánlatot, azzal a feltétellel, hogy átadják neki a várost. És miután esküt tett arra, hogy a királylányt feleségül veszi és hogy a város feletti uralom megszerzése után is állja a szerződést, meg is valósították a megegyezést. Ezután hálát adott Istennek az etiópok legyőzéséért, megtartotta menyegzőjét, és az egyiptomi hadsereget visszavezette hazájába.

ÁTKELÉS A VÖRÖS-TENGEREN

II, 15. [...] A héberek Xanthikos hónapban¹⁸ hagyták el Egyiptomot, holdtölte idején, a

tizenötödik napon, 430 évvel azután, hogy atyánk, Ábrám Kánaánba érkezett, ami után 215 esztendővel, Jákob Egyiptomba vonult. Mózes akkor már 80 éves volt, bátyja, Áron pedig három évvel idősebb. És magukkal vitték József tetemét, mint ahogy fiainak megparancsolta.

Az egyiptomiak azonban hamarosan megbánták, hogy a hébereket elengedték, és mivel a király haragra lobbant, mert azt hitte, hogy a csapásokat Mózes varázslatai idézték fel, elhatározta, hogy üldözőbe veszi őket. Az egyiptomiak tehát tüstént fegyvert ragadtak, felvették minden harci felszerelésüket, és üldözőbe vették a hébereket, hogy megint rabszolgaságba hurcolják, ha ugyan kézre keríthetik őket. Azt hitték, hogy többé már nem imádkoznak Istenhez, miután sikerült nekik a kivonulás, és mivel védtelenek, és a menetelés kimerítette őket, könnyűszerrel elbánhatnak velük. Az egyiptomiak tehát mindenkit, akivel találkoztak, kikérdeztek, merre mehettek a héberek, és gyorsított ütemben eredtek utánuk, ámbár az út az egyszerű vándor számára is igen nehéz volt, hát még nagy hadsereg számára. Mózes azonban azért vezette ezen az úton a hébereket, hogy az egyiptomiak elnyerjék büntetésüket gonoszságukért és az egyezség megszegéséért, ha esetleg megbánják, hogy a hébereket elengedték és hadseregükkel nyomukba erednek. Ezenfelül pedig védekezni akart a palesztinaiak ellen is, akik régi haragosaik voltak a hébereknek, és országuk határos volt Egyiptommal. Ezért nem vezette népét egyenes úton Palesztinának, hanem inkább a pusztaságon át nagy kerülő úton próbálta Kánaánt elérni, ha nagy fáradság és törődés árán is. Ehhez járult még Isten parancsa, aki meghagyta, hogy a népet vezesse a Sinai hegyhez, és ott áldozzanak neki. Mikor az egyiptomiak utolérték őket, felkészültek a harcra, s nagy haderővel körülzárták a hébereket egy szűk területen. Mert hatszáz harci szekerek volt, ötvenezer lovasuk és kétszázezer gyalogosuk; ezenfelül minden utat megszálltak, amerre a héberek elmenekülhettek volna. Így bezárták őket a hozzáférhetetlen szakadékok és a tenger közé, mert itt a tengerparton van egy meredek és járhatatlan hegy, amely minden kijáratot elzár. Tehát a héberek beszorultak a hegy és a tenger közé, és a síkságra vezető egyetlen utat az egyiptomiak elzárták: éppen ott ütöttek tábor.

Mivel a héberek egyrészt az élelmiszerhiány miatt nem állhattak ki hosszú ostromot, másrészt pedig nem láttak semmi utat a menekülésre és mivel még ha harcolni akartak volna, akkor sem volt fegyverük – ha nem akartak elpusztulni, csak egyetlen menekvésük maradt: kényre-kegyre megadni magukat az egyiptomiaknak. Mózesnek tettek szemrehányást, elfeledvén a csodákat, amelyeket Isten műveit az ő megszabadításuk érdekében. Sőt arra vetemedtek, hogy a prófétát, aki kintartásra buzdította őket és biztatta, hogy megmeneküljenek, meg akarták kövezni, és vissza akartak menni, hogy megadják magukat az egyiptomiaknak. Az asszonyok és gyermekek pedig jajveszékeltek és siránkoztak, mert már a biztos halál küszöbén érezték magukat; mert körös-körül a hegyek, a tenger és az ellenség zárta be őket, és a menekülésnek nem volt útja semerre sem.

Mózes pedig, ámbár a tömeg lázadott ellene, mégsem hagyta abba gondoskodását népéről. Inkább bízott Istenében, hogy valamint eddig is gondoskodott az ő megmentésükről, ígéretéhez híven most sem adja őket ellenségei kezére, akik vagy szolgaságba hurcolnák, vagy pedig megölnék őket. Ezért odaállt az emberek közé és így beszélt: „Nagyon helytelen volna, ha megrendülne bizalmatok azokban az emberekben, akik eddig jól intézték ügyeiteket, mintha ezután már nem volnának alkalmasak erre a feladatra; hát még mennyivel nagyobb esztelenség volna felhagyni az isteni gondviselésbe vetett hittel, hiszen ő adott nektek mindent, amit általam megígért a ti üdvösségetekre és arra, hogy a szolgaságból minden várakozástok ellenére megmentsen benneteket. Inkább illendő volna, hogy a mostani szorongatásban Isten segítségével

bizakodjatok. Mert csak azért engedte meg, hogy bezárjanak benneteket ebbe a szorosba, hogy ellenségeitek csúfjára megmenten titeket ebből a veszedelemből, és így bizonyítsa be mindenhatóságát és rólunk való különös gondoskodását. Tudniillik Isten azoknak, akikre jóindulattal tekint le, nem a kis dolgokban mutatja meg segítségét, hanem igazában akkor, mikor az emberek már lemondtak minden reményről, hogy helyzetük jóra fordulhat. Tehát bizzatok szilárdan ebben a segítőben, aki a kis dologból is nagyot tud alkotni, és meg tudja gyengíteni még az olyan hatalmas hadsereg erejét is, amilyennel az egyiptomiak rémítenek benneteket. Amiatt se essetek kétségbe, hogy a tenger és a hegy elvágja menekülésiék útját; mert ha Isten akarja, a hegyek síksággá változnak, a tenger pedig szárazföldré.”

II, 16. Miután így beszélt, az egyiptomiak szeme láttára a tengerpartra vezette népét. Azok tudniillik láthatták a hébereket, mivel azonban belefáradtak az üldözésbe, helyesebbnek tartották, ha a csatát másnapra halasztják. Mikor Mózes elérte a tengerpartot, megragadta botját, s védelemért és segítségért imádkozott Istenhez, ily szavakkal: „Te tudod, Uram, hogy hiába folyamodunk emberi erőhöz és okossághoz, hogy a jelenvaló nyomorúságból megszabaduljunk. Azonban neked hatalmadban van megmenteni népedet, amely akarathoz híven kivonult Egyiptomból. Ezért reménytelenségünkben és tanácstalanságunkban hozzád fordulunk minden reményünkkel, és hozzád könyörgünk. Tőled várjuk, hogy gondviseléssel beavatkozz, hogy az ellenünk fenekedő egyiptomiak kezéből megmeneküljünk. De jöjj gyorsan, és mutasd meg nekünk hatalmadat; önts bátorságot a népbe, amely kétségbeesésében már-már megtörik, és támaszd fel benne újra a reménységet és a bizakodást, hogy megmenekül. Senki másban nem reménykedhetünk szerencsétlenségünkben. Te el tudod háritani nyomorúságunkat, mert tied a tenger és tied a hegy* amely körülzár bennünket. Ha te akarod, megnyílnak a hegyek, és a tenger szárazföldré változik. Sőt a levegőn át is repülhetünk, és megmenekülhetünk, ha mindenhatóságod így akar megmenteni bennünket.”

Így imádkozott, és azután botjával ráütött a tengerre. Ez pedig engedett az ütésnek, visszahúzódott, és szárazon hagyta medrét, hogy a héberek azon át menekülhessenek. Ebből Mózes megismerte Isten jelenlétét, és mivel látta, hogy a tenger egészen a fenekéig visszahúzódott, elsőnek belelépett, és felszólította a hébereket, hogy kövessék azon az úton, amelyet Isten nyitott nekik. Aztán intette őket; hogy örvendezzenek azon, mekkora veszedelem fenyegeti az üldöző ellenséget, és adjanak hálát Istennek, hogy ilyen váratlanul utat nyitott menekülésükre.

Mikor tehát a héberek Isten jelenlétében bizakodva, késelem nélkül Mózes után eredtek, az egyiptomiak először azt hitték, hogy elment az eszük, hiszen nyilvánvaló vesztükbe rohannak. De mikor látták, hogy a héberek épségben haladnak tovább, és nem ütköznek semmi nehézségbe vagy akadályba, nyomukba eredtek, mintha a tenger előttük is megnyílnék, és lovasságukat küldték előre. Miközben azonban fegyvereiket magukra vették, és ezzel időt veszítettek, a héberek már épségben átértek a túlsó partra. Ez még inkább sarkallta az egyiptomiakat az üldözésre, mert azt hitték, hogy nekik sem eshetik semmi bajuk. Azonban megfélemedtek arról, hogy ez az út csak a hébereknek nyílt, nem pedig másoknak, és az volt a rendeltetése, hogy megmentse az üldözötteket, nem pedig azoknak volt szánva^ akik mások romlására akarták használni. Midőn tehát az egyiptomiak egész hadserege a mederben volt már, hirtelen megint összecsapódott a tenger, vihar kezdte korbácsolni, és hatalmas áradattal hullámaiba temette az egyiptomiakat. Egyúttal zápor zuhogott az égből, és irtózatos mennydörgés sek váltakoztak cikázó villámokkal; szóval mintha minden együtt lett volna itt, amit Isten haragja az emberekre szokott zúdítani, mert még sűrű sötétség és éjszaka is támadt. így

az egyiptomiak valamennyien elpusztultak, és egyetlenegy sem maradt meg belőlük, aki legalább hírt vitt volna haza pusztulásukról.

A héberek pedig alig tudták fékezni örömüket váratlan megmenekülésükön és ellenségeik megsemmisülésén. És most már hitték, hogy jövőjük szilárd és megingathatatlan, mivel azok, akik vesztükre törtek, elpusztultak, mert nyilván Isten vette őket védelmébe. És mivel ők maguk ilyen csodálatos módon megmenekültek a veszedelemből, ellenségeiket pedig olyan büntetés sújtotta, amilyen emberemlékezet óta nem fordult még elő, az egész éjszakát himnuszénekléssel és ujjongással töltötték el. Mózes maga Isten dicsőségére hexameterben költött éneket szerzett, amelyben hálát mondott jótéteményeiért.

Mindezt úgy jegyeztem fel, ahogy a szent könyvekben írva találtam. És senki se csodálkozzék rajta és ne tartsa hihetetlennek, hogy az akkori emberek, akik még nem voltak romlottak, akár Isten akaratából, akár önmaguktól, megtalálhatták a menekülés útját akár a tengeren keresztül is. Mint ahogy – ez is régen történt – Nagy Sándor makedón király hadserege előtt kettévált a pamphyliai tenger, és utat nyitott neki, mivel más útja nem volt.¹⁹ Isten ugyanis őt használta eszközül, hogy megdöntse a perzsák uralmát. Ezt tanúsítják mindazok, akik Nagy Sándor haditetteit megírták. Erről azonban vélekedjék ki-ki úgy, ahogy kedve tartja.

Mikor pedig másnap a viharos tenger hullámai az egyiptomiak fegyvereit kisodorták a partra, Mózes, aki ebben is az isteni gondviselés jelét látta, a fegyvereket összeszedette, és ezekkel felszerelte a hébereket, hogy ezentúl legyen védőfegyverük. Azután a Sinai hegyhez vezette őket, hogy Istennek áldozatot mutasson be, és hálát mondjon népének megmentéséért, úgy, ahogy Isten már régebben megparancsolta neki.

A ZSIDÓ SZERTARTÁSOK

III, 8. Csodálatos, hogy népünket gyűlölködően vádolják, mintha mi csekélyebb tisztelettel öveznők az istenséget, miközben mások pompás szertartásokkal hódolnak isteneiknek. Mert ha valaki a sátorépítést, a papi ruhákat és az istentiszteleti kegyszereket szemléli, amelyeket a szertartásoknál használunk, bizonyára meggyőződik róla, hogy a mi törvényhozónk Isten küldöttje volt, és igazságtalanul vádolnak meg bennünket istentelenséggel. És aki elfogulatlanul és komolyan elgondolkodik, rájön, hogy istentiszteleti kegyszereinkkel a világmindenséget lehet felidézni és pontosan leírni. Mert a harminc könyök hosszú sátor három részre oszlik, s ezek közül kettő, amelyekbe a papok beléphetnek mintegy megközelíthető és közös területként a szárazföldet és a tengert jelképezi, amely minden embernek hozzáférhető; viszont a harmadik helyiség, amely magának az Istennek van fenntartva, az eget jelenti, ahová az ember nem léphet be. Az asztalra helyezett tizenkét kenyér megfelel az év tizenkét hónapjának; a hetven részből álló mécstartó jelképezi a bolygók tíz-tíz foknyi körívét, hét mécsese pedig magát a hét bolygót. A négyféle anyagból szőtt függönyök a négy elemet jelképezik, tudniillik a bisszus²⁰ jelenti a földet, mivel a len abból nő, a bíbor a tengert, mivel azt a halak-vére festi meg; a jácintkék a levegőt, a skarlátvörös pedig a tüzet. Éppen így a főpap ruhája, amely lenvászonból van, a földet jelenti, a jácintkék ruha pedig az eget. A gránátalmák a villámot jelentik, a csengettyűk csilingelése a mennydörgést. Az efód,²¹ amely Isten akarata szerint négy anyagból van szőve, az egész természetet jelképezi, és a beleszótt arany véleményem szerint a fényességet jelenti, amely a világegyetemet beragyogja. Az efód közepén levő chosen ugyancsak a földet jelenti, amely a világ közepében van, az öv pedig az óceánt, mivel az mindent körülölel. A két sardonyx,²² amely a főpap ruháját vállon összefogja, a napot és a holdat jelenti. A tizenkét drágakövet a tizenkét hónap jelképeinek tarthatjuk, vagy pedig a csillagkör –

görög szóval zodiakus – tizenkét jegyének. Végül a fejék véleményem szerint az ég jelképe, mert jácintkék színű, különben nem viselhetné Isten nevét, és mert ragyogó aranypárta van rajta, az Istent körülövező fény jelképéül. Egyelőre elegendőnek tartok ennyi magyarázatot, mert lépten-nyomon módunkban lesz minden egyéb dologban is megcsodálni a mi törvényhozónk lángelméjét.

MÓZES TEKINTÉLYE

III, 15. [...] Ezt a férfiút nemcsak a maga korában csodálták ritka erényéért és azért a különös adományáért, hogy szavainak hitelt tudott szerezni, hanem még ma sincs egyetlen héber sem, aki ne fogadná meg törvényeit, még akkor is, ha tudja, hogy nem ellenőrzik – éppen úgy, mintha Mózes még mindig itt volna, hogy megbüntesse az engedetleneket. Van még sok más is, ami bizonyítja, hogy emberfölötti tekintélye volt. Például bizonyos emberek, akik az Eufráton túl laknak, és tiszteletből a mi templomunk iránt gyakran veszedelmes és költséges négyhónapos utazást is megtettek, hogy Istennek áldozhassanak, mégsem áldozhattak: Mózes megtiltotta nekik, mivel nem ismerték ősi hagyományainkat és szokásainkat. Egyeseknek úgy kellett elmenniök, hogy nem áldozhattak, másoknak pedig akkor, amikor még nem is végződött be az áldozat; sőt sokan el sem juthattak a templomig. Azonban valamennyien inkább engedelmeskedtek Mózes törvényeinek és rendelkezéseinek; mintsem a saját akarataknak; s emellett nem kellett attól tartaniok, hogy valaki ebben megakadályozza őket, hiszen tulajdon meggyőződésük sugallta ezt nekik. Így a törvények, amelyek Istentől eredtek, emberfeletti tekintélyt szereztek neki. Kevéssel annak a háborúnak a kitörése előtt, amelyet Claudius császár uralkodása és Izmael főpapsága alatt a rómaiakkal viseltünk, ékítség tört ki országunkban! és egy assaron²³ gabona négy drachmába került, megtörtént az az eset, hogy kovásztalan kenyerek ünnepén hetven kór – ez annyi mint 31 szicíliai vagy 41 attikai medimos – lisztet áldoztak, és az éhínség ellenére egyetlenegy pap sem merészelt belőle egyetlenegy szemernyit sem elvenni. Erre nyilván csak az indította őket, hogy tisztelték a törvényt, és féltek Isten haragjától, amivel a titokban elkövetett bűnöket is meg szokta büntetni. Ezért nincs benne semmi csodálatos, hogy Mózes akkor oly nagy tetteket hajtott végre s iratainak még ma is akkora az erejük és a tekintélyük, hogy ellenségeink is elismerik: Isten maga adta nekünk a törvényeket Mózes közvetítésével és erényességével. Erről azonban vélekedjék ki-ki úgy, ahogy legjobbnak tartja.

KÓRÉ VÁDJAI

IV, 2. [...] Kóré, egy előkelő származású és gazdag héber, tehetséges szónok, aki egyúttal az alsóbb rangú néppel is igen ügyesen bánt, irigykedett Mózes nagy méltóságára, bár egy törzsből származtak, és rokona is volt. De szenvedett emiatt, mert önmagát sokkal méltóbbnak tartotta erre a magas méltóságra, mivel gazdagabb, mint Mózes, és a származása sem alacsonyabb rendű. Ezért panaszt tett Mózesre a levitáknál, mivel ezek törzsrokonai voltak, és főképpen a rokonainál: „Nem járja – mondta –, hogy Mózes mindig nagyobb dicsőségre vadászott, mégpedig csúf mesterkedésekkel, és mindig azzal az ürüggyel, hogy Isten különösen kegyes hozzá. Bátyjára, Áronra törvényellenes módon ruházta rá a főpapságot, nem közös néphatározattal, hanem a maga kénye-kedve szerint. Egészen zsarnokok módjára osztogatja a méltóságokat, tetszése szerint. De még a nyílt erőszakoskodásnál is rosszabb a titokban elkövetett igazságtalanság, mert az ilyesmi nemcsak akarata ellenére, hanem váratlanul is sújtja az embert. Aki ugyanis tudja, hogy méltó a magas állások elnyerésére, igyekszik azokat

közmegegyezés révén elnyerni, nem pedig erőszakkal kicsikarni. Aki azonban nem tud hozzájutni ilyesmihez egyenes úton, tartózkodik ugyan az erőszaktól, hogy megóvja a becsületesség látszatát, azonban cselet alkalmaz, hogy a hatalmat elnyerje. A nép érdeke, hogy felelősségre vonja az ilyen embereket, mert ezek titokban folytatják üzelmeiket; nem szabad megengedni, hogy hatalmuk növekedjék, mert így aztán csak később derül ki róluk, hogy ellenségek.” Aztán így folytatta: „Ugyan milyen okot tud felhozni Mózes arra, hogy Áronra és fiaira ruházta a főpapságot? Ha Isten ezt a méltóságot Lévi törzséből való embernek szánta, akkor jog szerint elsősorban engem kellett volna kijelölnie, mert származásom éppen olyan, mint Mózesé, és gazdagabb és idősebb is vagyok nála. Ha pedig ez a méltóság a legidősebb törzset illeti meg, akkor jog és igazság szerint Ruben törzsének jár, mégpedig Dátánnak, Abironnak és Fallunak, mert ebben a törzsben ezek a legidősebbek és a leggazdagabbak.”

Mikor Kóré így beszélt, azt a látszatot akarta kelteni, mintha csak a közjóra gondolna, a valóságban azonban rá akarta venni a népet, hogy ruházza reá a főpapi méltóságot. Alattomos, de jól átgondolt beszédét törzsrokonai körében mondta el. Lassankint azonban tovább terjedt az, amit mondott, és mindenki, aki egyetértett vele, megtoldotta egy és más gyalázkodással Áron ellen, s a vádak hamarosan ismeretesekek lettek az egész seregben. Kóré összeesküvő társai kétszázötvenen voltak, csupa előkelő férfiú, és mind abban mesterkedtek, hogy Mózes bátyját letaszítsák a főpapi méltóságról, Mózeset pedig megszégyenítsék. A lázadás már az egész népben elharapódzott, meg akarták kövezni Mózeset, s nagy kiáltozással és zajongással, tolongva egybegyülekeztek, és Isten sátora előtt nagy hangon kiáltoztak, hogy meg kell ölni a zsarnokot, aki az isteni megbízatás ürügyével kegyetlenül elnyomja őket, és a népet fel kell szabadítani igája alól. Ha Isten akart volna papot választani magának ki méltóbb emberre ruházta volna ezt a méltóságot, nem pedig olyanra, akinél sok különbség van. És ha Áronra akarta volna ruházni, akkor ezt néphatározat alakjában nyilatkoztatta volna ki, és nem bízták volna öccsére a döntést.

Ámbár Mózes már régen értesült Kóré rágalmairól, és tudott a nép izgalmáról, nem félt, hanem megjelent a tömegben, bízva eddigi becsületes kormányzásában és abban a tudatban, hogy bátyja Isten akaratából, nem pedig az ő kedvezéséből jutott a főpapi méltóságba. Azonban a néphez egy szót sem szólt, ámbár – más képességei mellett – igen ügyesen tudott a tömeg nyelvén is beszélni, hanem csak Kóréhoz fordult, a hangját is felemelte, s amilyen hangosan csak tudott, így beszélt: „Kóré, véleményem szerint veled együtt ezek is mind méltók a papi méltóságra – és itt rámutatott a kétszázötven férfiúra –, és én magam sem szeretnék elütni senkit sem ettől a méltóságtól, még akkor sem, ha nem is olyan gazdag és kiváló, mint ti. Áronra azonban nem gazdagsága miatt ruháztam rá a főpapi méltóságot – hiszen te gazdagabb vagy, mint mi ketten együttvéve –, nem is előkelő származása miatt, mert ebben a tekintetben Isten egyenlőkké tett bennünket, hiszen ősatyánk közös. Nem is a testvéri szeretet indított, hogy Áronnak adjam azt, amit más is igényelhetne a maga számára. Mert ha úgy adtam volna oda ezt a méltóságot, hogy nem törődtem volna Istennel és a törvénnyel, akkor bizonyára nem mellőztem volna magamat, és nem tüntettem volna ki mást ezzel, hiszen közelebb állok önmagamhoz, mint bátyámhoz. Ezenfelül nem is lett volna okos tőlem törvénytelen eljárással veszélybe döntennem magamat, csak azért, hogy tetteimmel másnak a szerencsáját megalapozzam. De én nemesebb vagyok, semhogy igazságtalanságokat kövessek el, és Isten nem is engedné meg, hogy semmibe vegyem őt, és hogy ti ne ismerjétek meg az ő akaratát. Inkább úgy van, hogy ő választotta ki magának papját, és ezzel engem ez ügyben minden felelősség alól felmentett. Ámbár tehát Áron nem az én kedvezésemből, hanem Isten elhatározásából nyerte el a főpapi méltóságot, mégis

hajlandó lemondani róla, hogy átengedje azoknak, akik arra vágnak, és csak akkor akarja megtartani, ha a döntőbírák mellette nyilatkoznak. Különbösen fenntartja magának azt a jogot, hogy éppen úgy pályázhasson rá, mint a többiek. Mert szívesebben lemondana méltóságáról, mintsem hogy lázadástoknak tanúja legyen, ámbar a ti jóváhagyástokkal nyerte el hivatalát. Amit Isten adott nekünk, az ellen nem vétünk, és elismerjük, hogy azt a ti hozzájárulástoknak is köszönhetjük. Egyébként is az istentelenség jele volna visszautasítani egy méltóságot, amelyet maga Isten akar ránk ruházni; sőt esztelenség volna el nem fogadni, ha Isten örök időkre ránk akarja ruházni, és minket annak birtokában meg akar erősíteni. Ezért döntsön most újra, hogy ki mutassa be neki az áldozatot, és ki végezze az istentiszteletet. Mert helytelen volna, ha Kóré olyan mohón törne erre a méltóságra, hogy nem ismerné el Istennek azt a jogát, hogy azt jelöli ki erre a hivatalra, akit akar. Ezért ne szítsatok most emiatt lázadást és nyugtalanságot. Holnap azonban valamennyien, akik pályázni akartok a főpapi méltóságra, jelenjétek meg itt, mindegyitek hozzon magával hazulról füstölőedényt, füstölőszert és tüzet. És Kóré, te is bízd magára Istenre a döntést, és várd meg az ő végzését ebben az ügyben; ne tartsd magad különbnek Istennél, hanem inkább viselkedj alázasan, mert így derülhet ki, hogy rád kell-e bízni ezt a méltóságot. Azonban megengedhetőnek vélem, hogy Áront is választás alá bocsássuk, mivel ugyanilyen származású, és abból, ahogy eddig betöltötte a főpapi méltóságot, a legcsekélyebb kifogást sem lehet emelni ellene. Ha aztán majd összegyülekeztetek, mutassatok be füstáldozatot, mégpedig a nép szeme láttára. Miután tömjént égettetek, emeljétek a főpapi méltóságra azt, akinek az áldozata legjobban tetszik Istennek. így legalább semmi szemrehányást sem lehet tenni többé, hogy bárki testvére kegyéből nyerte el ezt a méltóságot.”

BÁLÁM TANÁCSAI

IV, 6. Mózes a Jordán felé vezette a sereget és táborát Jericho előtt a nagy síkságon ütötte fel. Ez a város igen gazdag, arrafelé rengeteg a pálma és a balzsamcserje. Az izraeliták nagyon bíztak erejükben és csak úgy égett bennük a harci vágy. Ezért Mózes, miután néhány napig hálaáldozatokat mutatott be Istennek és a népet lakomákkal vendégelte, csapatainak egyik részét kiküldte, hogy dúlják fel a mádianiták országát, pusztítsák el és foglalják el városaikat. Ennek a háborúnak pedig ez volt az oka:

Midón Bálák, a moabiták királya, aki régi barátja és szövetségese volt a mádianitáknak, látta az izraeliták hatalmának túlságos megnövekedését, aggódni kezdett a maga országáért, mert nem tudta, hogy az izraelitákat Isten parancsa kötelezte, hogy Kánaán elfoglalása után soha többé semmiféle országot ne foglaljanak el. Tehát elhatározta – mégpedig elhamarkodottan, s nem érett megfontolás után –, hogy csellel támadja meg őket. Mert úgy gondolta, hogy miután sikereiken még jobban okultak, mint előbbi szerencsétlenségükön, nem tanácsos nyílt harcba bocsátkozni velük. Tőle telhetőleg meg akarta akadályozni, hogy megnövekedjék a hatalmuk, és ez ügyben követeket küldött a mádianitákhoz. És mivel az Eufrát mellett élt egy bizonyos Bálák, kora legkiválóbb jóvendőmondója, aki velük barátságot tartott, a mádianiták Bálák követein kívül még néhány igen tekintélyes emberüket is elküldték a jóshoz, s megkérték, hogyátkozza meg az izraelitákat. Ez nagyon udvariasan fogadta a követeket, megvendégelte őket, s azután kikérte Isten tanácsát, vajon teljesítse-e a mádianiták kérését. Mikor pedig Isten ellenezte ezt, visszament a követekhez, és kijelentette nekik, hogy készségesen hajlandó volna teljesíteni kívánságukat, de nem engedi meg az Isten, akinek köszönheti, hogy igazmondása révén híres jós és próféta lett; tudniillik Isten különösen kedveli azt a sereget, amelyet ők el akarnakátkoztatni. Ezért tehát azt

tanácsolta nekik, hogy menjenek el az izraelitákhoz, és vessenek véget az ellenségeskedésnek. Ezekkel a szavakkal elbocsátotta a követeket. Azonban a mádianiták, mivel Bálák unszolta és fényes adományokkal kecsegtette őket, megint követeket küldtek Bálámhoz, aki megint tanácsot kért Istentől, hogy mit válaszoljon ezeknek az embereknek. Isten megharagudott ezért az újabb próbálkozásért, és meghagyta neki, hogy ne utasítsa vissza a követek kérését. És mivel nem is sejtette, hogy Isten cselből parancsolta ezt neki, útra kelt a követekkel. Útközben azonban egy kétoldalt kerítéssel szegélyezett szűk úton találkozott Isten angyalával. És a szamar, amelyen ült, kitért, felismerve Isten küldöttjét; kitért a kerítés felé, nem törődött azzal, hogy Bálám veri, mert nekiesett a falnak, lábát beütötte és megsértette. De mikor az angyal nem tért ki és Bálám megint alaposan megverte a szamarat, ez a földre rogyott, Isten parancsára emberi hangon kezdett beszélni, és korholta Bálámot igazságtalansága miatt: eddigi szolgálataiért igazán nem panaszkodhatok rá, most mégis embertelenül veri, és nem veszi észre, hogy Isten akadályozza meg, hogy teljesítse azoknak a kérését, akikhez indult. Bálám elámult, és megdöbbsent a szamar emberi hangján; de még jobban megrémült, mikor egyszerre csak az angyal felöltötte igazi alakját, és szemrehányásokkal halmozta el, hogy úgy verte a szamarát. Mert az állat semminek sem oka, inkább ő maga, az angyal akarja megakadályozni abban, hogy Isten akarata ellenére megtegye ezt az utat. Bálám megijedt, és vissza akart fordulni, de Isten azt parancsolta, hogy folytassa útját, és Báláknak hirdesse majd azt, amit Isten sugall neki.

Miután Isten ezt parancsolta neki, megérkezett Bálákhoz. A király nagy tisztelettel fogadta, és Bálám rögtön megkérte, hogy vitesse fel egy hegyre, ahonnan megnézheti, milyen a héberek tábora. A király erre nyomban hajlandó volt, és a jóst királyi kísérettel felküldte az egyik magas hegyre, amely hatvan stadionnyira volt a héberek táborától. Mikor Bálám a hébereket megpillantotta, felszólította a királyt, állíttasson hét oltárt, és vezettessen elő ugyanannyi bikát és kost. A király ezt is nyomban megtette, és most Bálám egészen eléggő áldozatot mutatott be, hogy megtudakolja a változtathatatlan sorsot. Így kezdett beszélni: „Boldog az a nép, amelynek Isten mérhetetlen gazdagságot adott, és amelynek megígérte minden dolgában az ő vezetését és segítségét! Bizonyára nincs a földön egy nép sem, amely hozzátok fogható volna, vagy csak meg is közelítene benneteket erényben, a bűnöktől való mentességben és minden jóért és szépért való buzgóságban; és mindezt ráhagyományozzátok gyermekeitekre, akik még boldogabbak lesznek, mint atyáik voltak. Mert Isten valamennyi ember közül csak hozzátok kegyes; ezért ti vagytok a legboldogabbak mindazok között, akikre a nap süt. Ti majd birtokba veszitek az országot, amelyet ígért nektek, és birtokukban marad utódaitoknak is örökre, és dicsőségüknek a híre betölti majd a földet és a tengert; a föld minden részét betölti a ti nemzetségeitek. Csodálkozol, ó, boldog sereg, hogy egyetlen ősatyától származol, és ilyen hatalmas néppé növekedtél? Most ugyan még nem oly nagy a számotok, hiszen elértetek Kánaán földjén; de tudjátok meg, hogy a lakható föld örök időkre megnyílik számotokra, és annyian laktok majd a szigeteken és a szárazföldön, hogy az égnek sincs annyi csillaga. De ha még olyan sokan lesztek is, Isten sohasem tagadja meg tőletek békében az elképzelhető legnagyobb bőséget, háborúban pedig a győzelmet és a dicsőséget. Az ellenség utódait tüzeli majd a vágy, hogy harcolhasson veletek és elbizakodottságában háborúra ingereljen benneteket. De nem fognak többé soha győzelmesen hazatérni, amint szoktak, nem örvendeztetik meg győzelemmel feleségüket és gyermeküket: olyan vitézséggel áldott meg benneteket Isten, akiknek hatalmában áll a hatalmasokat megalázni és a szegényeket felmagasztalni.”

Így jóstolt a jövőmondó átszellemülten, és teljesen eltöltötte Isten lelke. De Bálák bosszankodott, és szemére vetette, hogy megsérti az egyezséget, hiszen dús ajándékokat

kapott a szövetségeseiktől; azért hívták, hogy elátkozza az ellenséget, most pedig magasztalja mint a világ legboldogabb nemzetét. Bálám pedig így válaszolt: „Ó, Bálák, gondold meg, vajon tőlünk függ-e, hogy mit mondjunk és mit hallgassunk el, ha Isten lelke megszáll bennünket? Mert ilyenkor ő beszél belőlünk, azt, amit ő akar, s anélkül, hogy tudnánk róla. Én nagyon jól tudom, miért hívatatok engem ti és a madianiták, és csakugyan szándékom is volt teljesíteni kívánságodat, azonban inkább kellett engedelmessé válnom Istennek, mint nektek, pedig kedvetekre akartam tenni. Mert mindenképpen tehetetlenek azok, akik a maguk erejéből akarják megjósolni a jövőt az embereknek; nem azt hirdetik, amit Isten sugallt nekik, hanem ellene szegülnek Isten akaratának. De ha az Isten megszáll bennünket, már nem a magunk akarata szerint beszélünk. Én nem szándékoztam ezt a sereget dicsérni, és felsorolni mindazt a jót, amit Isten utódaiknak szánt; azonban Isten, aki kegyes hozzájuk, boldoggá tette az életüket és halhatatlanná az ő dicsőségüket» Isten sugallta nekem ezeket a szavakat, amelyeket az ő akarata szerint hirdettem. Mivel azonban nagyon szeretnék kedvedre tenni neked és a madianitáknak, és nem szeretném elutasítani kérésteket, állítsass más oltárokat, aztán áldozzunk újra, és tegyünk próbát, vajon rávehetjük-e Istent, hogy megengedje elátkoznom ezt a népet.” Bálák beleegyezett; de mivel Isten a második áldozatkor sem engedte meg, hogy Bálám megátkozza az izraelitákat,²⁴ ez arcra borult, és hirdette, hogy milyen sors vár a királyokra és az igen híres városokra, amelyeknek egy részében még nem is laknak emberek; hirdette azt is, ami a világon az elmúlt évszázadokban történt az emberekkel, szárazföldön és tengeren, egészen napjainkig. És mivel jóslata szerint minden beteljesült; valószínű, hogy a jövőben is minden szava teljesül.

Bálák haragudott, hogy nem átkozták el az izraelitákat; és minden megtiszteltetés nélkül elbocsátotta Bálámot. Mikor ez éppen indulófélben volt, hogy átkeljen az Eufrátoni magához hívatta Bálámot és a madianiták főembereit, és így beszélt hozzájuk: „Ó, Bálák, és ti, madianiták vezetői, még Isten akarata ellenére is kedvetekre kell tennem. A héberek népét ugyan sohasem fogja teljesen kipusztítani sem háború; sem betegség, sem élelemhiány vagy egyéb előre nem látott szerencsétlenség, mert Isten gondoskodása megóvja őket minden bajtól, nem engedi meg, hogy olyan csapás sújtsa rájuk, amely egészen elpusztítja őket. Előfordulhat, hogy rövid időre szenvedések és szerencsétlenségek zúdulhatnak rájuk, amelyek majd meggyötrik és megtörik őket, utána azonban megint megerősödnek, és félelmet keltenek azokban, akik megbántották őket. Azonban, ha legalább egy időre fölébük akartok kerekedni, ezt úgy érhetitek el, ha megfogadjátok ezt a tanácsomat: hívjátok elő legszebb leányaitokat, akik alkalmasak arra, hogy szépségükkel felkorbácsolják a szenvedélyeket és megfosszák józan eszűktől a rájuk pillantókat; öltözzenek legpompásabb díszruhájukba, és azután küldjétek őket a héberek táborának közelébe, és kössétek lelkükre, hogy adják oda magukat azoknak az ifjaknak, akik megkívánják őket. Mikor pedig látják, hogy ezek rabjai lettek érzékiségüknek, akkor tegyenek úgy a lányok, mintha haza akarnának menni. Ha azután az ifjak kérik őket, hogy maradjanak, ne engedjenek mindaddig, míg rá nem vették őket, hogy elhagyják ősi törvényeiket és Isten tiszteletét, aki nekik ezeket a parancsokat adta, és helyette a madianiták és moabiták isteneit fogják imádni; így magukra vonják Isten haragját.” Ezt tanácsolta, és azután eltávozott.

A madianiták megfogadták tanácsát, és átküldték leányaikat a héberekhez. A héber ifjakat csakugyan lebilincselte a leányok szépsége, elkezdtek beszélgetni velük, és kérve kérték őket, engedjék meg, hogy élvezhessék szépségüket és szerelmüket. A leányok szívesen hallgatták ezt, és kedvükre tettek. Miután az ifjakat szerelemre lobbantották, és látták, hogy szenvedélyük magasan lobog, készülődtek, hogy hazamenjenek. Az ifjak azonban nagyon elszomorodtak ezen, könyörögve kérték őket, ne menjenek el,

maradjanak náluk, legyenek a feleségeik; minden vagyonuk felett rendelkezhetnek. Ezt az ajánlatukat esküvel is megerősítették, Istent hívták tanúul ígéreteikre, s könnyel és minden egyéb módon igyekeztek szánalmat kelteni a leányokban. Mikor a leányok észrevették, hogy az ifjak elkeseredtek és már teljesen rabjai lettek szenvedélyüknek, így kezdtek beszélni hozzájuk:²⁵

„Kedves ifjak, nekünk van otthon házunk, nagyon gazdagok vagyunk, s szüleink és rokonaink tisztelnek és szeretnek bennünket. Tehát nem azért jöttünk hozzátok, mintha valamiben szükségét szenvednénk, vagy hasznot akarnánk húzni abból, hogy veletek érintkezzünk, hanem azért, mert jó és derék férfiakként tartunk benneteket; ezért kerestük barátságokat és ezért engedtünk kívánságotoknak. S mivel most azt mondjátok, hogy nagyon szerettek bennünket és mély szomorúságot mutattok, mert távozni akarunk, teljesíteni akarjuk kérésteket, és szívesen leszünk törvényes feleségeitek, ha olyan bizonyítékát adjátok szerelmeteknek, amely egyedül alkalmas arra, hogy megnyugtasson minket. Mert különben attól félünk, hogy ha beteltetek szerelmünkkel, szégyenszemre megint visszaküldtök bennünket szüléinkhez.” És bocsánatot kértek, hogy igyekeznek megvédeni magukat ez ellen a lehetőség ellen. Midőn az ifjak megígérték, hogy minden elképzelhető biztosítékot megadnak nekik, mert annyira szeretik őket, hogy semmit sem tagadhatnak meg tőlük, a lányok így folytatták: „Mivel szerettek bennünket, viszont szokásaitok és életmódotok mindenkiétől annyira eltér, hogy még ételeitek és italaitok is mások, ezentúl feltétlenül a mi isteneinket kell tisztelnetek, ha együtt akartok élni velünk. Mert nem adhatjátok biztosabb jelét szerelmeteknek most és a jövőre vonatkozólag, mint ha ugyanazokat az isteneket imádjátok, akiket mi. Senki sem tehet nektek szemrehányást amiatt, hogy annak az országnak az isteneit tisztelitek, amelybe átköltözni szándékoztok, annál kevésbé, mivel a mi isteneink minden népnél tiszteletben állnak, a ti istenetek viszont sehol másutt, csak nálatok. Tehát vagy el kell fogadnotok mások vallását, vagy pedig más országot kell keresnetek, ahol a magatok törvényei szerint élhettek, egyedül.”

A szerelmes ifjak úgy találták, hogy a lányok igen helyesen beszélnek, úgyhogy áttértek az új istentiszteletre, és engedtek a leányok kérésének, és megtagadták hazai törvényeiket. És most már sok istenben hittek, ama népek szokása szerint áldoztak, idegen ételeket ettek, és mindent a leányok kedve szerint cselekedtek; ez azonban ellenkezett a törvény rendelkezéseivel. Az ifjak szabadossága már elharapódzott a seregben, úgy, hogy már-már lázadás tört ki, mégpedig veszedelmesebb, mint az előző, és az a veszély fenyegetett, hogy az ősi szokások rendje teljesen feledésbe merül. Mert az újfajta idegen szokásokba elegendő volt csak belekóstolni, máris rabjaikká lettek és még az erényes családokból származó főemberek is bűnre vetemedtek.

Így például Zámbrí, Simeon törzsének feje, együtt élt egy Kozbí nevű mádianita nővel, Szúr leányával, aki annak a népnek királyi családjából származott, és az ő kedvéért megtagadta Mózes törvényeit, nem áldozott már az ősi szokások szerint, sőt feleségül is vette az idegen nőt. Ebben a helyzetben Mózes aggódott, hogy még sokkal rosszabb következményei lesznek a dolognak, és ezért gyűlésbe hívta a népet. Azonban senkit sem vádolt meg név szerint, mert nem akarta elkészeríteni azokat, akik egyelőre még csak titokban vétkeztek és esetleg megjavulhattak. Szemükre vetette, hogy cselekedeteikkel magukat is, atyáikat is meggyalázzák, mert a kicsapongásnak élnek, ahelyett, hogy Istennek szolgálnának, és az ő parancsaihoz igazítanák életüket. Ha törődnek a maguk javával, bánják meg bűnüket, és ne a törvények megszegésében, hanem gonosz szenvedélyeik megfékezésében próbálják ki erejüket. Egyébként is esztelenség lenne, hogy azok, akik a pusztában olyan önmegtartóztatók voltak, most, mikor bőségben élnek, és semmijük sem hiányzik, tönkremenjenek a kicsapongásban és a pazarlásban.

Efféle beszédekkel igyekezett észre téríteni az ifjakat, és bűnbánatot kelteni bennük bűneik miatt. 74

Ekkor azonban felkelt Zábri, és így beszélt: „Csak élj, Mózes, magad a te törvényeid szerint, amelyeket ezeknek az embereknek a jóhiszeműségét kihasználva állítottál fel, és amelyeket a szokás hatalmával megszilárdítottál. Ha nem így volna a dolog, akkor már te magad is gyakran megbűnhődte volna, és megtanultad volna, hogy nem csalsz meg büntetlenül a hébereket. Én legalábbis nem vetem alá magam zsarnoki parancsaidnak. Eddig semmi másra nem törekedte, mint arra, hogy a törvény erejével és az isteni törvényhozás ürügye alatt leigázz bennünket, magadnak pedig mindenféle ravaszkodással biztosítsd az uralmat. Elvetted tőlünk azt, ami legdrágább a szabad és szabadságszerető népnek, amely nem ismer urat maga fölött. Valóban az egyiptomiaknál is jobban sanyargat bennünket az az ember, aki a törvények erejével kényszeríti ránk azt, amit magunktól is megtennénk és a saját törvényei szerint rója ki a büntetéseket. Inkább magad érdemelsz büntetést azért, hogy elveted azt, amit mindenki más helyesel, és hogy a közvéleménnyel ellentétben konokul megmaradsz a magad véleménye mellett. Amit én tettem, nem tartom helytelennek, inkább akkor kellene szégyenkezni, ha e gyülekezet előtt megtagadnám azt, amit pedig helyesnek véltem megtenni. Amint mondd, idegen nőt vettem feleségül; fogadd ezt a vallomásomat úgy, mint szabad ember vallomását, akinek nincs szüksége arra, hogy bármit is eltitkoljon. Áldozok is azoknak az isteneknek, akiknek áldozni helyesnek gondolom: mert az a véleményem, hogy mivel sok út vezet az igazsághoz, nem helyes zsarnoki módon egyetlenegy Istenbe vetni az emberek minden reményét. Senki sem dicsekedhetik azzal, hogy helyesebben tudja megítélni az én dolgomat, mint én magam.”

Mialatt Zábri így beszélt a maga és a többiek bűnéről, a nép nyugodtan viselkedett, és feszült izgalommal várta, hogy mi következik. Azonban úgy látszott, hogy a törvényhozó nem óhajt nyílt vitába bocsátkozni, nehogy még jobban fölingerelje amannak a heveskedését. Mózes attól tartott, hogy még többen hallgatnának vakmerő szavaira, és a népet lázadásba hajszolnák. Így hát a gyűlés széteszlott. Azonban talán mégis jobban elharapódzott volna a baj, ha Zábri hamarosan meg nem hal. Ez pedig így történt: Fineesz, aki az ifjak közül nemcsak atyja méltósága miatt, hanem jeles tulajdonságai miatt is kivált – egyébként Eleázár főpap fia volt és Mózes bátyjának unokája –, igen felháborodott Zábri üzenmein, s közbe akart lépni és megakadályozni, hogy ennek az elbizakodottsága és féktelensége tovább terjedjen, ami bizonyosan bekövetkezett volna, ha senki sem vonja felelősségre. Ez a Fineesz olyan edzett és különösen erős ember volt, hogy veszélyes vállalkozásba fogott, és nem is tett le róla, amíg teljes eredménnyel végre nem hajtotta. Szóval berontott Zábri sátrába, őt és Kozbit egyetlen lándzsadöféssel átszúrta és megölte. S az ifjak, akik valamit adtak még az erényre és a tisztességre, követték Fineesz ragyogó példáját, és sorra eltették láb alól azokat, akik ugyanabba a bűnbe estek, mint Zábri. Így sokan elpusztultak, akik áthágták a törvényt; a többit pestis ragadta el, amit az Isten bocsátott rájuk. Így pusztultak el rokonaik is, akik ahelyett, hogy visszatartották volna őket, még ösztökélték is, és így Isten ugyancsak bűnösöknek minősítette őket. Összesen nem kevesebb, mint huszonnégyezer ember lelte így halálát.

Ez az ok indította a felháborodott Mózes arra, hogy sereget küldjön a mádianiták gyökeres kiirtására. De mielőtt erről a hadjáratról beszélnék, folytatni akarom elbeszélésemet ott, ahol megszakítottam. Mert helyénvalónak tartom ez alkalommal külön megemlíteni törvényhozónk igazságosságát. Tudnillik Bálamot, akit a mádianiták azért hívtak meg, hogy a hébereket elátkozza, Isten rendelése megakadályozta ugyan ebben, azonban mégis olyan tanácsot adott az ellenségnek, amelyet az megfogadott, és

így elérte, hogy majdnem az egész héber népet elidegeníthette atyáinak hitétől, és hamis vallási tanításokra csábíthatta. Mózes mégis felvette a maga irataiba Bálám jóvendöléseit, és ezzel nagy tisztességre méltatta, ámbár könnyűszerrel megtehetette volna, hogy magának arassa le az egész dicsőséget, annál inkább, mivel nem volt tanú, aki rábizonyíthatta volna a hamisítást, így bizonyoságot tett Bálám felől, méltónak ítélte arra, hogy irataiban fenntartsa az ő emlékezetét. De erről a dologról vélekedjék ki-ki úgy, ahogy kedve tartja.

MÓZES TÖRVÉNYEI ÉS HALÁLA

IV, 8. Miután az egyiptomi kivonulás óta harminc nap híján negyven év telt el, Mózes egybehívta az egész népet a Jordán partján, azon a helyen, ahol most Abila város van, és ahol akkoriban igen sok pálmafa volt, és ezt a beszédet tartotta:

„Bajtársaim, hosszú szenvedéseim társai! Miután elértem 120 éves koromat, és Istennek úgy tetszik, hogy elszólítson ebből az életből, és ennél fogva Isten akarata gátol meg abban, hogy a Jordánon túl vezérek és segítőtársatok legyek vállalkozásaitokban, helyesnek tartom még egyszer felszítani buzgalmamat a ti szerencsétek érdekében, és megmutatni nektek, hogy ezt a szerencsét állandóan élvezhetitek, és pedig azért, hogy ha majd birtokába juttok, emlékem mindig éljen közöttetek. Szívesen távozom ebből az életből; ha megmutattam nektek a módját, hogy hogyan boldogulhattok és hogyan hagyhatjátok örökül utódaitoknak e boldogság tartós birtokát. Megérdemlem, hogy bízzatok bennem, először is azért, mert eddig is mindig a ti javatokról gondoskodtam, de azért is, mert a lelkek, mikor már-már elszállnak a testből, minden erénynek részeseivé lesznek. Ó, Izrael fiai, minden szerencse szerzője a kegyelmes Isten; csak ő adhatja meg azt a méltóknak, csak ő veheti el a méltatlanoktól, akik ellene vétettek. És ha úgy viselkedtek; ahogy ő megköveteli és ahogy én tanácsolom nektek, aki ismerem az ő akaratát, akkor nem lesztek szerencsétlenek és ő biztosítja nektek mostani javaitok birtokát, a jóvendőbeli javakat pedig annál gyorsabban megszerzitek, csak az kell hozzá, hogy mindig teljesítsétek Isten akaratát. Becsüljétek meg mostani törvényeiteket, és ne pártoljatok el soha más szokásokhoz mostani hitetektől. Ha így cselekedtek, ti lesztek a legbátrabb harcosok, és ellenségeitek sohasem győzhetnek le. Mert ha Isten segít benneteket, nem kell tartanotok semmitől. Ha egész éltetekben gyakoroljátok az erényt, nagy jutalom vár rátok. Mert az erény a legfelségesebb és a legnagyobb jog, és biztosítja nektek minden egyéb javak bőséges birtokát. És ha egymás között gyakoroljátok az erényt, akkor nagyon boldoggá teszi számotokra az életet, és dicsőbbek lesztek minden más népnél, utódaitok előtt pedig örökkévaló lesz dicsőségetek. Mindezt elérhetitek, ha engedelmesek lesztek, és megtartjátok a törvényeket, amelyeket Isten általam adott nektek és gondoskodtok róla, hogy azokat mindenki megtartsa. Én elválok tőletek, örvendezem szerencséteken, és bölcs törvényeket, egészséges államszervezetet és kitűnő vezetőket hagyok rátok, akik gondoskodnak jólétekről. Isten, aki eddig vezérelt benneteket és akinek akaratából én is hasznokra lehettem, ezentúl sem vonja meg tőletek pártfogását, hanem gondoskodik rólatok, ameddig megbíztok előrelátásában. Jó tanácsokkal; amelyeknek követésével megalapozhatjátok szerencséteket, mindig mellettetek áll majd Eleázár, a főpap, József, a vének tanácsai és a törzsek fejei és előljárói. Hallgassatok rájuk készségesen, és gondoljátok meg, hogy mindazok, akik jól tudnak engedelmeskedni, egyszer majd parancsolni is tudnak, ha uralomra jutnak. Azt is fontoljátok meg: nem az a szabadság, hogy az előljárók parancsainak ellenszegültök; eddig abban láttátok szabadságotokat, hogy szidalmaztátok jötevőiteket; ha ettől a jövőben óvakodtok, jobb lesz a sorsotok. Ne lázozzatok tehát a jövőben vezéritek ellen, mint énellenem annyiszor, mert tudjátok meg, hogy az életemet többször

fenyegettétek ti, mint az ellenség. Nem azért emlékeztetek erre, hogy szemrehányást tegyek miatta nektek; mert ha annak idején nem háborodtam fel rajta, akkor most, a halál küszöbén, még kevésbé illik megtennem ezt. Inkább a jövőre vonatkozólag akarlak inteni benneteket, hogy ne bántsátok meg többé előljáróitokat, ha majd átkeltek a Jordánon, és Kánaán elfoglalása után nagy hatalmat és gazdagságot szereztek. Mert ha a gazdagság elbizakodottságra és az erények megvetésére csábít benneteket, akkor elveszítitek Isten jóindulatát is. Ha pedig Istent ellenségeiteké teszitek, akkor ellenségeitek erőt vesznek rajtatok, és szégyenszemre megint elveszítitek azt az országot, amelyet elfoglaltatok; akkor szétszóródtok az egész földkerekségen és szolgaságba süllyedtek szárazföldön és tengeren. És ha rátok szakad ez a szerencsétlenség, akkor már hiábavaló lesz bánkódástok, hogy megszegtétek Isten parancsait. Ha tehát meg akarjátok őrizni törvényeinket, akkor ellenségeitek közül, ha legyőztétek őket, egyet se hagyjatok életben, hanem valamennyit gyilkoljátok le, nehogy ha életben hagyjátok őket, kedvet kapjatok az ő erkölcsaikre és szokásaikra és így elpusztítsátok ősi hagyományaitokat. Ezenfelül tanácsolom nektek, hogy pusztítsátok el oltáraikat, szent ligeteiket és templomaikat, amennyi csak van, és tűzzel irtsátok ki nemzetségüket és emléküket is, mert csak így biztosíthatjátok javaitok birtokát. Nehogy azonban a jó nem ismerése miatt elfajuljon lelketek, összeállítottam nektek Isten parancsára államotok törvényeit és alkotmányát. Ha ezeket megtartjátok, ti lesztek a legboldogabb emberek a világon.”

Miután így beszélt, átadott nekik egy könyvet, amelyben a törvények és az alkotmány fel voltak jegyezve. Ők azonban könnyekre fakadtak és kétségbeestek, hogy vezérüket el kell veszíteniök. Mert visszagondoltak azokra a veszedelmekre és fáradalmakra, amelyeket az ő javukért elvállalt, és elkeseredtek, mert úgy vélték, soha többé ilyen vezérük nem lesz; arról is meg voltak győződve, hogy Isten ezentúl kevésbé gondoskodik majd róluk, mert csak Mózesnek értük mondott imáit hallgatta meg oly kegyesen. Ezért keserű bánatot éreztek amiatt, amit a pusztában hirtelen haragjukban vétkeztek és az egész nép sírva fakadt és annyira erőt vett rajta a fájdalom, hogy szavakkal meg sem lehetett vigasztalni. Mózes igyekezett megnyugtatni őket, hogy ne sirassák, és még egyszer figyelmeztetett, hogy ragaszkodjanak hűségesen államuk alkotmányához. Erre a nép széteszlott.

Szeretnék még egyet-mást mondani az állam alkotmányáról, mily bölcsen és célszerűen szerkesztette meg Mózes, hogy az olvasó tájékozódjék, milyenek voltak akkori állapotaink, utána pedig visszatérek elbeszélésemhez. Mindent úgy jegyeztem fel, amint ő ránk hagyta, elhagytam minden haszontalan cifraságot, és nem is toldottam meg olyasmivel, amit ő nem rendelt el. Előadásomban csak az az új, hogy helyesebb rendben csoportosítottam az egyes rendelkezéseket; mert Mózes ezeket rendszertelenül jegyezte fel, úgy, amint Isten közölte vele. Én azonban fontosnak tartom ezt külön előrebocsátani, hogy honfitársaimban, akik ezt a művet olvassák, ne támadjon gyanú, mintha eltérnék Mózesétől. Mindazonáltal a törvények most következő felsorolásában csak azokat akarom említeni, amelyek alkotmányunkra vonatkoznak; viszont a többi törvényt, amelyeket ránk hagyott, fenntartom egy másik könyvem számára, amelyet szokásainkról és azoknak magyarázatáról akarok írni és amelyet, ha Isten is úgy akarja, ennek a művemnek befejezése után akarok megkezdeni.²⁶

„Mihelyt Kánaán földjét elfoglaltátok és békében élvezitek gazdagságát és városépítésre gondoltok, tartsátok szem előtt az itt következő előírásokat, hogy Isten tetszését találja bennetek, és szerencsétek megszilárdítsátok. Legyen egy szent város; és építsétek azt fel Kánaán legszebb és legpompásabb helyén, amelyet Isten majd kinyilatkoztatással kijelöl. Ebben a városban legyen a templom és az oltár, amelyet ne

faragott kövekből, hanem gondosan összeválogatott nyerskövekből építsetek; legyen vakolt, díszes és tiszta az áldozatra. Az oltárhoz ne lépcsők vezessenek, hanem lejtősen emelkedő föld. Egyetlen más városban se legyen oltár, vagy templom, mert egy az Isten és egy a héberek nemzetsége.

Aki Istent káromolja, azt kövezzék meg, egy napra akasszák fel, és aztán minden tisztelet és szertartás nélkül temessék el.

Évente háromszor gyülekezzenek össze a héberek az ország minden vidékéről a templomvárosba, hogy hálát adjanak Istennek a kapott jótéteményekért, újabb jótéteményekért köszöngjenek, érintkezzenek egymással, közösen étkezzenek, és ápolják a kölcsönös barátságot; mert úgy illik, hogy azok, akik ugyanahhoz a néptörzshöz tartoznak és egyforma törvények között élnek, személyesen is ismerjék egymást. Ezt az ilyen összejövetel igen megkönnyíti, mert ha az emberek találkoznak és beszélnek egymással, emlékeznek is egymásra, míg ellenben, ha nem érintkeznek és nincsenek kapcsolatban, teljesen idegenek maradnak egymás számára.

Azokon a tizedeken kívül, amelyeket a papoknak és a levitáknak be kell szolgáltatnotok, még egy külön tizedet is adjatok el szülőföldetekre és annak az árát fordítsátok lakomákra és áldozatokra a szent városban. Mert méltányos, hogy Isten tiszteletére használjátok fel annak az országnak a termését, amelyet Isten jósága révén kaptatok.

A feslett életű nőszemély kerestetéből nem szabad áldozatot bemutatni, mert Isten nem leli örömét a bűnös szerzeményben; nem is képzelhető aljasabb dolog, mint a test megbecstelenítése. Hasonlóképpen nem szabad Istennek áldozni abból a pénzből sem, amelyet vadász- vagy juhászskutyátok párosítása révén kerestetek.²⁷

Senki se káromolja azokat az isteneket, amelyekben idegen népek hisznek; hasonlóképpen tilos idegen szentélyek kirablása és bármely bálványkép fogadalmi ajándékainak elhurcolása.

Senki se viseljen közületek gyapjából vagy lenvászonból készült ruhát, mert ehhez csak a papoknak van joguk.

Ha a nép a hétévenként tartott sátoros ünnepi áldozatra összegyülekezik a szent városban, a főpap egy magas emelvényről, ahonnan mindenki jól hallja, olvassa fel az egész népnek a törvényeket és ebből ne legyenek kizárva se az asszonyok, se a gyermekek, még a rabszolgák se, tudniillik illendő, hogy a törvényeket jól belevéssék mindenkinek szívébe és emlékezetébe, hogy örökre megjegyezzék azokat. Mert az emberek nem fognak vétkezni, ha nem védekezhetnek azzal, hogy nem ismerték a törvényt. És a törvények is tartósabb hatással lesznek a bűnösökre, ha hirdetik bűneik büntetését, annál inkább, mert az előírások ismételt meghallgatása úgy belevési ezeket emlékezetükbe, hogy mindig szemük előtt lebegnek, és megóvják őket a törvények megszegésétől, és az ebből keletkező károktól. A legfőbb törvényeket pedig a gyermekek tanulják meg könyv nélkül, mert ez a legszebb tanulnivaló és boldog életüknek az alapja.

Naponta kétszer,²⁸ reggeli szürkületkor és lefekvéskor mindenki hálás szívvel emlékezzék meg azokról a jótéteményekről, amelyekkel Isten elhalmozta, mikor kihozott bennünket az egyiptomi rabságból. Mert a józan ész megköveteli, hogy hálát adjunk Istennek az elmúlt jótéteményekért, és kegyelmét kérjük újabb jótéteményekre. Mindenki írja fel ajtajára Isten legnagyobb jótéteményeit, amelyekkel elhalmozta őt, és karján is mindenki mutassa nyíltan, ami Isten hatalmát és jóságát hirdeti; homlokán és karján mindenkinek legyen felírva, hogy mindenütt látható legyen Isten gondoskodása az emberekről. Minden városban az erényben és igazságban legbuzgóbb hét férfiú legyen az előljáró, és minden vezetőség mellé adjanak két embert Lévi törzséből. Azok, akiknek az egyes városokban a bíraskodás a feladatuk, részesüljenek a legnagyobb

tiszteletben; és jelenlétükben senki se szitkozódjék és ne viselkedjék illetlenül. Mert a hódoló tisztelet azok iránt, akik magas méltóságot töltenek be, Isten megvetésétől is visszatart. A bírának pedig legyen hatalmuk, hogy megfellebbezhetetlen ítéleteket hozzanak, kivéve, ha rájuk bizonyulna, hogy pénzzel megvesztegették őket, hogy részrehajló ítéletet mondjanak, vagy ha bármely más okból be lehetne bizonyítani, hogy ítéletük nem állja meg helyét. Mert ítéletüket úgy hozzák meg, hogy ne legyenek tekintettel sem anyagi haszonra, sem az illetőnek a személyére, hanem egyes-egyedül az igazság vezesse őket mindenekfelett. Mert ha nem így történik, akkor magát az Istent sértik meg, és lealacsonyítják azokhoz a hatalmasokhoz, akiknek a tetszése szerint hoznak ítéletet, mert félnek tőlük. Az igazságosság Isten hatalma; aki tehát azoknak kedvét keresi, akik méltóságokat töltenek be, az hatalmasabbaknak tartja ezeket magánál Istennél. De ha a bírák az eléjük terjesztett ügyben nem tudnak dönteni – ilyesmi emberekkel sokszor megesik –, akkor terjesszék az egész ügyet a főpap, a próféták és a nép vénei elé a szent városban; az ő kötelességük dönteni.

Egyetlen tanú ne legyen elegendő. Három vagy végső esetben két tanú legyen, akinek igazmondásáról életmódjuk kezeskedik. Nők ne lehessenek tanúk, a nemüket jellemző felületesség és nyelveskedés miatt. Továbbá rabszolgák se tehessenek tanúságot, nemtelen gondolkodásuk miatt; mert valószínű, hogy nyereségvágyból, vagy félelemből hamisan tanúskodnának. Ha valakire rábizonyul, hogy hamis tanúvallomást tett, akkor szenvedje el ugyanazt a büntetést, amely azt érte volna, aki ellen tanúskodnia kellett.

Ha valahol gyilkosság történik, de a tettest nem lehet kézre keríteni, és nincs is senki, akit gyanúsítanak, hogy gyűlöletből követte el a gyilkosságot, akkor nagy buzgalommal kell nyomozni a tettes után, és jutalmat kell kitűzni, hogy jelentsék fel. De ha senki sem tesz feljelentést, akkor a gyilkosság helyéhez legközelebb eső városok előjárói és vénei gyűljenek össze, és mérjék meg azt a távolságot, amely a meggyilkolt holtteste és az egyes városok közt van. A legközelebb fekvő város előjárói vásároljanak üszőt, vezessék egy völgybe, olyan helyre, amelyet még sohasem szántottak föl és sohasem vetettek be, és ott vágják le. Azután a papok, a leviták és a város vénei hozzanak vizet, mossák meg kezüket az üsző feje fölött, és hirdessék, hogy kezük tiszta a gyilkosságtól, sem maguk nem követték el, sem tettestársak nem voltak a bűnben. Imádkozzanak Istenhez, legyen kegyes hozzájuk, és a jövőben ne engedjen meg az ő tartományukban ilyen szörnyű bűncselekményt.

Legjobb kormányforma az arisztokrácia; ebben éljetez. Ne kívánjatok más államszervezetet, hanem elégedjetez meg ezzel; a törvények legyenek uraitok, és azoknak parancsai szerint rendezzetez minden ügyeteket. Egyeduralkodótok ugyanis az Isten. Azonban ha királyt kívánátok, akkor az legyen törzsrokonotok és az igazságosságra és az erényekre legyen mindig legfőbb gondja; ismerje el, hogy a törvény és az Isten bölcsőbb nála, és semmit se cselekedjék a főpap és a vének tanácsa nélkül. Ne is legyen sok felesége, és ne lelje örömét a sok pénzben és a sok lóban, mert ezek arra csábíthatnák, hogy fölöslegesen tartsa a törvényeket és megvesse őket. De ha ilyesmit forgatna a fejében, akadályozzátok meg, hogy hatalmasabbá váljék, mint amennyire érdekeitek megkívánják.

Sem a magatok országában, sem azoknak az idegeneknek az országában, akikkel békeségben éltek, ne mozdítsátok el a határköveket. Inkább őrizzetez azokat változatlanul helyükön, mivel Isten állította örök időkre azokat; mert háborúra és lázadásra vezet az a hajlandóság, hogy ide-oda tologassátok a határokat. És aki mezsgyeköveket elmozdít, az már azon a ponton van, hogy áthágja a törvényeket is.

Ha valaki gyümölcsfát ültet, és a fa négyévesnél fiatalabb korában gyümölcsöt terem, abból sem a zsenget nem szabad áldozatul hozni Istennek, sem a magatok élelmezésére

nem szabad felhasználni. Mert ezek a gyümölcsök korcs termések, és a korcs termés sem Istennek nem jó, sem a tulajdonos használatára nem alkalmas. Azonban a negyedik évben a tulajdonos szedje le az egész termést, mert ezek kellő időben termett gyümölcsök, vigye el a szent városba, és a többi termés tizedével együtt fogyassza el barátaival s az árvákkal és özvegyekkel. Az ötödik évben aztán joga van birtokába venni a termést.

Azt a földdarabot, amelyen szőlőt telepítettek, mással nem szabad beültetni; mert éppen elegendő, ha a szőlőtökét táplálja, és ezért nem szabad felszántani. A szántóföldet ökrökkel szántások fel, más állatot velük együtt nem szabad ugyanabba a járomba befogni, hanem a szántást egyféle állatok végezzék. A vetőmag legyen tiszta és keveretlen, és ne vessetek el együtt két- vagy háromféle magot, mert a természet nem szereti az össze nem tartozó dolgokat. Ne engedjétek olyan állatokat párosulni, amelyek nem egy-fajtájúak; mert attól kell tartanunk, hogy a fajnak ilyen meggyalázása rossz példát adhatna az emberi társadalomnak is. Általában rendszerint a nagy dolgoknak jelentéktelen és csekély okai vannak. Ennélfogva tilos minden, aminek az utánczása bármiféle változást idézhetne elő az állam alkotmányában. Ez az oka, hogy a törvény tekintettel van a mindennapi dolgokra is; mert gondoskodni akart arról, hogy mindenki így rendezhesse be az életét.

Az aratók és a kévekövők ne gyűjtsenek be mindent, hanem hagyjanak ott néhány kévét a szegényeknek, hogy táplálékuk legyen ez a nem remélt adomány. Ugyanígy a szüretnél is hagyjanak meg néhány fürtöt a szegényeknek, hasonlóképpen az olajfákon is hagyjanak valamit, hogy a szegények összeszedhessék, hiszen ők a sajátjukon nem szüretelhetnek. Mert a termés aprólékos összegyűjtéséből a tulajdonosnak nincs annyi haszna, amennyit a szegények hálája hajt neki. És Isten is termékenyebbé teszi a földet, ha a tulajdonos nemcsak a maga hasznával gondol, hanem más emberek táplálásával is törődik. Az ökröknek, amelyek a szérún csépelnek, ne kössék be a száját. Mert helytelen dolog kizárni a termés élvezéséből azokat, akik annyit fáradtak érte. Az utasembereknek sem szabad megtiltani, hogy gyümölcséréskor egyenek az érett gyümölcsből, hanem meg kell engedni nekik, hogy jóllakjanak belőle, mintha a sajátjuk volna, akár belföldiek, akár idegenek; sőt örüljenek a tulajdonosok, hogy részt adhatnak nekik; azonban az utasember semmit sem vihet magával. Szüretkor azoknak, akik az úton arra jönnek, nem szabad megtiltani, hogy egyenek a szőlőfürtökből, mikor a présházba viszik. Mert helytelen dolog a jót, amelyet Isten akarata életfenntartásunkra ajándékozott, irigyelni azoktól, akik velünk együtt akarnak élvezni belőle, annál inkább, mert az érés ideje rövid és gyorsan elmúlik. Ha pedig Isten rendeléséből egyesek húzódoznának elfogadni a gyümölcsöt, akár szemérmességből, akár félelemből, akkor, ha izraeliták, vagyis polgártársaitok, és veletek együtt urai a földnek, biztassátok őket, hogy csak vegyenek belőle. De ha idegenből jött emberek, akkor kérjétek őket, hogy tekintsék a gyümölcsöt vendégajándéknak, amelyet Isten éppen a kellő időben ad nekik. Mert nem szabad úgy vennünk, hogy elveszett érték az, amit jó szívvel adunk másoknak, mivel Isten nem azért adta nekünk bőven a javakat, hogy magunk élvezzük azokat, hanem azért is, hogy másoknak jó szívvel juttassunk belőlük. Isten tudniillik azzal, hogy az izraeliták fölöslegeikből másoknak is juttatnak, meg akarja mutatni másoknak, hogy milyen jóságos és bőkezű az izraeliták népéhez. Aki e parancsok ellen cselekszik, arra mérjenek nyilvánosan harminckilenc botütést, és ha szabad ember, akkor is szenvedje el ezt a megszégyenítő büntetést, mert kapzsiságból meggyalázta méltóságát. Illendő, hogy miután Egyiptomban és a pusztában olyan szörnyűségeket szenvedtetek, most gondoskodjatok azokról, akik ugyanilyen helyzetben vannak, és a fölöslegből, amit Isten irgalmasságának és jóságának köszönhetek, ugyanilyen érzülettel adakozzatok a

rászorulóknak.

A kétféle tizeden kívül, amelyet évente be kell szolgáltatnotok, és pedig egyet a levitáknak, a másikat a lakomák céljaira, háromévenként még egy harmadik tizedet is fizessetek, és pedig arra a célra, hogy kiosszák az özvegyek és árvák között. Minden érett gyümölcs zsengejét vigyétek a templomba, ott mondjátok hálát Istennek, hogy megtermettek ezen a földön, amelyet ő ajándékozott nektek. Azután mutassátok be a törvényben előírt áldozatokat, majd a zsengeket ajándékozzátok a papoknak. Aki ezt megtette, és mindennek a tizedét leróta a levitáknak is, a lakomák céljaira is, és a zsenget is megadta, és haza akar térni, álljon meg szemben a szent hellyel, és mondjon hálát Istennek azért, hogy a hébereket kiszabadította az egyiptomi zsarnokságból, s gazdag és termékeny országot ajándékozott nekik. Aztán jelentse ki, hogy Mózes törvénye szerint leróta a tizedet, és kérje Istent, legyen hozzá mindig jóságos és kegyelmes és segítse meg a hébereket, s tartsa meg nekik mindazokat a javakat, amelyekkel megajándékozta őket, és tetszése szerint gyarapítsa is.

Ha az ifjak elérték a házasulandó kort, vegyenek feleségül szabad hajadonokat, akik tisztos szülőktől származnak. De aki nem akar hajadont feleségül venni, az nem veheti feleségül a más volt feleségét sem, ha elcsábította, nehogy megbántsa az asszony első férjét. Szabad emberek ne vegyenek feleségül rabszolganőt, akkor sem, ha szeretik: az illendőség uralkodjék vágyukon, s különben is így legalább nem alacsonyítják le magukat. Továbbá nem szabad feleségül venni feslett életű nőszemélyt, akinek a házasságkor bemutatandó áldozatát Isten úgysem fogadná el, hiszen megbecstelenítette testét. Mert csak akkor lesz a gyermekek lelkülete szabad, nemes és erényes, ha nem becstelen házasságból és nem is szennyes, alacsonyabb rendű viszonyból születnek. Ha azonban valaki később rájönne, hogy az a lány, akit hajadonul adtak hozzá, nem volt hajadon, akkor emeljen panaszt ellene, és bizonyítsa be állítása igazságát olyan tanújelekkel, amilyenekkel tudja. A leány ügyét apja, testvére vagy valamelyik legközelebbi rokona védje. Ha úgy ítélnék, hogy nem követett el bűnt, akkor a leány tovább is lakjék a panaszosnál, és annak ne legyen joga arra, hogy elbocsássa, hacsak nem tud jelentős és megcáfolhatatlan bizonyítékokat felhozni. Azért viszont, hogy bűnös módon és meggondolatlanul megrágalmazta, mérjenek rá büntetésül harminckilenc botütést, ő pedig fizessen a leány apjának ötven siklust. De ha kiderül, hogy a leány nem volt ártatlan, akkor, ha a köznépből származik, kövezzék halálra, mert nem őrizte meg szüzességét a törvényes házasságig, ha pedig papi családból származik, akkor elevenen égessék el. Ha valakinek két felesége van, és az egyiket szerelme, szépsége vagy más ok miatt sokkal jobban szereti, mint a másikat, és ezért sokkal többet törődik vele, és ha az a fia, akit a szeretett asszonnyal nemzett, ámbár fiatalabb, mint a másik asszony fia, apja különös hajlandósága miatt az elsőszülöttségi jogra kívánczik, hogy kettős részt kapjon az apai vagyomból, mert a törvény úgy rendeli – akkor ehhez ne legyen joga. Mert helytelen, hogy az idősebbik csak azért, mert apja kisebb vonzalma miatt az anyja háttérbe szorult, elveszítse azt, ami őt megilleti. Ha valaki megront egy hajadont, aki másnak a jegyese, akkor – ha ő beszélte rá a leányt, és az egyetértett vele, akkor együtt haljanak meg. Mert mind a ketten bűnösök; a férfi, mert elcsábította a hajadont, és önként adta a fejét ilyen gyalázatosságra, tisztességes házastársi viszony helyett, a leány pedig azért, mert érzékiségből vagy nyereségvágyból paráználkodásra adta magát. Ha azonban a férfi erőszakot követett el rajta, úgy, hogy senki sem siethetett a leány segítségére, akkor csak a férfi haljon meg. Aki még el nem jegyzett hajadont becstelenített meg, köteles feleségül venni, de ha az apja nem akarja hozzáadni feleségül, akkor bűne büntetésül fizessen ötven siklust.²⁹ Aki feleségétől bármely okból el akar válni – sok ilyen ok van –, jelentse be neki írásban, hogy tovább semmi közösséget sem

akar vele. így az asszony visszanyeri jogát, hogy más férfival élhet; mielőtt azonban a kijelentés meg nem történik, ehhez nincs joga. Ha a másik férfi is rosszul bánik vele, vagy pedig ez a férfi meghal, és az első férje újból feleségül akarja venni az asszonyt, nem szabad hozzá visszatérnie. Ha egy férfi úgy hal meg, hogy nem maradnak gyermekei, akkor a testvére köteles az özvegyet feleségül venni, és azt a fiút, akit vele nemzeni fog, az elhalt nevéől köteles elnevezni és felnevelni; ez aztán később megkapja az első férj örökségét. Ez az állam érdekében is történik, mert így a családok nem hálnak ki, a vagyon megmarad a rokonságban, és az asszony helyzete az elhalt férj legközelebbi rokonával kötött házasság révén elviselhetőbbé válik. De ha a fivér nem akarja feleségül venni az özvegyet, akkor az asszony jelentse ki a vének tanácsa előtt, hogy ő szívesen megmaradna a családban, és gyermekeket nemzene sógorával, de az nem akarja feleségül venni, és ezzel meggyalázza elhalt testvérének emlékét. Ha a vének megkérdezik a férfit, miért nem akarja feleségül venni, és az valami jelentéktelen vagy komolyabb okot hoz fel, akkor a következőképpen kell eljárni: az asszony húzza le sógoráról a saruját, köpjön a szemébe, és hangosan kiáltja, hogy méltó erre a megszegényítésre, mert meggyalázta az elhunyt emlékét. Azután a férfi távozzék a vének gyülekezetéből, és örök időkre legyen meggyalázott; az asszony pedig menjen férjhez ahhoz, akihez akar. Ha valaki hajadon vagy férjes hadifogoly nőt akar feleségül venni, nem szabad előbb közelednie hozzá és együtt hálnia vele, amíg a nő le nem nyírta haját, gyászruhát nem öltött, és el nem gyászolta rokonait és barátait, akik a csatában elesettek, és ha már őket illendően meggyászolta, csak akkor készülődjék a menyegzői lakomára. Mert méltó és igazságos, hogy az, aki egy asszonyt feleségül akar venni és gyermekeket akar nemzeni vele, tekintettel legyen rá, és teljesítse kívánságait, ne pedig csak a maga testi élvezetével törődjék. Ha elmúlt a gyász harminc napja – mert ennyi idő okos embernek elegendő arra, hogy elsirassa szeretteit –, megtarthatják a menyegzőt. Ha azonban a férfi, miután kielégítette vágyát, nem akarja házastársul megtartani a nőt, akkor nem szabad rabszolanóvé tennie, hanem az asszony szabad akaratából mehet oda, ahová akar.

Ha egy ifjú szüleit megveti, megtagadja tőlük a köteles tiszteletet, akár gonoszságból, akár ostobaságból, vagy szándékosan gyalázza és szidalmazza őket, akkor a szülők először szóval feddjék meg, hiszen ők gyermekeik ügyében a legalkalmasabb bírák. Ők nem a testi élvezetekért házasodtak össze, vagy azért, hogy kettejük vagyonát összetegyék, és így gyarapítsák birtokukat, hanem azért, hogy gyermekeik legyenek, akik majd öregkorukban eltartják és minden szükségessel ellátják őket. Körülbelül így fognak beszélni: „Mi nagy örömmel vártuk születésedet, hálásak voltunk Istennek, és gondosan neveltünk, és semmit sem mulasztottunk el, ami nevelésedhez szükséges volt. És ámbár az ifjak hibáit meg lehet bocsátani, mégis érd be azzal, hogy eddig megtagadtad tőlünk a köteles tiszteletet, térj eszedre, és gondold meg, hogy Isten sem találja tetszését a szülők ellen elkövetett bűnökből, mert ő maga is atyja az egész emberi nemnek, és őt bántják meg a gyermekek annak személyében, aki ugyancsak az atya nevet viseli, ha nem adják meg neki a köteles tiszteletet. Ezenfelül a törvény könyörtelenül bünteti az efféle bűnöket és mi nem hisszük, hogy akarnád ezt a büntetést.” Ha az ifjút ezzel eltérítik rossz viselkedésétől, akkor nem kell többé szemrehányásokat tenni neki, hiszen csak meggondolatlanságból cselekedett így. Mert így bizonyosodik be, milyen szelíd volt a törvényhozó, és a szülők örvendezni fognak, hogy nem kell tovább is büntetniök fiukat vagy leányukat. Azonban, ha figyelmeztetések és javítási kísérleteik eredménytelenek maradnak, sőt a gyermekek tovább is dacolnak szüleikkel, és kihívják maguk ellen a törvények engesztelhetetlen szigorúságát, akkor a szülők vezessék ki az ilyen elfajzott gyermekeket a nép kíséretében a városból és ott köveztessék meg őket. Azután a bűnös

holtteste elrettentő például egy egész napig heverjen ott mindenki szeme előtt, és csak a következő éjjel temessék el. Így kell megbüntetni azokat is, akiket a törvény értelmében valami miatt halálra ítétek. Eltemetni azonban az ellenséget is kötelesség, és senki se maradjon temetetlenül, miután büntetését elszenvedte.

Egy hébernek sem szabad kamatra³⁰ ételt vagy italt adnia atyjafiainak, mert nem helyes dolog visszaélni a törzsrokon súlyos helyzetével. Inkább segíteni kell őt ínségében, és elegendő nyereségnek kell tekinteni háláját és azt a viszonzást, amellyel Isten az irgalmasságot jutalmazza.

Aki pénzt, vagy gyümölcsöt, mégpedig akár száraz, akár friss gyümölcsöt kölcsönvett, az, ha Isten jóvoltából helyzete megengedi, készségesen adja vissza a hitelezőnek azt, amit kölcsönvett, hogy az eltehesse, ő pedig újra kaphasson tőle, ha szüksége van rá. Ha azonban az adós a tartozás megadásában késedelmes, akkor előzetes felhatalmazás nélkül ne legyen szabad behatolni lakásába és zálogot venni tőle. A hitelező ehelyett álljon meg az ajtajában, onnan kérje, az adós pedig hozza ki neki a zálogot, minden ellenkezés nélkül, mivel a hitelező a törvény védelme alatt jön hozzá. Ha a zálogot adó vagyonos, akkor a hitelező megtarthatja a zálogot mindaddig, amíg a kölcsönt vissza nem kapta; ha azonban szegény, akkor a hitelező még napnyugta előtt vigye vissza a zálogot, különösen ha az ruhadarab, amelyre éjszaka szüksége van az adósnak. Mert Isten is természeténél fogva könyörületes a szegények iránt. Kézimalmot és a hozzávalókat nem szabad zálogul venni, nehogy a szegényt megakadályozd abban, hogy elkészítse ételmét, és még nagyobb nyomorúságba kerüljön.

Az emberrablás büntetése halál.³¹ Aki aranyat vagy ezüstöt lopott, azt kétszeresen köteles visszaadni. Ha valaki tolvajt megöl, maradjon büntetlenül, még akkor is, ha a tolvajt csak betörés közben kapta rajta. Aki marhát lopott, a négyszeresét köteles megadni, de ha ökröt lopott, az ötszörösét. Aki a pénzbírságot nem tudja megfizetni, legyen rabszolgája annak, akit meglopott.

Akit eladnak törzsrokonának, szolgáljon neki hat esztendeig, a hetedikben azonban szabaduljon fel. Azonban ha a vevő rabszolganővel fiat nemzett, és mert a gazdája emberséges és jóságos, és ő még önként tovább akar szolgálni neki, akkor a Jobel évben – ez minden ötvenedik év – feleségével és gyermekével együtt nyerje vissza szabadságát.³²

Ha valaki aranyat vagy ezüstöt talál az utcán, akkor hirdettesse a kikiáltóval, hogy hol találta, kutassa fel a tulajdonost, és adja vissza neki a talált értéket, mert gondolja meg: nem tisztességes dolog hasznot húzni más ember vesztéséből. Éppen így kell eljárni, ha valaki a pusztában bolyongó barmot talál. De ha annak tulajdonosát nem tudja azonnal megállapítani, maga vigyázzon rá, és hívja Istent tanúul, hogy az idegen jószágot nem akarja eltulajdonítani.

Ha olyan állatra bukkan valaki, amely a fáradtságtól összerogyott, vagy viharos időben sárba esett, akkor nem szabad elmenni mellette, hanem segítségére kell sietni, és úgy kell tenni, mintha a saját állatja volna.

Aki az útirány felől érdeklődik, azt útba kell igazítani; nem szabad kigúnyolni, és nem szabad megengedni, hogy tévedéséből más hasznot húzzon.

Hasonlóképpen némát vagy süketet nem szabad kigúnyolni.

Aki fegyvertelen verekezésben valakit halálosan megsebesít, azonnal lakoljon halálbüntetéssel. Ha azonban a sebesültet hazaviszik, és csak több napig tartó betegség után hal meg, akkor a tettes maradjon büntetlenül. Ha az áldozat meggyógyul, és betegsége sok pénzébe került, akkor a tettes fizesse meg minden, betegsége idejére eső kiadását, azt is, amit az orvosokra költött. Aki terhes asszonyt megrúg,³³ úgy, hogy koraszülés következik be, azt büntesse a bíró pénzbírsággal, mert a koraszülés miatt egy

emberrel kevesebb jön a világra; az asszony férjének is fizessen a tettes kártérítést. De ha az asszony belehal a rúgásba, akkor a tettes lakoljon halállal, mert a törvény ezt parancsolja: életet életért.

Egy izraelita se tartson magánál mérget, akár halálos, akár csak ártalmas. Ha rajtakapják, hogy mérget tart magánál, lakoljon halállal, vagyis éppen úgy, mint ahogy az lakolt volna, akinek a mérget szánta.

Aki mást megcsonkított, veszítse el ugyanazt a testrészét, amelytől a másikat megfosztotta, kivéve, ha a megcsonkított beéri pénzbeli kártérítéssel.³⁴ Mert a törvény megengedi annak, aki kárt szenvedett, hogy maga becsülje meg a kárát, ha csak nem kegyetlenebb, mint a bűn elkövetője.

Ha valakinek öklelős marhája van, vágja le. Ha az ökör a szerűn valakit halálra döfött, akkor kövezzék halálra, de a húsát nem szabad megenni. Ha kiderül, hogy gazdája ismerte vadságát, és mégsem vigyázott rá jobban, akkor gazdája is lakoljon halállal, mert ő az oka, hogy az ökör megölt egy embert. Ha az ökör rabszolgát vagy cseléd lányt döfött halálra, meg kell kövezni; a tulajdonos pedig köteles az áldozat gazdájának 30 siklust fizetni. Ha az ökör másik ökröt döfött halálra, akkor mind a kettőt el kell adni, a vételáron pedig osztozzanak meg a tulajdonosok.

Aki kutat vagy vízmedencét ás, gondosan fedje be deszkákkal, nem azért, hogy más ne merithessen belőle vizet, hanem hogy senki ne essék bele. Ha nem zárt gödörbe barom esik bele és elpusztul, akkor a gödör tulajdonosa a barom gazdájának köteles megfizetni az állat értékét. A kutaknak legyen kávájuk is, mint valami védőfal, hogy senki beléjük ne essék.

Aki átvesz valamit megőrzésre, arra úgy vigyázzon, mint szent és isteni tárgyra, és senki, akár férfi, akár nő, be ne csapja azt, aki valamit rábízott, még ha egész halom pénzt is nyerhetne rajta, és bizonyos lehetne benne, hogy sohasem bizonyul rá. Mert mindenki cselekedjék becsületesen, gondoljon lelkiismeretére és különösen Istenre – aki elől egyetlen gonosz ember sem bújhat el –, hogy mindig bizonyosságot tehesen: csak olyan dolgokat cselekedett, amelyekért rászolgált embertársai dicséretére. Ha valaki, aki megőrzésre átvett valamit, ezt nem a maga hibájából veszíti el, akkor hét bíró előtt³⁵ esküdjék meg Istenre, hogy nem szándékosan és nem a maga hibájából veszítette el, és nem is tartott meg belőle semmit magának. Ezután pedig mentsék fel és bocsássák el. Ha azonban abból, amit rábízta, a legcsekélyebb részt is a maga hasznára fordította, vagy véletlenül elvesztette, akkor ítélik arra, hogy az egészséget, amit elvett, vissza kell adnia. Hasonlóképpen történjék a munkabérral is. A szegény ember munkabérét nem szabad visszatartani, hanem meg kell gondolni, hogy az Isten ezenkívül sem földdel, sem más tulajdonnal nem áldotta meg őt. Nem szabad a munkabér kifizetését halogatni, hanem aznap ki kell fizetni, mert Isten nem akarja, hogy a munkás nélkülözze az ő munkája bérét.

Gyerekeket nem szabad megbüntetni szüleik bűne miatt. Inkább szánalmat, mint haragot érdemelnek azért, hogy ilyen istentelen szülőktől származnak, ha ugyan ők maguk jó gyermekek. De a gyermek bűne se szálljon a szülők fejére, mert a gyermekek sokat vétkeznek törvényeink ellen, mert elbizakodottságukban elhanyagolják a tanulást.

Kerülni kell a herélteket,³⁶ és nem szabad érintkezni velük, mert hiányzik férfiességük és nemzőképességük, amit pedig Isten azért adott az embereknek, hogy fajukat szaporítsák. Ki kell taszítani őket, mintha megölték volna a gyermekeket, mielőtt megszülettek volna, és mert megfosztották magukat nemzőképességüktől. Nyilvánvaló, hogy a lelkük nőiessé puhult, és éppúgy hozzáidomult a testük is. Ugyancsak legyen megvetett mindaz, ami olyan, mint valami torzszülött. Egyébként sem szabad sem embereket, sem állatokat kiherélni.

Ez legyen békében a ti államotok alkotmánya, és a kegyes Úristen zavartalan boldogsággal áldja meg azt. Ne következzen el az az idő, amikor bármelyik törvényt megváltoztatjátok, vagy pedig ellenkezőjére fordítjátok. Mivel azonban természetes, hogy az emberi nem akarva-akaratlanul zűrzavarokba és veszedelmekbe keveredhetik, ennél fogva erre az esetre is akarok nektek néhány rövid rendelkezést adni, hogy megtudjátok, hogyan cselekedhettek legcélszerűbben a szükségben, nehogy akkor kelljen kapkodnotok, amikor váratlanul rátok szakadt a veszedelem. Adja Isten, hogy az országot, amelyei fáradságmaitok és erényeitek jutalmául adott nektek az Isten, békében és nyugalomban megműveljétek, és hogy birtokában sem ellenséges támadás, sem belső nyugtalankodás ne háborgasson. Ne tegyetek semmit, ami ellenkezik atyáitok szellemével, és éljétek törvényeitek szerint, amiket Isten azért adott nektek, mert helyeseknek tartotta őket. Ha azonban nektek vagy késői utódaitoknak az lesz a sorsotok, hogy háborút kell viselnetek, akkor az bonyolódjék le országotok határain kívül. És mielőtt háborút kezdenétek, küldjétek követséget és hírnököket támadó ellenségeitekhez. Mert méltányos, hogy mielőtt fegyvert ragadtok, előbb értesítsétek ellenségeiteket, hogy nem vennétek szívesen, ha háborúra kényszerítenének benneteket, és nem szívesen rabolnátok el tőlük vagyonukat és birtokukat, ámbár hatalmas hadseregetek van, lovasságtok, rengeteg fegyveretek, és mindenekelőtt itt van a kegyelmes Isten, a ti védelmezőtök. Ha engednek, akkor illendő, hogy békében maradjatok velük; ha azonban elbizakodnak erejükből, és igazságtalanul harcolni akarnak veletek, akkor vezessetek ellenük hadat, és válasszátok Istent legfőbb haduratoknak és egy minden tekintetben kiváló embert második hadvezéreteknek. Mert a sok hadvezér sokszor nehézkes és káros, különösen, ha gyors cselekvésre van szükség. A sereg legyen tiszta, és válogassátok össze a legerősebb és legbátrabb férfiakból. A gyávákat pedig utasítsátok vissza, nehogy a harc során megfutamodásukkal az ellenséget segítsék. Azok, akik házat építettek, és még nem laknak benne egy esztendeje, valamint azok, akik elvetették a gabonát, de még nem aratták le, továbbá a jegyesek vagy a fiatal házaspárok maradjanak otthon, hogy megkíméljék életüket, és ne viselkedjenek gyáván azért, mert epekednek az után, amit otthon hagytak.

Ha táborba szálltatok, ne kövessetek el istentelen cselekedeteket. Ha várostromhoz láttok és nincs elegendő fa az ostromművekre, ne vágjátok ki gyümölcsfákat, hanem kíméljétek azokat, és gondoljátok meg, hogy az ember hasznára vannak teremtve, és ha beszélni tudnának, bizony panaszkodnának, hogy ártatlanul szenvednek, hiszen ők nem adtak okot a háborúra, és ha módjukban volna, elvándorolnának innen, és átköltöznének más vidékre. Ha csatát nyertetek, öljétek meg azokat, akik ellenetek harcoltak, a többieket kíméljétek meg és kötelezzétek adófizetésre, kivéve a kánaániakat, mert ezeket az utolsó emberig ki kell irtanotok.

Óvakodjatok, különösen háborúban, hogy asszony ne viseljen férfiruhát, sem férfi asszonyruhát.³⁷

Ez az alkotmány, amelyet Mózes hagyott népének. Az írott törvényeket pedig negyven évvel korábban adta; ezekről más munkámban akarok beszélni. A következő napokon – mivel szünet nélkül beszélt – átadta a népnek az áldásokat, továbbá az átkokat azok ellen, akik nem a törvények szerint élnek, hanem megszegik azoknak parancsait. Ezután felolvasott nekik egy hexameterben írt éneket, amelyet az egyik szent könyvben feljegyzett és az utókorra hagyott.³⁸ Ebben megígérte a jövődőt, és e szerint minden be is következett, és még most is bekövetkezik, és semmiben sem tévedett. Ezeket a szent könyveket átadta a papoknak, hasonlóképpen a frigyládát is, amelyben eltette a két táblára írt tízparancsolatot, továbbá átadta a szent sátort. A népet figyelmeztette, hogy Kánaán elfoglalása és birtokbavétele után se feledkezzenek meg az amalekiták bűnéről.

És ezért vonuljanak haddal ellenük, és a vereségért, amelyet azok a pusztaságban rájuk mértek, álljanak bosszút. Ha majd Kánaán földjét birtokukba veszik, és az egész lakosságot annak rendje-módja szerint kiirtották, állítsanak oltárt napkelet felé, nem messze Szichem városától, a két hegy között, amelyek közül a jobb oldalinak Garizim, a bal oldalinak pedig Hebál a neve. Állítsák fel a hadsereget e két hegyen, mindegyiken hat törzs a papokkal és levitákkal együtt. Akkor először azok, akik a Garizim hegyen állnak, kívánjanak szerencsét és áldást azoknak, akik hűségesen szolgálták Isten, megtartották a törvényeket, és nem szegték meg Mózes parancsait. A másik hat törzs kiáltson erre áment, és ugyanígy, ha ők mondták el az áldásokat, akkor az előbbiek kiáltanak rá áment. Ezután átkozzák el azokat, akik áthágják a törvényeket, s amit az egyik fél kimondott, arra a másik fél minden alkalommal mondjon áment. Az áldások és átkok szavait Mózes feljegyezte, hogy az idő múlásával ne merüljenek feledésbe, sőt halála előtt fel is íratta azokat az oltár mindkét oldalára. Azután megparancsolta a népnek, hogy álljon fel az oltár előtt, és mutasson be egészen elég áldozatot. E nap után azonban soha többé ne tegyenek rá más áldozatot, mert ez tilos. Ezeket a rendelkezéseket adta Mózes, és a héber nép ezeket később is hűségesen teljesítette.

Másnap összehívta a népet, az asszonyokkal, gyermekekkel és rabszolgákkal együtt, és megeskette őket, hogy megtartják a törvényeket, buzgón teljesítik Isten akaratát, és sohasem hágják át egyiket sem, sem a rokonság kedvéért, sem félelemből, sem azért, mert valami más okot fontosabbnak tartanak, mint a törvények hűséges megtartását. És ha valamelyik vérrokon vagy bármelyik város megzavarná vagy megsemmisítené az állam alkotmányát, akkor egyenként és együttesen is támadjanak ellene. Ha aztán az ellenséget legyőzték, az utolsó szál emberig irtsák ki, hogy írmagjuk se maradjon az elbizakodott gonosztevőknek. De ha nem elég erősek arra, hogy ezt a büntetést végrehajtsák; akkor legalább mutassák meg, hogy ez a gabság akaratuk ellenére történt. És a nép megesküdött erre.

Mózes arra is oktatta őket, hogyan mutassanak be Istennek tetsző áldozatokat, hogyan vonuljanak háborúba, és hogyan ismerjék fel a kövekre írt jósjeleket, amikről fentebb beszéltem. Józsué is jövendölést mondott még Mózes jelenlétében, felsorolt mindent, amit békében és háborúban cselekedni akart a nép jólétéért, a törvényhozásért és az államért, és Isten sugallatára hirdette nekik, hogy ha az istentiszteletet elhanyagolják, rengeteg szenvedés vár rájuk: országukat ellepi az ellenség, városait elpusztítja, templomaikat felégeti, ők maguk pedig rabszolgái lesznek olyan embereknek, akik érzéketlenek balsorsuk iránt. Akkor aztán semmiféle segítségre nem lelnek a szenvedésben. De Isten, aki teremtette őket, utódaiknak majd visszaadja a városokat és a templomokat; ezeket azonban nem egyszer fogják elveszíteni, hanem többször is.

Ezután intette Józsuét, hogy vezessen háborút a kánaániak ellen, mivel Isten mellette fog állni minden vállalkozásában. Akkor megáldotta az egész népet és így beszélt: „Mivel most megtérek atyáimhoz, és Isten ezt a napot jelölte ki a hozzájuk indulás napjául, azért, mivel még élek és közöttetek vagyok, hálát mondok neki, hogy nemcsak megszabadított benneteket szenvedéseitektől, hanem sok jóval is megáldott, továbbá azért is, hogy engem minden fáradozásomban és gondomban, ami a ti sorsotok jobbrafordulásáért emésztett, támogatott, és hozzánk mindenben kegyes volt. Ő volt az, aki minden vállalkozásunkban vezérelt bennünket, és valamennyit sikerrel koronázta, mert én csak helyettese voltam a harcban és szolgálja a jótétemények kiosztásában amikkel elhalmozott benneteket. Ezért méltányosnak tartom halálom előtt még méltóképpen magasztalni Isten mindehatóságát, mert ő a jövőben is pártfogásába vesz benneteket. Mert kötelességemnek érzem magam is leróni hálámat, nektek pedig lelketekre kötni, mennyire kell őt tisztelnetek és szeretnetek, és megtartani azokat a

törvényeket, mint a legpompásabb ajándékot valamennyi közt, amiket nektek juttatott és kegyességében még juttatni fog. Gondoljátok meg, hogy még az emberi törvényhozó is mennyire felháborodik, ha törvényeit megszegik és megvetik; mennyivel inkább fejetekre vonjátok Isten haragját, amellyel azokat sújtja, akik áthágják az ő törvényeit, amelyekben pedig ő maga van jelen.”

Miután Mózes élete végén így beszélt, és megáldott minden törzset, és megjósolta jövődő sorsát, a nép sírva fakadt. A nők fájdalomukban mellüket verték az ő közelgő halála miatt, és a gyermekek is jajveszékelték, mert nem tudtak uralkodni bánatukon, és ezzel megmutatták, hogy az ő erényességét és cselekedeteinek nagyságát világosabban felismerték, mintsem életkoruktól várható lett volna. Öreges és fiatalok mintha túl akartak volna tenni egymáson a hangos keseregésben. Azok siránkoztak a jövőn, mert jól tudták, milyen vezért és előljárót veszítenek benne; emezek keseregtek érte, mert el kell mennie, mielőtt még igazán felismerték volna az ő kiválóságát. Hogy milyen mérhetetlen nagy volt a nép gyásza és keseregése, legjobban abból látjuk, ami magával a törvényhozóval történt. Tudniillik ámbár egész életében meg volt győződve róla, hogy küszöbönálló halála miatt nem szabad keseregni, hiszen ezt Isten akaratából és a természet törvényei értelmében kell elszenvednie, a nép jajveszékélése mégiscsak könnyeket csalt az ő szemébe is. Midőn most elvonult arra a helyre, ahol el kellett tűnnie az emberek szeme elől, valamennyien sírva követték. Mózes azonban kezével intett, hogy maradjanak távolabb nyugodtan állva, a közelebb állókat pedig intette, ne nehezítsék meg számára még jobban a búcsúzást azzal, hogy követik. Belátták, hogy ebben kedvére kell tenniük, és ezért sírva visszamaradtak, hogy ő akarata szerint távozhassák az életből, és csak a vének, Eleázár, a főpap és Józsué, a fővezér kísérték el. Mikor fölért az Ábárim hegyre – ez a hegy Jerikó közelében emelkedik, s pompás és messzi kilátás nyílik róla Kánaán földjére –, elbocsátotta a véneket. Ezután megölelte Eleázárt és Józsuét, miközben még beszélgetett velük. Egyszerre csak felhő ereszkedett reá, és ő eltűnt egy szakadékban.³⁹ A szent könyvekben azonban azt írta, hogy meghalt, mert attól tartott, hogy azt mondhatnák: páratlan erényei jutalmául tért vissza az Istenhez.

Százhusz esztendő volt, és ebből egy hónap híján negyven esztendeig a nép vezére volt. Az év utolsó hónapjában halt meg, amelynek a makedónoknál Dystros, a mi nyelvünkön pedig Adar a neve,⁴⁰ újhold idején. Soha még nála bölcsebb ember nem élt a földön; mindig megtalálta a legjobb megoldásokat, és csodálatos módon tudott a nép nyelvén beszélni. Szenvedélyein úgy tudott uralkodni, mintha nem is lettek volna szenvedélyei, és úgy látszott, mintha csak azért tudta volna a nevüket, mert más embereknél megfigyelhette, önmagán azonban nem. Kitűnő hadvezér volt és páratlan próféta, úgy, hogy mikor beszélt, az ember azt hitte, maga Isten szól hozzá. A nép harminc napig siratta, és soha többé olyan kimondhatatlan szomorúság nem sújtotta le, mint akkor, mikor Mózes meghalt. És nemcsak azok nélkülözték, akik személyesen érintkeztek vele, hanem mindenki, aki megismerte törvényeit és csodálta őt, mert ezekből következtek az ő páratlan lelki nagyságára. Ennyit Mózes haláláról.

JÓZSUE MEGHÓDÍTTJA KÁNAÁNT

V, 1. Miután Mózes a leírt módon eltűnt az emberek szeme elől, és a köteles halotti ünnepek lefolytak, Józsué hirdette a népnek, hogy készüljön a háborúra. Együttal kémekeket küldött Jerikó környékére, hogy kikutassák lakosainak erejét és szándékát. A sereget pedig csatarendbe állította, hogy kellő időben átkelhessen a Jordánon, és magához hívatta Ruben, Gád és Manasszé törzsének fejeit: ez utóbbi törzsnek a fele megkapta az amorreusok országát, Kánaán hetedrészét. Emlékeztette őket arra, amit

Mózesnek ígérték, és kérte, hogy hálából íranta, aki élete végéig gondoskodott róluk, valamint mindnyájuk közös java érdekében teljesítsék készségesen ígéreteiket. És mivel ígéretüket megerősítették, Ötvenezér fegyveressel Abilából hatvan stadionnyira nyomult előre a Jordánhoz.

Mikor itt táborot ütöttek, megérkeztek a kémek is, akik mindent kikutattak a kanaániaknál. Tudniillik mivel eleinte nem ismerték fel őket, bátran átkutathatták az egész várost, és sikerült megtudniok, hol a legerősebb a fal és hol a leggyengébb, és melyik kapukon lehet legkönnyebben behatolnia a hadseregnek. Azok, akikkel véletlenül találkoztak, nem is törődtek azzal, hogy mindent ilyen pontosan megnézzek, mert azt hitték, hogy mint afféle idegenek, csak kíváncsiságból nézik meg ilyen részletesen a várost; de sejtelmük sem volt róla, hogy ellenséges szándékból tették. Estefelé a kémek a városfal közelében betértek egy fogadóba, ahol egyszer már előbb is étkeztek. És mikor elkezdtek beszélgetni hazatérésükről, a királynak, aki éppen vacsoránál ült, jelentették, hogy a héberek táborából emberek érkeztek, hogy kikémleljék a várost, Ráhábnál szálltak meg,⁴¹ és igyekeztek minél jobban eltitkolni kilétüket. Erre a király azonnal kiküldte embereit, hogy fogják el őket, mert kínvallatással akarta kivenni belőlük, milyen szándékkal jöttek. Mihelyt Ráháb a fogdmegek érkezéséről értesült – éppen lenkévéket szárított a háztetőn –, elbújtatta a kémeket a len alá, és a király embereinek azt mondta, hogy étkezett ugyan nála néhány ismeretlen vendég, de nem sokkal napnyugta előtt eltávoztak. De ha az a gyanú ellenük, hogy a város vagy a király ellen valami gonoszat forgatnak a fejükben, akkor könnyen elfoghatják őket, ha a nyomukba erednek. A fogdmegek hittek az asszony szavának, semmi csejt sem gyanítottak, úgyhogy még a fogadót sem kutatták át, hanem elindultak a kémek után, hogy elfogják őket, azokon az utakon, amelyek a folyóhoz vezettek, mert valószínű volt, hogy arra menekültek. Minthogy azonban nem akadtak nyomukra, abbahagyták az üldözést. Mikor a zűrzavar elült, Ráháb levezette az elbújtatott kémeket, és elmondta nekik, milyen nagy veszedelemben keveredett a megmentésük miatt; tudniillik, ha elcsípi őket, akkor ő maga sem kerülhetne volna el a király bosszúját, hanem egész házával együtt kiirtották volna. Tehát ne feledkezzenek meg erről, és később, ha majd elfoglalták Kánaánt, hálálják meg, hogy most megmentette őket. A kémek meg is ígérték, hogy hálásak lesznek iránta, és megesküdtek, hogy megkímélik őt és családját, ha a város elfoglalása után majd minden lakost legyilkolnak, amint Isten nekik megparancsolta. Együttal azt a tanácsot adták neki, hogy mihelyt a város elestét észreveszi, minden vagyonával és rokonával együtt zárkózzék be a fogadóba, és akasszon bíborvörös szalagot a kapura, hogy a hadvezér majd megismerje házát, és megkímélje, mert ők majd megmondják neki, hogy ez az a ház, ahol az életüket megmentették. Ha pedig valamelyik hozzátartozója a csatában elesik, ne rója terhükre, mert ők majd imádkoznak Istenhez, akinek a nevére megesküdtek, hogy óvja meg őket ennek az esküvel erősített fogadalomnak a megszegésétől. Miután ezt az ígéretet tették neki, eltávoztak; s kötélben leereszkedtek a városfalról. Épségben megtértek övéikhez, elmeséltek nekik mindent, ami a városban történt velük. Erre Józsué közölte Eleázárral, a főpappal és a vénekkel, hogy a kémek mire tettek esküt Ráhábnak; azok pedig helyeselték.

A sereg félt a folyón való átkeléstől, mert a víz nagyon megáradt, nem voltak rajta hidak, viszont ha hidat akartak volna verni, akkor az ellenség bizonyosan megghiúsította volna, hajók pedig nem voltak kéznél. Akkor Isten azt ígérte nekik, hogy leapasztja a folyót, úgy, hogy átkelhetnek rajta. Ezért Józsué két nap múlva a sereget és az egész tömeget átvezette rajta a következő rendben: legelől mentek a papok a frigyládaival, utána következtek a leviták, akik a szent sátort és az áldozathoz szükséges kegyszereket vitték; a leviták után vonult azután az egész nép, törzsek szerint, az asszonyok és

gyermekük közepütt, nehogy elragadja őket az ár. Midőn a papok elsőként beléptek a vízbe, és megállapították, hogy a folyó ezen a helyen járható, mert a víz nem mély és a kavics, amelyet a lassan hömpölygő folyó vize tudott magával ragadni, szilárd talaj a lábuk alatt, a többiek is bátran átkeltek, mert látták, hogy a folyó olyan, amint Isten előre megmondta nekik. A papok pedig megálltak a folyó közepén, míg az egész tömeg át nem kelt és biztonságba nem jutott. Csak akkor mentek ki ők maguk is a partra, és aztán már hullámozhatott a folyó úgy, ahogy máskor szokott. Mihelyt a héberek mind odaát voltak, a folyó megint megáradt, és visszanyerte előbbi magasságát.

A héberek ezután ötven stadionnyira előrenyomultak és tíz stadionnyira Jerikótól táborot ütöttek. Józsué pedig azokból a kövekből, amelyeket a törzsek fejei a jó parancsára összeszedtek a folyó medrében, oltárt emelt a folyó apadásának emlékére, és áldozatot mutatott be rajta. Itt ünnepelték meg a pászkaünnepet is, mert most mindennek bővében voltak, amiben azelőtt hiányt szenvedtek. Mivel a kánaániak vetései érettek voltak, ők learatták, és egyébként is sok mindent zsákmányoltak. A manahullás, amit negyven évig élveztek, ebben az időben megszűnt.

Miközben az izraeliták így előrevonultak, és széltében-hosszában mindent elpusztítottak, a kánaániak meg sem moccantak, hanem falaik mögött maradtak. Ennélfogva Józsué elhatározta, hogy ostrom alá fogja őket, és az ünnep első napján a papok a fegyveres őrségtől körülvevett frigyládát hét kürt harsogása közben körülhordozták a város falai körül, és közben a sereget bátorságra tüzeltek; utánuk pedig a vének lépkedtek. Aztán visszatértek a táborba, és nem tettek semmi mást, csak a kürtöket fújták. Miután hat napon át egymás után ezt cselekedték, Józsué a hetedik napon összegyűjtötte a sereget és az egész népet, és hirdette nekik az örömhírt, hogy a város el fog esni, mert Isten még aznap ledönti a városfalakat, az ostromlók mindennemű közreműködése nélkül; egyúttal megparancsolta nekik, hogy akit elfognak, kivétel nélkül vágják le és ne indítsa őket könnyörületre sem fáradságuk, sem szánalmuk, sem szelidségük; és ne engedjék merő kapzsiságból a zsákmány miatt kisiklani az ellenséget, hanem minden élőt mérsároljanak le, és semmit se tartsanak meg maguknak. Ami aranyat és ezüstöt találnak, azt hordják össze, hogy mint az elsőnek elfoglalt város zsákmányának zengéjét, örömeikben felajánlják Istennek sikerükért. Csak Ráhábot és rokonait helyezték biztonságba az eskü értelmében, amellyel a kémek kötelezték neki magukat.

Miután Józsué így beszélt, csatarendbe állította a sereget, és megindult vele a város ellen. És megint körüljárták a várost, elől a frigyláda és a papok, akik kúrtharsogással tüzeltek harcra és rohamra a sereget. Miután hétszer körüljárták a várost, kis ideig mozdulatlanul álltak: egyszerre csak leomlottak a városfalak, anélkül, hogy a héberek ostromszereket vagy bármi más erőszakot alkalmaztak volna.⁴²

Erre azonnal benyomultak Jerikóba, legyilkolták minden lakosát, mert ezeket a falak hirtelen összeomlása megrémítette, és eszükbe sem jutott ellenállni. Így aztán részben az utcán, részben a házakba betörve, leöldösték őket, és senkinek sem kegyelmeztek, még az asszonyoknak és gyermekeknek sem. Az egész város tele volt hullákkal, és senki sem menekült meg. És felégették az egész várost és környékét, de Ráhábot övéivel együtt, akik a fogadóba menekültek, megmentették a kémek a veszedelemtől. Józsué maga elé vezettette őt, megköszönte neki, hogy megmentette a kémeket, és illendő jutalmat ígért a kémek megmentéséért, és azon nyomban szántófölddel ajándékozta meg, és egyébként is nagy tiszteletben részesítette.

Amit a városban a tűz megkímélt, azt Józsué földig romboltatta, és átkot mondott mindazokra, akik talán fel akarják építeni az elpusztított várost; aki az első követ lerakja az új városfalnak, veszítse el elsőszülöttjét, és ha befejezi a városfal építését, veszítse el

legkisebb fiát is. Ezt az átkot Isten később be is teljesítette, mint ahogy a maga helyén majd elmondom.

A város elfoglalása után óriási mennyiségű ezüst, arany és réz halmozódott fel, mert senki sem merete megszegni a parancsot, hogy bármit is eltulajdonított volna a maga hasznára, mert mindenki úgy tekintette a kincseket, mint Istennek szánt ajándékot. Ezt a zsákmányt Józsué átadta a papoknak, hogy őrizzék meg a kincstárban. Így pusztult el Jerikó.

Bizonyos Akán, a Juda törzséből való Zábdi fia, királyi palástot talált, amely egészen át volt szöve arannyal, s az arany súlya kétszáz siklusnyi volt. És mivel úgy gondolkodott: nem járja, hogy ő kénytelen legyen Istennek feláldozni azt a kincset, amit annyi veszedelem árán a maga zsákmányaként hazavihetne, holott Istennek nincs is szüksége rá, sátrában mély gödröt ásott, és elrejtette a köpenyt, abban a reményben, hogy így titokban tarthatja Isten előtt éppen úgy, mint bajtársai előtt.

Annak a helynek, ahol Józsué tábornok ült, Galgala volt a neve; ez a szó annyit jelent, mint „szabadság”, mert mióta átkeltek a folyón, úgy érezték, hogy megszabadultak minden fáradalomtól, amit Egyiptomban és a pusztaságban elszenvedtek.

Néhány nappal Jerikó eleste után Józsué háromezer fegyverest küldött Hái városa ellen, amely Jerikó fölött feküdt. Ezek összecsaptak Hái lakosaival, de azok megszalasztották őket, s közben harminchat főnyi veszteségük volt. Midőn az izraeliták erről értesültek, igen megszorodtak és elcsüggedtek, nem is annyira vérrokonai elvészése miatt, mert ezek bátor és tiszteletre méltó férfiak voltak, hanem inkább kétségbeesésükben, mert már azt hitték, hogy minden veszteség nélkül hatalmukba kerítették az egész országot, hiszen Isten ezt ígérte nekik; és most meglepetéssel látták, hogy az ellenség győzelmet is arathatott. Ezért zsákruhát öltöttek, gyászoltak, egész nap sírtak, és arra sem gondoltak, hogy egyenek, annyira lesújtotta őket ez a szerencsétlenség.

Mikor Józsué látta, milyen levert és kétségbeesett a sereg, nagy bizakodással Istenhez fordult, és így imádkozott: „Nem hősködésből és vakmerőségből fogtunk hozzá, hogy fegyverrel elfoglaljuk ezt az országot, hanem a te szolgád, Mózes buzdított bennünket, mert sok csodajel kíséretében megígérted, hogy megszerzed nekünk ennek a földnek a birtokát, és seregünknek mindig győzelmet adsz ellenségeinken. Egy és más már meg is történt ígéreted szerint, most azonban váratlanul vereséget szenvedtünk, elvesztettük harcosaink egy részét, és már-már kétségbeesünk a történeteken, a te ígéreteden és Mózes szavain, és nagy szomorúságban vagyunk. És mivel első kísérletünk ily balul ütött ki, csüggedt szorongással nézünk a jövő elébe. Te pedig, Uram, aki segíthetsz a mi szerencsétlenségünkön, végy le rólunk minden gyászt, vedd le a csüggesztő gondokat a jövő miatt, és add meg nekünk a győzelmet.”

Így imádkozott Józsué Istenhez, arcra borulva, Isten pedig azt felelte neki, hogy keljen fel, és tisztítsa meg a sereget a bűntől, amellyel beszennyezte magát, mikor az Istennek szentelt kincsből tárgyakat eltulajdonított. Éppen azért szenvedtek vereséget, de megint győznek majd ellenségeiken, mihamarabb Isten tolvajait kinyomozzák és megbüntetik. Ezt Józsué kihirdette a népnek, magához hívatta Eleázár főpapot és a törzsek fejeit, és sorsot vettett az egyes törzsekre. És mivel a sors Juda törzsét vetette ki, hogy abba tartozik a tettes, utána a törzs egyes családjaira vetettek sorsot, és a sors Ákán családját vetette ki. Aztán sorra vizsgálták minden embert, és végül kiderült, hogy maga Ákán a tettes: mikor látta, hogy nem tagadhatja le tettét, és hogy utolérte az Isten ítélete, bevallotta a tolvajlást, és előhozta a nép elé a lopott köntöst. Azonnal kivégezték, és éjjel megszégyenítő módon elásták, mint ahogy a nyilvánosan kivégzettek szokták.

Miután megtisztította Józsué a sereget, Hái ellen vezette őket, éjjel lesbe állította

embereit a város körül, s napkeltekor megtámadta az ellenséget. Ezek vérszemet kaptak nemrégiben aratott győzelmüktől, vadul megrohanták a hébereket, és ekkor ő színlelt meneküléssel messzire elcsalta őket a várostól; s így abban a hiszemben, hogy a héberek megfutamodtak, már biztosra vették a győzelmet. De ekkor Józsue a hébereket hirtelen szembefordította az ellenséggel, és előre megállapított jellel a lesbenállókat is harcba hívták. És benyomultak a városba, miközben a polgárok ott álltak a falakon és azokat figyelték, akik a városból kivonultak. A héberek elfoglalták a várost, mindenkit leöltek, aki a kezük ügyébe akadt, Józsue pedig az ellenségre vetette magát, megbontotta soraikat, és megszalasztotta őket. Mivel pedig ezek azt hitték, hogy a város még az övék, oda akartak visszavonulni. De mikor látták, hogy az ellenség már odabent is megvetette lábát, és a várost az asszonyokkal és gyermekekkel együtt tűzzel pusztítja el, fejvesztetten szétszóródtak a vidéken, és így egyenkint már semmi ellenállást sem tudtak tanúsítani. Így telt be Hái végzete, nagyon sok asszony, gyermek és rabszolga jutott az izraeliták kezébe, ezenfelül rengeteg felszerelést, marhát és készpénzt zsákmányoltak, mert a vidék igen gazdag volt. Mindezt Józsue Galgalában szétosztotta a harcosok között.

Mikor a Jeruzsálem közelében lévő Gábaa lakosai értesültek Jerikó és Hái sorsáról, mindjárt sejtették, hogy őket is nagy veszedelem fenyegeti. De nem akarták kérlelni Józsuét, hiszen sejtették, hogy nem számíthatnak könyörületre nála, mert nyilvánvalóan az volt a szándéka, hogy a kánaániakat teljesen kiirtsa. Ehelyett felszólították szomszédaikat, Karira és Kárjátjárím lakosait, hogy kössenek velük harci szövetséget; megértették velük, hogy őket is ugyanez a veszedelem fenyegeti, ha egyedül akarnak szembeszállni a héberekkel. Mikor ezek elfogadták az ajánlatot, követségbe küldték Józsuéhoz azokat a polgártársaikat, akiket a nép erre a szolgálatra a legalkalmasabbnak talált, és szövetségi ajánlatot tettek neki. A szövetségesek azonban veszedelmesnek tartották volna elárulni, hogy ők kánaániak, és úgy gondolták, sokkal okosabb lesz, ha azt hazudják, hogy semmi közük a kánaániakhoz, mert ők messze laknak tőlük. Tehát azt állították, hogy azért jöttek hozzá, mert bíznak nagylelkűségében és bölcsességében, és hosszú utat tettek meg, aminek bizonyossága a ruhájuk is; mert íme, ezt a ruhát, mikor elindultak, újonnan vették magukra, és a hosszú út alatt elrongyolódott. Csakhogy ők szándékosan rongyos ruhát vettek fel, hogy nagyobb hitelt szerezzenek szavaiknak. Így jelentek meg tehát az izraeliták gyűlésében, és elmondták, hogy őket Gábaa lakosai és a szomszéd városok, amelyek Gábaához közel vannak, küldték ide, hogy ősi szokásaikhoz híven szövetséget kössenek velük. Mert tudják, hogy Isten bőkezűsége és kegyelme ajándékozta nekik Kánaán országát, ezért sok szerencsét kívánnak nekik hozzá, és legfőbb vágyuk, hogy őket is vegyék fel polgáraik sorába. És miközben így beszéltek, rámutattak hosszú utazásuk bizonyítékaira, és kérték a hébereket, hogy kössenek velük baráti szövetséget. Józsué elhitte nekik, hogy nem kánaániak, és szövetséget kötött velük, s Eleázár, a főpap és a vének is megesküdtek nekik, hogy barátaiknak és harci szövetségeseknek tekintik őket, és nem forralnak ellenük ellenséges terveket. Ezt az esküt aztán a nép is megerősítette. Miután tehát ezek csellel elérték szándékukat, visszatértek övéikhez. Azonban Józsué később, midőn seregével Kánaán hegyvidékére érkezett, megtudta, hogy Gábaa városa nem messzire van Jeruzsálemtől, és lakosai a kánaániakhoz tartoznak. Ennélfogva előljáróikat maga elé rendelte, és szemükre vetette a csalást. Ezek azonban kijelentették, hogy nem láttak más módot megmenekülésükre, és csak kényszerből folyamodtak ehhez az eszközhöz. Józsué tehát magához hívatta Eleázárt, a főpapot és a véneket, és eléjük terjesztette a dolgot, hogy döntsenek. Ezek úgy vélekedtek, hogy Gábaa lakosait közmunkára kell kötelezni, azonban az esküvel megerősített szerződést nem szabad megszegni. Így Gábaa lakosai védelmet és

segítséget találtak a fejük fölé tornyosuló veszedelmekben, az ellenséggel való találkozásban.

Jeruzsálem királya igen felbőszült Gábaa lakosainak az ellenséghez való elpártolásán, ezért unszolta a szomszédos városok királyait, hogy álljanak mellé, és indítsanak közösen hadat Gábaa ellen. Mivel pedig Gábaa lakói megtudták, hogy a szomszéd városok királyai – négyen voltak – a jeruzsálemiek szövetségesei lettek, és városuk közelében egy forrás mellett ütöttek táborn, Józsuét hívták segítségül. Mert ekkoriban az volt a helyzet, hogy ezektől csak pusztulást várhattak, viszont azoktól, akik irtóhadjáratot folytattak a kánaániak ellen, a velük kötött szövetség miatt megmentésüket remélhették. Józsué azonnal segítségükre sietett hadseregével, éjjelnappal menetelt, és az ellenséget, amikor éppen ostromra készült, kora reggel megtámadta, megszalasztotta, és bekergette egy szakadékos vidékre, amelynek Bethoron a neve. És felismerte, hogy maga Isten jött segítségére, mégpedig abból, hogy mennydörgött és villámlott, és rendkívül heves jégeső esett, ezenfelül a nap meghosszabbodott, hogy a hébereket az éjszaka ne akadályozza meg az üldözésben. Így történt, hogy Józsué megtámadta és megölte a királyokat Mákeda mellett, ahol egy barlangban bújtak meg. Hogy pedig a nap akkor csakugyan meghosszabbodott és a rendes tartamán túl terjedt, kiderül a szent iratokból, amelyeket a templomban őriznek.

Józsué, mikor megverte a királyokat, akik Gábaa ellen hadat indítottak, visszatért a kánaáni hegységbe, ott is nagy csatát vívott, és dús zsákmánnyal vonult vissza a galgalai táborba. Amint pedig a héberek vitézkedésének híre eljutott a szomszéd népekhez, és ezek megtudták, mily rengeteg embert lemészároltak, megrémültek. És azok a királyok, akik a Libanon hegységnél laktak, és maguk is a kánaániakhoz tartoztak, segítségül hívták a síkságon lakó kánaániakat és filiszteusokat, és Berót felső-galileai város mellett ütöttek táborn, nem messze Kádestól, amely szintén Galileában van. Az egész sereg háromszázezer gyalogosból, tízezer lovasból és húszezer harckocsiból állt. Az ellenségnek ez a roppant sokasága igen megrémítette Józsuét és az izraelitákat; félelmük megingatta bátorságukat. Azonban Isten korholta őket, hogy miért ily kishitűek, és miért nem bíznak eléggé az ő hatalmában és segítségében; megígérte, hogy legyőzik ellenségeiket; megparancsolta nekik, hogy tegyék harcképtelenné az ellenség lovait, és égessék fel a harckocsikat. Ezekből az ígéretekől Józsué ismét bátorságot merített, és az ellenség ellen vonult. Ötödnappal utolérte és kemény csatában megküzdött vele, úgy, hogy szinte elképzelhetetlen méészárlás támadt. Végre is ő lett a győztes, szétszórta az ellenséget, sokáig üldözte, s majdnem egész seregét elpusztította: maguk a királyok is mind elestek. És mivel már ember nem volt megölni való, megölette a lovaikat, és felégettette a harckocsijaikat. Utána végigvonult az egész országon, de sehol sem ütközött ellenállásba. Megostromolta és elfoglalta a városokat, és mindenkit megölt, aki útjába akadt.

Már az ötödik év is elmúlt, és a kánaániakat mind kipusztították, kivéve azokat, akik a megerősített falak közé menekültek. Ebben az időben Józsué elvonult Galgalából a hegyvidékre, és táborát a szent Silo város mellett ütötte fel, mert ennek szép vidéke volt; ezért különösen alkalmas volt erre addig is, amíg a viszonyok megengedik, hogy az izraeliták templomot építhessenek. Innen az egész néppel Szichembe vonult, és Mózes parancsa szerint ott oltárt emelt. Aztán megosztotta a sereget, és egyik felét felállította a Garizim hegyen, a másikat a papokkal és levitákkal a Hebál hegyen, ahol az oltár is volt. És miután itt áldoztak, a kívánságokat elmondták és az oltárra felírták, visszatértek Silóba.

Józsué már megöregedett, és látta, hogy a kánaániak városait igen nehéz elfoglalni, egyrészt mert a hely, ahova épültek, természetből fogva erős volt, másrészt pedig mert

olyan hatalmas bástyafalaik voltak, hogy az ellenség még megostromolni se merete, mert nem remélhette, hogy elfoglalja. Ugyanis a kánaániak, mikor megtudták, hogy az izraeliták azért vonultak ki Egyiptomból, hogy kiirtsák őket, minden idejüket városaik megerősítésére fordították. Józsué akkor összehívatta a népet Silóba. És midőn a roppant tömeg odaözönlött, pontosan felsorolta nekik, mily nagy volt eddig szerencsájük, és mily hősi tetteket vittek véghez, mert Isten védelmezte őket, ők pedig megtartották a törvényeket. Elmondta, hogyan győztek le harmincegy királyt, akik harcba mertek szállni velük és hogyan semmisítették meg hadseregüket, amely elbizakodott erejében, és harcba bocsátkozott velük, úgy, hogy hírmondó sem maradt nemzetségükből. Mivel pedig némelyik város elesett, másokat azonban csak hosszú és makacs ostrom árán lehetne bevenni, mert bástyáik erősek, és lakosaik rendíthetetlenül bíznak ezekben javasolja, hogy azokat, akik a Jordánon túlról velük együtt indultak hadba, és mint rokonok, megosztták velük a közös veszedelmeket, bocsássák haza, és köszönjék meg nekik eddigi segítségüket. Aztán pedig minden törzsből válasszanak ki egy-egy férfit, akik dicséretes jámborságukkal kiválnak, hogy az országot becsületesen és család nélkül felmérjék, és nagyságát az igazsághoz híven jelentsék.

Mivel a nép ezt a javaslatot elfogadta, Józsué azonnal kiküldte a férfiakat, hogy mérjék fel az országot.⁴³ Néhány tapasztalt mérnököt adott melléjük, akik mint szakértők megerősíthették majd a mérések helyességét. Megbízta őket azzal is, hogy külön mérjék fel a termékeny és kevésbé termékeny országrészeket. Tudniillik Kánaán földje olyan, hogy nagy területei vannak, amik magukban ugyan igen alkalmasak arra, hogy termést hozzanak, sőt más területeknél jóval termékenyebbeknek mondhatók, de a Jerikó vagy Jeruzsálem körüli földekhez képest szóba se jöhetnek. Mert ámbár ezeknek a földterülete csekély s azonfelül javarészt hegyes, termékenysége és szépsége tekintetében mégis bizvást állja a versenyt más országgal. Ezért Józsué jónak találta, hogy a felosztást nem annyira mérték, mint inkább érték szerint kell elvégezni, mert néha egy szántóföld többet ér, mint ezer más. Tehát tíz embert küldtek ki, ezek bejárták az országot és felbecsülték. Hét hónap múlva visszatértek Józsuéhez Siló városába, ahol akkoriban a szent sátor állt.

Ekkor Józsué Eleázár, a vének és a törzsek főnökei segítségével felosztotta az országot a kilenc törzs és Manasszé féltörzse között, úgy, hogy minden törzs nagyságának megfelelő részt kapott a szántóföldből.⁴⁴ Azután sorsot húztak, és Juda törzse kapta egész Felső-Júdeát, amely egyfelől hosszában Jeruzsálemig, másfelől szélességében egészen a Holt-tengerig terjedt. Ezen a területen volt Aszkalon és Gaza városa. Simeon törzsének, amely a második volt, jutott Édom egyik része, amelyet Egyiptom és Arábia határol. Benjamin törzse azt a tartományt kapta, amely hosszában a Jordántól a tengerig, szélességében Jeruzsálemtől Bételig terjed. Ez a rész volt a legkeskenyebb, mivel ennek volt a legjobb földje, és ezen volt Jerikó és Jeruzsálem városa. Efraim törzsének jutott az a terület, amely hosszában a Jordántól Gárdorig, szélességében Bételtől a nagy alföldig nyúlik. Manasszé féltörzse a Jordántól Dór városáig terjedő részt lakta, amely szélességében Betsánig, a mostani Skythopolisig terjed. Iszachár törzsének része szélességében a Karmel-hegytől egészen a folyóig, hosszában pedig a Tábor-hegyig terjedt. Zabulon törzsének jutott az a tartomány, amely a Genezaret-tavától a Karmel-hegyig és a tengerig nyúlik. Azt a vidéket, amely a Karmel mögött terül el és Sidonig nyúlik, jellege miatt „Völgynek” nevezik, és ezt Aszer törzse kapta. Ebben a részben van Arke városa, amelynek másik neve Ekdipus. Neftali törzsének jutott az a rész, amely kelet felé Damaszkusz városáig és Felső-Galileáig nyúlik, egészen a Libanon hegységig és a Jordán forrásáig, amelyek ebből a hegyből erednek és a szomszéd Arke város északi szegélyét érinti. Végül Dán törzse kapta az egész Völgyet, amely nyugaton terül el, s

Asdód és Dór városokkal határos, s amelybe beletartozik Jamnia és Get, Akkarontól egészen addig a hegyig, ahol Juda törzsének birtoka kezdődik.

Így osztotta fel Józsué annak a hat népnek a földjét, amelyeket Kánaán fiairól neveztek el, és így adta oda a kilenc és fél törzsnek. Mert az ámorreusok földjét, amely ugyancsak Kánaán egyik fiáról kapta nevét, Mózes már előbb kiosztotta a két és fél törzsnek, mint fentebb említettem. Sidon környékét és azt a területet, amely az arukeus, amateus, aradius népekig terjed, még nem osztották fel. [...]

SÁMSON

V, 8. Abdon halála után a filiszteusok legyőzték az izraelitákat, és negyven éven át adót szedtek tőlük.⁴⁵ Ebből a sanyarúságból a következőképpen szabadultak:

Egy bizonyos Mánue, Dán törzsbeli előkelő férfiú, általános vélemény szerint a legkülönb ember hazájában, gyönyörű leányt vett feleségül, nem is volt hozzáfogható szép asszony sehol. Azonban nem voltak tőle gyermekei, ezen pedig nagyon búslakodott; gyakorta kiment feleségével a városból, és imádkozott Istenhez, örvendeztesse meg őket törvényes gyermekkel. Mivel végtelenül szerette feleségét, mérhetetlen féltékenység gyötörte. Mikor az asszony egyszer egyedül volt otthon, jelenést látott; nyúlánk és szép ifjú jelent meg előtte, Isten küldötte, s ez azt az örvendetes hírt hozta neki, hogy Isten kegyelméből szép és erős fiút szül, aki majd ha eléri a férfikort, leveri a filiszteusokat. Egyúttal figyelmeztette, hogy a gyermek haját nem szabad levágni, és vízen kívül mást ne adjon innia, mert Isten így akarja. Ennyit mondott, s eltűnt úgy, ahogy Isten akaratából jött.

Midőn férje hazatért, elmondta neki, mit hallott az angyaltól, és le is írta annak szépségét és nyúlánk természetét, úgy, hogy áradozása miatt a férj féltékeny lett, és gyanút fogott ellene. Mivel el akarta oszlatni férjének ezt az okatlan bánkódását, könyörögve kérte Istent, küldje el még egyszer az angyalt, hogy férje is láthassa. Isten kegyelmesen teljesítette kérését, és megjelent az angyal, midőn egyszer a város környékén sétáltak; de éppen olyankor jött, mikor a férje valami miatt elmaradt tőle. Kérte tehát, időzzék nála még egy kicsit, amíg férjét előkeríti. Az angyal beleegyezett, az asszony pedig előkerítette Mamiét. Mikor ez megpillantotta az angyalt, még kevésbé tudott megszabadulni gyanújától; ezért kérte, közölje vele is azt, amit feleségének hirdetett. S mikor az angyal azt felelte: elégedjek meg azzal, hogy feleségének meghirdette, megkérdezte tőle: kicsoda, hogy majd ha a fia megszületik, leróhassa háláját, és ajándékot küldhessen neki. Az angyal azonban azt felelte, hogy neki ilyesmire nincs szüksége, és az örvendetes hírt, hogy fia születik, éppenséggel nem azért hozta neki, hogy ajándékot kapjon érte. Most könyörgött Mánue, maradjon még valamicskét, hogy megvendégelhesse. Az angyal előbb ezt is elhárította, később azonban elfogadta és maradt. Mánue erre rögtön bakot vágott, s meghagyta feleségének, hogy süsse meg. Mikor készen lett, az angyal felszólította a férfit, hogy a kenyeret és a húst, az edények nélkül, tegye le egy sziklára. Miután ez megtörtént, megérintette botjával a húst, és azon nyomban láng csapott fel, az angyal pedig a füstön, mint valami szekéren, szemük láttára felment az égbe. Erre Mánue rettenetesen megrémült, és félt, hogy baj éri őket, mert az Istent látták. Az asszony azonban biztatta, hogy emberelje meg magát, mert ha csakugyan Istent látták, abból csak áldás fakadhat számukra.

Az asszony áldott állapotba került, megtartotta, amit az angyal parancsolt neki, s a fiúnak, aki megszületett, a Sámson nevet adták, ami annyit jelent, mint „erős”.⁴⁶ Gyorsan nőtt, és mivel önmegtartóztató életet élt, és haját nem nyíratta le; úgy látszott, csakugyan próféta lesz belőle.

Midőn egyszer Sámson szüleivel Tamnába, a filiszteusok városába ment valami

ünnepségre, beleszeretett egy odavalósi leányba, és kérte szüleit, hogy a leányt feleségül vehesse. Ezek előbb elutasították kérését, mert a leány nem az ő törzsükből való volt; mivel azonban Isten tervelte ki ezt a házasságot a héberek javára, Sámson kívánsága teljesült. Mivel most már sűrűbben látogatta a leány szüleit, történt, hogy egyszer útközben oroszlánnal találkozott, és ámbár ő maga fegyvertelen volt, birokra kelt vele, pusztá kézzel megfojtotta, és bedobta az út menti bokrok közé. Máskor, mikor a leányhoz ment, látta, hogy az említett oroslán mellkasában méhraj tanyázott. Három tábla lépesmázat kivett, és egyéb ajándékokkal együtt, amiket vett, odaajándékozta a leánynak. Amikor menyegzőjét ünnepelte, a tamnaiak, akiket mind meghívott a lakodalomra, harminc izmos ifjút adtak melléje látszólag cimborául, tulajdonképpen azonban azért, hogy vigyázzanak rá, nehogy valami vakmerőséget kövessen el. Miután jól felöntöttek a garatra, és már nekividámodtak, mint ahogy az ilyen mulatozásokon történni szokott, így szólt Sámson: „Nos, ha hét nap alatt megfejtitek azt a talányt, amelyet most feladok nektek, akkor jutalmul az együtt mulatozásért mindegyitek egy-egy inget és egy köntöst kap tőlem.” Az ifjak egyrészt szerették volna fitogtatni okosságukat, másrészt pedig szerették volna a díjat is megnyerni, tehát kérték, hogy mondja meg hát a rejtvényt. Meg is tette, és pedig e szavakkal: „Kedves eledelt adott magából az, aki megemészt mindent, bár maga nem kedves.” Három napig gondolkoztak a talányon, azonban nem tudták megfejteni, tehát megkérték a leányt, próbálja megtudni Sámsontól a megfejtését, és mondja meg nekik; sőt meg is fenyegették, hogy ha nem teszi meg, elégetik. Mikor tehát a leány megkérte Sámson, hogy mondja meg neki a megfejtést, az eleinte nem volt hajlandó. De mikor tovább faggatta, és sűrű könnyhullatás közben szemére vetette: íme itt a bizonyíték, hogy nem szereti, mert eltitkolja előtte a megfejtést, Sámson elmondta, hogyan fojtotta meg az oroszlánt, hogyan találta meg a méneket a mellkasában, hogyan hozott neki belőle három tábla lépesmázat. Így tehát megmondta neki a megfejtést, de semmi rosszat sem sejtett; csakhogy a leány nyomban elmondta a megoldást a fiatal embereknek. Mikor az ifjak a hetedik napon, ami a megfejtés határideje volt, napnyugta előtt összejöttek, ezt mondták Sámsonnak: „Semmi sincs, ami oly kevésbé volna kedves, mint egy oroszlánnal találkozni, és semmi sem kedvesebb, mint mézet enni.” Sámson pedig hozzátette: „És semmi sem álnokabb, mint egy asszony személy, aki elárulta nektek szavaimat.” De megadta nekik, amit ígért, úgy, hogy kirabolt néhány aszkaloni utasembert, akik ugyancsak a filiszteusok közé tartoznak. A menyegzőről azonban lemondott. A hajadon pedig, aki haragja miatt most már megvetette őt, férjhez ment egyik barátjához, aki a vőfélye volt.

Sámson nagyon bántotta a rajta esett szégyen, és feltette magában, hogy bosszút áll az asszonyon és a filiszteusokon. És mivel éppen nyár volt és a termés már érőfélben, összefogdosott háromszáz rókát, égő fáklyát kötött a farkukra, és ráengedte valamennyit a filiszteusok szántóföldjére, és így elpusztította egész termésüket. Mikor megtudták, hogy Sámson volt a tettes, s azt is tudták, hogy mi indította erre, néhány előkelő emberüket elküldték Tamnába, s volt feleségét és hozzátartozóit, akik a szerencsétlenség okozói voltak, elevenen elégették.

Miután Sámson a síkságon sok filiszteust agyonvert, az Etámon ütött tanyát, Juda földjének ezen az erős szikláján. A filiszteusok emiatt hadsereggel vonultak Juda törzse ellen, és mikor a törzs tagjai méltatlankodtak, hogy ártatlanul kell bűnhődniök Sámson gonosztette miatt, hiszen adójukat mindig pontosan megfizették, azt a választ kapták, hogyha ártatlannak tartják magukat, adják ki Sámson. Hogy tehát ne érhesse őket több szemrehányás, háromezer fegyveressel kivonult ahhoz a sziklához, felelősségre vonták Sámson a gonosztettért, amelyet a filiszteusokon elkövetett, mert most ezért íme, az egész héber népet ki akarják irtani. Elmondták neki: azért jöttek, hogy elfogják

őt, és kiszolgáltassák a filiszteusoknak; tehát önként adja meg magát. Erre megeskette őket, hogy semmi mást nem forralnak ellene, csak éppen az ellenségnek kiszolgáltadják. És lejött a szikláról, és törzsrokonai kezére adta magát; ezek pedig két kötéllel megkötötték, és elvitték a filiszteusokhoz. Mikor megérkeztek arra a helyre, amelyet Sámson ott végrehajtott hőstettéről még ma is „Állkapocsnak neveznek,⁴⁷ amelynek azonban akkor még nem volt neve, a filiszteusok, akik nem messze táboroztak, hangos ujjongással elébük jöttek, mert úgy érezték, hogy most minden kívánságuk teljesült. Sámson azonban szétszaggatta kötelékeit, fölkapott egy szamarállkapocsot, amely ott hevert a lábai előtt, rávetette magát ellenségeire, és az állkapoccsal legalább ezret agyonvert közülük; a többiek rémülten menekültek.

Emiatt Sámson túlságosan elbizakodott, és sikerét nem Isten segítségének, hanem a maga erejének tulajdonította: azzal büszkélkedett, hogy a szamarállkapoccsal harcolva ellenségeit részben agyonverte, részben megszalasztotta, úgy félték tőle! Mikor ezután rettentő szomjúság gyötörte, rájött, hogy minden emberi erő semmiség, és csak Isten a mindenható; tehát könyörögve kérte, ne haragudjék rá hengegése miatt, és ne adja ellenségei kezére, hanem inkább segítse őt, és szabadítsa meg mostani nyomorúságától. Isten meghallgatta könyörgését, édes és dús forrást fakasztott az egyik sziklából. Sámson ezt a helyet „Állkapocs”-nak nevezte el; még ma is ez a neve.

E harc után Sámson lenézte a filiszteusokat: elment Gazába, és betért egy fogadóba. Mikor Gaza főemberei erről értesültek, öröket állítottak a térre a kapu elé, nehogy Sámson észrevétlenül elmenekülhessen. De ő átlátott szándékaikon, éjfél tájban dühösen rávetette magát a kapura, kiemelte sarkaiból, az ajtófélfával, a szemöldökfával és minden fa alkatrészével együtt vállára kapta az ajtót, és kivitte egy hegyre Hebron közelében, és ott letette.

Később azonban lábbal tiporta az ősi szokásokat és a tisztességes életmódot, idegen népek szokásai szerint élt, és ezzel kezdődött végzete. Szeretett egy Dalila nevű, filiszteusok között élő parázna nőt, és vele élt. Ehhez folyamodtak most a filiszteusok főemberei, s nagy ígéretekkel igyekeztek rávenni: tudja meg Sámsonról, mi az oka roppant erejének, amely ellenségeivel szemben legyőzhetetlenné teszi. A nő ráállott, és mikor Sámson egyszer nála mulatozott és bizalmas együttlétben volt vele, magasztalni kezdte hőstetteit, és igyekezett megtudni, mitől ily rettenetesen erős? Sámson azonban, aki még józan volt, félrevezette Dalilát, mondván, hogy ha őt hét hajlékony szőlővesszővel megkötözik, akkor gyengébb lesz, mint a többiek. A nő beérte ezzel a válasszal, s miután értesítette a filiszteusok főembereit, elrejtett magánál néhány katonát. Midőn Sámson megmámorosodott és elaludt, megkötöztette szőlővesszőkkel, amilyen erősen csak tudta; aztán felébresztette, és odakiáltotta neki, hogy itt az ellenség! Sámson pedig szétszaggatta a szőlővesszőket, és védekezésre készült, mintha esetleg valóban megtámadnák. Mivel pedig sűrűn volt együtt az asszonnyal, ez panaszkodott, hogy bizalmatlan iránta, és nem akarja megmondani, amire kíváncsi, mintha bizony ő nem tudná titokban tartani azt, aminek a kifecsegeése ártana Sámsonnak. Sámson azonban megint félrevezette, mert azt mondta neki, hogy ha megkötözik hét kötéllel, akkor elszáll az ereje. Mikor azonban ennek sem volt semmi eredménye, harmadszorra azt mondta az asszonynak, hogy be kell fonni a haját. S mikor semmi sem történt és ez is hazugságnak bizonyult, az asszony még mindig ostromolta, úgy, hogy végül Sámson mindent elárult neki – mert úgy kellett lennie, hogy szerencsétlen véget érjen –, csak azért, hogy kedvére tegyen Dalilának; tehát megmondta: „Isten, akinek a kegyelméből születtem, kedvel engem, s ő parancsolta, hogy növesszem meg a hajamat, és ne nyírjam le; mert ameddig a hajamat növesszem és megtartom, mindaddig megmarad az erőm.” Miután végre így megmondta az igazi okot, a nő titokban levágta a haját, őt magát pedig

kiszolgáltatta ellenségeinek. Mert már nem volt ereje, hogy elhárítsa támadásukat. Ellenségei megvakították, megbilincseltek és elvitették.

Idő múltán azonban megint kinőtt a haja, és mikor a filiszteusok egyszer nyilvános ünnepet ültek, és előljáróik és főembereik éppen lakomáztak az egyik házban, amelynek a tetejét két oszlop tartotta, behozták Sámson a lakomára, hogy mulatozás közben gúnyolódjanak vele. Ez pedig az elképzelhető legnagyobb rossznak tartotta, hogy mindenkinek gúny tárgyává legyen, és ne tudjon bosszút állni érte; megkérte tehát a fiút, aki kézen fogva vezette, hogy vigye oda az oszlopokhoz, mert fáradt, és szeretné kipihenni magát. Alig ért oda, máris teljes erejével megragadta az oszlopokat, megrázta, mire az egész ház összeomlott. Így háromezer embert temetett maga alá az összeomló ház, Sámson is, s valamennyi ott is veszett. Ilyen véget ért Sámson, aki húsz esztendeig uralkodott az izraelitákon. Csodálatra méltó a bátorságáért, erejéért és azért a hősiességéért, amellyel a halált elviselte, és azért is, mert utolsó leheletéig gyűlölte ellenségeit. Hogy lépre ment egy asszonynak, azt a bűnre hajló emberi természet rovására kell írni, egyébként el kell ismerni, hogy minden más tekintetben páratlanul kiváló volt. Rokonai megadták holttestének a végtisztességet? és ősei mellé temették szülővárosában, Száraában.

RUTH TÖRTÉNETE

V, 9. Sámson halála után Eli főpap uralkodott az izraelitákon. Ebben az időben éhínség támadt az országban, s ezért Elimelek, aki a Juda törzsbeli Betlehemből származott, és a nyomorúságot nem bírta tovább elviselni, feleségével Noémival és tőle származó fiaival, Kelionnal és Mhá-lonnal kivándorolt a moabiták országába. És miután ott nagyon megtetszett neki, moabita nőket adott fiainak feleségül; így lett Kelion felesége Orfa, Mhálon felesége pedig Ruth. Tíz év múlva meghalt Elimelek és utána mind a két fia, gyorsan egymás után. Noémi ezen mélyen elszomorodott, és alig tudta elviselni magányosságát és szeretteinek elvesztését, akik miatt szülőföldjét elhagyta, tehát visszament szülőföldjére, mert arról is értesült, hogy ott megint jólét uralkodik. Menyei azonban nem akartak elválni tőle, és ámbár ő nem akarta magával vinni őket, nem tágitottak. De mikor annál jobban makacskodtak, és nem tudta lebeszélni őket, Noémi boldogabb házasságot kívánt nekik – mint amilyen, szerencsétlenségükre, az első volt, az ő fiaival –, és ehhez minden jót, hivatkozott helyzetükre, és kérlelte őket, maradjanak itt, s ne hagyják el hazájukat, hogy vele a bizonytalan jövőt vállalják. Orfa csakugyan ott is maradt, de Ruth nem tágitott, hanem vele együtt elköltözött, és mindenképpen osztozni akart sorsában.

Midőn tehát Ruth az anyósával Betlehembe érkezett, Boóz, Elimelek egyik rokona barátsággal fogadta őket. Noémi azonban, mikor földije nevén szólították, így szólt:

„Inkább való, hogy engem Marának nevezetek, mert héber nyelven Noémi annyit jelent, mint szerencse, Mara pedig keserűséget jelent.” Aratás idején Ruth anyósa engedelmével kiment a mezőre markot szedni, hogy élelmet szerezzenek. Történt, hogy éppen Boóz földjére tévedt. Mikor kevéssel utóbb Boóz is odaérkezett, és megpillantotta Ruthot, tudakozódott felőle az ispánjánál, aki mindent elmondott neki, amit éppen akkor az asszonyról hallott. Boóz pedig, mivel becsülte Noémit, és szeretettel emlékezett a fiára, aki Ruth férje volt, megölelte, és minden jót kívánt neki. Nem is engedte meg, hogy tovább is marokszedéssel bajlódjék, hanem megengedte neki, hogy arasson le magának annyit, amennyit akart, és vigye haza; ispánjának pedig megparancsolta, hogy ne tiltsa meg ezt, sőt adjon neki ételt és italt is a többi aratóval együtt. A darát pedig, amit Ruth kapott tőle, félretette anyósának, és este hazavitte a kalászokkal együtt; Noémi is félretette Ruth számára az eledel egy részét, amit a szomszédai jó szívvel hoztak neki.

Ruth most mindent elmondott anyósának, amit Boóz közölt vele, és mikor Noémi megmondta, hogy Boóz a rokonuk, és jóságában talán gondoskodik majd róluk, a következő napokon is kiment Boóz cselédleányaival együtt a mezőre markot szedni.

Néhány nap múlva, mikor az árpát már kicsépelelték, Boóz megint kiment a mezőre, és a szérún aludt. Mikor ezt Noémi meghallotta, az az ötlete támadt, hogy Ruth feküdjék melléje: mert azt hitte, hogy hasznukra lesz, ha Ruth Boózzal ölelkezik. Tehát kiküldte Ruthot, hogy Boóz lábainál feküdjék le. Ruth kötelességének tartotta, hogy anyósa egyetlen parancsával se ellenkezzék, tehát kiment a szérúre, és Boóz eleinte nem is vette észre, hogy ott van, mert mélyen aludt. Éjfélkor azonban felébredt, és mivel észrevette, hogy nő fekszik mellette, megkérdezte, hogy kicsoda. És mikor Ruth megmondta a nevét, és bocsánatát kérte, hogy szolgáló létére itt fekszik, Boóz nem szólt semmit. Másnap reggel azonban, mielőtt még a cselédség felkelt volna a munkára, felébresztette Ruthot, s annyi árpát adott neki, amennyit el tudott vinni; meghagyta, hogy ezzel siessen anyósához, mielőtt bárki is megtudná, hogy itt feküdt mellette, mert a józanság megköveteli, hogy óvakodjunk a rágalomtól, ámbár semmit sem vétkeztünk. „Az egész dologban pedig így határoztam: mindenekelőtt meg kell kérdezni azt, aki közelebbi rokonod, mint én, hogy feleségül akar-e venni; ha igen, akkor vele mégy, máskülönben pedig én teszek törvényes feleségemmé.”

Midőn Ruth ezeket a szavakat közölte anyósával, ennek jó reménysége támadt, hogy Boóz pártfogásába veszi őket. Dél tájban Boóz bejött a városba, összehívatta a véneket, továbbá odahívatta Ruthot és legközelebbi férfi rokonát is. Mikor ez megérkezett, Boóz megkérdezte: „Akarod-e birtokba venni Elimelek és fiai örökségét?” S mikor ez igennel válaszolt, mert hiszen ez mint rokont jog szerint őt illeti, Boóz így folytatta: „Azonban a törvényt nemcsak félig kell betöltened, hanem mindent teljesítened kell, amit parancsol. Ez a nő tudniillik Máhálon özvegye, és ha igényt tartasz az örökségre, a törvény értelmében feleségül kell vened.” Azonban az lemondott az asszonyról és az örökségről is Boóz javára, hiszen ő is rokona volt az elhunytak; mivel magának már van felesége és gyermeke. Boóz tehát tanúkul hívta a véneket, és megparancsolta az asszonynak, hogy lépjen elő, húzza le a másik férfi cipőjét, s köpjön a szemébe;⁴⁸ miután ez megtörtént, Boóz feleségül vette Ruthot. Egy év múlva fia született tőle, ezt Noémi nevelte fel, és a többi asszony tanácsára Obednek nevezte, mert öregsége támaszául nevelte őt: „obed” tudniillik héber nyelven annyi, mint szolga. Obedtől származott Jesse, Dávid atyja, aki mint király uralkodott, és uralma huszonegy emberöltőn át családjában is maradt. Helyesnek találtam, hogy mindezt elmondjam Ruthról: megmutatni ebben isten mindenhatóságát, mert neki semmiség az alacsonyrendű embereket felmagasztalni, mint ahogy Dáviddal is tette, aki ezektől az ősöktől származott.

SÁMUEL FŐPAP ÉS BÍRÓ

V, 10. A héberek, mivel viszonyaik megint megromlottak, hamarosan háborút kezdtek a filiszteusok ellen, aminek ez volt az oka: Éli főpapnak két fia volt, Ofni és Finesz. Ezek éppoly erőszakosak voltak az emberekkel szemben, mint amily kötelességszegők Istennel szemben, és semmiféle aljasságtól sem riadtak vissza. Bizonyos dolgokat olyan címen tulajdonítottak el, mintha ajándékkul kapták volna, más dolgokat egyszerűen elraboltak, és a nőket, akik istentisztelet céljából beléptek a templomba, megbecstelenítették, részben erőszakosan, részben pedig úgy, hogy ajándékokkal elcsábították őket. így életmódjuk egészen olyan volt, mint a zsarnokoké. Atyjuk ezért nagyon haragudott rájuk, és folyton attól reszketett, hogy Isten rossz tetteik miatt megbünteti őket; és a nép is zúgolódott ellenük. Mikor pedig Isten a két fiú jövődó sorsát kijelentette, Élinek is és Sámuel prófétának is, aki akkor még gyermek volt: az

atyjuk nyilvánosan is elgyászolta őket.

Mielőtt Éli fiainak történetét és az egész héber népet ért szerencsétlenség elbeszélését folytatnám, közbeszúrok egyet s mást a prófétákról. Elkána, egy nem túlságosan jómódú levita Efraim törzséből, aki Rámátáim városában lakott, két feleséget vett, az egyik volt Anna, a másik pedig Fenenna. Ettől az utóbbtól voltak is gyermekei, az előbbtől azonban nem; azonban azért azt is szerette. Midőn egyszer Elkána feleségeivel együtt Silóba ment, hogy áldozatot mutasson be – mert tudvalevőleg ott volt az Isten sátora –, az ebédnél húst adott feleségeinek és gyermekeinek. És mikor Anna látta, hogy a másik asszony gyermekei ott ülnek anyjuk körül, sírva fakadt és jajveszékelt meddősége és magányossága miatt. Ezenkívül oly nagy szomorúság vett erőt rajta, hogy férje nem tudta megvigasztalni. Fájdalmában odament a templomsátorhoz, és térdre hullva kérte Istent, ajándékozza meg gyermekkel, engedje meg, hogy anyává legyen. Meg is ígérte, hogy első fiát Isten szolgálatára szenteli, és hogy az más életmódot folytat majd, mint a többi ember. Mivel túlságosan sokáig merült el imájában, Éli főpap, aki a templomsátor előtt ült, részegnek gondolta, és felszólította, hogy távozzék. De az asszony azt felelte neki, hogy csak vizet ivott, és amiatt szomorkodik, mert gyermektelen, és emiatt imádkozott Istenhez. Erre a főpap megvigasztalta: azt mondta neki, hogy csak bízzék, mert Isten gyermekkel ajándékozza meg.

Erre jó reménnyel visszament férjéhez, és örömmel fogyasztotta el a húst. Mikor visszatértek otthonukba, hamarosan áldott állapotba került, és fiút szült, akit Sámuelnek neveztek, ami annyit jelent, mint: „Istentől kért”. Aztán még egyszer elmentek a templomsátorhoz, hogy hálaáldozatot mutassanak be a fiú születéséért, és leróják a tizedet. Az asszony pedig megemlékezett a fogadalomról, amit fiával kapcsolatban tett, tehát átadta a gyermeket Élinek, hogy Istennek szentelje, mint jövőbeli prófétát. Ezért is megnövesztette haját, nem ivott mást, csak vizet, és ott nevelték a templomsátor közelében. Elkánától azután Annának még több fia és három leánya született.

Sámuel már tizenkét éves korában elkezdett jövedölni. Midőn egyszer aludt, Isten nevében szólította: erre fölkel, és odament a főpaphoz, abban a hiszemben, hogy az hívta, de a főpap kijelentette, hogy nem hívta. Ezt háromszor megcselekedte Isten. Ekkor Élinek világosság gyúlt elméjében, és így szólt hozzá: „Sámuel, most és az imént is hallgattam: Isten szólított téged. Most tehát jelentkezzél, hogy itt vagy.” Mikor ismét meghallotta Isten hangját, kérte, hogy hirdesse neki akaratát, mert minden szolgálatra kész, amit Isten követel tőle. Erre Isten így szólt hozzá: „Minthogy jelentkeztél, tudd meg, hogy az izraelitákat kimondhatatlan és hihetetlen szerencsétlenség fenyegeti, és Éli fiai ugyanazon a napon fognak meghalni, és a főpapi méltóság átszáll Eleázár családjára. Mivelhogy Éli jobban szerette fiait, mint az én szolgálatomat, ez lesz az ő vesztük.” Minthogy Sámuel nem akart fájdalmat okozni Élinek azzal, hogy közli vele Isten kinyilatkoztatását, Éli esküvel kényszerítette rá a prófétát, és most tehát bizonyosságot szerzett fiainak pusztulásáról. Sámuel hírneve pedig napról napra gyarapodott, mert minden jövedölnöje beteljesült.

V, 11. Ez idő tájt a filiszteusok háborút indítottak az izraelita nép ellen, és Afek városánál ütöttek tábor. Az izraeliták felkészültek a támadásra, s másnap a két sereg összecsapott. A győzelmet a filiszteusok szerezték meg, és a héberek közül mintegy négyezer elesett, a többit pedig visszakergették a táborba.

Ebben a nagy szorongatásban a héberek elküldtek a vénekhez és a főpaphoz, és kérték, hozzák ki hozzájuk Isten frigyládáját, hogy annak a jelenlétében harcolhassanak, és így legyőzhessék az ellenséget. De nem gondoltak arra, hogy az, aki elhatározta pusztulásukat, hatalmasabb, mint a frigyláda, hiszen azt is csak őérette tisztelik. A frigyláda megérkezett, s vele Éli két fia, akiknek meghagyta atyjuk, hogy ha kedves az

életük, ne merjenek a szeme elé kerülni többé, ha elvész a frigyláda. Finesz akkor már papi szolgálatot teljesített, mert atyja agg kora miatt átadta neki. A héberék most új bátorságra kaptak, és abban reménykedtek, hogy a frigyláda jelenlétében legyűrhetik az ellenséget; viszont a filiszteusok megrémültek, hogy most már a frigyláda védelmezi az izraelitákat. Azonban az eredmény mindkét fél várakozására rácafolt: mert mikor csatára került a dolog, a győzelem, amelyre a héberék számítottak, a filiszteusoknak jutott, viszont a vereség, amelytől a filiszteusok tartottak, a hébereket érte; ezek most belátták, hogy hiába bizakodtak a frigyládjában. Hiszen alig kezdődött meg a csata, ők máris menekültek; majdnem harmincezer embert vesztek, közöttük a főpap fiait is. A frigyláda pedig az ellenség kezére került.

Midőn a vereség és a frigyláda elvesztésének híre Silóba érkezett, ahová egy Benjámín törzséből való ifjú vitte meg, aki maga is részt vett az ütközetben, az egész város gyászba borult. És amikor Éli, a főpap, aki az egyik kapunál magas trónon ült, hallotta a lármát, mindjárt sejtette, hogy övét szerencsétlenség érte. Magához hívatta tehát az ifjút, és megtudta tőle az ütközet eredményét. Mikor hallotta fiai halálát és a sereg vereségét, nem is érzett miatta túlságosan nagy fájdalmat, mert Isten megjósolta neki, ő tehát tudta, hogy így lesz. Viszont az a hír, hogy a frigyláda az ellenség kezére került – mivel erre nem számított –, olyan irtózatossá tette el, hogy lezuhant trónjáról, és kiadta lelkét. Kilencvennyolc éves volt, amikor meghalt, és már negyven éve kormányzott.

Ugyanaznap meghalt gyermekének, Finesznek felesége is, aki nem bírta túlélni a férjére szakadt szerencsétlenséget. Éppen áldott állapotban volt, mikor férje halálának hírére vette; megszülte héthónapos magzatát, s mivel életképesnek látszott, Ikábódnak nevezte arról a gyalátról, amely a hadsereget érte; mert „ikábód” annyit jelent, mint gyalázat.

Éli az első főpap volt Itámárnak, Áron második fiának családjából. Mert előbb Eleázár családjában volt örökletes a méltóság, és mindig apáról fiúra szállt. Eleázár ugyanis átruházta fiára, Fineszre, ez a maga fiára, Abiezerre, ez pedig a maga fiára, Buzzira. Ez pedig örökül hagyta fiára, Ozira, ettől örökölte Éli, akiről az imént beszéltem. Ennek a törzse megtartotta főpapi méltóságot egészen Salamon király idejéig; akkor megint visszaszállt Eleázár utódaira.

DÁVID KIVÁLASZTÁSA

VI, 7. Sámuel eljött Saulhoz s megmondta neki, hogy Isten küldte, hogy figyelmeztesse: mivel Isten őt mindenki más előtt királlyá választotta, illendő, hogy engedelmeskedjék Istennek, és akarata szerint éljen; mert amint Saul uralkodik a hébereken, úgy uralkodik Isten rajta és minden teremtményén. Mert Isten így szólt hozzá: „Mivel az amalekiták a hébereket a pusztában, mióta Egyiptomból kivonultak, egészen addig, míg ebbe az országba el nem jutottak, sokat zaklatták, megparancsolom, hogy haddal vonulj ellenük, és ha kivívtad a győzelmet, egyet se hagyj életben, hanem feleségeikkel és gyermekeikkel együtt irtsd ki őket: így bűnhődjenek azokért a szenvedésekért, amelyekkel őseidet meggyötörték. A marhákat és a birkákat se kíméld, ne is fordítsd a magad hasznára, hanem áldozd mind Istennek. És töröld el a föld színéről az Amalek nevet, mint Mózes megparancsolta.”

Saul megígérte, hogy teljesíti a parancsot. Úgy gondolkozott, hogy Isten iránti engedelmisségét nemcsak azzal kell megmutatni, hogy megtámadja az amalekitákat, hanem még inkább azzal, hogy ezt a legpontosabban és a lehető leggyorsabban cselekszik. Ezért valamennyi csapatát egybegyűjtötte, szemlét tartott felettük Galgalában; a sereg Juda törzse nélkül – amely maga harmincezer embert állított ki –

négyszázezer fegyveresből állt. Ezzel a hadsereggel betört az amalekiták területére, és erős csapategységeket lesbe is állított a folyónál, hogy ne csak nyílt csatára kényszerítse az ellenséget, hanem váratlanul is rajtaüthessen az országutak mentén, bekeríthesse és lemészárolhassa őket. Alig kezdődött meg a harc, az ellenség máris megfutamodott; Saul pedig üldözőbe vette és majdnem egy szálíg levágta. És mivel ez a vállalkozás, mint Isten előre megmondta, szerencsésen végződött, megtámadta az amalekiták városait is, és részben hadicsellel, részben föld alatti aknák fúrásával és ostromművekkel, részben pedig kiéheztetéssel, szomjaztatással és minden más módon bevette és hatalmába kerítette azokat. Aztán azzal folytatta, hogy lemészárolta az asszonyokat és gyermekeket abban a meggyőződésben, hogy ezzel semmi kegyetlenséget vagy embertelenséget nem követ el, egyrészt azért, mert mind ellenség volt, másrészt azért, mert Isten parancsa szerint cselekedett, akinek az engedelmességet nem tagadhatta meg. Az amalekiták királyát, Ágágot foglyul ejtette, de mivel sudár termetű és szép férfi volt, életben hagyta. Ezzel azonban nem Isten akarata szerint cselekedett, csak jó szívére hallgatott, és nem kellő időben, sőt a maga kárára lágyult el. Mert Isten annyira gyűlölte az amalekiták népét, hogy megparancsolta: még a gyermekeket sem szabad megkímélni, akik iránt pedig könyörületet szokás gyakorolni. Ezzel szemben Saul még a királyukat is, a héberek rengeteg szenvedésének okozóját, életben hagyta, és semmibe vette Isten parancsát, mert az ellenség testi szépsége csábította erre. És valamint ő, a nép is vétkezett. Mert nem öldöste le a marhákat és birkákat, hanem elrabolta, ám Isten azt parancsolta, hogy egyet se hagyjanak életben. A nép egyéb tárgyakat és kincseket is magával vitt, és csak azt semmisítette meg, ami majdnem egészen értéktelen volt.

Miután Saul az egyiptomi Felusiumtól egészen a Vörös-tengerig majdnem minden néptörzset leigázott, elpusztította az ellenség földjét, és csak Szichem népét kímélte meg. Ezek ugyanis a mádianiták területének közepén laktak. A háború kezdetén hírnökökkel megüzente nekik, hogy vándoroljanak ki, nehogy úgy járjanak, mint az amalekiták; ugyanis meg akarja kímélni őket, mivel Ráhuel, Mózes apósa révén rokonai voltak.

Erre Saul sikerei miatt boldogan hazatért, mintha bizony semmiről sem feledkezett volna meg, amit a próféta parancsolt neki, mikor háborúra készült az amalekiták ellen, hanem mintha az ellenségen aratott győzelem után mindent szabályszerűen teljesített volna. Isten azonban megharagudott, hogy az amalekiták királyát életben hagyta, és hogy a nép parancsa ellenére az állatokat zsákmányul elhajtotta. Mert bűnösnek tartotta, hogy ha már az ellenséget az ő segítségével győzték le és igázták le, őt megbántják és semmibe veszik, és annyi tiszteletet sem tanúsítanak iránta, mint egy földi uralkodó iránt szokás. Hirdette tehát Sámuel prófétának: megbánta, hogy Saul királlyá tette, mivel ez nem engedelmeskedik parancsainak, hanem a maga feje szerint cselekszik. Sámuel ennek hallatára nagyon megrémült, és egész éjjel könyörgött Istennek, bocsásson meg Saulnak, és ne haragudjék rá. De akármennyire kérlete is a próféta, Isten megtagadta Saultól a bocsánatot, mert nem tartotta helyesnek, hogy Sámuel kérésére megbocsássa vétkeit: mert semmi sem mozdítja elő úgy a bűnt, mint ha enyhén bánnak a bűnösökkel; mert akik számot tartanak a jóság és méltányosság dicsőségére, elfelejtik, hogy éppen a bűnt mozdítják elő ezzel. Mivel tehát Isten megtagadta a prófétától kérése teljesítését, és bizonyos volt, hogy elhatározását nem változtatja meg, Sámuel kora reggel elment Saulhoz, aki akkor Galgalában tartózkodott. Mihelyt a király megpillantotta, eléje sietett, köszöntötte és így szólt:

„Köszönöm Istennek, hogy nekem adta a győzelmet és meg is tettem mindent, amit parancsolt.” Sámuel pedig így válaszolt: „Hát akkor hogy lehet, hogy a táborban marhák és birkák bőgését és bégetését hallom?” A király azt felelte rá, hogy a nép ezeket az állatokat áldozat céljaira tartotta meg, viszont az amalekiták népét Isten parancsa

szerint utolsó szál emberig kiirtotta, és a királyon kívül senki sem maradt életben, ezt pedig fogolyként magával hozta. Hogy mi történjék vele, éppen azt akarja most megbeszélni a prófétával. Erre a próféta azzal vágott vissza, hogy Isten nem annyira az áldozatokban leli örömét, mint inkább a jó és igaz emberekben. „Ezek pedig – folytatta – éppen azok, akik engedelmeskednek akaratának és parancsainak, és akik csak azt tartják helyes cselekedetnek, amit Isten parancsolt nekik. Mert tudd meg, Istent nem csupán azzal lehet megbántani, hogy nem áldoznak neki, hanem azzal is, hogy nem engedelmeskednek parancsának. Azoktól pedig, akik nem engedelmeskednek neki, Isten semmiféle hódolatot sem vesz szívesen, akármilyen nagy és pompás áldozatokat és válogatott arany és ezüst fogadalmi ajándékokat ajánlanak fel neki, sőt elfordul tőlük, és nem jámborságuk, hanem gonoszságuk bizonyosságának tekinti az áldozatokat. Azokban azonban, akik egyedül parancsaira és kinyilatkoztatásaira ügyelnek, és inkább elszenvedik a halált, mint hogy bármelyiket is megszegjék, örömét leli, és még áldozatot sem követel tőlük. De ha mégis áldozatot mutatnak be neki, akkor a szegény ember csekély áldozatában nagyobb kedvét leli, mint a gazdagok dús áldozati adományában. Tudd meg tehát, hogy Isten nagyon haragszik rád, mert semmibe vetted és megszegted parancsait. Hogyan gondolhattad, hogy Isten kegyesen fogadja áldozatodat, holott abból ajánlod fel neki, amit ő elpusztításra szánt? – ha csak azt nem gondolod, hogy Istennek áldozni és elpusztítani valamit: ugyanannyit jelent. Ezért légy elkészülve rá, hogy királyi hatalmadtól megint megfoszt, mert gőgössé és féktelenné lettél miatta, és az adományozó akarata ellenére visszaéltél vele.” Erre Saul elismerte, hogy valóban igaztalanul cselekedett, és nem tagadta le bűnét. Félelemből cselekedett a próféta parancsa ellen – mondta –, mert nem bírt a katonákkal, akik mohón kívánják a zsákmányt és fosztogatást. Ezért bocsánatát és jószágos elnézését kérte, és megígérte, hogy többé nem vétkezik; megkérte a prófétát, hogy miután visszatért, mutasson be békeáldozatot Istennek. De Sámuel tudta, hogy Saulnak már nem lehet reménye a kibékülésre Istennel, és hazament. Saul azonban rá akarta bírni Sámuel, hogy maradjon még, megragadta köpenyét, és mivel Sámuel kitepte magát kezéből, hogy távozhasson, elszakította a ruháját. A próféta most azt mondta Saulnak, hogy így szakítsák le róla is királyságát, és ruházzák rá egy jó és igaz emberre. Mert Isten szilárdan kitart elhatározása mellett, és mindenhatóságában nem szokása megváltoztatni elhatározásait vagy eltérni tőlük esendő ember módjára. Erre Saul beismerte, hogy vétett Isten ellen, mivel azonban a történeteket már nem másíthatja meg, kérte a prófétát, legalább tisztelje meg azzal, hogy az egész nép előtt imádkozik érte Istenhez. Erre Sámuel hajlandó volt, és vele együtt elindult, hogy imádkozzék Istenhez. Utána elé vezették Ágágot, az amalekiták királyát. Mikor ez arról beszélt, hogy mily keserű a halál, a próféta így válaszolt neki: „Mint ahogy te bánatot és gyászt okoztál annak a rengeteg héber anyának, akiknek gyermekeit megöletted, úgy okozzál most gyászt tulajdon anyádnak, amikor majd megkapja halálod hírét.” És azonnal kivégeztette⁴⁹ Galgalában, maga pedig visszatért Rámatába.

VI, 8. Saul király belátta, mily nagy bajt okozott magának azzal, hogy magára haragította Istent, és elment gábaai palotájába – a „Gábaa” név annyit jelent, mint domb – és ettől a naptól fogva nem is került többé a próféta szeme elé. És mivel Sámuel nagy fájdalmat érzett ennek szomorú sorsa miatt, Isten megparancsolta neki, hogy vesse ki szívéből ezt a szomorúságot, vegyen magához szent olajat, menjen el Betlehem városába Izajhoz, Obed fiához, és fiai közül kenje királlyá azt, akit majd ő kijelöl. Mivel azonban Sámuel félt, hogy Saul megtudja a dolgot, és emiatt titokban vagy nyílt erőszakkal romlására tör, Isten megígérte, hogy oltalmába veszi az úton; így hát útra kelt az említett városba. Ott a lakosok üdvözölték, és megkérdezték, miért jött; ő pedig azt felelte: azért

jött, hogy áldozzon Istennek. Miután elvégezte az istentiszteletet, Izájt fiaival együtt meghívta az áldozati lakomára. Mikor szemügyre vette legidősebb fiát, aki magas termetű és szép ifjú volt, arra következtetett pompás alakjából, hogy ez a jövőöbéli király. De ebben tévedett, mert mikor megkérdezte Istent, vajon fölkenje-e az olajjal ezt az ifjút, akit megcsodált és méltónak tartott a királyságra, Isten azt felelte, hogy az ő ítélete nem egyezik az emberek ítéletével. „Te csak az ifjú pompás alakját nézed – mondta –, és már ezért méltónak tartod a királyságra. Én azonban a királyi méltóságot nem a testi szépség jutalmául adom, hanem a lelki erényekért, és olyan embert kívánok, akit jámborság, igazságosság, vitézség, engedelmesség s minden egyéb erény ékesít, mert ezek adják a lélek szépségét.” Miután Isten így beszélt, Sámuel megkérte Izájt, hogy vezesse be fiait. Ez behívta őt másik fiát, akiknek neve sorban ez volt – Éliáb kivételével, aki már ott volt: Abiná-dáb, Samma, Natánael, Ráel és Ászám. Mikor a próféta szemügyre vette őket, és látta, hogy éppen olyan sudár termetűek, mint a legidősebb fiú, megkérdezte Istent, melyiket választotta közülök királynak. És mivel azt a választ kapta, hogy egyiket sem, megkérdezte Izájt, van-e még ezeken kívül is fia. Ez azt felelte, hogy van még egy, Dávid a neve, pásztor, és éppen most kint van a nyájával. Erre a próféta megparancsolta: gyorsan hívják haza, mert nem kezdheti addig a lakomát, míg az nincs itt. Mikor belépett Dávid, akit atyja hívatott, pirosposztag, tüzes szemű és szép ifjú, Sámuel ezt gondolta magában: ez az, akit Isten királyul választott! Asztalhoz ült, maga mellé ültette Dávidot, aztán Izájt és többi fiát is. Azután Dávid szeme láttára olajat vett elő, megkenete vele, és a fülébe súgta, hogy Isten királlyá választotta, a felkenés pedig ennek a jele. Arra is figyelmeztette, hogy legyen igazságos, és tartsa meg Isten parancsait: akkor hosszú lesz uralkodása, családjá pedig dicsőséges és híres. Legyőzi a filiszteusokat és a többi népeket is, amelyekkel háborúskodik, nagy dicsőségre tesz szert életében és utódaira is ezt hagyja örökül.

Erre Sámuel eltávozott mindezeket elmondva, és Isten lelke elhagyta Sault és megszállta Dávidot, úgy, hogy elkezdett jövedőlni. Saul pedig mindenféle nyugtalanságok és gonosz szellemek gyötörték és fojtogatták. Az orvosok nem tudtak erre a bajra jobb orvosságot, csak azt, hogy hozassanak ügyes énekest és hárfást, aki – mihelyt Saul megkapja a rohamot, és a gonosz szellemek elkezdik gyötörni – odaáll majd a feje felől, hárfázik és énekel hozzá. Saul megparancsolta, hogy rögtön keressenek ilyen embert. És mikor az egyik udvari ember megjegyezte, hogy látta Betlehemben Izáj fiát, aki még fiatal ugyan, azonban gyönyörű termetű és szép ifjú, és egyéb jó tulajdonságain kívül ért a hárfázáshoz és az éneklés művészetéhez is, ezenfelül pedig kiváló a hadimesterségben: Saul hírnököket küldött Izájhoz, megparancsolta, küldjék hozzá Dávidot a legelőről, és vezessék elébe; látni akarja, mivel hallott már gyönyörű termetéről és szépségéről, Izáj erre elküldte fiát, és ajándékokat is küldött, hogy vigye el Saulnak. Mikor Saul meglátta, nagyon megörült, fegyverhordozójává tette Dávidot, és nagyon megbecsülte; mert valahányszor a gonosz szellem gyötörni kezdte, Dávid énekelt és hárfázott – mert ő volt az egyetlen orvosa –, s ezzel megint magához térítette Saul. Saul elküldött most Izájhoz és kérte, hagyja nála Dávidot, mivel ha csak ránéz, máris csodálatos hatással van rá. Ez nem ellenkezett Saullal, és megengedte, hogy Dávid nála maradjon.

SAUL KEGYETLENSÉGE

VI, 11. Saul, mivel látta, hogy Dávidot az Isten és a nép egyformán szereti, nem tudta titkolni rettegését, hogy megfosztja királyi trónjától és életétől: ezek valóban nagyszerű javak, s már az is nagy szerencsétlenség, ha egyiket elveszíti valaki. Ezért megbízást adott fiának, Jónatásnak és leghűségesebb szolgálóinak, hogy Dávidot tegyék el láb alól.

Jónatás csodálkozott, hogy atyja érzelme ennyire megváltozott Dávid iránt, s hogy nem csupán megcsökkent nagy szeretete, hanem halálra is szánta. De mivel ő szerette az ifjút, és erényeiért nagyra becsülte, elárulta neki atyja titkos szándékát, és azt tanácsolta: vigyázzon magára, és a következő napokban ne mutakozzék. Közben ő majd elmegy atyjához, azzal az örüggyel, hogy köszönteni akarja, felhasználja az alkalmat, és Dávidról fog beszélni. Ha azután megtudja apja rosszindulatának okát, akkor azt majd igyekszik jelentéktelennek feltüntetni; majd azt mondja, hogy ilyen csekélység miatt nem szabad megöletni olyan férfit, aki páratlan érdemeket szerzett a nép és a király szolgálatában, hanem ha mégoly nagy bűnt követett is el, inkább meg kell neki bocsátani. Utána majd értesíti atyja szándéka felől. Dávid megfogadta a jó tanácsot, és távol tartotta magát a királytól.

Másnap Jónatás elment Saulhoz, és mivel vidám és jó hangulatban találta, mindjárt Dávidról kezdett beszélni vele: „Véleményed szerint miféle nagy vagy csekélyebb bűnt követett el Dávid, ó, atyám, hogy meg akarod öletni, holott ez az ember neked annyi jót tett, sőt a filiszteusokat oly rettenetesen megverte, és a héberek népét megszabadította attól a szegénytől és gyalázattól, amelyet negyven napig kénytelen volt eltűrni, mivel ő volt az egyetlen, aki a pökhendi ellenséggel ki mert állni párviadalra; annyi ellenséges fejet hozott el, amennyit követeltél tőle, és díjul feleségül adtad hozzá húgomat; ennél fogva a halála most már annál fájdalmasabb volna számunkra is, nem csupán erényeiért, hanem azért is, mert közeli rokonunk. Halála leányodnak is szenvedést okoz, mert özvegyé lesz, mielőtt a törvényes házasságból gyermekei születtek volna. Fontold meg ezt, lágyuljon meg szíved, és ne büntesd azt, aki a legnagyobb jótéteményt gyakorolta velünk: meggyógyított téged, kiűzte a gonosz szellemeket, amelyek gyötörtek, visszaadta lelked nyugalomát, ezenfelül ellenségeinket is legyőzte. Nem illenék hozzád minderről megfélemedezni.” Ezekre a szavakra Saul megenyhült, és esküvel kijelentette fia előtt, hogy Dávidot nem bántja; tudniillik haragját és félelmét Jónatás igazságos védelme eloszlatta. Ez tehát magához hívatta Dávidot, közölte vele, hogy atyja érzelme megváltozott, s maga vezette hozzá. És Dávid ott maradt a király mellett, mint azelőtt. Ebben az időben a filiszteusok megint megtámadták a hébereket. Dávidot tehát egy sereg élén elküldte Saul, hogy verje le őket. Csakugyan rettenetes vereséget mért rájuk, sokakat megölt közülük, és győzelmesen tért vissza a királyhoz. De Saul nem úgy fogadta, mint ahogy ilyen haditett után várhatta volna; elkiserítették a sikerei, mintha legalábbis veszélyeztették volna az ő királyi uralmát. És mivel megint gyötörték és nyugtalanították a gonosz szellemek, behívatta Dávidot abba a szobába, amelyben feküdt, és megkérte, hogy hárfázzon és énekeljen; közben maga dárdát tartott kezében. Mikor Dávid teljesítette kérését, a király a dárdát feléje röpítette. De Dávid elhajolt a fegyver elől, mert észrevette a király szándékát, és házába menekült, és egész nap otthon maradt.

Éjjel a király öröket küldött, hogy vigyázzanak rá, nehogy titokban megszökjék és elrejtőzzék; mert törvény elé akarta állíttatni és halálra ítéltetni. Azonban Mikol, a király leánya és Dávid felesége megtudta apja szándékát, s mivel nagyon féltette férjét, mert nélküle nem tudott élni, segítségére sietett, és így beszélt hozzá: „Ne lásson meg itt a fölkelő nap, mert különben többé soha nem süt rád. Menekülj az éjszaka sötétjében, és Isten hosszabbítsa meg neked ezt az éjszakát. Mert tudd meg, hogy ha kézre kerítenek, atyám kivégeztet.” Erre leeresztette férjét az ablakon át, és így megmentette a veszedelemtől. Aztán megvetette az ágát, ahogy betegnek szokás, és a takaró alá kecskemáját tett.⁵⁰ Mikor napkeltekor atyja elküldött Dávidért, azt mondta, hogy férje egész éjjel nyugtalanzkodott, s megmutatta a kiküldötteknek a letakart ágat. S mivel a máj lüktetett és mozgatta a takarót, könnyűszerrel elhitette velük, hogy Dávid fekszik a

takaró alatt, és nehezen lélegzik. A szolgák megjelentették Saulnak, hogy Dávid éjjel megbetegedett; a király mégis parancsot adott, hogy csak hozzák el, ha még olyan beteg is, mert ki akarja végeztetni. Tehát visszamentek, kitakarták az ágyat, és észrevették Dávid feleségének csalafintaságát, s megjelentették a királynak. Ez összeszidta leányát, hogy miért mentette meg ellenségét, miért csalta meg atyját. Ekkor az asszony meggyőző mentséget talált: azt mondta, hogy Dávid halállal fenyegette, és így a félelem kényszerítette, hogy elősegítse szökését. Ezért bocsánatot érdemel, mivel csak kényszerből, nem pedig önként cselekedett. „Nem is hiszem – tette hozzá –, hogy éppolyan fontos volna neked ellenséged halála, mint az én megmenekülésem.” Saul erre megbocsátott leányának, Dávid pedig elmenekült Rámátába, Sámuel prófétához, elbeszélte neki a király acsarkodását s azt is, hogy kevés híján majdnem megölte a lándzsájával, ámbar ő még soha semmi rosszat nem cselekedett ellene, az ellenség előtt sem viselkedett gyáván; hanem Isten segítségével mindig szerencsésen harcolt. Pedig éppen ez volt az oka annak a gyűlöletnek, amelyet Saul Dávid iránt érzett.

Mikor a próféta megtudta, hogy a király milyen igazságtalanul bánt Dáviddal, elhagyta Rámátát, és elvezette Dávidot egy Gábaa nevű helyre, és egy ideig ott tartózkodtak. Mikor Saul értesült arról, hogy a fiú a prófétával együtt van, odaküldte szolgáit azzal a paranccsal, hogy fogják el és vigyék eléje Dávidot. Ezek pedig, amint megérkeztek, próféták gyülekezetébe kerültek, megszállta őket az Isten lelke, és maguk is prófétálni kezdtek. Ezt meghallván Saul; más szolgákat küldött ki Dávid elfogatására. És mikor ezek is ugyanúgy jártak, megint más szolgákat küldött. És mivel ezek is prófétákká váltak, haragra lobbant, és most már maga sietett oda. Már nem volt messze attól a helytől, midőn Sámuel megpillantotta, és őt is prófétálásra kényszerítette. Mikor Saul odaért hozzá, megszállta a lélek, úgyhogy elvesztette eszméletét: levetkőzött és egész nap és egész éjjel úgy hevert ott a földön Sámuel és Dávid szeme előtt.

Innen Jónatáshoz ment Dávid, Saul fiához. Neki is elbeszélte apja acsarkodásait, és hogy Saul mindenáron az életére tör, ámbar sohasem követett el ellene semmi igaztalanságot vagy bűnt. Ez arra kérte, hogy ne hallgasson sem a maga gyanújára, sem mások rágalmaira, hanem bizzon és csak rá hallgasson: mert az apjának egyáltalán nincsenek ilyen szándékai ellene, hiszen akkor bizonyára közölte volna vele, mert az ő hozzájárulása nélkül semmit sem cselekszik. De Dávid megesküdött, hogy valóban így van a dolog, és kérte: legyen meggyőződve erről, és inkább gondoljon megmentésére, mintsem hogy kételkedik szavainak igazságában, és majd csak akkor hisz neki, ha látja és hallja, hogy már megölték. Hozzátette még, hogy atyja bizonyára azért nem szólt neki erről, mert tudja, hogy baráti viszonyban vannak.

Jónatás, aki így megtudta Saul igazi szándékait, nagyon elszomorodott, és megkérdezte Dávidot, mit tehetne érte. Dávid így felelt: „Tudom, hogy szívesen megteszel mindent a kedvemért. Holnap újhoid, és én ezen a napon a királlyal szoktam étkezni. Ha jónak tartod, kimegyek a városból, és elrejtőzöm kint a síkságon, és ott maradok. Ha aztán a király kérdezősködik felőlem, mondd meg neki, hogy engedelmekkel szülővárosomba, Betlehembe mentem, mert a törzsem ott nagy ünnepet ül. Ha aztán szerencsés utazást kíván nekem, mint útra induló barátainak szokott az ember, akkor abból arra következtethetsz, hogy nincsenek ellenem gonosz és ellenséges szándékai. De ha mást felel, abból megértheted, hogy valamit forral ellenem. Akkor közöld velem atyád szándékát, és pedig egyrészt irgalmasságból, másrészt pedig baráti érzésből, amellyel én hozzád vonzódok, és te, aki uram vagy, hozzám, a szolgádhoz. De ha azt hiszed, hogy valami bűnt követtem el, akkor előzd meg atyádat, és magad ölj meg engem.”

Jónatást megdöbbenítették ezek az utolsó szavak; megígérte neki, hogy minden

kívánságát teljesíti, és ha atyja haragosan és gyűlölködően nyilatkozik róla, közölni fogja vele. Hogy pedig annál jobban bízzék benne, kiment vele a mezőre a szabad ég alá, és ott esküvel erősítette, hogy mindent megpróbál, ami Dávid megmenekülésére szolgálhat. Így beszélt: „A veled kötött szövetségem tanújaul hívom azt az Istent, akiről tudod, hogy nagy és mindenütt jelenlévő, és ismeri gondolataimat, mielőtt még kimondtam volna azokat. És tanúul hívom, hogy semmit sem mulasztok el, hogy ki ne kutassam, milyen érzülettel van irántad atyám, mindaddig, míg meg nem tudom, hogy mi a szándéka, és rejteget-e valami gonosz tervet lelkében. Isten tudja, hogy szüntelenül imádkozom: adja meg neked az ő kegyelmét; valamint hogy most veled van, és bizonyára nem hagy el a jövőben sem, és akkor is neked adja a győzelmet, ha atyámmal együtt talán én is ellened volnék. Te azonban emlékezzél erre az eskümre, és ha meghalnék, vedd pártfogásodba gyermekeimet, és háláld meg azoknak, amivel nekem tartozol.” Miután ezt az esküt elmondta, felszólította Dávidot, hogy keresse fel a mezőn azt a helyet, ahol Jónatás gyakorlatozni szokott: mihelyt kiismeri atyja érzületét, kijön oda egyetlen szolga kíséretében. „Ha három dárdát dobok a céltáblába – folytatta –, és a szolgának megparancsolom, hogy hozza vissza a dárdákat, amelyek ott fognak heverni előtte, akkor bizonyosra veheted, hogy nem kell tartanod atyámtól. De ha azt hallod, hogy éppen az ellenkező parancsot adom neki, akkor a király részéről is éppen az ellenkezőjére lehetsz elkészülve. Mindenesetre gondoskodom biztonságodról, úgy, hogy semmi bajod sem esik. Ha aztán jobb idők következnek, gondold vissza erre, és vedd gondjaidba gyermekeimet.” Miután Dávid megkapta Jónatástól ezeket az ígéreteket, kiment a megbeszélt helyre.

Másnap, mivel újhold volt, Saul elvégezte a szokásos tisztító áldozatot, és utána lakomához ült. És mivel jobbán Jónatás, balján pedig hadvezére, Ábner foglalt helyet, Dávid helye pedig üresen maradt, előbb nem szólt semmit, mert arra gondolt, hogy feleségével érintkezett és még nem végezte el az áldozatot. De mikor az újhold után következő napon sem volt ott a helyén, Saul megkérdezte fiát, Jónatást: miért hiányzott Izáj fia tegnap is és ma is a lakomáról? Ez azt felelte, hogy megbeszélésük szerint és az ő engedelmével elment szülővárosába, mert törzse ünnepet tart, s őt magát is meghívta az áldozati ünnepre. „És ha megengeded nekem – folytatta –, én is elmennék hozzá, hiszen tudod, mennyire szeretem őt.” És most megtudta Jónatás, mennyire gyűlöli apja Dávidot, és alaposan megismerte a szándékát: mert Saul szabadjára engedte haragját, szidta, áruló fajzatnak szökevénynek és ellenségnek nevezte, és azt mondta rá, hogy Dávid cinkosa és cimborája; sem őt, sem anyját nem tiszteli, hogy ilyen érzelmeket táplál szívében, nem akarja belátni, hogy ameddig Dávid él, királyi trónjuk veszélyben van. Ezért csak hozassa ide, hogy elnyerje büntetését. Mikor pedig Jónatás megkérdezte, hogy mi bűnt követett el, és Saul miért háborodik fel így ellene, nem csupán szavakban és szitkokban öntötte ki haragját, hanem fölkapott egy dárdát, és rátámadt Jónatásra, hogy megölje. Ezt a szándékát ugyan nem hajtotta végre, mert barátai meggátolták benne; de fia megbizonyosodhatott, hogy atyja gyűlöli Dávidot, és mindenáron meg akarja ölni; hiszen Dávid miatt majdnem megölte tulajdon fiát.

Erre Jónatás kilopódzott az ebédlőteremből, mert bánatában hozzá sem tudott már nyúlni az ételhez. Az éjszakát álmatlanul töltötte, folyton zokogott, mert nemcsak tulajdon élete forgott veszélyben, hanem úgy látta, hogy Dávid halálát sem lehet elhárítani. Hajnalban pedig kiment a város határába a mezőre, látszólag azért, hogy testét eddze, de tulajdonképpen azért, hogy közölje barátjával, milyen érzülettel van iránta atyja. És mikor mindent a megbeszélés szerint cselekedett, a kísérő szolgát visszaküldte a városba, maga pedig Dávidhoz ment, hogy négyszemközt beszélhessen vele. Amikor Dávid meglátta őt, lábaihoz borult tisztelettel, és élete megmentőjének

nevezte. Jónatás azonban felemelte, összeölekeztek, hosszasan zokogtak, és siratták ifjúságukat, a gyűlöletet, amely barátságukat üldözi, és küszöbönálló elválásukat, mert úgy érezték, hogy ez éppen olyan, mint a halál. Végre nagy nehezen felocsúdtak szomorúságukból, megesküdtek, hogy mindig gondolni fognak egymásra, azután pedig elváltak.

VI, 12. Dávid, mikor a király elől menekült, aki halállal fenyegette, megérkezett Nóbé városába Áchimelek főpaphoz. Ez nagyon elcsodálkozott, mikor látta, hogy barátok és szolgák nélkül érkezik, s megkérdezte, miért nincs vele senki. Dávid azt felelte, hogy a király titkos megbízatást adott neki, amelynek végrehajtásához nincs szüksége kísérőre, mert titokban akar cselekedni, de megparancsolta szolgáinak, hogy majd útja végcéljánál váljanak rá. Azután útravalót kért tőle, mert ezzel baráti szívességet tenne neki, és támogatná feladata teljesítésében. Mikor megkapta az útravalót, kardot is kért vagy dárdát, ami éppen kéznél van. Véletlenül jelen volt Saul egyik szolgája is, egy Dóég nevű szíriai, a király öszvéreinek őre. A főpap azt válaszolta, hogy neki nincs egyéb fegyvere, mint Góliát kardja, amelyet a íliszteus megölése után Istennek szentelt.

Ezt a kardot vette magához Dávid, és a héberek tartományából Get filiszteus városba menekült, ahol Akis király uralkodott. De a király szolgálói felismerték őt, és megjelentették uruknak, hogy Dávid van itt, aki sok tízezer filiszteust meggyilkolt. Mivel Dávid félt, hogy itt ugyanolyan veszedelemben keveredik, amely miatt Saultól elmenekült, és így az élete nincs biztonságban, úgy viselkedett, mintha megtébolyult volna: habzott a szája, és örültnek tette magát; hadd higgye róla Get királya, hogy ebben a betegségben szenved. A király igen megharagudott szolgálóira, mert elmebetegét vezettek eléje, tehát azonnal parancsot adott, hogy rögtön távolítsák el Dávidot.

Így menekült el Dávid Get városából, és Juda törzsének területére ment, és itt Odollám város mellett egy barlangban ütött tanyát; testvéreihez hírnököt küldött, s megüzente nekik, hogy hol van. Ezek az egész rokonságukkal együtt fölkeresték, s mások is jöttek, akik szorongatott helyzetben voltak, vagy féltek Saul királytól; köréje sereglettek, és minden szolgálatra ajánlkoztak, amit csak kíván tőlük. Körülbelül négyszáz ember volt vele. Dávid most megint bizakodni kezdett, mert hívei szaporodtak, és most már volt segítsége; elhagyta ezt a helyet, és a moabiták királyához ment; kérte, hogy bocsássa be szüleit az országba, és vegye őket pártfogásba, amíg megtudja, milyen lesz sorsa. A király teljesítette kérését, és nagy tiszteletben magánál tartotta Dávid szüleit, amíg csak ott időztek.

Dávid maga a próféta parancsára elhagyta a pusztaságot, és elment, hogy Juda törzsében telepedjék le: elment – a parancsnak megfelelően – Száara városába, és ott is maradt. Mikor Saul megtudta, hogy Dávidot nagy kísérettel látták, megijedt és megdöbbsent, mert ismerte Dávid bátorságát és vakmerőségét. Attól tartott, hogy valami merényletre készül ellene, ami majd sok keserűséget és bajt okoz neki. Tehát egybegyűjtötte barátait, vezéreit és az egész törzset, amelyből származott, arra a helyre, ahol királyi palotája volt, s leült azon a helyen, amelynek Háret volt a neve, s udvari emberei és testőrsége körében így beszélt hozzájuk: „Törzsrokonaim, nagyon jól tudom, hogy emlékeztek jótetteimre, midőn a földek uraivá tettemeket, és hivatalokat s méltóságokat adtam nektek. Kérdezlek tehát, vajon most több és nagyobb ajándékot vártok-e Izáj fiától, mert jól tudom, hogy valamennyien hozzá húztok, sőt fiam, mert tás is az ő érdekében buzgólkodik, és titeket is hozzá akar édesgetni. Azt is tudom, hogy Dáviddal eskü pecsétje alatt szövetséget kötött, és minden erejével támogatja és irányítja az ellenem irányuló merényletet. Ti azonban nem törödtök ezzel, hanem nyugodtan várjátok, hogy mi fog történni.” Mikor a király befejezte szavait, és a jelenlévők közül senki sem szólalt fel, a szíriai Dóég, a királyi öszvérek őre azt mondta,

hogy látta, amint Dávid Nóbé városába ment Áchimelek főpaphoz, jóslatot kért tőle, és útravalót is kapott, valamint Góliát kardját és biztos kíséretet útjára.

Erre Saul a főpapot és egész családját magához rendelte, és így beszélt hozzá: „Mivel bántottalak meg, hogy áruló módon befogadtad Izáj fiát, aki királyi trónomra tör, sőt elláttad útravalóval és fegyverrel? És miért adtál, neki jóslatot? Nem szabadott volna gyűlölt ellenségemet a nélkülözésben segítened.” A főpap nem tagadta le a történeteket, hanem nyíltan beismerte, hogy Dávidot megsegítette; azonban ezt nem Dávid kedvéért tette, hanem éppenséggel a király kedvéért. „Tudniillik nem tudtam, hogy ellenséged – mondotta –, hanem inkább leghűségesebb szolgáltnak tartottam, sőt mi több, védnek és rokonodnak, mert így nem szokta megtszítelni az ember ellenségeit, hanem csak azt, aki iránt jóindulatú. Jóslatot pedig nem most először adtam neki, hanem már előbb is gyakran és több helyen. És mivel azt állította, hogy sürgős és fontos feladattal bíztad meg, azt hittem, hogy ha kérését nem teljesítem, nem is annyira iránta, mint inkább irántad mutatkoztam volna rosszindulatúnak. Tehát ne gondolj rosszat felőlem, ha Dávid merényleteiről hallasz, s ne is gyanúsíts engem azért, mert barátságos voltam hozzá. Mert én nem ellenségednek, hanem barátodnak, védnek és hadvezérednek cselekedtem mindezt.”

Sault azonban nem győzték meg a főpap szavai, hanem annyira rettegett, hogy még az igaz mentségnek sem hitt. Megparancsolta tehát fegyvereseinek, akik körülötte álltak, hogy a főpapot rokonaival együtt öljék meg. Mivel azonban ezek nem mertek kezet emelni a főpapra, és még jobban irtóztak attól, hogy Istent megbántsák, mint hogy a királynak megtagadják az engedelmességet, a szíriai Dóegnek parancsolta meg, hogy hajtsa végre a gyilkosságot. Ez maga mellé vett még néhány gazfickót, és legyilkolta Áchimeleket egész rokonságával együtt, összesen háromszáznyolcvanöt⁵¹ embert. Azután Saul embereket küldött Nóbé papi városba, és lakosait, az asszonyokat és gyermekeket is, valamint a mindenféle korú embereket leölette, és a várost földig égette. Áchimelek fiai közül csak egy menekült meg, Ábjátár. Így teljesült, amit Isten Éli főpapnak hirdetett, hogy tudniillik két fiának gonosztettei miatt egész nemzetségük elpusztul.

Saul királynak ebből a kegyetlen tetteiből – amely egy egész papi nemzetséget karddal kivégeztetett, és sem gyermeket, sem aggot nem kímélt, és földig romboltatta még a várost is, amelyet Isten a papok és próféták otthonául és iskolájául jelölt ki, és úgy határozott, hogy csak ez a város adhat ilyen embereket – igazán meg lehet ismerni az emberek igazi természetét. Amíg magánemberként élnek, és nincsenek megáldva földi javakkal, addig jók és szerények, mert nem cselekedhetnek kényük-kedvük szerint. Ugyancsak buzgón gyakorolják az igazságosságot, mert meg vannak győződve róla, hogy Istennek mindenben része van, amit az emberek cselekszenek, és hogy nemcsak mostani tetteiket látja, hanem jóval előbb látta már gondolataikat is, amelyekből tetteik sarjadnak. Mihelyt azonban az emberek hatalomra és méltóságra jutnak, sutba dobják erkölcsüket és szokásaikat, mintegy színészi álarcukat és kiütözik belőlük a vakmerőség, a kevélység, minden isteni és emberi intézmény megvetése. És ámbár éppen ilyenkor illenék legjobban, hogy gyakorolják a jámborságot és igazságosságot, mert gondolataikat és cselekedeteiket mindenki figyeli, éppen ilyenkor minden tekintetben oly pökhendi módon viselkednek, mintha Isten nem is látná őket, vagy mintha nem is félnének hatalmától. És ha minden szíre-szóra megrémülnek valamitől, vagy szándékosan gyűlölködnek, vagy ha éppen úgy tartja kedvük, esztelenül szerelmeskednek, úgy gondolják, hogy ez helyes, igaz s Istennek és embereknek tetsző dolog. Azonban a jövőre nem gondolnak, és előbb tisztelik azokat, akik súlyos fáradoalmakat álltak ki értük, később azonban megirigylik őket. És ha valakit magas

méltóságra segítettek, később nemcsak megint elveszik tőle, hanem emiatt még az életére is törnek, mégpedig gonosz és rágalmazó vádak alapján, amelyek hihetetlenül förtelmesek. Nem büntetendő cselekményeket torolnak meg, hanem minden vizsgálat nélkül dühöngenek pusztá rágalmak és hamis vádak alapján, de nem azok ellen, akik megérdemelnék, hanem akiket éppen megölhetnek. Mindezt bőségesen bebizonyította Kis fiának, Saulnak a példája; előbb királyként uralkodott a hébereken, miután az arisztokrata uralom és a bírák kora véget ért. Azután Áchimelek elleni gyanúja miatt kivégeztetett háromszáz papot és prófétát, városukat is földig pusztította és Isten szentélyét megfosztotta a papoktól és prófétáktól, akik nem maradhattak szülővárosukban, sőt szent városát sem kímélte, ahol ezek után más papokat és prófétákat nevelhettek volna. [...]

SAUL HALÁLA

VI, 14. [...] Saul a próféták kivételével valamennyi jövendőmondót, halottidézőt és minden olyan embert, aki efféle hókuszpókuszokkal foglalkozott, kiutasított az országból. Midőn most megtudta, hogy a filiszteusok ellene vonulnak, és Sunám város közelében a síkságon tábornok ütöttek, hadseregével ellenük vonult. De miután Gelboe hegyéhez érkezett és az ellenséggel szemben tábornok ütött, nagy rémület vett erőt rajta, mert látta, hogy az ellenség száma és ereje jóval nagyobb, mint az övé. Ezért kérte Istent a próféták által, hogy nyilatkoztassa ki, hogyan dől el a harc. De midőn Isten nem felelt, még jobban megriadt és elcsüggedt, mert előre látta, hogy ha Isten nem áll mellé, vereséget szenved. Megparancsolta tehát, hogy kerítsenek elő egy halottidéző asszonyt, aki fel tudja idézni az elhaltak lelkeit, hogy attól tudja meg, milyen sors vár rá. Tudniillik ezek a halottidézők az elhaltak lelkeit hozzák, és ezek által jövendőt mondanak azoknak, akik kívánják. Egyik embere jelentette, hogy efféle asszony van Endor városában. Tehát álöltözetben és a többiek tudta nélkül, csak két igen bizalmas szolgálója kíséretében, éj idején elment hozzá Endorba, és megkérte az asszonyt, jósoljon neki, és idézze fel annak a lelkét, akit majd megnevez neki. Mivel az asszony elhárította a kérést, és azt mondta, hogy nem akarja megszegni a király parancsát, aki a jövendőmondókat kiutasította országából, és hogy bizony nem emberséges cselekedet őt álnokul ilyen tiltott dologra csábítani, ami a fejébe kerülhet, ha rajtakapják, Saul megesküdt, hogy senkinek sem árulja el, és senkinek sem mondja el jóslatát, úgy, hogy semmiféle veszélytől nem kell tartania.

Miután ezekkel az esküvésekkel teljesen megnyugtatta, megparancsolta neki, idézze fel Sámuel szellemét, és ámbár az asszony nem tudta, hogy kicsoda Sámuel, mégis felhívta az alvilágból. De midőn megpillantotta, megijedt a hatalmas és isteni jelenségtől, és rémülettel felkiáltott: „Nem Saul király vagy te?” Tudniillik ezt Sámuel sugallta neki. Mikor Saul igennel felelt, és az asszonyt megkérdezte, miért ijedt meg úgy, azt felelte rá, hogy isteni alakú férfit lát felbukkanni. És miután felszólította, hogy csak mondja tovább, milyen az a férfi és milyen korú lehet, azt felelte, hogy aggastyán, előkelő a külseje, és papi öltözetben van. Ezekből megismerte Saul, hogy Sámuel az, és a földre borult, hogy hódoljon neki és köszöntse. Midőn Sámuel szelleme megkérdezte, miért zavarta meg nyugalmát, miért kényszerítette fel az alvilágból, Saul elpanaszolta sorsát, hogy hatalmas ellenség szorongatja, és Isten elhagyta, és sem a próféták, sem álomlátások által nem hajlandó, kinyilatkoztatni előtte a jövőt: ezért menekült Sámuelhez, mert régebben is pártját fogta. Sámuel azonban, aki tudta, hogy Saul életének vége közeledik, ezt felelte: „Fölösleges tőlem kérdezősködnöd a jövő felől, mert téged máris elhagyott az Isten. De tudd meg, hogy a királyi méltóságot a sors Dávidnak szánta, és hogy a háborút megnyeri, te azonban, mint már életemben is hirdettem neked, egyszerre veszíted el királyságodat

és életedet, mert az amalekiták ellen viselt háborúban nem engedelmeskedtél Istennek, és megszegted parancsait. Tudd meg tehát, hogy sereged az ellenség hatalmába kerül és holnap fiaiddal együtt elesel a csatában, és idekerülsz hozzám.”

Saul mikor ezt hallotta, a bánattól elnémult, és ájultan zuhant a földre, akár a jóslat miatti fájdalomában, akár pedig a kimerültségtől, mert az egész előző napon és éjjel egy falatot sem evett. Mikor nagy nehezen magához térítették, az asszony unszolta, hogy egyék valamit, és a vakmerő jóslatért, amelyet a tilalom ellenére mondott neki, nem követelt más jutalmat, csak azt, hogy a király üljön asztalhoz, frissítse fel magát ételekkel, és úgy térjen vissza övéihez. Mivel azonban Saul vonakodott, és szomorúságában hozzá sem nyúlt semmihez, addig-addig unszolta, míg végül engedett kérésének. Az asszonynak pedig, aki a keze munkája után élt, csak egyetlenegy borja volt, és ezt nagy gonddal nevelte; ezt vágta le most, elkészítette a húsát, föltálalta Saulnak és szolgálóinak. Saul ezután még éjszaka visszatért a táborba.

Ez az asszony megérdemli, hogy megdicsérjük jóságáért, mert ámbár mesterségének a gyakorlását, amivel könnyebbé és kellemesebbé tehetné volna életét, a király megtiltotta, és ámbár azelőtt sohasem látta még Sault, mégsem törődött a rajta esett méltánytalansággal, nem is utasította el, mint valami idegen és ismeretlen embert, hanem megszánta, megvigasztalta, és biztatta, hogy egyék, hiszen már egészen kiéhezett, és szívesen és emberségesen megosztott vele mindent, amit szegénységében adhatott. És ezért semmi jutalmat sem várt, sem pedig hálát, mivel tudta, hogy Saulnak meg kell halnia. Az emberek természettől fogva olyanok, hogy csak azokkal szeretnek jót tenni, akiktől már előbb valami jóban volt részük, vagy remélhetik, hogy hasznuk lehet mostani jó cselekedetükből. Éppen ezért szép dolog ennek az asszonynak a példáját követni, az ínségeseket támogatni, abban a meggyőződésben, hogy ennél derekasabb, emberségesebb és istenfélőbb cselekedet nincs. Ezzel már eleget beszéltünk az asszonyról. Most azonban még fel akarok említeni egyet-mást, ami városoknak, népeknek és nemzetségeknek hasznos, és minden jó embernek kellemes lehet, mert mindenkit arra buzdíthat, hogy ápolja az erényt, és így biztosítson magának örök emléket, továbbá azért is, mert ezen a réven a népek királyai és a városok előjárói fellelkesülhetnek a hősi tettekre, és felbuzdulhatnak, hogy szembeszálljanak a veszedelmekkel és szorongatásokkal, sőt attól se rettenjenek vissza, hogy meghaljanak a hazáért, és minden félelemtől mentesek legyenek. Erre az elmélkedésre Saul, a héberek királya, adott nekem indítást. Mert ámbár a próféta jóslatából előre tudta halálát, nem akarta elkerülni, és nem ragaszkodott annyira az élethez, hogy hadseregét az ellenség kényére bocsássa, és így meggyalázza királyi méltóságát, hanem egész házával és gyermekeivel együtt bátran szembenézett a veszedelemmel, és azt tartotta dicsőségének, hogy fiaival együtt egyszerre essék el ebben a harcban, amelyet uralkodása érdekében vív. Mert inkább akarta, hogy fiai hősiességgel keressék a halált, mintsem hogy bizonytalanságban hagyja őket jövő sorsuk felől, örökösök és utódok helyett pedig jobbnak tartotta, ha dicsőséget és örök emlékezetet hagy maga után. Véleményem szerint Saul igazságos, bátor és okos ember volt, és aki ilyen, az kiérdemli – erényei miatt – mindenki elismerését. Továbbá helytelennek tartom, hogy azokat, akik győzelem és a szerencsés hazatérés reményében mennek háborúba, a történetírók és más írók említik, vitézeknek nevezik őket, ha mégoly hősi tetteket hajtottak is végre. Igaz, hogy megilleti őket a dicséret; azonban vitéznek, vállalkozó szelleműnek és halált megvetőnek csak azokat nevezhetjük, akik Saul példáját követik. Mert bizonyára nem vitézi lélek jele, ha valaki vaktában beleveti magát a háborúba, ha mégoly hősi tetteket hajt is végre. Sokkal inkább azt tartom igazán vitéznek, aki, ha nem is bízhat a hadiszerencsében, hanem előre látja, hogy a halálba rohan, mégis félelem és rémület

nélkül vállalja a veszélyt. Ezt tette Saul, és ezzel megmutatta, hogy mindazoknak, akik örök dicsőségre törekcszenek, így kell cselekedniük, különösen a királyoknak, akik kimagasló méltóságuk miatt nemcsak rosszak nem lehetnek alattvalóikhoz, hanem még csak közepesen jók sem. Saulról és hősi vitéségéről még sokkal többet mondhatnék, azonban legyen elég az, amit eddig megírtam; de nehogy olyan látszata legyen a dolognak, mintha érdemén felül akarnám dicsérni, tovább folytatom ott, ahonnan elbeszélésemlben elkanyarodtam.

Mikor a filiszteusok, mint fentebb említettem, tábort ütöttek, és seregeiket népek és nemzetségek és satrapiák szerint összeszámlálták, seregével utolsónak megérkezett Akis király, akinek a hadseregéhez csatlakozott maga Dávid is hatszáz főnyi csapatával. Mikor a filiszteusok vezérei megpillantották, megkérdezték a királytól, honnan jönnek a héberek, és ki hívta őket. Ez azt felelte, hogy ez itt Dávid, aki ura, Saul elől menekült, és hogy hálából a vendégszeretetért és bosszúból Saul iránt, együtt akar harcolni velük. A vezérek azonban helytelenítették eljárását, hogy ellenséges érzületű embert szövetségeseül fogadott, és azt tanácsolták, hogy bocsássa el Dávidot, nehogy titokban valami bajt okozzon a szövetségeseleknek. Mert megtörténhetik, hogy az erejük meggyengül, ő pedig adandó alkalommal megint átpártol urához. Éppen ezért legyenek résen, és Dávidot hatszáz emberével együtt küldjék vissza lakóhelyére, mert ez az a Dávid, akiről a hajadonok azt énekelték, hogy sok tízezer filiszteust ölt meg. Mikor Get királya hallotta ezt, kénytelen volt helyeselni a vezérek véleményét, aztán magához hívatta Dávidot, és így szólt hozzá: „Én ugyan kipróbáltam a te buzgóságodat és hűségedet, és ezért fogadtalak szövetségeselemül, azonban a vezérek nem így gondolkoznak felőled. Menj tehát vissza azonnal abba a helységbe, amelyet neked adományoztam és ezt ne vedd rossz néven tőlem. Védeld ottan országomat, nehogy az ellenség betörjön; mert így is megmutathatod szövetségi hűségedet.” Dávid eleget tett Get királya parancsának és megint visszament Szikelegbe. Azalatt azonban, amíg elhagyta a helységet, hogy a filiszteusoknak segítségére menjen, az amalekiták betörték, Szikeleget erőszakkal elfoglalták, felgyújtották, és rengeteg zsákmányt hurcoltak magukkal innen is és a filiszteusok más vidékéről is. Azután pedig elvonultak.

Mikor Dávid megtudta, hogy Szikeleget elpusztították és kirabolták, és hogy mindkét feleségét s harcosainak feleségeit és gyermekeit is fogságba hurcolták, tüstént megszaggatta ruháit, és mindaddig keservesen sírt és jajveszékelt barátaival, amíg ki nem apadtak könnyei. De hajszálon múlt, hogy emberei, akik alig tudták türtőztetni haragjukat feleségük és gyermekeik elhurcolása miatt, agyon nem kövezték, őt tartották ugyanis felelősnek a történtekekért. Miután azonban Dávid némileg magához tért fájdalmából, Istenhez emelte lelkét, és felszólította a főpapot, Ábjátárt, hogy öltözzék főpapi ruhájába, s kérdezze meg Istent, vajon, ha üldözőbe veszi az amalekitákat, megadja-e neki azt a kegyelmet, hogy megverheti őket, megszabadíthatja az asszonyokat és gyermekeket, és bosszút állhat az ellenségen. Mivel a főpap azt a parancsot adta, hogy vegye üldözőbe az ellenséget, Dávid tüstént felkerekedett hatszáz emberével, és elérkezett a Beszór patakig. Ott találkozott egy egyiptomi emberrel, aki eltévedt, és az éhségtől és szomjúságtól egészen kimerült, mert három nap és három éjjel egy falatot sem evett. Dávid először ételt és italt adatott neki. s miután felfrissült, megkérdezte tőle, kicsoda és hova való. Ez megmondta, hogy Egyiptomban született, és gazdája faképnél hagyta, mert nem tudott továbbmenni, mivel megbetegedett. Azok közé tartozott, akik Szikeleget és Júdea egyéb helységeit felgyújtották és kifosztották. Dávid ezt az embert vezetőnek alkalmazta, tovább kergette az amalekitákat és éppen akkor bukkant rájuk, amikor gondtalanul a földön heverésztek, lakmároztak, ittak és örvendeztek a zsákmányon és a rablott jószágon. Dávid váratlanul rajtuk ütött, sokat levágott közülük;

és mert fegyvertelenek voltak és egyáltalán nem gondoltak arra, hogy támadás érheti őket, csupán az evéssel-ivással foglalkoztak, ennél fogva könnyű volt elbánni velük. Egyeseket a lakoma asztalánál mészároltak le, úgy, hogy az ételt és italt befröcskölte vérük, másokat akkor öltek meg, amikor éppen egymás egészségére ittak, másokat pedig akkor, amikor mámorukban álomba merültek. Azokat, akik még felvehették fegyverzetüket, és ellenállásra készülődtek, éppoly könnyűszerrel öldözték le, mint a fegyverteleneket. A vérfürdő reggeltől estig tartott, úgy, hogy mindössze négyszáz amalekita maradt életben: ezek felpattantak tevéikre és elmenekültek. De mindent, amit az ellenség elrabolt, visszavett Dávid, a maga és a harcosai feleségeit is. Mikor a csapat visszafelé indult, és ahhoz a helyhez érkezett, ahol kétszáz embert hátrahagytak a poggyász őrizetére, a négyszáz harcos semmi áron sem volt hajlandó megosztani a zsákmányt és az egyéb rablott holmit ezekkel, mert ezek gyávák voltak, és nem üldözték az ellenséget velük együtt; úgy gondolták, hogy ezeknek az is elegendő, ha visszakapják elveszített feleségüket. Dávid azonban rossznak és igazságtalannak bélyegezte ezt a véleményt, mert ha Isten hozzásegítette őket, hogy bosszút állhassanak ellenségükön és minden jószágukat visszakaphassák, akkor méltányos, hogy minden harcos egyforma részt kapjon a zsákmányból, hiszen a többiek azalatt a poggyászt védelmezték. Ettől az időtől fogva az a törvény, hogy azok, akik a poggyászt őrzik, ugyanolyan részt kapjanak a zsákmányból, mint azok, akik a harcba mentek. Midőn Dávid megérkezett Szikelegbe, Juda törzsében minden rokonának és minden barátjának küldött valami részt a zsákmányból. Ez Szikeleg feldúlásának és az amalekiták lemészárlásának története.

Midőn a filiszteusok összecsaptak a héberekkal, elkeseredett csata után ők győztek és rengeteg hébert levágtak. Saul király fiaival együtt vitézül és kitartóan küzdött, és csak abban keresték dicsőségüket, hogy rettenthetetlenül harcoljanak és szépen haljanak meg. Áttörték az ellenséges arcvonulat, és a filiszteusok között rettenetes vérfürdőt rendeztek, végül is azonban elnyomta őket a túlerő. Miután Saul fiai, Jónatás, Ábinadáb és Melkisua elestek, a héberek megfutamodtak, és mivel az ellenség nyomukban volt, igen nagy zűrzavar és fejtelenség támadt, s nagyon sokan elpusztultak közülük. Saul is menekült övéinek csapatával; a filiszteusok azonban utánaküldték ijászaikat és parittyásaikat, akik rengeteget megöltek közülük. Saul maga, miután igen bátran küzdött, és sok sebet kapott, úgy, hogy már nem tudott megállni a lábán, és ahhoz is gyenge volt, hogy megölje magát, megparancsolta fegyverhordozójának, döfje át a kardjával, nehogy elevenen ellenségei kezére kerüljön. A fegyverhordozó azonban nem tudta rászánni magát, hogy megölje urát, úgy, hogy Saul végül maga húzta ki kardját, hegyét mellének szegezte és beledőlt. Mivel azonban már nem volt annyi ereje, hogy kardját markolatig testébe döfje és magát egészen átszúrja, körülnézett; a közelben ott volt egy fiatalember, megkérdezte hát tőle, hogy kicsoda. Mikor megtudta, hogy amalekita, megkérte, segítse hozzá az óhajtott halálhoz, mert az ő kezének nem volt már annyi ereje. Ez teljesítette Saul kívánságát, azután lehúzta karjáról az arany karpereceket, levette fejéről a királyi koronát és elmenekült. Mikor a fegyverhordozó látta, hogy Saul meghalt, ő is öngyilkos lett. A király testőrségének egy tagja sem menekült meg, valamennyi elesett Gelboe hegyén. Mikor a héberek, akik a Jordánon túl laktak a völgyben és azok, akiknek városai a síkságon voltak, értesültek róla, hogy Saul, fiaival és egész seregével együtt elpusztult, elhagyták városaikat és a legerősebb városokba költöztek, az elhagyott városokba pedig betelepedtek a filiszteusok.

Mikor másnap a filiszteusok kirabolták az elesett katonákat, rábukkantak Saul és fiai holttestére is. Ezeket is kifosztották, azután pedig levágták fejüket. Ezután az egész országban hírnököket küldtek szét azzal a hírral, hogy az ellenség elpusztult. A zsákmányolt fegyvereket fogadalmi ajándékkul felakasztották Astarte templomában,

testüket pedig Bestán városában, a mostani Skythopolis falain keresztre szögezték. Mikor a gálaádi Jábes lakói hallották, hogy Saulnak és fiainak testét meggyalázták, méltatlannak tartották, hogy temetetlenül maradjanak. Ezért a legvitézebbek és legelszántabbak – márpedig sok ilyen volt a városban – fölkerekedtek, egész éjjel meneteltek, s elmentek Betsánba. Ott megmászta az ellenséges városfalat, lehozták Saulnak és fiainak holttestét, és elvitték Jábesbe; az ellenség nem akadályozta meg őket ebben; lehet, hogy emberségből nem akarta, lehet, hogy nem tudta. A jábesiek nagy jajveszékelés közben eltemették a holttesteket a környék legszebb helyén, amelynek Háret a neve. És hét napig siratták őket feleségükkel és gyermekeikkel együtt, verték a mellüket, és oly mélységesen gyászolták a királyt és fiait, hogy sem ételt, sem italt nem vettek magukhoz.

Ez lett Saul vége: egészen úgy, mint Sámuel megjövendölte, mert az amalekiták dolgában megszegte Isten parancsait, mert Áchimelek főpapot egész rokonságával együtt meggyilkoltatta, és a főpapok városát feldúlta. Még Sámuel életében tizenhét, halála után pedig még huszonek esztendeig uralkodott Saul és így végezte be életét.⁵²

ÁBNER ÉS ISBÓSET HALÁLA

VII, i. [...] Miután kitört a polgárháború, a két király seregei gyakran összecsaptak. Ábner, a fővezér Saul fiának hadseregében, aki okos ember volt, és a nép igen hallgatott reá, addig-addig ügyeskedett, hogy jelentős időre mindenki Isbósethez pártolt, és hűséget fogadott neki. Mikor később Ábner ellen elhangzott a vád, hogy tiltott viszonyt folytat Reszfával, Sziba leányával, Saul mellékefeleségével, és emiatt Isbóset szemrehányásokkal halmozta el, kitört belőle a harag és elkeseredés, hogy ilyen kevés hálában van része attól, akinek az érdekeit minden erejéből megvédte; meg is fenyegette, hogy Dávid kezére adja az egész királyi uralmat, és mindenkinek tudomására hozza, hogy Isbóset nem a maga okossága és bátorsága révén nyerte el a Jordánon túli terület uralmát, hanem ezt csupán az ő vitézségének és hűségének köszönheti. És csakugyan követeket küldött Hebronba Dávidhoz, s kérte, esküvel ígérje meg neki, hogy barátjának és szövetségesének tekinti, ha ő ráveszi a népet, hogy elpártoljon Saul fiától, és őt ismerje el az egész terület királyának. Mivel Ábner ajánlata nagyon kapóra jött Dávidnak, szövetséget kötött vele, de hűségének bizonyítékául először is azt kívánta, hogy szerezze vissza neki feleségét, Mikolt, akit élete kockáztatása árán szerzett meg, és akiért az apjának, Saulnak hatszáz filiszteusfejet fizetett. Ábner erre elküldte neki Mikolt, miután visszavette Fáltitól, aki most vele élt. Ebben Isbóset is segített neki. Mert ennek írt Dávid, hogy vissza akarja kapni feleségét, mert joga van hozzá. Ábner most összehívta a nép véneit, a kapitányokat és ezredeseket és beszélt hozzájuk. Már előbb is hajlandók voltak elpártolni Isbósetől, és átállni Dávidhoz, de ebben megakadályozta őket. Most azonban tetszésükre bízta: menjenek ahova akarnak, mert ő megtudta, hogy Isten, mikor Sámuel próféta által Dávidot a héberek királyául kijelölte, megjövendölte, hogy megbünteti és leigazza a filiszteusokat. Mikor a vének és a sereg vezérei hallották, hogy Ábner most olyan érzelmű, mint ők voltak azelőtt, valamennyien azonnal átpártoltak Dávidhoz. Ezután Ábner összegyűjtötte Benjámint törzsét, amelybe Isbóset testőrei tartoztak, és ugyanígy beszélt hozzájuk; és mikor észrevette, hogy azok is osztják véleményét, húsz társával együtt elment Dávidhoz, hogy személyesen vegye át esküjét – mert úgy tűnik, amit az ember maga tesz meg, sokkal biztosabb, mint ha másokra bízta – , meg aztán azért is, hogy közölje vele, mit mondott abban a beszédben, amelyet az alvezéreknek és Benjámint törzsének tartott. Dávid barátságosan fogadta, több napig dúsán megvendégelte; akkor Ábner kérte, bocsássa el, hogy elhozhassa az egész sereget, és annak szeme láttára adja át neki a fővezérséget. Midőn Ábner eltávozott Dávidtól,

megérkezett Hebronba Joáb, Dávid fővezére. Mikor hallotta, hogy Ábner bent volt Dávidnál, megegyezett vele a fővezérség dolgában, és csak kevéssel ezelőtt távozott, megijedt, hogy ez majd az első helyre kerül Dávidnál, mert megszerezte neki az uralmat, és különben is igen tehetséges ember, ő maga pedig majd háttérbe szorul, és elveszti fővezéri méltóságát. Ennélfogva gyalázatos és álnok tervet eszelt ki. Előbb megrágalmazta őt a királynál, és azt a tanácsot adta, hogy óvakodjék Ábnertől, és ne higgyen ígéreteinek, mert annak egyetlen törekvése, hogy Saul fiának szerezze meg az uralmat. Csalo és alattomos szándékkal jött a királyhoz, és most jó reménnyel távozott tőle, miután csapdáit ravaszul elhelyezte. De mivel Dávid egyáltalán nem is hederített a szavaira, és látta, hogy így nem érhet célt, elhatározta: vakmerőbb módszert választ, és Ábnert megöli. Embereket küldött utána azzal a megbízással, hogy ha utoléri Ábnert, Dávid nevében hívják vissza, mintha még valamit meg kellene tárgyalnia vele, amiről látogatása alatt megfélemedett. A hírnök Szira helység közelében, Hebrontól húsz stadionnyira érte utol, és mikor Ábner meghallotta a parancsot, azonnal visszafordult, teljesen gyanútlanul. Joáb a város kapujában találkozott vele, barátságosan fogadta, úgy tett, mintha jóakarója és legjobb barátja volna – hiszen gyakran megtörténik, hogy azok, akik valami aljasságban mesterkednek, barátságos arcot mutatnak, nehogy gyanú támadjon ellenük, hogy talán valami mást forgatnak a fejükben –, elcsalta övéitől egy magányos helyre, mintha négy szemközt akarna beszélni vele – csak testvére, Ábizáj volt jelen –, kirántotta kardját és leszúrta. Így ölte meg Joáb orozva Ábnert; mint állította, testvééréért, Ászáéiért akart bosszút állni, akit Ábner a hebroni csatában megölt, mert az üldözőbe vette, valójában azért, mert félt, hogy elveszíti a hadsereg főparancsnokságát és a király kegyét, és Ábner kerül első helyre Dávidnál. Ebből nyilvánvaló, mi mindenre vetemednek az emberek nagyravágyásukban, mert első akarnak lenni, és mindenkit el akarnak taposni. Hogy céljukat elérjék, ezerszámra halmozzák a gáztetteket, és abban a félelmükben, hogy valamit elveszíthetnek, nem riadnak vissza a bűntényektől sem. Tudniillik kisebb rossznak tartják egyáltalán nem jutni hatalomra, mint lemondani róla akkor, mikor már megszokták. Ezért a legnagyobb szörnyűségekre is ráadják a fejüket, csak megmaradhassanak méltóságukban. Erről röviden elegendő ennyit mondanom.

Midőn Dávid értesült, hogy Ábnert meggyilkolták, fájdalom töltötte el szívét, jobbát Istenhez emelte, és nyilvánosan, hangos szóval bizonykodott, hogy nem tudott Ábner meggyilkolásáról, és nem az ő akaratából és az ő felbujtására történt meg a bűntény. A gyilkost pedig súlyosan megátkozta; megesküdött, hogy egész családját és tette társait felelősségre vonja, és megtorlásul kivégezteti. Mert attól tartott, hogy olyan látszata lehet a dolognak, mintha Ábnert esküje ellenére gyilkoltatta volna meg. Megparancsolta a népnek, hogy sirassa meg és gyászolja Ábnert, ruháit szaggassa meg, öltözzék zsákruhába, és induljon meg a halotti kerevet előtt, és tartson ünnepélyes temetési szertartást. Maga a király a vénekkal és előkelőkkel együtt a halott után ment, a mellét verte, sírással és jajveszékeléssel bizonyította, mennyire szerette Ábnert életében, és mennyire gyászolja most, és hogy akarata ellenére ölték meg. Miután Hebronban fényesen eltemettette, és sirató énekeket is szerzett, maga lépett elsőnek a sírhoz, énekelte a panaszdalt, és az egész nép vele énekelte. Sőt Ábner halála annyira leverte, hogy ámbár barátai unszolták, semmiféle táplálékot sem vett magához, és megesküdött, hogy napnyugtáig semmit sem eszik. Ez a magatartás megnyerte a nép jóindulatát; mert azok, akik Ábnert őszintén szerették, helyeselték a halottnak juttatott tiszteletadásokat és azt is, hogy Dávid érdemesnek tartotta a fényes halotti szertartásra; mintha barátja vagy rokona lett volna és nem ellensége, akinek sírját inkább meggyalázni illenék. Az egész nép örült a király jóságos és atyai lelkületének, és mindenki meg volt győződve róla, hogy a király feléje is ugyanolyan jósággal közeledik majd, amilyent most a halott

Ábner iránt tanúsított. így kedveltette meg magát Dávid, és mindenáron igyekezett még a gyanút is elnémítani, mintha része lett volna Ábner meggyilkolásában. Beszédet is intézett a néphez, hogy szörnyű fájdalom sújtotta le a kitűnő férfiú halála miatt, s a héberek is megszenvedik majd annak az elvesztését, aki bölcs tanácsaival és bátorságával háború esetén megvédelmezhetette és megmenthette volna őket. „Azonban a mindenható Isten – folytatta – nem hagyja őt bosszulatlanul. Bizonyára tudjátok, hogy nem büntethetem meg Joábot és Abizájt, Száruja fiait, mert ők erősebbek nálam; Isten azonban méltóképp megtorolja majd gaztettüket.” így végződött Ábner élete.

VII, 2. Mikor Saul fia, Isbóset értesült Ábner haláláról, méltóképp meggyászolta és nagyon elszomorodott ilyen közeli rokona pusztulásán, aki őt a királyi méltósághoz segítette. Különben ő maga sem maradt már sokáig életben, mert orozva meggyilkolták Remmóm fiai: Baána és Reháb. Mivel ezek Benjámin törzséből származtak és előkelő nemzetségből, úgy gondolták, hogy Dávid majd dúsan megajándékozza, és vezéri állással vagy más főhivatallal jutalmazza őket, ha Isbósetet megölik. Midőn tehát egyszer délidőben Isbósetet a hálósobájában találták, amint éppen pihent, és testőrsége nem volt mellette, a kapus asszony pedig a fáradtságtól és hőségtől elszundított, bementek a szobába, ahol Saul fia aludt, és megölték. Azután levágták fejét, egész éjjel és egész nappal úton voltak, hogy üldözőiktől megmeneküljenek, egészen Hebronig, ahol, vélték, Dávid majd meghálálja tettüket, és biztos menedéket ad nekik. Mikor tehát megmutatták a halott fejét Dávidnak, és jóindulatába ajánlották magukat, mert ellenségét és vetélytársát eltették láb alól, Dávid egyáltalán nem örült, amint remélték, hanem így beszélt hozzájuk: – „Ő, ti gonosz emberek, halál legyen büntetésiek! Nem tudjátok-e, hogyan jutalmaztam azt az embert, aki Sault megölte és elhozta nekem aranykoronáját? – bár jót tett Saullal, mikor megölte, mert így megmentette az ellenség kezére kerüléstől. Vagy talán azt gondoltátok, hogy megváltoztam, hogy más lettem, hogy kedvemet lelem az ilyen gonosztevőkben s még meg is hálálom nekik, hogy az ágyában megölték urukat, aki sohasem bántotta őket, hanem szeretettel és jósággal halmozta el? Ezért bűnhődjete halállal ti is; nemcsak a gaztettért, hanem azért is, mert ostoba fejvel azt hittétek, hogy örülni fogok az ő vesztének, mert jobban meg nem sérthettetek, mint ezzel a gyanúsítással.” Ezután rettenetesen megkínóztatta, majd kivégeztette őket, Isbóset fejét pedig nagy tisztelettel eltemettette Ábner sírjában. [...]

DÁVID ÉS BETSABÉ

VII, 7. Dávid, aki igazságos és istenfélő ember volt és szigorúan megtartotta az ősi törvényeket, súlyos bűnt követett el. Mikor egyszer körülnézett királyi palotájának tetejéről, ahol esténként sétálgatni szokott, észrevett egy gyönyörű asszonyt – Betsábé volt a neve –, amint házában éppen friss vízben fürdött. Szépsége minden más asszonyét felülmúlta, és annyira lenyűgözte, hogy nem tudta megfékezni gerjedelmét, hanem magához hívatta és vétkezett vele.⁵³ Miután pedig az asszony teherbe esett, üzent a királynak, és kérte: gondoskodjék róla, hogy a bűn titokban maradjon; mert házasságtörést követett el, és ezért az ősi törvények szerint halálbüntetés jár. Ezért Dávid az asszony férjét, aki Joáb fegyverhordozója volt, hazahívatta Rábbat ostromától; a férj neve Uriás volt. Mikor megérkezett, Dávid kérdezősködött a hadsereg és az ostrom felől? Uriás azt felelte, hogy a hadműveletek tervszerűen folynak. Erre Dávid a saját asztaláról küldött neki ételt, és megüzente, hogy menjen el feleségéhez és háljon vele. Uriás azonban nem tette meg, hanem a király fegyverhordozóinál töltötte az éjszakát. Mikor a király ezt megtudta, megkérdezte, miért nem ment haza, hiszen már régen távol van feleségétől, márpedig mindenki hazavágyódik, ha sokáig volt idegenben. Uriás azt felelte: nem tartja illendőnek, hogy feleségével szórakozzék és mulatozzék, mikor

bajtársai a fővezérrel együtt az ellenség földjén, a táborban a földön fekszenek. Erre megparancsolta neki a király, hogy még aznap maradjon nála, másnap majd visszaküldi vezéréhez. Ezután Uriást Dávid meghívta a lakomára. Uriás megrészegeedett, mert a király szándékosan sűrűn itatta. Mindazonáltal ezen az éjszakán a király ajtajának közelében aludt, és egyáltalán nem kíváncsított feleségére. Ez sehogy sem tetszett a királynak, tehát levelet írt Joábnak, és meghagyta neki, hogy büntesse meg Uriást, mert vétkezett;⁵⁴ a módját is megjelölte, hogy hogyan büntesse meg, nehogy kiderüljön, hogy maga a király rendelte el a büntetését: ott küldje az ellenség ellen, ahol az a leghevesebben támad, azután pedig válassza el a többi harcostól úgy, hogy mihelyt a csata megkezdődik, bajtársai távozzanak mellőle. Ezt a levelet a király a maga pecsétjével zárta le, és átadta Uriásnak, hogy vigye le Joábnak. Mikor Joáb a levelet megkapta és megértette belőle, mit akar a király, Uriást arra a helyre állította, ahol tudomása szerint az ellenség a leghevesebben fog támadni. Adott melléje néhány bátor harcost is, és ezeknek megmondta, hogy ha valahol át tudják törni a falat úgy, hogy be lehet nyomulni a városba, az egész sereggel segítségükre siet. Uriást pedig megkérte, hogy mivel vitéz harcos, és éppen ezért nagy a becsülete a király és bajtársai előtt, ne zúgolódjék a nagy hadifáradalmak ellen, hanem örüljön azoknak. És mivel Uriás valóban keményen harcolt, Joáb a bajtársainak titokban jelt adott, és meghagyta nekik, hogy mihelyt látják az ellenséget kitörni, vonuljanak vissza, hagyják magára Uriást. Amint a héberek közeledtek a városhoz, az ámmoniták attól féltek, hogy az ellenség azon a helyen, ahol Uriás állt, gyorsan megmássza majd a falat; éppen ezért odavezényelték legbátrabb harcosaikat, kitárták a kaput, és hirtelen elsöprő támadással kirohantak az ellenségre. Mikor Uriás bajtársai ezt észrevették, Joáb parancsa értelmében visszavonultak. Uriás azonban szégyellt volna menekülni és otthagyni helyét, tehát bevárta az ellenséget, harcot kezdett velük, és sokat megölt közülök. Végül azonban bekerítették és megölték, s vele együtt néhány bajtársa is elesett.

Ezután Joáb hírnököket küldött a királyhoz, és jelentette neki, hogy mindent elkövetett a város gyors elfoglalására, azonban mikor meg akarták mászni a falat, kénytelenek voltak visszavonulni, és közben sok katonát veszítettek. A hírnököknek lelkükre kötötte, hogy ha látják, hogy a király a hírre haragra gerjed, jelentsék neki Uriás halálát is. Mikor a király megkapta a hírt, igen elkedvetlenedett, és megjegyezte, hogy nagyon okatlanul cselekedtek, mikor megpróbálták a falat megmászni; inkább alá kellett volna aknázni, és megpróbálni, hogy a várost csellel vegyék be. Ott van előttük Ábimeleknek, Gedeon fiának példája: mikor Tebesz bástyáját rohammal akarta elfoglalni, egy öregasszony kővel agyoncsapta, és ámbár nagyon vitéz harcos volt, ebben a rosszul megválasztott ostromban mégis dicstelenül elvesztette életét. Erre kellett volna gondolniok, nem lett volna szabad annyira megközelíteni a város falait. Mert igen tanulságos visszaemlékezni a régebbi haditettekre, akár sikeresek voltak, akár sikertelenek, mert ezekből megtanulhatjuk, hogy mit szabad és mit nem szabad cselekedni. Mikor a hírnök a dühös királynak megjelentette Uriás halálát, haragja nyomban lecsillapodott, és megparancsolta a hírnöknek, hogy menjen vissza és jelentse Joábnak: csak emberi sors, ami Uriást érte, és a háborúval jár, hogy a hadiszerecsé néha az ellenségre mosolyog, néha pedig a másik félre. Azonban ezentúl gondosabban szervezze az ostromot, és semmit se mulasszon el, hanem hanyasson sáncokat, támadja a várost ostromgépekkel, és így foglalja el, azután pedig rombolja le földig és lakosait az utolsó emberig gyilkolja le. A királynak ezzel a parancsával a hírnök visszasietett Joábhoz. Betsábé pedig, Uriás felesége, néhány napig gyászolta és siratta férjét, mikor haláláról értesült, de mihelyt a gyász ideje letelt, a király azonnal feleségül vette, és fia született tőle.

Ez a házasság azonban nem nyerte meg Isten tetszését, mert haragudott Dávidra; megjelent álmában Nátán prófétának, és hibáztatta a királyt. Azonban Nátán udvarias és értelmes ember volt, és úgy gondolkozott, hogy a királyok, amikor elragadja őket az indulat, inkább a szenvedély, mint az igazság szavára hallgatnak, és ezért feltette magában, hogy Isten fenyegetéseiről nem is beszél, hanem ehelyett egyéb hasznos intelmeket intéz Dávidhoz.⁵⁵ Ily módon majd arra indítja, hogy kifejtse véleményét az ilyen ügyekről, így beszélt: „Ugyanabban a városban két ember lakott, az egyik gazdag volt, sok birkanyája és marhacsordája volt, a másik ellenben szegény és mindene egyetlen báránycájája volt. Ezt a báránycáját gyermekeivel együtt nevelte fel, az asztalánál etette, és úgy szerette, mint a tulajdon leányát. Mikor egyszer a gazdag embernek vendége volt, az ebédhez nem akart a maga báránycájái közül levágnatni egyet barátja kedvéért, hanem elvettette a szegény ember báránycáját, elkészíttette, és föltálalta vendégének.” Ennek hallatára a király igen megharagudott; azt az embert, aki ilyesmit meg tud tenni, gonosztevőnek nevezte, és azt mondta: méltányos, hogy a bárány árát négyszeresen megtérítse, és ezenfelül még halállal bünhődjék. De Nátán erre azzal vágott vissza, hogy maga a király érdemli meg ezt a büntetést, és önmagára mondott ítéletet, mert ilyen förtelmes gáztettet merészelt elkövetni. Aztán feltárta és ecsetelte előtte Isten haragját; Isten tette őt valamennyi héberek királyává és a körülöttük található sok és hatalmas szomszéd nép urává.

Isten szabadította meg annak idején Saul kezeiből, Isten adott neki törvényes feleségeket. Mindazonáltal áthágta parancsait, és megsértette őt, mert idegen asszonyt vett házastársul, akinek a férjét megölette, kiszolgáltatóan az ellenségnek. Ezért Isten keményen megbünteti: tulajdon feleségeit meggyalázza egyik fia, és ez a fia még az ő életére is tör, és így titokban elkövetett bűnéért nyilvánosan szenved el a büntetést. Ezenfelül a fiúgyermek, akit ez az asszony szült neki, rövidesen meghal. Dávid megrémült és megdöbbszent ezen, és könnyezve vallotta be, hogy vétkezett Isten ellen, mert valójában jámbor, feddhetetlen és tiszta ember volt, hiszen ezen a bűnén kívül, hogy Uriás feleségével vétkezett, egész életében semmi más nem volt a rovásán. Ezért Isten megkönyörült rajta, ismét kegyelmébe fogadta, és megígérte, hogy megtartja királyságát és életét, mert bűnbánata miatt nem akart tovább haragudni rá. Miután Nátán így hirdette a királynak jövő sorsát, hazatért.

A fiúra pedig, akit Uriás felesége Dávidnak szült, Isten súlyos betegséget bocsátott. Ezen Dávid nagyon megszorodott, és akármennyire kérelték udvari emberei, hét napig semmiféle táplálékot nem vett magához; fekete köntöst öltött, gyászruhában lefeküdt a földre, és alázatosan könyörgött Istenhez, gyógyítsa meg a fiút; mert nagyon szerette a gyerek anyját. Mikor a fiú hetednapra meghalt, a szolgák nem merték megmondani a királynak; attól féltek, hogy ha megtudja, még kevésbé törődik teste ápolásával és táplálásával, ha már a gyermek betegségén is annyira búslakodott. Azonban a király észrevette, hogy udvari emberei zavartan járnak-kelnek, és úgy viselkednek, mintha valamit el akarnának titkolni előtte, és megértette, hogy a gyermek meghalt. Erre magához hívatta egyik szolgáját, és mikor megtudta tőle az igazságot, fölkel, megfürdött, fehér ruhát öltött, és elment Isten sátorába, aztán megparancsolta, hogy találjanak eléje lakomát. Ez a megváltozott és váratlan viselkedése bámulatba ejtette rokonait és szolgáit; mert a gyermek betegsége alatt ilyesfélét nem tett, most pedig halála után egyszerre csak így cselekszik. Meg is kérdezték az okát, miért cselekszik így, miután előbb engedelmet kértek tőle erre a kérdésre. Azt felelte nekik, hogy úgy látszik, nagyon értelmetlen emberek; mert amíg a gyermek élt és ő remélhette, hogy meggyógyul, minden tőle telhetőt megtett, abban a hiszemben, hogy Istent kiengesztelheti. Miután azonban meghalt, a fölösleges kesergés már szükségtelen.

Miután a király így beszélt, valamennyien magasztalták bölcsességét és okosságát. Betsábé ezután ismét teherbe esett tőle, és a fiúnak, akit szült, Nátán próféta tanácsára a Salamon nevet adta. [...]

DÁVID NÉPSZÁMLÁLÁSA

VII, 13. Dávid király szerette volna tudni, hányszor tízezer lelket számlál népe, de megfeledezett Mózes parancsáról, hogy valahányszor népszámlálást tartanak, fejenként fél siklust kell felajánlani Istennek, tehát megparancsolta hadvezérének, Joábnak, hogy járja be az országot, és számlálja meg az egész népet. Ez ugyan úgy vélekedett, hogy az efféle népszámlálás fölösleges, de a királyt nem tudta meggyőzni, hanem parancsot kapott, hogy azonnal keljen útra, és számlálja össze a hébereket. Joáb tehát maga mellé vette a törzsek fejeit, valamint az írkokokat, bejárta az izraeliták egész földjét, megszámlálta a népet, és kilenc hónap és húsz nap múlva visszatért Jeruzsálembe a királyhoz, és jelentette neki a nép számát, kivéve Benjámint és Lévi törzseit, mert azokat idő hiányában még nem számlálta meg. A király azonban most már megbánta a népszámlálást, mert ezzel vétkezett Isten ellen.⁵⁶ Az izraeliták száma 900000 fegyverfogható férfi volt; magából Juda törzséből 400000 került ki.⁵⁷

Midőn a próféták jelentették Dávidnak, hogy Isten haragszik rá, térdre hullt és úgy könyörgött, hogy kegyelmezen neki és bocsássa meg bűnét. Ekkor Isten Gád prófétát küldötte hozzá, és választást engedett neki, vajon mit akar inkább e három lehetőség közül: hétesztendei éhínséget országában, vagy pedig inkább háromhónapos háborút, amelyben ellenségei megverik, vagy pedig talán inkább háromnapos dögvészt, amely a hébereket megtizedeli. Ő pedig tanácstalan volt, hogy csupa ily nagy rossz közül kell választania; nagyon megzavarodott és elbúsult. De amikor a próféta felvilágosította, hogy okvetlenül választania kell, és ráparancsolt, hogy azonnal válasszon, mert Istennek jelentenie kell, a király úgy gondolkodott, hogy ha az éhínséget választja, olyan látszata lehet a dolognak, mintha ezt alattvalói kárára tenné – tudniillik neki magának óriási gabonakészlete volt, tehát semmitől sem kellett tartania, viszont a nép súlyosan szenvedett volna. Ha a háromhónapos vesztes háborút választja, akkor az a szemrehányás érhető volna, hogy azért választotta a háborút, mert vitéz férfiak védelmezik, megerősített várai vannak, tehát semmitől sem kell félnie. Ennélfogva azt a csapást választotta, amely egyformán éri majd a királyt és alattvalóit, és amelytől valamennyien egyformán rettegtek, mert úgy gondolkodott, hogy sokkal jobb Isten kezébe kerülni, mint az ellenség kezébe.

A próféta megvitte a király feleletét Istennek, aki ezután dögvészt és pusztulást bocsátott a héberekre.⁵⁸ De nem valamennyien haltak meg ugyanazon a módon, minthogy nagyon nehéz volt a betegséget felismerni. A betegség ugyanaz volt, azonban számtalan tünetek közt jelentkezett, úgy, hogy mindenki tanácstalan volt vele szemben. Egymás után pusztultak az emberek, és az észrevétlenül elharapózó betegségnek gyors halál volt a vége. Némelyek hirtelen múltak ki, gyötrő, heves fájdalmak közben; mások oly irtózatosan lesóványodtak, hogy a betegség szinte mindenestül elemésztette őket, s valósággal semmi sem maradt belőlük, amit el lehetett volna temetni; voltak aztán olyanok, akiknek hirtelen elhomályosodott a látásuk, és keserves sikoltozás közben megfulladtak; némelyek, akik halott hozzátartozóikat el akarták temetni, meghaltak, mielőtt a temetés véget ért volna. A dögvész reggel kezdődött és délig dühöngött, s máris hetvenezer ember pusztult el. Erre az angyal kiterjesztette kezét Jeruzsálem fölé, hogy arra is rábocsássa a dögvészt. Most a király zsákruhát öltött, földre vetette magát, s könyörögve kérte Istent, vessen gátat végre a dögvésznek, és érje be azokkal, akik már elpusztultak. S midőn feltekintett az égre, és megpillantotta az angyalt, amint meztelen

kardjával ott lebegett Jeruzsálem fölött, Istenhez kiáltott, hogy ő, a pásztor megérdemli ezt a büntetést, nyája viszont megérdemli, hogy megmeneküljön, mert semmit sem vétkezett; könyörögve kérte Istent, hogy haragja sújtsa őt és házát, de kímélje meg a népet.

Ekkor Isten meghallgatta imádságát, megállította a dögvészt, egyúttal pedig elküldte hozzá Gád prófétát azzal a paranccsal, hogy azonnal menjen fel a jebuzeus Áreuna szérújére, állítson ott oltárt és áldozzék Istennek. Dávid a parancsot meghallva azonnal a mondott helyre sietett. Mikor Áreuna, aki éppen csépléssel foglalatoskodott, meglátta, hogy a király fiaival együtt feléje közeledik, elébe sietett. Származása szerint jebuzeus volt, és Dávid nagyon szerette. Éppen ezért nem bántotta akkor sem, mikor a várost elfoglalta, mint fentebb már elbeszéltem. Midőn tehát Áreuna megkérdezte, hogy miért jött el az úr az ő szolgájához, Dávid azt válaszolta neki, hogy meg akarja vásárolni szérújét, mert azon oltárt akar emelni és Istennek áldozatot bemutatni.⁵⁹ Áreuna azt felelte, hogy szívesen odaadja szérújét, ekéjét és minden ökrét egészen eléggő áldozatul, és kérni fogja Istent, hogy kegyesen fogadja az áldozatot. A király azt válaszolta rá, hogy tetszik neki ez a jámborság és nagylelkűség, és megköszöni ajánlatát; azonban kéri, hogy szabja meg az árát, mert nem illik ingyen áldozatot felajánlani. Midőn erre Áreuna azt mondta, hogy beéri akármivel, a király fizetett neki a szérúért ötven siklust, aztán oltárt épített rá, felszentelte azt, és egészen eléggő áldozatot és békeáldozatot mutatott be; ezekkel engesztelte Istent és hódította ismét maga felé kegyelmét. Véletlenül úgy esett, hogy ez ugyanaz a hely volt, ahová valamikor Ábrahám elvezette fiát, Izsákot, hogy feláldozza Istennek, és ahol, mikor éppen le akarta szúrni fiát, hirtelen megjelent egy kos, amelyet aztán fia helyett feláldozott, mint fentebb elbeszéltem. Mikor Dávid látta, hogy Isten meghallgatta imádságát és szívesen fogadta áldozatát, elhatározta, hogy ezt a helyet elnevezi „Az egész nép oltára”-nak és itt templomot is épít Istennek. Ezt a nevet éppen jövődő rendeltetése miatt adta ennek a helynek, mert Isten egy próféta által kinyilatkoztatta neki, hogy fia, aki majd követi az uralkodásban, ezen a helyen fog templomot építeni.

SALAMON BÖLCSESSÉGE ÉS HATALMA

VIII, 2. [...] Salamon, Istentől nyert bölcsessége és értelme révén különb volt mindenkinél, aki előtte élt, s nagyon éles elméje nemcsak felért az egyiptomiakéval – akik pedig állítólag különösen eleselmejük –, hanem még felül is múlta őket. Azok is, akik abban az időben a hébereknél kiváló bölcsesség hírében álltak és akiknek nevei ezek voltak: Etán, Hemán, Kálkol, Dorga – Máhol fiai –, akiket nem szabad mellőznöm, bölcsesség dolgában messze elmaradtak mögötte. A király 1005 könyvnyi költeményt és éneket szerzett, továbbá 3000 könyvnyi példázatot és bölcs mondást. Mert minden fára költött valami példabeszédet, az izsóptól a cédrusig, hasonlóképpen az igavonó állatokra és a föld valamennyi vízi állatjára és madarára is. Mindegyiknek ismerte a természetét, mindegyiket kitanulmányozta, mindegyikről bölcsen tudott beszélni, és tulajdonságaikat tudományos alapon értette. Isten megtanította arra a művészetre is, hogy a gonosz szellemekkel harcoljon, az emberek hasznára és üdvére. Tudniillik ráolvasásokat szerkesztett betegségek gyógygyítására és átokmintákat, amelyekkel a megszállottakból kiűzi a gonosz lelkeket, úgy, hogy soha többé nem tudnak visszatérni. A gyógyításnak ez a művészete nálunk még ma is megbecsültén használatos. Például én magam is láttam, amint egy Eleázár nevű zsidó – Vespasianusnak, fiainak, a főembereknek és a többi harcosoknak jelenlétében – a gonosz szellemeket kiűzte a megszállottakból. A gyógyítás a következőképpen történt: a megszállottnak orra alá tartott egy gyűrűt, ennek a köve alatt volt valamiféle gyökér – Salamon előírása szerint –,

ezt megszagoltatta a beteggel és a gonosz szellemet így az orrán át húzta ki belőle. A megszállott rögtön összeesett, és Eleázár kényszerítette a gonosz lelket, hogy soha többé ne térjen vissza az emberbe, miközben Salamon nevét és az általa szerkesztett mondásokat mormolta. De hogy bebizonyítsa a jelenlévőknek, hogy csakugyan van ilyen hatalma, Eleázár a közelben vízzel telt serleget vagy más edényt állított fel, és megparancsolta a gonosz léleknek, hogy mikor kimegy az emberből, ezt döntse fel, és így győzze meg a nézőket arról, hogy valóban távozott az emberből. Ez csakugyan meg is történt, és így bizonyítást tett Salamon bölcsességéről és lángelméjéről. Jónak láttam kitérni minderre, hogy mindenki megtudja, mily hatalmas volt a király szelleme, mennyire szerette őt az Isten, és hogy a világon mindenki megismerje a király páratlan kiválóságát.

Midőn Hírám, a tyrusiak királya,⁶⁰ hírét vette, hogy Salamon követte apját a trónon, megörült, mert barátja volt Dávidnak; küldöttséget indított Salamonhoz, hogy kifejezze jókívánatait. Erre Salamon ezt a levelet írta neki: „Salamon köszönti Hírám királyt. Amint tudod, atyám templomot akart építeni Istennek, de a folytonos háborúk megakadályozták ebben, mert nem hagyta abba a háborút mindaddig, míg valamennyi ellenségét adófizetésre nem kényszerítette. Én azonban hálás vagyok Istennek a békéért, amelyben élek, s mivel ezenfelül időm is van hozzá, meg akarom építeni Istennek a templomot, mint ahogy rólam ezt atyámnak az Isten előre megmondotta. Ezért kérek, küldj az én követeimmel néhány embert, hogy a Libanon hegységben fatörzseket döntsenek számomra. Mert a fatörzsnek döntését a sidoniak jobban értik, mint a mi embereink. Én a favágóknak minden bért megfizetek, amit te meghatározol.”

Mikor Hírám elolvasta ezt a levelet, megörült a megbízásnak, és Salamonnak így válaszolt: „Hírám király köszönti Salamon királyt. Dicséret illeti Istent azért, hogy atyád országát reád hagyta, ily bölcs és minden erénnyel ékes férfiúra. Szívesen megteszek neked mindent, amit kívánsz tőlem. Gondoskodom róla, hogy embereim igen sok és különösen nagy cédrus- és ciprusfát döntsenek, azután juttassák el a tengerpartra; én majd tutajokat ácsoltatok velük, s leúsztatják a fát országodnak arra a pontjára, ahová akarod, onnan aztán vigyék a te embereid Jeruzsálembe. Cserébe mindezért szállíthatsz nekünk gabonát, mert mi abban hiányt szenvedünk, mivelhogy szigeten lakunk.”

Ezeknek a leveleknek a szövege még ma is megvan, nemcsak a mi könyveinkben, hanem tyrusi könyvekben is. Ha valaki meg akar pontosan győződni róla, csak forduljon a tyrusi levéltár igazgatójához, és megállapíthatja, hogy az ottani iratok azonosak az itt közölt szöveggel. Ezt csupán azért említem, mert meg akarom győzni olvasóimat, hogy egyetlen szándékom az igazságot megírni, és nem akarok kibújni a bírálat alól megbízhatatlan mesékkal, amelyeknek a célja csupán az olvasók félrevezetése vagy gyönyörködtetése, viszont bizonyíték nélkül nem tartok igényt hitelre, s megérdemlem a megrovást, ha történelmi művemben eltérek az igazságtól, ha nem is tudom ezt az igazságot megdönthetetlen bizonyítékokkal megtámogatni.

Salamon, mikor megkapta a tyrusi király levelét, nagyon megörült baráti készségének és jóindulatának, s elhatározta, hogy hálából évente 20000 kor búzát és ugyanannyi bad olajat és bort küld neki; egy bad annyi, mint 72 sextarius.⁶¹ Ezen a réven egyre jobban megerősödött Salamon és Hírám barátsága, sőt örök barátságukra meg is esküdtek. A király ezután 30 000 munkást sorozott a népből s ezeknek a szolgálatát ügyes beosztással igen megkönnyítette: tudniillik 10 000 ember egy hónapig fát döntött a Libanonon, azután hazament, és két hónapig pihent; ezalatt viszont a többi 20 000 végezte a maga munkáját, s a negyedik hónapban megint az első 10 000 került sorra. A munkások főfelügyelője Adonirám volt. A vidék lakói közül, akiket Dávid kijelölt a munkára, hetvenezren követ és egyéb építési anyagot hordtak, nyolcvanezer pedig mint

kőfaragó dolgozott; valamennyi fölött 3300 felügyelő volt. Mindenekelőtt a templom alapzata számára óriási sziklatömböket kellett megfaragniok, még odafönt a hegységben egymáshoz illeszteni és csak azután behordani a városba. Ezt a munkát azonban nem csupán ott lakó munkások végezték, hanem azok a mesteremberek is, akiket Hirám küldött.

VIII, 5. A templom felépülése után, amely – mint mondtuk – hét év alatt készült el, Salamon hozzáfogott a királyi palota építéséhez; alig 13 év alatt ezt is befejezte. Ugyanis a palota építése lassabban haladt, mint a templomé. Mert a templom, amely óriási méreteihez és csodálatos szépségéhez képest szinte hihetetlenül rövid idő alatt épült meg, csak Isten segítségének köszönhető, hogy ilyen gyorsan elkészülhetett, mivel Istennek készült. A királyi palotához azonban, mivel az jóval jelentéktelenebb, mint a templom, az építőanyagokat nem gyűjtötte oly buzgón, s különben azért is húzódott az építkezés, mert nem az Istennek, hanem csak királyoknak készült lakásul. Azonban ez is pazar építmény volt, s méltó az ország és a király gazdagságához. Éppen ezért szükségesnek tartom, hogy leírjam tervét és berendezését, hogy jövőbeli olvasóim ebből a nagyszerűségére következtethessenek.

A palota díszterme tágas és pompás volt, rengeteg oszlopon nyugodott. Ennek az volt a rendeltetése, hogy törvénykezések és a törvények feletti vita alkalmával befogadja a népet, s éppen azért kellett ilyen tágasnak lennie. Tehát a hossza 100, szélessége 50, magassága 30 könyöknyi volt. Az oszlopok, amelyeken nyugodott, négyszögletesek voltak, mind cédrusfából készült, korinthusi stílusban. A szabályosan elhelyezett kapuk, hárommezős ajtószárnyaikkal, nemcsak díszül voltak, hanem védelműl is. Ehhez csatlakozott egész szélességében a következő helyiség, amely az épület közepében helyezkedett el, és amely négyszögletes és 30 könyök szélességű volt. Ennek az átellenes oldalán erős oszlopokon nyugvó csarnok volt és ebben pompás trónus; ezen ült a király, mikor bíraskodott. Ehhez megint másik lakosztály csatlakozott: ez volt a királyné lakása; a következő helyiségek pedig arra valók voltak, hogy munka után ezekben szórakozzanak és pihenjenek; valamennyit cédrusfa lemezek borították. Az egész palotát 10 könyöknyi kőkockákból építették, a falakat pedig drága faragott márványokkal borították; ilyen márványokat a föld csak egyes híres lelőhelyeken terem, templomok díszül és királyi paloták ékességül. E kövek csodálatos voltát kiemelte az épületet kívülről körülölelő háromsoros pompás oszlopcsarnok; fölöttük párkányzat, remek domborművekkel, amelyek fákat és növényeket ábrázoltak, s ezekről árnyat adó ágak csüngtek le, és eltakarták a köveket. Ezek a domborművek oly finom műűek voltak, hogy az ember néha szinte azt hihette, hogy mozognak. A falfelület többi részét egészen a mennyezetig tarka festés borította. Ezenfelül a király egyéb épületeket is emelt még szórakozások céljaira, továbbá végeláthatatlan csarnokokat, köztük egy éttermet is a palota legszebb pontján, amely csak úgy ragyogott az aranytól és egyéb dísztől, és amelyben az egész asztali készlet színaranyból volt. Egyáltalán, nehéz a királyi palota nagyságát és változatosságát leírni vagy felsorolni, hány nagyobb vagy kisebb szoba, hány föld alatti és nem látható helyiség volt benne, vagy pedig leírni a pazar kerteket, amelyeket nézni is gyönyörűség volt, s amelyek nyáron menedéket és árnyékot adtak az embereknek. Röviden: az egész építmény csupa fehér márvány, cédrusfa, arany és ezüst volt, s a mennyezetet és a falat éppen olyan aranyba foglalt kövek díszítették, mint Isten templomát. Végül a király elefántcsont trónust is készíttetett; óriási volt, és hat lépcsőfok vezetett fel hozzá; minden lépcsőfokon kétoldalt két-két oroszlán állt és ugyanannyi fent a trónus mellett is. Az ülést tenyerek alkották, ezeken ült a király, a trón támlája pedig hátrafelé néző félmarha volt, s mindez színaranyból.

Salamon mindezen építkezését húsz év alatt fejezte be. Mindehhez Hirám tyrisi

királytól rengeteg aranyat, ezüstöt, cédrust és lucfenyőt kapott. Ezekért cserébe gazdag ajándékokkal halmozta el őt, évente küldött neki gabonát, bort és olajat, mert mint fentebb említettem, ezekben Hírám, mint afféle szigetlakó, hiányt szenvedett. Ezenfelül ajándékozott neki húsz galileai várost, közel a tyrusi határhoz. Mikor azonban Hírám meglátogatta ezeket és megtekintette, sehogy sem tetszett neki az ajándék, éppen ezért megüzente Salamonnak, hogy nincs szüksége ezekre a városokra; azóta ezeket a városokat „Kabul-föld”-nek nevezik, ez phoinikiai nyelven annyit jelent, mint semmi. A tyrusi király Salamonnak fogas kérdéseket és elmés rejtvényeket is küldött, és felszólította, hogy fejtse meg azokat, és a megfejtést küldje el neki. Salamon rendkívül éles eszű ember volt, tehát a megfejtés semmiség volt neki; miután megfejtette a talányokat és jelentésüket megmagyarázta, meg is üzente Hírámnak.

Erről a két királyról megemlékszik Menandros is – aki a tyrusiak történetét phoinikai nyelvből fordította –, mégpedig ezekkel a szavakkal: „Abibál halála után fia, Hírám következett a trónon, aki 34 évig uralkodott, és 53 éves korában halt meg. Ő csináltatta az Eurychorost, az úgynevezett széles összekötő töltést, és Zeus templomában⁶² aranyoszlopot állított és a Libanon hegységben a templomok befedésére személyes felügyelete alatt fát döntetett. A régi szentélyeket lebontatta, Heraklesnek és Astarténak új templomokat építtetett. Herakles templomát Peritios hónapban szentelte fel. Haddal támadta meg az itureusokat, mert nem fizették meg az adót, leigázta őket és hazatért. Ebben az időben élt Abdemonnak egy ifjabb fia, aki egyre-másra megoldotta a fogas kérdéseket, amelyeket Salamon jeruzsálemi király feladott neki.” Dios is említi őket ezekkel a szavakkal: „Abibál halála után fia, Hírám uralkodott, aki a város keleti részén töltést emeltetett, és a várost kibővítette, úgy, hogy az olympiai Zeus templomát, amely kívül esett, bevonta a városba. Erre a célra a város és a templom közötti területet földdel töltötte ki. A templomot ezenfelül elhalmozta arany fogadalmi ajándékokkal. Ezután felment a Libanonra, és ott templomépítés céljaira fát döntetett. Salamon, Jeruzsálem akkori uralkodója, rejtvényeket küldött Hírámnak, és tőle is ilyeneket kért: aki nem tudta megfejteni a rejtvényeket, köteles volt büntetésül pénzt fizetni. Hírám vállalkozott rá ilyen feltételekkel, de nem tudta megfejteni a rejtvényeket, és a büntetés sok pénzét felemésztette. Később azonban valamennyit megfejtette a tyrusi Abdemonnal, és Salamonnak más rejtvényeket adott fel, ezeket viszont Salamon nem tudta megfejteni, tehát most ő fizetett jókora összegeket.” Ennyit mond Dios.

VIII, 6. Mivel a király látta, hogy Jeruzsálem falainak nincsenek bástyái, sem más védelmi berendezései, és az volt a felfogása, hogy ez nem méltó a városhoz, azonnal munkához látott, és a falakra magas bástyákat építtetett. Ezenfelül városokat is alapított, és ezek voltak az ország legerősebb városai; elsősorban Hászor, Magiddo és Gázer, a filiszteusok területén; ezt a várost a fáraó, az egyiptomi király, ostrom alá fogta, be is vette, legyilkolta lakosait, földig romboltatta, azután pedig odaajándékozta leányának, akit Salamon vett feleségül. Tehát ezért és mert természettől fogva is erős volt és háborúban és más megmozdulások esetén jó szolgálatot tehetett, a király újra felépíttette. Nem messze innen még két várost építtetett, ezek voltak: Bethoron és Balaát, azután még egyéb városokat, amelyek enyhe éghajlatukkal, egészséges fekvésükkel, rengeteg forrásukkal igen alkalmasak voltak pihenésre és szórakozásra. Ezután meghódította a pusztaságot Syria fölött, és ott is alapított egy nagy várost, amely Syriától kétnapi, az Eufráttól egynapi és a hatalmas Babylontól hatnapi járóföldre volt. Ezt a várost azért építtette oly messze Syria lakott részeitől, mert a várostól délre nem volt víz, és csak ezen a helyen voltak források és vízmedencék. A várost, amelyet erős falakkal vett körül, Tadmornak nevezte el, és a szíreknél ma is ez a neve, a görögök azonban Palmyrának nevezik.

Ebben az időben ezekkel a munkákkal foglalkozott Salamon király. Mivel egyeseket talán érdekelné, hogy az egyiptomi királyok Menéstől kezdve – aki sok-sok évvel atyánk, Ábrám előtt Memphis városát alapította – egészen Salamonig, tehát mintegy ezerháromszáz évig, miért viselték valamennyien a fáraó nevét Pharaohés királyról, aki később uralkodott, helyénvalónak tartom felvilágosítani őket erről, és megmagyarázni ennek a névhasználatnak igazi okát. Tudniillik „fáraó” egyiptomi nyelven annyit jelent, mint király.⁶³ Azt hiszem, hogy ezeknek a királyoknak ifjúkorukban más nevük volt, de mikor trónra léptek, mindegyik azt a nevet vette fel, amely az ő nyelvükön a méltóságukat jelentette. Így az alexandriai királyok is, akiknek azelőtt más nevük volt, trónra lépésüktől kezdve az első királyról mind „Ptolemaios”-nak nevezik magukat. A római uralkodók is, akik születésükkor mind más-más nevet kaptak, valamennyien „Caesar” néven nevezik magukat, mert állásuknál és méltóságuknál fogva ez a név jár nekik; családi nevüket azután egészen elhagyják. Úgy gondolom, ez az oka annak, hogy a halikarnassosi Herodotos még háromszázharminc királyról beszél Menés, Memphis alapítója után, de egyiknek sem mondja meg a nevét; tudniillik valamennyinek „fáraó” volt a neve. Mihelyt pedig ezeknek halála után királynő lép uralomra, azt Nitokrisnak nevezi, nyilván azért, mert a királyok ugyan mind a fáraó nevet viselték, ezt azonban nő természetesen nem vehette fel, tehát a királynőt kénytelen volt a saját nevének megnevezni. A hazai forrásművekben is úgy találtam, hogy az után a fáraó után, aki Salamon apósa volt, már egyik egyiptomi királyt sem nevezik így, és hogy az előbb említett királynő Egyiptom és Etiópia uralkodója volt, aki Salamont meg is látogatta. Róla mindjárt részletesebben beszélek; de mindezt csupán bizonyítékul hoztam fel arra, hogy néha mennyire egyeznek az egyiptomiak forrásművei a mieinkkel.

Salamon király mindenekelőtt a lázadó kánaániak ellen fordult, akik a Libanon hegyen, egészen Emát városáig laktak, leigázta és adófizetésre kényszerítette őket, rabszolgamunkát végeztetett velük, és évente kötelezte őket, hogy meghatározott számú embert küldjenek földjei megművelésére. Ugyanis a héberek közül akkor senki sem volt rabszolga, és mivel Isten annyi népet alájuk vetett, erre nem is volt szükségük, sőt inkább ők kényszeríthették a leigázottakat szolgai munkára. Hanem ők mind fegyveres hadiszolgálatot teljesítettek; inkább hadba vonultak harckocsin és lóháton, mintsem hogy kedvük lett volna rabszolgamunkára. A kánaániak fölé, akiket szolgálakul magával vitt, 550 felügyelőt helyezett, és a király megbízásából ezek voltak kötelesek minden tekintetben gondoskodni róluk s főképpen megtanítani őket minden munkára és mesterségre, amit megkövetelt tőlük.

Azután a király az egyiptomi tengeröbölben sok hajót építtetett, és pedig a Vörös-tenger partján fekvő Ániongáber városban, nem messze Áilát városától, amelynek a mostani neve Berenike; mert ez a terület akkor a zsidóké volt. A hajóhad építéséhez is bőséges támogatást kapott a bőkezű Hiramtól, Tyrus királyától; küldött neki kormányosokat és szakértő tengerészeket is. Ezeket Salamon a maga embereivel együtt elküldötte Indiába, Ofirba, az úgynevezett aranyországba, hogy onnan aranyat hozzanak neki. Gyűjtöttek is körülbelül négyszáz talentum aranyat, és ezzel visszatértek a királyhoz.

Egyiptom és Etiópia királynője, aki bölcsességre törekedett, és egyébként is csodálatra méltó asszony volt, hallott Salamon bölcsességéről és erényeiről, s mindenképpen szerette volna személyesen megismerni; közvetlen tapasztalatból akart meggyőződni mindarról, amit naponta hallott felőle. Mivel a hír hitelessége mindig attól függ, hogy ki hozza, néha bizony hazug és megbízhatatlan. Elhatározta tehát, hogy meglátogatja és próbára teszi bölcsességét, nehéz kérdéseket ad fel neki, és kéri, hogy fejtse meg azokat. Pompával és fényes kísérettel elment Jeruzsálembe. Tevekaravánja

dúsan meg volt rakva arannyal, mindenféle kincsekkel és értékes drágakövekkel. A király rendkívül barátságosan fogadta, s mivel éles elméjű ember volt, gyorsabban megoldotta a neki feladott fogas kérdéseket, mint akárki hitte volna. A királynő elámult, mert észrevette, hogy a király nemcsak nála bölcsőbb, hanem bölcsessége még a hírét is jóval felülmúlja. Különösen a királyi palota szépsége, nagysága és nem kevésbé az egyes épületek művészi elrendezése ejtette ámulatba: mert ezekben is megnyilatkozott a király bölcsessége. Főképpen az az épület, amelynek „Libanoni erdő” volt a neve, valamint a mindennapi étkezések pompája, a pazar bútorok, a szolgák ruházata és ügyessége láttára egyik ámulatból a másikba esett. A mindennapi áldozatok és a papok és leviták szent cselekményei is lekötötték érdeklődését. Miután ezt naponta látta, elcsodálkozott: az, amit látott, annyira lenyűgözte, hogy nem is tudta eltitkolni elragadtatását, s meg is mondta a királynak, hogy mindez jóval felülmúlta várakozását. Mindaz, amiről hírből hallunk, ó, király – így beszélt –, kétségeket támaszt bennünk. Azonban a te javaidról, amiket magadban hordozol, éles eszedre és bölcsességedre gondolok, továbbá kincseidről nemcsak hogy nem hazudott a hozzánk eljutott hír, hanem inkább messze elmaradt a valóság mögött; s ezt most látom világosan, mikor mindezt a te pompádat a tulajdon szememmel láttam. Már az is elkábított, amit hallottam, de az ilyen közvetett értesülés nem győz meg úgy, mint a látvány és a személyes tapasztalat. Ha már az is nagyszerű és felséges volt, amit hallottam, mindennél sokkal több az, amit most láttam. Valóban úgy érzem, hogy a héberek népe, valamint szolgálid és barátaid boldogok, mert naponta láthatják arcodat és hallhatják bölcsességedet. Áldott legyen az Úr, aki ezt az országot és népét annyira szerette, hogy téged tett meg királyának.”

Ezután szóval és ajándékokkal megköszönte a királynak a barátságos fogadtatást, és húsz talentum aranyat és rengeteg fűszert és értékes drágaköveket ajándékozott neki; állítólag ő adta neki az első balzsamcserjét is; ez még most is tenyészik országunkban. Salamon gazdag adományokkal viszonzta ajándékait, a királynő kívánságai szerint; semmit sem tagadott meg tőle, hanem valóban királyi módon és bőkezűen ajándékozta meg. Miután kölcsönösen kicserélték ajándékaikat, Egyiptom és Etiópia királynője hazatért.

JEROBOÁM ÉS ROBOÁM

VIII, 8. Salamon halála után fia, Roboám következett a trónon, akinek anyja az ammonita Nááma volt. A törzsek fejei azonnal követeket küldtek Egyiptomba, hogy hazahívják Jeroboámot. Ez elment hozzájuk Szichembe, ahová Roboám is megérkezett, mert elhatározta, hogy az egybegyűlt izraeliták előtt maga hirdeti ki trónra lépését. Jeroboam főemberei kérték, hogy enyhítse kissé szolgásgukat, legyen hozzájuk szelídebb, mint atyja volt, mert annak az uralkodása alatt súlyos igát hordtak; jobban szeretik majd és szívesebben szolgálnak neki, ha kegyes hozzájuk, mint ha zsarnokoskodik rajtuk. De Roboám azt felelte, hogy majd három nap múlva válaszol nekik, és már azzal is gyanút keltett bennük, hogy nem felelt rögtön kedvük szerint. Tudniillik úgy gondolkodtak, hogy az ember, különösen amíg ifjú, hajlandó az emberiségre és jóságra. Mindazonáltal abból mégis jó reménységet merítettek, hogy nem utasította el azonnal kérésüket, hanem gondolkodási időt kért.

Ekkor Roboám összehívatta atyja barátait, és tanácskozott velük, milyen választ adjon a népnek. Ezek – mint ahogy jóindulatú és a nép gondolkodását ismerő férfiakhoz illett is – azt tanácsolták neki, hogy barátságosan és jóindulattal beszéljen a néphez, ne pedig királyi góggal, mint az szokás volt, mert így megnyeri magának, mivel az alattvalók természetesen legjobban szeretik, ha királyaik jóságosak és úgyszólván leereszkednek

hozzájuk. Ezt a tanácsot, amely minden alkalomra igen jó, de különösen hasznos trónra lépéskor, Roboám visszautasította; mert – véleményem szerint – Isten úgy akarta, hogy ne ismerje fel a tulajdon érdekét. Inkább magához hívatta azokat a fiatalembereket, akik vele együtt növekedtek fel, elmondta nekik, mit tanácsoltak neki az öregek, és őket is felhívta, mondják meg véleményüket, hogy mit tegyen. Ezek pedig, mivel fiatalok voltak és Isten akarata szerint nem gondolkodhattak okosabban, azt tanácsolták: felelje a népnek azt, hogy a kisujja is keményebb, mint atyjának a dereka! Ha apja túlságosan keményen bánt velük, akkor ő majd még keményebb szenvedéseket mér rájuk; ha az korbáccsal büntetett, ő majd skorpiókkal gyötri meg őket. Ez a tanács tetszett a királynak, s mivel úgy érezte, hogy az ilyen felelet illik a király méltóságához, mikor a nép harmadnap feszült várakozással összegyűlt, hogy meghallgassa a király döntését, abban a reményben, hogy az emberséges lesz, ez mellőzte az atyai barátok tanácsát, és a fiatalemberek tanácsa értelmében adta meg válaszát. Ez pedig Isten akarata szerint történt, hogy teljesejék Áhiás jövendölése.

Roboám szavai megdöbentették őket, és szinte kővé dermedtek attól, amit hallottak. De azután felháborodtak, hangosan kiáltoztak, hogy mostantól fogva semmi közük többé Dávidhoz és utódaihoz, és csak a templomot hagyják meg neki, mert azt nagyatyja építtette, és megfenyegették, hogy elhagyják. Annyira elkeseredtek és megharagudtak, hogy Ádurámot, az adófelügyelőt – akit a király küldött hozzájuk, hogy lecsillapítsa és meggyőzze őket és hirdesse nekik bocsánatát, ha esetleg meggondolatlanul és vakmerően cselekednének –, szóhoz sem engedték jutni, hanem agyonkövezték. Mikor Roboám látta ezt, és megijedt, hogy talán őt is megkövezik majd, mint a szolgáját, gyorsan szekerre szállt, és Jeruzsálembe menekült. Erre Juda és Benjámín törzsei uralkodójukká választották, a nép többi része pedig elszakadt Dávid gyermekeitől, és Jeroboámot kiáltotta ki vezetőjének. Ezután Roboám, Salamon fia, összegyűjtötte a két törzset, amely hű maradt hozzá, 180 000 főnyi válogatott harcosból sereget toborzott, és ezzel akart Jeroboám és népe ellen hadba vonulni, győzelmet aratni és rabszolgákká tenni őket. Isten azonban egy próféta által megakadályozta ebben, mert azt üzenté neki, hogy bűnös dolog haddal vonulni törzsrokonai ellen, annál inkább, mert a nép elpártolása Isten akarata szerint történt; erre aztán nem is kelt útra. Én most előbb Jeroboám, az izraeliták királyának tetteiről fogok beszélni és csak azután Roboám királyról, aki két törzs felett uralkodott, hogy az események elbeszélésében kellő rendet tarthassak.

Jeroboám királyi palotát építtetett Szichem városában, és ott is lakott. Egy másik palotát is építtetett Penuel városában. Mivel közeledett már a sátoros ünnep, gondolkodóba esett, hogy a nép, ha Jeruzsálembe vonul, hogy ott imádjá Istent és üljön meg az ünnepet, talán megváltoztatja véleményét, talán elkápráztatja majd a templom és az istentisztelet pompája, s ismét régi királyához csatlakozik, és ez az életébe is kerülhet, tehát ilyen tervet eszelt ki: két aranyborjút készíttetett, s mindegyiknek templomot építtetett; az egyiket Bételben, a másikat Dánban, a Kis-Jordán forrásánál. Mindkét templomban felállított egy borjút, azután összehívta a tíz törzset, amelyek fölött uralkodott, és beszédet intézett hozzájuk: „Törzsrokonaim, azt hiszem, mindnyájan tudjátok, hogy Isten mindenütt jelen van, és nem csak egy helyet választott ki, hogy ott tartózkodjék, hanem mindenütt meghallgatja az őt tisztelők könyörgéseit. Ezért nem akarok arra kényszeríteni benneteket, hogy az istentiszteletre a távoli Jeruzsálembe, az ellenség városába menjetek.

Az ottani templomot is csak ember építtette, ugyanígy én is csináltattam két aranyborjút, hogy istenetek legyen, az egyiket Bételben, a másikat Dánban állíttattam fel, hogy mindenki abba a városba mehessen, amely hozzá közelebb van, s ott tisztelhesse

Istent. Majd kijelölök közületek papokat és levitákat, hogy ezentúl ne legyen szükségetek Lévi törzsére és Áron utódaira. Aki tehát vállalja a papi méltóságot, áldozzon Istennek borjút és kost, amit a hagyomány szerint az első pap, Áron is megtett.” Ezekkel a szavaival megcsalta a népet és rávette, hogy elpártoljon atyái hitétől, és megszegje a törvényt. Ebből származott a héberek szerencsétlensége, s ez az oka, hogy idegen népek leigázták és rabságba hurcolták őket. De erről még a maga helyén beszélek.

A hetedik hónapban a közeledő ünnepet Bételben akarta megülni, mint ahogy a két törzs Jeruzsálemben ünnepelt; tehát a borjú előtt oltárt emelt, s mint főpap maga ment fel az oltárhoz saját papjaival. Azonban abban a pillanatban, mikor a nép szeme láttára az egészen eléggő áldozatot az oltárra akarta helyezni, előlépett egy Jádon nevű próféta, akit Isten Jeruzsálemből küldött, felállt a nép között, az oltár felé fordult, és hogy a király jól hallja, így beszélt: „Isten hirdeti nektek, hogy eljön majd egy ember Dávid nemzetségéből, akinek neve Jósiás, aki majd az ő idejében fellépő hamis papokat feláldozza, s ezeknek a lázítóknak, csalóknak és istenteleneknek a csontjait elégeti. És hogy ez a nép elhiggye, hogy ez mind megtörténik majd, jelet akarok mutatni nektek: ez az oltár egy pillanat alatt meghasad és az áldozati állatok zsírja kifolyik a földre.” A prófétának e szavaira Jeroboám haragra lobbant, kinyújtotta kezét feléje, és megparancsolta, hogy fogják el. Ebben a pillanatban leesett kinyújtott keze, megmerevedett és elhalt, úgy, hogy Jeroboám nem tudta felemelni; utána pedig meghasadt az oltár, és minden, ami rajta volt, a földre hullt, amint a próféta megjövendölte. Most megismerte a király, hogy ez az ember az igazságot mondta és isteni sugallatra jövendölt; megkérte hát, imádkozzék Istenhez, hogy jobb karja megint megéledjen. A próféta teljesítette kérését, imádkozott Istenhez, és mivel a kar azonnal meggyógyult, Jeroboám örömeiben meghívta a prófétát ebédre. Jádon azonban azt mondta neki, hogy nem szabad belépnie házába, sem ételt és italt magához vennie ebben a városban, mert Isten megtiltotta neki; sőt nem is szabad azon az úton visszatérnie, amelyen jött, hanem más utat kell választania. A király megcsodálta önmegtartóztatásáért, maga miatt azonban félni kezdett, mert a történetek után attól tartott, hogy baljóslatú fordulat következik be életében.

VIII, 9. Volt a városban egy istentelen aggastyán és hamis próféta, akit Jeroboám nagyon tisztelt, mert mindig csak kedve szerint jövendölt, és ezzel megcsalta őt. Ez az ember aggkori gyengesége miatt akkor éppen ágyban feküdt. Mikor fiai beszéltek neki a jeruzsálemi prófétáról és a templomban történt csodákról és Jeroboám kezének tönkretételéről és meggyógyításáról, megijedt, hogy az idegen majd megrendíti tekintélyét a királynál, vagy talán ki is üti a nyeregből; meghagyta tehát fiainak, hogy azonnal nyergeljék fel szamarát, mert útra indul. Ezek rögtön teljesítették is parancsát, ő pedig felszállt a számárra, és a próféta után eredt. Éppen akkor érte utol, mikor a próféta egy magas és árnyas tölgyfa alatt pihent; köszöntötte, azután szemrehányást tett neki, hogy nem tért be hozzá, és nem vette igénybe vendégszeretetését. Mikor erre Jádon azzal felelt, hogy Isten megtiltotta neki, hogy bármit is elfogadjon a város lakosaitól, a hamis próféta így beszélt hozzá: „De az Isten bizonyára nem tiltotta meg neked, hogy nálam étkezzél, hiszen én is próféta vagyok, éppen úgy tisztellem őt, mint te, és most is ő küldött hozzád, hogy vendégül vigyelek magammal.” Jádon hitt a csalóknak és visszatért. Mikor tehát a vacsoránál ültek és barátságosan beszélgettek, megjelent Isten Jádonnak, és hirdette neki, hogy engedetlenségéért megbűnhődik; és azt is megmondta, hogyan: oroszlánnal találkozik majd az úton s az széttépi, s így ő nem fog atyái sírboltjában nyugodni. Ez pedig – úgy vélem – Isten rendeléséből történt, azért, hogy Jeroboám ne higgyen Jádon szavainak, hanem hazugságnak bélyegezze azokat. Jádon, amikor úton volt Jeruzsálemben, oroszlánnal találkozott az úton; ez lerántotta az öszvérről és megölte,

azonban az öszvért nem bántotta, hanem odafeküdt mellé, s vigyázott rá és a próféta holttestére, míg végre jött néhány utas, meglátták, bementek a városba, és jelentették a hamis prófétának. Ez fiaival behozatta a városba a holttestet, és nagy tisztelettel eltemette; azután pedig megparancsolta fiainak, hogy halála után őt is ugyanebbe a sírba temessék; s hozzátette: amit Jádon a városról, az oltárról, a papokról és a hamis prófétákról jövendölt, mind igaz; ha azonban őt halála után Jádon mellé temetik, csontjai békén fognak nyugodni, mert nem tudják majd megkülönböztetni Jádon csontjaitól. Miután így a prófétának megadta a végtisztességet és fiainak is megadta a megbízást, gonosz és istentelen szándékkal elment Jeroboám-hoz, és így beszélt hozzá: „Hogyan is mehetél lépre az ilyen esztelen ember szavainak?” Mikor a király elmondta neki, hogy mi történt az oltárral és az ő kezével, és Jádont valóban nagy és isteni prófétának nevezte, emez igyekezett megingatni ezt a véleményét s az események hitelét körmönfont okoskodásokkal megrendíteni. Megpróbálta ugyanis elhíttetni a királlyal, hogy karja csak a fáradságtól bénult meg, mert az áldozati eszközöket vitte; mikor kissé kipihente magát, karja természetesen megint rendbe jött; az oltár pedig azért hasadt meg, mert frissen építették és rengeteg nagy áldozattal terhelték meg. Végül elbeszélte neki, hogy az állítólagos csodatevőt egy oroszlán széttépte, ez pedig azt bizonyítja, hogy nem volt igazi próféta. Ezzel a beszéddel meggyőzte a királyt, lelkét egészen elfordította Istentől, a jámborságtól és az igazságtól, s istentelenségre csábította. Akkor volt Jeroboám istentelen kevélysége és törvényszegése, hogy napról napra csak azon törte a fejét, hogyan követhetne el mindig új és az eddigieknél is gyalázatosabb tetteket. Ennyit egyelőre elegendőnek tartok elmondani Jeroboámról.

VIII, 10. Roboám, Salamon fia, aki, mint említettük, két törzsön uralkodott, erős és nagy városokat épített; ezek: Betlehem, Etám, Tekue, Betszur, Szokó, Odollám, Get, Máresa, Zif, Ádurám, Lákis, Ázéka, Száara, Ajálon és Hebron; előbb ezeket építtette meg Juda földjén, azután Benjámintörzsében is épített nagy városokat; valamennyit megerősítette, helyőrséggel rakta meg, parancsnokokat helyezett föléjük, és ellátta őket bőven gabonával, borral, olajjal és egyéb szükséges élelmiszerrel, valamint pajzsokkal és dárdákkal sok tízezer harcos számára. Jeruzsálemben köréje gyülekeztek a papok és levíták az izraeliták egész földjéről, valamint a népből is azok, akik még jók és igazak voltak; ezek azért hagyták el lakóhelyüket, hogy Jeruzsálemben tiszteljék Istent, mert visszaborzadtak attól, hogy kényszer hatása alatt imádják az aranyborjúkat, amelyeket Jeroboám felállított. így három éven át növelték Roboám hatalmát. Ez pedig előbb egyik rokonát vette feleségül és ezzel három gyermeket nemzett, azután pedig egy másik rokonát, Ábessalom leányának, Tamárnak a leányát, akinek a neve Mááka volt. Ettől egy fia született, akit Ábiámnak nevezett, de legjobban szerette Máákát. Összesen tizenhét törvényes felesége és harminc mellékfelesége volt, és ezektől huszonnyolc fia és hatvan leánya született. Utódjául Ábiámot, Mááka fiát jelölte ki, s rábízta kincseit és megerősített városait.

Azt hiszem, hogy az emberek gonoszságának és törvényszegéseinek oka gyakran éppen mérhetetlen szerencsésük és jólétük. így Roboám is, mikor látta, hogy hatalma egyre növekszik, istentelen és gonosz cselekedetre adta fejét, megfélemedett Isten szolgálatáról és tiszteletéről, rossz példájával népét is törvénytelenésre csábította. Az uralkodók erkölcsével rendszerint az alattvalók erkölcsi együvéssé válnak el, mert ezek többnyire utánozzák a fejedelmek bűneit, nehogy a maguk erényes és tiszta életével még jobban kiemeljék azoknak az elvetemültségét. Másképp nem tudják megőrizni azt a látszatot, hogy helyeslik fejedelmek tetteit. Ez történt Roboám alattvalóival is; mikor istentelenségre vetemedett és megszegte a törvényeket, azok is nyakra-főre igyekeztek a király kedve szerint viselkedni. Isten azonban, hogy megbüntesse Roboámot, elküldte

Sesákot, Egyiptom királyát; ennek a tetteit Herodotos tévesen Sesostris királynak tulajdonította. Tehát Sesák Roboám uralkodásának ötödik évében sok tízezres hadsereggel indult ellene: tudniillik 1200 harckocsit, 60000 lovast és 40000 gyalogost vitt magával; ezek közül a legtöbb lybiai és etiópiai volt. Ezzel a sereggel tört be a héberek országába, kardcsapás nélkül elfoglalta Roboám legerősebb városait, helyőrségekkel rakta meg és aztán Jeruzsálem alá vonult.

Midőn Roboámot és népét Sesák serege bezárta a városba, megint könyörögve rimáncodtak Istenhez, hogy adja nekik a győzelmet és mentse meg őket, de nem tudták Istent könyörületre indítani. Ellenben Semejás próféta hirdette nekik, hogy Isten elfordul tőlük, mint ahogy ők is elfordultak tőle és szolgálatától. Ennek hallatára lelohadt bátorságuk, és mivel a menekülésre nem láttak lehetőséget, bevallották, hogy Isten méltán fordult el tőlük, mert vétkeztek ellene, megszegték parancsait és törvényeit. Mikor Isten ilyen le-sújtottan és bünbánatosan látta őket, kinyilatkoztatta a prófétának, hogy nem pusztítja ki a népet, hanem az egyiptomiak igája alá veti, hogy megtanulják, könnyebb-e embernek szolgálni, mint Istennek. Sesák tehát kardcsapás nélkül elfoglalta Jeruzsálemet – mert Roboám ijedtében kinyitotta a kapukat –, de nem tartotta meg a szerződést, hanem kifosztotta a templomot, kirabolta Isten és a király kincseskamráját, mérhetetlen mennyiségű aranyat és ezüstöt elhurcolt, és úgyszólván semmit sem hagyott ott. A négyszögletes és kerek aranypajzsokat is elvitte, amelyeket Salamon király csináltatott, hasonlóképpen az aranytegezket, amelyeket Dávid Szóbé királyától zsákmányolt és Istennek szentelt. Ezután hazatért. Ezt a hadjáratot a halikarnassosi Herodotos is említi,⁶⁴ csak a király nevét téveszti el; elmondja, hogy a király sok más népen kívül a palesztinai Szíriát is leigázta, mégpedig kardcsapás nélkül. Ezzel nyilván arra céloz, hogy az egyiptomiak leigázták a mi népünket. Arról is tudósít, hogy a király a kardcsapás nélkül meghódított nép földjén oszlopokat állíttatott, és ezeken női szeméremrészeket ábrázoltatott, és hogy a mi királyunk, Roboám volt az, aki harc nélkül átadta neki a várost. Továbbá elmondja, hogy az etiópok az egyiptomiaktól tanulták a körülmetélést, mert a phoinikiaiak és a Palesztinában lakó szírek is saját bevallásuk szerint az egyiptomiaktól vették át ezt. Viszont köztudomású, hogy Palesztinában semmiféle szírek sem használják a körülmetélést, csak mi. Erről azonban ki-ki vélekedjék úgy, ahogy kedve tartja.⁶⁵

NÁBÓT SZŐLEJE

VIII, 13. [...] Bizonyos jezraheli származású Nábótnak volt egy szántóföldje a királyi birtok szomszédságában. A király felszólította, hogy mondja meg az árát, és adja el neki ezt a földet, amely határos az övével, hogy egyesíthesse a maga birtokával. De ha nem akar érte pénzt, kívánhatja helyette a király bármely másik földjét. De Nábót nem fogadta el az ajánlatot, hanem kijelentette, hogy atyjától örökölt földjén akar gazdálkodni. Mikor a király látta, hogy kívánsága nem teljesül, és úgy érezte, hogy ezzel szégyen esett rajta, nagyon bosszankodott, és sem ételhez, sem italhoz nem nyúlt. Felesége, Jezábel megkérdezte, miért ilyen rosszkedvű, hogy sem nem fürdik, sem nem reggelizik, sem nem ebédel. Erre a király elmondta neki Nábót gorombaságát és hogy hiába tett neki illő ajánlatot; szinte királyi méltóságát is megalázta, majdhogynem sértegette, és nem teljesítette a kérését. Az asszony azonban biztatta, hogy ne keseredjék el, ne eméssze magát, és törődjék megint teste gondozásával; majd neki lesz gondja rá, hogy Nábót elvegye büntetését. És Ácháb nevében nyomban írt az izraeliták elöljáróinak, hogy tartsanak böjtöt, hívjanak össze népgyűlést, tegyék meg elnöknek Nábótot, mert előkelő nemzetségből származik, aztán bujtassanak fel három elvetemült embert, akik majd bizonyágot tesznek, hogy Nábót káromolta Istent és a királyt, mire mindjárt

kövezzék is meg és így tegyék el láb alól. Csakugyan elhangzott Nábót ellen a hamis vád, amint a királyné levelében követelte; tanúsították, hogy káromolta Istent és a királyt, mire a nép agyonkövezte. Mikor Jezábel erről értesült, bement a királyhoz s felszólította, hogy most már vegye birtokába ingyen Nábót szőlejét. Ácháb nagyon megörült ennek, felugrott heverőjéről, és elindult, hogy megnézze Nábót szőlejét. Isten azonban haragjában odaküldte Nábót földjére Illés prófétát is, hogy kérdezze meg Áchábot: miért gyilkoltatta meg a föld jogos tulajdonosát, és miért akarja törvénytelenül eltulajdonítani a földet. Ez oda is ment, s mikor a király megkérdezte, mit akar hirdetni neki – mert szégyellte magát, hogy ez rajtakapta bűnén –, Illés azt mondta, hogy ahol Nábót holttestét felfalták a kutyák, ugyanazon a helyen fog majd elfolyni a királynak és feleségének a vére is, és elpusztul egész nemzetsége, mert elkövette azt a szörnyű bűnt, hogy az ősi törvények csúfjára jogtalanul megöletett egy polgárt. Erre Ácháb elszomorodott, és bűnbánat szállta meg, zsákruhát öltött, mezítláb járt, böjtölt és megvallotta bűnét. És Isten kiengesztelődött, és a próféta által hirdette neki, hogy életében nem sújtja ezzel a büntetéssel nemzetségét, mert megbánta bűnét, hanem csak majd Ácháb fián váltja be fenyegetéseit. És a próféta ezt meg is mondta a királynak.⁶⁰

ÁCHÁB HALÁLA

VIII, 15. [...] Ácháb és Jósáfát, Jeruzsálem királya, hadseregükkel megindultak a gálaádi Rámót ellen. Mihelyt a szír király erről értesült, megindult ellenük seregével, és Rámót közelében ütött tábor. Ácháb megegyezett Jósáfáttal, hogy leveti királyi ruháját, a jeruzsálemi király pedig Ácháb ruhájában megy a csatába, hogy így megcsúfolják Mikeás jóvendölését. Azonban Áchábot, bár nem volt rajta királyi öltözete, mégis utolérte a végzet. Benádád, a szírek királya tudniillik az ezredesek útján megparancsolta a katonáknak, hogy senki mást ne öljenek meg, csak az izraeliták királyát. Mikor a csata megkezdődött, és a szírek meglátták Jósáfátot, amint ott állt a csatarend élén, Áchábnak néztek, rátámadtak és körülvették, de hamarosan rájöttek tévedésükre és tovább rohantak. Ámbár a csata reggeltől estig tartott, és a szírek fölényben voltak, mégsem öltek meg senkit, mert a király így parancsolta, és csak Áchábot akarták elfogni, de nem tudták megtalálni. Végre Benádád király egyik apródja, akinek Ámán volt a neve, találmra kidobta dárdáját az ellenségre, és az a páncélingen át a király tüdejébe fúródott. Ácháb jobbnak látta eltitkolni a szerencsétlenséget a katonák előtt, nehogy megfutamodjanak; tehát megparancsolta kocsisának, hogy forduljon meg, és vigye ki őt a csatából, mert súlyosan, sőt halálosan megsebesült. És ámbár rettenetesen szenvedett, mégis napnyugtáig harcokcsiján maradt. Akkor azonban elvérzett és meghalt.

Amint az éj leszállt, a szír hadsereg visszatért táborába; mikor egy tábori hírnök kihirdette, hogy Ácháb meghalt, megkezdtek a visszavonulást saját földjükre. Ácháb holttestét övéi Samariába vitték, és ott temették el. Midőn kocsiját, amelyet a király vére beszennyezett, Jezráhel mellett egy forrásban megtisztították; beteljesedett Illés jóvendölése: mert a kutyák odasereglettek és fölnyalták a vért. Később az volt a szokás, hogy ebben a forrásban a feslett életű nő-személyek fürödtek. Ácháb Rámótban halt meg, mint Mikeás megjövendölte. Mivel tehát Áchábon két próféta jóvendölései teljesültek, ebben fel kell ismernünk Isten nagyságát, és mindig mindenféleképpen tisztelnünk és imádnunk kell őt. Azt is megtanulhatjuk ebből, hogy ne tartsuk többre az igazságnál a magunk előnyét és szeszélyét és fontoljuk meg, hogy a jóvendölésnél és ezáltal a jövő megismerésénél nincs áldásosabb valami, mert Isten így adja tudunkra, hogy mitől kell őrizzük. A király történetéből pedig következtethetünk a végzet hatalmára, amitől akkor sem menekülhetünk, ha előre ismerjük; csak azért kecsegteti az embert reményekkel, hogy oda csábítsa, ahol erőt vehet rajta. Így tehát nyilván Áchábot

is a végzet csalta meg és azért vesztette el életét, mert nem hitt abban a jóslatban, amely vereségét hirdette, hanem inkább azoknak hitt, akik kedve szerint jövendöltek. És így fia, Aheziah követte az uralkodásban.

ELIZEUS CSODATETTEI ÉS JÖVENDÖLÉSEI

IX, 4. Jósáfatnak sok fia maradt; közülük a legidősebbet, Jórámot jelölte ki utódjának. Ugyanis ez volt a neve az izraeliták királyának is, aki anyai nagybátyja volt Jórámnak és Ácháb fia. Mikor az izraeliták királya a moabiták földjéről visszatért Samariába, ott volt a környezetében Elizeus próféta is, akinek emlékezetes tetteit akarom most elmondani, Úgy, amint azokat a Szentírásból megismertük.

Állítólag egyszer Ábdiásnak, Ácháb tisztartójának a felesége elment Elizeushoz, és azt mondta neki: tudja, hogy a férje megmentette azokat a prófétákat, akiket Ácháb felesége, Jezabel, üldözött. Azt mondta, hogy száz prófétát elrejtett, és csak úgy tudta őket táplálékkal ellátni, hogy kölcsönpénzt vett fel. Most azonban, hogy férje meghalt, a hitelezők azzal fenyegetik, hogy gyermekeivel együtt eladják rabszolgának. Tehát kéri, hogy férje nemes cselekedetének emlékére könyörüljön meg és segítsen rajta. Mikor a próféta erre azt kérdezte, mije van otthon, azt felelte, hogy nincs egyebe, csak egy kis korsó olaja. Elizeus erre hazaküldte, és meghagyta, hogy kérjen szomszédaitól sok üres edényt, zárkózzék be, és mindegyikbe öntsön egy kis olajat; Isten majd valamennyi edényt megtölti. Az asszony így is cselekedett, gyermekeivel elhozatta az edényeket, és mikor valamennyi tele lett, és nem fért már több egyikbe sem, elment a prófétához, és elmondta, mi történt. Elizeus azt tanácsolta neki, hogy adja el az olajat, az árából fizesse ki hitelezőit, s azután is marad neki még annyi, hogy gyermekeivel együtt megélhet belőle. így szüntette meg a próféta az asszony adósságát, és így szabadította meg őt hitelezőinek szorongatásától.

Elizeus egyszer kellő időben figyelmeztette Jórámot, hogy őrizkedjék egy bizonyos helytől, mert ott a szírek embereket rejtettek el, hogy meggyilkolják őt. A király hallgatott a prófétára, és nem tartotta meg a tervezett vadászatot. Mikor azonban Benádád látta, hogy a merénylet megghiúsult, gyanakodott, hogy talán a maga emberei árulták el a tervet Jórámnak. Tehát megharagudott, magához hívatta embereit, szemükre vetette, hogy elárulták a titkot, s halállal fenyegette őket, mert az ellenségnek elárulták azt, amit a titok pecsétje alatt közölt velük. De az egyik jelenlévő azt mondta: ne gyanúsítsa őket alaptalanul, mintha a merénylet tervét elárulták volna ellenségének; inkább tudja meg, hogy Elizeus próféta az, aki minden tervét közli az ellenséggel. Erre azonnal kinyomoztatta embereivel, melyik városban tartózkodik Elizeus. És mikor jelentették neki, hogy Dotán-ban van, nagy lovascsapatot küldött ki kocsikkal együtt abba a városba, hogy Elizeust elfogják. A csapat éjszaka körülzárta a várost. Mikor másnap reggel a próféta szolgája megtudta, hogy az ellenség el akarja fogni gazdáját, kétségbeesett jajveszékeléssel berohant hozzá, és közölte vele a dolgot. A próféta azonban megnyugtatta szolgáját, és bizalommal kérte Istent, hogy szolgája megerősítésére és megvigasztalására mutassa meg, amennyire csak lehetséges, hatalmát és jelenlétét. Isten meg is hallgatta a próféta könyörgését, és látomásban mutatta meg a szolgának, amint gazdáját sok lovas és kocsi veszi körül, úgy, hogy félelme eloszlott, és a védősereg láttára nekibátorodott. Azután Elizeus kérte Istent, vakítsa el az ellenség szemét, és verje meg őket sötétséggel, úgy, hogy ne tudják őt felismerni. És miután ezt is megnyerte Istentől, bement az ellenség kellős közepébe, s megkérdezte, kinek keresnek. Azok azt mondták, hogy Eli-zeust; erre megígérte nekik, hogy kiszolgáltatja őt, ha vele jönnek a városba, mert ott tartózkodik. Mivel Isten vaksággal verte meg szemüket és szívüket, azonnal követték a prófétát. Elizeus bevezette őket Samariába, s felszólította

Jórám királyt, zárassa be a kapukat és fogja körül katonáival a szíreket. Azután imádkozott, hogy Isten ismét nyissa ki szemüket és vegye le róluk a sötétséget. Azok, ahogy elmúlt a sötétség, rémülettel látták, hogy ellenségeik gyűrűjében vannak. Midőn a szírek, amint könnyen elképzelhető, a csodálatos és váratlan esemény miatt megdöbbenek és megzavarodtak, és a király megkérdezte a prófétát, vajon leölesse-e őket, Elizeus tiltakozott ellene. Mert csak a hadifogoly ellenséget jogos megölni – mondta –, ezek azonban semmi kárt sem tettek országában, hanem Isten akaratuk ellenére vezette ide őket. Azt tanácsolta, hogy adasson nekik ajándékokat, vendégelje meg és azután bocsássa el őket. Jórám megfogadta a próféta tanácsát, fényesen és bőkezűen megvendégelte a szíreket, s azután visszaküldte őket királyukhoz, Benádádhoz.

Mikor hazaértek és elmondták élményeiket, Benádád elálmélkodott a csodán, amelyből megismerte az izraeliták Istenének mindenhatóságát és jelenlétét, egyúttal pedig a nyilvánvaló védelmet is, amelyben a prófétát részesítette. Mivel félt Elizeustól, elhatározta, hogy nem ármánykodik többé titokban az izraeliták királya ellen, hanem inkább nyíltan száll szembe vele, mert úgy érezte, hogy csapatai erősebbek és nagyobbak az ellenség csapatainál. Ezért nagy sereget toborzott, és megindult Jórám ellen. Ez pedig úgy érezte: nem eléggé erős ahhoz, hogy szembeszállhasson a szír királlyal, tehát bezárkózott Samariába, mert bízott erős bástyaiban. Benádád úgy gondolta: ha nem is ostromgépekkel, de kiéheztetéssel mégis be tudja venni a várost, tehát odavonult, hogy ostrom alá vegye. Az ostromlott városban olyan éhínség támadt, hogy egy szamárfej nyolcvan sestertiusba és egy sextarius galambganéj – amit a héberek só helyett használtak – öt sestertiusba került.⁶⁷ Jórám nagyon félt, hogy az éhség valakit majd arra csábít, hogy a várost elárulja az ellenségnek, tehát naponta végigjárta a várfalat, ellenőrizte az őrszemeket, nehogy kémeket rejtegessenek, és a legnagyobb gonddal vigyázott, hogy állandó jelenlétével az efféle gondolatot vagy cselekedetet csírájában elfojtsa. Egyszer a körútján odakiáltotta egy asszony a királynak: „Könyörülj meg rajtam, uram!” A király, abban a hiszemben, hogy az asszony ennivalót kért tőle, haragra lobbant, Isten nevében megátkozta, és azt mondta, hogy neki nincs sem szérűje, sem borsajtója, hogy akármit is adhatna neki. De az asszony azt felelte, hogy ilyesmire nincs is szüksége, és nem ételért zavarta, hanem csak arra kéri, intézze el azt a viszályát, amely egy másik asszonnal támadt. Amikor a király felszólította, hogy mondja el a dolgot, előadta, hogy egyik szomszédasszonyával, akivel jó viszonyban volt, megegyezett, hogy mivel az éhínséget és a nélkülözést tovább nem bírják, mindegyikük levágja a gyermekét – és mindkettőjüknek fia volt –, és egy-egy napig azoknak a húsával táplálkoznak. „Először én vágtam le a gyermekemet, és a húsát tegnap a szomszédasszonyommal meg is ettük. Emez azonban nem akarja megtenni ugyanezt, hanem megszegi a szerződést, és eldugta a fiát.” A király ennek hallatára igen elszomorodott, megszagatta ruháját, hangosan felkiáltott, és szörnyen megharagudott Elizeus prófétára, meg is akarta ölni, mert nem könyörgött Istenhez, mutasson kiutat, vagy hogy hárítsa el nyomorúságukat. Azonnal el is küldött valakit, hogy vágja le a fejét. Az ember elsietett, hogy a parancsot teljesítse. De Elizeus már tudta a király haragját; otthon ült tanítványaival, és megmondta nekik, hogy Jórám, egy gyilkosnak a fia, elküldött valakit, hogy őt lefejezze. „Mihelyt ideér, hogy a parancsot teljesítse, zárjátok be az ajtót és ne bocsássátok be; mert hamarosan maga a király is eljön hozzám, megváltozott érülettel.” Így amikor a király küldötte megérkezett, a tanítványok a parancs szerint cselekedtek. Jórám hamarosan megbánta, hogy úgy megharagudott a prófétára, s mivel attól tartott, hogy szolgálja, akit éppen ezért küldött, már meg is ölte, gyorsan elindult maga is, hogy megakadályozza a gyilkosságot és megmentse a prófétát. Mikor a prófétához érkezett, szemére vetette, hogy ebben az őket sújtó ínségben nem

imádkozott Isten segedelméért, hanem nyugodtan nézi sanyarúságukat. Elizeus erre megígérte neki, hogy másnap ugyanabban az órában, amelyben a király meglátogatta, nagy élelmiszerbőség támad, úgy, hogy a piacon két saton árpát egy siklusért és egy saton búzalisztet ugyancsak egy siklusért lehet majd vásárolni.⁶⁸ Ennek a király és kísérete nagyon megörült; biztosak voltak a jövődélés igazságában, mert már előbb is tapasztalták Elizeus jóslatainak igazságát. Ezért ennek a napnak az ínségét könnyebben viselték, mert a másnapban reménykedtek. De a hadsereg egyik harmadának a parancsnoka, a király barátja, akinek a kezére akkor éppen támaszkodott, így szólt a prófétához: „Hihetetlen, amit mondasz és amilyen lehetetlen, hogy Isten árpát és búzalisztet szór le az égből, éppoly lehetetlen az is, hogy jóslatod teljesüljön.” A próféta így vágott vissza: „Tulajdon szemeddel fogsz meggyőződni róla, hogy mindez csakugyan beteljesül. Neked azonban nem lesz részed benne.”

Elizeus jövődélése pedig a következőképpen teljesült: Samariában törvény rendelte el, hogy a belpoklosoknak és más, tisztátalan betegségben szenvedőknek a városon kívül kell lakniuk. Ebből az okból akkor négy ember lakott a falakon kívül, és ezek, mivel a dühöngő éhínség miatt senki sem vitt nekik eledelt és a városba sem volt szabad belépniük, úgy gondolták, hogy jobb, ha megadják magukat az ellenségnek, mint ha éhen halnak ott, ahol tartózkodnak. Remélték, hogy a győztes ellenség megkíméli őket; de ha még el is veszi életüket, legalább tisztességgel halnak meg. Miután erre elhatározták magukat, éj idején bementek az ellenséges táborba. Isten pedig megijesztette és megzavarta a szíreket, úgy, hogy a fülükben lódobogás, harci szekerek dübörgése és fegyverzúgás zaját támasztotta, mintha hadsereg közelednék; s ez a gyanújuk egyre jobban megerősödött. Ez pedig annyira felizgatta őket, hogy elhagyták sátraikat, Benádádhoz rohantak, s jelentették neki, hogy Jórám, az izraeliták királya szövetségeseivel, valamint Egyiptom királyával és a szigetek királyával közeledik, hogy megrohanja őket: tudniillik világosan hallották a felvonuló hadsereg robaját. Benádád annál inkább elhitte ezt a hírt, mert az ő fülében is ott zúgott már az a robaj, amit a katonái hallottak, így aztán az egész sereg vad összevisszaságban menekült; otthagya lovait, igavonó állatait és roppant kincseit. Mikor tehát az említett belpoklosok, akik elhagyták Samariát, a szír táborba értek, észrevették, hogy odabent nagy nyugalom és csend van; erre bementek a táborba, beléptek az egyik sátorba, mert senkit sem láttak körülötte, s étellel és itallal felfrissítették magukat, aztán felnyaláboltak egy csomó ruhát és aranyat, és zsákmányukat elrejtették a táboron kívül. Aztán másik sátorba mentek, abból is elvittek mindent, amit ott találtak. Mikor már harmadszor és negyedszer is megtették ugyanazt, és még mindig senkivel sem találkoztak, ebből arra következtettek, hogy az ellenség elvonult; most aztán lelkiismeret-furdalást éreztek, hogy erről nem tettek jelentést Jórámnak és polgártársaiknak. Tehát azon nyomban Samaria falához rohantak és felkiabáltak az öröknek, hogy mi történt az ellenséggel. Az örök továbbmondta a hírt a király testőreinek, s mikor Jórám ezektől megkapta a jelentést, magához hívatta barátait és a vezéreket, s közölte velük, hogy a szír király elvonulása mögött valószínűleg csel lappang. A király nem bíz benne, hogy kiéheztetheti őket, tehát valószínűleg ezzel a színlelt meneküléssel akarja őket a táborba csalni, aztán hirtelen megrohanni, és legyilkolni mindenkit, hogy a várost harc nélkül bevehesse. Ennélfogva figyelmezteti őket, hogy ezután is csak őrködjenek a városon, és ne éljék bele magukat abba a gondolatba, hogy az ellenség elvonult. A jelenlévők közül egyik kijelentette, hogy helyesli a király bölcs tanácsát, de javasolja: küldjenek ki két lovast, hogy kikémleljék a vidéket egészen a Jordánig. Ha ezeket az ellenség lesből elfogja, akkor ebben figyelmeztetést láthatnak, hogy az egész hadsereget ez a sors érheti. „Azonban ezt a két lovast, ha az ellenség elfogja és megöli őket, számítsd hozzá a többiekhez, akiket az

éhínség elragadott.” A királynak tetszett ez a javaslat, rögtön ki is küldte a két lovast. Ezek végigmentek az úton, amelyen ellenségnek nyoma sem volt, azonban egymás hegyén-hátán hevert az élelmiszer és a fegyver, mert a menekülők mindent eldobtak, hogy annál könnyebben szaladhassanak. Mikor a király erről értesült, hadseregének parancsot adott, hogy vonuljon be az ellenséges táborba és dülje fel. A zsákmány pedig nem volt rossz s nem volt csekély, hanem rengeteg arany, ezüst, nyájszámra mindenféle állat, továbbá árpa és egyéb gabona; ebből akkora készletet találtak, amekkoráról nem is álmodhattak. Ilyféleképpen nemcsak az éhínségtől menekültek meg, hanem akkora fölösleget is szereztek, hogy két saton árpát egy siklusért és egy saton búzalisztet ugyancsak egy siklusért adtak el, amint Elizeus megjövendölte. Egy saton úrtartalma annyi, mint másfél római modius. Ebben a bőségben csak egyetlen embernek nem volt része: a harmadhadsereg parancsnokának. A király ugyanis a kapuba állította, hogy fogja fel a tömeg tolongását, nehogy egyik ember a másikat agyonnyomja, közben azonban őt magát nyomták agyon, s meg is halt, mint Elizeus megjövendölte, mikor a bőségről jósolt, amit mindenki elhitt, csak a parancsnok tartotta lehetetlennek.

Mikor Benádád, a szírek királya, épségben elért Damaszkuszba és rájött, hogy nem az ellenség tört be táborába, hanem Isten maga töltötte el rémülettel őt és hadseregét, elszomorodott azon, hogy Isten az ellensége; kétségbeesett és meg is betegedett. Éppen ebben az időben Elizeus hazájából Damaszkuszba ment. Mikor a király erről értesült, egyik hű szolgáját ajándékokkal elébe küldte, hogy kérdezze meg, vajon kigyógyul-e betegségéből. A szolga tehát, akinek Házáéi volt a neve, ki is vonult Elizeus elé negyven tevével, s ezek Damaszkuszban és a királynak legdrágább kincseit vitték; barátságosan köszöntötte és elmondta: Benádád király küldte, hogy adja át ajándékait a prófétának, és kérdezze meg a király betegsége felől. Erre a próféta megjövendölte Házáéinak, hogy ura hamarosan meghal, de kérte, hogy ezt ne közölje a királlyal. A szolgát ennek hallatára fájdalom töltötte el, Elizeus pedig sírva fakadt, és sok könnyet hullatott, mert előre látta, hogy Benádád halála után mekkora szerencsétlenség sújtja majd a népet. Mikor Házáéi megkérdezte, miért szomorodott el így, Elizeus ezt felelte: „Sírok, mert sajnálom az izraelitákat ama szörnyűségek miatt, amelyeket majd tőled elszenvednek. Mert legjobbjaikat meggyilkolod, megerősített városaikat felégeted, gyermekeiket a sziklákon szétroncsolod és terhes asszonyaikat feldaraboltatod.” Mikor Házáéi megkérdezte, honnan lesz neki ekkora hatalma, a próféta megmondta: Isten nyilatkoztatta ki neki, hogy Házáél Syria királya lesz. Erre Házáéi visszament a királyhoz s megvitte neki a hírt, hogy betegsége jóra fordul. Másnap azonban nedves hálót dobott rá, kötelével megfojtotta, és magához ragadta az uralkodást. Házáéi erőskezű ember volt és igen népszerű a szírek és Damaszkusz népe körében. Valamint Benádádot, őt is istenként tiszteli a szír nép még ma is, és hálásan emlékezik e két király jótéteményeire és a pompás templomokra, amelyekkel Damaszkuszt ékesítették. Naponta rendez a nép tiszteletükre fényes felvonulásokat és büszkélkedik régi nagyságukkal, mert nem tudja, hogy újabb korban éltek, nincs még ezerszáz éve sem, hogy uralkodtak. Midón Jórám, az izraeliták királya értesült Benádád haláláról, félelme és rettegése, amelyet miatta érzett, megszűnt. És ezentúl boldogan élvezte a békét.

JÓNÁS TÖRTÉNETE

IX, 10. Ámásziás uralkodásának tizenötödik évében Jeroboám, Jónás fia lett az izraeliták királya, és Samariában negyven évig uralkodott. Ez a király megvetette Istent és a törvényt, bálványképeket imádott, és esztelen idegen szokásokra adta fejét, ezzel pedig nagy szerencsétlenséget zúdított az izraelitákra. Azonban bizonyos Jónás próféta megjövendölte neki, hogy ha a szírekkel háborúskodik, megrendíti azoknak hatalmát, és

saját országának határait északon egészen Ernát városáig, délen pedig a Holt-tengerig⁶⁹ kiterjeszti. Tudniillik ezek voltak régebben Kánaán határai, mint ahogy Józsué, a fővezér megszabta. Erre Jeroboám hadat indított a szírek ellen, és egész országukat meghódította, mint Jónás próféta megjövendölte neki.

Mivel az a célom, hogy megírjam népemnek egészen hiteles történetét, szükségesnek tartom, hogy mindent felemlítsek, amit a héberek könyveiben erről a prófétáról olvastam. Mert Isten megparancsolta neki, hogy menjen Ninive királyságába, és ott hirdesse, hogy a város hamarosan elveszti hatalmát. Azonban ő félt, s nem ment oda, hanem Isten elől Joppe városába menekült, ott hajóra szállt, és a kilikiai Tarsusba indult. Azonban hirtelen hatalmas vihar támadt, és a hajó már-már elsüllyedt. A hajósok a kormányossal és kapitánnyal együtt megfogadták Istennek, hogy ha a veszedelemből megmenti őket, leróják hálájukat. Jónás azonban nem követte példájukat, hanem elbújt a hajóban. Mikor a hullámok egyre magasabbra csaptak, és a vihar a tengert egyre jobban felkorbácsolta, a hajósok gyanakodni kezdtek, hogy valamelyik utas az oka a viharnak – mert az ilyesmi gyakran előfordul –, tehát elhatározták, hogy sorsot vetnek, és így állapítják meg, ki a bűnös. A sors a prófétára esett, s mikor megkérdezték, kicsoda és mi a mentsége, azt felelte, hogy héber származású ember és Isten prófétája. Azt a tanácsot adta nekik, hogy ha ebből a veszedelemből meg akarnak menekülni, dobják őt a tengerbe, mert ő az oka a viharnak. A hajósok eleinte nem merték bedobni, mert istentelen dolognak tartottak odadobni a biztos pusztulásba egy idegen embert, aki rájuk bízta az életét. De mikor a veszedelem már legyűrte őket, és a hajó süllyedni kezdett, végül is részben a próféta unszolására, részben pedig félelemből, hogy elpusztulnak, mégiscsak rászánták magukat, hogy bedobják a tengerbe. A vihar azon nyomban elült. Jónást állítólag elnyelte egy cethal, s három nap és három éjjel után elevenen kidobta a Fekete-tenger partján, és a haja szála sem görbült meg. Miután Istenhez imádkozott bűne bocsánatáért, elment Ninive városába, felállt egy emelvényre, ahonnan mindenki jól hallhatta, és hirdette, hogy hamarosan elvesztik Ázsia uralmát. Azután hazament. Az ő történetét úgy mondtam el, ahogy a Szentírásban olvastam. [...]

IZRAEL PUSZTULÁSA

IX, 14. Midón Szalmanaszár, az asszírek királya tudomást szerzett arról, hogy az izraeliták királya titokban követséget küldött Szua egyiptomi királyhoz, hogy vele szövetséget kössön ellene, felháborodott és Ósee uralkodásának hetedik évében megindult Samaria ellen. A király azonban nem engedte meg, hogy bevonuljon a városba, tehát Szalmanaszár három évig ostromolta s végül elfoglalta, Ósee uralkodásának kilencedik és Ezékiás jeruzsálemi király uralkodásának hetedik évében. Ekkor az izraeliták hatalmát teljesen eltörölte, és az egész népet elhurcolta Médiába és Perzsiába; Ósee királyt is foglyul ejtette. Azután pedig más népeket telepített Samariába és az izraeliták országába Kuta vidékéről; ez a vidék egy perzsiai folyótól kapta nevét. Így hát Júdeából kivándorolt a tíz törzs, kilencszáznegyvenhét évvel azután, hogy őseik, akik Egyiptomból kivonultak, elfoglalták ezt az országot, és nyolcszáz évvel Józsué uralkodása után; azóta, hogy elpártoltak Dávid unokájától, Roboámtól és a királyság Jeroboámra szállt, kétszáznegyven év, hét hónap és hét nap telt el. Ez a sors érte az izraelitákat, mert megszegték a törvényeket, és nem hallgattak a prófétákra, akik megígérték nekik, hogy ez lesz a sorsuk, ha nem hagynak fel istentelen életmódjukkal. A szerencsétlenségük azzal a lázadással kezdődött, amelyben Roboámtól, Dávid unokájától elpártoltak és ennek a szolgáját, Jeroboámot választották királlyá, aki aljasságával és gonosz példájával rossz útra vezette őket és fejükre vonta Isten haragját. El is vette bűnének méltó büntetését.

Az asszírek királya megtámadta Syriát és egész Phoinikiát és ennél fogva nevét feljegyezték a tyrusiak krónikái is. Mikor Tyrus ellen hadat indított, ennek az országnak Elulaios volt a királya. Ezt Menandros is bizonyítja – aki a tyrusi krónikákat görögre fordította –, és pedig ezekkel a szavakkal: „Elulaios, akit a tyrusiak Pyasnak neveznek, harminchat évig uralkodott. Ez megint leigázta a kittaiosokat, akik elpártoltak tőle. Ezek ellen is hadat indított az asszír király, Szalmanaszár, és leverte egész Phoinikiát, utána pedig azonnal minden ellenfelével békét kötött és hazatért. A tyrusi királytól Sidon, Arke, Palaityrus és sok más város elpártolt, és megadta magát az asszír királynak. Mivel azonban a tyrusiak nem akartak meghódolni, a király megint haddal támadta meg őket, miután a phoinikiaiaktól hatvan felszerelt hajót és nyolcszáz matrózt kapott. A tyrusiak mindössze tizenkét hajóval szálltak szembe velük, szétszórták az ellenség hajóhadát és körülbelül ötszáz foglyot ejtettek. Ezzel pedig Tyrus nagy dicsőséget szerzett. De mikor az asszír király visszatért, a folyókhoz és a vízvezetékekhez öröket állított, hogy ne engedjék a tyrusiakat vizet meríteni. Öt évig szenvedték ezt a tyrusiak, s ezalatt a maguk ásta kutakból látták el magukat vízzel.” Ezt jegyezték fel a tyrusi krónikák Szalmanaszárról, Asszíria királyáról.

Miután a kutaiak – akiket Kuta perzsiai tartományról neveznek így, ahol ugyanilyen nevű folyó is van – áttelepedtek Samariába, és magukkal hozták isteneiket, magukra vonták a mindenható Isten haragját és gyűlöletét; öt néptörzs telepedett át, s ezek közül mindegyiknek megvolt a maga külön istene. Isten haragja miatt dögvész tört ki, sokan belehaltak, és nem volt e rettenetes betegség ellen semmi orvosság. Ekkor egy jóslat figyelmeztette őket, hogy térjenek a mindenható Isten tiszteletére, mert akkor megmenekülhetnek. Tehát követeket küldtek az asszír királyhoz, s megkérték, küldjön hozzájuk néhányat a foglyul ejtett izraelita papok közül. Küldött is papokat, s ezek oktatták őket a törvényre és Isten szolgálatára; ekkor kezdték buzgón tisztelni Istent, mire a dögvész hamarosan megszűnt. A kutaiak – ez a héber nevük, a görögök szamaritánusoknak nevezik őket – ezekhez a szokásokhoz mind a mai napig hívek maradtak. Egyébként, valahányszor látják, hogy a zsidóknak jól megy soruk, rokonaiknak mondják magukat, mert Józseftől származnak, tehát egy az eredetük. De ha észreveszik, hogy a zsidók sorsa rosszra fordul, akkor azt mondják: semmi közük sincs hozzájuk, sem baráti, sem rokoni viszonyban nincsenek velük, mert ők külföldiek, és idegen nemzetségből származnak. De később majd jobb alkalom is adódik, hogy erről beszéljek.

ASSZÍR TÁMADÁS

X, 1. Midón Ezékiás, a két törzs királya, tizennegyedik éve uralkodott, Szennácherib asszír király nagy létszámú hadat indított ellene, s Juda és Benjámin törzsének minden városát elfoglalta. Mivel most arra készült, hogy Jeruzsálem ellen vonuljon, Ezékiás követeket küldött hozzá, és azt üzenete neki, hogy hajlandó meghódolni és adót fizetni. Szennácherib átvette a követektől az üzenetet, elhatározta, hogy nem kezd háborút, elfogadja az ajánlatot, s megígérte, hogy békésen elvonul, ha Ezékiás háromszáz talentum ezüstöt és harminc talentum aranyat fizet neki, egyúttal pedig esküvel ígérte a követeknek, hogy több pusztítást nem okoz. Ezékiás jóhiszeműleg kiürítette a kincseskamrát és átküldte a pénzt, abban a hiszemben, hogy most már megszabadult a háborútól, és nem kell trónjáért harcolnia. De az asszír király, mihelyt megkapta a pénzt, többé nem törődött ígéreteivel, s miközben maga az egyiptomiak és etiópok ellen vonult, ott hagyta hadvezérét, Rábsákét, másik két hadvezérével, Tartannal és Rábszárisszal nagy sereg élén, hogy elpusztítsák Jeruzsálemet.

Ezek, mihelyt táborot ütöttek Jeruzsálem alatt, követet küldtek Ezékiáshoz, és

tárgyalásra hívták. Azonban a király félt, s ezért nem maga ment el, hanem kiküldte három legbizalmasabb barátját, Eliákim nevű királyi udvarnagyot és Sobna és Joáké nevű jegyzőit. Mikor ezek megjelentek az asszír hadvezérek előtt, Rábsáké visszaküldte őket a királyhoz azzal az üzenettel, hogy Szennácherib, a hatalmas király azt kérdi tőle: ugyan miben bizakodik, hogy nem akarja őt urának elismerni, nem akar engedelmeskedni és nem akarja hadseregét a városba bebocsátani, amint megparancsolta neki? Vajon talán az egyiptomiak segítségével bizakodik-e annyira? Ha arra vár, tudja meg, hogy nagyon esztelenül cselekszik; olyan, mint az az ember, aki törött nádbotra akar támaszkodni, és emiatt nem csupán elesik, hanem még kezét is megsérti és szenved a sebesüléstől. Gondolja meg a király, hogy ő, Szennácherib, Isten akaratából indított hadjáratot, hogy az izraeliták országát elpusztítsa és Ezékiás népét kiirtsa. Mivel Rábsáké mindeddig héber nyelven beszélt – mert tudott héberül –, Eliákim attól tartott, hogy a nép esetleg tudomást szerez róla, és megrémülnek miatta, tehát arra kérte, hogy szír nyelven folytassa beszédét. De mikor a hadvezér észrevette Eliákim félelmét, annál hangosabban és annál csengőbb hangon beszélt tovább héber nyelven, s így folytatta: „Miután valamennyien hallottátok királyunk parancsát, hódoljatok meg nekünk saját érdeketekben. Mert nyilvánvaló, hogy ti is és királyotok is csak üres reményekkel ámitjátok és tüzelitek ellenállásra a népet. Azonban, ha bátor emberek vagytok, és azt hiszitek, hogy megverhetitek seregünket, szívesen átadok nektek kétezer lovat: adjatok hozzá ugyanannyi lovast, azután így mutassátok meg erőötöket. Csakhogy ti nem tudtok lovasokat kiállítani, mert nincsenek lovasaitok. Tehát miért vonakodtok megadni magatokat az erősebbnek, akik, akár akarjátok, akár nem, elfoghatnak benneteket? Ha önként megadjátok magatokat, még mindig jobban jártok, mint ha erővel verünk le benneteket, ami csak veszedelmet és szenvedést hozna rátok.”

Miután a követek is, a nép is hallották a hadvezérnek ezeket a hangosan mondott szavait, megjelentették Ezékiásnak. Ez letette királyi ruházatát, zsákruhába öltözött, és könyörgésbe kezdett: ősi szokás szerint arcra borult, s alázatosan imádkozott Istenhez, hogy most, mikor már semmi más segítségben nem reménykedik, ne tagadja meg tőle támogatását. Azután néhány barátját papok kíséretében elküldte Izaiás prófétához, és megkérte, imádkozzék Istenhez, és mutasson be áldozatot valamennyiük megmeneküléséért, hogy az Úr tegye csúffá az ellenség reménykedéseit, és könyörüljön meg saját népén. A próféta így is cselekedett; Isten parancsára bátorította a királyt és barátait, s megjövendölte nekik, hogy az ellenséget harc nélkül fogják legyőzni; azt is megjövendölte, hogy az ellenség kénytelen lesz szégyenszemre elvonulni és abbahagyni mostani hencegését. Az Isten gondoskodik róla, hogy ellenségei elpusztuljanak. Azt is megjövendölte, hogy Szennácherib asszír király egyiptomi hadjárata kudarcot vall, ő maga hazajövet kard által pusztul el.

Ez idő tájt az asszír király is írt levelet Ezékiásnak, amelyben esztelennek nevezte, ha azt hiszi, hogy uralmától megmenekülhet, hiszen ő már rengeteg hatalmas népet leigázott. Aztán megfenyegette őt és népét, hogy fogságba hurcolja és megöleti, ha nem nyitják ki a kapukat, és nem engedik be hadseregét szépszerével Jeruzsálembe. Azonban Ezékiást ez a levél sem csüggesztette el, mert Istenbe vetette reményét; tehát összehajtogatta a levelet, és letette a templomban. Mikor megint imádkozott Istenhez, hogy vegye pártfogásába a várost és a népet, Izaiás próféta hirdette neki, hogy imádsága meghallgatásra talált; az asszír király rövidesen abbahagyja az ostromot, és többé nem fogja háborgatni, a nép pedig békében művelheti földjét és bátran intézheti ügyes-bajos dolgait. Kevéssel utóbb az asszír király, aki Egyiptomban kudarcot vallott, dolgavégezetlenül hazatért, mégpedig a következő okból: Pelusium ostromához nagyon hosszú időre volt szükség. Miután a sáncot, amelyet a várfallal szemben hanyatott, már

kellő magasságra húzatta fel, és éppen el akarta kezdeni az ostromot, meghallotta, hogy Táráka etióp király nagy hadsereggel segítségükre akar sietni az egyiptomiaknak, és pedig úgy, hogy átvonul a pusztán, és váratlanul betör az asszírek országába. Emiatt Szennácherib annyira megzavarodott, hogy Pelusium ostromát abbahagyta, és dolgavégezetlenül elvonult. Erről a Szennácherib királyról beszéli Herodotos, történelmi munkája második könyvében, hogy megtámadta az egyiptomi királyt, aki Hephaistos papja volt, és Pelusiumot ostrom alá fogta, de az ostromot abbahagyta, mégpedig a következő okból: az egyiptomiak királya imádkozott Istenhez, és az meghallgatta könyörgését, és kemény csapással sújtotta az arabokat. De téved Herodotos, mikor „arab” királyt mond „asszír” király helyett. Azután így folytatja: Rengeteg egér egyetlen éjszaka szétrágtá az asszírek nyilait és egyéb fegyvereit, s ezért a király kénytelen volt visszavonni hadseregét Pelusiumtól, mert nem voltak nyilai. Herodotos így mondja el ezt a történetet. Berossos is megemlíti chaldaei történelmében Szennácherib királyt, hogy az asszíreken uralkodott és egész Ázsiát haddal támadta meg, és ezt mondja róla:

Midőn Szennácherib az egyiptomi hadjáratból visszatért Jeruzsálem alá, látta, hogy a Rábsáké vezérlete alatt otthagytak csapatokat Istentől rábocsátott dögvész tizedeli. Az első éjjel, amikor ezekkel a csapatokkal folytatta az ostromot, a járvány száznyolcvanötezer embert ölt meg hadseregében, vezéreikkel és századosaikkal együtt. Ez a csapás megrémítette és szörnyű aggodalommal töltötte el. Mert attól tartott, hogy egész hadserege elpusztul; tehát serege maradványaival visszasielt székvárosába, Ninivébe. De már csak rövid ideig élt, mert legidősebb két fia, Adramelek és Szárászár meggyilkolta tulajdon templomában, amelynek Neszrok a neve. Az apagyilkosság miatt a két fiút a polgárok kikergették a városból, mire ezek Arméniába menekültek, Szennácherib trónját pedig Ászárhádon foglalta el. Így végződött az asszírek hadjárata Jeruzsálem ellen.

SZEDEKIÁS KIRÁLY

X, 7. [...] Szedekiás huszonegy éves korában kezdett uralkodni. Édestestvére volt Joakimnak, megvetette az igazságot és a fegyelmet. A környezetében levő férfiak is mind istentelenek voltak, maga a nép is kényére-kedvére garázdálkodott. Ezért Jeremiás próféta gyakran elment a királyhoz, Istenre hivatkozott, és megparancsolta, hogy térjen az igaz útra, és hagyja abba istentelenkedését és törvényszegéseit. Ne hallgasson a főemberekre, mert azok között vannak a legnagyobb gonosztevők, sem a hamis és hazug prófétákra, hogy a babyloni király még csak ostromolni sem fogja a várost, vagy hogy az egyiptomiak majd megtámadják a babyloni királyt és megverhetik, mert mindez hazugság és sohasem teljesül. Szedekiás ugyan belátta, hogy a prófétának igaza van, és hogy csak az ő érdekében és az ő javára hirdeti a színigazságot, de barátai megint rossz útra csábították, és a próféta szavait a maguk szájíze szerint magyarázták. Ezékiel is megjövendölte Babylonban a népet fenyegető szerencsétlenséget, feljegyezte jövendöléseit és elküldte Jeruzsálembe. Szedekiás azonban egyik prófétának sem hitt, mégpedig a következő okból: a próféták megegyeztek ugyan abban, hogy a várost majd elfoglalják és Szedekiást elfogják, azonban Ezékiel tovább úgy jövendölt, hogy Szedekiás nem látja meg Babylont, viszont Jeremiás azt állította, hogy a babyloni király bilincsekben odahurcolja. Mivel tehát ebben eltértek, a többit sem volt hajlandó elhinni, ami jövendöléseikben megegyezett; szóval egyiknek sem hitt. Mindazonáltal minden beteljesedett, amit megjövendöltek, mint annak idején majd elmondom.

Miután Szedekiás a babyloni királlyal kötött szövetséget nyolc évig megtartotta, elpártolt tőle, és az egyiptomiakhoz csatlakozott, abban a reményben, hogy velük együtt megverheti a babyloniakat. Mikor a babyloni király erről értesült, haddal indult ellene,

elpusztította országát, elfoglalta városait, és felkészült Jeruzsálem ostromára. Mikor az egyiptomi király hallotta, hogy milyen szorult helyzetbe került szövetségese, Szedekiás, nagy sereggel indult Júdeába, hogy felmentse az ostromlott Jeruzsálemet. Erre a babyloni király elvonult Jeruzsálem alól, az egyiptomiak ellen indult, megütközött velük, és győzelmet aratott. Meg is szalasztotta őket és kikergette egész Syriából. Amint az egyiptomi király elvonult Jeruzsálem alól, a hamis próféták félrevezették Szedekiást: azt jósták neki, hogy a babyloni király nem támadja meg újra népét, nem is hurcolja el őket országukból Babylonba, hanem a foglyok is visszatérnek onnan a templomi edényekkel együtt, amelyeket a babyloni király a szentélyből elrabolt. Jeremiás pedig odalépett közéjük, és éppen ennek az ellenkezőjét hirdette, mert az igazsághoz híven azt jövendölte, hogy helytelenül cselekszenek és megcsalják a királyt, mert az egyiptomiakkal kötött szövetség nem válik javukra, mivel a babyloni király megveri őket, azután Jeruzsálem ellen vonul, ostrom alá fogja venni a várost, a népet kiéhezteti, azokat pedig, akik életben maradtak, fogságba hurcolja, minden vagyonukat elrabolja, a templomot kifosztja és felgyújtja, és a várost földig rombolja. „Mi pedig neki és utódainak hetven évig fogunk szolgálni. Ennek az időnek eltelte után a perzsák és médek megszabadítanak a rabságból, mert véget vetnek a babyloniak uralmának. Visszaengednek bennünket ebbe az országba, újra felépítjük a templomot, és helyreállítjuk Jeruzsálemet.” Jeremiásnak e szavait a legtöbben elhitték; azonban a főemberek és az istentelenek kigúnyolták, mintha bolond volna. Midőn vissza akart menni szülővárosába, Ánátótba, amely húsz stadionnyira van Jeruzsálemtől, megállította az úton az egyik elöljáró, és megvádolta, hogy át akar szökni a babyloniak-hoz. A próféta azt mondta rá, hogy ez hazugság, és kijelentette, hogy csak szülővárosába akar visszatérni. De amaz nem hitt neki, megragadta, a hatóság elé hurcolta, és átadta a bíróságnak; ott minden elképzelhető kínzással meggyötörték, és büntetésül börtönbe vetették. Ott sínylődött egy bizonyos ideig, és ártatlanul elszenvedte mindazt, amit említettünk.

Azonban Szedekiás uralkodásának kilencedik évében, mégpedig a tizedik hónap tizedik napján a babyloni király csapataival másodszer is Jeruzsálem ellen vonult, körülzárta a várost, és tizennyolc hónapig minden erejének megfeszítésével ostromolta. Egyúttal Jeruzsálemet éhínség és dögvész is sanyargatta, a két legnagyobb szerencsétlenség, ami ostromlott várost sújthat. Ezek a csapások irtózatosan dühöngtek. De közben Jeremiás próféta sem hallgatott, ámbár börtönben sínylődött, hanem hangos szóval intette a népet: nyissa ki a kapukat, és bocsássa be a babyloni királyt. Mert ha ezt megteszik, valamennyien megmenekülnek, különben pedig mind elpusztulnak. Megjövendölte, hogy mindenki, aki a városban marad, vagy éhínségtől fog elpusztulni, vagy az ellenség kardjától, és csak az menekülhet meg a haláltól, aki átszökik az ellenséghez. De a főemberek még ebben a helyzetben sem hallgattak szavaira, hanem haragjukban feljelentették a királynál, és bepanaszolták, hogy bolond és méltó a halálra, aki elcsüggeszti őket, és szerencsétlen jövendöléseivel megbénítja a nép buzgalmát és bizalmát. Mert a nép hajlandó királyáért és hazájáért minden veszedelemmel szembeszállni, a próféta pedig makacsul arra buzdítja, hogy szökjék át az ellenséghez, mert a várost elfoglalják és elpusztítják.

A király jóindulatú és igazságos szívű ember volt, és ezért nem lehetett rávenni, hogy személyesen járjon el a próféta ellen, azonban, hogy ebben a válságos helyzetben ne kelljen szembefordulnia a főemberekkel, átadta nekik Jeremiást, hogy kényük-kedvük szerint bánjanak el vele. Mihelyt megkapták a királytól az engedélyt, benyomultak a börtönbe, megragadták, kihurcolták onnan, kötelekre kötötték, és leeresztették egy pöcegödörbe, hogy belefojtsák. Jeremiás nyakig sülyedt a szennybe, s már-már

megfulladt. Azonban a király egyik szolgája, aki etiópai születésű volt és a királynak akkor igen kedvelt embere, jelentette neki a próféta megkínóztatását, és elmondta, hogy barátai és az előkelők a prófétát sokkal kegyetlenebbül akarják megölni – pöcegödörbe akarják fojtani –, mint ha a börtönben halt volna meg. A király ennek hallatára megbánta, hogy a prófétát a főemberek hatalmába adta, megparancsolta az etiópiainak, hogy vegyen maga mellé harminc királyi szolgát, kötelekkel és minden egyébbel, ami a próféta megmentéséhez szükséges, és húzza ki a gödörből olyan gyorsan, amint csak lehet. Az etiópai így cselekedett, maga mellé vette az embereket, kihúzta a szennyből a prófétát, és szabadon bocsátotta.

Ezután a király titokban magához hívatta, és megkérdezte, vajon akar-e közölni vele valamit Isten nevében, és van-e valami mondanivalója ebben a helyzetben. Jeremiás azt felelte neki, hogy volna mondanivalója, de a király úgysem hiszi el. „Mint ahogy nem adtak hitelt barátaid sem az én jövődöléseimnek, hanem mint valami gonosztevőt, meg akartak gyilkolni. Hol vannak most azok, akik azt hazudtak neked, hogy a babyloni király nem kezd új háborút ellenetek? Én bizony félek megmondani neked az igazságot, mert ha meghallod, bizonyosan kivégeztetsz.” De mikor a király esküvel megígérte, hogy sem ki nem végezteti, sem pedig a főembereknek nem szolgáltatja ki, a próféta nekibátorodott és azt tanácsolta, hogy adja át a várost a babyloniaknak. Hozzátette még, hogy Isten sugallatára adja neki ezt a figyelmeztetést, ha a fenyegető veszedelemtől meg akar menekülni, és nem akarja, hogy a várost földig rombolják, a templomot pedig tűz eméssze el; ha nem hallgat rá, ő lesz az oka, ha ekkora szerencsétlenség szakad rá és alattvalóira. A király azt felelte, hogy szívesen követi tanácsát, mert ez az ő érdeke is, de attól tart, hogy azok, akik népéből átszöknek a babyloniakhoz, majd hamis vádak emelnek ellene az ellenséges királynál, és akkor neki bűnhődnie kell. Azonban a próféta bátorította és kérte, hogy ne féljen alaptalanul a büntetéstől; mert ha átadja a várost a babyloniaknak, sem asszonyainak, sem gyermekeinek nem esik bántódásuk és a templom is sértetlen marad. Erre a király elbocsátotta Jeremiást, s még lelkére kötötte, hogy senkinek se árulja el szándékát, és a főembereknek se említsen terveiről semmit, ha azok esetleg meghallják, hogy a királynál járt, és faggatják, hogy miről beszélgetett vele. Inkább vágja ki magát azzal, hogy kérte a királyt: ne vesse őt börtönbe és bilincsbe. Csakugyan Jeremiás ezzel le is rázta a kíváncsiskodókat, akik felkeresték és faggatták, hogy ugyan miről is tanácskozott a királlyal. Tehát ilyen értelemben felelt nekik.

X, 8. Eközben a babyloni király minden ereje megfeszítésével makacsul és céltudatosan folytatta Jeruzsálem ostromát. Magas sáncokon tornyokat építtetett, és lekergette a falakról a védőket. Ezenfelül körös-körül rengeteg sáncot hanyatott, amelyek éppoly magasak voltak, mint a városfal. De az ostromlottak is szívósan és bátran védekeztek, és sem az éhínség, sem a dögvész nem törte meg őket, s ámbár mind a két csapás keményen szorongatta a várost, a háború borzalmait erős lélekkel viselték és az ellenség ravaszkodásai és ostromgépei sem csüggesztették el őket, inkább maguk is mindenütt ostromgépeket állítottak fel. Így azután a babyloniak és a jeruzsálemiek valósággal versenyeztek, hogy melyikük ügyesebb és leleményesebb: az egyik fél minden erejét megfeszítette, hogy hatalmába kerítse a várost, a másik pedig úgy igyekezett kivágni magát, hogy fáradhatatlanul építette a védőműveket az ellenség ostromművei ellen. Tizennyolc hónapig tartott ez így, míg végül is az ostromlottak többsége áldozatul esett az éhínségnek és a lövedékeknek, amelyeket az ostromtornyokból zúdított rájuk az ellenség.

Végül a város Szedeiás uralkodásának tizenegyedik évében, a negyedik hónap kilencedik napján elesett. A várost a babyloni hadvezérek vették be, akikre Nabukodonozor az ostromot bízta, mivel maga ekkoriban Reblata városban

tartózkodott. Ha valakit érdekel, kik voltak ezek a hadvezérek, akik Jeruzsálemet elfoglalták és elpusztították, íme: Nergelasszár, Aremma, Semegár, Nabuszár és Karamszár. Mikor a város éjféltájban az ellenség kezére került, a vezérek benyomultak a templomba, erre a hírre Szedekiás király, asszonyaival, gyermekeivel, a vezérekkel és barátaival egy szűk és meredek szakadékon át kimenekült a városból a pusztába. De néhány szőkevény jelentette ezt a babyloniaknak s ezek hajnalban kivonultak üldözésére, utol is érték Jerikó alatt és körülvették. Mikor barátai és vezérei, akik Szedekiással együtt menekültek, látták az ellenséget közeledni, mind cserbenhagyták, és szétszóródtak, ki erre, ki arra, és mind csak a maga bőrét mentette. A királyt, azzal a néhány emberrel, aki kitartott mellette, foglyul ejtették feleségével és gyermekeivel együtt, s a baby-loni király elé vezették. Nabukodonozor azzal kezdte, hogy elnevezte gonosztevőnek és szőszegőnek, mivel nem tartotta meg ígését, hogy az országot megtartja a babyloniak hűségében. Szemére lobbantotta hálátlanságát is, mert Szedekiás a királyságot tőle kapta – hiszen ő vette el Jóákin-tól –, most pedig visszaélt hatalmával jötevője ellen. „De a mindenható Isten – tette hozzá –, aki haragszik rád életmódod miatt, most kezembe adott téged.” Miután így beszélt Szedekiáshoz, megparancsolta, hogy fiait és barátait, a többi foglyot a király szeme láttára öljék le, Szedekiást magát pedig megvakította és bilincsbe verve útnak indította Babylonba. Így teljesedtek be Jeremiás és Ezékiel jövendölései. Mert Jeremiás jövendölése szerint fogolyként a babyloni király elé vezették, szemébe nézhetett és személyesen beszélt vele, Babylont azonban, ámbár odahurcolták, nem látta meg, mivel megvakították, mint ahogy Ezékiel próféta megjövendölte.

Mindezt azért mondtam el, mert alkalmas arra, hogy megmutassa Isten bölcsességét azoknak, akik még nem ismerik. Mert változatosan és sokféle módon, de a maga idejében beteljesít mindent, és az elháríthatatlan jövendőt előre megmondja – és hogy e történet megmutassa az emberek tudatlanságát és hiszékenységét, ami miatt nem láthatják előre a jövendőt, és vakon rohannak vesztükbe, anélkül, hogy módjukban volna megmenekülni a veszedelemtől.

Így pusztultak el a Dávid nemzetségéből való királyok, összesen huszonegyen, akik Szedekiás haláláig együttevén ötszáztizennégy évig, hat hónapig és tíz napig uralkodtak.⁷⁰

Az első király, Saul, aki nem ebből a nemzetségből származott, húsz évig uralkodott.

Ezután a babyloni király hadvezérét, Nábuzárdánt, Jeruzsálembe küldte azzal a megbízással, hogy dülje fel a templomot, gyűjtsa fel a szentélyt és a királyi palotát, rombolja földig a várost és hurcolja Babylonba a népet. Nábuzárdán tehát Szedekiás uralkodásának tizenegyedik évében Jeruzsálembe érkezett, feldúlta a templomot, elrabolta Isten arany- és ezüstedényeit, a Salamontól felszentelt hatalmas „öntött tengert”, az oszlopfős rézoszlopokat, az aranyasztalokat és mécstartókat. Miután mindezt kihordatta, a templomot felgyújtatta, Szedekiás uralkodásának tizenegyedik, Nabukodonozor uralkodásának tizennyolcadik évében, az ötödik hónap első napján. Azután felgyújtotta a királyi palotát is, és elpusztította a várost. A templom négyszázhetven évvel, hat hónappal és tíz nappal felépítése után égett le, ezerhatvankét évvel, hat hónappal és tíz nappal az egyiptomi kivonulás után, ezerkilencszázötvenhét évvel, hat hónappal és tíz nappal a vízözön után és haromezzerötszáztizenhárom évvel, hat hónappal és tíz nappal Ádám teremtése után. [...]

DÁNIEL

X. il. Nabukodonozor király negyvenhárom évi uralkodás után meghalt. Keménykezű ember volt és minden elődjénél szerencsésebb. Tetteiről megemlékszik Berossos is,

chaldeai történelmének harmadik könyvében, ezekkel a szavakkal: „Midőn az idősebb Nabukodonozor meghallotta, hogy Egyiptom, Coelesyria és Phoinikia élére állított helytartói elpártoltak tőle, mivel már gyenge volt és nem bírta a fáradságokat, ifjú fiára, Nabukodonozorra bízta a főparancsnokságot a hadsereg egyik része fölött, és elküldte, hogy verje le az elpártolt helytartókat. Nabukodonozor ezeket egy csatában legyőzte, a lázadást leverte, és így az említett országokat visszahódította. Ez idő tájt az idősebb Nabukodonozor megbetegedett, és huszonegy évi uralkodás után meg is halt Babylonban. Mikor Nabukodonozor nem sokkal később értesült atyja haláláról, rendet teremtett Egyiptomban és a többi országban, majd pontosan rendelkezett a zsidó, phoinikiai, szír és egyiptomi foglyokról, megparancsolta néhány főemberének, hogy a nehézfegyverzetű seregrésszel és a poggyással vonuljon Babylonba, maga pedig csekély kísérettel a pusztán keresztül indult Babylon felé. Miután birtokába vette országát, amelyet a chaldaeusok egyik legkiválóbb főembere kormányzott helyette, a hadifoglyokat megérkezésük után letelepítette Babylonia legalkalmasabb vidékein, a hadizsákmányból dúsán megajándékozta Baál és a többi bálványisten templomát, és a babyloni óvároshoz új városrészt csatolt; s hogy esetleg későbbi ostromlók el ne vezessék a folyó vizét, arról úgy gondoskodott, hogy nem csupán a belső, hanem a külső várost is égetett téglából és bitumenből épült három-három fallal vette körül. Miután Babylont így megerősítette és pompás kapukkal is ellátta, atyja királyi palotája mellé új palotát építtetett, amelynek nagyságát és pompás külsejét képtelen lennék részletesen leírni. De meg kell említenem, hogy ez a palota tizenöt nap alatt elkészült, bár óriási kiterjedésű volt. A palota mellett mesterséges hegyeket hordatott fel kövekből, és ezeket beültette mindenféle fával; továbbá úgynevezett függőkertet⁷¹ is csináltatott, mert felesége, aki Médiából származott, nagyon kívánta, minthogy hazájában hozzászokott.” Megasthenes is beszél indiai történelmének harmadik könyvében ezekről az eseményekről, és azt bizonygatja, hogy ez a király vitézségben és hősiességben különb volt Heraklesnél. Azt mondja ugyanis Megasthenes, hogy Nabukodonozor Lybia és Iberia nagy részét elpusztította. Ugyancsak említi Diokles is perzsa történelmének második könyvében ezt a királyt, és Philostratos indiai történelmében és phoinikiai történelmében is azt mondja róla, hogy tizenhárom évig ostromolta Tyrust, mikor ott Etbáál uralkodott. Ezt jegyezték fel a történetírók erről a királyról.

Nabukodonozor halála után fia, Evilmerodák került a trónra, aki azonnal kibocsátotta Jóákint, Jeruzsálem királyát a börtönből, felvette bizalmas barátai sorába, gazdagon megajándékozta, és jobban kitüntette, mint a többi fejedelmet, aki Babylonban tartózkodott. Mert atyja igazságtalanul bánt Jóákinnal, mikor ez feleségeivel, gyermekeivel és rokonaival együtt önként megadta magát neki, hogy megmentse szülővárosát a pusztulástól, mint erről a megfelelő helyen már beszéltem. Miután Evilmerodák tizennyolc évi uralkodás után meghalt, fia, Nigliszár következett utána a trónon, és haláláig, vagyis negyven évig uralkodott. Utána fia, Labosordák lépett a trónra, de mindössze kilenc hónapig uralkodott. Őt Baltazár követte, akit a babyloniak Nábunáidnak neveznek. Ez ellen háborút indított Cyrus perzsa király és Darius, a médek királya, és mikor ezek éppen Babylont ostromolták, Baltazár furcsa csodajelel látott: egyszer mellékefeleségeivel és barátaival egy nagy teremben pompás ezüstedényekkel megrakott asztal mellett lakomázott, elhozatta a templomból a szent edényeket, mert éppen erre volt kedve, amelyeket Jeruzsálemből Nabukodonozor elrabolt, de nem használt, hanem bálványistenének a templomában helyezett el. Baltazár most elkövette azt a bűnt, hogy részegeskedés és istenkáromlás közben ezeket az edényeket használta a tivornyán. Egyszerre csak emberkezet pillantott meg a falon, amely néhány szót írt oda. Megrémült a jelenéstől, hívatta a mágusokat, a chaldaeusokat, az álomfejtőket és a

jelmagyarázókat, ahány csak volt Babylonban, hogy magyarázzák meg neki az írást. Mikor azonban a mágusok sem kibetűzni nem tudták, sem nem értették meg, a királyt ez az eset szorongással és aggodalommal töltötte el. Kihirdettette hát országszerte, hogy aki az írást elolvassa és megfejti, annak megengedi, hogy arany nyakláncot és bíborruhát viseljen – mint a chaldeus királyok –, egyúttal pedig az ország harmadrészének urává teszi. Erre a hirdetményre még több mágus csődült össze, és egymással versenyezve igyekeztek megmagyarázni az írást, azonban nem boldogultak vele. Mikor a király nagyanyja észrevette, hogy Baltazárt nagyon gyötri ez a dolog, bátorította; és elmondta neki, hogy van itt egy Dániel nevű júdeai fogoly, akit Nabukodonozor hozott magával Jeruzsálem elpusztítása után. Ez a Dániel nagyon bölcs és igen járatos nehéz kérdések megfejtésében, amiket különben csak Isten maga ért, Nabukodonozor királynak is megmagyarázott bizonyos dolgokat, amiket senki más nem tudott megfejteni. Hívassa el tehát ezt, kérdezze meg az írás felől, mondja meg neki, hogy a többi magyarázó tudománya csődöt mondott, és nyilatkozzék, vajon Isten ezzel az írással valami rosszat akart-e tudomására hozni.

Baltazár, mikor erről értesült, azonnal hívatta Dánielt, és elmondta neki, hogy hallott bölcsességéről és megtudta, hogy Isten lelke lakik benne, és csak ő tudja megfejteni, amit a többiek nem tudtak megmagyarázni, aztán pedig kérte, olvassa el az írást, és magyarázza el az értelmét. Cserébe megadja neki azt a jogot, hogy bíborruhát és arany nyakláncot viselhessen és uralkodjék birodalma harmadrészén: ez legyen díja és a jutalma bölcsességének, és hogy mindenki, aki látja, nagy hírű embernek tartsa, és kíváncsian kérdezzesse, mivel szerezte meg ezt a nagy kitüntetést. Dániel azonban kérte, hogy ne ajándékozza meg őt semmivel, mert a bölcsességet és jóvendőmondás adományát nem lehet kincseken megvásárolni, hanem ingyen kapják azok, akiknek szükségük van rá. Most pedig megmagyarázza neki az írást: annyit jelent, hogy életének vége közeledik, mert ámbár ott volt a szeme előtt elődjének példája, aki istentelen életéért elnyerte büntetését, még mindig nem tanulta meg, hogy jámborul éljen, és a földi dolgokon kívül nem törődött semmivel. Nabukodonozor, aki istentelensége miatt azzal bűnhődött, hogy vadállatok közt kellett élnie, sok könnyörgésre és rimázkodásra irgalmasságot nyert, és visszatérhetett az emberek közé és trónjára, de hálából élete fogytáig magasztalta a mindenható és jóságos Istent, hogy visszakaphatta hatalmát – de Baltazár sohasem törődött vele, hanem inkább káromolta, és a templom szent edényeit parázna nők társaságában megszenteltségtelenítette. Isten tehát haragjában ez írás útján hirdeti neki, hogy milyen véget ér. Mert az írás ezt jelenti: „Mané” görög nyelven annyi, mint szám, vagyis: Isten megszámlálta életednek és uralkodásodnak napjait, és már csak rövid időt ad neked; „tekel” görögül mérték, vagyis: Isten megmérte királyságodnak idejét, és tudomásodra hozza, hogy már vége felé jár; „fáesz” – ez görögül annyit jelent, mint törmelék, vagyis: Isten összetöri birodalmad, és felosztja a médek és perzsák között.

Miután Dániel a királynak megmagyarázta a falon levő írás jelentését, természetes, hogy Baltazárt gyászos sorsának hallatára bánat és csüggedés fogta el. De nem tagadta meg Dánieltől az ígért jutalmat, mert az rosszat jósolt neki, hanem megtartotta szavát, mert meggondolta, hogy végzetét csak önmagának és sorsának köszönheti, nem pedig annak, aki azt hirdeti, és hogy a próféta bizonyára jó és igaz ember, még ha végzetes szerencsétlenségeket jósol is. Nem sokkal utóbb csakugyan foglyul ejtették, városát elfoglalták, mert a perzsa király, Cyrus, hadsereggel támadta meg. Baltazár uralkodása alatt esett el Babylon, miután tizenhét évig uralkodott rajta. Ez lett a végük Nabukodonozor király utódainak. Darius, aki rokonával, Cyrusszal együtt elpusztította a babyloni birodalmat, hatvankét éves volt, mikor Babylont elfoglalta; Astyages fia volt, de

a görögök más néven emlegették. Dániel prófétát magával vitte Médiába, palotájába, mindenfajta tisztelettel elhalmozta, és maga mellé vette közvetlen környezetébe; egyúttal megtette egyik főhely tar tójának; három ilyen főhelytartója volt, s ezek álltak birodalmának háromszázhatvan helytartósága élén.

Dániel ily nagy tiszteletet és tekintélyt élvezett Dariusnál, és prófétai tehetsége miatt egyedül ő élvezte a király teljes bizalmát, de nem kímélte meg az irigység sem. Mert rendszerint irigykednek arra, aki a király környezetében nagyobb megbecsülést élvez, mint a többiek. Ámbár az udvari emberek bosszankodtak, hogy olyan nagy befolyása van a királynál, és alig várták az alkalmat, hogy megrágalmazhassák és hamis vádakot támasszanak ellene, ő semmi okot sem adott rá. Nem volt kapzsi természetű, megvetette az ajándékokat – még az olyanokat is, amelyeket illetl elfogadni –, és így semmi alkalmat sem adott ellenségeinek, hogy kifogást emeljenek ellene. Mivel tehát nem tudtak semmit sem kitalálni, amit a királynak besúghattak volna, hogy a király Dániel iránti megbecsülését kisebbsítsék, más módot eszeltek ki, hogy eltegyék az útból. Tudniillik látták, hogy Dániel naponta háromszor imádkozik Istenhez; úgy gondolták: ezt az alkalmat használják fel, hogy végezzenek vele. Elmentek tehát Dariuszhoz, s jelentették neki; a satrapák és helytartók fontosnak tartják közölni a néppel, hogy harminc napon belül senkinek sem szabad sem a királytól, sem az istenektől semmit sem kérnie. Aki pedig a parancs ellen vét, azt dobják az oroszlánok vermébe, hogy ott pusztuljon el.

A királynak meg sem fordult a fejében, hogy ez tulajdonképpen Dánielnek szánt csapda, tehát hozzájárult a javaslatához, megígérte, hogy királyi rendeletet ad ki és abban közli a néppel a satrapák határozatát. Tehát mindenki vigyázott, hogy meg ne szegje a parancsot. Dániel azonban nem törődött vele, hanem szokása szerint mindenki szeme láttára leborult Isten előtt, hogy imádkozzon hozzá. A satrapák azt hitték, hogy most végre itt az alkalom, hogy megbuktassák Dánielt; tehát elsiettek a királyhoz, és panaszt emeltek, hogy Dániel egymaga merészel szembeállni parancsával, holott más senki sem imádkozott az istenekhez.

De erre a panaszkodásra nem a királyért való buzgalmuk sarkallta őket, hanem az irigység és acsarkodás Dániel ellen. Mivel azonban attól tartottak, hogy Darius Dániel iránt érzett nagy szeretetében megbocsátja neki ezt a törvényszegést, engesztelhetetlenül követelték, hogy a rendelet parancsa szerint azonnal dobják az oroszlánok vermébe. Darius abban reménykedett, hogy Isten megoltalmazza Dánielt, gondoskodik róla, hogy a vadállatok ne bántsák; tehát biztatta, hogy viselje bátran sorsát. Miután tehát Dánielt bedobták a verembe, a király a bejáratnál levő követ lepecsételte és eltávozott. Azonban egész éjjel nem evett és nem aludt, annyira aggódott Dánielért. Már hajnalban fölkel és a veremhez sietett; mikor látta, hogy a pecsét sértetlen, eltávolíttatta a követ, és hangosan bekiáltott s nevéen szólította Dánielt, hogy megbizonyosodjék, vajon él-e még. Mikor ez meghallotta a király hangját, azt felelte, hogy semmi baja sem esett; erre a király azonnal kihozatta az oroszlánveremből. Ellenségei látták, hogy nem történt baja, mégsem akarták elismerni, hogy az isteni gondviselésnek köszönheti megmenekülését, hanem azt mondták a királynak: az oroszlánok csak azért nem bántották, mert nem voltak éhesek. A király átlátott gonoszságukon; megparancsolta, hogy dobjanak be annyi húst az oroszlánoknak, hogy torkig jóllakjanak, aztán pedig dobják be a verembe Dániel ellenségeit: majd kiderül, hogy megkímélik-e őket az oroszlánok, ha nem éhesek. Mikor a satrapákat bedobták a vadállatok közé, Darius akkor látta csak igazán, mily csodásan, isteni gondoskodással menekült meg Dániel: mert az oroszlánok egyetlenegyét sem kíméltek meg, hanem valamennyit széttépték, mintha még mindig éhesek volnának és enni akarnának. Mivel azonban előtte torkig laktak hússal, azt hiszem, nem az éhség kényszerítette őket a

satrapák szétmarcangolására, hanem ezeknek az embereknek a gonoszsága, amit Isten akaratából az oktan állatok is felismertek, hogy végrehajtsák érte a büntetést.

Miután Dániel ellenségei így elpusztultak, Darius király kihirdette az egész országban, hogy dicsőítsék azt az Istent, akit Dániel térdre borulva tisztel, mert ő az egyetlen igaz és mindenható Isten. Dánielt pedig továbbra is nagy tiszteletben tartotta és legelső barátjává tette.⁷² Mikor Dániel dicsőségének csúcspontjára ért, mint Isten különös kedveltje, Ekbatana méd városban pompás és csodálatosan szép tornyot építtetett, amely ma is áll. Aki látja, azt hihetné, hogy csak nemrégén építették, olyan szép és jó állapotban van. Egyáltalán nem viselte meg az elmúlt hosszú idő. Az épületek is hasonló sorsúak, mint az emberek; az évek múlásával előbb növekszenek, majd erejüket veszítik és megkopik szépségük. Ebben a toronyban temették el a médek, perzsák és parthusok királyait, és a torony őre még ma is egy zsidó pap. Illendő volt Dániel életének ezeket a csodálatos eseményeit elmondani; mert egyike volt a legnagyobbaknak a próféták között; váratlanul minden dicsőségére vált, és nemcsak életében élvezte a legnagyobb tiszteletet és megbecsülést a királynál és a népnél, hanem halála után is örök emléket hagyott. Iratait nálunk még ma is olvassák, és ezek bizonyítják, hogy Dániel Istennel társalkodott. Mert nem csupán a jövő eseményeket mondja meg előre, mint a többi próféta, hanem megmondja az idejüket is, hogy mikor következnek be. És míg a többi próféta szerencsétlenségeket jövendölt, és ezért a királyok és a nép gyűlölték őket, Dániel szerencsés eseményeket jósolt, és pompás jóslataiért mindenki kedvelte. Mivel pedig jövendölései szóról szóra teljesültek, a nép nem csupán igaz jósnak, hanem Isten emberének tartotta. Irataiban jövendölései változatlanul és hitelt érdemlő alakban megmaradtak. Tudniillik elmondja, hogy egyszer véletlenül Perzsia fővárosában, Susában járt, és barátaival lement a síkságra; egyszerre csak megrázkódott és megingott a föld, úgy, hogy barátai elmenekültek és őt cserbenhagyták. Erre arcra borult a földön és kitérte karjait; ekkor valaki megérintette és ugyanakkor felszólította, keljen fel és lássa, milyen sors vár népére sok emberöltő múlva. Mikor felkelt, hatalmas kost látott, amelynek fejéből sok-sok szarv nőtt ki s legutoljára egy különösen nagy szarv. Erre nyugat felé fordította tekintetét és a levegőben bakot látott lebegni, amely rárohant a kosra, kétszer átfúrta szarvaival, ledobta a földre és összetaposta. Majd azt látta, hogy a bak homlokából óriási szarv nőtt ki, amely a négy világtáj felé irányuló négy szarvra hasadt. Ezekből, mint leírja, még egy kisebb szarv nőtt, amely egyre nagyobbodott. Isten pedig mindezeket megmutatva neki, rámutatott erre a szarvra, megmagyarázta neki, hogy ez fogja népét leverni, fővárosát elfoglalni, az istentiszteletet eltörölni és az áldozatokat ezerkétszázkilencvenhat napra megszüntetni. Mindezt a susai síkságon látta – beszéli Dániel –, és Isten azután így magyarázta neki ezt a jelenést: a kos a médek és perzsák birodalmát jelenti, a szarvak a jövő uralkodókat, a legutolsó szarv pedig a legutolsó királyt jelképezi, aki a többieket mind felülmúlja gazdagságban és dicsőségben. A bak azt jelenti, hogy a görögök közül támad egy uralkodó, aki két csatában leveri a perzsákat, elfoglalja egész birodalmukat. A nagy szarv a bak homlokán az első királyt jelenti, a négy világtáj felé irányuló négy szarv pedig az első király halálát és a birodalom megosztását utódai között, akik sem nem gyermekei, sem nem rokonai és sok-sok esztendőig uralkodnak majd a földkerekségen. Közülük kiemelkedik egy király, aki népünket és a törvényeket megsemmisíti, az állam alkotmányát eltörli, a templomot kifosztja, és három éven át megakadályozza az áldozatok bemutatását. És mindez csakugyan rázúdult népünkre Antiochos Epiphanes alatt, mint Dániel megjövendölte és sok-sok évvel előbb feljegyezte. Ugyancsak írt Dániel a római uralomról is, hogy ők majd elfoglalják Jeruzsálemet és keményen megszorogatják népünket. Mindezeket a jövendöléseket Isten parancsára írásban is hátrahagyta, hogy azok, akik majd olvassák

és megérik beteljesülésüket, megcsodálják, mekkora tiszteletre méltatta Isten Dánielt, és hogy egyúttal bebizonyítsa, mennyire tévednek az epikureisták, ha azt hiszik, hogy az életben nincs gondviselés, Isten nem törődik az emberek dolgaival és a világegyetemet nem valami felséges, halhatatlan és örökkévaló lény kormányozza, hanem önmagát tartja fenn a maga erejéből, vezető és védelmező nélkül. Aki tehát az efféle felfogás szerint vezető és pártfogó nélkül élne, úgy járna, mint a kormányos nélküli hajó és a hajtó nélküli kocsi: minden váratlan eset összetörné, elpusztítaná, megsemmisítené. Tehát tekintettel Dániel jövődöléseire, úgy vélem, hogy messze esnek az igazságtól azok, akik azt hiszik, hogy Isten nem törődik az emberek dolgaival, mert nem lehetnénk tanúi, hogy jövődölései mind beteljesültek, ha a világon mindent csak a véletlen irányítana. Én mindezt úgy jegyeztem fel, ahogy a Szentírásban találtam és olvastam; ha azonban valaki másképpen gondolkozik minderről, teljesen szabadon alkothatja meg ellenkező véleményét.

ZOROBÁBEL BÖLCSESSÉGE

XI, 3. Miután eltávolították a mágusokat, akik Kambyses halála után egy esztendeig kormányozták a perzsa birodalmat, a perzsák úgynevezett „hét családja” Dariust, Hystaspesziát választotta királlyá.⁷³ Mikor ez még magánemberként élt, megfogadta Istennek, hogy ha elnyeri a királyi méltóságot, mindazokat a szent edényeket visszaküldi a jeruzsálemi templomba, amelyek még Babylonban vannak. Ebben az időben érkezett Dariushoz Jeruzsálemből Zorobábel, akit a fogságban levő zsidók előljáróvá neveztek ki. Ezt régi barátság fűzte a királyhoz, és így történt, hogy harmadmagával királyi testőrré nevezte ki Darius, s így elérte azt a tisztséget, amelyre mindig vágyódott.

Darius uralkodásának első évében legközelebbi környezetét, uralkodóházának tisztviselőit, a médek fejedelmeit, a perzsa satrapákat és a helytartókat Indiától Etiópiáig, továbbá a százhuszonhét satrapia katonai parancsnokait fényes lakomára hívta meg. Miután dús lakmározás után szétoszoltak, és mindenki visszament a lakásába, Darius is lefeküdt aludni, azonban rövid szundikálás után felébredt, s mivel nem tudott többé elaludni, három testőrével beszélgetni kezdett. S megígérte, hogy annak, aki a legtalálóbbról és a legokosabb feleletet adja majd egy kérdésre, győzelmi jutalmul engedélyt ad, hogy bíborruhát viselhessen, aranyserlegről igyék, aranyágyban aludjék, aranyveretű kocsin járjon, a legfinomabb szövethől készült fejfedőt, továbbá arany nyakláncot viseljen és bölcsessége jutalmául mellette ülhessen, sőt rokonává is kívánja tenni. Miután ilyen jutalmakat ígért neki, megkérdezte az elsőt, vajon a bor-e a legnagyobb hatalom, a másodikat, hogy vajon a királyok-e, a harmadikat, hogy vajon a nő-e, vagy pedig az igazság nem hatalmasabb-e mind a háromnál. Miután ezeket a kérdéseket feltette nekik, lepihent. Másnap összehívatta országnagyjait, Perzsia és Média satrapáit és helytartóit, leült trónusára, s mindegyik testőrének megparancsolta, hogy az egybegyűlt udvar előtt mondja meg véleményét a feladott kérdésről.

Ekkor az első a bor hatalmáról kezdett beszélni és így dicsérte: „Férfiak, az a feladatom, hogy a bor hatalmát bizonyítsam, és merem állítani, hogy valóban mindennél hatalmasabb, mégpedig a következők miatt: elködösíti és megzavarja ugyanis a józan eszűket azoknak, akik isszák, a király elméjét lealacsonyítja az elhagyatottak és a nyomorúságban sínylődők színvonalára, szemtelenekké teszi a rabszolgákat a szabadokkal szemben és a szegényeket a gazdagokkal egyenlőkké teszi. Átalakítja és újjászüli a lelkeket, ha elhatalmasodik rajtuk. A boldogtalanok szomorúságát eloszlatja, az adóssal feledteti adósságát és abban a csalódásban ringatja, hogy a leggazdagabb embernek érzi magát, úgy, hogy nem is beszél már kis összegekről, hanem csak talentumokról és királyokkal elfeledteti méltóságukat és eltörli a barátok és rokonok

emlékezetét. Az embereket szeretteik ellen uszítja, mintha teljesen idegenek volnának hozzájuk. Ha azonban kijózanodik az ember s kialudta mámorát, úgy ébred, hogy semmit sem tud abból, amit részségében cselekedett. Ebből azt a következtetést vonom le, hogy a bor mindennél és mindenkinél erősebb és hatalmasabb.”

Miután az első testőr megtartotta beszédét a bor hatalmáról, a második a király hatalmáról kezdett beszélni; azt bizonyította, hogy erősebb, mint minden más testi vagy szellemi hatalom. Ezt az állítását így próbálta megokolni: „Az ember minden dolgon uralkodik, a szárazföldet és a tengert tetszése szerint és saját hasznára igájába hajtja; a királyok viszont uralkodnak az embereken. Aki tehát a legerősebb és a leghatalmasabb teremtménynek is parancsol, az bizonyára a legnagyobb hatalom. Ha a király megparancsolja alattvalóinak, hogy rohanjanak háborúba és veszedelembé, engedelmessé válnak. Ha az ellenség ellen küldi őket, senki sem mer ellenszegülni. Hegyeket hordanak el parancsára, várfalakat és bástyákat pusztítanak el. Sőt az embernek kötelessége gyilkolni és magát is meggyilkoltatni, nehogy megszegjék az ő parancsait. Mint ahogy a győztesnek is kötelessége zsákmányát mindenestül odaadni a királynak. Akik pedig mentesek a katonai szolgálattól és a földet művelik, azok, ha végre kemény munka árán learatták a termést és behordták, kötelesek a királynak adót fizetni. Amit ő kimond és parancsol, azt azon nyomban végre kell hajtani. Ha torkig telt minden jóval és gyönyörűséggel, elalszik, s akkor testőrei vigyáznak rá; ezeket a félelem láncolja hozzá, úgy, hogy egy pillanatig sem merik magára hagyni, hogy a maguk dolgaival törődjenek; a király őrzése az egyetlen kötelességük. Tehát bizonyára a király a leghatalmasabb a világon, mert parancsának ily rengeteg ember engedelmeskedik.”

Mikor ez is befejezte, a harmadik, Zorobábel vette át a szót, és így beszélt a nők és az igazság hatalmáról: „Nagy hatalom a bor és hatalmas a király, akinek mindenki engedelmeskedik, de sokkal hatalmasabbak a nők. Mert a királyt is nő hozta a világra, és nők születték és nevelték a vincelléreket is, akik a bort sajtolják.” Egyáltalán semmi sincs a világon, amit ne a nőknek köszönhetnénk. A nő szövi ruháinkat, a nő gondozza egész háztartásunkat. Nő nélkül nem élhetünk s rengeteg aranyat, ezüstöt s minden drágaságot szívesen odaadnánk, ha egy szép nőt megpillantunk, sőt minden vagyonunkat feláldoznánk, hogy szépségét birtokunkba vehessük és élvezhessük. Atyánkat, anyánkat és szülőföldünket elhagyjuk, és gyakran elfelejtjük legdrágább barátainkat is a nők kedvéért; nem riadunk vissza attól sem, hogy meghaljunk értük. Ebből nyilvánvaló, mily nagy a nő hatalma. Vajon nem dolgozunk-e valamennyien, nem túrunk-e el rengeteg fáradságot vízen és szárazon, hogy azt, amit ily fáradozással szerzünk, felajánljuk zsarnokunknak, a nőnek? Egyszer magam láttam a nagy királyt, mikor mellékelesége, a temáni Rábsáké leánya, Apámé arcul verte, s ő túrta, hogy levegye fejről a koronát és a maga fejére tegye; mosolygott, ha az asszony vidám volt, elkomorodott, ha szomorú volt; minden elképzelhető módon hízelkedett az asszonynak, s mélyen megalázkodott, hogy megint visszanyerje kedvét, ha nyűgösnek látta.”

Miközben a fejedelmek és a satrapák még azon elmélkedtek, mit hallottak, Zorobábel máris hozzáfogott, hogy az igazságról beszéljen, és pedig ilyen szavakkal: „Bebizonyítottam, milyen hatalmasak a nők; de az igazsághoz képest éppoly gyengék, mint a király. Mert akármilyen nagy a föld, akármilyen magas az ég, akármilyen gyors a nap rohanása, mindez mégiscsak Isten akaratából mozog, s ő maga a valóság és az igazság. Ebből következik, hogy az igazság a legnagyobb hatalom, ellene a gonoszság semmit sem tehet. Mert minden egyéb, ami hatalmasnak látszik, halandó és esendő, az igazság viszont örök és csalhatatlan. Nem szépségével ragyog, amit az idő elemészt, sem gazdagságával, amit a véletlen elrabolhat, hanem joggal és törvényszerűséggel, amellyel a jogtalanságot eltaszítja magától és kárhoztatja.”

Midőn Zorobábel az igazságra mondott dicsőítő beszédét befejezte, valamennyien felkiáltottak, hogy ő beszélt legszebben, és csak az igazság a megrendíthetetlen hatalom, amely nem évül el soha. A király pedig felszólította, hogy kérjen még egy jutalmat, azon kívül, amit már megígért neki; ezt is szívesen megadja, mert ilyen értelmes és nagyon okos embernek mutatkozott és eszével felülmúlta a többieket. „Ezentúl mellettem fogsz ülni – mondta –, és rokonomnak nevezlek.” Miután a király elhallgatott, Zorobábel emlékeztette arra a fogadalomra, amelynek teljesítését megígérte, amikor majd trónját elfoglalja: hogy akkor majd Jeruzsálemet újraképeztesse, Isten templomát helyreállítja és a Nabukodonozortól elrabolt és Babylonba hurcolt szent edényeket visszaadja. Majd így folytatta: „Ezt kérem most tőled, mivel bölcsességem és okosságom jutalmául még egy jutalmat ígértél nekem.”

Erre a király felkelt, örömeiben megcsókolta Zorobábelt, és levelet íratott a helytartóknak és satrapáknak, hogy kísérjék el Zorobábelt s mindazokat, akik vele együtt a templom újjaképezésére indulnak. Megparancsolta levelében a syriai és phoinikiai helytartóknak, hogy a Libanonon cédrusfákat döntessenek és azokat szállítsák Jeruzsálembe, és segítsenek a város újjaképezésében. Továbbá valamennyi fogolynak, aki hajlandó volt Júdeába visszaköltözni, visszaadta szabadságát, s megtiltotta intézőinek és satrapáinak, hogy a zsidóktól beszédjék a királynak járó adókat, és adómentesen átengedett minden földet, amit meg akarnak művelni. Az édomitáknak, szamaritánusoknak és Coelesyria lakóinak megparancsolta, hogy hagyják el a zsidók telephelyeit, amelyeket elfoglaltak, és adakozzanak a templom építésére ötven talentumot. Maguknak a zsidóknak megengedte, hogy újra bemutathassák törvénytábla áldozataikat, a maga költségén elkészíttette az összes szent felszerelést, valamint a főpap és a többi pap ruháit, amelyekben Istent tisztelik, hangszereket ajándékozott a levitáknak, amelyeken Istent dicsőítik, a város és a templom őreinek birtokot és évjáradékot rendelt, a szent edényeket visszaküldte Jeruzsálembe, egyáltalán mindent elrendelt, amit már korábban Cyrus is tervezett a zsidók javára.

Miután Zorobábel ezt a kegyet elnyerte a királytól, távozott a palotából, égre emelte tekintetét, és hálát mondott Istennek, hogy megáldotta bölcsességgel és így lehetővé tette neki a győzelmet Darius előtt. „Mert mindezt nem nyertem volna el, ha te, Uram, nem lettél volna kegyelmes hozzám.” Miután ekként nyilvánosan lerőta háláját Istennek, és kérte, hogy a jövőben is tanúsítson iránta ilyen jóindulatot, Babylonba sietett, és megvitte honfitársainak a jó hírt a király elhatározásáról. Mikor a zsidók erről értesültek, először is hálálkodtak Istennek, hogy megengedi nekik a visszatérést hazájukba, azután pedig hét napig ünnepi lakomákkal és vidám játékokkal szórakoztak, hogy hálájukat nyilvánítsák és megünnepeljék hazájuk feltámadását. Azután kiválasztottak a törzsek fejei közül néhányat, hogy előttük induljanak útra Jeruzsálembe, feleségeikkel, gyermekeikkel és barmaikkal. Ezek mellé kíséretet is adott Darius, egészen Jeruzsálemig; vidám dicsőítő énekekkel, fuvolák és cimbalmok zengésében tették meg az utat. A hátrahagyott nép ujjongása kísérte őket útkon. [...]

A SZAMARITÁNUSOK

XI, 4. A babyloni kivonulás után következő hetedik hónapban Józsué főpap és Zorobábel vezér hírnököket küldtek szét az országba és az egész népet összehívták Jeruzsálembe; a nép szívesen engedett a hívásnak. Ekkor oltárt emeltek ugyanazon a helyen, ahol régebben állt, hogy bemutassák Istennek az ünnepélyes áldozatot, úgy, amint Mózes törvényében elő volt írva. Ezt a tevékenységet a szomszéd népek irigykedve nézték, mert már különben is ellenséges érzülettel viseltettek irántuk. A zsidók mégis megünnepelték a sátoros ünnepet, a törvényhozótól megszabott időben

újra bemutatták az eledeláldozatot, az egészen elégő áldozatot, a Sabbat-áldozatot s a többi szent ünnepi áldozatot; elmondták az előírt imádságokat is és az áldozatokat megint a hetedik hónap újholdja idején kezdték. Azután nekiláttak a templomépítésnek, nagy pénzüsszeget fizettek ki a kőfaragóknak és ácsoknak, azoknak pedig, akik az anyagot odaszállították, ételt és italt adtak. Ezt a szállítást a Szidóniak könnyűszerrel végezték, mert a cédrusfát a Libanonon tutajokká kötözték össze és ezekkel beveztek Joppe kikötőjébe. Ezt már Cyrus így rendelte el, de csak most, Darius alatt hajtották végre.

Két évvel a zsidók Jeruzsálembé való visszatérése után, és pedig a második hónapban, hozzáfogtak a templomépítéshez: ennek a hónapnak újholdja idején lerakták az alapokat és ezeken tovább építettek. Az építkezést a húszévesnél idősebb leviták vezették, továbbá Józsué, fiaival és testvéreivel, továbbá Júdásnak, Áminádáb fiának a testvére Zábdiel fiaival együtt. És mivel megfeszített szorgalommal dolgoztak, a templom sokkal hamarabb megépült, mintsem bárki is remélhette volna. Mikor a szentély elkészült, a papok felvették ruháikat és felálltak kürtjeikkel, ugyanígy a leviták és Ászáf fiai is. Ekkor elénekelték Istennek azokat a dicsőítő énekeket, amelyeket valamikor Dávid tanított be. A papok és a leviták és a legidősebbek azokból a nemzetségekből, amelyek még emlékeztek a régi templom pompájára és nagyságára, és látták épülőfélben ezt a mostani sokkal szegényesebb templomot, nagyon elszomorodtak, mikor egykori boldog életükre, régi templomuk fényére gondoltak és arra, hogy milyen messzire kerültek mindattól, és nem tudták visszafajtani kesergésüket és könnyeiket. A nép azonban boldog volt, hogy megint volt temploma, nem gondolt már a régire és nem beszélt róla, nem is bajlódott összehasonlításokkal, mert akkor bizony azon nyomban kiderült volna, mennyivel silányabb a mostani templom. De a kürtök harsogását és a tömeg ujjongását túlkialtotta a vének és a papok jajveszékelése, akik újra meg újra visszagondoltak arra, mennyivel hitványabb a mostani templom annál, amely elpusztult.

Mikor a samariaiak, akik Juda és Benjámin törzsével ellenséges viszonyban éltek, meghallották a kürt-harsogást, odasiettek, hogy megtudják az ünnepi zaj okát. És mikor látták, hogy a zsidók, akiket foglyul hurcoltak Babylonba, megint felépítik a templomot, Zorobábelhez és Józsuéhoz, valamint a nemzetségek fejeihez azzal a kéréssel járultak: engedjék meg nekik, hogy ők is részt vegyenek a templom helyreállításában és az építkezésben: „Mi is a mindenható Istent tiszteljük, éppen úgy, mint ti, és hozzá imádkozunk, és mi mindig buzgólkodtunk az ő szolgálatában attól fogva, hogy Szalmanaszár asszír király ide telepített minket Kutá-ból és Mediából.” Zorobábel, Józsué, a főpap és a nemzetségek fejei azt felelték erre, hogy lehetetlen megengedni nekik a közreműködést a templomépítésben, mert csak ők, a zsidók kaptak megbízást a templom helyreállítására, előbb Cyrustól, most pedig Dariustól, de szívesen megengedik nekik, ha kívánják, hogy Istent imádják a templomban, mert csak ennyiben vállalnak közösséget velük, mint általában mindenkivel, aki a templomba jön, hogy Istenhez imádkozzék.

Mikor a kutaiak – tulajdonképpen szamaritánusok voltak – megkapták ezt a feleletet, haragra lobbantak és Syria népeit rávették: kérjék meg a satrapákat, hogy mint már Cyrus és Kambyzes alatt megtörtént, lassítsák meg a templom építését, és a zsidóknak munkájuk közben támasszanak nehézségeket és akadályokat. Ebben az időben Syria és Phoinikia helytartója, Tátanáj, Jeruzsálembé érkezett, Stárbuzánáj és még néhány más férfi kíséretében. Ezek megkérdezték a zsidók előljáróit, ki engedte meg nekik, hogy ilyen templomot építsenek, hiszen ez inkább erődítménynek tűnik, mint templomnak, és miért vették körül oszlopcsarnokokkal, a várost pedig ilyen erős fallal? Zorobábel és Józsué főpap azt felelte nekik, hogy ők a mindenható Isten szolgái, és a templom, amelyet

legboldogabb életű és legerényesebb királyuk épített annak idején, sokáig épségben állt ezen a helyen. De midőn őseik vétkeztek Isten ellen, Nabukodonozor, a babyloniak és chaldeusok királya, elfoglalta és elpusztította a várost, feldúlta és felégette a templomot, és a népet Babylonba hurcolta fogságba. Azonban Cyrus, aki követte őt Babylonia és Perzsia trónján, írásban adott parancsot, hogy építsék fel újra a templomot, és átadta a Nabukodonozortól elrabolt összes fogadalmi ajándékot és edényt Zorobábelnek és kincstárosának, Mithridatesnek, hogy vigyék Jeruzsálembe és helyezték el újra az újjáépített templomban. És hogy mindezt minél gyorsabban végrehajtsák, megparancsolta Sássábászárnak, hogy menjen Jeruzsálembe, és gondoskodjék a templomról. Ez azután Cyrus levelével azonnal oda is utazott és lerakatta az alapokat; azóta szorgalmasan építkeztek, azonban ellenségeik rosszindulata miatt még mindig nem készültek el az építkezéssel. Ha tehát helyesnek tartják, írják meg ezt Dáriusnak, hogy nézzen utána a királyi krónikában és győződjék meg róla, hogy a tiszta igazságot mondják.

Zorobábelnek és a főpapnak ezekre az ellenvetéseire Tátanáj és kísérői elhatározták, hogy nem akadályozzák meg az építkezést, amíg hírt nem adtak mindenről Darius királynak; és azonnal mindent megírtak neki. Midőn azonban a zsidók megrémültek, és attól tartottak, hogy a király megbánja a templom és a város újjáépítését, Aggeus és Zakariás próféták, akik akkor éppen közöttük éltek, bátorságot öntöttek beléjük, és Isten ígérete szerint hirdették nekik, hogy a perzsáktól semmi bántódásuk sem esik. A próféták szavaiban bízva szorgalmasan tovább építkeztek; egyetlenegy napra sem hagyták abba a munkát.

Ezenközben a szamaritánusok levelet írtak Dáriusnak, és bepanaszolták a zsidókat, hogy megerősítik a várost, és hogy a templom most már jobban hasonlít erődítményhez, mint szentélyhez. Azt is hangoztatták, hogy az építkezés a királynak nem érdeke, és mellékelték Kambyses levelét, amelyben megtiltotta a templomépítést, mert Jeruzsálem újjáépítését veszélyesnek tartotta a maga szempontjából. Mikor Darius elolvasta Tátanáj és hivatalársai levelét, megparancsolta, hogy kutassanak adatok után a királyi levéltárban. Kutatás közben a médiái Ekbatanában egy erődítményben krónikát találtak, amelyben ez a feljegyzés volt: „Cyrus király uralkodásának első évében megparancsolta, hogy a jeruzsálemi templomot az oltárral együtt építsék fel, hatvan könyök magasságban és szélességben, és hogy három-három réteg csiszolt márvány és egy-egy réteg hazai fa kerüljön egymás fölé, és hogy a költségeket a királyi kincstárból fedezzék. Továbbá megparancsolta, hogy vigyék vissza Jeruzsálembe azokat az edényeket, amelyeket Nabukodonozor elrabolt a templomból és Babylonba hurcolt. Ennek az elintézését Sássábászár, Syria és Phoinikia helytartóira és helyetteseire bízta, azzal, hogy ők maguk maradjanak távol a várostól, de a zsidókat, Isten szolgáit és előljáróikat engedjék a templomépítésnél nyugodtan dolgozni. Továbbá megparancsolta, hogy a munka támogatására szállítsanak nekik a tartományok adójából, amelyet ezek a tisztviselők kezeltek, az áldozatokhoz bikákat, kosokat, bárányokat, bakokat, búzalisztet, olajat, bort és minden egyebet, amire a papoknak szükségük lehet. Ezért a zsidók imádkozzanak Istenhez a király és a perzsák jólétéért. Aki vét e rendelkezések ellen, azt fogják el, feszítsék keresztre, birtokát pedig kobozzák el a király javára. Ezenfelül maga is imádkozott Istenhez, hogy pusztítson el mindenkit, aki a templomépítkezést akadályozni merészelné, hogy így visszariassza őket a büntől.”

Mikor Darius megtalálta ezeket a feljegyzéseket Cyrus krónikájában, Tátanájnak és hivatalársainak ezt válaszolta: „Darius király üdvözlétet küldi Tátanáj helytartójának, Stárbuzánájnak és hivatalársaiknak: Mellékelten megküldöm nektek annak a levélnek a másolatát, amelyet Cyrus krónikájában találtam, s azt akarom, hogy mindent úgy

hajtsatok végre, ahogy ebben a levélben meg van írva.

Isten áldjon benneteket.” Mikor Tátanáj és hivataltársai ebből a levélből világosan megismerték a király akaratát, elhatározták, hogy pontosan végrehajtják. Ennélfogva előmozdították a szent munkát, és támogatták a zsidók véneit és előjáróit, úgy, hogy az építkezést a legnagyobb szorgalom árán hét év alatt befejezték, mint ahogy Aggeus és Zakariás próféta Isten rendeléséből megjövendölte és Cyrus és Darius király megparancsolta. Darius uralkodásának kilencedik évében a tizenkettedik hónap huszonharmadik napján, amelynek a neve nálunk Adar, a makedónoknál pedig Dystros, a papok, a leviták és az egész izraelita nép, régi szerencsájük visszatéréseért és hálából azért, hogy a szolgaság után visszakapták a megújított templomot, száz bikát, kétszáz kost, négyszáz bárányt és a tizenkét törzs számának megfelelően – ugyanis ennyi törzsük volt az izraelitáknak – tizenkét bakot áldozott fel bűnért való áldozatul. Ezután a papok és a leviták Mózes törvénye szerint ajtónállókat rendeltek minden bejáráthoz, mert a zsidók a templom körül a belső szentély oszlopcsarnokát is újra felépítették.

Midőn pedig közeledett a kovásztalan kenyerek ünnepe, az első hónapban, amelyet a makedónok Xanthikosnak, mi pedig Nisánnak nevezünk, a többi városokból is Jeruzsálembe sereglett az egész nép. Itt megülték az ünnepet, miután asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt ősi szokás szerint önmagukat is alávetették a tisztulásnak; a hónap tizennegyedik napján bemutatták az úgynevezett pászkaáldozatot, s azután hét napig ünnepeltek, és nem sajnálták a költségeket. Egészen elég áldozatot is mutattak be Istennek, hasonlóképpen hálaáldozatot azért, hogy visszavezette őket hazájukba, s visszaadta ősi törvényeiket, a perzsa királyt pedig jóindulatra hangolta irántuk. Ezentúl pedig Jeruzsálem lakói az istentiszteletet megint a régi fénnel ülték meg. Államalkotmányuk vegyes volt, részben arisztokratikus, részben oligarchikus; mert a főpapok álltak az állam élén, amíg a hasmoneusok utódai nem nyerték el a királyi méltóságot. Mielőtt a népet fogságba hurcolták, Saultól és Dávidtól kezdve ötszázhuszonkét esztendeig, hat hónapig és tíz napig királyok uralkodtak. A királyok előtt a népet bírák kormányozták és ez az alkotmány Mózes és Józsué fővezér halála után több mint ötszáz évig érvényben volt. Ez történt a zsidókkal, akik Cyrus és Darius alatt visszatértek a fogságból.

Azonban a szamaritánusok, akik rendkívül ellenségesen és rosszindulattal viseltettek a zsidók iránt, sok bajt okoztak nekik; mert elbizakodtak gazdagságukban és abban, hogy rokonságban vannak a perzsákkal, hiszen Perzsiából származtak: megtagadták a járulékok beszolgáltatását, amiket a király parancsára az áldozatok céljaira kellett fizetniük a zsidóknak, és értették a módját, hogy megnyerjék maguknak a királyi tisztviselőket, mint ahogy egyébként sem szalasztottak el egyetlen alkalmat sem, hogy a zsidóknak közvetve vagy közvetlenül ne ártsanak. Ezért a jeruzsálemiek elhatározták, hogy követeket küldenek Darius királyhoz, és bepanaszolják a szamaritánusokat. Erre a célra követséget választottak, amely Zorobábelből és négy előkelő zsidóból állt. Mikor a király végighallgatta panaszait a szamaritánusok ellen, elbocsátotta őket, leveleket adott nekik tisztviselőihez és a samariai tanácshoz, s ennek ez volt a szövege: „Darius király samariai tisztviselőihez: Tangárhoz, Sembábhhoz, Sádrághoz, Belonhoz s tisztviselőtársaikhoz. A zsidók követei, Zorobábel, Ananiás és Márdokeus bepanaszoltak benneteket, hogy zaklattátok őket a templomépítésben, és nem fizettétek meg az áldozati járulékokat, holott én megparancsoltam. Ennélfogva megparancsolom: mihelyt a levelet elolvastátok, adjatok ki mindent a samariai királyi kincstárból, ami a papok véleménye szerint szükséges az áldozatokhoz, hogy ne kelljen abbahagyniuk a mindennapi áldozatokat s naponta imádkozhassanak Istenhez értem és népemért.” Ez volt a levél szövege.

ESZTER ÉS MÁRDOKEUS

XI, 6. Xerxes halála után az uralkodást fia, Cyrus vette át, akit a görögök Artaxerxesnek neveznek. Amíg ő uralkodott a perzsákon, a zsidók egész népe majdnem elpusztult, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt. Ennek az okát mindjárt előadom. Előbb azonban el kell mondanom; hogyan vett feleségül a király egy királyi nemzetségből való zsidó hajadont,⁷⁴ akiről azt mondják, hogy megmentette népünket. Mikor Artaxerxes trónra lépett és kinevezte mind a százhuszonhét satrapát, Indiától egészen Etiópiáig, uralkodásának harmadik évében barátait, a meghódolt perzsákat és azoknak fejedelmeit meghívta, és száznyolcvan napig tartó ünnepet rendezett nekik, amint az királyhoz illik, aki meg akarja mutatni gazdagságát. Azután hét napig vendégelte az idegen népeket és azoknak követeit Susában. A lakoma így folyt le: A király sátrat veretett, amelynek váza arany- és ezüstoszlopokból, kárpitja pedig vászomból és bíborból volt; a sátorban sok tízezer hely volt. A lakománál drágakövekkel kirakott aranyserlegeket használtak, amiket nézni is gyönyörűség. A szolgáknak megparancsolta a király, hogy senkit se kényszerítsenek ivásra azzal, hogy sűrűn öntenek nekik bort, mint ahogy a perzsáknál szokásos, hanem bízzák a vendégekre, hogy úgy mulassanak, ahogy akarnak. Országszerte hírnököket küldött szét, és kihirdette, hogy legyen munkaszünet és bizonyos számú munkanapot királysága tiszteletére ünnepnapként üljenek meg. Az asszonyoknak is ünnepet rendezett a palotában Vasti királyné. Mivel a királyné káprázatosan szép volt, a király meg akarta mutatni vendégeinek, behívatta a lakomához, de a királyné vonakodott bemenni – mert a perzsa törvények tiltják, hogy idegenek meglássák a bennszülött asszonyokat –, s akárhány heréltet küldött is a király feleségéhez, mégiscsak szobájában maradt, és semmi áron sem akart kijönni. A király haragra lobbant, véget vetett a lakomának, felkelt, magához rendelte a hét perzsát, akiknek a törvény magyarázata volt a kötelességük. Ezeknél panaszt emelt felesége ellen, hogy megsértette őt azzal, hogy hiába hívta ismételten a lakomához, egyetlenegyszer sem jelent meg; felszólította tehát őket, magyarázzák meg neki, hogy a törvény szerint milyen ítélet alá esik a királyné. A hét közül az egyik, Mámukán nevű, kijelentette, hogy a királyné viselkedése nemcsak a királyra hoz szégyent, hanem a perzsákra is, mert így megtörténhetik, hogy feleségeik majd lekezelően bánnak velük, mert a királyné példájának láttára – ő ugyanis ellened, mindenki ura ellen vétkezett – egyetlen asszony sem fog már tiszteletet tanúsítani férje iránt. Azt ajánlotta tehát a királynak, hogy a királynét makacskodásáért szigorúan büntesse meg, és valamennyi alattvalójának hirdesse ki, hogy milyen ítélettel sújtotta. Ennek értelmében elhatározták, hogy a király eltaszítja Vastit, és más nőnek ajándékozza a királynéi méltóságot.

Mivel azonban a király nagyon szerette Vastit, nem egykönnyen tudott beletörődni abba, hogy elváljon tőle. Azonban a törvény miatt most már nem lehetett megváltoztatni elhatározását, s nem maradt más hátra, mint keseregni szerencsétlenségén, aminek ő maga volt az oka. Mikor belső emberei ilyen rosszkedvűnek látták, azt tanácsolták neki, hogy felejtse el Vasti emlékét és szerelmét, hiszen már úgyis hiába, azután pedig az egész országban kerestesse össze a legszebb és legbájosabb hajadonokat, és ezek közül a leggyönyörűbbet vegye feleségül. Mert minél hamarabb vesz új feleséget, annál hamarabb kihűl benne a szerelem első felesége iránt és hamarosan átszáll majd a másokra. Ez a tanács kedvére volt a királynak, tehát megbízást adott, hogy birodalma legszebb szüzeit keressék ki és vezessék hozzá. Sokat összegyűjtöttek, s köztük volt Babylonban egy teljesen árva leány, akit nagybátyja, Márdokeus nevelt. Ez a Márdokeus Benjámintörzsből származott és a legelőkelőbb zsidók közé tartozott. Eszter – ez volt a leány neve – feltűnő szépségű leány volt és gyönyörű arcvonásaival mindenkinek a

figyelmét magára vonta. Rábízták egy heréltnek a gondozására s ez nagy igyekezettel gondoskodott is róla, és ellátta bőségesen illatszerekkel s drága kenőcsökkel, amikre egy női testnek szüksége lehet. Ugyanígy gondozták a többi leányt is – összesen négyszázan voltak –, mégpedig hat hónapig. Mikor ez az idő letelt, és úgy gondolták, hogy a hajadonok már kellőképpen elő vannak készítve és méltók a király ágyához, naponta másikat küldtek be hozzá. A király azonban, miután magáévá tette őket, sorra valamennyit visszaküldte a heréltnek. De mikor Eszter ment be hozzá, annyira megtetszett neki és olyan szerelemre lobbant iránta, hogy törvényes feleségül választotta, és uralkodásának hetedik évében, a tizenkettedik hónapban, amelynek Adar a neve, feleségül is vette. Azután valamennyi néphez hírnököket küldött, hogy jelentsék nekik nászát. A perzsákat pedig, valamint a népek előkelőit ez alkalommal egy egész hónapig ünnepélyesen vendégelte. Miután új feleségét bevezették a palotába, fejére tette a királyi koronát, és Eszter mostantól kezdve a királynál lakott, de nem árulta el neki, hogy melyik népből származik. Ekkor nagybátyja ugyancsak a perzsiái Susába költözött Babylonból, letelepedett, és naponta megfordult a királyi palotában, hogy érdeklődjék a királyné hogyléte felől, mert úgy szerette, mint tulajdon leányát.

Ebben az időben a király rendeletet adott ki, hogy egyetlen alattvalója se közeledhetik hozzá, mikor a trónon ül, ha nem hívatta. Ennélfogva alabárdosokkal vette körül magát, hogy nyomban megfenyítsék azt, aki megszegi a rendeletet. Maga a király aranypalcát tartott kezében, s ha meg akart menteni valakit, aki hívatlanul bejött hozzá, ezt kinyújtotta felé. Akit ezzel megérintett, az megmenekült. Azt hiszem, erről elég is ennyit mondanom.

Bizonyos idő múlva Bágátán és Tares, a király két heréltje, összeesküdött ellene. Azonban Barnabás, az egyik herélt szolgálója, aki zsidó származású volt, megneszelte az összeesküvést, és elárulta a királyné nagybátyjának, aki Eszter útján feljelentette az összeesküvőket a királynál. A király igen megrémült, azonnal vizsgálatot indított, és megállapította, hogy a feljelentés alapos. Erre a két heréltet keresztre feszíttette; megmentőjét, Márdokeust pedig, azért mert megmentette az életét, azzal jutalmazta, hogy krónikásaival beíratta az évkönyvekbe, a királyi palotában lakást adott neki és felvette belső barátai sorába.

Akkoriban az volt a szokás, hogy Ámadáti fia, Ámán előtt, aki született ámálekita volt, valahányszor a királyhoz ment, a perzsák és az idegenek is kötelesek voltak hódol a-tuk jeléül leborulni. Ez a tiszteletadás Artaxerxes parancsa értelmében történt így. Márdokeusnak azonban, mivel bölcs ember volt és tisztelte népének törvényeit, sehogy sem volt inyére, hogy embernek így hódoljon. Ámán észrevette ezt a viselkedését, és megkérdezte, hová való. Amikor meghallotta, hogy Márdokeus zsidó, haragra lobbant emiatt, és szemére vetette, hogy bár a szabad perzsák megadják neki a hódolatot, ő, rabszolga létére megtagadja. Tehát; hogy bosszút álljon Márdokeuson, nem érte be azzal, hogy ennek az egy embernek a megbüntetését követelje a királytól, hanem elhatározta, hogy az egész népet kiirtja, mert már amúgy is gyűlölte a zsidókat, mivel az ámálekíták népét, amelyből ő is származott, a zsidók irtották ki. Tehát elment a királyhoz, és panaszt emelt, hogy birodalmában szétszórtan él egy gyalázatos nép, amely egészen elkülönül és nem keveredik a többivel, és nem imádja azokat az isteneket, amelyeket többi alattvalói, nem is engedelmeskedik törvényeiknek, hanem erkölcsi és intézményei miatt a perzsa népnek és minden más népnek ellensége. Azután így folytatta: „Ha jót akarsz tenni alattvalóiddal, parancsold meg, hogy ezt a népet egy szálig kiirtsák, és egyetlenegy se maradjon belőlük, még rabszolga és hadifogoly se. De hogy semmi kárt ne szenvedj amiatt, mert elveszítéd az adójövedelmedet, amit ők fizetnének, felajánlom, hogy vagyonomból negyvenezer ezüst talentumot befizetek oda, ahová akarod. Szívesen

megfosztom magam ettől az összegtől, ha a birodalom megszabadul ettől a mételetől és végre békében élhet.”

Miután Ámán előadta kérését, a király azt mondta, hogy csak tartsa meg a pénzét, a zsidókkal pedig tegyen, amit akar. Ámán, mikor kérése így teljesült, a király nevében azonnal rendeletet küldött valamennyi néphez ezzel a szöveggel: „Artaxerxes, a nagy király a százhuszonhét satrapának Indiától Etiópiáig: Miután sok nép és ország uralmát elnyertem, de sohasem uralkodtam alattvalóimon gőgösen és kegyetlenül, hanem mindig szelíden és jóságosan, s békét szereztem nekik és a törvények oltalmát, abban is fáradoztam, hogy örökre biztosítsam nekik mindezeket a javakat. Most azonban Ámán, aki bölcsessége és igazságossága miatt nagy becsületben áll előttem, s hűségéért és ragaszkodásáért rangban közvetlenül utánam következik, jelentette nekem, hogy népem között él egy ellenséges nép, amely a törvényeket megveti, a királynak nem engedelmességek, a maga szokásai szerint él, államunkat gyűlöli, és alattomos terveket sző ellenünk. Tehát megparancsolom, hogy az atyai barátomtól, Ámántól megjelölt embereket feleségestül és gyermekestül ölessétek meg, és egyetlenegynek se kegyelmezzetek. Nehogy pedig a szájalom arra indítson, hogy parancsom ellen cselekedjete! Ez pedig történjék meg a jövő év tizenkettedik hónapjának tizenharmadik napján, hogy ellenségeink valamennyien – bárhol legyenek is – ugyanazon a napon pusztuljanak el, és mi a jövőben ettől a mételetől biztonságban élhessünk.” Miután ezt a rendeletet az egész országban kihirdették, mindenütt intézkedtek, hogy a zsidókat a megállapított napon kiirtsák, és Susában is készülődtek. Eközben a király és Ámán lakomákkal és tivornyákkal szórakoztak, mialatt a városban nagy volt az izgalom.

Mikor Márdokeus értesült, hogy mi készül, megszaggatta ruháit, zsákba öltözött, hamut hintett a fejére, s így ment át a városon, közben pedig kiáltozott, hogy ki akarnak irtani egy népet, amely senkit sem bántott. Így ért a királyi palotához, ott megállt, mert ilyen ruhában nem volt szabad belépnie. Ugyanígy tettek a többi zsidók is azokban a városokban, ahol az említett rendeletet kihirdették, és sírtak és jajveszékelték a nekik szánt végzet miatt. Mikor a királynénak jelentették, milyen siralmas állapotban álldogál Márdokeus a palota előtt, nagy izgalom vett erőt rajta és embereivel ruhát küldött ki neki. De Márdokeus nem volt hajlandó levetni rongyait, mert még nem múlt el az a csapás, ami miatt így öltözött. Akkor a királyné az Áták nevű heréltet küldte ki hozzá, aki éppen a közelében volt, és megkérdezte Márdokeustól, miféle baj érte, hogy így jajveszékél s még az ő kérésére sem hajlandó levetni rongyait. Márdokeus megmondta a heréltnek, hogy fájdalmának oka a zsidók ellen kiadott, az egész országra érvényes királyi rendelet s az a körülmény, hogy Ámán a zsidók kiirtása fejében pénzt ígért a királynak. Aztán beküldte Eszternek a Susában kihirdetett rendelet másolatát, és kérte, járjon közben a királynál, és ne restelljen a nép megmentéséért alázatosan könyörögni, mert ezzel talán elháríthatja a zsidók pusztulását. Mert Ámán, aki a király után az első ember, úgy megrágalmazta a zsidókat, hogy a király rettenetesen haragszik rájuk. Eszter ennek hallatára megüzente Márdokeusnak, hogy a király már igen régen nem hívatta magához, pedig mindenki halál fia, aki hivatlanul bemegy hozzá, ha a király nem nyújtja felé az aranypalcát, mert meg akar kegyelmezni neki; tudniillik ha valaki hivatlanul bemegy s ezt teszi vele a király, nem végezteti ki, hanem megbocsát neki s így megmenekül. Márdokeus a herélttel, aki Eszter üzenetét hozta, azt üzente vissza, hogy ne törődjön a maga életével, hanem inkább egész népének megmentésével. Ha ezt nem teszi meg, Isten akkor is tudja a módját, hogy megmentse népét, de őt ma-^{*} gát, családjával együtt éppen azok fogják elpusztítani, akikkel most nem akar törődni. Erre Eszter ugyanazzal a szolgálóval megüzente neki, hogy menjen Susába, hívja össze az ott lakó zsidókat, rendeljen háromnapos böjtöt, és ezalatt minden ételtől és italtól teljesen

tartózkodjanak. Ugyanezt teszi majd ő is szolgálóleányaival és akkor a rendelet ellenére is bemegy a királyhoz, még akkor is, ha halállal lakol érte.

Márdokeus Eszter parancsa szerint bűntörténetet rendelt el, és a néppel együtt imádkozott Istenhez, hogy ne engedje elpusztulni, hanem mentse meg a romlástól, mint ahogy régebben is annyiszor gondoskodott már róla és megbocsátotta vétkeit. Mert a nép most nem a maga bűne miatt jutott halálos veszedelembé, hanem ő egymaga idézte fel Ámán haragját, mert nem borult földre előtte s nem akarta megadni neki azt a tiszteletet, amellyel csak Istenhez szabad közeledni. Ezért háborodott fel Ámán annyira azok ellen is, akik semmit sem vétkeztek a törvények ellen. Az egész nép is könyörögve kérte Istent, legyen kegyes hozzá, és óvja meg az országban lakó izraelitákat a fenyegető veszedelemtől, tudniillik mindig csak ez lebegett szemeik előtt és egyre jobban közeledett is. Eszter ugyancsak földre vetette magát, gyászruhát öltött, három napig megtagadott magától ételtitelt és kényelmet, és az ősi törvények szerint szívből imádkozott Istenhez, könyörüljön meg rajta, és ha majd alázatosan könyörög a királynak, sikerüljön meggyőznie őt, külsejét pedig ruházza fel még nagyobb szépséggel, mint amilyen volt, hogy ezzel a két eszközzel lecsillapítsa a király esetleges haragját, és honfitársait megmentse a fenyegető veszedelemtől. Támasszon Isten a királyban gyűlöletet azok ellen, akik ellenségei a zsidóknak és ki akarják őket irtani, ha a király továbbra is ilyen rossz véleményrel lesz felőlük.

Miután Eszter három napig így imádkozott Istenhez, letette a gyászruhát, más ruhába öltözött; kicsinosította magát, mint királynéhoz illik, és elment a királyhoz; két szolgálóleánya kísérte; egyikre könnyedén rátámaszkodott, a másik pedig mögötte járt és ujjai hegyével ruhája uszályát fogta. Arcán pirosság égett, báj és királyi szépség sugárzott róla. Szorongó érzéssel lépett be a királyhoz, és mikor meglátta arannyal hímzett és drágakövekkel kirakott díszruhájában a trónuson, szinte még félelmetesebbnek tűnt fel előtte. És midőn a király zordon tekintettel és haragtól kigyúlt arccal ránézett, rémületében elvesztette eszméletét, és hangtalanul omlott a szolgálóleányok karjaiba. Ekkor, úgy hiszem, Isten rendelkezéséből, hirtelen megváltozott a király hangulata, és aggódni kezdett, hogy talán a félelem miatt valami baja esett a királynénak; fölugrott trónjáról, átölelte Esztert és gyöngéd szavakkal szólt hozzá, emberelje meg magát, s ne féljen semmi rossztól azért, mert hívatlanul jött hozzá, mert az a bizonyos törvény csak alattvalói számára van, a királynéra azonban, aki vele egyenrangú, nem vonatkozik. Mialatt így beszélt, Eszternek kezébe adta jogarát és a törvény rendelkezése szerint megérintette pálcájával a nyakát, hogy elűzze félelmét. Midőn Eszter magához tért, így beszélt: „Uram, nem mondhatom meg, mi történt velem hirtelen. Mikor ilyen hatalmasnak, felségesnek és félelmetesnek láttalak, elhagyott az erőm és elájultam.” Ezeket a szavakat is csak nagy nehezen és elhaló hangon tudta kimondani, s ez a királyt még jobban aggasztotta és megzavarta, úgy, hogy biztatta Esztert, szedje össze magát, és legyen meggyőződve róla, hogy akár a fél országát is odaadja neki, ha kívánja. De Eszter csak arra kérte, hogy ebédeljen nála bizalmas emberével, Ámánal, mivel lakomát készíttetett. A király nyomban teljesítette kérését és elmentek hozzá. Mikor már asztalnál ültek, és ittak is, megkérdezte Esztert, mondja meg neki, mit kíván, mert mindent megad neki, még akkor is, ha birodalmának a felét kéri. De Eszter kijelentette, hogy szívesebben adná elő holnap a kérését, ha a király megint nála ebédelne Ámánal.

A király meg is ígérte, és Ámán nagy örömmel távozott, mert Eszter csak őt hívta meg a királlyal együtt asztalához, és mert rajta kívül senki sem részesült még ilyen megtiszteltetésben. De mikor a kapuban megpillantotta Márdokeust, aki szokása szerint most sem hódolt neki, rendkívül felháborodott. Amint hazaért, azonnal magához hívatta

Záres nevű feleségét és barátait, és elmondotta nekik, milyen, kizárólag neki szóló megtiszteltetésben részesült a király és királyné részéről, mert Eszter a királlyal együtt csak őt hívta meg asztalához, sőt másnapra megint meghívta. De mindez nem szerez neki valódi örömet mindaddig, ameddig ezt a zsidó Márdokeust ott látja álldogálni a palota kapujában. Erre Záres azt tanácsolta neki, hogy ácsoltasson ötven könyök magas bitófát, és másnap eszközölje ki a királytól, hogy Márdokeust felakasszák. Ez a javaslat nagyon is kedvére való volt, tehát rögtön megparancsolta szolgálainak, hogy csináljanak ekkora bitófát és állítsák fel udvarában, hogy arra akasztassa fel Márdokeust. Ez rögtön meg is történt. Isten azonban megghiúsította Ámán aljas reménykedését, mert ismerte a jövőt, és örömét lelte az elkövetkezőkben. A király a most következő éjjel nem tudott aludni, s mivel nem akarta az időt semmittevéssel tölteni, hanem valami birodalma számára is hasznosat akart csinálni, elhatározta, hogy birodalma történetével fog foglalkozni; meghagyta tehát egyik jegyzőjének, hogy hozza be őseinek krónikáját és a saját tetteit tartalmazó feljegyzéseket, és olvasson fel belőlük. Midőn a jegyző olvasott, először is olyan emberre bukkant, aki valami kiváló tette jutalmául elnyerte egy tartomány kormányzóságát; a tartomány nevét is feljegyezték. Azután egy másik emberről olvasott, aki hűsége jutalmául ajándékot kapott, és ez után következett annak az összeesküvésnek a története, amelyet Bágátán és Táres szőtt a király ellen, s amelyet Márdokeus leplezett le. Mikor a jegyző éppen itt tartott, és át akart térni egy másik eseményre, a király félbeszakította és megkérdezte, milyen jutalmat kapott Márdokeus. A jegyző azt mondta, hogy semmit; erre a király abbahagyta vele az olvasást, és megkérdezte a testőröket, hány óra lehet. Mikor meghallotta, hogy itt a reggel, megparancsolta: jelentsék neki, ha valamelyik barátja már itt van a kapuban. Történt pedig, hogy éppen ott volt Ámán; korábban jött, mint rendesen, hogy Márdokeus halálbüntetését jóváhagyassa. Mikor pedig a szolgák jelentették a királynak, hogy Ámán az udvarban van, magához hívatta és így szólt hozzá: „Mivel te vagy egyetlen igaz barátom, adj nekem tanácsot, hogyan tiszteljem meg rangomhoz méltón azt, akit különösképpen szeretek.” Ámán, aki csak arra gondolhatott, hogy róla van szó, hiszen a király őt szerette különösképpen, így felelt: „Leghelyesebbnek tartom, ha azt az embert, akit szeretsz és – mint mondod – különösen meg akarsz tisztelni, lóra ülteted, királyi ruhádba öltözteted és aranyláncot akasztasz a nyakába, azután pedig valamelyik bizalmas főembered lovagoljon vele végig a városon és kiáltsa ezt: így megbecsüli a király azt, akit meg akar tisztelni.” Ámán abban a reményben tette ezt a javaslatot, hogy a király neki szánta ezt a megtiszteltetést. A király azonban, akinek a javaslat tetszett, így szólt hozzá: „Menj tehát, vedd a lovat, a ruhát és a láncot, keresd fel a zsidó Márdokeust, tedd meg vele mindazt, amit javasoltál, lovagolj előtte és hirdesd az ő kitüntetését. Hiszen bizalmas főemberem vagy, tehát hajtsd végre, amit tanácsoltál. Márdokeus pedig azért részesüljön ebben a megtiszteltetésben, mert megmentette az életemet.” Ámán erre a váratlan parancsra meghökkent, megzavarodott és szinte megbénult döbbenetében: a lóval, a bíborruhával és az aranylánccal elindult, és ott találta Márdokeust a kapu előtt, zsákruhában. Felszólította, hogy vesse le és öltse magára a bíborruhát, de Márdokeus, aki még nem tudta, mi történt, és arra gondolt, hogy ez csak csúfolódik vele, rákiáltott: „Ó, te, a világ leggyalázatosabb embere, hát nem elég neked a mi szenvedésünk, még ki is akarsz csúfolni?” De mivel Ámán megmagyarázta neki, hogy a király azért részesíti ebben a jutalomban, mert a két herélt összeesküvésének leleplezésével megmentette az életét, felöltötte a bíborruhát, amelyet különben csak a király szokott viselni, felvette az arany nyakláncot, lóra szállt és körbelovagolt a városon, Ámán pedig előtte lovagolt és kikiáltotta, hogy ebben a megtiszteltetésben részesíti a király azt, akit szeret és megbecsül. Miután így bejárták az egész várost, Márdokeus a királyhoz ment, Ámán

pedig szégyenletében hazakotródott, és könnyek között mesélte el feleségének és barátainak, hogy mi történt vele. Ezek azt mondták, hogy most már bizonyára nem állhat bosszút Márdokeuson, mert azt az Isten védelmezi.

Miközben még erről beszélgettek, megérkeztek Eszter heréltjei, hogy Ámánt a lakomára hívják. Az egyik közülük, akinek Hárbóna volt a neve, látta Ámán házában a felállított bitófát, amelyet ez Márdokeusnak szánt, s megkérdezte az egyik szolgát, kinek állították fel. Mikor meghallotta, hogy a bitófát a királyné nagybátyjának szánták, mert Ámán éppen a király beleegyezését kéri kivégzéséhez, megőrizte nyugalma. A király tehát Ámánal együtt leült a lakomához, és felszólította a királynét, mondja meg neki, milyen kegyet kíván tőle, mert mindent megkap, amit csak akar. Ekkor megeredt Eszter panasza, hogy milyen nagy veszedelemben forog népe; megmondta, hogy egész népével együtt őt is pusztulásra szánták s éppen ezért akar szót emelni honfitársai érdekében; nem zaklatná a királyt, ha keserű rabszolgaságba adta volna el őket, mert ez még nem is olyan nagy baj, de könyörögve kéri, hogy mentse meg őket a haláltól. A királynak arra a kérdésére, hogy ki adott erre parancsot, nyíltan bepanaszolta Ámánt, és megvádolta, hogy pusztá gonoszságból eszelt ki ilyen merényletet a zsidók ellen. A király éktelen haragra gerjedt, fölugrott az asztaltól és kirohant a kertbe. Ámán könyörögve kérte Esztert, bocsásson meg neki vétkeiért, mert most persze fölismerte, milyen veszedelemben került. Amint tehát odaborult a királyné heverőjére, hogy kérését előadja, hirtelen visszajött a király, s mikor meglátta, felháborodottan ráivallt: „Ó, te gyalázatos ember, még a feleségemen is erőszakot akarsz elkövetni?” Ámán megdöbbsent és nem jött hang a torkára. Ekkor belépett Hárbóna, a herélt és Amannak szemére lobbantotta, hogy az udvarában bitófát állított, hogy felakasztassa Márdokeust; ezt pedig a szolgálja árulta el, mikor ő, Hárbóna, ott járt, hogy meghívja a lakomára. A bitófa ötven könyök magas. A király ennek hallatára elhatározta, hogy Ámánt ugyanazzal a büntetéssel sújtja, amelyet ez Márdokeusnak szánt. Tehát kiadta a parancsot, hogy Ámánt azonnal akasszák fel arra az akasztófára. Itt eszembe ötlük: íme, mily csodálatosak Isten útjai; megismerhetjük ebből igazságosságát és bölcsességét, mert nem csupán megbüntette Ámán aljasságát, hanem azt a büntetést, amelyet másnak szánt, visszahárította rá. És így bizonyosgot tett az emberek előtt, hogy aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Így pusztult el Ámán, mert visszaélt a királynál élvezett tekintélyével. Vagyonát Artaxerxes a királynénak adományozta. Ezután magához hívatta Márdokeust – mert közben Eszter felfedte férje előtt, milyen rokoni kapcsolat fűzi Márdokeushoz – és átadta neki azt a gyűrűt, amelyet régebben Amannak adományozott, a királyné pedig neki adta Ámán birtokait, a királyt pedig kérte, hogy most már a zsidó népet is szabadítsa meg halálos rettegetől, amelyet Amannak, Ámadáti fiának az egész országban közhírré tett rendelete keltett bennük; mert ha elpusztítják hazájukat és honfitársaikat kiirtják, akkor ő sem akar tovább élni. A király megígérte neki, hogy mindent megakadályoz, ami kedve vagy akarata ellenére volna; csak írjon le mindent a zsidók ügyében, amit jónak lát, és pedig a király nevében. Az írásra üsse rá a királyi pecsétet és tegye közhírré az egész birodalomban. Mert nincs ember, aki ha a király pecsétjével megerősített levelet elolvassa, ellene merészseljen cselekedni. Eszter tehát behívatta a királyi jegyzőket, és meghagyta nekik, hogy a zsidók érdekében valamennyi néphez és a százhuszonhét tartomány satrapáihoz Indiától egészen Etiópiáig, valamint a helytartókhoz és fejedelmekhez a következő rendeletet írják: „Artaxerxes, a nagy király, a fejedelmeknek és minden hívének királyi üdvözlét küldi! Sokan, akiket királyaik elhalmoztak a legnagyobb jótéteményekkel és megtiszteltetésekkel, arra vetemedtek, hogy nem csupán zsarnoki módon bántak alattvalóikkal, hanem attól sem riadtak vissza, hogy jótétemények ellen áskálódjanak, és ezzel csúful hálátlanoknak mutatkoztak. Elbizakodtak váratlan

szerencsájukban, vétkeztek azok ellen, akiknek köszönhatték, és azt hiszik, hogy az ilyesmi titokban maradhat Isten előtt, és megmenekülhetnek az ő bosszújától. Egyesek, akiket az uralkodó irántuk való jóindulatában főméltóságokkal bízott meg, ha személyes gyűlöletet tápláltak egy-egy ember iránt, félrevezették pártfogóikat, s hamis vádakkal és rágalomokkal rávették, hogy haragjukat ártatlanok ellen fordítsák és ezeket halálra ítéljék. Ezek pedig nem régi időben történt események vagy olyanok, amelyeket mendemondákból ismertünk meg, hanem az ilyen gázságokat szemünk láttára páratlan vakmerőséggel követték el, és ezért elhatároztam, hogy a jövőben sem rágalomnak, sem hamis vádaknak–; sem mások sugalmazásainak nem adok hitelt, hanem csak hiteles tények alapján ítélek, s jutalmakat és büntetéseket is csak a tények, nem pedig szóbeszéd alapján osztogatok. Így Ámán is, Ámadáti fia, aki ámálekita volt, tehát nem perzsa származású, és itt, mint a király vendégbarátja, a legnagyobb megbecsülésben részesült, annyira, hogy idővel atyámnak nevezték s térdhajtással köszöntötték, s mint rangban utánam következőt királyi megtiszteltetésben részesítették, nem tudta elviselni szerencsáját, nem tudott bölcs mérsékletet tanúsítani, hanem arra vetemedett, hogy el akarta venni az életemet és trónomat, holott nekem köszönhette hatalmát, és orozva el akarta tenni láb alól meg-mentőmet, Márdokeust, valamint hitvestársamat és uralkodótársamat, Eszter királynét gonosz ármánnyal meg akarta öletni. Midőn tehát így meg akart fosztani barátaimtól, az volt a szándéka, hogy a királyi hatalmat valaki másra ruházza. Mivel meg vagyok győződve róla, hogy a zsidók, akiket ez a bűnöző ki akart irtani, nem gonosztevők, hanem emberséges törvények alatt élnek és tisztelik Istent, aki nekem és őseimnek biztosította a királyságot, ennél fogva nem csupán felmentem őket ama büntetés alól, amelyet Ámán rendelete rájuk rótt, hanem megadok nekik minden tiszteletet, s megparancsolom, hogy mindenkit, aki bármiképpen is vétkezik ellenük, Susa kapui előtt családjával együtt keresztre feszítsenek: így tanulja meg, hogy a mindenütt jelenlévő Isten az, aki ezt a büntetést ráróttá. Nektek pedig megparancsolom, hogy ennek a rendeletnek a másolatait birodalmamnak minden részébe juttassátok el, és ne csak éppen engedjétek a zsidókat békében élni törvényeik szerint, hanem támogassátok is őket, ha bosszút akarnak állni azokon, akik igazságtalanul bántak velük. Ez pedig történjék azon a napon, amelyet Isten mostantól fogva gyásznapp helyett megmenekülésük emlékéül örömnappal rendelt nekik, tudniillik Adar, vagyis a tizenkettedik hónap tizenharmadik napján. Ez a nap mindazoknak, akik híven ragaszkodnak hozzám, legyen az örömnappjuk, azoknak azonban, akik gázságon törnek a fejüket, a bosszú napja legyen. Azt akarom, hogy minden nép és minden város vegye tudomásul, hogy ha nem engedelmeskedik a rendeletemben foglalt parancsoknak, tűzzel-vassal elpusztítatom. Ezt a rendeletet birodalmam minden tartományában fel kell olvasni, és ama bizonyos meghatározott napon a zsidók mind készüljenek fel, hogy ellenségeiken bosszút álljanak.”

A lovas hírnökök, akiknek a feladata volt ezt a rendeletet kézbesíteni, azonnal útnak indultak és hamarosan célhoz is értek. Mikor a zsidók Susában megpillantották Márdokeust királyi ruhában, aranykoronával és nyaklánccal, látták, hogy a király mennyire megtiszteli, s maguk is vele örvendeztek.⁷⁵ Még fokozódott az ujjongás, mikor a városokban és tartományokban is értesültek a zsidók a király rendeletéről; az is megtörtént, hogy néhány nép annyira megijedt a zsidóktól, hogy átvette a körülméletés szokását, hogy ezen a réven nagyobb biztonságban élhessen. Mert a tizenkettedik hónap, vagyis a zsidóknál Adar, a makedónoknál pedig Dystros hó tizenharmadik napján a zsidóknak szabad volt megölni ellenségeiket, mivel éppen ezen a napon akarták kiirtani őket: így hirdették ezt a király hírnökei. A zsidók most nagy tiszteletben álltak a satrapák, királyok, fejedelmek és királyi jegyzők előtt; mert félték Márdokeustól és ez

józságra és önmérsékletre kényszerítette őket. Miután tehát minden tartományban kihirdették a király rendeletét, a zsidók magában Susában körülbelül ötszáz ellenségüket gyilkolták le. A király közölte feleségével, hogy a városban mekkora a meggyilkoltak száma, és hozzátette: még nincs tudomása róla, mi történt a tartományokban, és megkérdezte, vajon nem kíván-e még valamit, mert mindent azonnal teljesíteni fog. Eszter csak arra kérte, engedje meg a zsidóknak, hogy másnap is gyilkolhassák még megmaradt ellenségeiket és Ámán tíz fiát keresztre feszíthessék. A király még ezt is megengedte a zsidóknak, mert Esztertől semmit sem akart megtagadni. A zsidók tehát Adar hónap tizennegyedik napján megint összegyülekeztek és megint körülbelül háromszáz ellenségüket gyilkolták meg, de vagyonukhoz hozzá sem nyúltak. A tartományokban és a többi városokban lakó zsidók hetvenötezer ellenségüket ölték meg, és mivel ez a hónap tizenharmadik napján történt, a tizennegyediket ünnepként ülték meg; a susai zsidók még tizenötödikét is ünnepnapul csatolták az előzőkhöz. Innen van, hogy még ma is az egész földkerekségen ünnepélyesen megülik a zsidók ezt a két napot és ekkor egymást kölcsönösen megajándékozzák. Márdokeus tudniillik írt az Artaxerxes birodalmában élő valamennyi zsidónak, hogy mindkét napot ünnepeljék meg: ezt a szokást örökül hagyták utódaikra is, hogy az ünnepet örök időkre megüljék és el ne felejtsek. Mivel pedig ezen a két napon akarta őket Ámán kiirtani, helyesen teszik, hogy most, mikor a veszedelemtől megszabadultak és ellenségeiken bosszút álltak, ezeket a napokat megünneplik és hálát adnak Istennek. Ezért ünneplik a zsidók az említett napokat és Purim-napoknak⁷⁶ nevezik. Márdokeus pedig továbbra is nagy tiszteletben állott a királynál és megosztotta vele az uralkodást és a királynéhoz bejáratos volt. Így történt, hogy a zsidók helyzete reményükön felül megjavult. Im ez történt Artaxerxes király uralkodása alatt.

NAGY SÁNDOR ÉS A ZSIDÓK

XI, 7. Miután Éliásib főpap meghalt, a főpapi méltóságban fia, Jójáda következett utána, s mikor ez is elköltözött az életből, ennek fia, Jóhánán lett a főpap; ez volt az oka, hogy Bábata, Artaxerxes⁷⁷ fővezére a templomot megszenteltelenítette, és a zsidókat olyan szolgáltatás teljesítésére kényszerítette, hogy mindennap, mielőtt az áldozatot bemutatják, minden bárány után kötelesek voltak ötven drachmát fizetni a közpénztárból. Ez pedig így történt: Jó-hánánnak volt egy testvére, Józsué, akinek barátja, Bágata megígérte, hogy megszerzi neki a főpapi méltóságot. Józsué ebben az ígéletben bizakodva a templomban civakodni kezdett testvérével, Jóhánánnal, és annyira felizgatta, hogy ez haragjában agyonütötte őt. Ez annál bűnösebb cselekedet volt Jóhánán részéről testvérével szemben, mert ő maga a főpapi méltóságot töltötte be, és annál borzalmasabb, mert sem a görögöknél, sem a barbároknál soha ilyen istentelen és gyalázatos cselekedetet nem követtek el. Ezért is engedte meg Isten, hogy emiatt az egész népet leigázzák és a templomot a perzsák megszenteltelenítsék. Mert mihelyt Bágata, Artaxerxes fővezére megtudta, hogy Jóhánán zsidó főpap megölte öccsét a templomban, azonnal megjelent a zsidók között, és felháborodottan így rivallt rájuk: „Tehát merészeltek a tulajdon templomotokban gyilkosságot elkövetni!” Mikor pedig be akart lépni a templomba, igyekeztek visszatartani ettől, de odafordult hozzájuk és így szólt: „Nem vagyok-e tisztább, mint az az ember, aki a templomban gyilkosságot követett el?” – és e szavakkal belépett a templomba. A Józsuén elkövetett gyilkosság kapóra jött Bágatának, hogy a zsidókat hét esztendeig szolgaságban tartsa.

Jóhánán halála után fia, Jójáda nyerte el a főpapi méltóságot. Ennek volt egy Manasszé nevű testvére, akihez Szánábállát – az a satrapa, akit Darius, a legutóbbi király, Samariába küldött: kutai ember s tudvalevőleg ezektől származtak a szamaritánusok –

szívesen feleségül adta leányát, Nikasót. Mivel látta, hogy Jeruzsálem híres város és királyai az asszireknek és Coelesyria lakosainak sok bajt okoztak, szívesen odaadta Nikaso nevű leányát, abban a reményben, hogy ez a házasság lesz majd a záloga annak, hogy az egész zsidó nép jóindulatot tanúsít iránta.

XI, 8. Ebben az időben Fülöp makedón királyt Algáiban orozva meggyilkolta az Orestes nemzetségből való Kerastos fia, Pausanias. Utána fia, Sándor következett a trónon; ez átkelt a Hellespontoson, és Darius hadvezéreit legyőzte a Granikosnál. Azután megtámadta Lybiát, meghódította Ióniát, átvonult Karián és betört Pamphyliába, amint ezt már mások megírták.

Jeruzsálem vezető vénei azonban túrhetetlennek tartották, hogy főpapjuk testvérének, Jójádának, aki idegen nőt vett feleségül, része legyen a papi méltóságban, tehát fellázadtak ellene. Mert az volt a felfogásuk, hogy ez a házasság mindazoknak, akik meg akarják szegni a házassági törvényeket, jó ürügy lesz, hogy külföldi nőket vegyenek el, hiszen a házassági törvények megszegése és az idegen nőkkel kötött házasság volt az oka előbbi fogságuknak és sok szenvedésüknek is. Tehát követelték Manasszétól, hogy váljon el feleségétől, vagy soha többé ne végezzen oltári szolgálatot. Mivel pedig a főpap éppen úgy haragudott emiatt, mint a nép, sőt meg is tiltotta testvérének, hogy az oltárhoz lépjen, Manasszé elment apósához, Szánábálláthoz, és értésére adta, hogy nagyon szereti ugyan leányát, Nikasót, de nem akarja elveszíteni miatta papi méltóságát, amelyet az ő népe körében nagy tekintély övez és amely ugyanabban a családban száll apáról fiúra. Erre Szánábállát megígérte neki, hogy ha Manasszé megtartja leányát feleségül, nemcsak biztosítja neki a papi méltóságot, hanem megteszi főpappá és helytartóvá is azokban a tartományokban, amelyeket ő kormányoz, továbbá Samaria legmagasabb hegyén, a Garizim hegyen olyan templomot épít, mégpedig Darius király beleegyezésével, amely méltó párja lesz a jeruzsáleminek. Manasszét csábították ezek az ígéretek, és ott maradt Szánábállátnál, abban a reményben, hogy Darius kegyelméből megkapja a főpapi méltóságot, mert Szánábállát már nagyon öreg volt. Mivel pedig még sok pap és izraelita volt, aki ily módon házasodott, Jeruzsálemben meglehetősen nyugtalanság támadt, mert ezek mind átpártoltak Manasszéhoz, Szánábállát pedig pénzzel, szántófölddel és házhellyel támogatta őket, mert szívesen megtett mindent veje kedvéért.

Mikor ez idő tájt Darius értesült, hogy Sándor átkelt a HellésPontoson, a Granikosnál megverte hadvezéreit, és most tovább nyomul előre, összegyűjtötte lovasságát és gyalogságát, hogy szembeszálljon a makedónokkal, mielőtt még egész Ázsiát meghódítják. Átkelt az Eufráton, átvonult a kilikai Taurus hegységen, és ennek a tartománynak a határában várta az ellenséget, hogy itt ütközzék meg vele. Szánábállát örült Darius felvonulásának, és kilátásba helyezte Manasszének ígérete teljesítését, mielőtt Darius legyőzi az ellenséget és visszatér; tudniillik ő is, mint Ázsiában mindenki, abban a meggyőződésben élt, hogy a makedónok nem mernek harcba bocsátkozni a perzsák óriási hadseregével. De egészen másképp történt, mint ahogy várták. Mert a makedónok megverték a királyt, hadseregének nagy részét elvesztette, s ő maga, miután anyja, felesége és gyerekei fogságba estek, kénytelen volt Perzsiába menekülni. Sándor most Syriába vonult, elfoglalta Damaszkuszt, hatalmába kerítette Sidont, ostrom alá vette Týrust,⁷⁸ s innen levelet írt a zsidók főpapjának: követelte, hogy küldjön hozzá segédcsapatokat, szállítson a hadseregének élelmiszereket, és most neki teljesítsen olyan szolgáltatásokat, aminőket régebben Dáriusnak teljesített; így megnyerheti a makedónok barátságát, s nem fogja megbánni készségét. Mivel azonban a főpap a követeknek, akik a levelet hozták, azt válaszolta, hogy ő esküvel kötelezte magát Dáriusnak, hogy sohase ragad fegyvert ellene, s amíg Darius él, ezt az esküjét nem szegi

meg, Sándor haragra lobbant. Elhatározta, hogy Tyrus alól – amelyet már majdnem sikerült elfoglalnia – nem vonul ugyan el, azonban megfenyegette a főpapot, hogy mihelyt Tyrust elfoglalta, hadseregét a zsidó főpap ellen vezeti, és majd megtanít mindenkit, kinek kell hűséget esküdniök. Aztán fokozott erővel folytatta az ostromot, s végre bevette Tyrust, rendet teremtett a városban, Gaza ellen vonult és ostrom alá fogta; a város helyőrségének Bâtis volt a parancsnoka.

Szánábállát most elérkezettnek látta az időt szándéka megvalósítására, tehát elpártolt Dariustól, és nyolcezer katonájával csatlakozott Sándorhoz, aki akkor éppen Tyrus ostromához készült. Kijelentette neki, hogy a kormányzása alatt álló tartományokat hajlandó átadni és Darius helyett Sándort ismerni el urának. Mivel a király kegyesen fogadta, Szánábállát nekibátorodott, és szóba hozta tulajdonképpen szándékát; elmondta, hogy van egy veje, Manasszé, Jójáda zsidó főpap testvére, és van nála még sok zsidó, akik szívesen építenének templomot az ő tartományában. Ez pedig a királynak csak előnyös lehet, mert így a zsidók ereje kettéoszlik, holott ez a nép, ha összetart és egységes, sok bajt okozhat a királyoknak, mint ahogy ez már az asszír királyok történetében be is bizonyosodott. Miután tehát Sándor megadta beleegyezését, Szánábállát nagy sebbel-lobbal felépítette a templomot, megtette Manasszét főpappnak, és úgy gondolta, hogy ezzel leánya jövőbeli gyermekeinek a lehető legnagyobb örökséget biztosította. Közben Tyrus ostromával hét, Gaza ostromával pedig két hónap telt el. Szánábállát meghalt, Sándor pedig Gaza elfoglalása után azonnal Jeruzsálem ellen indult. Mikor Jójáda főpap értesült erről, félt és megzavarodott, hogy hogyan álljon a makedónok szeme elé, mivel a király a múltkori elutasító válasz miatt haragudott rá. Tehát imádságokat parancsolt a népnek, áldozatokat mutatott be velük együtt, és könyörgött Istennek, hogy védelmezze meg népét és mentse meg a fenyegető veszedelemtől. Mikor az áldozat után éjjeli nyugalomra tért, álmában bátorította Isten, hogy csak ne féljen, díszítse fel a várost és nyissa meg a kapukat; aztán a lakosok fehér ruhában, maga pedig a papokkal együtt templomi díszruhában vonuljon a király elé s ne tartsanak semmitől, mert Isten maga gondoskodik róluk. Mikor Jójáda felébredt, nagyon megörvendezett, és örömeiben mindenkivel közölte, milyen megbízást kapott álmában. Azután pedig felkészült a király érkezésére.

Mikor hírért vette, hogy a király már nincs messze a várostól, a papokkal és a város népével együtt más népeknél soha nem látott ünnepélyes menetben vonult ki a városból egészen addig a helyig, amelynek Szafim a neve. Ez a név görögül Skopos, vagyis annyit jelent, mint kilátó, tudniillik innen egész Jeruzsálemet át lehet tekinteni a templommal együtt. A király hadseregében lévő phoinikiaiak és chaldeusok bizonyosra vették, hogy Sándor haragjában megengedi nekik, hogy a várost kifosszák és a főpapot meggyilkolják, de ennek éppen az ellenkezője történt. Mert mikor Sándor messziről megpillantotta a fehér ruhás tömeget, a bisszus-ruhás papokat és a főpapot kék-arany díszruhájában, süvegével és az aranypártával, amelybe bele volt vésve Isten neve, egyedül elébük ment, hódolt Isten nevének és mindenekelőtt a főpapot köszöntötte. És mivel a zsidók is valamennyien egyhangúlag köszöntötték és körülözönlötték Sándort, Syria királyai és a többiek elámultak, és arra gondoltak, hogy a király bizonyára megzavarodott. Csak Parmenion⁷⁹ nem tett így, hanem odalépett Sándorhoz s megkérdezte, hogy ő, akinek az egész világ hódol, miért borul le a zsidó főpap előtt. Erre a király így felelt: „Nem őt imádtam én, hanem Istent, akinek ő a főpapja. Ezt a főpapot ugyanebben az öltözetben láttam már álmomban, midőn a makedoniai Dionban voltam. S mivel már akkor azon töprengtem, hogyan hódíthatnám meg Ázsiát, ez azt tanácsolta, hogy ne habozzam, hanem bátran keljek át a tengeren: ő maga mutatja majd az utat hadseregemnek, és megszerzi nekem az uralmat Perzsia felett. Mivel pedig más embert sohasem láttam még

ilyen öltözékben, amint őt megpillantottam, rögtön eszembe jutott álmom és az ő jövődölése, és tudom, hogy hadjáratomat Isten parancsára indítottam meg, továbbá, hogy Dariust legyőzöm, a perzsák hatalmát megtöröm és minden szándékomat megvalósítom.” Miután így megfelelt Parmenionnak, kezét nyújtott a főpapa, a zsidók kíséretében bevonult a városba, a főpap utasítása szerint áldozott Istennek és a főpapot és a papokat a legnagyobb tisztelettel tüntette ki. Mikor megmutatták neki Dániel könyvét azzal a jövődöléssel, hogy egy görög ember pusztítja el majd a perzsa birodalmat, azt mondta, hogy ő maga ez a görög, és örömmel bocsátotta el a népet. Másnap azonban megint összehívta őket és felszólította, hogy kívánjanak ajándékokat, amennyit csak akarnak. Mikor pedig a főpap azt kérte, hogy ősi törvényeik szerint élhessenek és minden hetedik évben mentesek legyenek a szolgáltatásoktól, Sándor ezt a kérését szívesen teljesítette. Mikor továbbá arra kérték, engedje meg a Babylonban és Médiában élő zsidóknak is, hogy törvényeik szerint éljenek, azt ugyancsak megengedte. Azután közölte a néppel, hogy ha vannak, akik hadseregében akarnak katonáskodni, szívesen magával viszi őket, és a hadseregben is megtarthatják ősi szokásaikat és azok szerint élhetnek. Erre sokan beálltak hadseregébe katonának.

Miután Sándor Jeruzsálemben az ügyeket elrendezte, tovább vezette hadseregét a szomszéd városok ellen. És mivel minden város, ahova csak eljutott, örömmel fogadta, a szamaritánusok – akiknek fővárosa a Garizim hegyen lévő Szichem volt, ahol zsidó szökevények laktak –, arra a hírre, hogy Sándor oly tisztelettel bánt a zsidókkal, elhatározták, hogy zsidóknak adják ki magukat. Tudniillik, mint már előbb is említettem, a szamaritánusok jelleme ilyen: ha a zsidóknak rosszul megy a soruk, hallani sem akarnak a rokonságról, s ezzel tulajdonképpen helyes álláspontot foglalnak el; mihelyt azonban a zsidók viszonyai javulnak, azon nyomban csatlakoznak hozzájuk, rokonaiknak nevezik magukat, és arra hivatkoznak, hogy József utódaitól, Efraímtól és Manasszétól származnak. Éppen ezért most is nagy tisztelettel és lelkesedéssel járultak a király elé Jeruzsálem közelében. Miután Sándor megdicsérte buzgóságukat, a szichemieket azokkal a katonákkal együtt, akiket Szánábállát küldött hozzá, eléje járultak és kérték: látogassa meg városukat és tisztelje meg templomukat jelenlétével. Erre a király megígérte, hogy visszajövet meglátogatja őket. De mikor most már azt is kérték, hogy engedje el nekik is minden hetedik évben az adójukat, mert ebben az évben nem vetnek, a király megkérdezte: kicsodák, hogy ilyesmit kérnek; erre azt felelték, hogy héberek, de a szichemieket Szidóniáknak is szokták nevezni. A király tovább faggatta őket, hogy vajon zsidók-e. Mikor pedig erre tagadó választ adtak, így szólt: „A zsidóknak megadtam ama bizonyos könnyítéseket. De ha visszatérek és alaposabban tájékozodom felőletek, akkor majd meglátom, mire határozom el magam.” Ezzel elbocsátotta a szichemieket, Szánábállát katonáinak pedig megparancsolta, hogy kövessék Egyiptomba, mert ott akar nekik földet juttatni. Ezt nem sokkal utóbb meg is tette Thebaisban, és ezekre a katonákra bízta a tartomány védelmét.

Sándor halála után utódai felosztották birodalmát. De a Garizim hegyi templom megmaradt, és ha Jeruzsálemben valaki ellen tiltott eledelek élvezése, a Sabbat megszenteltségtelenítése, vagy egyéb hasonló bűn miatt vádat emeltek, Szichembe menekült, azzal, hogy igazságtalanul száműzték. Ebben az időben halt meg Jójáda főpap is, és a főpapi méltóságban fia, Oniás követte. Ez idő tájt ez történt Jeruzsálemben.

AZ ALEXANDRIAI ZSIDÓK ÉS A BIBLIA GÖRÖG FORDÍTÁSA

XII, 1. Miután Sándor makedón király a perzsa birodalmat meghódította és Júdeában a fent említett módon rendet teremtett, meghalt, és utódai felosztották birodalmát: Antigonos kapta Ázsiát, Seleukos Babylont és a szomszédos népeket, Lysimachos a

helléspontosi tartományokat, Kassandrosz Makedoniát, Ptolemaeus Lagi pedig Egyiptomot. Mivel azonban ezek hamarosan összekülönböztek egymással és a hatalom miatt viszály támadt köztük, hosszas háborúk keletkeztek, amelyek nagy sanyarúságot hoztak a városokra és sok ember életébe kerültek. Így Ptolemaeus Lagi, aki Sótérnek, vagyis Megmentőnek nevezte magát, Szíriával éppen az ellenkezőjét cselekedte annak, amit ez a neve jelentett. Jeruzsálemet csellel és alattomosással elfoglalta, tudniillik Sabbat napján vonult be a városba, mintha áldozatot akarna bemutatni; a zsidók pedig nem állták útját, mert nem tekintették ellenségnek, nem is gondoltak semmi rosszra, és az ünnepnap miatt gyanútlanul pihentek és szórakoztak. Így aztán kardcsapás nélkül foglalta el a várost, és keményen és kegyetlenül bánt el vele. Ezt bizonyítja a knidosi Agatharchides is, aki Sándor utódainak, a diadochosoknak a történetét megírta, és azt a szemrehányást teszi nekünk, hogy babonánk⁸⁰ miatt veszítettük el szabadságunkat. Ezt írja: „Van egy nép, amely zsidónak nevezi magát s a nagy és jól megerősített Jeruzsálem városában lakik. Ez a nép szó nélkül tűrte, hogy a város Ptolemaeus birtokába jusson, mert lakói nem ragadtak fegyvert, hanem elavult babonájuk miatt inkább alávetették magukat ennek a kegyetlen zsarnokságnak.” Így ír Agatharchides népünkről. De, hogy visszatérjek Ptolemaeushoz: Júdea hegyeiben, Jeruzsálem környékén, Samariában és a Garizim hegyen sok embert összefogdosott és mind áttelepítette Egyiptomba. S mivel abból a feleletből, amelyet Sándor követői kaptak Jeruzsálemben Dariusz legyőzése után, látta, milyen fényes példát mutattak a jeruzsálemiek, mikor híven megtartották esküjüket és hűségeseznek bizonyultak, sokat közülük helyőrségekbe osztott be, egyenjogúsította az alexandriai makedónokkal, s megeskette őket, hogy utódaihoz is hívek maradnak. A többi zsidó közül is sokan önként Egyiptomba költöztek, részben, mert ez az ország igen termékeny volt, részben pedig, mert bíztak Ptolemaeus bőkezűségében. Később azonban utódai között – akik szilárdan ragaszkodtak ősi szokásaikhoz – és a szamaritánusok között viszálykodás tört ki, s végül is háborúra került a sor, mert a jeruzsálemiek szent helynek tekintették templomukat, s azt akarták, hogy mindenki oda küldje áldozatát, a szamaritánusok pedig ugyanezt a jelleget követelték a Garizim hegyen épült templomnak.

XII, 2. Miután Sándor tizenkét évig, utóda, Ptolemaeus Sótér negyven évig uralkodott, Ptolemaeus Philadelphus került Egyiptom trónjára és harminckilenc évig uralkodott. Ő volt az, aki görögre fordíttatta a zsidók törvényeit és szabadon bocsátotta az egyiptomi szolgaságban sínylődő jeruzsálemieket, szám szerint százhuszezer embert, és pedig a következő okból: Demetrios Phalereus, a királyi könyvtár igazgatója, abban fáradozott, hogy lehetőleg a világ minden könyvét összegyűjtse, és mindent megvásárolt, ami úgy tűnt, hogy tanulmányozásra érdemes és megtetszett a királynak, aki szenvedélyes könyvgyűjtő volt. Midőn Ptolemaeus egyszer megkérdezte, hogy hány tízezer könyvet vásárolt már össze, azzal válaszolt, hogy eddig már kétszázezer darabot, de reméli, hogy nemsokára eléri az ötszázezres számot; azt is megtudta, hogy a zsidóknak számos könyvük van a szokásaikról; ezeket érdemes volna tanulmányozni és elhelyezni a királyi könyvtárban, mivel azonban héber nyelvűek és héber betűkkel vannak írva, nagyon nehéz volna őket görögre fordítani. Mert ámbár a zsidók írása nagyon hasonlít a szír íráshoz és a nyelvük sem sokban különbözik a szír nyelvtől, nyelvük és írásuk mégis egészen sajátos. Mindazonáltal a királyt, mivel elegendő pénze van a költségek fedezésére, semmi sem tarthatja vissza, hogy ezeket a könyveket le ne fordíttassa és be ne sorolja könyvtárába. Mivel a királynak nagyon kedvére volt Demetrios buzgósága, hogy a könyvek számát szaporítsa, levelet írt a zsidók főpapjának, hogy engedje meg szent könyveik használatát. Egy bizonyos Aristaios, akit a király különösen szeretett szerénységéért, már többször föltette magában, hogy megkéri a királyt, bocsássa

szabadon a birodalmában fogva tartott zsidókat. Mivel most úgy gondolta, hogy itt a kedvező alkalom kérése előterjesztésére, mindenekelőtt megbeszélte a dolgot a királyi testőrség parancsnokaival, a tarentumi Sosibiosszal és Andreasszal, és megkérte őket, támogassák kérését a királynál. Célja érdekében felhasználta a királynak imént említett tervét, elment Ptolemaeushoz és így beszélt hozzá: „Király, ne alakoskodjunk, beszéljünk őszintén. Ha mi a zsidók törvényeit a te kedvedért nem csupán lemásolni, hanem lefordíttatni is akarjuk, hogyan tehetjük meg ezt mindaddig, amíg országodban olyan rengeteg zsidó él szolgasorban? Jószívú és nemes lelkű férfiú vagy, tehát nem eshetik nehezedre megszabadítani őket nyomorúságukból. Hosszas kutatással sikerült megállapítanom, hogy ugyanaz az Isten kormányozza a te országodat is, aki a zsidóknak törvényeit adta. Ezt az Istent, a világegyetem teremtőjét tisztelik ők is és tiszteljük mi is, és Zeusnak nevezzük, és helyesen adtuk neki ezt a nevet, mert ő lehel mindenbe az életet.⁸¹ Isten dicsőségére tehát add vissza a hazájukat azoknak, akik őt különösképpen szeretik, hogy atyáik országában örvendezhessenek életüknek. De ne hidd, hogy azért terjesztem eléd ezt a kérést, mert talán rokonságban vagyok ezzel a néppel, vagy belőle származtam; csak azért kérlek erre, mert valamennyien Isten teremtményei vagyunk és mert tudom, hogy örömet leli azokban, akik jót cselekszenek.”

Miután Aristaios így beszélt, a király barátságosan és derűsen tekintett rá és megkérdezte: „Mit gondolsz, hány tízezer zsidót kellene szabadon bocsátani?” Erre Andreas, aki véletlenül jelen volt, közbeszólt, hogy valamivel többet százezernél. „Hát akkor – kérdezte a király – valóban olyan csekély ajándékot kértél tőlem, Aristaios?” Mikor azonban Sosibios és a többi jelenlévő azt mondta, hogy nagylelkűségéhez méltó módon kell hálát adnia Istennek, akinek királyságát köszönheti, a király örömmel beleegyezett, és megparancsolta, hogy mikor legközelebb zsoldot fizetnek a katonáknak, az őrizetükben levő foglyokért is fizessenek nekik fejenként százhusz drachmát. Aristaios kérése ügyében pedig megígérte neki, hogy rendeletet ad ki, amely majd eleget tesz az ő kérésének és Isten akaratának is. Kijelentette, hogy nemcsak azokat a zsidókat akarja szabadon bocsátani, akiket atyja és az ő katonái hurcoltak fogságba, hanem azokat is, akik már azelőtt országában laktak, vagy pedig későbbben kerültek oda. Mikor pedig közölték vele, hogy a szabadon bocsátás költsége több mint négyszáz talentum, ezt az összeget azonnal engedélyezte. Hogy pedig a király nagylelkűségét kellőképpen megörökítsék, elhatározták, hogy rendeletének egy másolatát áthagyományozzák az utókorra; ennek a szövege így hangzik: „Mindenkí, aki atyámmal részt vett a Syria és Phoinikia elleni hadjáratban, és Júdea elpusztítása után foglyokat hozott magával városainkba, vagy a falura, bocsássa azokat szabadon. Ugyancsak szabadon kell bocsátani mindazokat a zsidókat, akik már előbb országomban laktak, továbbá azokat, akik vétel útján jutottak országomba. A tulajdonos fejenként minden zsidóért százhusz drachmát kap. Ezt a katonáknak a zsolddal együtt fizetik ki, a többieknek pedig váltságdíj címén a királyi kincstárból. Tudniillik az a meggyőződésem, hogy ezek atyám akarata ellenére és jogtalanul kerültek rabszolgasorba, és a garázdálkodó katonák tönkretették országukat s nagy hasznot húztak abból, hogy ezeket rabszolgául ide hurcolták Egyiptomba. Az igazság kedvéért és szánalomból a jogtalanul leigázottak iránt, ezennel megparancsolom mindazoknak, akiknek zsidó rabszolgáik vannak, hogy ezeket az említett váltságdíj fejében azonnal bocsássák szabadon, és senki se szálljon szembe ezzel a paranccsal, hanem pontosan teljesítse. Rendeletem kihirdetése után három nappal a szabadon bocsátottak kötelesek személyesen jelentkezni az illetékes hatóságnál, hogy megkapják felszabadító levelüket, mert meggyőződésem, hogy ez az intézkedésem minden dolgomban javamra válik. Aki e parancs ellenére cselekszik, azt ki-ki tetszése szerint följelentheti, és elrendelem, hogy vagyontát kobozzák el a királyi

kincstár javára.” Mikor ezt a rendeletet legelőször is a királynak felolvasták, általában megnyerte tetszését, azonban hiányzott belőle a rendelkezés azokra a zsidókra vonatkozólag, akiket régebben, vagy később hurcoltak el Júdeából; a király tehát jóságában és nagylelkűségében ezzel még kiegészítette a rendeletet. Aztán parancsot adott, hogy utalványozzák ki a hivatalnokoknak és királyi pénztárosoknak a váltságdíjul szánt óriási összeget. Ez rögtön megtörtént, és így alig hét nap alatt végre is hajtották a király rendeletét. Váltságdíjul több mint négyszázhatvan talentumot fizettek ki; a zsidók gazdái tudniillik a gyermekek fejében is követelték a százhusz drachmát a királyi rendelet értelmében, amely ezt a járulékot fejenként vetette ki.

Miután mindent igen pontosan végrehajtottak a király szándéka szerint, felszólította Demetrioszt, hogy most már adja elő írásban javaslatát a zsidók könyveire vonatkozólag; tudniillik a Ptolemaeusok mindent nagyon pontosan és körülményesen intéztek. Ezért tartottam szükségesnek közölni itt nem csupán Demetrios beadványát és az ebben az ügyben váltott leveleket, hanem a fogadalmi ajándékok számát és költségeit, hogy mindenki megítélhesse, milyen fejedelmi módon bőkezű volt az ajándékozó, milyen kiváló volt a művészi munka s milyen tehetségesek voltak a művészek. A beadvány így hangzott: „Demetrios a nagy királynak. Király, mivel azt a megbízást adtad nekem, hogy összegyűjtssem a könyvtárad kiegészítésére szükséges könyveket és kellő gondossággal felkutassam mindazt, ami még hiányzik, én a legnagyobb szorgalommal elvégeztem a munkát és jelentem, hogy egyebek közt hiányoznak még a zsidók törvényei; mert ezek számukra érhetetlenek, mivel héber írással és héber nyelven vannak megírva. Mivel királyi gondoskodásod ezekre a könyvekre nem terjedt ki, másolat sem készült róluk; lehetséges, hogy eddig úgy tájékoztattak téged, hogy ezek a könyvtár gyarapítására nem is túlságosan fontosak. Azonban feltétlenül figyelmedre kell méltatnod ezeket is, mert ez a törvénygyűjtemény olyan, hogy a legnagyobb bölcsességről és erkölcsi tisztaságról tesz bizonyosságot, mintha magától Istentől származnék. Éppen ezért, mint az abderai Hekataios bizonyítja, sem a költők, sem a történetírók nem említik ezeket – valamint azokat a férfiakat sem, akik e könyvek előírásai szerint az alkotmányt berendezték –, mivelhogy e törvénygyűjteményt mindig tiszteletre méltónak és szentnek tartották, úgy, hogy avatatlanok nem volt szabad szájára vennie. Ha tehát helyesnek tartod, király, írd a zsidók főpapjának, hogy küldjön neked minden törzsből hat öreget, akik a törvénykönyvben kiválóan járatosak. Tőlük majd megtudjuk ezeknek a könyveknek a pontos és hű szövegét és megkapjuk hiteles magyarázatukat, hogy kívánságodat méltó módon teljesíthessük.”

Miután Demetrios átnyújtotta ezt az iratot, a király megparancsolta, hogy írjanak ebben az ügyben Eleázár zsidó főpapnak és egyúttal értesítsék az Egyiptomban lévő zsidó rabszolgák szabadon bocsátásáról is. Egyúttal a király ötven talentum aranyat és óriási mennyiségű drágakövet küldött, hogy ezekből serlegeket, korsókat és csészéket készítsenek, és megparancsolta a drágaköves ládák öreinek, engedjék meg a művészeknek, hogy tetszésük szerint válogassanak azokból. Ezenfelül a király száz talentumnyi összeget utalványozott ki a templomnak áldozatok bemutatására és egyéb szükségletekre. Mielőtt azonban az egyes ajándékokat leírnám, mindenekelőtt ide akarom iktatni az Eleázár főpaphoz intézett levél szövegét. Eleázár a következő módon nyerte el tisztségét: Óniás főpap halála után fia, Simon lett az utóda, aki istenfélelméért és népe iránt tanúsított jóságáért az „igaz” melléknevet kapta. Mikor ez meghalt, fia, Óniás még kiskorú volt, úgy, hogy bátyja Eleázár nyerte el a főpapi méltóságot, akiről itt éppen szó van. Ptolemaeus tehát a következő levelet intézte hozzá: „Ptolemaeus király üdvözlétét küldi Eleázár főpapnak. Országomban sok zsidó él, akiket a győztes perzsák rabszolgaságba hurcoltak, atyám azonban megbecsülte őket; részben nagyobb zsolddal

hadiszolgálatra kötelezte őket, részben pedig azokat, akik vele mentek Egyiptomba, az egyiptomiak fékentartására a várakba helyezte helyőrségül. Mikor én trónra kerültem, honfitársaidal is, mint valamennyi alattvalómmal jóságosan bántam; több mint százezret, aki közülük rabszolgasorban élt, szabadon bocsátottam, és saját kincstáramból fizettem meg gazdáiknak a váltságdíjat. Miután szabadon bocsátattam őket, akik koruknál fogva alkalmasak voltak a fegyveres szolgálatra, besoroztam katonáknak, néhányat pedig, akik hűségükkel kiérdemelték ezt a kitüntetést, udvari embereim sorába emeltem, abban a meggyőződésben, hogy Istennek kedves és pompás ajándékot adtam ezzel, s e révén örömet szerezvén neki, megnyerhetem kegyelmét. Tehát ezeknek, valamint a világ valamennyi zsidójának kedvére kívánok tenni, mikor arra határozom magam, hogy törvénykönyveteket héber nyelvből görög nyelvre fordítatom és könyvtáramba besorozom. Szívességet tennél nekem, ha minden törzsből hat meglett korú és éppen ezért törvénytudó férfiút küldenél nekem, akik pontosan le tudnák fordítani a törvénykönyveket. Ha ezt megvalósítom, azt hiszem, nagy hírnevet szerzek veled. Elküldöm ez ügyben hozzád Andreast, testőrségem parancsnokát és Aristaeust, ezt a két tekintélyes férfiút, hogy részletesen megbeszélhessétek ezt a dolgot, egyúttal küldök neked száz talentum ezüstöt fogadalmi ajándékkul a templom számára és abból a célból, hogy áldozatokat mutassatok be. Nagyon szívesen venném, ha te is megírnád erre vonatkozó észrevételeidet.”

Miután Eleázár megkapta a király levelét, túlradó szívességgel válaszolt rá: „Eleázár főpap üdvözetét küldi Ptolemaeus királynak. Kívánok jó egészséget neked, Arsinoe királynénak és gyermekeidnek. Leveled vétele után nagyon megörültem szándékodnak, és a levelet mindjárt felolvastam a nyilvános gyűlésben, hogy a nép is tudomást szerezzen istenfélelmedről. Megmutattam a népnek küldeményedet, a húsz arany- és harminc ezüstcsészét, az öt korsót, a fogadalmi ajándékoknak szánt asztalt, valamint az áldozatok bemutatására és a templom szükségleteire adományozott száz talentumot, amit a te bizalmas barátaid, a tiszteletre méltó, nemes, tudós és hozzád méltó erényes férfiak, Andreas és Aristaeus meghoztak nekünk. Tudd meg tehát, hogy erőmtől telhetőleg mindent szívesen megteszek, ami szándékaidat előmozdíthatja, hogy lerójam a köteles hálát honfitársaim iránt tanúsított jótéteményeidért. Éppen ezért azonnal áldozatot mutattam be érted, húgodért, gyermekeidért és barátaidért, és a nép velem együtt imádkozott Istenhez, hogy minden kívánságod teljesüljön, országod békét élvezzen és törvényeink lefordítása oly szerencsés véget érjen, mint akard. Kiválasztottam minden törzsből hat idős férfiút, akiket a törvénykönyvekkel együtt elküldök hozzád. Jámberságottól és igazságosságodtól elvárom, hogy a fordítás elkészülte után a törvénykönyveket visszaküldöd és gondoskodói az én kiküldöttem biztonságáról. Isten áldjon.” [...]

[...] Az öregek nem csupán a király csodálatát vívták ki, hanem Menedemos filozófusét is, aki azt mondta, hogy van egy felsőbb lény, aki bölcs előrelátással kormányoz és igazgat mindent, s akitől ezek az öregek is kapták a meggyőző és ékes beszéd adományát. Ezzel véget is értek a filozófiai fejtegetések, és a király kijelentette, hogy az öregek látogatásából igen nagy haszna volt, mert megtanulta tőlük, hogyan kell teljesíteni uralkodói kötelességeit. Azután megparancsolta, hogy az öregeknek adjanak fejenként 3-3 talentumot, és jelöljenek ki embereket, akik a szállásukra elkísérik őket. Három nap múlva elment értük Demetrios, kivitte őket hét stadionnyira a tengerbe nyúló és egy szigetre vezető töltésre,⁸² átment velük a sziget északi részébe, és bevezette őket egy tengerparti házba, ahol megfelelő csendben és magányosságban dolgozhattak. Azután felszólította őket, hogy fogjanak hozzá a munkához, mivel minden rendelkezésükre áll, ami a törvények fordításához szükséges. Az öregek rendkívül nagy

szorgalommal és lelkesedéssel hozzá is fogtak, hogy elkészítsék a pontos fordítást, s naponta a kilencedik óráig dolgoztak.⁸³ Azután testi szükségleteikről is gondoskodtak, s ebben a tekintetben bőségesen rendelkezésükre állt minden szükséges élelmiszer, mert Dorotheusnak a király parancsára kötelessége volt mindent átvinni nekik a király asztaláról. Minden reggel elmentek a királyi palotába, köszöntötték Ptolemaeust, azután ugyanazon az úton visszatértek, a tengerben megmosták kezeiket és megtisztulva hozzáfogtak a munkához. Mindent összevéve, a törvények leírása és fordítása 72 napig tartott. Akkor Demetrios azon a helyen, ahol a fordítást elvégezték, összegyűjtötte mind a zsidókat, és a fordítók jelenlétében felolvasta munkájukat. A gyülekezet megéljenezte a fordítókat és megdicsérte Demetriost is a fordítás ötletéért, mert ezen a réven sok jóban részesítette őket. Aztán megkérték, hogy adja át elmélyedésre előljáróiknak is a könyvet, s valamennyien, a papok és a legöregebb fordítók, valamint a község előljárói, kifejezték azt az óhajukat, hogy a fordítás, mivel ily pompásan sikerült, maradjon így és ne változtassanak rajta semmit. Ehhez az óhajhoz valamennyien hozzájárultak, és elhatározták, hogy ha valaki észrevenné, hogy valami fölösleges dolog becsúszott a törvénybe, vagy esetleg kimaradt valami, arról alapos vizsgálattal meg kell győződni és csak azután szabad kijavítani. Ezt pedig bölcsen tették, mert ha már a fordítást egyszer kifogástalannak minősítették, akkor helyes volt, hogy változatlan maradjon.

A király már annak is nagyon örült, mikor látta, hogy terve ilyen kitűnően megvalósult, de öröme fokozódott, mikor a könyveket felolvasták előtte. Megcsodálta a törvényhozó bölcsességét és éles elméjét, és megkérdezte Demetriost, hogyan lehetséges, hogy ezt a bámulatra méltó törvénykönyvet sem a történetírók, sem a költők nem emlegetik. Demetrios azt válaszolta, hogy senki sem mert hozzálátni a könyv leírásához, mert isteni és tiszteletre méltó, és mert némelyek, akik meg merték tenni, Isten büntetését vonták magukra. Elmondta, hogy Theopompos, aki valamit ki akart írni a törvénykönyvből, több mint 30 napra megtévelyodott, és világos pillanataiban könyörgéssel próbálta engesztelni Istent, mert ráébredt, hogy ez a cselekedete volt az oka megőrülésének. Egy álomlátásból csakugyan meg is tudta, hogy ez a szerencsétlenség azért szakadt rá, mert isteni dologhoz nyúlt azzal a szándékkal, hogy a közönséges emberekkel majd közli azt, de mihelyt erről a szándékaról lemondott, elméje rögtön megtisztult. Azután beszélt neki Theodektos tragédiaköltőről, aki állítólag egyik drámájában említeni akart valamit a szent könyvek tartalmából, és ezért szürke hályogot kapott. Miután fölismerte betegségének okát, kiengesztelte Istent és meggyógyult.

Miután a király Demetriostól megkapta a könyveket, hódolt előttük, és megparancsolta, hogy a legnagyobb gondossággal ügyeljenek a könyvek épségére. Azután felszólította a fordítókat, hogy jöjjenek el hozzá gyakrabban Judeából, mert nemcsak hogy mindig nagy tisztelettel fogadja, hanem dúsan meg is ajándékozza majd őket. Most mindenesetre kötelességének érzi, mint mondta, hogy elbocsássa őket; de ha saját elhatározásukból visszajönnek hozzá, mindenben részük lesz, amit bölcsességükért megérdemelnek és amit a király bőkezűségétől elvárhatnak. Erre elbocsátotta őket, miután mindegyiknek három-három pompás szövetet, két-két aranytalentumot, egy-egy talentum értékű serleget ajándékozott, továbbá azt az asztalterítőt, amelyet a lakomákon használtak. Ezeket ajándékozta nekik, Eleázár főpaprak pedig küldött velük tíz ezürtlábú heverőt, továbbá minden hozzávalót, valamint egy 30 talentum értékű serleget, továbbá tíz ruhaszövetet és bíbort, egy pompás fejdísz, száz könyök hosszú bisszus-szövetet, azután csészéket, tányérokat, serlegeket és két aranykorsót, hogy azokat a templomban helyezze el. Végül levelet írt neki, és kérte, hogy ha valamelyik öreg újra meg akarná látogatni őt, engedje meg neki, mert a legnagyobb élvezetnek tartja

művelt emberekkel együtt lenni és társalogni, s mindig örömmel megosztja velük kincseit. Ezek azok a tiszteletadások és ajándékok, amelyekben Ptolemaeus Philadelphos a zsidókat részesítette.

XII, 3. A zsidókat megbecsülték Ázsia királyai is, akiknek vezetése alatt hadiszolgálatot teljesítettek, Seleukos Nikator azokban a városokban, amelyeket Ázsiában és Alsó-Syriában alapított, valamint magában a fővárosban, Antiochiában, megadta nekik a polgárjogot és egyenjogúsította őket az ott lakó makedónokkal és görögökkel. Ezt a jogot ma is élvezik, és ez már abból is kiderül, hogy a tornacsarnokok vezetői kötelesek meghatározott pénzösszeget kifizetni olaj helyett azoknak a zsidóknak, akik idegen olajat nem hajlandók használni. Midőn a legutóbbi háborúban Antiochia népe meg akarta szüntetni ezt a szokást, Mucianus, Syria akkori helytartója, továbbra is fenntartotta. Midőn később Vespasianus és fia, Titus uralkodott a világon, s Alexandria és Antiochia lakosai azt követelték, hogy a zsidókat fosszák meg polgárjoguktól, ezt a követelésüket nem teljesítették. Ebből nyilvánvaló, mily nemesek és nagylelkűek voltak a rómaiak, különösen pedig Vespasianus és Titus. Mert ámbár a zsidók elleni háborúban sok bajuk volt velük, és haragudtak rájuk, mert nem akarták megadni magukat, hanem az utolsó pillanatig ellenálltak, mégsem engedték meg a zsidók fent említett jogainak csorbítását. Inkább erőt vettek a maguk haragján, valamint Alexandria és Antiochia, e két igen erős város lakosainak követelésén, és sem jóindulatból az utóbbiak iránt, sem pedig gyűlöletből a leigázottak iránt nem ragadtatták magukat arra, hogy a zsidók iránti ősi nagylelkűségükből engedjenek. Mert az volt a meggyőződésük, hogy akik fegyvert ragadtak ellenük és a harcban alulmaradtak, már ezzel is eléggé megbűnhődtek, tehát azok, akik semmit sem vettek, nem érdemlik meg, hogy jogaiktól megfosszák őket.

Köztudomású, hogy ugyanilyen érülettel viseltetett a zsidók iránt Marcus Agrippa is. Mert midőn az iónok fellázadtak a zsidók ellen, s azt követelték Agrippától, hogy csak nekik hagyja meg a polgárjogot, amelyet Antiochos, Seleukos unokája adott nekik, akit a görögök „Isten”-nek neveznek, egyúttal azt is követelték, hogy ha a zsidókat egyenjogúsították velük, kötelezzék őket arra is, hogy a görögök isteneit imádják; a zsidók az emiatt ellenük indított pert, amelyben Damaszkuszi Nikolaos volt a védőjük, megnyerték, és megtarthatták vallási szokásaikat. Agrippa ugyanis kijelentette, hogy ezeken nincs joga változtatni. Ha erről valaki részletesebben óhajt tájékozódni, olvassa el Damaszkuszi Nikolaos 123. és 124. könyvét. Agrippa döntésén pedig nem szabad csodálkozni, mivel akkor népünk nem háborúskodott a rómaiakkal. Ellenben Vespasianus és Titus nagylelkűsége megérdemli legnagyobb csodálatunkat, mert bár nagy háborúkat viseltek ellenünk, mégis mindig mérsékeltek maradtak irántunk. De folytatom elbeszélésemet ott, ahol abbahagytam.

Midőn Nagy Antiochos uralkodott Ázsiában, a zsidók és Coelesyria lakói sokat szenvedtek, mert egyre-másra pusztította országukat az ellenség. Ugyanis abban a háborúban, amelyet az említett király Ptolemaeus Philopator és fia, Ptolemaeus Epiphanes ellen viselt, rengeteg csapás érte őket, akár győzött a király, akár nem, úgy, hogy olyanok voltak, mint a viharban hánykódó hajó, amelyet minden oldalról hullámok ostromolnak. A zsidók Antiochos szerencséje és szerencsétlensége között órlódtak. Mikor Antiochos végképpen legyőzte Ptolemaeust, elfoglalta Júdeát.⁸⁴ Philopator halála után fia nagy sereget küldött Coelesyria népe ellen Skopas vezérlete alatt, aki számos városukon kívül a mi országunkat is elfoglalta, miután harcban legyőzte seregünket. Nem sokkal utóbb Antiochos megverte Skopast a Jordán forrásainál, s hadseregének jó részét elpusztította. Mikor ennek következményeként Antiochos azokat a coelesyriai városokat, amelyeket Skopas elfoglalt, valamint Samariát, hatalmába kerítette, a zsidók önként meghódoltak neki, bebocsátották városukba, hadseregét és elefántjait ellátták

élelmiszerrel, és lelkesen segítettek neki a jeruzsálemi várban maradt Skopas-féle helyőrség megostromlásában. Antiochos méltányosnak tartotta megjutalmazni a zsidók iránta tanúsított hűségét és készségét, tehát írt hadvezéreinek és főembereinek; elismerte, hogy a zsidók nagy érdemeket szereztek, és közölte velük; hogy milyen ajándékokkal óhajtja ezt meghálálni nekik. Ennek a levélnek a szövegét itt közlöm, de előbb el akarom mondani, hogy a megalopolisi Polybios is megerősíti ezeket az adataimat; ugyanis történelmének 16. könyvében ezt írja: „Skopas, Ptolemaeus hadvezére, megtámadta az északi vidékeket, és tél idején meghódította a zsidó népet.” Ugyanebben a könyvében tovább így ír: „Miután Antiochos legyőzte Skopast, elfoglalta Batanaet, Samariát, Abilát és Gadarát. Nem sokkal utóbb meghódoltak neki mindazok a zsidók, akik a Jeruzsálem nevezetű szent hely körül laktak. Erről, valamint istenük jelenlétéről a szentélyben még sokat mondhatnék; de máskorra halasztom.” Ennyit mond Polybios a történelmében. Most folytatom megszakadt elbeszélésünket, s mindenekelőtt közlöm Antiochos király levelét:

„Antiochos király üdvözetét küldi Ptolemaeusnak. Amint a zsidók országába értem, rögtön bizonyosságot tettem hűségükről; fényes fogadtatásban részesítettek városukban, maga a vének tanácsa jött elém, katonáimat és elefántjaimat bőségesen ellátták élelmiszerrel, és segítettek nekem az egyiptomi helyőrséget kiverni a várból. Tehát méltányosnak tartottam; hogy ezt viszonzzam nekik és mindenekelőtt helyreállítsam városukat, amelyet rengeteg háborús csapás pusztított, és újra benépesítem, úgy, hogy visszatelepítem szétszóródott lakosait. Egyelőre elhatároztam, hogy jámborságukért fedezem áldozati szükségleteiket és küldök nekik állatokat, bort, olajat és tömjént 20 000 siklus értékben, továbbá országuk szokása szerint hat artaba⁸⁵ búzalisztet, 1460 mérő búzát és 375 mérő sót. Mindezt pontosan ki kell szolgáltatni nekik parancsom szerint; hasonlóképpen meg kell kezdeni a munkát a templomban, az oszlopcsarnokon és mindenütt, ahol építómunka szükséges. Az építkezéshez szükséges faanyagot magában Júdeában s a többi tartományban és a Libanonon kell beszerezni, de ezért semmiféle fizetséget nem szabad követelni tőlük. Ugyanezt rendelem minden egyéb munkára is, ami a templom szállításához szükséges. A nép valamennyi tagjának joga van ősi törvényei szerint élni, és a vének, a papok, a templomi jegyzők és az énekesek felmentendők a fejadó, a királyi tized és minden egyéb adó alól. Tehát hogy a város minél előbb benépesedjék, minden mostani lakosának és mindazoknak, akik Hyperberetaios⁸⁶ hónapjáig ott letelepednek, háromévi adómentességet engedélyezek; hasonlóképpen elengedem nekik minden szolgáltatás egyharmad részét, hogy nyomorúságukból minél előbb talpra álljanak. Ezenfelül mindazokat, akiket a városból rabszolgaságra hurcoltak, gyermekeikkel együtt felszabadítom, és megparancsolom, hogy vagyonukat is adják vissza.”

Ez a levél szövege. Ezenfelül egész birodalmában a következő rendeletet tette közhírré a templom érdekében: „Idegennek nem szabad belépnie a templomba, mert ez az ősi törvények szerint a zsidóknak is csak akkor van megengedve, ha elvégezték a megfelelő tisztulásokat. Senkinek sem szabad lovak, öszvérek, szelíd és vadszamarak, párducok, rókák, nyulak vagy egyéb, a zsidók törvényei szerint tiltott állatok húsát bevinni a városba; ugyancsak nem szabad behozni ezeknek az állatoknak a bőrét sem, s nem szabad efféle állatokat tartani a városban, mert csak olyan állatok lehetnek bent, amelyeket az Istennek szánt áldozatokra használnak. Aki ezt a rendeletet megszegi, köteles a papoknak 3000 ezüstdrachmát fizetni.”

Egy másik rendeletében bizonyosságot tett istenfélelmünkről és hűségünkről, midőn egyszer az északi tartományokban időzött, és értesült, hogy Lybiában és Phrygiában lázadás tört ki. Ebben a rendeletben megparancsolta hadvezérének, Zeuxisnak, aki egyik

legjobb barátja volt, hogy bizonyos számú zsidót küldjön Babylonból Phrygiába. A rendelet szövege ez: „Antiochos király üdvözlét küldi atyjának,⁸⁷ Zeuxisnak. Én jól vagyok s neked is minden jót kívánok. Mivel értesültem, hogy Lybiában és Phrygiában lázadás tört ki, úgy véltem, hogy különös gondot kell ennek szentelnem; tehát tanácsot tartottam barátaimmal, hogy mitévők legyünk; elhatároztuk, hogy őrségül a várakban és a leginkább veszélyeztetett helyeken Mezopotámiából és Babylonból kétezer zsidó családot telepítünk le, minden szükséges felszereléssel. Ugyanis azt hiszem, hogy a zsidókból hozzánk hűséges helyőrségek lesznek, egyrészt mert istenfélők, másrészt pedig azért is, mert tudom, hogy őseim fényes bizonysgot tettek megbízhatóságukról és készségükről azokban a dolgokban, amelyeket rájuk bíztak. Ámbár letelepítésük nagy nehézségekbe ütközik, mégis meg akarom tartani ígéretemet, hogy saját törvényeik szerint élhessenek. Tehát ha letelepítetted őket az említett helyeken, adj mindegyiknek házhelyet, továbbá földet, hogy gabonát és bort termeljenek, és tíz évre engedj el nekik minden tizedet. Addig pedig, amíg maguk nem arathatnak, juttass nekik ugyanolyan mennyiségű gabonát, mint szolgálímnak. Ugyancsak ki kell utalni a szükséges élelmiszereket az ő szolgálíknak is, hogy ez a jóindulat arra ösztönözze őket, hogy még buzgóbban szolgáljanak nekem. Amennyire tóled telik, gondoskodjál arról is, hogy ezt a népet senki se háborgassa.” Ez elegendő bizonysg arra, hogy Nagy Antiochos mily jóindulattal viseltetett a zsidók iránt.

ÓNIÁDÁK ÉS TÓBIÁDÁK

XII, 4. Ezek után Antiochos barátságot és szövetséget kötött Ptolemaeuszal. Feleségül adta hozzá leányát, Kleopátrát, és hozományul neki adta Coelesyriát, Samariát, Júdeát és Phoinikiát.⁸⁸ Mivel az adók most már megoszlottak a két király közt, az előkelők minden városban összevásárolták a szolgáltatásokat, behajtották az egész adót, és minden királynak megfizették a maga járandóságát. Ebben az időben a szamaritánusok, akiknek jól ment dolguk, sokat ártottak a zsidóknak, elpusztították földjeiket és elhurcolták a lakókat. Ez Óniás főpap idején történt. Eleázár halála után ugyanis nagybátyja, Manasszé követte a főpapi méltóságban, ennek halála után pedig Simonnak, az „igazságosnak” fia lett a főpap; ez a Simon, mint már említettük, Eleázár testvére volt. Óniás szűk látókörű és fukar ember volt, s ezért nem fizette meg azt a hús ezüsttalentumnyi járulékot, amit elődei megfizettek a királyoknak a népert. Ezzel magára haragította Ptolemaeus királyt.⁸⁹ Ez követet küldött Jeruzsálembe, és szemrehányást tett Óniásnak, hogy nem fizette meg az adót, de meg is fenyegette, hogy ha a pénzt nem kapja meg, felosztja az országot és odatelepíti katonáit. A zsidók e fenyegetés hallatára megrémültek, Óniás azonban oly fukar volt, hogy nem törődött vele.

Abban az időben élt Jeruzsálemben bizonyos József, Tóbiásnak és Óniás főpap egyik hűgának a fia, akit, bár fiatalember volt, mérsékletéért, okosságáért és igazságosságáért máris nagyon tiszteltek a jeruzsálemiek. Midőn anyjától értesült a követ megérkezéséről – mert akkor éppen szülőfalujában, Fikolában tartózkodott –, bement a városba, és szemére lobbantotta Óniásnak, hogy nem törődik honfitársai biztonságával, hanem inkább romlásba dönti a népet, mintsem hogy megváljon pénzétől; és szemébe vágta, hogy csak a pénz kedvéért kaparintotta meg az uralmat és szerezte meg a főpapi méltóságot. Ha pedig annyira imádja a pénzt, hogy annak a kedvéért hazáját veszedelembe, polgártársait pedig nyomorúságba hajlandó dönteni, akkor azt tanácsolja neki, menjen el a királyhoz és kérje, hogy az egész járandóságot vagy legalább annak egy részét engedje el neki. Óniás azt felelte rá, hogy egyáltalán nem ragaszkodik az uralomhoz, és ha lehetséges volna, szívesen letenné a főpapi méltóságot is; a királyhoz azonban nem megy el, mert ilyesmivel nem törődik. Ezután József arra kérte, engedje

meg neki, hogy ő járjon közbe Ptolemaeusnál a nép érdekében. Ebbe Óniás beleegyezett, József pedig azonnal felment a templomba, gyűlésbe hívta a népet, s biztatta a polgárokat, hogy ne csüggedjenek és ne féljenek azért, mert nagybátyja, Óniás nem törődik velük. Kérte őket, ne búslakodjanak tovább, és ne lássák sötétnek a jövőt, hanem reménykedjenek, mert ő maga megy el a királyhoz, és ráveszi, hogy ne haragudják a zsidókra. A nép hálásan megköszönte Józsefnek a vigasztalást, mire az rögtön távozott a templomból, barátságosan fogadta Ptolemaeus követét, dúsán megajándékozta és napokon át pompásan vendégelte, azután visszaküldte a királyhoz, s megígérte, hogy hamarosan maga is utána megy. Most már ugyanis annál inkább kívánczolt elutazni a királyhoz, mert a követ is rábeszélte, hogy menjen Egyiptomba, és megígérte, hogy mindenben a kezére jár, amit Ptolemaeustól ki akar eszközölni: ugyanis nagyon megtetszett neki József nyílt és becsületes jelleme.

Midőn a követ megérkezett Egyiptomba, beszámolt a királynak Óniás fukarságáról és József jelleméről, és hozzátette, hogy ez maga is el akar látogatni hozzájuk, hogy előterjessze bocsánatkérését a nép érdekében, mert ő a nép előjárója. Annyira magasztalta az ifjút, hogy a királyt és feleségét, Kleopátrát már előre megnyerte Józsefnek, holott még itt sem volt. Eközben József samariai barátaitól pénzt kölcsönzött, megvásárolt mindent, ami az utazáshoz szükséges, ruhákat, poharakat, teherhordó állatokat, és az előkészület után, ami 20 000 drachma költséget emésztett fel, megindult Alexandriába. Úgy esett, hogy éppen ebben az időben Syria és Phoinikia városainak előkelői ugyancsak oda indultak, hogy kibéreljék az adójövedelmeket, amelyeket a király évente bérbe adott minden város legtekintélyesebb embereinek. Mikor ezek útközben találkoztak Józseffel, kicsúfolták szegénysége és egyszerűsége miatt. Midőn József Alexandriába megérkezett és megtudta, hogy a király Memphisben tartózkodik, elébe ment oda. A király feleségével és barátjával, Athenionnal – ez volt a követ Jeruzsálemben, akit József oly barátságosan fogadott –, éppen kocsiban ült, midőn Athenion megpillantotta Józsefet és figyelmeztette a királyt, hogy ez az a kiváló és nemes ifjú, akiről annyit beszélt, midőn Jeruzsálemből hazaérkezett. Ptolemaeus tehát elsőnek köszöntötte őt, és meghívta, hogy szálljon be kocsijába. S miután József beült, a király panaszkodni kezdett Óniás eljárása miatt. József így felelt: „Bocsáss meg neki, már öreg ember. Bizonyára tudod, hogy az öregek éppoly értelmetlenek, mint a gyermekek. Azonban mi, fiatalabbak, mindenben rendelkezésedre állunk, úgy, hogy nem lesz semmi kifogásod.” A királynak megtetszett az ifjú szellemessége, kedvessége és udvariassága, s mivel most már személyesen is megismerte, még jobban megkedvelte, úgy, hogy a palotában jelölt ki neki lakást és naponta meghívta asztalához. S midőn a király megérkezett Alexandriába, a syriai előkelők láthatták, hogy József ott ül mellette, és ez sehogy sem volt inyükre.

Az adók bérbeadásának napján minden város előkelői ajánlatot tettek az adóemelésre. Syria, Phoinikia, Júdea és Samaria adói fejében már 8000 talentumot ajánlottak, amikor József odaérkezett és az ajánlattevőknek szemükre lobbantotta, hogy ilyen keveset akarnak fizetni az adók fejében. Ő maga a kétszeresét ajánlotta és ezenfelül még azt is, hogy a királynak kiszolgáltatja azoknak a vagyonát, akik esetleg uralkodóháza ellen vétének; mert az adókkal együtt az ilyesmiket is bérbe adták. A király örömmel hallotta ezt az ajánlatot, és az adóbérletet Józsefnek juttatta, azzal a megokolással, hogy jövedelmeit tetemesen megduzzasztja; csak azt kérdezte még, vajon tudna-e kezeseket is állítani. Erre ő nyomban így válaszolt: „Oly derék és tisztességes embereket adok kezesekül, hogy nem lehettek bizalmatlanok.” Mikor a király felszólította, hogy nevezze meg őket, így felelt: „Király, téged magadat és hitvesedet állítom kezesekül, mindegyiket a jövedelem egy-egy feléért.” Ptolemaeus jót nevetett ezen, és kezesek nélkül is neki adta

az adóbérletet. Ez sehoggy sem tetszett azoknak, akik a városokból Egyiptomba jöttek, mert úgy érezték, hogy megrövidítették őket. Tehát valamennyien nagyon szégyellték magukat és hazatértek.

Ezután József megkérte a királyt, adjon neki embereket segítségül, hogy fizetésre kényszeríthesse azokat, akik esetleg megtagadják az adót, mire a király kétezer gyalogost adott melléje. Ekkor József a király barátaitól Alexandriában 500 talentumot kért kölcsön, és visszaindult Syriába. Mikor Askalonba ért és a város lakóit felszólította adófizetésre, ezek nemcsak a fizetést tagadták meg, hanem még hetykén is beszéltek vele és sértegették, mire József a város előkelői közül mintegy húszat elfogatott és kivégeztetett, vagyonukat pedig, amely majdnem ezer talentumra rúgott, elküldte a királynak, és egyúttal jelentést tett neki az esetről. Ptolemaeus csodálta becsületességét, jóváhagyta a történeteket és mindenben teljhatalmat adott neki. Mikor a szírek értesültek erről, megrémültek, s mivel az askaloniak kivégzése intó példa volt számukra, hogy mi történik azokkal, akik ellenkeznek, megnyitották kapuikat, Józsefet szívesen fogadták, és megfizették az adót. Csak Betsán lakosai merészeltek szembeszállni vele, s megtagadták az adót, pedig máskor szó nélkül megfizették. József itt is kivégeztette az előkelőket és vagyonukat megküldte a királynak. Miután ilyképpen rengeteg pénzt összegyűjtött, megfizette az adóbérletet s még jókora nyeresége maradt; ezt hatalmának megerősítésére fordította, mert okosnak tartotta, hogy maga szerezte vagyonával megalapítsa szerencsáját. Tehát titokban nagy ajándékot küldött a királynak és hitvesének, továbbá barátainak s a hatalmas udvari embereknek, hogy ezen az áron biztosítsa jóindulatukat.

Huszonkét esztendeig élvezte ezt a szerencsáját. Egyik feleségétől hét gyermeke született, ezeken kívül pedig másik feleségétől, aki testvérének, Sálemnek a leánya volt, még egy fia, Hyrcanus. Másik feleségét így vette el: midőn egyszer bátyjával együtt Alexandriába ment, mert az egy ottani előkelő zsidóhoz akarta feleségül adni eladó leányát, meghívták a király asztalához, és ez alkalommal meglátott egy táncosnót, aki oly szép volt, hogy szerelemre gyulladt iránta. Ezt meg is mondta bátyjának, s megkérte, tartsa titokban ezt a bűnös vágyát és segítsen lecsillapítani, mivel a zsidóknak tilos idegen nővel közölni. Salamon megígérte neki, hogy teljesíti kívánságát; de éjjel menyasszonyi díszbe öltöztette leányát, s beküldte hozzá, hogy háljon vele. József nem vette észre a megtévesztést, mivel ittas volt, és hált bátyja leányával. Miután ez több ízben megtörtént, egyre jobban megszerette; bátyjának pedig bevallotta, hogy a táncosnót annyira szereti, hogy öngyilkos lesz, ha a király esetleg nem adja hozzá feleségül. Bátyja megnyugtatta és biztatta, hogy ne aggódjék, mert majd gondoskodik róla, hogy feleségül vehesse azt a nőt, akit szeret. És végül bevallotta neki az igazat: inkább megengedte, hogy megbecstelenítse az ő leányát, mintsem hogy megszegje a törvényt és bűnt kövessen el. József hálálkodott a testvéri szeretetnek ezért a bizonyosságáért, és feleségül vette leányát, akivel, mint említettük, Hyrcanust nemzette. Ez volt legifjabb fia, s alig érte el tizenharmadik évét, máris oly testi erőről és szellemi képességekről tett bizonyosságot, hogy testvérei nagyon irigykedtek rá, mert jóval különb volt náluk s valóban irigylésre méltó volt. József pedig meg akarta tudni, hogy fiai közül melyik a legkiválóbb és legokosabb. Ezért egyenként elküldte őket azokhoz az emberekhez, akik tanítómester hírében állottak. De valamennyien lusták és felületesek voltak, s úgy tértek haza, hogy oktalanok maradtak és semmit sem tanultak. Erre legifjabb fiát, Hyrcanust, háromszáz iga ökörrel kétnapi járőföldre kiküldte a határba, hogy felszántsa a földet, de elrejtette a járomszíjakat. Midőn Hyrcanus kiért a kijelölt helyre és a szíjakat nem találta, az ökörhajcsárok azt tanácsolták neki, küldjön be közülük egyet-kettőt atyjához szíjakért. De nem fogadta el tanácsukat, mert úgy

gondolta, nem szabad annyi időt elvesztegetnie, ameddig várná a küldöncöket, tehát ehelyett valami ravasz dolgot eszelt ki, ami idősebb embernek is a becsületére vált volna. Tudniillik tíz iga ökröt levágatott, húsukat kiosztotta a munkásoknak, bőrükből pedig szíjat hasogatott, a szíjakat fölszerelte a jármokra, atyja meghagyása szerint ily módon fölszántotta a földet és hazatért. Mikor megérkezett, atyja még jobban megszerette okosságáért és éles eszéért, megdicsérte bátor elhatározásáért s még fokozottabban dédelgette, mintha ő volna az egyetlen édesfia; ez testvéreinek sehogy sem tetszett.

Ez idő tájt hírt vett, hogy Ptolemaeusnak fia született,⁹⁰ s ennek az eseménynek megünneplésére Syria, valamint a hozzá tartozó vidék főemberei nagy pompával Alexandriába vonultak. Mivel pedig ő agg kora miatt már nem utazhatott oda, megkérdezte fiait, melyik volna hajlandó elmenni a királyhoz. Az idősebbek vonakodtak, mert azt mondták, hogy járatlanok az udvari életben s azt tanácsolták, hogy küldje el öccsüket, Hyrcanust. Ez kedve szerint volt; hívatta Hyrcanust s megkérdezte, vajon elmehetne-e a királyhoz és kedve volna-e hozzá. Hyrcanus rögtön kijelentette, hogy szívesen elmegy, s azt is megmondta, hogy az úton nincs szüksége sok pénzre, mert takarékosan fog élni; tízezer drachma elegendő lesz. József örült fia szerénységének. Ekkor Hyrcanus azt tanácsolta atyjának, hogy a királynak szánt ajándékokat ne otthonról küldje, hanem adjon levélben utasítást alexandriai intézőjének, hogy fizessen neki annyi pénzt, amennyire szüksége lesz az elképzelhető legszebb és legdrágább ajándékok megvásárlására. Atyja úgy gondolta, hogy tíz talentum elegendő lesz a királynak szánt ajándékokra, megdicsérte Hyrcanust az okos tanácsért és írt intézőjének, Arionnak, aki Alexandriában lévő minden pénzét kezelte, ami nem volt kevesebb háromezer talentumnál; József ugyanis minden syriai jövedelmét Alexandriába küldte, és ha elérkezett az a nap, amikor a királynak meg kellett fizetni az adóbérletet, írásbeli megbízást adott Arionnak a fizetésre. Tehát ehhez az Arionhoz kért Hyrcanus levelet atyjától, s mikor megkapta, elutazott Alexandriába. Alighogy eltávozott, bátyjai írtak a király főembereinek, hogy öljék meg őt.

Amint megérkezett Alexandriába, átadta a levelet Arionnak. Ez megkérdezte, hány talentumra van szüksége; úgy gondolta, hogy tíz-egynéhány talentumot fog kérni. De mikor azt felelte, hogy ezer talentumot kér, Árion haragra lobbant, és szemére vetette, hogy bizonyára tékozló módon akar élni. Emlékeztette arra, mennyi fáradság és nélkülözés árán gyűjtötte atyja ezt a vagyont, és figyelmeztette, hogy kövesse atyja példáját; azt mondta, nem ad neki többet tíz talentumnál, ezt is arra, hogy a királynak ajándékot vásároljon. Az ifjú felháborodott emiatt és börtönbe vettette Ariont. Árion felesége rögtön jelentette ezt Kleopátrának – aki nagyon nagyra becsülte Ariont – és megkérte, hogy büntettesse meg az ifjút. Kleopátra jelentette a dolgot a királynak, Ptolemaeus pedig megüzente Hyrcanusnak: csodálkozik, hogy mint atyjának kiküldöttje még nem jelentkezett nála, sőt intézőjét bebörtönöztette; megparancsolta, hogy haladéktalanul jöjjön el és okolja meg eljárását. Az ifjú állítólag azzal válaszolt a király üzenetére, hogy a zsidó törvény megtiltja minden fiúnak, hogy egyék az ünnepre előkészített áldozati húsból, mielőtt el nem megy a templomba és nem áldoz Istennek. Ez a gondolatmenet vezette őt is, mikor nem ment el a királyhoz, hanem várni akart addig, amíg atyja jótevőjének ajándékokat is vihet. A rabszolgát pedig azért büntette meg, mert nem engedelmeskedett parancsának; ugyanis teljesen mindegy, vajon nagyúr-e a gazdája, vagy kisémbert; ha az ilyen embereket nem büntetnők meg, akkor a király sem csodálkozhatná rajta, hogy alattvalói fittyet hánynak a szavára. Ptolemaeus ennek hallatára felkacagott, s megcsodálta az ifjú nemes gondolkodásmódját.

Midőn Árion értesült a király állásfoglalásáról és hogy sehonnan sem várhat segítséget, kifizette az ifjúnak az ezer talentumot, csak hogy kiszabadulhasson a

börtönből. Három nap múlva Hyrcanus a király és királyné elé járult hódolni. Barátságosan fogadták, és atyja iránt érzett tiszteletük jeléül pompásan megvendégelték. Azután titokban elment a rabszolga-kereskedőkhöz, és vásárolt tőlük száz jó alakú és írástudó rabszolgafiút, darabonként egy talentumért, és ugyanannyi rabszolgányt ugyanannyiért. Mikor pedig az ország előkelőivel együtt meghívták a király asztalához, az utolsó helyet jelölték ki neki, mert fiatalsága miatt semmibe vették azok, akik a vendégek helyét kijelölték. Midőn pedig egyszer a többi vendég, akik a birodalom különböző vidékeiről jöttek, és a királynál vacsoráztak, mind Hyrcanus előtt halmozta fel a csontokat, amelyekről lerágták a húst – mivel ő az asztal végére került, és amúgy is lenézték ifjú kora miatt; ezért jelölték ki számára ezt a helyet –, egészen tele lett előtte az asztal; azután pedig addig biztatták a király udvari bolondját, Tryphont – akinek az volt a feladata, hogy a lakomákon gondoskodjék a tréfáról és nevetetésről –, hogy végre odament a királyhoz és így szólt hozzá: „Látod-e, uram, mennyi csont tornyosul Hyrcanus előtt? Amint ő erről a rengeteg csontról lerágtá a húst, az apja is éppen úgy falta föl egész Syriát.” Tryphonnak ezen a tréfáján jót nevetett a király, és megkérdezte Hyrcanust, miért van annyi csont előtte. „Nincs ebben semmi különös, uram – felelte –, mert a csontot is megenni a hússal együtt, mint ahogy ezek tették – és közben odavágott szemével a többi vendégre –, akik előtt egyetlen darab csont sincs, kutyaszokás; mert az emberek csak a húst eszik meg, a csontot pedig eldobják, és így tettem én is, mert én embernek érzem magamat.” A király elcsodálkozott a szellemes válaszon, és felszólította a többieket is, hogy tapsolják meg, mert tetszett neki a fiatalember csattanós visszavágása. Másnap Hyrcanus sorra járta a király barátait és a hatalmas udvari embereket, köszöntötte őket és egyúttal érdeklődött a szolgáláknál, mit ajándékoznak uraik a királynak a királyfi születése alkalmából. Mikor hallotta, hogy egyesek tíz talentumot adnak, a nagyobb rangúak pedig mind vagyonuk arányában, sajnálkozott, hogy nem adhat ily nagy ajándékot, mert nincs több pénze öt talentumnál. A szolgák megjelentették uraiknak, amit hallottak, s azok máris örültek; hogy József szegényes ajándékán majd megbotránkozik a király, ő pedig kegyvesztett lesz. Mikor tehát elérkezett a napja, a többiek, akik azt hitték, hogy a legnagyobb ajándékot adják, mindössze ha húsz talentumot vittek a királynak, Hyrcanus pedig a száz rabszolgafiúnak és a száz rabszolgányinak, akiket megvásárolt, fejenként egy-egy talentumot adott a kezébe, és a rabszolgákat a király, a rabszolgányokat pedig Kleopátra elé vezette. És midőn valamennyien, elsősorban a király és a királyné elámultak a váratlanul dúsz ajándékon, a király barátainak és szolgálainak is sok-sok talentum értékű ajándékot adott, hogy biztosítsa magát áskálódásaik ellen; mert megtudta, hogy bátyjai ezeket biztatták fel az ő megölésére. Ptolemaeust nagyon meghatotta az ifjú bőkezűsége, tehát felszólította, hogy válasszon magának tetszése szerint ajándékot. Hyrcanus csak azt kérte legnagyobb kegyül, hogy írjon róla atyjának és bátyjainak. A király kitüntette kegyeivel, dúsan megajándékozta, írt atyjának és bátyjainak s valamennyi hadvezérének és tisztviselőjének is, és útra bocsátotta az ifjút. Mikor bátyjai megtudták, mily barátságosan fogadta Hyrcanust a király és mily nagy dicsőséggel tér haza, elébe mentek, hogy megöljék, mégpedig atyjuk tudtával; mert ez is nagyon haragudott rá, hogy óriási összeget kiadott az ajándékokra, tehát esze ágában sem volt megmenteni őt. De József, mivel félt a királytól, nem merte nyíltan megmutatni, mennyire haragszik fiára. Midőn pedig Hyrcanus ütközetbe bocsátkozott bátyjaival, kísérőik közül sokat levágott, bátyjai közül is kettőt, a többi Jeruzsálembé menekült atyjukhoz. Azután Hyrcanus maga is bement a városba. De mikor senki sem akarta befogadni, félelmében átment a Jordánon túli vidékre és ott is maradt, és az ott lakó barbárokat adófizetésre kényszerítette.

Ebben az időben Ázsiában Seleukos Soter, Nagy An-tiochos fia uralkodott.⁹¹

Ugyanekkor halt meg Hyrcanus atyja, József, ez az ügyes és tehetséges férfiú, aki a zsidó népet a szegénységből és nyomorúságból jobb és fényesebb élethez juttatta, és huszonkét évig intézte az adóbehajtást Syriában, Phoinikiában és Samariában. Nagybátyja, Óniás is hamarosan meghalt, és a főpapi méltóságot fia, Simon örökölte.

Ennek halála után fia, Óniás lett a főpap, s ehhez Areios lakedaimoni király követeket küldött ilyen szövegű levéllel: „Areios lakedaimoni király köszönti Óniást. Találtunk itt egy írást, amelyben azt olvastuk, hogy a zsidók a lakedaimoniakkal azonos törzsből származnak, mégpedig Ábrám nemzetségéből. Mivel tehát testvéreink vagytok, helyes lenne, hogy tudassátok velünk kívánságaitokat. Mi is ugyanezt tesszük, és ami a tietek, azt a magunkénak is tekintjük, és ami javaink is legyenek közösek veletek. Ezt a levelünket Demoteles nevű megbízottunk viszi hozzátok: a levél négyszögletű, pecsétje sárkányra támadó sast ábrázol.” Ez annak a levélnek a szövege, amelyet a lakedaimoniak királya küldött. 310

Miután József meghalt, fiai viszálykodást támasztottak a nép között. Mert az idősebbek sereggel vonultak Hyrcanus ellen, aki a legifjabb volt József fiai közt, úgy, hogy a nép megoszlott. Nagyobb része az idősebb fiúkhoz húzott, s velük tartott Simon főpap is, a rokonság miatt. Ennélfogva Hyrcanus már nem szándékozott visszatérni Jeruzsálembe, hanem megtelepedett a Jordánon túl, és folyton háborúskodott az arabokkal, sokat megölt közülük, sokat foglyul ejtett. Erős várat is épített, amely egészen a tetőzetéig fehér márványból készült s körös-körül óriási domborművű állatalakok díszítették. A vár körül széles és mély árkot ásatott. A szemközt lévő hegyen a sziklákat megfúratta és sok stadion hosszúságú barlangokat vájtattott bennük, s ezekben helyiségeket rendezett be, részben lakomázásra, részben pedig lakó- és hálóhelyül; sok-sok forrás vizét is bevezette ide, amelyek szépítették és üdítették ezt a föld alatti palotát. A barlangok száját csak akkorára vájatta, hogy egy ember befért rajtuk, s ezt biztonság okáért cselekedte; tudniillik úgy gondolta, hogy ha egyszer bátyjai ostrom alá veszik, így megmenekülhet előlük. Ezenfelül mindenféle nagyságú palotákat építtetett és ezeket végeláthatatlan kertekkel vette körül. Ezt a telepet Tyrusnak nevezte el. Ez a hely Arábia és Júdea közt van, túl a Jordánon, nem messze Hesbontól. Itt Hyrcanus hét esztendeig uralkodott, mindaddig, míg Seleukos volt Syria ura. Ennek halála után testvére, Antiochos Epiphanes lépett trónra. Közben meghalt Ptolemaeus egyiptomi király is, akinek ugyancsak Epiphanes volt a másik neve; két kiskorú fiú maradt utána, az idősebbiknek Philometor, a fiatalabbiknak Physkon volt a neve. Midőn Hyrcanus fölismerte, mily nagy hatalom Antiochos, attól tartott, hogy az arabok ellen viselt háborúi miatt elfogja és kivégezteti, s ezért öngyilkos lett. Minden vagyonát elkobozta Antiochos.

A MAKKABEUS FELKELÉS

XII, 5. Ugyanebben az időben Óniás főpap is meghalt, a király a főpapi méltóságot testvéreire, Józsuéra ruházta, mert Óniás fia még gyermek volt; e gyermek történetét később majd részletesen elmondom. Egyébként a király nem sokkal utóbb haragjában megfosztotta Józsuét, Óniás testvérét, a főpapi méltóságtól és ennek ugyancsak Óniás nevű öccsét tette meg főpapnak. Simonnak ugyanis három fia volt s mind a háromból főpap lett, mint arról már korábban írtam; ezek közül Józsué a Jason, Óniás pedig a Menelaos nevet vette fel. Midőn Józsué, az előbbi főpap, és a később ugyanerre a méltóságra emelt Menelaos között viszálykodás tört ki és a nép két részre szakadt, Tóbiás fiai Menelaos pártjára álltak, a nép nagyobb része azonban Jasonhoz csatlakozott, aki annyira megszorogatta Menelaost és Tóbiás fiait, hogy ezek Antiochoshoz menekültek, és kijelentették előtte, hogy ősi törvényeiktől és szokásaiktól el akarnak

szakadni és a görög szokások s a király törvényei szerint akarnak élni; ezért kéri, engedje meg nekik, hogy Jeruzsálemben tornacsarnokot építhessenek. Miután a király megadta az engedélyt, eltakarták körülmetélt testrészüket, úgy, hogy meztelenül sem lehetett testüket a görögökétől megkülönböztetni; így szakítottak ősi szokásaikkal, és más népek életmódját utánozták.

Antiochos, akinek uralkodása mindenben sikeres volt, elhatározta, hogy hadjáratot indít Egyiptom ellen,⁹² hogy elfoglalja, mivel igen vágyott rá. Ptolemaeus gyermekeit, mivel még kicsinyek voltak és nem gondolhattak ellenállásra, nem vette komolyan. Tehát nagy hadsereggel Pelusiumba ment, csellel kijátszotta Ptolemaeus Philometort és elfoglalta Egyiptomot. Miután Memphis környékére érkezett és a várost elfoglalta, megindult Alexandria ellen, hogy ezt is hatalmába kerítse a királlyal, Ptolemaeuszal együtt. De hamarosan nemcsak Alexandria alól, hanem egész Egyiptomból ki kellett vonulnia, mert a rómaiak kitiltották az országból, mint más művemben már régebben elmondtam. Most részletesen le akarom írni, hogy ez a király hogyan foglalta el Júdeát és a templomot. Mivel előbbi munkámban ezeket az eseményeket csak röviden említettem meg, szükségesnek tartom most részletesen elbeszélni.

Miután Antiochos király a rómaiaktól való félelmében kivonult Egyiptomból, hadseregével Jeruzsálem ellen indult, és a Seleukos-család uralkodásának 143. évében a város alá érkezett. Kardcsapás nélkül elfoglalta a várost, mert hívei megnyitották a kapukat.⁹³ Alighogy Jeruzsálemet hatalmába kerítette, az ellenpárt hívei közül sokat megöletett, rengeteg kincset összeharácsolt, azután visszatért Antiochiába.

Azonban a 145. évben, vagyis két évvel később, huszonötödik napján annak a hónapnak, amelynek neve nálunk Chaslev, a makedónoknál pedig Apellaios, a 153. olympias idején a király nagy hadsereggel visszatért Jeruzsálembe, s miközben békés szándékot színlelt, a várost csellel elfoglalta. Ezúttal azonban azokat sem kímélte meg, akik bebocsátották a városba, mert kapzsiságában csak egyetlen vágya volt: elrabolni a templom kincseit, hiszen látta a templomban a rengeteg aranyat s a drága és művészi fogadalmi ajándékokat. Hogy mindezt elrabolhassa, még azt a szerződést is megszegte, amelyet a saját híveivel kötött. Tehát teljesen kifosztotta a templomot, elhurcolta a szent edényeket, az arany mécstartókat, az aranyoltárt, az asztalt és a tömjéntartókat, és még a bisszusból és skarlátszövetből készült függönyöket sem hagyta ott. Ugyancsak kiürítette a titkos kincseskamrát, és egyáltalán semmit nem hagyott meg, úgy, hogy a zsidókat emiatt nagy szomorkodás töltötte el. Ezenfelül megtiltotta nekik a mindennapi áldozatokat, amelyeket a törvény szerint bemutattak Istennek, feldúlta az egész várost, a lakosság egy részét leölte, a többieket feleségestül és gyermekestül fogságba hurcolta, összesen mintegy tízezer embert. A legszebb városrészeket felgyújtatta, a falakat lebontatta s az alsóvárosban erődítményt építtetett, amely igen magas volt, a templomnál is magasabb. Ezt az erődítményt magas falakkal erősítette meg és bástyákkal, és makedón helyőrséggel rakta meg; ugyancsak itt tanyáztak a népből az istentelenek és elvetemültek, akik rengeteg szenvedést okoztak honfitársaiknak. Az oltár helyén a király más oltárt emelt, ezen sertéseket vágott és így mutatott be áldozatokat, holott ez törvénytelen volt és az ősi zsidó istentiszteletben tilos. Azután kényszerítette a zsidókat, hogy abba hagyják istenük tiszteletét, és az ő isteneit imádják, ezeknek minden városban és minden faluban szent épületeket emeljenek és naponta sertéseket áldozzanak. Megtiltotta nekik, hogy gyermekeiket körülmetéljék, és büntetéssel fenyegette meg azokat, akiket rajtakapnak az ilyesmin; és hogy a népet parancsai teljesítésére kényszerítse, felügyelőket nevezett ki. A zsidók közül sokan engedelmessé váltak a király parancsainak, részben önként, részben azért, mert féltek a büntetéstől, amellyel megfenyegette őket. Azonban az előkelők és a bátrak nem törődtek

vele, hanem megtartották ősi törvényeiket, mert semmibe vették a büntetést, amellyel az engedetleneket megfenyegette; s ezért naponta sokat kivégeztek közülük, keserves kínzások között: megkorbácsolták és megcsonkították, azután elevenen keresztre feszítették őket; az asszonyokat és a körülmetélt fiúkat a király parancsára megfojtották és az utóbbiakat keresztre feszített szüleik nyakába akasztották. Ahány szent könyvet vagy törvénytekereszt találtak, mind elégették, azokat pedig, akiknél megtalálták, gonosztevők módjára kivégezték.

Midőn a szamaritánusok látták a zsidók szenvedéseit, megint letagadták, hogy rokonaik, és kijelentették, hogy a Garizim-hegyi templom nem a mindenható Isten szentélye; hanem, már régebben leírt jellemükhöz híven, a médek és perzsák sarjadékainak mondták magukat, aminthogy tulajdonképpen azok is. Tehát követeket küldtek Antiochoshoz és előterjesztésükben ezt írták: „A Szichem városában lakó sidoniak feljegyzése Antiochos királynak, a megtestesült istennek: őseink, mivel sűrűn pusztították országukat a járványok, egy régi babona alapján azt a szokást honosították meg, hogy megünneplik azt a napot, amelyet a zsidók Sabbatnak neveznek, és abban a templomban, amelyet a Garizim-hegyen építettek – de nem szenteltek semmiféle istennek –, bemutatták a köteles áldozatokat. Mivel a zsidókat gonoszságuk miatt érdemük szerint megbüntetted, a királyi tisztviselők minket is ugyanazokkal a büntetéssel sújtanak, mert azt hiszik, hogy rokonaik vagyunk és éppen olyan gonoszok, mint ők, holott mi sidoni származásúak vagyunk, ami állami feljegyzéseinkből is kiderül. Ennélfogva esedezünk, hogy mint jótevőnk és megmentőnk, utasítsd helytartóidat, Apollonioszt és megbízottadat, Nikanort, hogy ne vádoljanak minket ugyanazokkal a gáztettekkel, mint a zsidókat, akiktől származásunk és életmódunk tekintetében teljesen eltérünk. Egyúttal azért is esedezünk, hogy templomunkat, amelyet még eddig egyik isten nevére sem szenteltünk, legyen szabad a görög Zeus nevéről elneveznünk. Ily módon megkímélnek bennünket a további zaklatástól, félelem nélkül dolgozhatunk és akkor megfizethetjük neked a nagyobb adót.” A szamaritánusoknak erre a kérvényére a király ezt írta válaszul: „Antiochos király Nikanornak. A Szichemben lakó sidoniak a mellékelt kérvényt intézték hozzám. Mivel a tanácskozásban, amelyet tanácsosainkkal tartottunk, a sidoniak követői bebizonyították, hogy a zsidók terhére rótt bűncselekményeket ők nem követték el, hanem görög módra szeretnének élni, felmentjük őket minden vád alól s megparancsoljuk, hogy templomukat, kérelmük szerint, a görög Zeusról nevezzék el.” Ugyanezt a leiratot megküldte Apollonios helytartónak is a 146. év Hekatombaion havának 18. napján.⁹⁴

XII, 6. Ez idő tájt Módin júdeai faluban lakott egy Matatiás nevű ember, János fia, aki Simon fia volt, aki Hásmon fia volt. Ő pap volt Jóárib fiai közül, Jeruzsálemből származott és öt fia volt: János, másik nevén Gáddisz, Simon, másik nevén Tászi, Júdas, másik nevén Makkabeus, Eleázár, másik nevén Ábáron, és Jónátás, másik nevén Áffus. Ez a Matatiás kesergett fiai előtt népe nyomorúságán, a város kifosztásán, a templom kirablásán és a jelenlegi helyzeten, e rengeteg csapáson, és kijelentette nekik: jobb meghalni az ősök törvényeiért, mint ilyen gyalázatos életet élni.

Midőn azok a tisztviselők, akiket a király azért nevezett ki, hogy a zsidókat parancsai teljesítésére kényszerítsék, eljutottak Modinba, s a falu lakosait a királytól elrendelt áldozatok bemutatására akarták szorítani, azt követelték Matatiástól, aki tudományáért és különösen kiváló fiaiért a legnagyobb tekintély volt köztük, hogy ő kezdje el az áldozatot, mert akkor a polgárok is követik példáját és a király majd kegyeivel tünteti ki. Matatiás azonban megtagadta az áldozatot, és kijelentette, hogy ha más családok akár félelemből, akár meghunyászkodásból teljesítik Antiochos parancsait, ő fiaival együtt sohasem lesz hajlandó hűtlenül elpártolni atyái Istenétől. Alighogy ezt kimondta,

előlépett egy zsidó és bemutatta az áldozatot a király parancsa szerint. Matatiás ennek láttára haragra gerjedt, fiaival együtt kardot rántott, megölte a zsidót ott az idegen oltárnál, meggyilkolta Apelles királyi tisztviselőt is, aki amazt az áldozatra kényszerítette, megölt még néhány katonát és felkiáltott: „Mindaz, aki buzgólkodik az ősi törvényért és Isten tiszteletéért, jöjjön utánam !” Erre otthagyta minden vagyonát, és fiaival együtt kivonult a pusztába, ahová még sokan utána szöktek és barlangokban telepedtek meg. Mikor a király hadvezérei értesültek erről, a jeruzsálemi vár egész helyőrségét fegyverbe szólították, és kimentek a zsidók után a pusztába. Miután utolérték őket, először rábeszéléssel próbálkoztak, hogy térjenek észre, gondoljanak saját javukra s ne kényszerítsék őket arra, hogy hadijog szerint bánjanak el velük. A zsidók azonban rá se hederítettek a szavaikra, hanem megmaradtak elhatározásuk mellett; a katonák fölháborodtak ezen, Sabbat napján megtámadták és tűzzel pusztították el őket barlangjaikban, ők pedig semmi ellenállást sem tanúsítottak és még a bejáratot sem torlaszolták el: tudniillik az ünnep miatt minden testi munkától tartózkodtak, s a Sabbat-napot még halálos veszedelmükben sem akarták megszenteltetni, mert a törvény ezen a napon teljes munkaszünetet parancsol. Így feleségeikkel és gyermekeikkel együtt megfulladtak a barlangokban, mintegy ezer ember; de sokan meg is menekültek és ezek Matatiáshoz csatlakoztak és őt vezérükké választották.

Ez pedig mindenekelőtt oktatta őket, hogy Sabbat-napon is kell harcolniok; mert ha ezt nem teszik meg, csak azért, hogy megtartsák a törvényt, akkor önmaguk ellenségei lesznek és az ellenség mindig ezen a napon fogja megtámadni őket, amikor ők nem védekezhetnek és akkor valamennyien ellenállás és harc nélkül fognak elpusztulni. Ezekkel a szavaival meggyőzte őket és ezért azóta is fennmaradt az a szokás, hogy ha szükséges, szombaton is szabad harcolni. Matatiás nagy sereget gyűjtött maga köré, elpusztította a bálványoltárokat és ha egy-egy hitehagyottat kézrekerített, kivégeztette. Tudniillik sokan félelmükben a szomszédos néptörzsekhez menekültek. Azután a még körül nem metélt fiúkat körülmételtette és elűzte a királyi tisztviselőket.

Még csak egy éve vezérkedett, amikor betegségbe esett; magához hívatta fiait és így beszélt hozzájuk: „Gyermekeim, én most eltávozom a halál útján, de rátok hagyom meggyőződésemet és könyörögve kérlek: őrizzétek meg híven, gondoljatok mindig atyátok és nevelőtök hitére, maradjatok hívek az ősi hagyományhoz és veszedelemben forgó régi alkotmányunkat mentsétek meg. Nehogy félrevezessenek benneteket azok, akik akár önként, akár kényszerből hűtlenek lettek hozzá, hanem maradjatok mindig méltók hozzám, szálljatok szembe minden erőszakkal és minden kényszerrel, és úgy eddzzétek meg lelketeket, hogy ha elkerülhetetlen, meg is haltok törvényeinkért. Gondoljátok meg, hogy ha megmaradtok ebben a meggyőződésben, Isten nem hagy el benneteket, hanem örömételve erényességetekben, újra visszaadja elvesztett függetlenségeteket és szabadságotokat, hogy azután biztonságban tovább élhessetek a magatok szokása szerint. Mert testünk halandó és esendő, tetteink emléke azonban halhatatlanságot szerez nekünk. Ezért azt tanácsolom, lelkesedjétek dicső vállalkozásokra, a legnagyobb nehézségektől se riadjatok vissza, és ha kell, az életet is dobjátok oda szívesen áldozatul. Főképpen egyetértésre intelek benneteket: legyen mindegyitek vitéz a maga módján, de ismerje el a többiek kiválóságát is! Testvéreteket, Simont, aki okos ember, tekintsetek atyátoknak és kövessétek tanácsait, Makkabeust pedig, mivel ő a legvitézebb és a legerősebb, válasszátok hadvezéreteknek, mert ő az az ember, aki népéért bosszút áll és az ellenséget tönkrevéri. Gyűjtsétek magatok mellé a jámbor és igaz embereket és így gyarapítsátok erőiteket.”

Így beszélt fiaihoz Matatiás és azután imádkozott Istenhez, hogy segítse meg őket a

harcban és adja vissza népének függetlenségét. Nem sokkal utóbb meghalt és Módinban eltemették. Az egész nép mélységes gyásszal siratta el. A fővezérségben fia, Júdás, másik nevén Makkabeus lett az utóda, a 146. évben. Mivel testvérei és a többiek is mind lelkesen támogatták, kikergette az ellenséget az országból, honfitársai közül pedig azokat, akik az ősi törvényeket megszegték, kivégeztette és az országot minden szennyől megtisztította.

JÚDÁS MAKKABEUS

XII, 9. Antiochos király, midőn az északi tartományokban járt, arról értesült, hogy Perzsiában van egy Elimáisz nevű dúsgazdag város és benne Artemisnek gazdag temploma, teli mindenféle fogadalmi ajándékokkal, továbbá fegyverekkel és páncélokkal, amelyeket állítólag Fülöp fia, Nagy Sándor, a makedónok királya hagyott ott. A királyt ez nagyon izgatta, rögtön megindult Elimáisz ellen és ostrom alá vette a várost.⁹⁵ Mivel azonban a polgárok sem felvonulásától, sem pedig az ostromtól nem ijedtek meg, hanem bátran ellenálltak, csalatkozott reményében; ugyanis kitörtek a városból, elkergették és üldözőbe vették, úgy, hogy kénytelen volt Babylonba menekülni, miközben hadseregének jó részét elvesztette. Nagyon lehangolta ez a vereség, és ekkor kapta a hírt, hogy a zsidók ellen küldött hadvezéreit megverték és a zsidók hatalma igen megerősödött. Ezeket a gondjait csak tetézte, hogy izgalma betegágyba döntötte; betegsége hosszúra nyúlt, egyre nagyobb szenvedéseket okozott neki, s érezte, hogy halála közeledik. Összehívta tehát barátait, s közölte velük, hogy betegsége nagy bajokat hoz rájuk, és szenvedéseit annak köszönheti, hogy kegyetlenül bánt a zsidó néppel, kifosztotta templomukat és lenézte Istenüket. Miután ezt közölte velük, meghalt. Csodálkoznunk kell a megalopolisi Polybioson, aki megbízható ember ugyan, de azt mondja, hogy Antiochos azért halt meg, mert a perzsiái Artemis-templomot ki akarta fosztani. Nyilvánvaló azonban, hogy ha valaki csak tervezett valamit, de nem hajtotta végre, azért nem érdemel bűnhődést. Ha tehát Polybios ilyesfajta tettben keresi Antiochos halálának okát, akkor sokkal valószínűbb, hogy a királynak a jeruzsálemi templom kirablása miatt kellett meghalnia. Azonban emiatt nem akarok vitába szállni azokkal, akik nem az én nézetemet, hanem a megalopolisi történetíró nézetét fogadják el.

Antiochos még halála előtt magához hívatta egyik bizalmas emberét, Philippost, és kinevezte a birodalom kormányzójává; átadta neki a koronát, a királyi palástot és a pecsétgyűrűt, s meghagyta, hogy mindezt adja át fiának, Antiochosnak, gondoskodjék neveléséről és biztosítsa uralmát. Antiochos a 149. évben halt meg.⁹⁶ Lysias közölte a néppel halálát, királlyá kiáltotta ki a trónörökösöt, Antiochost, aki az ő gondjaira volt bízva, és az Eupator nevet adta neki.

Ebben az időben a jeruzsálemi vár helyőrsége és a zsidó szökevények sok bajt okoztak a zsidóknak. Ugyanis ha valaki a templomba ment és áldozni akart, nyomban kirohantak a katonák és megölték: mert a vár a templom fölött tornyosult. Júdás elhatározta, hogy véget vet ennek a garázdálkodásnak és elkergeti a helyőrséget; összehívta az egész népet, és kemény ostrom alá fogta a fellegvár helyőrségét. Ez a Seleukos-család uralkodásának 150. évében történt. Júdás ostromgépeket csináltatott, sáncokat hányatott, és nagy erőfeszítéssel fogott hozzá a fellegvár bevételeéhez. Azonban a várban lévő szökevények éjnek idején sokan ki-lopódtak a környékre, s a magukfajta emberekből és istentelenekekből sokat maguk köré gyűjtöttek, elmentek Antiochos királyhoz s kérték, vegye őket pártfogásba, mert honfitársaiktól sokat szenvednek; ez pedig azért történik, mert elhagyták régi vallásukat és a király atyjának vallására tértek át. Most tehát attól félnek, hogy ha nem gondoskodik felmentésükről, Júdás a híveivel

együtt hatalmába keríti a várat és a királyi helyőrséget. Ennek hallatára az ifjú király haragra lobbant, magához hívatta vezéreit és tanácsadóit, zsoldosokat toboroztatott és országának minden fegyverfogható emberét besorozta. Így 100 000 gyalogosból és 20 000 lovasból álló hadsereget szervezett, amelynek harminckét elefántja is volt.

A király az egész haderő fővezérévé Lysiaszt nevezte ki, és seregével kivonult Antiochiából. Mikor Édom földjére érkezett, először is a jól megerősített és szinte bevehetetlen Betszur város ellen indult és ostromaláfogta. Betszur lakosai azonban vitézül ellenálltak, ki-kitörtek, az ostromgépeket felgyújtották, úgy, hogy az ostrom igen elhúzódott. Mikor Júdás értesült a király hadjáratáról, abbahagyta a fellegvár ostromát. Antiochos ellen vonult és Betzakara mellett, hetven stadionnyira az ellenségtől, egy szorosban ütött táborn. Erre a király elvonult Betszur alól, s megindult a szoros és a zsidók tábora ellen, napkeltekor pedig csatarendbe állította seregét. Az elefántokat egymás mögött hajtotta előre, mert a keskeny szorosban nem tudtak arcvonásban haladni; minden elefántot ezer gyalogos és ötszáz lovas fogott közre; az elefántok hátán magas tornyok voltak, bennük íjászok. A haderő többi részét kétfelől felküldte a hegycsúcsokra, barátainak a parancsnoksága alatt. Azután parancsot adott, hogy a hadsereg csatakiállással támadja meg az ellenséget; levették arany- és ércpajzsuk burkolatát, úgy, hogy szikrázva visszaverődött róluk a fény; a hegyek pedig visszhangozták a csatakiállást. Júdás ennek láttára sem rémült meg, hanem bátran megvárta az ellenség rohamát, és mintegy hatszázat megölt az első vonalbeliek közül. Ezalatt testvére, Eleázár, akit Ábárónnak neveztek, mikor megpillantotta a legnagyobb elefántot, amely királyi páncélt viselt, s abban a hiszemben, hogy azon ül a király, azonnal elszántan és vakmerőn rárohant, az elefánt körül sorakozó harcosok közül sokat megölt, sokat szétszórt, azután pedig az elefánt hasa alá bújtt, beledöfött és megölte. Az pedig rázuhant Eleázárra és súlyával agyonnyomta. Ez tehát, miután vitézül megölt számos ellenséget, így fejezte be életét.

Júdás látta, hogy nem bír az ellenség túlerejével; tehát visszavonult Jeruzsálembe, és felkészült arra, hogy ostrom alá veszik. Antiochos most seregének egyik részét kiküldte Betszur ostromára, a másik részével pedig Jeruzsálem ellen vonult. A betszuriak megrémültek az ellenség roppant haderejétől, és mivel élelmiszereik is fogytán voltak, megadták magukat, miután esküvel biztosították őket, hogy semmi bántódásuk sem esik a király részéről. Antiochos a város elfoglalása után nem bántotta a lakosokat, mindössze fegyvertelenül kiutasította őket a városból és saját helyőrségét helyezte el a városban. De Jeruzsálem ostroma még nagyon hosszú ideig tartott, mert a védősereg vitézül védekezett; akárhány ostromgépet állított fel a király ellenük, ők is ugyanannyit állítottak fel. De kifogyott az élelmiszerük, mert elfogyasztották a fölraktározott gabonát és abban az esztendőben nem művelték meg a földet; mert ez éppen a hetedik év volt, amelyben törvényük szerint parlagon kell hagyni a földet. Ennélfogva az ostromlottak közül sokan megszöktek az élelmiszerhiány miatt, úgy, hogy a szent helyen csak kevesen maradtak.

Ez történt azokkal a zsidókkal, akik a templomban ostrom alatt álltak. Ekkor azonban Lysias fővezér és Antiochos király arról értesült, hogy Philippos megérkezett Perzsiából és magának követeli a trónt. Emiatt kénytelenek voltak az ostromot abbahagyni és Philippos ellen vonulni, de elhatározták, hogy a csapatvezérek és a hadsereg előtt titokban tartják elvonulásuk valódi okát; a király meghagyta Lysiasnak, hogy a vezéreknek és a katonáknak ne is említse Philippos szándékát, hanem közölje velük, hogy az ostrom nagyon is hosszú ideje tart már és a vár nagyon meg van erősítve; sőt élelmiszerhiány is mutatkozik, és magában a birodalomban is sok az elintézni való, úgy, hogy sokkal hasznosabb békét és szövetséget kötni az ostromlottakkal és az egész

néppel, és engedni, hogy nyugodtan éljenek ősi törvényeik szerint, bár éppen ezeknek az eltörlése volt a háború célja: ezért tér vissza hazájába. Lysiasnak ezeket a szavait a hadsereg a vezérekkel együtt helyeselte. A király tehát megüzente Júdásnak és az ostromlottaknak, hogy békét akar kötni velük, és megengedi, hogy ősi törvényeik szerint éljenek. A zsidók ezt örömmel vették tudomásul, s miután esküvel bátorították őket, kijöttek a templomból. Mikor azonban Antiochos bevonult a templomba és látta, mily pompásan meg van erősítve, megszegte esküjét, és megparancsolta katonáinak, hogy földig rombolják le a falakat. Ezután visszatért Antiochiába és magával vitte Óniás főpapot, akit Menelaosnak is neveztek. Lysias tudniillik azt a tanácsot adta a királynak, hogy gyilkoltassa meg Menelaost, ha azt akarja, hogy a zsidók békén hagyják; mert minden bajnak ő az oka, hiszen ő beszélte rá a király atyját, hogy a zsidókat ősi istentiszteletük megtagadására kényszerítse. Ezért a király Menelaost a syriai Beroébe küldte és ott kivégeztette, miután ez, istentelen és gonosz ember létre tíz esztendeig töltötte be a főpapi méltóságot, és a népet törvényszegésre kényszerítette, csak azért, hogy a maga uralmát biztosítsa. Menelaos halála után Alkimus lett a főpap, akit Eljákimnak is neveztek. Antiochos király, mikor látta, hogy Philippos már elfoglalta a trónt, haddal támadta meg őt, foglyul ejtette és kivégeztette. Mikor Óniás, a főpap fia, aki – mint már említettem – atyja halála idején még gyermek volt, látta, hogy a király nagybátyja, Menelaos kivégzése után a főpapi méltóságot Alki-musra ruházta, aki nem főpapi nemzetségből származott, hanem a király Lysias tanácsára elvette családjától ezt a tisztséget és más családnak adományozta – Ptolemaeus egyiptomi királyhoz menekült. Ez, valamint felesége, Kleopátra, kegyesen fogadta, s kérésére Heliopolis tartományban földterületet ajándékozott neki, amelyen a jeruzsálemi templom mintájára templomot épített. De erről majd később jobb alkalmam lesz még beszélni.

SZÖVETSÉG RÓMÁVAL

XII, 10. Ugyanebben az időben Seleukos fia, Demetrios, megszökött Rómából, elfoglalta a syriai Tripolis várost és megkoronáztatta magát; azután zsoldosokat toborzott, és bevonult a királyi palotába, ahol szívesen fogadták és elismerték uralkodónak. Antiochos királyt és Lysiaszt elfogatta, és maga elé vezettette. Ezeket Demetrios parancsára azonnal ki is végezték, miután Antiochos, mint már máshol is említettem, mindössze két évig uralkodott. Demetrioshoz most sok hitehagyott zsidó szökevény tódult, köztük Alkimus főpap is, és bepanaszolták az egész népet, különösen pedig Júdást és testvéreit, hogy megölték a király minden barátját és az egész birodalomban is mindazokat, akik hívek maradtak hozzá; őket magukat kiűzték otthonukból, úgy, hogy idegenben tengetik életüket, s ennél fogva kérik, küldje ki valamelyik bizalmas emberét, hogy kémlelje ki Júdás terveit.

Demetrios haragra lobbant, és hadsereg élén elküldte Bacchidest, Antiochos Epiphanes király barátját, ezt a becsületes embert, aki akkoriban egész Mezopotámia helytartója volt; mellé adta Alkimus főpapot, s megparancsolta, hogy Júdást híveivel együtt ölje meg. Bacchides a parancs értelmében hadseregével elindult Antiochiából, és mikor megérkezett Júdeába, üzent Júdásnak és testvéreinek, hogy a barátságról és békéről akar tárgyalni velük; mert csellel óhajtotta őt hatalmába keríteni. Ez azonban nem bízott benne, mert látta, hogy hadsereg élén jelent meg, így pedig nem béketárgyalásra, hanem hadakozásra szokás menni. De a népből néhányan mégis hittek Bacchides ígéreteinek, és abban a reményben, hogy Alkimus mint honfitársuk semmi rosszat sem forral ellenük, átmentek hozzá. Ott esküvel biztosították őket, hogy nem esik semmi bántódásuk sem nekik, sem azoknak, akik még utánuk jönnek; ebben megbíztak és megadták magukat. Bacchides azonban megszegte esküjét, és hatvanat megöletett

közülük, ezzel pedig elriasztotta a többieket, akik még követni akarták ezeket. Ezután visszavonult Jeruzsálem alól, egészen Betzeka nevű faluig, elfogatott egy csomó szökevényt, valamint a falu lakosai közül is néhányat, megölette őket és megparancsolta, hogy az egész környék lakosai tartoznak engedelmeskedni Alkimusnak. Miután még egy szakasz katonát hagyott a főpapnál, hogy támogassák őt a tartomány kormányzásában, visszatért Antiochiába Demetrios királyhoz.

Alkimus ezek után mindenképpen szerette volna megerősíteni uralmát, és mivel tudta, hogy sokkal szilárdabb lesz uralma, ha megnyeri a nép hajlandóságát, barátságos és szíves szavakkal megkörményezte minden alattvalóját. Azonban rövid idő alatt erős és jól begyakorolt katonacsapattal vette körül magát; java részüket istentelen gonosztevőkből és szökevényekből szedte össze, s velük bejárta tartományát, és mindenkit kivégeztetett, akiről úgy találta, hogy Júdáshoz húz. Mikor Júdás észrevette, mily gyorsan gyarapszik Alkimus hatalma s hány nemes és igaz férfiút gyilkoltat meg, ő maga is végigvonult a tartományon és le-öldöstette ellenfele híveit. Alkimus azonban belátta, hogy nem bír Judással, tehát elhatározta, hogy visszavonul segítségért Demetrios királyhoz. Midőn megérkezett Antiochiába, fölingerelte a királyt Júdás ellen, mert panaszt emelt, hogy ez már rengeteg bajt okozott neki s még többet fog okozni, ha nem fogják el és nem büntetik meg idejekorán, úgyhogy erős hadsereget küldenek ellene.

Demetrios már maga is megállapította, hogy Júdás egyre növekvő hatalma rá nézve is igen veszedelmes, tehát legjobb és legbizalmasabb barátját, Nikanort, aki vele együtt menekült Rómából, elküldte akkora hadsereg élén, amely véleménye szerint elegendő volt Júdás legyőzésére, azzal a paranccsal, hogy az egész népből senkinek se irgalmazzon. Midőn Nikanor megérkezett Jeruzsálembe, nem akarta rögtön nyíltan megtámadni Júdást, hanem szerette volna csellel hatalmába keríteni. Tehát békét ajánlott neki; megüzente, hogy semmi okát sem látja, miért harcoljanak egymással, sőt hajlandó esküt tenni, hogy semmi bántódása sem esik. Mert barátaival együtt csak azért jött, hogy közölje velük, milyen érzelmekkel viseltetik Demetrios király a zsidó nép iránt. Júdás és testvérei úgy érezték, hogy ígéreteinek hitelt adhatnak, s mivel eszük ágában sem volt cselre gondolni, megbíztak benne, és Nikanort hadseregével együtt bebocsátották. Midőn azonban Júdást köszöntötte és vele beszélgetett, embereinek jelt adott, hogy fogják el. Júdás idejekorán észrevette a fenyegető veszélyt, felugrott, és sikerült eljutnia övéihez. Nikanor, mikor látta, hogy szándéka kiderült és merénylete meghiúsult, elhatározta, hogy nyíltan száll szembe Judással, tehát seregét fölszerelte, felkészült a harcra és megütközött Judással Káfársálama falu mellett, le is győzte és kényszerítette, hogy bemeneküljön Jeruzsálembe a fellegvárba.

Midőn Nikanor a várból lement a templomba, találkozott néhányval a papok és a nép vénei közül, azok köszöntötték s megmutatták neki az áldozatokat, amelyeket a királyért akartak bemutatni Istennek. Ő azonban istenkáromló szavakra fakadt, és megfenyegette őket, hogy ha a nép nem adja ki Júdást, majd visszajön és elpusztítja a templomot. Ezzel távozott Jeruzsálemből. A papok pedig fenyegetése miatt sírva fakadtak és könyörögtek Istenhez, szabadítsa meg őket ellenségeiktől. Nikanor tehát elhagyta Jeruzsálemet és tábornok Bethoron falu mellett, ahol egy másik szíriai hadsereg is csatlakozott hozzá. Júdás pedig összesen tízezer főnyi csapatával Ádársza falu mellett ütött tábornok, harminc stadionnyira Bethorontól. Itt buzdító beszédet intézett katonáihoz, hogy ne ijedjenek meg az ellenség nagy haderejétől s ne is gondoljanak arra, hány ellenséggel kell megküzdeniök, csak azt vegyék fontolóra, hogy kicsodák ők maguk és miért harcolnak, tehát bátran rohanják meg az ellenséget. Erre csatába vezette őket, megtámadta Nikanort, és kemény harc után legyőzte az ellenséget, sok katonáját megölte; végül hősi harc után maga Nikanor is elesett. Halála után a hadsereg sem állt helyt tovább, hanem

mivel vezér nélkül maradt, eldobálta fegyvereit és megfutamodott. Júdás üldözőbe vette és lemészárolta őket, és a környező falvakkal kürtszóval adta hírül, hogy legyőzte az ellenséget. Mikor a lakosok meghallották a kürtszót, fegyveresen kivonultak, szembeszálltak a menekülőkkel és közelharcban öldösték őket, úgyhogy a kilencezer ember közül ebből a csatából egyetlenegy sem menekült meg. Ezt a győzelmet Júdás a tizenharmadik napján aratta annak a hónapnak, amelyet a zsidók Adarnak, a makedónok pedig Dystrosnak neveznek. Azóta is évente győzelmi ünnepséget tartanak az évfordulón és a napot ünnepnek tekintik. Ettől fogva a zsidó nép rövid ideig nem háborúskodott, hanem békét élvezett, de nemsokára megint küzdelmekbe és veszedelmekbe sodródott.

Midőn Alkimus főpap le akarta rombolni a templom falait, amelyek már roskadoztak, mert még a régi próféták idején épültek, hirtelen lesújtott rá az Isten csapása, úgy, hogy hangtalanul a földre zuhant, s néhány napi szenvedés után meghalt, miután négy évig viselte a főpapi méltóságot. Halála után a nép Júdást tette meg főpapnak. Mikor ez értesült, hogy a rómaiak hatalma megerősödött és meghódították Galatiát, Ibériát és a lybiai Karthágót, ezenfelül pedig leigázták Görögországot és legyőzték Perseus, Philippos és Nagy Antiochos királyt, feltette magában, hogy szövetséget köt velük. Tehát elküldte barátait, Eupolemost, János fiát és Jasont, Eleázár fiát Rómába, azzal a kéréssel, hogy a rómaiak kössenek vele szövetséget és barátságot, és írjanak Demetriosnak, hogy ne zaklassa többé háborúval a zsidókat. A római szenátus fogadta Júdás követeit, megtárgyalta velük kérelmüket, és elfogadta a szövetségi ajánlatot. A szenátusnak erről a határozatáról másolatot küldtek Júdeába, a határozat eredetijét pedig ércablákra vésték és a Capitoliumon helyezték el. A határozat szövege ez: „Szenátushatározat a zsidó néppel kötött barátságról és szövetségről. Minden római alattvalónak tilos háborút viselni a zsidó nép ellen, továbbá tilos gabonával, hajóval vagy pénzzel támogatni azokat, akik e nép ellen harcolnak. Ha a zsidókat megtámadják, a rómaiak kötelesek minden erejükkel segítségükre sietni, viszont a zsidók is kötelesek a rómaiak oldalán harcolni, ha azokat támadják meg. Ha a zsidó nép ezt a szerződést ki akarja egészíteni, vagy törölni akar belőle valamit, akkor ezt csak a római néppel egyetértésben teheti meg, és ebben az esetben lesz csak érvényes a betoldás. Aláírta a szerződést: Eupolemos, János fia, és Jason, Eleázár fia, Júdás főpapsága és testvére, Simon fővezérsége idején.” így született meg az első szövetségi és barátsági szerződés a rómaiak és zsidók között.

A JERUZSÁLEMI ZSIDÓK KIVÁLTSÁGAI

XIII, 2. A 160. évben⁹⁷ Alexander, Antiochos Epiphanes fia, visszatért Syriába, és elfoglalta Ptolemaist, mégpedig a helyőrség árulása révén, amely fellázadt Demetrios ellen, gőgje és zord természete miatt. Demetrios tudniillik bezárkózott egy négytornyú várba, amelyet Antiochia mellett építtetett, senkit sem bocsátott maga elé, és az államügyekkel is csak hanyagul és felületesen foglalkozott. Ezért alattvalói még jobban meggyűlöltek; ahogy máshol már elbeszéltem. Midőn Demetrios értesült, hogy Alexander Ptolemaisban tartózkodik, egész haderejével ellene indult, s egyúttal követeket küldött Jónatáshoz, hogy biztosítsa őt szövetségi hűségéről és barátságáról. Ezzel ugyanis meg akarta előzni Alexandert és el akarta érni, hogy az ne kaphasson hamarabb segítséget Jónatástól, annál inkább, mert oka volt félni, hogy Jónatás ha visszagondol a régebben rajta esett sérelmekre, esetleg ellenségével szövetkezik. Tehát megbízta, hogy gyűjtsön sereget és halmozzon föl fegyvert és ennek fejében kiadja majd neki azokat a túszoikat, akiket Bacchides a jeruzsálemi fellegvárban őriztet. Mihelyt Jónatás megkapta ezt a megbízást, Jeruzsálemba ment és felolvasta a király levelét a népnek és a várat őrző helyőrségnek. Mikor a hitehagyottak és a fellegvárbeli

szökevények hallották, hogy a király megengedte Jónatásnak a toborzást és a túszok kiszabadítását, megrémültek. A túszoikat Jónatás mind visszaadta hozzátartozóiknak és mivel most megint Jeruzsálem urának érezte magát, újjáépíttette a várost, és mindent legjobb belátása szerint rendezett be. Parancsot adott, hogy a város falát kockakövekből építsék fel, mert ez nagyobb védelmet nyújt az ellenség ellen. Mikor a júdeai helyőrség katonái értesültek erről, mind otthagyták állomáshelyüket, és Antiochiába menekültek, Betszur és a jeruzsálemi fellegvár helyőrségének kivételével, mert ezek nagyobb részben hitehagyott zsidó szökevényekből álltak, és nem mertek távozni az erődökből.

Midőn Alexander értesült, hogy Demetrius mi mindent ígért Jónatásnak, s egyúttal azt is megtudta, mily kiváló férfiú ez s mennyi kárt okozott már a makedónoknak a háborúban, másrészt viszont mi mindent kellett már elszenvednie Demetriostól s hadvezérétől, Bacchidestől, kijelentette barátainak, hogy mai helyzetében nem kívánhat magának jobb szövetségest Jónatásnál; mert ez nemcsak hős a harcban, hanem feneketlenül gyűlöli is Demetriost, mivel oly sokat kellett miatta szenvednie. Tehát ha jónak látja Jónatást barátjául megnyerni és eltántorítani Demetriostól, akkor most itt a kedvező alkalom, hogy szövetségesévé tegye. Mivel maga és barátai jónak látták, hogy követeket küldjön Jónatáshoz, ezt a levelet írta neki: „Alexander király köszönti testvérét, Jónatást. Már régen hallottunk hűségéről és vitézségéről s ezért követeket küldünk hozzád, hogy baráti szövetséget kössünk veled. Ezennel megteszünk téged a zsidók főpapjának és felveszünk barátaink sorába. Ajándéku pedig küldünk neked bíborruhát és aranykoronát, s kérünk, légy oly jóindulattal irántunk, mint mi vagyunk irántad.”

Miután Jónatás ezt a levelet megkapta, felöltötte a főpapi ruházatot – mert éppen sátoros ünnep volt –, négy évvel testvérének, Júdásnak halála után, mert nem volt betöltve a főpapi méltóság; ugyanekkor nagy hadsereget gyűjtött és sok fegyvert kovácsoltatott. Demetriost nagyon bosszantotta, mikor értesült a történekről, és hanyagsággal vádolta önmagát, mert nem előzte meg Alexandert és nem szerezte meg Jónatás barátságát, hanem ellenségének adott időt erre. Tehát Jónatásnak és a népnek maga is levelet írt, amelynek ez volt a szövege: „Demetrius király köszönti Jónatást és a zsidó népet. Mivel megtartottátok a velünk kötött barátságot és nem hallgattatok ellenségeink csábításaira, elismerésemet fejezem ki hűségtekért és kérlek, tartsatok ki ebben, mert majd meghálálom nektek. Tudniillik fölmentelek benneteket az adók és szolgáltatások nagyobb része alól, amit elődeimnek és nekem fizettetek. Egyelőre elengedem nektek a rendes adókat, továbbá a só árát és a korona-adót, amelyet rendszerint fölajánlotok nekünk, és mostantól fogva nektek ajándékozom a gabona harmadát és a gyümölcsök felét, ami engem illetve. Továbbá egyszer s mindenkorra elengedem nektek a fejadót, amelyet mindeddig köteles volt megfizetni Júdea és a három határos tartomány: Samaria, Galilea és Perea minden lakosa. Jeruzsálem városát szentnek és sérthetetlennek nyilvánítom, és egész kerületét felmentem a tizedek és egyéb szolgáltatások alól. A város fellegvárát átengedem főpapotoknak, Jónatásnak, aki olyan helyőrséget helyezhet el benne, amelyet megbízhatónak tart, hogy a várat megtartsa nekem. Azokat a zsidókat, akik hadifogolyként élnek köztünk, mind felszabadítom. Továbbá elrendelem, hogy a zsidók igavonó állatait többé nem szabad igénybe venni, és hogy Sabbat- napokon és minden egyéb ünnepnapon, valamint az ünnepeket megelőző három napon egyáltalán semmiféle szolgáltatást sem szabad tőlük követelni. Ugyanígy a birodalmamban élő zsidókat is szabadnak nyilvánítom, és azt akarom, hogy többé semmi módon ne zaklassák őket. Aki vezetésem alatt hajlandó hadba vonulni, ezt megteheti mindaddig, amíg a létszám 30 000-re nem emelkedik; ezek a katonák mindenütt ugyanazt a zsoldot kapják, mint saját katonáim, és részben

helyőrségül alkalmazom őket, részben felveszem testőrségembe, részben megteszem őket a székvárosaimban állomásozó csapatok vezetőinek. Megengedem nekik, hogy országuk törvényei szerint éljenek és azokat megtartsák, továbbá azt akarom, hogy a Judeával határos három tartományban ugyanezek a törvények legyenek érvényesek. A főpap kötelessége gondoskodni róla, hogy egyetlen zsidó se végezze istentiszteletét más templomban, csak a jeruzsálemiben. Kincstáramból az áldozatok költségeire évi 150 000 drachmát engedélyezek, és megengedem, hogy a fölösleges pénzt tetszés szerinti célra fordítsátok. Azt a 10 000 drachmát, amelyet a királyok rendszerint megkaptak a templom pénztárából, elengedem, és elrendelem, hogy juttassák azoknak a papoknak, akik a templomi istentiszteleteket végzik. Annak, aki a jeruzsálemi templomba vagy a kerületébe menekül, akár királyi adóval tartozik, akár valami más okból menekül oda, szabadnak nyilvánítom, és a birtokát senki se háborgassa. Végül megengedem, hogy a templomot helyreállítsák és újjáépítsék, és erre saját pénztáramból utalványozom a költségeket. A város falát is újra fel kell építeni és magas tornyokkal megerősíteni, mégpedig ugyancsak az én költségemen. Ha van még olyan város, amelynek megerősítése a zsidóknak előnyös lehet, akkor ezt az erődítést is az én költségemen kell megcsináltatni.”

Ennyi mindent ígért levelében Demetrios a zsidóknak, hogy megnyerje hajlandóságukat. Közben azonban Alexander nagy hadsereget gyűjtött zsoldosokból és a hozzá pártolt szíriai harcosokból, és támadásra indult Demetrios ellen. Mikor ütközetre került sor, Demetrios haderejének balszárnya megszalasztotta a vele szemben álló csapatot, jó darabig üldözte, rengeteget levágott közülük és kifosztotta táborukat, azonban jobbszárnyát, ahol maga Demetrios is állt, visszaszorították. Itt mindenki menekülésre fogta a dolgot, csak Demetrios harcolt vitézül, sok ellenséget levágott, a többit üldözőbe vette, de eközben lovával mély és járhatatlan mocsárba jutott, lova elbukott és ő nem tudott kilábolni, s ott pusztult el; ugyanis az ellenség, alighogy észrevette ezt a szerencsétlenséget, rögtön körülözönlötte és valósággal dárdázappal borította el Demetriosot. Gyalogosan is vitézül harcolt tovább, de végre annyi sebből vérzett és annyira kimerült, hogy elesett. Ilyen véget ért Demetrios, miután 11 évig uralkodott, mint ahogy már máshol is elmondtam.

AZ EGYIPTOMI ZSIDÓK SZENTÉLYT ÉPÍTENEK

XIII, 3. Midón Óniás főpap fia – aki ugyanazt a nevet viselte, mint atyja és mint menekült Alexandriában Ptolemaeus Philométor királynál élt, mint már fentebb említettem – meghallotta, mennyire szorongatják a zsidókat a makedónok és királyaik, halhatatlan dicsőséget és örök emléket akart szerezni magának, és elhatározta, hogy levélben megkéri Ptolemaeus királyt és Kleopátra királynét, engedjék meg neki, hogy Egyiptomban a jeruzsálemi templom mintájára templomot építhessen és a maga nemzetségéből levitákat és papokat rendelhessen. Erre Izaiás próféta jövődölése buzdította, aki több mint hatszáz évvel azelőtt élt, és megjövendölte, hogy egykor majd Egyiptomban egy zsidó férfi templomot épít a mindenható Istennek. Ebben a jövődölésben bizakodott tehát Óniás, mikor ilyen szövegű levelet írt Ptolemaeusnak és Kleopátrának: „Miután Isten segítségével a háborúban sok és nagy szolgálatot tettem nektek, továbbá elmentem Coelesyriába és Phoinikiába és jártam a heliopolisi kerületben a leontopolisi zsidóknál és más helyeken, és láttam hogy sok helyütt a törvény ellenére templomuk van és ezért szüntelen viszályko-dásban élnek – mint ahogy az egyiptomiaknál is történik, mert oly rengeteg a templomuk és oly sokféle az istentiszteletük. Az egyik kerületben, amely Bubastis paraszt-istennőnek van szentelve, mindenféle cserjével benőtt és szent állatoktól hemzsegő szentélyre bukkantam. Kérlek

tehát, engedd át nekem ezt a gazdátlan szentélyt, amely különben is omladozik, hogy megtisztítsam és átépítsem a mindenható Isten templomává, a jeruzsálemi templom» mintájára és méreteire, a magad, feleséged és gyermekeid javára, mert ily módon az Egyiptomban lakó zsidók ebben fognak összegyülekezni, egyetértésben fognak élni és ezért annál hűségesebbek lesznek hozzád. Mert Izaiás prófétánk megjövendölte, hogy lesz majd Egyiptomban oltár az Úristennek és erről a helyről másutt is sok egyebet jövendölt.”

íme ez volt, amit Óniás Ptolemaeus királynak írt. Abból a válaszból, amelyet a király Óniás levelére adott, megismerhetjük Ptolemaeusnak s feleségének és hűgának, Kleopátrának jámborságát. Tudniillik Óniás fejére hárították a törvény megszegésének a bűnét, mikor így válaszoltak: „Ptolemaeus király és Kleopátra királyné köszönti Óniást. Olvastuk kérvényedet, amelyben engedélyt kérsz, hogy a heliopolisi kerületben Leontopolis mellett lévő és Bubastis paraszt-istennőnek szentelt, omladozó templomot helyreállíthasd. Csodálkozunk, hogy Istennek kedves lehet olyan templom, amelyet ilyen szent állatoktól hemzsegő és elvadult helyen építenek. Mivel azonban azt mondod, hogy ezt már nagy idővel ezelőtt megjövendölte Izaiás próféta, megadjuk neked az engedélyt, azonban azzal a feltétellel, hogy nem mi vagyunk azok, akik ezzel vétkeztünk Isten ellen.”

Miután tehát Óniás megkapta a területet, Istennek templomot és oltárt építtetett, amely olyan volt, mint a jeruzsálemi, de kisebb és szegényebb. Nem tartom szükségesnek leírni itt a méreteit és a belső berendezést, mert a zsidó háborúról írt művem hetedik könyvében már beszéltem erről. Óniás igen sok olyan zsidóra akadt, akik úgy gondolkodtak, mint ő, s mint papok és leviták vállalkoztak itt az isteni szolgálatra. De azt hiszem, eleget beszéltem erről a templomról.

Alexandriában viszály tört ki a zsidók és szamaritánusok közt, mert ezek az utóbbiak istentiszteleteiket a Garizim-hegyen Nagy Sándor idejében épült templomban tartották; a viszály oly elkeseredetté fajult, hogy a döntést ebben a templomkérdésben végül is Ptolemaeus király elé terjesztették. A zsidók azt állították, hogy a Mózes törvényei szerint épült templom a jeruzsálemi, a szamaritánusok pedig, hogy a Garizim-hegyi. Tehát a királyhoz folyamodtak, hogy tanácsosaival vizsgálta meg ezt az ügyet, és a vesztes felet büntesse halállal. A szamaritánusok ügyét Szába és Theodosius, Jeruzsálem és a zsidók ügyét pedig Andronikos, Mosollám fia védelmezte. Megesküdtek Istenre és a királyra, hogy tisztüket pontosan a törvény szerint töltik be, és kérték Ptolemaeust, büntesse halállal azt, akit esküszegésen kap. A király sok főemberét hívta el a tanácskozásra, majd helyet foglalt, hogy mindenekelőtt a védőket meghallgassa. Az alexandriai zsidók rendkívül aggódtak azok miatt, akiknek a jeruzsálemi templom jogát kellett védeniök, mert aligha tudták volna túlélni, ha a világ legrégibb és leghíresebb templomának tekintélyét megrendítették volna. Szába és Theodosius először Andronikost engedték beszélni. Ez a törvényre hivatkozott és a főpapok sorával bizonyította, hogyan nyerte el mindegyik ezt a méltóságot az apja után, hogyan kormányozta a templomot és hogyan gazdagították Ázsia királyai a templomot értékes fogadalmi ajándékokkal és adományokkal, míg ellenben a Garizim-hegyi templomról senki sem beszél és senki sem törődik vele, mintha nem is volna. Ezekkel és más ilyen bizonyítékokkal meggyőzte Andronikos a királyt, mire ez úgy döntött, hogy a jeruzsálemi templomot kell olyannak tekinteni, amely Mózes törvényei szerint épült, tehát Szábát és Theodosiust ki kell végezni. Ez történt az alexandriai zsidókkal Ptolemaeus Philométor alatt.

JÓNATÁS ÉS RÓMA

XIII, 5. [...] Jónatás főpap, mivel látta, hogy az isteni gondviselés jóvoltából minden

dolga kedve szerint történik, követeket küldött a rómaiakhoz, hogy megújítsa velük a szövetséget, amelyet régebben kötöttek. A követeknek azt a megbízást adta, hogy Rómából visszajövet látogassanak el Spártába is, és emlékeztessék a spártaiakat a köztük fennálló rokonságra és szövetségre. Midőn a követek Rómába érkeztek, megjelentek a szenátus előtt, átadták Jónatás főpap üzenetét, és kijelentették: azért küldte őket, hogy megújítsák a régi barátságot a rómaiak és zsidók között. Erre a szenátus megerősítette a régi megállapodásokat és a követeknek védőlevelet adott Ázsia, Európa és az uralmuk alatt álló városok fejedelmeihez, hogy az ő segítségükkel zavartalanul visszautazhassanak hazájukba. Hazamenet a követek ellátogattak Spártába és átnyújtották a Jónatástól rájuk bízott levelet, amelynek ez volt a szövege: „Jónatás, a zsidó nép főpapja és a vének tanácsa és a papi testület az ephorosoknak és a lakedaimoni tanácsnak és népnek, testvéreiknek, üdvözlét küldi. Nekünk jól megy sorunk, és örülünk, ha nektek is jól megy dolgotok, mind állami, mind magánügyeitekben. Mivel a régi időben Demoteles levelet hozott a mi főpapunknak, Óniásnak, királyotoktól, Areiostól, a köztetek és köztünk fennálló rokonság dolgában, és a levél másolata még most is megvan: mi ezt a levelet örömmel vettük, és ezért ma is hálával őrizzük Demoteles és Areios emlékét; ámbár tulajdonképpen nincs is szükségünk erre a bizonyítékra, hiszen mi már szent könyveinkből is tudtunk erről a rokonságról. Mindazonáltal eddig nem tartottuk szükségesnek baráti viszonyunk megújítását kezdeményezni, nehogy olyan látszata legyen a dolognak, mintha elbizakodottságunkban visszaélnénk azzal a megtiszteltetéssel, amely részetekről ért bennünket. Ámbár baráti viszonyunk megalapozása óta nagy idő telt el, még ma is imádkozunk Istenhez a ti szerencsétekért és győzelmetekért, valahányszor a szent ünnepnapokon áldozatokat mutatunk be. És ámbár szomszédaink mohósága gyakran háborúba sodor bennünket, sem titeket nem akartunk soha megterhelni, sem más barátainkat. Most azonban, miután legyőztük ellenségeinket és véneink tanácsának két legtekintélyesebb tagját, Numeniust, Antiochos fiát és Antipatrost, Iason fiát, a rómaiakhoz küldtük, nektek is küldünk velük levelet, hogy megújítsuk a köztetek és köztünk fennálló szövetséget. Tehát nagy örömet szereznétek nekünk, ha válaszolnátok és közölnétek velünk kívánságaitokat, mert mindig szívvel-lélekkel hajlandók vagyunk azokat teljesíteni.” A lakedaimoniak szívesen fogadták a követeket, elhatározták, hogy megújítják a barátságot és szövetséget és a határozatot megküldték népüknek.

Ez idő tájt három felekezet volt a zsidóknál, amelyeknek tagjai az emberi dolgokról más-más tanítást hirdettek; egyik volt a farizeusok, másik a sadduceusok, harmadik az esszénusok felekezete. A farizeusok azt állították, hogy némely dolog, de nem minden, a sors műve, viszont bizonyos dolgok akaratunkból történnek vagy maradnak el. Ezzel szemben az esszénusok azt tanították, hogy mindent a sors hatalma kormányoz és semmi sem történik az emberi életben a sors végzése nélkül. Végül a sadduceusok hallani sem akarnak a végzetről, és azt tanítják, hogy nincs végzet, nem a sors irányítja az emberek dolgait, hanem minden a mi akaratunkból történik, úgy, hogy szerencsénknek is magunk vagyunk a kovácsai, de szerencsétlenségünket is csak a tulajdon oktalanságunkkal idézzük elő. Minderről részletesebben írtam a zsidó háborúról írt művem második könyvében. [...]

SIMON FEJEDELEM

XIΠ, 6. [...] Simon mindjárt főpapi hivataloskodásának első évében felszabadította a népet a makedón uralom alól, úgy, hogy ezentúl többé semmiféle adót nem kellett fizetni azoknak. Ezt a szabadságot és adómentességet a zsidók a szír királyok uralkodásának – Seleukos Nikator syriai királyságának kezdetétől számított – százhetvenedik évében⁹⁸

érték el, A nép pedig oly nagyra becsülte Simont, hogy minden állami és magániratba így jegyezték bele a keltezését: Simonnak, a zsidók uralkodójának és jótevőjének első évében. Alatta a zsidók boldogan éltek és leverték ellenséges szomszédaikat, mert Simon hatalmába kerítette Gázer, Joppe és Jámnia városokat, és bevette a jeruzsálemi fellegrát is, amelyet földig rombolt, hogy soha többé ne fészkelhesse be magát az ellenség és ne zaklathassa a zsidókat, mint addig. Miután mindezt elintézte, jónak és hasznosnak látta lehordatni azt a hegyet is, amelyen a vár épült, hogy a templom annál jobban érvényesüljön. A népet gyűlésbe hívta és sikerült is rávennie erre; kifejtette, hogy erre az intézkedésre szükség van, nehogy ha esetleg megint helyőrséget rak a várba valamelyik uralkodó, a zsidó szökevényekkel együtt megint annyi szenvedést okozzon nekik, mint a múltban. Ezekkel a szavaival annál inkább meggyőzte a népet, mert csak annak az érdekében beszélt. Erre valamennyien munkához láttak, lehordták a hegyet, s három évig éjjel-nappal dolgoztak, míg végre a föld színével egyenlővé tették. Ettől fogva a templom az egész város fölé emelkedett, mivel nem volt már útjában a hegy, amelyen a vár állt. így álltak tehát a dolgok Simon uralkodása idején.

ANTIOCHOS EUSEBES

XIII, 8. [...] Antiochos, uralkodásának negyedik évében, Hyrcanus uralkodásának első évében és a százhatvankettedik Olympias idején megtámadta Júdeát,” feldúlta az országot és Hyrcanust körülzárta a fővárosban; ezt azután hét csapattal, amelyeket a város körül elosztott, ostrom alá vette, de eleinte semmiféle eredményt sem ért el, mert a falak erősek voltak, az ostromlottak vitézül harcoltak és nagy volt a vízhiány, ennek pedig számukra csak a Pleiádok lenyugvása idején elkövetkező záporosó vetett véget. Mivel a falak északi oldalán sík terület volt, Antiochos itt száz darab háromemeletes tornyot állíttatott fel, mindegyikben egy szakasz katonát helyezett el, és napról napra törette a falakat. Ezenfelül igen mély és széles kettős árkot ásatott, és az ostromlottakat egészen bezárta. Ezeknek mégis mindig sikerült olyan helyeket találniok, ahol kitörhettek a várból. Ha sikerült az ellenségen váratlanul rajtaütni, akkor érzékeny veszteséget okoztak neki, ha pedig észrevették őket, gyorsan visszavonultak. Mivel Hyrcanus felismerte, hogy a városban tartózkodó rengeteg ember nagyon is terhére van, mert gyorsan elfogyasztja az élelmiszereket, és különben is az volt a véleménye, hogy a sok lakos inkább teher, mint haszon, kiválogatta az alkalmatlanokat, elbocsátotta őket és csak az erős és fegyverfogható embereket tartotta a városban. Antiochos viszont nem engedte elvonulni a kiutasított embereket, úgy, hogy ezek a falak közt bolyongtak ide-oda, és sokan az éhségtől kimerülten, nyomorultul elpusztultak. A városbeliek csak akkor bocsátották be őket újra, szánalomból, amikor elérkezett a sátoros ünnep. Hyrcanus most követet küldött Antiochoshoz, és tekintettel az ünnepre, hétnapos fegyverszünetet kért; Antiochos istenfélelmében nem csupán megadta ezt, hanem pompás áldozatot is küldött be a városba, tudniillik aranyozott szarvú bikákat s mindenféle füstölőszerrel színültig töltött arany- és ezüstedényeket. Ezeket az áldozati ajándékokat a kapukban álló őrszemek vették át a megbízottaktól és eljuttatták a templomba. És Antiochos megvendégelte a hadsereget, és ebben homlokegyenest ellentéte volt Antiochos Epiphanesnek, aki a város elfoglalása után sertéseket vágatott az oltáron, vérükkel beszennyezte a templomot, lábbal taposta a zsidók törvényeit és ősi vallását, úgy, hogy a nép felháborodott ellene és engesztelhetetlen ellenségévé vált. Ezt az Antiochost viszont, áhítatos istenfélelme miatt, mind Eusebesnek nevezték.

Hyrcanus, mikor így meggyőződött a király nemes gondolkodásáról és istenfélelméről, elhatározta, hogy követséget küld hozzá és megkéri: engedje meg a zsidóknak, hogy továbbra is megtarthassák ősi államformájukat. Antiochos nem fogadta

meg azoknak a tanácsát, akik azt ajánlották, hogy a népet zárkózott életmódja miatt irtsa ki, hanem inkább istenfélelmére hallgatott, és azt felelte a követeknek, hogy mindent megtesz és abbahagyja az ostromot, azzal a feltétellel, hogy az ostromlottak kiszolgáltatják fegyvereiket, átengedik neki Joppe és a Júdea körül lévő többi város adóját és bebocsátják helyőrségét. A követek mindent elfogadtak, csak a helyőrség befogadását nem, mert szokásaikhoz híven nem szívesen érintkeztek idegenekkel. A helyőrség befogadása helyett azt ajánlották, hogy túszokat adnak és ötszáz talentum ezüstöt fizetnek a királynak, és ebből háromszázat mindjárt le is tettek és a túszokat is elővezették. Antiochos elfogadta ezt a javaslatot és maga választotta ki a túszokat: köztük volt Hyrcanus testvére is; ezenkívül a várost körülvevő fal párkányzatát leromboltatta. Miután feltételeit teljesítették, abbahagyta az ostromot és távozott. Hyrcanus pedig kinyitatta Dávid sírját – aki életében gazdagabb volt minden királynál –, és kivett belőle háromezer ezüstantaliumot. Ezen a pénzen idegen zsoldosokat fogadott: ő volt az első zsidó uralkodó, aki ezt megtette. Azután szövetséget és barátságot kötött Antiochossal, bebocsátotta a városba és mindennel bőven ellátta hadseregét. Midőn pedig Antiochos a parthusok ellen háborúba indult, a hadjáratban Hyrcanus is részt vett. Ezt bizonyítja számunkra Damaszkuszi Nikolaos is, mikor így beszél: „Antiochos a Lykos folyónál diadalmi emlékművet állíttatott, miután Indates parthus vezért legyőzte és a zsidó Hyrcanus kérésére két napig ott időzött, mert a zsidóknak éppen ünnepük volt és ilyenkor tilos volt menetelniük.” És ebben igaza van; mert az egyik Sabbat utáni nap éppen pünkösd ünnepe volt, s nekünk sem Sabbat-napon, sem ezen az ünnepnapon nem szabad útra kelniük. Midőn ezek után Antiochos megtámadta a perzsa Arsakest, serege java részét elvesztette és maga is elesett. Testvére, Demetrios követte Syria trónján, akit Arsakes abban az időben bocsátott el a fogságból, midőn Antiochos a parthusok országába betört, mint már másutt elmondtam.

ZSIDÓ BELVISZÁLYOK

XIII, 10. [...] A zsidók nemcsak Jeruzsálemben és országukban, hanem Alexandriában, Egyiptomban és Cyprus szigetén is nagy jólétben éltek. Kleopátra királyné ugyanis eltaszította fiát, Ptolemaeus Lathurust,¹⁰⁰ s Chelkiast és Ananiast nevezte ki fővezéreké. Ezek annak az Óniásnak a fiai voltak, aki – mint már fentebb említettem – a heliopolisi kerületben a jeruzsálemi templom mintájára templomot építtetett. Kleopátra teljesen átadta nekik a hadsereget, és jóváhagyásuk nélkül semmit sem intézett, amiről bizonyoságot tesz nekünk a kappadokiai Strabon is, mikor ezt írja: „A legtöbben azok közül, akik velünk jöttek Cyprusba, továbbá azok, akiket Kleopátra később küldött oda, nyomban átpártoltak Ptolemaeushoz; csak az Óniás törzséből származó zsidók maradtak hűségesek, mert honfitársaiknak, Chelkiasnak és Ananiasznak nagy becsületük volt a királynénál.” Ezt mondja Strabon.

Hyrcanus szerencséje felkeltette a zsidók irigységét és különösen a farizeusok haragudtak rá; ezek, mint már fentebb említettem, a zsidók egyik felekezetét alkották. A nép előtt nagy a tekintélyük, úgy, hogy minden szavuknak hitelt adnak, akár a király, akár a főpap ellen emelnek szót. Hyrcanus is a tanítványuk volt és nagyon szerették. Egyszer meghívta lakomára s pompásan megvendégelte őket, és mikor látta, hogy jól érzik magukat, kijelentette nekik: bizonyára jól tudják, hogy ő igazságos és mindent szívesen megtesz, ami kedvére van Istennek és a farizeusoknak. Tehát kéri őket: ha észrevennék, hogy vétkeznek, vagy letér a helyes útról, igazítsák helyre és javítsák meg. Azok azonban tanúságot tettek kiváló erényéről, ő pedig igen örült dicséreteiknek. De az egyik vendég, Eleázár, sötét jellemű és összeférhetetlen ember, így szólt: „Mivel szeretnéd megismerni az igazat és igazságos akarsz lenni, tedd le a főpapi méltóságot és

elégedjél meg azzal, hogy a nép vezére vagy.” S mikor megkérdezte, hogy miért kellene letennie a főpapi méltóságot, az így felelt: „Mert úgy halljuk az idősebbektől, hogy anyád Antiochos Epiphanes uralkodása alatt hadifogoly volt.” Azonban ez hazugság volt és emiatt Hyrcanus felháborodott s a farizeusok is valamennyien igen megharagudtak rá.

A szadduceusok felekezetében – amely a farizeusokéval ellenkező nézeteket vallott – volt egy Jónatás nevű ember, Hyrcanus bizalmas barátja. Ez megmagyarázta neki, hogy Eleázár a gyalázkodásával tulajdonképpen csak a farizeusok testületének szellemében beszélt, és ez nyomban kiderül, mihelyt megkérdezi tőlük, milyen büntetést érdemel Eleázár ezekért az állításaiért. Midőn Hyrcanus kérdést intézett a farizeusokhoz, hogy milyen büntetéssel sújtánák Eleázárt, és kijelentette nekik, hogy szeretne meggyőződni arról, hogy nekik semmi közük sincs annak a gyalázkodásához és ezért már bizonyára ki is szabták Eleázárra a megérdemelt büntetést, azt felelték rá: megérdemli, hogy megkorbácsolják és bilincsebe verjék. Tudniillik véleményük szerint a gyalázkodás miatt nem érdemel halált, mint ahogy a farizeusok általában is elnézők a büntetések kiszabásában. Emiatt Hyrcanus éktelen haragra lobbant, és csakugyan azt hitte, hogy az valóban az ő nevükben mondta el gyalázkodását. Jónatás is mindent megtett, hogy felingerelje, és sikerült elérnie, hogy elszakadt a farizeusoktól és a szadduceusokhoz csatlakozott; kihirdette, hogy azok a szabályok, amelyeket a farizeusok a népnek adtak, érvénytelenek, sőt büntetéssel is sújtotta azokat, akik e szabályokat követték. Ezért a nép meggyűlölte őt és fiait. Erről azonban később beszélek. Most még azt akarom megjegyezni, hogy a farizeusok szóbeli hagyomány alapján sok parancsot adtak a nép számára, amelyek nincsenek fölvéve Mózes törvénykönyvébe. A szadduceusok felekezete elveti ezeket a parancsokat, és azt állítja, hogy csak az követendő, ami meg van írva a törvénykönyvben, az őstől megmaradt hagyomány azonban érvénytelen. Emiatt súlyos nézeteltérés és civakodás támadt köztük, és ebben a szadduceusok mellé álltak a gazdagok, azonban a nép nagy tömege a farizeusokhoz csatlakozott. Részletesebben írtam erről a két felekezetről, valamint a harmadikról, az esszénusokról a zsidó háborúról írt művem második könyvében.

Azonban Hyrcanus hamarosan véget vetett ennek a viszálynak, és ezentúl a legnagyobb jólétben élt. Harmincegy évi áldásos uralkodás¹⁰¹ után halt meg s őt fiú maradt utána. Isten három nagy kegyelemre méltatta: uralkodója lett népének, viselte a főpapi méltóságot és megkapta a próféta adományát. Tudniillik Isten állandóan megsegítette s megáldotta azzal a tehetséggel, hogy előre látta a jövőt és előre hirdette is; így például megjövendölte, hogy két idősebb fia nem sokáig marad kormányon. És szerencsétlenségük csakugyan megmutatja, hogy milyen messzire kerültek atyjuk jó sorsától.

ARISTOBULOS ÉS HYRCANUS

XIV, 1. [...] Egyetlen szándékom megírni olyan események történetét, amelyek régiségük miatt a legtöbb ember előtt ismeretlenek, s feltettem magamban, hogy elbeszélésemet tőlem telhetőleg választékos kifejezésekkel és szép stílusban fogom megeleveníteni s ezenfelül is megteszek mindent, hogy az olvasó kedvét találja benne, hogy ekként történelmi ismereteit kellemes és szórakoztató módon szerezzé meg. Természetes, hogy mindenekfelett kötelessége a történetírónak a megbízhatóság és az igazság, hogy az olvasó tájékozódást és okulást meríthessen művéből.

Midőn Hyrcanus király a 177. Olympias harmadik évében,¹⁰² Quintus Hortensius és Quintus Metellus Cretieus konzulsága idején elfoglalta a főpapi méltóságot, Aristobulos rögtön haddal támadta meg. A Jerikó mellett vívott ütközetben Hyrcanus katonái közül sokan átpártoltak testvéréhez, és ezért Hyrcanus a várba menekült, ahol, mint

említettem, Aristobulos feleségét és gyermekeit anyja őrizte. A templom körzetében húzódtak meg, de ott megtámadták és foglyul ejtették őket. Azután Aristobulos a megegyezésről tárgyalt testvérével, és békét is kötöttek azzal a feltétellel, hogy Aristobulos lesz a király, Hyrcanus pedig magánéletet fog élni, mivel bőségesen volt ehhez vagyona. Miután ezt a megegyezést a templomban megkötötték és esküvel s kézfogással megerősítették és az egész nép szeme láttára megölelték egymást, elváltak: Aristobulos a királyi palotába ment, Hyrcanus pedig mint magánember Aristobulos házába.

Volt azonban Hyrcanusnak egy barátja, Antipatros, édomita születésű, nagyon gazdag és emellett erős akaratú és vakmerő ember. Mivel szerette Hyrcanust, sehogy sem tudott megbarátkozni Aristobulossal. Damaszkuszi Niko-laos felviszi a származását egészen az első zsidóig, akik Babylonból Júdeába jöttek, ezt azonban bizonyára csak azért mondja, hogy hízelegjen Antipatros fiának, Heródesnek, aki véletlenül a zsidók királya lett s akiről később fogok beszélni. Ennek az Antipatrosnak előbb Antipas volt a neve s így hívták atyját is. Ezt Alexander király és felesége kinevezte egész Édom helytartójának és ebben a méltóságban szövetséget kötött a vele rokonszenvező arabokkal, gazaiakkal és askaloniakkal, akiket állítólag dús és drága ajándékokkal megnyert magának. Mivel ez az ifjabbik Antipatros látta Aristobulos hatalmát, és attól tartott, hogy annak iránta érzett gyűlölete miatt valami baj érheti, titokban fölizgatta ellene a zsidók főembereit és azt magyarázta nekik: mekkora jogtalanság, hogy Aristobulosé a királyi hatalom, bátyja pedig kicsöppent belőle, holott őt illetné, mert idősebb. Ugyanezt magyarázta állandóan Hyrcanusnak is, és azt fejtegette előtte, hogy élete veszedelemben forog, ha nem vigyáz magára és nem teszi el amazt láb alól; ő bizonyosra veszi, hogy Aristobulos barátai minden alkalinnal megragadnak, hogy meggyilkolják és ezzel megszilárdítsák Aristobulos uralmát. Hyrcanus azonban becsületes jellemű ember volt, tehát nem hallgatott ezekre az uszításokra, és egyenessége miatt sem könnyen állt rá az ellenségeskedésre. Ezenfelül lusta és közönyös ember volt, határozatlan és erélytelen, viszont Aristobulos éppen ellenkezőleg: erős akaratú és eleven szellemű volt.

Mikor Antipatros látta, hogy Hyrcanus nem hallgat szavára, napról napra fáradhatatlanul rágalmazta Aristobulost, hogy meg akarja gyilkolni Hyrcanust. De csak a legnagyobb erőfeszítéssel sikerült rávennie őt, hogy Aretas arab királyhoz meneküljön, és pedig azzal az ígéretével, hogy ő mindenben a segítségére lesz. Erre az ígéretére Hyrcanus csakugyan jónak látta, hogy Aretashoz meneküljön, mert Arábia határos Judeával, és mindenekelőtt elküldte az arab királyhoz Antipatrost, hogy vegye esküjét, hogy nem adja ki őt ellenségeinek, ha hozzá menekül. Miután Antipatros megkapta ezt a biztosítékot, visszatért Jeruzsálembe Hyrcanushoz, és nem sokkal utóbb éjnek idején kiszökött vele a városból és hosszú utazás után elvitte Petra városába, Aretas királyi székhelyére. Mivel pedig ezzel nagyon jó barátságban volt, megkérte, hogy segítse vissza Hyrcanust Júdeába. És Aretas, miután Antipatros napról napra ezzel a kéréssel ostromolta, és nem tágitott, hanem még ajándékokat is küldött, végre meg is ígérte. Hyrcanus maga pedig megígérte neki, hogy ha uralomra jut, visszaadja neki azt a területet és azt a tizenkét várost, amelyet atyja, Alexander elhódított az araboktól; ezek pedig Mádába, Libba, Nabalóth, Rabatha, Gelmon, Zoara, Oronaim, Gobolis, Máresa, Rhidda, Alusa és Orybda.

XIV, 2. Aretast megszédítették ezek az ígéretek, és 50000 főnyi lovas és gyalogos hadsereggel megtámadta Aristobulost és legyőzte. Mivel pedig a győzelem után Aristobulos hívei közül sokan átpártoltak Hyrcanushoz, Aristobulos elhagyatottságában Jeruzsálembe menekült. Az arab király azonban egész hadseregével üldözőbe vette, ostrom alá fogta a templomban, a nép pedig Hyrcanushoz csatlakozott és őt támogatta az

ostromban, úgy, hogy Aristobulos mellett csak a papok tartottak ki. Aretas most megparancsolta az araboknak és a zsidóknak, hogy táborukat hozzák közelebb egymáshoz, és keményen hozzáfogott az ostromhoz. Miközben ezek történtek, eljött a kovásztalankenyerek ünnepe, amelyet pászkának nevezünk,¹⁰³ és a zsidók főemberei elhagyták az országot és Egyiptomba menekültek. Csak egy bizonyos Óniás, Isten kedve szerint való igaz ember, rejtőzött el, mert úgy látta, hogy a testvérvizsoly még sokáig fog tartani; ez volt az, aki egy szárazság idején esőért imádkozott, mire Isten azonnal meghallgatta és megeredt az eső. Most azonban elfogták, a táborba hurcolták és követelték tőle, hogy valamint egykor imádságával véget vetett a szárazságnak, úgy most könyörögje ki Isten átkát Aristobulosra és híveire. S mikor hiábavaló volt minden könyörgése és ellenkezése és a tömeg kényszerítette, kiállt a középre és így szólt: „Ó, Isten, mindenség királya, mivel azok, akik itt állnak körülöttem, a te néped s az ostrom alatt állók a te papjaid, könyörgök hozzád: se azoknak, se emezeknek ne tedd meg azt, amiért könyörögnek.” Alig fejezte be imáját, a körülálló zsidók közül néhány elvetemedett ember megkövezte.

Isten azonban hamarosan megbüntette őket ezért a gáztettükért, és a következőképpen bosszulta meg Óniás meggyilkolását. Mivel, mint említettem, közeledett a pászka-ünnep, amelyen szokásunk az Istennek dús áldozatokat bemutatni, az ostromlott Aristobulosnak és a papoknak pedig nem voltak áldozati állataik, honfitársaiktól kértek és annyi pénzt ajánlottak nekik ezért, amennyit csak kívántak. És ámbár ezek darabonként ezer drachmát követeltek, Aristobulos a papokkal együtt nyomban megígérte ezt az árat, és a pénzt a falon leeresztették nekik. Az ostromlók átvették a pénzt, de nem adtak nekik áldozati állatokat, hanem gonoszságukban szőszegésre vetemedtek és Isten ellen vétkeztek, mert a rászorulóktól megtagadták az áldozati állatokat. Mikor a papok látták, hogy megcsalták őket, imádkoztak Istenhez, hogy álljon bosszút honfitársaikon. Isten pedig nem is halogatta a bosszút, hanem hatalmas vihart küldött, amely a környék minden gabonáját elpusztította, úgy, hogy abban az időben egy modius búza 11 drachmába került.

Eközben Pompeius, aki Armeniában táborozott és Tigranesszel hadat viselt, Scaurust küldte Szíriába.¹⁰⁴ Mikor ez Damaszkuszba érkezett, ott találta Lolliust és Metellust, akik épp akkor foglalták el a várost, tehát rögtön Júdea ellen indult. Alighogy megérkezett, szinte egyszerre jelentek meg előtte Aristobulos és Hyrcanus követői, és segítséget kértek tőle. Aristobulos a segítség fejében 400 talentumot ajánlott fel, Hyrcanus is ugyanannyit, ő Aristobulos ajánlatát fogadta el, mert ez nagyon gazdag és bőkezű ember volt és emellett fősvény is, és megbízhatatlan ígéretei fejében sokkal többet követelt. Tudniillik nem mindegy elfoglalni egy várost, amely az elképzelhető legerősebb és leghatalmasabb, vagy pedig megkergetni egy csomó szőkevényt és nabateust, akik közül az utóbbiak még hozzá gyáva emberek is voltak. Ilyen meggondolás alapján kötött szerződést Aristobulossal, elfogadta tőle a pénzt, felszabadította az ostrom alól, Aretasnak pedig megparancsolta, hogy vonuljon el, mert különben a római nép ellenségének nyilvánítja. Ezután Scaurus visszatért Damaszkuszba, Aristobulos pedig nagy hadsereg élén Aretas és Hyrcanus ellen indult és Papyron nevű helység mellett legyőzte őket s mintegy hatezer katonájukat levágta; a többi közt elesett Antipatros testvére, Phallion is.

XIV, 3. Miután Pompeius nem sokkal később megérkezett Damaszkuszba¹⁰⁵ és Coeleszriába, követek jelentek meg előtte egész Szíriából, Egyiptomból és Júdeából. Aristobulos pompás ajándékot küldött neki: ötszáz talentum értékű arany szőlőtőkét. Ezt az ajándékot a kappadokiai Strabon is említi, mikor ezt írja: „Egyiptomból követség érkezett, 4000 darabból álló aranykoszorúval, továbbá Júdeából »szőlőtőke«, vagy pedig

»kert«, s ennek a remekműnek »gyönyörűség« volt a neve. Ezt az ajándékot magam is láttam Rómában a capitoliumi Jupiter templomában, s láttam rajta a felírást is: Alexandernek, a zsidók királyának ajándéka. Ötszáz talentumra becsülték. Mondják, hogy ez az, amit Aristobulos, a zsidók királya küldött.”¹⁰⁶

Nem sokkal utóbb ismét követek jöttek hozzá, mégpedig Hyrcanustól Antipatros és Aristobulostól Nikodemos. Ez az utóbbi vádat emelt Gabinius és Scaurus ellen megvesztegetés miatt, mert az egyik háromszáz, a másik négyszáz talentumot fogadott el, és így a többiekén kívül még ezt a kettőt is Aristobulos ellenségévé tette. Pompeius felszólította a viszálykodó feleket, hogy majd jöjjenek vissza hozzá. Tavasz elején a téli szállásról elhozta a hadseregét és megindult Damaszkuszba. Útközben elpusztította Apamea várát, amelyet Kyzikosi Antiochos erősített meg, és feldúlta Ptolemaeus, Mennaeus fia területét; ez is olyan semmirevaló ember volt, mint rokona, a tripolisi Dionysios, akit lefejeztek. Ő maga azonban gaztetteinek bocsánatát ezer talentumon megvásárolta; ezt az összeget Pompeius katonái zsoldjára fordította. Azután a római hadvezér elfoglalta Lysias várát, amelynek a zsidó Silas volt a parancsnoka, átvonult Heliopolis és Chalkis városán, átkelt azon a hegységen, amely Coelesyrián át húzódik és Pellából Damaszkuszba ment, s itt végre meghallgatta a zsidókat és viszálykodó vezéreiket, Hyrcanust és Aristobulost és mindkettőnek a népét. A nép nem akart királyságot, mert ősi hagyomány náluk, hogy istenük papjainak engedelmeskednek, azonban ez a két papivadék más államformát akart rákényszeríteni a népre, hogy rabszolgává igázza. Hyrcanus panaszkodott, hogy Aristobulos megfosztotta őt az elsőszülöttség jogától, bár ő az idősebb, és most az országnak csak egy kis része az övé, mert a többi részét Aristobulos erőszakkal magához ragadta; ugyancsak ő az, aki folyton betör a szomszédos tartományokba, aki kalózkodik a tengeren és a nép bizonyára sohasem lázadt volna fel, ha nem uralkodnék ilyen erőszakosan és zsarnoki módon. Emellett tanúskodott több mint ezer előkelő zsidó, akiket Antipatros ebből a célból hozott magával. Aristobulos viszont azt állította, hogy azért zárta ki testvérét az uralkodásból, mert semmittevő és nem tud tekintélyt tartani; ő maga csak kényszerből foglalta el a trónt, mert félt, hogy másoknak a kezébe kerül a hatalom, és éppen olyan jogcímen uralkodott, mint atyja, Alexander. Erre tanúul hívott fel néhány cifrán öltözött ifjút, akiknek bíborruhája, haja, ékszere és egyéb cicomája megbotránkozást keltett, mert olyanok voltak, mintha nem bírói szék előtt jelentek volna meg, hanem valami ünnepi menetben.

Miután Pompeius végighallgatta őket, helytelenítette Aristobulos erőszakoskodásait, és azzal a barátságos biztatással bocsátotta el őket, hogy majd elmegy országukba és majd ott hozza rendbe az ügyet, miután elintézte a nabateusok dolgát. Felszólította őket, hogy addig is maradjanak békességben, különös jóindulattal beszélt Aristobuloshoz, hogy ne lázítsa föl a népet és ne nehezítse meg a maga helyzetét. Aristobulos mégiscsak ezt tette, és mindenképpen fittyet hányt arra, amit Pompeius a lelkére kötött; előbb Dionba ment, onnan pedig Júdeába.

Emiatt Pompeius haragra gerjedt, és azt a hadsereget, amelynek a nabateusok ellen kellett vonulnia, továbbá a damaszkuszi és syriai segédcsapatokat, valamint a keze ügyében levő római légiókat összevonta és megindult Aristobulos ellen. És miután Pellán és Skythopolison át Koreaiba érkezett, a tulajdonképpeni Júdea területére, hírnököt küldött Aristobuloshoz a hegycsúcson épített pompás erődítménybe, Alexandreionba, ahová Aristobulos menekült és felszólította, hogy jöjjön le hozzá. Mivel Aristobulosnak sokan azt a tanácsot adták, hogy ne harcoljon a rómaiakkal, eleget tett a felszólításnak, tárgyalásba bocsátkozott testvérel az uralomról, s azután Pompeius engedelmeivel visszament a várba. Ugyanezt tette másodszorra és harmadszorra is, és mindig azzal a

reménnyel kecsegtette magát, hogy Pompeius elismeri uralkodónak; ezért teljesítette készségesen minden parancsát, de minden alkalommal megint visszament a várba, és háborús készenlétben maradt, nehogy Hyrcanus kezébe kerüljön az uralom. Mikor azonban Pompeius megparancsolta neki, hogy adja át az erődítményeket, és ebben az ügyben saját kezű leveleket írjon a várparancsnokoknak, mert különben senkit sem engednének be, engedelmeskedett ugyan, azonban sértődötten Jeruzsálembe vonult és háborúra készült. Pompeius már éppen megindult ellene, mikor a tengerpartról érkezett emberektől arról értesült, hogy Mithridatest fia, Pharnakes meggyilkolta.¹⁰⁷

XIV, 4. Pompeius mindenekelőtt tábornokot ültetett Jerikó mellett; itt terem a pálma és a balsamcserje; ha ennek a termését éles kővel felhasítják, a kifolyó nedvességből pompás illatú kenőcs lesz. Innen kora hajnalban megindult Jeruzsálem ellen. Most Aristobulos meggondolta magát, elment Pompeiushoz, megígérte, hogy nagyobb összeget fizet neki és bebocsátja Jeruzsálembe, de kérte, hagyja abba a hadjáratot és tetszése szerint békésen rendezzen mindent. Könyörgéseire Pompeius megbocsátott neki, és kisebb csapat élén kiküldte Gabiniust, hogy átvegye tőle a pénzt és a város feletti hatalmat. Azonban nem így történt a dolog, hanem Gabinius pénz nélkül jött vissza, nem is bocsátották be a városba, mert Aristobulos katonái nem helyeselték a megegyezést. Pompeius emiatt felháborodott, Aristobulost elfogatta és Jeruzsálem alá vonult. A város minden oldalról jól meg volt erősítve, csak éppen észak felől nem, mert ott széles és mély szakadék húzódott, amely a kőfállal megerősített templomot körülövezte.

A városban nem tudtak megegyezni abban, hogy mitévők legyenek; némelyek amellet kardoskodtak, hogy át kell adni a várost Pompeiusnak, Aristobulos hívei viszont azt követelték, hogy be kell zárni a kapukat és harcra készülni, mert Aristobulost fogságban tartják. Erre ezek megszállták a templomot, elpusztították azt a hidat, amely a templomot a várossal összekötötte és felkészültek az ostromra. A másik párt viszont beengedte a hadsereget s átadta Pompeiusnak a várost és a királyi palotát. Erre Pompeius tábornokát, Pisót, hadsereggel küldte oda; ez megszállta a várost és a palotát, valamint a templom közelében lévő házakat, és az egész környéket megerősítette. Majd tárgyalásokba bocsátkozott a templom védőivel a béke ügyében; mivel azonban feltételeit nem akarták elfogadni, a templom környékét fallal zárta körül, s ebben a munkában Hyrcanus a legnagyobb készséggel segítette. Erre Pompeius hajnalban tábornokot ültetett a templom északi oldalán, ahonnan a legkönnyebben intézhetett ellene rohamot. Itt magas bástyatornyok emelkedtek és a mély szakadékon belül még sáncok is húzódtak. A város felé eső oldal, ahol Pompeius táborozott, a híd lerombolása után egészen meredek lett és a sáncot napról napra óriási erőfeszítéssel továbbhúzták s közben a rómaiak a közeli fákat mind kidöntötték. Amint azonban a sáncot befejezték és az igen mély árkot ideiglenesen feltöltötték, Pompeius elhozatta Tyrusból az ostromgépeket és a lövőgépeket, és a templomot valósággal elárasztotta kőlövedékekkel. Ha nem volna ősi szokásunk a hetedik napot megünnepelni, akkor az ostromlottak bizonyára megakadályozták volna a sánc befejezését; tudniillik a törvény megengedi ugyan, hogy csatában védekezzünk az ellenség támadása ellen Sabbat-napon, de nem engedi meg, hogy más ellenséges vállalkozásban részt vegyünk.

Amint a rómaiak erre rájöttek, Sabbat-napokon nem lövöldöztek köveket a zsidókra s egyáltalán semmiféle csatározásba nem kezdtek velük, hanem sáncokat és ostromtoronyokat építettek és közelebb hozták az ostromgépeket, hogy másnap azután felhasználhassák őket. Hogy pedig mennyire szívünkön viseljük Isten tiszteletét és a törvények megtartását, az már abból is kiderül, hogy a papokat még az ostrom alatt sem tartotta vissza a félelem az áldozatok bemutatásától, hanem naponta kétszer, reggel is és a kilencedik órában is elvégezték az oltári szolgálatot, és egyetlenegyszer sem

mulasztották el, akkor sem, ha az ostrom közben akármilyen súlyos esemény történt. Például mikor a várost a harmadik hónap böjtnapján, a 179. Olympias idején, Gaius Antonius és Marcus Tullius Cicero konzulsága alatt¹⁰⁸ bevették és a benyomuló ellenség mindenkit lekaszabolt, aki a templomban volt, a papok akkor sem zavartatták magukat az áldozatok bemutatásában, nem reszkettek az életükért, nem riasztotta vissza őket a rengeteg hullá, tehát nem menekültek, hanem inkább ott az oltárnál akarták elszenvedni az elkerülhetetlen halált, mintsem hogy a törvény bármelyik rendelkezését megszegjék. Hogy pedig ezek nem csupán üres szavak, amelyeknek az a céljuk, hogy valami hazug jámborságot magasztaljanak, hanem a színigazságot mondják, azt minden történetíró tanúsítja, aki Pompeius történetét megírta, közöttük Strabon és Nikolaos és rajtuk kívül Titus Livius, aki a rómaiak történetét megírta. Miután a legnagyobb torony is összeomlott az előretolt ostromgépek csapásai alatt és így a falon rés támadt, az ellenség benyomult. Elsőnek Cornelius Faustus, Sulla fia jutott fel a falra csapatával, azután egy másik helyen Furius százados a maga csapatával és a kettő között Fabius, szintén százados, erős csapattal. Erre általános mézszárlás kezdődött: a zsidókat részben a rómaiak, részben a tulajdon honfitársaik gyilkolták. Voltak, akik a mélységbe vetették magukat, mások felgyújtották házaikat és maguk is benn égtek, mert nem akarták elviselni azt, aminek el kellett következnie, így mintegy tizenkétezer zsidó esett el, a rómaiakból viszont igen kevesen. Ábsálom pedig, Aristobulos nagybátyja és egyúttal apósa, fogságba esett. A templom, amelynek belseje mind ez ideig hozzáférhetetlen volt és oda senkinek sem volt szabad bepillantania, súlyos meggyaláztatást szenvedett: mert Pompeius néhány kísérőjével bement a szentek szentélybe, és meglátta azt, amit a főpapokon kívül egyetlen embernek sem volt szabad meglátnia. És ámbár látta az aranyasztalt, a szent mécstartókat, az áldozati csészéket, a rengeteg füstölőszert és ezenfelül a mintegy kétezer talentum értékét a templom kincstárában, jámbor ember létére hozzá sem nyúlt semmihez, hanem erényeihez méltó módon viselkedett. Másnap megparancsolta a templomszolgáknak, hogy tisztítsák meg a szentélyt, és bemutattatta Istennek a törvényben előírt áldozatokat, azután kinevezte Hyrcanust főpapnak, egyrészt azért, mert jó szolgálatokat tett neki más dolgokban, másrészt pedig azért, mert a vidéken lakó zsidókat visszatartotta attól, hogy Aristobulushoz csatlakozzanak a háborúban. A háború okozóit lefejeztette, azután Faustusnak és a többieknek, akik elsőként jutottak fel a falra, kiosztotta a megérdemelt kitüntetések. Jeruzsálemet arra kényszerítette, hogy adót fizessen a rómaiaknak, a coelesyriai városokat, amelyek eddig Júdea fővárosának hűbéresei voltak, kivonta ezeknek hatalma alól, saját hadvezérét állította élükre és az egykor oly hatalmas népet szűk határok közé szorította. Gadara várost, amelyet nemrégiben elpusztítottak, szabadon bocsátott szolgája, a gadarai Demetrios kedvéért újra fölépíttette; ezenfelül Hippos, Skythopolis, Pella, Dion, Smaria, Má-resa, Ásdód, Jámmia és Arethusia városokat visszaadta régi lakosainak. Ezeket a városokat, amelyek az ország belsejében voltak, Pompeius mind önállóknak nyilvánította és Syria tartományhoz csatolta, az elpusztult városok, továbbá a tengerparti városok, Gaza, Joppe, Dora és Straton-tornya kivételével; ezt az utóbbit – később Kaesariának nevezték – Heródes pompásan fölépíttette, kiépíttette kikötőjét s templomokkal ékesítette.

Jeruzsálem szerencsétlenségének az oka csupán az Aristobulos és Hyrcanus közt támadt viszálykodás volt. Emiatt veszítettük el szabadságunkat; így kerültünk a rómaiak hatalma alá, így kellett visszaadnunk a szíreknek azt a földet, amelyet fegyverrel vettünk el tőlük. Ezenfelül a rómaiak rövid idő alatt több mint tízezer talentumot hajtottak be tőlünk, és a királyi méltóságot, amely régebben csak a főpapi nemzetséget illette meg, közönséges népből származó emberekre ruházták; erről még később fogok beszélni.

Ezután Pompeius Coelesyriát egészen az Eufrátig és Egyiptomig átadta Scaurusnak, két római légiót helyezett parancsnoksága alá, és megindult Kilikiába, hogy minél előbb Rómába érhesen; magával vitte oda hadifoglyokul Aristobulost és gyermekeit is: két leányt és két fiút; ezek közül az egyik, Alexander, megszökött, azonban a fiatalabbikat, Antigont, húgaival együtt Rómába vitték.¹⁰⁹

CRASSUS ZSAROLÁSAI

XIV, 7. Miközben Crassus a parthusok ellen készült háborúskodni, Júdeába érkezett, elrabolt a templomból minden pénzt, amihez pedig Pompeius hozzá sem nyúlt, összesen kétezer talentumot, sőt arra vetemedett, hogy elvett minden aranyat is, mintegy nyolcezer talentum értékben. Egyebek közt eltulajdonított egy színarany rudat, amelynek a súlya 300 mina volt; egy mina annyi, mint nálunk két és fél font. Ezt az aranyrudat a kincseket őrző Eleázár nevű pap nem gonoszságból adta ki neki, mert derék és igaz ember volt, hanem a következő okból: Eleázár kötelessége volt gondoskodni a templomi függönyökről is, amelyek csodálatosan szépek és drágaművűek voltak és erről az aranyrúdról csüngtek alá. Mikor látta, mily mohón kívánja Crassus az aranyat, és mivel féltene kellett az egész templomi kincset, inkább odaadta ezt az aranyrudat, hogy a többit megmentse, miután esküt vett tőle, hogy semmi mást nem visz el a templomból, hanem megelégszik ezzel a sok tízezer drachma értékű ajándékkal. Ez az aranyrúd egy üres farúdba volt beillesztve, amiről Eleázáron kívül senki sem tudott. Crassus tehát átvette a rudat, és úgy tett, mintha a templomban semmi máshoz hozzá sem akarna nyúlni, azonban megszegte esküjét és a templom minden aranyát elrabolta.

Senkinek sem szabad csodálkoznia, hogy templomunkban ily rengeteg kincs volt felhalmozva: hiszen a földkerekség valamennyi zsidója és az igaz Isten minden tisztelője, Ázsiában és Európában, hosszú idő óta hordta össze ezt. Bizonyítékokat is hozhatok fel arra, hogy valóban oly rengeteg volt a kincs, amennyit mondtam és hogy nem dicsekvésből és túlzásból írtam le ezeket az adatokat. Más történészek is írnak erről, így például a kappadokiai Strabon ezt írja: „Mithridates elküldött Kosba, és elhozatta azt a pénzt, amelyet Kleopátra ott letétbe helyezett és ugyancsak a zsidók nyolcszáz talentumát.” Nekünk semmi más közpénzünk nincs, csak az, ami az Istené, és nyilvánvaló, hogy ezt a pénzt Mithridatestől való félelmükben az ázsiai zsidók vitték Kosba. Mert hogy a Júdeában lakó zsidók, akiknek jól megerősített városuk és templomuk volt, pénzt küldtek volna Kos szigetére, nem valószínű; és ugyancsak aligha lehet ezt feltételezni az alexandriai zsidókról is, mert azoknak meg nem kellett félniök Mithridatestől. Máshol ugyanez a Strabon tanúsítja, hogy Sulla, mikor átment Görögországba, hogy Mithridates ellen harcba induljon, Lucullusi küldte ki, hogy fojtsa el a kyrenei zsidó lázadást, mert akkor már az egész világ tele volt zsidókkal. Ezt írja: „Kyrene városában négy osztály volt: polgárok, földművesek, telepések és zsidók. Ez utóbbiak már majdnem minden városban megtelepedtek és aligha lehet olyan helyet találni a föld kerekén, ahol ez a nép ne vetette volna meg lábát, vagy ne uralkodnék. Egyiptom és Kyrenaika, ahol ők uralkodnak, valamint sok más terület buzgón utánozza őket, különösképpen tiszteletben tartja a zsidók hitközségeit és átveszi a zsidók ősi törvényeit, sőt ezen a réven gyarapszik is. Egyiptomban engedélyt kaptak a letelepedésre és Alexandriában külön nagy területet jelöltek ki ennek a népnek lakóhelyül. Megvan az előljárójuk, aki közügyeiket intézi, igazságot szolgáltat, szabályozza a kereskedelmet, rendeleteket ad ki, mintha önálló államnak az uralkodója volna. Egyiptomban azért van ennek a népnek nagyhatalma, mert az egyiptomiak zsidó eredetűek, és akkor is a zsidók szomszédai maradtak, mikor elváltak tőlük. Kyrenaikában azért telepedtek meg, mert ez a terület éppúgy határos Egyiptommal,

mint Júdea, sőt régebben az egyiptomi birodalom része volt.” Ennyit mond Strabon.

Crassus, miután mindent legjobb belátása szerint elrendezett, megindult Parthia ellen, ott azonban egész hadseregével elpusztult, mint ahogy ezt másutt már megírták. Cassius azonban Syriába menekült, és megvédelmezte a parthusok ellen, akik a Crassuson aratott győzelem után megtámadták. Azután Tyrusba ment és eljutott Júdeába is, megtámadta Taricheát, az első rohammal bevette, mintegy 30 000 foglyot ejtett, és Antipatros tanácsára, aki nagy befolyással volt rá, kivégeztette Peitholaost, mert Aristobulos után a lázadás vezetője volt. Egyébként Antipatrosnak a zsidóknál is igen nagy volt a tekintélye. Előkelő arab családból nősült, feleségének a neve Kypron volt és négy fia született tőle: Fázael, Heródes, a későbbi király, József és Fer órás, ezenfelül pedig egy Salome nevű leány. Antipatros barátságos viszonyban volt a többi szomszédos fejedelemmel is, különösen pedig az arab királlyal: az Aristobulos ellen folytatott háború idején gyermekeit ennek az oltalmára bízta. Cassius hamarosan fölkerekedett hadseregével és az Eufráthoz vonult, hogy ott szembeszálljon a folyton be-betörő ellenséggel, mint ahogy ezt mások már megírták.

Nem sokkal utóbb Caesar, aki Rómában megszerezte a hatalmat, miután Pompeius és a szenátus az ión tengeren át elmenekült, elhatározta, hogy Aristobulost szabadon bocsátja, és két légióval Syriába küldi, hogy ott rendet teremtsen. Azonban Aristobulos Caesar reményeinek nem tudott eleget tenni, mert Pompeius párthívei még elutazása előtt megmérgezték, úgy, hogy Caesar embereinek kellett eltemetniök. Holttestét hosszú ideig mézben tartották, míg Antonius Júdeába nem szállította és a királyi sírboltban el nem temettette. [...]

CAESAR ÉS A ZSIDÓK

XIV, 8. Pompeius leveretése és halála után Caesar haddal támadta meg Egyiptomot, és ebben a vállalkozásban sok minden módon támogatta Antipatros, aki Hyrcanus rendeletére Júdeát kormányozta. Ugyanis midőn Caesar a pergamoni Mithridatesnek segédcsapatokat akart hozni és kénytelen volt Askalonnál megállni, mivel Pelusiumon át nem tudta az utat kikényszeríteni, Antipatros háromezer zsidó gyalogossal csatlakozott hozzá, és elérte, hogy nem csupán az arab, hanem a szír fejedelmek is mind – kik tűzön-vízen keresztül ragaszkodtak Caesarhoz –, továbbá Jamblichos király és a Libanonon uralkodó Ptolomaeus, Soaimos fia, és a városok is majdnem mind szövetségesként siettek Caesar támogatására, Mithridates megindult Syriából Pelusium felé, s mivel ennek a lakosai nem voltak hajlandók befogadni, ostrom alá vette a várost. Antipatros hősiiesen harcolt, ő vágott elsőnek rést a falon és utat nyitott a többieknek a városba. Így esett el Pelusium. De midőn Antipatros Mithridatesszel együtt Caesarhoz akart jutni, ebben megakadályozták az egyiptomi zsidók, akik az Óniásról nevezett területen laktak. Antipatros azonban rávette őket honfitársaik példájának követésére, leginkább azzal, hogy megmutatta nekik Hyrcanus főpap levelét, amelyben ez arra figyelmeztette őket, hogy Caesar iránt barátságosan viselkedjenek és hadseregét mindennel lássák el. Midőn látták, hogy Antipatros és a főpap véleménye megegyezik, hallgattak a szavukra, és ezzel Memphis lakosait is arra indították, hogy behívják Mithridatest, aki aztán hamarosan meg is érkezett és hatalma alá vette őket.

Mithridates már megkerülte az úgynevezett Deltát, midőn az úgynevezett „zsidó tábor” táján rábukkant az ellenségre. A jobbszárnyon Mithridates vezényelt, a balszárnyon Antipatros. A csata folyamán Mithridates balszárnya hátrált és a legnagyobb veszedelembé került volna, ha Antipatros, aki megverte a vele szemben álló seregrészt, nem sietett volna végig csapataival a folyó partján, nem szabadítja fel őt és nem kergeti meg a már-már győztes egyiptomiakat. Az üldözés további során az

ellenséges tábornok is elfoglalta és visszahívatta Mithridatest, aki már jó messzire menekült. Mithridates szárnyán mintegy nyolcszáz, Antipatros szárnyán azonban csak negyven katona esett el. Mithridates írt Caesarnak, beszámolt megmeneküléséről és arról, hogy a győzelem érdeme Antipatrosé, úgy, hogy Caesar ezt elhalmozta dicsőretekkel és a háború legválságosabb pillanataiban mindig igénybe vette Antipatros segítségét; végül azonban az egyik ütközetben Antipatros megsebesült.

Mivel Caesar bizonyos idő múlva befejezte a háborút és áthajózott Szíriába, háláját azzal mutatta ki, hogy Hyrcanust megerősítette a főpapi méltóságban, Antipatrosnak megadta a római polgárjogot és felmentette mindennemű adó fizetése alól. Sokan azt állítják, hogy Hyrcanus is részt vett ebben a hadjáratban s ő is Egyiptomba ment; ezt az állítást igazolja a kappadokiai Strabon, aki Asinius szerint ezt írja: „Midőn Mithridates és Hyrcanus zsidó főpap Egyiptom ellen indult...” Ugyanez a Strabon műve más helyén idézi Hypsikratest és ezt mondja: „Mithridates egyedül indult hadba, azonban felszólította Antipatrost, Júdea helytartóját, hogy háromezer emberrel siessen segítségére Askalonba és vegye rá a többi fejedelmet is példája követésére; ezen a hadjáraton részt vett Hyrcanus főpap is.” Ennyit mond Strabon.

Antigonos, Aristobulos fia, fölkereste Caesart, felpanaszolta atyja sorsát, aki Caesar miatt méregtől halt meg, továbbá bátyja sorsát, akit Scipio lefejeztetett és kérte, könyörüljön meg rajta, hiszen őt meg száműzték a hatalomból. Felpanaszolta, hogy Hyrcanus és Antipatros erőszakos módon uralkodik a népen, és őt magát is bántalmazták. Azonban Antipatros, aki éppen jelen volt, védekezett a vád ellen, és bebizonyította, hogy Antigonos nyugtalan és lázongó ember; fölemlegette, mennyi hadi fáradságot szenvedett végig ő maga és hogy Caesar katonai tanácsadója volt, és erre őt magát hívta fel tanúnak: „Aristobulost – mondta -teljes joggal vitték másodszer is Rómába, mert mindig ellenséges indulattal viseltetett a rómaiak iránt és sohasem fért meg velük, bátyja pedig megérdemelte a büntetést, amelyet Scipio rámért, mert rablóhadjáraton kapták rajta és büntetése ennél fogva nem volt önkényes és nem is volt igazságtalan.”

Miután Antipatros így előadta védekezését, Caesar megerősítette Hyrcanust a főpapi méltóságban, Antipatrosnak megadott minden szükséges teljhatalmat. Miután minderről határozott, kinevezte egész Júdea kormányzójának. Ezenfelül megengedte Hyrcanusnak, aki kérte ezt a kegyet tőle, hogy újra felépítse szülővárosa falait, amelyek még Pompeius óta romban hevertek, és levelet írt Rómába a konzuloknak, hogy helyezzenek el okmányt a Capitoliumon ezekről az intézkedéseiről. Az erre vonatkozó szenátushatározat szövege ez: „Lucius Valerius praetor, Lucius fia, javaslatára, december idusán a Concordia-templomban a Collinus törzsből származó Lucius Coponius, Lucius fia és a Quirinus törzsből származó Papius volt jelen a határozat írásba foglalásakor, mivel a zsidó követek, Alexander, Jason fia, Numenius, Antiochos fia és Alexander, Dorotheos fia, a mi tiszteletre méltó szövetségeseink, arra kértek bennünket, hogy régebben a rómaiakkal kötött barátságunkat és szövetségünket újítsuk meg, és a szövetség jelképeként ötvenezer arany értékű aranypajzsot hoztak ajándékba, továbbá ajánlóleveleket kértek a szabad városokhoz és a királyokhoz, hogy az ő területükön és kikötőiken biztonságban és zavartalanul utazhassanak keresztül, a szenátus elhatározta, hogy fenntartja a velük kötött barátságot és szövetséget, kéréseiket teljesíti és a pajzsot elfogadja.” Ez Hyrcanus uralkodásának és főpapságának kilencedik évében Panemos hónapban történt. [...]

ANTIPATROS ÉS A RÓMAI ARISZTOKRATÁK

XIV, 9. Miután Caesar Syria ügyeit rendezte, elhajózott; Antipatros pedig, aki Szíriából elkísérte, most visszatért Júdeába, azonnal felépítette a Pompeiustól elpusztított

városfalat és az országban még imitt-amott feltörő nyugtalankodást részben fenyegetéssel, részben szép szóval lecsillapította. Honfitársainak megmagyarázta, hogy ha Hyrcanus mellé állnak, boldogan élhetnek és békében élvezhetik javaikat; de ha lázadásokra csábítatják magukat, akkor nem kormányzójuk, hanem szigorú uruk lesz, Hyrcanus nem királyuk, hanem zsarnokuk, Caesar és a rómaiak pedig nem vezetőik, hanem elkeseredett ellenségeik lesznek. Ugyanis senkit sem engednek elmozdítani, akinek ők adtak hatalmat. Ezzel az okfejtéssel lecsendesítette az ország hangulatát.

Mivel látta, hogy Hyrcanus mily nemtörődöm és hanyag ember, legidősebb fiát, Fázaelt, kinevezte Jeruzsálem és környéke parancsnokául, a másodikat, Heródest pedig Galilea élére állította. Ez még nagyon fiatal volt, mindössze huszonöt éves, azonban nyoma sem volt benne az ifjonti gyengeségnek, hanem határozott jellemű férfi volt; nemsokára alkalmá is nyílt rá, hogy megmutassa képességeit. Ugyanis midőn rábukkant Ezekiás rablóvezérre, aki rablóbandájával Syria határterületeit dúlta, elfogatta és számos rablóval együtt kivégeztette. Ezért a szírek előtt nagyon népszerű lett: hiszen megtisztította országukat, s ők már mindennél jobban kívánták, hogy megszabaduljanak a rablóktól. A városban és a falvakon egyformán ünnepelték, mert békét és biztonságot teremtett. Így történt, hogy megismerte őt Sextus Caesar, Syria helytartója, a nagy Caesar egyik rokona.¹¹⁰ Heródes sikerei azonban felkorbácsolták testvérének, Fázaelnek féltékenységét; hírneve arra ösztökélte ezt, hogy ő is megszerezze ezt a dicsőséget; a jeruzsálemiek hajlandóságát máris megnyerte, mert önállóan uralkodott ugyan, de becstelen és erőszakos eszközöket sosem alkalmazott. Antipatros számára ezzel lehetővé vált, hogy a nép királyként tisztelje és úgy hódoljon előtte, ahogy csak uralkodók előtt szokás. Azonban ez a nagy megtiszteltetés nem szédítette meg, mint legtöbbször történni szokott, és nem rendítette meg hódolatát és hűségét Hyrcanus iránt. Mikor azonban a zsidók főemberei észrevették, mennyire megnövekedett Antipatrosnak és fiainak hatalma, részben népszerűségük miatt, részben pedig Júdea és Hyrcanus gazdagsága miatt: felzúdultak ellene. Tudniillik Antipatros barátságot kötött a római kormányzókkal, és rávette Hyrcanust, hogy pénzt küldjön nekik. Ezt a pénzt azután magához vette és nem Hyrcanus, hanem a maga nevében küldte el. Midőn Hyrcanusnak ez tudomására jutott, nem is bosszankodott, sőt ellenkezőleg, még örült is, de a zsidó főemberek egyre jobban féltek, mert megfigyelték, mily erőszakosan, vakmerőn és zsarnoki módon uralkodik Heródes, úgy, hogy végre felkeresték Hyrcanust és nyíltan bevádolták Antipatrost; így beszéltek: „Meddig szemléled még tétlenül a dolgokat? Nem veszed észre, hogy Antipatros fiaival együtt minden hatalmat magához ragadott, és te már csak névleg vagy király? Ne légy tehát vak s ne hidd, hogy semmi veszély sem fenyeget téged és királyságodat. Mert Antipatros és fiai nem helytartóid, mint ahogy te jámborul elhiteded magaddal, hanem őket tartják igazi uralkodóknak.

Ezenfelül Heródes, az ő fia, merőben törvénytelenül végeztette ki Ezekiást és cimboráit, mert a törvény világosan megmondja, hogy még a legnagyobb bűnöst sem szabad kivégeztetni addig, míg a synedrion halálra nem ítélte, márpedig Heródes ezt merészelte, mégpedig felhatalmazásod nélkül.”¹¹¹ Hyrcanust ezzel sikerült meggyőzniök; haragját még jobban felszították az anyák, akiknek Heródes meggyilkolta gyermekeit, mert napról napra kérték a templomban a királyt és a népet: vonják felelősségre Heródest tetteiért a synedrion előtt. Ezért Hyrcanus megidézte Heródest, hogy védekezzen a vádak ellen. Heródes meg is jelent, azonban atyja azt tanácsolta, hogy ne magánemberként menjen Hyrcanushoz, hanem vigyen magával testőrséget és védőcsapatot. Miután tehát Galileában megtette a szükséges intézkedéseket, megjelent a törvényszék előtt, akkora kísérettel, amely éppen elegendő volt védelmére, Hyrcanus szemében viszont nem tűnhetett fel veszedelmesnek. Ekkor Sextus, Syria kormányzója,

írásban szólította fel Hyrcanust, hogy mentse fel Heródest a vád alól, és megfenyegette, hogy ne merjen másképpen cselekedni. Sextus levele jó ürügy volt Hyrcanus-nak arra, hogy elbocsássa Heródest, akit fiaként szeretett, úgy, hogy a synedrion semmiféle büntetést sem mérhetett rá. Midőn Heródes testőrségével megjelent a synedrion előtt, mindenki megijedt, és vádlói között, akik az imént még hangoskodtak, egyetlenegy sem mert váddal előhozakodni, hanem mindenki mélyen hallgatott, és nem tudta, mit tegyen. Ebben a helyzetben fölkelt az igazságos és ezért semmitől vissza sem rettenő Sameias és így beszélt: „Ó, királyom és ti bírák, még sohasem láttam ilyen embert, és azt hiszem, ti sem tudtok előttem ehhez hasonlót megnevezni, aki mint vádlott így merészelt volna megjelenni előttetek. Aki eddig a nagy tanács törvényszéke előtt megjelent, alázatosan és tartózkodóan viselkedett, fekete ruhában és hosszan leeresztett hajjal jött, mintegy hogy szánalmat keltsen bennünk. Ez a híres Heródes azonban, aki büntetlenül gyilkosságot követett el és ilyen súlyos váddal terhelt jelent meg, bíborruhában, kicicomázott hajjal áll itten, fegyveresek veszik körül, hogy ha a törvény alapján elítéljük, megölessen bennünket és megcsúfoljon minden törvényt. De én nem akarok Heródesnek szemrehányást tenni azért, hogy inkább a maga javával törődik, mint a törvénnyel; inkább titeket vádollok és a királyt, hogy az ilyesmit nyugodtan tűritek. A mindenható Isten legyen a tanúm, hogy ez, akit Hyrcanus kedvéért fel akartok menteni, egyszer majd bosszút áll rajtatok és a királyon.” És ez a jövendölése beteljesedett, mert midőn Heródes később király lett, a törvényszék tagjait Hyrcanusszal együtt kivégeztette, az egyetlen Samaias kivételével: tudniillik ezt különösen tisztelte, egyrészt igazságosságáért, másrészt pedig azért, mert midőn később Heródes és Sosius ostrom alá vette a várost, az felhívta a népet, hogy Heródest bocsássa be, mivel elkövetett bűneik miatt úgyszemint menekülhetnek előle. Erről majd a maga helyén fogok beszélni.

Midőn Hyrcanus észrevette, hogy a synedrion tagjai Heródest halálra akarják ítélni, másnapra halasztotta a tárgyalást, és a vádlottnak titokban azt a tanácsot adta, hogy szökjék meg a városból és így meneküljön meg a veszedelemtől. [...]

CAESAR ÉS ANTONIUS JÓINDULATA A ZSIDÓK IRÁNT

XIV, 10. Caesar Rómába ment és hadi vállalatra készült Afrikába Scipio és Cato ellen; ekkor Hyrcanus követeket küldött hozzá, és kérte a fennálló barátsági és szövetségi szerződés megújítására. Szükségesnek tartom felsorolni itt mindazokat a kiváltságokat, amelyekben népünket a rómaiak és uralkodók részesítették, és a velünk kötött szövetségi szerződéseket, hogy mindenki megtudja, mennyire kitüntettek bennünket az ázsiai és európai uralkodók, mert tisztelték vitézségünket és hűségünket. Sokan annyira nem rokonszenveznek velünk, hogy nem akarják elhinni azt, amit a perzsák és makedónok írtak rólunk, mert ezeknek a történetíróknak a művei nem mindenütt hozzáférhetők és nincsenek meg a nyilvános könyvtárakban, hanem csak nálunk őrizzük meg ezeket s még néhány idegen népnél. De a rómaiak határozatait ellen semmit sem tudnak felhozni; mert ezek megvannak a városok nyilvános levéltáraiban és érc táblákra vésve még a Capitoliumon is. Így például Julius Caesar az alexandriai zsidóknak érc táblára véssett okiratot adott és ezzel őket alexandriai polgároknak nyilvánította. Ezekből a forrásokból akarom mindezt bizonyítani és egyúttal felsorolni itt a szenátusnak és Julius Caesarnak azokat a határozatait, amelyek Hyrcanusra és népünkre vonatkoznak.

„Caius Julius Caesar imperátor és pontifex maximus, másodízben diktátor, köszönti a sidoni hatóságokat, szenátust és népet. Ha jól megy dolgotok, örvendek; magam hadseregemmel együtt jól vagyok. Mellékelten megküldöm a másolatát annak a határozatnak, amely Hyrcanusra, Alexander fiára, a zsidók főpapjára és fejedelmére

vonatkozik, hogy elhelyezzétek levéltárakban. Továbbá elrendelem, hogy ezt görög és latin nyelven ércablákra véssék. Íme: Julius Caesar, másodízben imperátor és pontifex maximus, a tanács meghallgatása után a következőket rendelem: Mivel a zsidó Hyrcanus, Alexander fia, most és régebben, békében és háborúban mindig hűségesnek és készségesnek mutatkozott irántunk, amiről sok kormányzónk tanúságot tett, továbbá mivel legutóbb az alexandriai háborúban ezerötszáz katonával segítségünkre sietett, és mikor Mithridateshez küldtem, a seregben mindenkinél különbül vitézkedett, mindezekért Hyrcanust, Alexander fiát és az ő fiait kinevezem a zsidók fejedelmeivé s megengedem nekik, hogy ősi hagyományukhoz híven örök időkre megtartsák a zsidó főpapi méltóságot, és megparancsolom, hogy őt magát és fiait szövetségeseink és legjobb barátaink közé iktassuk. Minden kiváltság, ami törvényeik szerint megilleti a főpapokat, maradjon meg neki és fiainak. Ha az idők folyamán közöttük a zsidó intézményekről vita keletkezik, abban a döntés joga őt illeti. Júdeában téli szállásra vonulni vagy sarcolni tilos.” [...]

„Caius Caesar, imperátor, diktátor és consul, a római szenátus és nép érdekében Hyrcanusnak, Alexander fiának és fiainak megtiszteltetésül, továbbá erényeik és jóindulatuk elismeréséül megengedi, hogy Jeruzsálem és az egész nép főpapjai és papjai legyenek, ugyanazokkal a jogokkal, amelyeket a főpapságban elődeik bírtak.”

„Caius Caesar, ötödízben consul, ezennel elrendeli: engedtessek meg a zsidóknak, hogy Jeruzsálem városát megerősítsek és hogy ott Hyrcanus, Alexander fia, zsidó főpap és fejedelem, korlátlanul uralkodjék; továbbá, hogy a zsidóknak a gabonatedből minden második évben egy kor-t el kell engedni és hogy a jövőben sem adóikat nem szabad bérbe adni, sem pedig az említett adókat nem kell megfizetniök.”

„Caius Caesar, másodízben imperátor, a következőket rendeli: Jeruzsálem város javára, Joppe kivételével, egész Júdea köteles évi járulékot fizetni, kivéve a hetedik esztendő, az úgynevezett Sabbat-évet, mivel ekkor nem szüretelnek gyümölcsöt és nem vetnek gabonát. – Sidonban kétévenként be kell szállítani járulék címén a gabonatermés negyedrésztét, és ezenfelül Hyrcanusnak és fiainak a tizedeket éppúgy meg kell fizetni, mint elődeiknek megfizették. – Egyetlen consulnak, proconsulnak, hadvezérnek vagy katonai kiküldöttnek sincs joga a zsidók területén csapatokat toborozni, s a katonáknak is tilos sarcot kiróni, akár áttelelésre, akár más címen; mindenféle zaklatástól meg kell kímélni őket. – Mindent meg kell hagyni birtokukban, amijük csak van, amit vásárolnak, kapnak vagy szereznek. – Rendeljük, hogy Joppe városa, amely már a zsidóké volt, mikor a rómaiakkal szövetséget kötöttek, legyen ismét az övék; és az ottani földművelők szolgáltatassanak be Alexander fiának, Hyrcanusnak és az ő fiainak, húszezer modius gabonát, a környékről és a kikötőből évente Sidonba kiszállított gabona vámja fejében, kivéve a Sabbat-évet, amelyben nem művelik meg a földet és nem szüretelnek gyümölcsöt. – A nagy síkságnak azok a falvai, amelyek régebben Hyrcanusé és elődeié voltak, a szenátus határozata értelmében kerüljenek vissza Hyrcanus és a zsidók birtokába, ugyanazokkal a jogokkal, mint azelőtt. Továbbá maradjanak érvényben mindazok a jogszabályok, amelyek régtől fogva érvényben voltak a zsidók és főpapjaik és papjaik között, továbbá azok a kiváltságok, amelyeket a római szenátustól és néptől kaptak. Ugyanez a jog illesse meg őket Lyddában is. – Mindazok a területek, tanyák és falvak, amelyek régebben a római néppel baráti viszonyban lévő szíriai és phoinikiai királyok birtokában voltak és amelyeknek haszonélvezetét nekik ajándékoztuk, a szenátus határozata értelmében Hyrcanus fejedelem és a zsidók birtokába jutnak. – Hyrcanusnak, fiainak és az általuk küldött követeknek joguk van a gladiatori játékokon és állatviadalokon a szenátorok soraiban helyet foglalni a nézőtéren és ha a diktátortól vagy a lovassági parancsnoktól¹¹² bebocsáttatást kérnek a szenátusba, be kell bocsátani

őket és a szenátushatározat meghozatala után tíz napra meg kell kapniok a választ.” [...]

Caius Caesar halála után Marcus Antonius és Publius Dolabella consulok összehívták a szenátust, bevezették Hyrcanus követeit, megtárgyalták kérelmüket és ismét szövetséget kötöttek velük. A szenátus úgy határozott, hogy minden kívánságukat teljesíti. Ide iktatom ezt a határozatot is, hogy akik könyvemet olvassák, itt találják mindjárt állításaim bizonyítékát is. A határozat a következő:

„Szenátushatározat, amely átvétetett a quaestorok levéltárából és jegyzőkönyveiből, mégpedig a második tábla elejéről, Quintus Rutilius és Quintus Cornelius quaestorok idején. Április tizenegyedikén a Concor dia-templomban, a Menenius-törzsbeli Lucius Calpurnius Piso, a Lemonius-törzsbeli Servius Papinius Quintus, a Terentinus-törzsbeli Gaius Caninius Rebilus, a Pollius-törzsbeli Publius Tidetius, Lucius fia, a Sergius-törzsbeli Lucius Apulius, Lucius fia, a Lemonius-törzsbeli Flavius, Lucius fia, a Papirius-törzsbeli Publius Plautius, Publius fia, a Maecius-törzsbeli Március Sellius, Marcus fia, a Stellatinus-törzsbeli Lucius Eru-cius, Lucius fia, a Pollius-törzsbeli Marcus Quintus Plancinus, Marcus fia, Publius Serrius jelenlétében, Publius Dolabella és Marcus Antonius consulok indítványozzák, hogy azt a rendeletet, amelyet szenátushatározat értelmében Caius Caesar a zsidók javára kiadott, amelyet azonban akkor nem helyeztek el az állami levéltárban, most helyezték el ott, és a városi quaestorok gondoskodjanak róla, hogy ez az okmány a levéltárban elhelyeztessék. Publius Dolabella és Marcus Antonius indítványa értelmében így határoztunk. Kelt a Concordia-templomban, február kilencedikén. Jelen voltak Hyrcanus főpap követei: Lysi-machos, Pausanias fia; Alexander, Theodoros fia; Patrok-los, Chaireas fia és Jóhanán, Óniás fia.”

E követek közül az egyiket elküldte Hyrcanus Dolabellához, Ázsia akkori kormányzójához is, és kérte: mentse fel a zsidókat a hadiszolgálat alól, engedélyezze ősi szokásaikat és tegye lehetővé, hogy azok szerint éljenek. Ezt a célját könnyűszerrel el is érte, mert midőn Dolabella megkapta Hyrcanusnak ezt a levelét, senkivel sem tanácskozott, hanem azonnal valamennyi ázsiai városnak – és pedig először is Ephesosnak, amely akkoriban Ázsia legelső városa volt -a zsidókra vonatkozólag a következő rendeletet küldte:

„Artemon elnök hivataloskodása idején, Lenaion hó első napján,¹¹³ Dolabella imperátor az ephesosi szenátusnak, hatóságoknak és népnek üdvözlétét küldi. Alexander, Theodoros fia, Hyrcanusnak, Alexander fiának, a zsidók főpapjának és fejedelmének követe közölte velem, hogy a zsidók nem teljesíthetnek hadiszolgálatot, mert Sabbat-napokon sem fegyvert nem viselhetnek, sem nem menetelhetnek, sem pedig nem kapják meg azokat az eledeleket, amelyeket törvényük és szokásuk előír. Ennélfogva éppen úgy, mint elődeim, felmentem őket a hadiszolgálattól, és megengedem nekik, hogy ha szokásuk szerint áldozatra és istentiszteletre összegyűlnek, ősi intézményeik szerint járhassanak el, adakozhassanak áldozatok céljaira és megparancsolom, hogy ti ezt a rendeletemet minden városban közhírré tegyétek.” [...]

„Laodikea város hatóságai köszöntik Gaius Rabellius consult, Gaius fiát, Sopotros, Hyrcanus főpap követe átadta nekünk leveledet, amelyből tudomásul vettük, hogy Hyrcanus zsidó főpaptól követek érkeztek és levelet hoztak népük ügyében; kéri, engedjük meg a zsidóknak, hogy megtarthassák ősi törvényeik szerint Sabbat-napjaikat és egyéb vallási intézményeiket, továbbá, hogy senkinek se legyen fölöttük joghatósága, mivel barátaink és szövetségeseink, és hogy senki se zaklassa őket birodalmunkban, mivel Tralles lakosait, akik az érdekükben kiadott rendeleteket nem hajtották végre, azoknak végrehajtására utasítottad, s ezért arra kérnek, intézz hozzánk is rendeletet érdekükben. Tehát parancsod szerint átvettük a hozzánk küldött levelet és elhelyeztük levéltárunkban. Ezenfelül is igyekezni fogunk minden meghagyásodat megelégedésedre

teljesíteni.”¹¹⁴ [...]

Még sok ilyen szenátushatározat és római helytartói rendelet van, amelyeket Hyrcanus és népünk érdekében adtak ki, továbbá városi határozatok és rendeletek, amelyeket válaszul kaptak fejedelmeink és jogaink ügyében előterjesztett kérelmeikre és amelyeknek tartalmára az előbb közöltekből könnyen következtethet könyvem olvasója. Mivel tehát világos és meggyőző bizonyítékokat hoztam fel arra, mily barátságos viszonyban voltunk a római néppel, és említettem az ércablákat és okmányokat is, amelyek még most is megvannak a Capitoliumon és még igen sokáig megmaradnak, fölöslegesnek és meddőnek tartottam sorra minden egyes bizonyítékot felhozni s ezért nem is tettem meg.

Nem tartok senkit sem oly rosszindulatúnak, hogy esetleg még ezek után is kételkedik a rómaiakkal való barátságunkban, amit oly sok ránk vonatkozó rendelet bizonyít, hiszen a közölt bizonyítékokból is kiderül, mennyire ragaszkodom az igazsághoz. Így tehát világosan előadtam, milyen barátság és szövetség fűzött minket ezekben az időkben a rómaiakhoz. [...]

XIV, 12. [...] Mint más történetírók megírták, Antonius és Caesar¹¹⁵ Philippinél legyőzte Cassiust. A győzelem után Caesar Italiába sietett, Antonius pedig Ázsiába ment. Midőn megérkezett Bithyniába, mindenfelől követek keresték fel, egyebek közt a zsidók főemberei is, akik panaszkodtak Fázaelre és Herodesre, és megmagyarázták, hogy Hyrcanus már csak névleg uralkodik, s tulajdonképpen amazok tartanak a kezükben minden hatalmat. Antonius nagy tisztelettel fogadta Heródest, amikor ez fölkereste, hogy vádlói ellen védekezzék; hamarosan elérte, hogy ellenfeleit Antonius már be sem bocsátotta, ő pedig egyre jobban megnyerte magának dús pénzajándékaival. Mihelyt ezután Antonius megérkezett Ephesosba, Hyrcanus főpap és a zsidó nép követséget küldött hozzá, amely aranykoszorút vitt neki, és kérte, írjon a tartományok kormányzóinak, hogy azokat a zsidókat, akiket Cassius a hadijog ellenére elfogatott, bocsássák szabadon és adják vissza nekik földjüket, amelyet Cassius idejében elvettek tőlük. A zsidóknak ezeket a követeléseit Antonius jogosaknak ismerte el; tehát azonnal válaszolt Hyrcanusnak és a zsidóknak, és a tyrusiakhoz is rendeletet küldött, amely így hangzik:

„Marcus Antonius imperátor köszönti Hyrcanust, a zsidó főpapot és fejedelmet, valamint a népet. Örvendek, ha jól megy dolgod, én hadseregemmel együtt jól vagyok. Miután követeid Lysimachos, Pausanias fia; Josephus, Mennaios fia és Alexander, Theodoros fia, fölkerestek engem Ephesosban, és ugyanolyan megbízatással, mint régebben Rómában, híven közölték velem a magad és néped érdekében általuk előterjesztett kéréseidet, valamint irántunk való hajlandóságod bizonyítékait, szavaiból is és a tényekből is bőségesen meggyőződtem őszinte barátságokról, és kötelességemnek tartom hűségedet és hajlandóságodat szívesen elismerni. Mivel tehát ellenségeitek és a római nép ellenségei egész Ázsiát elpusztították és a városokat és templomokat sem kímélték és esküjüket sem tartották meg, mi kellőképpen megbüntettük őket ezért, mert mi nem csupán a magunk, hanem az egész világ javáért harcolunk. Hiszen olyan gyalázatosságokat követtek el embertársaik ellen, olyan vétkeket az istenek ellen, hogy a nap is elfordult, nehogy végig kelljen néznie Caesar meggyilkolását. Így hát mi meghíúsítottuk egetverő terveiket, amelyeknek végrehajtására az istentelen vakmerőségek földje, Makedónia kínálkozott, és megsemmisítettük az esztelen gonosztévők bandáját, amely a makedoniai Philippinél összeverődött, ámbár ők foglalták el a kedvezőbb helyeket, amelyeket egészen a tengerig húzódó hegység védett, mint valami sánc, úgy, hogy csak egyetlenegy szoroson lehetett hozzájuk férkőzni: mégis gáztetteik miatt maguk az istenek szánták őket pusztulásra.

Erutust, aki Philippibe menekült és akit ottan mi körülzártunk, éppen úgy utolérte végzete, mint Cassiust. Miután ezek ilyképpen elvették megérdemelt büntetésüket, reméljük, hogy ezentúl békességet élvezhetünk, és Ázsia is magához tér a háború pusztításaiból. Azt a békét, amellyel Isten minket megajándékozott, meg akarjuk szerezni szövetségeseinknek is, úgy, hogy győzelmünk következtében hamarosan Ázsia is kigyógyul súlyos betegségéből. Mivel pedig én különösképpen törődöm veled és népeddel, nem feledkezem meg róla, hogy jólétekről gondoskodjam. Tehát rendeletet küldtem a városoknak, hogy azonnal bocsássák szabadon azokat a szabad embereket vagy rabszolgákat, akiket Cassius vagy hadvezérei rabszolgául eladtak, továbbá megerősítem kiváltságaitokat, amelyeket a magam vagy Dolabella kegyéből kaptatok. A tyrusiaknak megtiltottam, hogy zaklassanak benneteket, s egyúttal mindent vissza kell adniok a zsidóknak, amit elraboltak tőlük. A koszorút, amelyet küldtél, elfogadtam.”

„Marcus Antonius imperátor a tyrusi hatóságnak, tanácsnak és népnek üdvözlétét küldi. Miután Hyrcanus főpap és fejedelem követi Ephesosban panaszt emeltek nálam amiatt, hogy az ő területüknek egyes részeit magatokhoz ragadtátok, akkor, mikor ellenfeleink erősebbek voltak, most, mivel mi a törvényes uralkodóért viseltünk háborút, és az igazságosság és istenfélelem nevében megbüntettük azokat, akik megfélemlítettek a kapott jótéteményekről, vagy megszegtek nekünk tett esküiket, megparancsoljuk, hogy békességben éljetek szövetségeseinkkel, és mindazt, amit ellenségeinktől kaptatok, mint jogtalan tulajdont adjátok vissza régebbi tulajdonosaiknak. Mert azok közül az emberek közül egyik sem kapott soha a szenátustól sem tartományt, sem hadsereget; ellenkezőleg, mindent erőszakkal szereztek meg maguknak, hogy aztán bőkezűséget gyakorolhassanak gaztetteik cinkosaival. Miután elvették megérdemelt büntetésüket, méltányosnak tartjuk, hogy szövetségeseink régebbi tulajdona változatlanul megmaradjon birtokukban, s ti mindazokat az országrészeket, amelyek Gaius Cassiusnak tartományunk ellen intézett jogtalan támadása napján Hyrcanus zsidó fejedelem birtokában voltak, most ellenben a ti kezetekben vannak, adjátok vissza neki és tartózkodjatok mindenféle erőszaktól, s ezentúl ne háborgassátok a zsidókat birtokukban. Ha ez ellen igazolástokra valamit felhozni kívántok, megtehetitek, mikor legközelebb ismét megjelenünk itt, mert valamennyi szövetségeseink jogait egyformán megvédelmezzük.”

„Marcus Antonius imperátor a tyrusi hatóságnak, tanácsnak és népnek üdvözlétét küldi. Mellékelten küldöm rendeletemet, amelynek latin és görög nyelvű másolatát kötelesek vagytok levéltáratokban elhelyezni, eredetijét pedig feltűnő helyen kifüggeszteni, hogy mindenki elolvashassa. Marcus Antonius imperátor és triumvir rendeli: mivel Gaius Cassius a legutóbbi lázadás idején egy római helyőrséggel megszállt idegen tartományt feldúlt, szövetségeseinket megrabolta és a zsidó népet, a római nép hű szövetségeseit, megtámadta, miután fegyverrel megtörtük vakmerőségét, rendeleteink és bírói ítéleteink alapján mindent visszaadunk szövetségeseinknek, amit elrabolt és felszabadítottunk mindent, akár ember, akár tárgy, amit a zsidók kárára eladtak, úgy, hogy az emberek visszanyerjék szabadságukat, amivel korábban is rendelkeztek, a tárgyak pedig visszakerüljenek előbbi tulajdonosaikhoz. Aki ennek a rendeletnek nem engedelmeskedik, a törvényszabta büntetésben részesül, és minden egyes esetben belátásom szerint szabom meg, milyen büntetés sújtsa a törvényszegőt.”

Ennek a rendeletnek másolatát megkapták Sidon, Antiochia és Aradus lakói is. Azt hiszem, megfelelő helyen iktattam be ezeket, mert alkalmas bizonyítékok arra, hogyan gondoskodtak a rómaiak a mi népünkről.

HERÓDES ELFOGLALJA JERUZSÁLEMET

XIV, 16. [...] Heródes feladata volt, hogy megfossa trónjától Antigonost – akit Róma ellenségének nyilvánítottak –, és a szenátus határozata értelmében maga foglalja el a királyi méltóságot; Sosius, akit Antonius küldött segítségül, alája volt rendelve.

A zsidók azonban, akik az egész országból összesereglettek, és beszorultak a városba, bátran és keményen ellenálltak Heródesnek; szakadatlanul dicsérték Istent a templom körül, és ujjongott a nép, hogy Isten megmenti őket a veszedelemből. A város környékén mindent összeszedtek, hogy sem embernek, sem állatnak ne maradjon már egy szemernyi élelem sem, és titkos rablóvállalkozásaikkal ínséget okoztak az ostromlónak. Mikor Heródes ezt észrevette, alkalmas helyeken lesbe állította katonáit az ilyen portyázók ellen, azután fegyveres szakaszokat küldött ki, hogy élelmet szerezzenek, és messziről hozatott élelmiszereket, úgy, hogy az ostromlók hamarosan bővíben voltak minden szükségesnek. Közben száz meg száz kéz dolgozott az ostromműveken, úgy, hogy a három sánc hamarosan elkészült; ezenfelül éppen nyár is volt, és sem az időjárás, sem a földművesek nem akadályozták a munkálatokat. Most azután odahúzták az ostromgépeket, döngették a falakat, és mindenféle ostrommódszert alkalmaztak. Azonban az ostromlottak nem veszítették el bátorságukat, hanem maguk is mindenféle módszereket kieszeltek, hogy az ellenség munkáját akadályozzák: kirohanásaik alkalmával a készülő vagy már kész ostromgépeket felgyújtották, és a kézitusában éppoly vakmerők voltak, mint a rómaiak, ámbár ezek jóval járatosabbak voltak a haditudományban. Ha a rómaiak új gépeket hoztak az elpusztított gépek helyébe, ők más gépeket állítottak szembe ezekkel; a futóárkokban dolgozó ellenséges katonákat föld alatti aknákon keresztül megtámadták. Egyébként inkább kétségbeesetten harcoltak, mint ésszerű terv szerint, és körömszakadtáig ellenálltak, ámbár óriási hadsereg ostromolta őket és rengeteget szenvedtek az éhség és az általános ínség miatt. Mert az az év, amelyre az ostrom esett, éppen Sabbat-év volt.¹¹⁶ Végül sikerült az ellenségnek megmásznia a falat, és pedig először húsz önkéntes jutott fel, utánuk pedig Sosius századosai. Az első falat 40, a másodikat 15 nap alatt foglalták el. Eközben a templom körül húzódó oszlopsorok közül néhány kigyulladt, és Heródes azt a rágalmat terjesztette, hogy Antigonos gyújtatta fel: így akarta őt meggyűlöltetni a zsidókkal. Miután elfoglalták a templom külső részeit és az alsóvárost, a zsidók a szentély belsejébe és a felsővárosba menekültek, és mivel félték attól, hogy a rómaiak megakadályozzák őket a mindennapi áldozat bemutatásában, küldöttség útján azt a kérelmet terjesztették elő, hogy engedjék meg nekik áldozati állatok beszerzését. Heródes teljesítette kérésüket, abban a reményben, hogy az ostromlottak most talán megadják magukat. Mikor azonban csalódott várakozásában, és látta, mily makacsul védelmezik Antigonos királyságát, rohamot vezényelt, s így foglalta el a várost. Szörnyű vérfürdő következett most, mert a rómaiakat elkeserítette a hosszú ostrom, Heródes hívei pedig az ellenséges zsidók közül senkinek sem kegyelmeztek meg. Halomra gyilkolták a legyőzötteket az utcákon, a házakban és templomban, ahová bemenekültek. Nem irgalmaztak sem a kisgyermekeknek, sem a törődött aggoknak, sem a gyenge asszonyoknak, és ámbár a király mindehová embereket küldött, azzal a felszólítással, hogy vessenek véget az öldöklésnek, senki sem hagyta abba, hanem a győztesek szinte őrzöngve gyilkolták a fiatalokat és öregeket egyaránt. Végre Antigonos – aki, úgy látszik, sem régebbi, sem mostani helyzetét nem tudta helyesen megítélni – előbújt a várból, és Sosius lábai elé vetette magát. Ez azonban cseppet sem sajnálkozott a király balsorsán, gorombán rárivallt, Antigonénak csúfolta,¹¹⁷ azonban mégsem bocsátotta szabadon, mintha valóban nő volna, hanem megkötöztette és őrizetbe vette.

Heródesnek, miután ellenségeit leverte, első gondja volt elhárítani a más törzsbeli

segédc csapatok erőszakoskodását. Tudniillik az idegen katonák mind összesereglettek, hogy megnézzék a templomot és szent kincseit. A király részben fenyegetéssel, részben még karhatalommal is, távol tartotta őket, mert a vereségnél is gyalázatosabbnak tartotta volna győzelmét, ha az idegenek meglátták volna olyasmit, amit még a zsidóknak is tilos meglátni. Ugyancsak megakadályozta Jeruzsálem feldúlását is, mert újra meg újra feltette Sossiusnak a kérdést, vajon a rómaiak minden embert ki akarnak-e irtani és minden kincset el akarnak-e rabolni a városból, és neki mint királynak pusztaságot akarnak-e itt hagyni, és azt mondta, hogy ennyi polgár lemészárlása árán még a földkerekség uralma sem kellene neki. Midőn erre Sossius azt válaszolta, hogy a katonákat az ostrom alatt elszenvedett fáradalmaik fejében mégiscsak megilleti valamilyen jutalom, Heródes azt válaszolta rá, hogy maga ad jutalmat minden katonának a saját vagyonából. Ezzel elérte, hogy a város többi részét megkímélték. És aztán be is váltotta ígéretét, mert minden katonát dúsán megajándékozott, a csapatvezéreknek értékesebb, Sossiusnak pedig valóban királyi ajándékokat adott, úgy, hogy mindenki dúsán megrakodva távozott el.

Ez a szerencsétlenség Marcus Agrippa és Canidius Gallus consulsága alatt érte Jeruzsálem városát, a 185. Olympias idején,¹¹⁸ a harmadik hónapban, mégpedig ezúttal is böjtnapon, mintha csak megisméltődött volna az a csapás, amelyet a zsidók Pompeius alatt elszenvedtek, mert 27 évvel ezelőtt ugyanezen a napon foglalták el Jeruzsálemet. Sossius aranykoronát szentelt Istennek, s azután elindult Jeruzsálemből, hogy a bilincsekbe vert Antigonost elvigye Antoniushoz. Heródes azonban félt, hogy Antonius esetleg megkíméli Antigonos életét és a szenátus elé utalja, hogy az vonja felelősségre, amikor aztán kiderülne, hogy Antigonos királyi nemzetségből származik, ellenben Heródes alacsony származású, és akkor a születés jogánál fogva gyermekeire szállna a királyság, még akkor is, ha ő maga vétkezett a rómaiak ellen. Ebben az aggodalmában Antoniusnak nagyobb összeget küldött és rávette, hogy ölesse meg Antigonost; miután ez megtörtént, minden rettegéstől megszabadult. Ezzel a Hasmonaeusok uralma, amely 126 évig tartott, véget ért. Dicső és híres uralkodóház volt ez, egyrészt nemes származása és a benne örökletes főpapi méltóság miatt, másrészt a dicső tettek miatt, amelyeket őseik a nép érdekében végrehajtottak. A család csupán tagjainak belső egyenetlenkedése miatt vesztette el a királyságot, amely így Herodesre szállt, Antipatros fiára, aki a népből származott, egyszerű családból, amely a királyok szolgája volt. így hagyományozták ránk a Hasmonaeus-uralom megszűnésének történetét.

HERÓDES GYILKOSSÁGAI

XV, 1. [...] Miután Heródes egész Júdea uralmát elnyerte, azokat a polgárokat, akik az ő pártján voltak, nagy tisztségekkel jutalmazta, az ellenpárt híveit pedig naponta kínozták és büntette. Különös kegyben állt nála a farizeus Pollio és tanítványa, Samaias, mert Jeruzsálem ostroma alkalmával polgártársaiknak azt a tanácsot adták, hogy Heródest be kell bocsátani a városba, és ezért most meg is kapták jutalmukat. Ugyanez a Samaias volt az, aki midőn Heródes annak idején főbenjáró bűnnel vádolta a törvényszék előtt, megrótták Hyrcanust és a bírakat és előre megmondta, hogy Heródes, akinek az életét megkímélték, később valamennyiüket megbünteti ezért; ez a jóvendülés Isten rendelkezéséből csakugyan beteljesedett.

Jeruzsálem bevétele után Heródes összeszedte a királyi kincseket, kifosztotta a gazdag embereket, s óriási mennyiségű ezüstöt és aranyat szerzett ilyen módon, amit azután Antoniusnak és barátainak ajándékozott. Azután Antigonosnak 45 előkelő hívét kivégeztette, és a város kapuiban öröket állíttatott fel, hogy a kivégzettekkel együtt semmit ki ne vigyenek; a holttesteket gondosan megvizsgálták s ami ezüst, arany vagy

egyéb érték volt náluk, elvitték a királynak. A szenvedéseiknek nem volt vége, egyrészt, mert a király rendkívül kapzsi volt és pénzre volt szüksége, másrészt mert a föld ebben az évben megműveletlen maradt, mivel Sabbat-év volt, amelyben nem szabad a földet megművelnünk. Antoniusnak eredetileg az volt a szándéka, hogy a fogoly Antigonost bilincsekbe veretve életben tartja diadalmenetéig. Mikor azonban értesült, hogy a nép lázadásra hajlamos és Heródes iránti gyűlöletből Antigonoshoz húz, elhatározta, hogy Antiochiában lefejezteti, mert semmi más eszköze nem volt a zsidók megnyugtatására. Ezt az állítást a kappadokiai Strabon is bizonyítja, ezekkel a szavakkal: „Antonius a zsidó Antigonost elhozatta Antiochiába és lefejeztette; ő volt az első római, aki királyt lefejeztetett, mert semmi más eszköze nem volt arra, hogy jobb belátásra bírja a zsidókat, hogy Antigonos helyett Heródest ismerjék el királynak; még kínzással sem lehetett rávenni őket, hogy királynak nevezzék: annyira tisztelték előbbi királyukat. Ezért úgy gondolta, hogy a szégyenletes kivégzéssel elhomályosítja Antigonos emlékét és csökkentheti a zsidók gyűlöletét Heródes iránt.” Ennyit mond Strabon.

XV, 2. Mihelyt Hyrcanus főpap, aki a parthusoknál volt fogoly, értesült róla, hogy Heródes lett a király, fölkereste őt, miután a következőképpen szabadult ki fogságából. Midón Barzapharnes és Pacorus, a parthusok hadvezérei elfogták Hyrcanust, aki előbb főpap volt és azután király lett, továbbá Fázaelt, Heródes testvérét, elvitték őket Parthiába. Fázael nem tudta elviselni, hogy életét gyalázatos módon bilincsekben töltsen, és inkább választotta a hősi halált, mint ezt az életet: öngyilkos lett, mint az imént mondtam.

Miután Hyrcanusszal megérkeztek a parthusok országába, a parthus király, Phraates, aki hallott előkelő származásáról, igen szelíden bánt vele; levétette bilincseit, és megengedte neki, hogy Babylonban lakjék, ahol már amúgy is sok zsidó lakott. Ezek úgy tisztelték Hyrcanust, mint főpapjukat és királyukat, csakúgy, mint a többi zsidó is egészen az Eufrátig, és ez kedvére volt neki. Midón Heródes trónfoglalásáról értesült, új reményesség támadt benne, először azért, mert Heródes iránt már kezdettől fogva barátságosan viselkedett, másodsor pedig mert úgy hitte, hogy emlékszik még arra a jótettére, amellyel megmentette a halálos veszedelemből, amikor a törvényszék előtt állt főbenjáró bűn terhe alatt. Erről gyakran beszélt a zsidókkal is, akik meglátogatták; ezek azonban visszatartották, és azt tanácsolták neki, hogy maradjon ott, és bizonykodtak, hogy mindnyájan nagyon tisztelik és megadnak neki minden hódolatot, ami királyi és főpapi méltóságánál fogva megilleti. De még súlyosabban esik latba az a körülmény, hogy Jeruzsálemben bizonyára nem élvezhetné ezeket a kitüntetések, mivel Antigonos parancsára megcsonkították; a királyok sem szoktak mindig emlékezni azokra a jótéteményekre, amelyekben uralkodásuk előtt részesültek, és éppen ezért nem is hálálják meg azokat, mert a szerencse gyakran megváltoztatja gondolkodásmodjukat.

És ámbár így ostromolták, mégpedig a saját érdekében, Hyrcanus mégis nagyon szeretett volna elköltözni tőlük, mivel Heródes írt neki: kérje meg Phraatest és az ott lakó zsidókat, ne vegyék tőle rossz néven, hogy megosztja Heródessele az uralmat. Most van itt az ideje, hogy meghálálja élete megmentését, és Hyrcanusnak is ez a legjobb alkalom, hogy elfogadja háláját. Ezzel a Hyrcanusnak szóló levéllel egyidejűleg rengeteg ajándékkal elküldte Saramallast követségbe Phraateshez, és barátságosan megkérte, ne akadályozza meg őt abban, hogy az ilyen érdemes férfiú iránt lerója háláját. De nem ez volt az igazi oka kérésének, inkább attól tartott, hogy jogos lázongás támadhat, mivel ő nem a maga érdeméért jutott trónra, és ezért igyekezett Hyrcanust hatalmába keríteni, vagy pedig egészen eltávolítani az útból, mint ahogy később meg is tette.

Tehát a parthus király elbocsátotta Hyrcanust, aki tele volt bizakodással; a zsidók bőven ellátták pénzzel, és ő Jeruzsálembé ment. Heródes nagy tisztelettel fogadta,

gyűléseken és lakomákon neki adta a fő helyet, atyjának nevezte, és ezzel úgy félrevezette, hogy még a legcsekélyebb gyanú sem merült fel ellene, mintha alattomosan viselkednék. Heródes még sok mindent megtett, hogy uralmát megszilárdítsa, azonban ezzel csak azt érte el, hogy családjában nyugtalanságokat keltett. Nehogy például valamelyik előkelő ember elnyerje a főpapi méltóságot, Babylonból meghívott bizonyos Ananel nevű papot és kinevezte a főpapi méltóságra.

Azonban ezt a szégyent nem tudta elviselni Alexandra, Hyrcanus leánya és Aristobolus király fiának, Alexandernek felesége, akinek ettől két gyermeke született; egy gyönyörű fiú, akinek Aristobulos volt a neve és egy ugyancsak gyönyörű leány, Mariamme, Heródes felesége. Rendkívül fölizgatta és elkeserítette a fián esett gyalázat, hogy egy betolakodó kapta meg a főpapi méltóságot, tehát levelet írt Kleopátrának és elküldte egy zenészével, s megkérte, járjon közbe Antoniusnál, hogy elismerje fia főpapi méltóságát.

Amíg Antonius késlekedett a kérés teljesítésével, barátja, Dellius valami ügyben Júdeába érkezett. Midőn megpillantotta Aristobulost, elámult az ifjú szépségén és karcsú természetén, hasonlóképpen Mariamme, a király felesége szépségén, és hízelkedve meg is mondta Alexandrának, mily szépek a gyermekei. Ez aztán beszélgetés közben azt javasolta neki, hogy festesse le őket, s küldje el képüket Antoniusnak, aki bizonyára semmit sem tagad meg tőle, ha ezeket meglátja. Alexander megfogadta a tanácsot és elküldte Antoniusnak a képeket. Dellius némi túlzással azt állította, hogy ezek a gyermekek véleménye szerint nem is embertől, hanem istentől származnak. ezzel pedig Antonius érzéki vágyait akarta felkorbácsolni. Ez ugyan visszariadt attól, hogy Mariammet elhozassa, mert már Heródes felesége volt és egyébként is óvakodott attól, hogy Kleopátra féltékenységét felkorbácsolja; de válaszában kérte, hogy küldjék el hozzá az ifjút, s hogy a tisztesség látszatát megóvja, hozzátette: ha ugyan nem ütközik nehézségekbe. Midőn Heródes erről értesült, veszedelmesnek tartotta a tizenhat éves, ifjúsága virágában levő, gyönyörű Aristobulost, aki méghozzá igen előkelő családból is származott, elküldeni Antoniushoz, ahhoz az emberhez, aki akkor a leghatalmasabb római volt és akiről fel lehetett tételezni, hogy nem riadna vissza feláldozni az ifjút érzéki vágyainak; mert mindenben kénye-kedve szerint cselekedett. Heródes tehát azt válaszolta levélben, hogy ha az ifjú kiteszi lábát az országból, azonnal kitör a háború és a lázadás, mert a zsidók csak úgy lesik az alkalmat a lázadásra és felfordulásra, más király érdekében.

Miután Antonius előtt így mentegette magát, elhatározta, hogy az ifjút és Alexandrát illő módon kegyeiben részesíti; felesége, Mariamme is szüntelenül ostromolta, hogy szerezzék meg testvérének a főpapi méltóságot, de a maga érdekének is tartotta, mert Aristobulos, ha elnyeri ezt a méltóságot, nem távozhatik az országból. Tehát összehívta főembereit, és nagyon panaszkodott Alexandrára; előadta nekik, hogy az asszony titkon az uralomra tör és Kleopátra révén akarja elérni, hogy őt letaszítsák trónjáról és Antonius az ifjút nevezze ki királynak. Ez a törekvése azonban méltánytalan, mert nem csupán leányát fosztja meg mostani tiszteletre méltó rangjától, hanem nyugtalanságokba dönti az országot, amelyet annyi fáradsággal és oly súlyos veszélyek árán, nem pedig szerencsével szerzett meg. És ámbár nem felejtette el, hogy az asszony részéről mennyi méltánytalanság érte, mégis méltányosságot akar gyakorolni, és szívesen ráruházza fiára a főpapi méltóságot, amelyet előbb Ananelnek adományozott, mert Aristobulos még túlságosan fiatal volt. Mivel a király ezt nemcsak úgy találomra, hanem ravasz megfontolás után mondta, hogy jelenlevő főembereit és a nőket félrevezesse, Alexandra egyrészt örült a váratlan megtiszteltetésnek, másrészt igen felindult, mert félt, hogy gyanút kelthet; sírva fakadt és azt mondta: valóban minden erejét megfeszítette, hogy

Aristobulost a főpapi méltóságra segítse, mert szégyennek tartja, hogy nem a fia a főpap; azonban a királyi méltóságra egyáltalában nem gondolt; nem is fogadná el, ha felajánlanák neki, mert neki már az is nagy megtiszteltetés, hogy Heródes uralkodik; ez kellőképpen biztosítja családjának a biztonságot is, mivel Heródes mindenki másnál alkalmasabb az uralkodásra; most azonban hálára kötelezi ez a megtiszteltetés, amelyben fiát részesítette s ezért ezentúl mindenben engedelmeskedik a királynak; egyúttal bocsánatot kér tőle, hogy pusztán azért, mert rokonságban van vele és mert túlságosan elbizakodott, esetleg szenvedélyesen és meggondolatlanul cselekedett. Miután ezt megtárgyalták, inkább megfontoltan, mint elsietve, kezet nyújtottak egymásnak, s úgy látszott, hogy ezennel minden gyanakvást eloszlattak.

XV, 3. Heródes király azonnal letette Ananelt a főpapi méltóságról; mint már fentebb mondtam, nem júdeai volt, hanem az Eufráton túl lakó zsidók közül származott. Valamikor tízezerszámra hurcolták el népünket Babylonba, és ezektől, mégpedig főpapi nemzetségből származott Ananel, aki már régóta baráti érzelmekkel viseltetett Heródes iránt, Midón Heródes uralomra jutott, ráruházta ezt a méltóságot, most pedig törvénytelen módon elvette tőle, csak azért, hogy egy családi viszályt megszüntessen. Mert aki egyszer elnyerte ezt a méltóságot, azt többé nem lehetett megfosztani tőle, Antiochos Epiphanes volt az első, aki ezt a törvényt megszegte, amikor Józsuét megfosztotta méltóságától, és testvérét, Óniást nevezte ki főpappá. A második Aristobulos volt, aki testvérét, Hyrcanust tette le erről a méltóságról; harmadiknak most Heródes csatlakozott hozzájuk, aki az ifjú Aristobulost nevezte ki főpappá.

Heródes azt hitte, hogy ily módon a családi viszályt megszüntette. Azonban, bár kibékült Alexandrával, nem tudta kiirtani magából ellene érzett gyanúját, bár ez helyes lett volna, hanem régebbi ellenségeskedése miatt most is úgy érezte: joggal tarthat tőle, hogy az asszony valamikor lázadást szít ellene. Tehát úgy rendelkezett, hogy tartózkodjék a királyi palotában, és nem engedte meg, hogy bármit is a maga kedve szerint tegyen; sőt oly gondosan őriztette, hogy napi ügyein kívül semmit sem tehetett, amiről a királynak ne lett volna tudomása. Ez lassan-lassan olyan elkeseredést keltett Alexandrában, amely nemsokára gyűlöletté fajult. Mert teli volt asszonyi göggel, és sehogy sem bírta elviselni ezt a gyanakvó őrizetet, és inkább elviselt volna minden elképzelhetőt, mintsem hogy megfosszák szabadságától és a tisztelet leple alatt kénytelen legyen szolgaságban és rettevésben tölteni életét. Tehát üzent Kleopátrának, elpanaszolta keserves helyzetét és kérte, hogy tőle telhetőleg segítsen rajta. Kleopátra azt tanácsolta neki, hogy fiával együtt titokban meneküljön hozzá Egyiptomba; Alexandrának kedvére volt ez a tanács és ezt a tervet eszelte ki: két koporsót készíttetett, egyikbe magát, másikba fiát záratta be, beavatta a titokba szolgálait, s meghagyta nekik, hogy az éjszaka folyamán vigyék ki őket. Úgy tervezte, hogy ha kijut a palotából, azonnal kimegy a tengerpartra, ahol már várja a hajó, amely Egyiptomba viszi. Azonban szolgálja, Aisopos, aki találkozott úrnője egyik barátjával, Sabbionnal, közölte vele a tervet, abban a hiszemben, hogy ez is a beavatottak közé tartozik, akik Antipatrost megmérgezték; Sabbion pedig ezt megtudva – ő korábban a király ellensége volt, mert egyike volt azoknak, akik Antipatrost megmérgezték –, abban a reményben, hogy ha Heródesnek elárulja Alexandra szándékát, az visszafogadja kegyeibe, elárulta a királynak a tervezett szökést. Heródes mind a kettőt békén hagyta, mindaddig, míg valóban meg nem valósították tervüket, és csak akkor fogatta el őket, mikor már éppen el akartak indulni. Ámbár szívesen elbánt volna Alexandrával, mégis megbocsátotta ezt a bűnét, mert attól tartott, hogy Kleopátra, aki amúgy is rossz szemmel nézte őt, még jobban meggyűlöli, ha Alexandra panaszt emel ellene. Úgy tett tehát, mintha nagylelkűségből és jóindulatból bocsátana meg neki, azonban feltette magában, hogy a fiatallembert

mindenképpen elteszi láb alól; de hogy bűne ne legyen olyan feltűnő, úgy határozott, hogy ezt a tervét nem gyorsan és nem közvetlenül a most lezajlott esemény után hajtja végre.

Közben elérkezett a sátoros ünnep, amelyet nálunk nagy ünnepélyességgel ülnek meg.¹¹⁹ Heródes megvárta, míg az ünnep elmúlik, és közben a néppel együtt maga is részt vett az örömujjongásban; azonban ez alkalommal gyűlölködése még jobban ösztökélte a tervezett merénylet végrehajtására. Mert miután az ifjú Aristobulos, aki akkor 17 éves volt, az oltárhoz lépett, hogy a törvény előírása szerint áldozatot mutasson be, és főpapi öltözetében a szabályok szerint végezte a vallási szertartásokat s korához képest magas termetén és szépségén és leginkább sudár alakján meglátszott előkelő származása, látványa gyönyörrel töltötte el a népet, amely visszaemlékezett az ifjú főpap nagyatyjának, Aristobulosnak nagyszerű tetteire, és egészen átadta magát érzelmeinek, ujjongó örömmel köszöntötte, áldást mondott rá, és általában olyan lelkesedésről tett bizonyosságot, hogy tanácsosabb lett volna kevésbé tüntető módon kifejeznie háláját a régebben élvezett jótéteményekért, tekintettel Herodesre. Mert éppen az ilyen események miatt határozta el Heródes, hogy az ifjú ellen tervezett merényletet hamarosan végrehajtja. Mikor tehát az ünnep után Alexandra meghívására Jerikóban lakomáztak, az ifjút elhalmozta kedveskedéseivel, bőséges ivásra noszogatta, és hogy kedvében járjon, hajlandó volt tréfálkozni és fiatalos játékban szórakozni vele. Mivel azonban odabent igen nagy volt a hőség, fölszedelőzködtek, gyorsan kimentek, sétáltak egyet, s odaértek a palota körül sorakozó hatalmas fürdőmedencékhez, amelyek enyhítették a déli forróságot. Először nézték a háziakat és Heródes barátait, akik a vízben úszkáltak, s midőn Heródes biztatására az ifjú is hozzájuk csatlakozott, bizalmas emberei – akiket előre kioktatott –, alighogy sötétedni kezdett, úszás közben mintegy tréfából víz alá nyomták, s addig nem engedték el, amíg meg nem fulladt. Így pusztult el Aristobulos alig tizenhét éves korában, miután egy esztendeig töltötte be a főpapi méltóságot, amely most megint visszazállt Ananelre.

Midőn az asszonyok híret vették a szerencsétlenségnek, örömük gyászra változott, s halottjukat csillapíthatatlanul siratták. Midőn a hír elterjedt a városban, kimondhatatlan fájdalom fogta el az embereket, minden házban úgy gyászoltak a szerencsétlenség miatt, mintha velük magukkal történt volna meg. De a legszörnyűbb fájdalmat Alexandra érezte, és ez még fokozódott, mikor megtudta, hogyan is történt az eset. Azonban mindent némán kellett elviselnie, mert attól tarthatott, hogy még nagyobb szerencsétlenség éri. Gyakran elfogta a kísértés, hogy kioltsa tulajdon életét, de mindig visszariasztotta az a gondolat, hogy ha életben marad, valamivel ő is hozzájárulhat ahhoz, hogy bosszút álljanak orozva meggyilkolt fiáért. Ezért akart tehát életben maradni, és úgy tett, mintha nem tudná, hogy fiát előre megfontolt szándékkal ölték meg, és úgy gondolta, hogy ily módon annál hamarabb lesz majd alkalma a bosszú végrehajtására, hiszen ezzel a viselkedésével semmi gyanút sem kelthetett. Maga Heródes mindenütt igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha egyáltalában nem ő volna az oka az ifjú halálának: nemcsak hogy részt vett a gyászban, hanem úgy hulltak a könnyei, mintha valóban szívből gyászolná az ifjút. Hiszen lehetséges, hogy mikor elnézte az ifjú szépségében meggyilkolt fiatalembert, őszinte fájdalom fogta el, ha nem lett volna egészen nyilvánvaló, hogy az ifjú halálát a maga biztonsága érdekében tartotta szükségesnek. Kétségtelen tehát, hogy ezzel a viselkedésével csak a gyanút akarta magáról elterelni. Különösen túlzó pompával rendezte meg a végtisztességet, amennyiben úgy rendelkezett, hogy rengeteg drága fűszert hasznújának fel és sok kincset temessenek vele a sírba. Ezzel sikerült is legalább az asszonyok gyászatát és fájdalmát enyhítenie és némi vigaszt nyújtani nekik.

Azonban az ilyesmikkel Alexandrát nem sikerült megnyugtatnia, mert fájdalma napról napra fokozódott, valahányszor roppant szerencsétlensége eszébe jutott; elkecserepedése és elszántsága lassanként annyira erőt vett rajta, hogy levélben értesítette Kleopátrát Heródes merényletéről és fia meggyilkolásáról. Mivel pedig ennek már régi kívánsága volt, hogy segítsen Alexandra bajain, és most őszintén sajnálta sorsát, ügyét magáévá tette, és szakadatlanul ostromolta Antoniust, hogy álljon bosszút az ifjú meggyilkolásáért; túrhetetlen, hogy Heródes ilyen gaztetteket követhessen el az igazi királyi család ellen, holott csak Antonius révén jutott az ország kormányára, ami tulajdonképpen meg sem illelné. Antoniust sikerült is megnyernie magának, s midőn Laodikeába érkezett, magához hívatta Heródest: igazolja magát a váddal szemben, hogy Aristobulost orozva meggyilkoltatta. Heródes féltette az életét, mert Kleopátra haragjában szüntelenül ellene izgatta Antoniust, és félt az ellene felhozott vád bebizonyításától, mégis jónak látta engedelmeskedni a felszólításnak, mivel mást nem tehetett. Tehát az ország kormányzását sógorára, Józsefekre bízta, és titokban megparancsolta, hogy ha neki bármi baja esik Antonius részéről, azonnal ölesse meg Mariammét: mert annyira szereti őt, hogy gyalázatnak tartaná, ha halála után másvalaki élvezhetné szépségét. Arra is utalt, hogy Antonius, aki már hallott Mariamme szépségéről, nagyon megkívánta az asszonyt. Heródes, miután kiadta ezeket a rendelkezéseket, kétség és remény között elindult Antoniushoz.

József, amíg az országos ügyekben a királyt helyettesítette, gyakran folytatott megbeszéléseket Mariamméval, egyrészt azért, mert az ügyek elintézésében szüksége volt rá, másrészt azért, hogy a királynénak megadja az illő tiszteletet, és ilyenkor többször is szóba hozta Heródest és annak Mariamme iránt érzett nagy szerelmét. Midőn a nők, és különösen Alexandra, asszonyok módjára mosollyal fogadták hízelkedéseit, József egyre jobban igyekezett bizonyítani nekik a király szerelmes hajlandóságát, és annyira elragadtatta magát, hogy elárulta a neki adott titkos parancsot, hogy ezzel is bizonyítsa, mennyire nem tud élni Heródes Mariamme nélkül, és hogy még a halálban sem akar elválni tőle. Így beszélt József. Az asszonyok azonban ebből nem Heródes lángoló szerelmére következtettek – ami könnyen érthető –, hanem kegyetlen természetére, amelynek parancsára a maga halála után is zsarnoki szívtelenséggel tör az ő életükre, tehát jövőendő sorsuk felől sötét gondok aggasztották őket.

Eközben Heródes ellenségei Jeruzsálem városában azt a hírt terjesztették, hogy a királyt Antonius kínpadra vonatta és halállal büntette. Ez a hír mélyen megdöbbenetett az egész királyi udvart, ami természetes is, de leginkább az asszonyokat. Alexandra most igyekezett Józsefet rávenni, hogy velük együtt meneküljön a királyi palotából és helyezkedjék a római légiónak védelme alá, amely akkor a város közelében táborozott, hogy a királyt támogassa Julius parancsnoksága alatt. Mert ha a palotában lázadás tör ki, a táborban; mint mondták, tekintettel a rómaiak ismeretes jóindulatára, teljes biztonságban lesznek, és emellett még abban is reménykedhetik, hogy ha Antonius meglátja Mariammét, akkor az ő jóvoltából nem csupán uralomra jutnak, hanem minden egyebet megnyerhetnek, ami királyi ősök sarjadékait megilleti.

Miközben még ezekről beszélgettek, megérkezett Heródes kimerítő levele, amelyből minden szóbeszéd és hírlelés ellenkezőjéről értesültek. Mert mihelyt Heródes megérkezett Antoniushoz, jóindulatra hangolta őt a Jeruzsálemből hozott ajándékokkal, és beszélgetésük folyamán annyira lecsillapította iránta érzett haragját, hogy jóindulatával szemben most már hatástalanok maradtak Kleopátra szavai. Tudniillik Antonius azt mondta: nem illik egy királyt felelősségre vonni azért, amit uralkodása alatt cselekszik; mert ha ez lehetséges volna, ő maga sem szeretne király lenni. Akinek királyi méltósága van és hatalma, annak joga van tetszése szerint élni is azzal. Kleopátrának

pedig értésére adta: nem illik beleavatkoznia a királyok ügyeibe. Heródes levelében mindezt megírta, továbbá azokat a megtiszteltetéseket is, amelyekben Antonius részesítette a kihallgatásokon is, és a mindennapi közös étkezéseken is, és hogy mindebben bőven van része, hiába acsarkodik ellene Kleopátra, aki szemet vetett az ő országára, és minden elképzelhető módon igyekszik őt eltenni láb alól. Mivel Antonius ilyen igazságos iránta, a jövőben sem kell tartania semmi rossztól; hamarosan hazatér és Antonius jóindulata segítségével uralmát még jobban megszilárdítja. Kleopátra pedig most már semmit sem remélhet, mert Antonius, hogy kielégítse követeléseit, odaajándékozta neki Coelesyriát, és ezzel lecsillapította duzzogását, és azt is elérte, hogy már lemondott Judeára támasztott igényeiről.

Miután minderről értesültek a levélből, természetesen fölösleges volt azzal a gondolattal foglalkozni, hogy a rómaiak védelme alá helyezik magukat. Heródes azonban mégis tudomást szerzett erről a tervről. Mert midőn Antonius a parthusok ellen indult, a király visszatért Júdeába, és ekkor testvére, Salome és anyja elárulta neki Alexandra tervét és ezenfelül Salome még megvádolta férjét, Józsefet azzal is, hogy tiltott viszonyt folytatott Mariamméval. Ezt azért tette, mert már régóta gyűlölte Mariammét, mégpedig azért, mert ez a köztük támadt civakodások alkalmával szemére lobbantotta neki és testvéreinek alacsony származásukat. Heródes pedig, aki szenvedélyesen szerette Mariammét, azonnal felháborodott a hír hallatára, és alig tudott uralkodni dühén. S nehogy féltékenységében valami elhamarkodott cselekedetre ragadtassa magát, amit később meg kellene bánnia, erőt vett magán és Mariammét négy szemközt vont a felelősségre József ügyében. Mivel pedig az asszony esküvel erősítette ártatlanságát és mindent felhozott a maga igazolására, amit csak ártatlanok felhozhatnak, lassanként meggyőzte a királyt a rágalom alaptalanságáról. Most tehát csillapult haragja, s mivel felülkerekedett felesége iránt érzett szerelme, végül már bocsánatot is kért tőle, hogy ily könnyelműen hitelt adott a rágalomnak, megköszönte neki erkölcsös viselkedését és bizonyágot tett mélységes szerelméről. És mint ilyen alkalmakkor a szerelmesekkel történni szokott, végül mindketten sírva fakadtak és szívből megölelték egymást. Mivel a király újra meg újra biztosította őt határtalan szerelméről és igyekezett viszontszerelmet ébreszteni benne, Mariamme ezt felelte neki: „Egyáltalán nem valami nagy szerelem bizonyítéka az a parancsod, hogy ártatlanságom ellenére öljenek meg abban a pillanatban, mihelyt Antonius részéről valami bajod esik.” Ezek a szavak fájtak a királynak, kibontakozott karjaiból, haját tépte és hangosan felkiáltott: íme, itt a világos bizonyíték, hogy viszonyt folytatott Józseffel. Mert ez semmi esetre sem árulta volna el neki titkos megbízatását, ha nem lettek volna igen bizalmasan egymással. A király majdnem megölte feleségét, de haragjának ezt a kitörését mégis meggátolta nagy szerelme, ámbár csak alig-alig bírt uralkodni magán. Józsefet pedig kihallgatás nélkül kivégeztette, és Alexandrát, aki mindennek az oka volt, börtönbe vettette.

HERÓDES TOVÁBBI TETTEI

XV, 6. Heródes minden dolgát oly tökéletesen elintézte, hogy már úgy látszott, mintha sehonnan sem érhetné kellemetlenség. Mégis, az actiumi győzelem után, amelyben Caesar legyőzte Antoniust, abban a veszedelemben forgott, hogy mindent elveszít. Merfa csata után nem csupán Heródes mondhatott le minden reményről, hanem barátai is, ellenségeik pedig örvendeztek, hiszen valószínű volt, hogy Heródes most nem kerülheti el büntetését, mert baráti viszonyban volt Antoniusszal. Barátai teljesen elvesztették beléje vetett reményüket, ellenségei pedig színleg részvétet mutattak, magukban azonban ujjongtak, mert remélték, hogy most már számukra kedvezőbb fordulat következik. Heródes ebben a helyzetben tanácsosnak látta eltenni láb alól Hyrcanust,

mert most már csak ő élt a királyi családból. Tudniillik úgy gondolta: csak előnyös lehet ránézve, ha megmenekülhet ebből a fenyegető veszélyből, és akkor már senki sem lesz, aki nála méltóbb lenne a királyi székre és megkísérelhetné, hogy megszerezze az uralmat. Ha azonban Caesar kivégezti őt, akkor legalább ne legyen meg Hyrcanusnak se az az öröme, hogy utódja lehet a királyságban.

Miközben Heródes így töprengett magában, magának Hyrcanusnak a barátai adtak neki alkalmat terve megvalósítására. Hyrcanus szelíd természetű ember volt és sem most, sem máskor nem óhajtott beleavatkozni az államügyekbe, nem is gondolt semmiféle lázadásra, hanem megelégedett helyzetével és mindent a sorsra bízott. Viszont Alexandra az uralomra vágyott, és féktelen vágy hajtotta, hogy valami fordulatot idézzon elő, tehát felbízta atyját, Hyrcanust: ne hagyja, hogy Heródes egyre-másra követhesse el a gáztetteket családjá ellen, hanem fordítsa már most a maga hasznára azokat a reményeket, amelyek a jövőben kecsegtetik; aztán arra kérte, hogy írjon Malchus arab fejedelemnek, kérje meg, hogy fogadja magához őket és adjon nekik biztos kíséretet; mert ha az ő eltávozásuk után Heródest, mint Caesar ellenségét utoléri megérdemelt végzete, akkor visszazáll rájuk az uralkodás, részben származásuk miatt, részben azért, mert a nép őszintén ragaszkodik hozzájuk. Hyrcanus ezeket a tanácsokat eleinte egyáltalán meg sem hallgatta, midőn azonban Alexandra asszonyi makacssággal éjjel-nappal ezzel zaklatta és folyton Heródes ármánykodásairól beszélt, végre engedett a rábeszélésnek és egy Dositheos nevű emberével levelet küldött az arab fejedelemnek, amelyben megkérte, hogy küldjön lovasokat, akik majd magukkal viszik őt és elkísérik a Holt-tengerig, amely háromszáz stadionnyira van Jeruzsálemtől. Dositheosban különösen megbízott, mert nemcsak neki, hanem Alexandrának is őszinte híve volt, egyúttal pedig minden oka megvolt rá, hogy gyűlölje Heródest, mert rokona volt annak a Józsefnek, akit Heródes kivégeztetett és testvére azoknak, akiket Antonius parancsára régebben Tyrusban legyilkoltak. És mégsem tartotta kötelességének, mindezek miatt, hogy hű legyen Hyrcanushoz: Heródes kegyét többre becsülte és ezért kiszolgáltatta neki a levelet. Heródes megdicsérte hűségéért és meghagyta neki, hogy a levelet újra zárja le, pecsételje le, vigye el Malchusnak és vegye át válaszát, mert neki fontos érdeke, hogy annak a véleményét is megismerje. Dositheos mindezt készségesen megtette; az arab fejedelem azt válaszolta, hogy szívesen befogadja Hyrcanust kísérőivel és a pártján levő zsidókkal együtt; biztos kíséretet is ad nekik és egyébként is minden kívánságát teljesíti. Mikor Heródes megkapta ezt a levelet, magához hívatta Hyrcanust és megkérdezte, vajon kötött-e valami megegyezést Malchusszal. Hyrcanus tagadta ezt, Heródes azonban a synedrion előtt felmutatta a levelet, őt pedig utána azonnal kivégeztette.

Ezeket az eseményeket Heródes király emlékiratai alapján írtam meg. Mások szerint azonban nem így történt a dolog; Heródes nem csupán az imént említett okból helyezte vád alá és ítélte halálra Hyrcanust, hanem alattomos áskálódásai miatt is. Tudniillik ezek azt írják, hogy Heródes egy lakomán anélkül, hogy csak célzott volna is gyanújára, megkérdezte Hyrcanust, vajon kapott-e levelet Malchustól, mire ez azt felelte, hogy igenis, kapott tőle levelet, azonban nem volt benne semmi egyéb, csupán üdvözlés az ő részére. Erre Heródes azt is megkérdezte tőle, vajon kapott-e ajándékokat Malchustól; és mikor erre azt a választ kapta, hogy semmi mást, csak négy háttaslovt kapott, a király ezt megvesztegetésnek és ádulásnak minősítette és ezért ítélte halálra. Hogy pedig Hyrcanus ártatlanul bűnhődött halállal, azt azzal igyekeznek bizonyítani, hogy szelíd lelkű ember volt, s még ifjúkorában sem adta jelét semmiféle elszántságnak és vakmerőségnek, és hogy akkor is, amikor uralomra jutott, majdnem teljesen átengedte az uralmat Antipatrosnak. Ehhez járul még az is, hogy akkor már átlépte nyolcvanadik

évét,¹²⁰ és nagyon jól tudta, hogy Heródes uralma megrendíthetetlen, sőt átkelt az Eufráton, otthagya azokat, akik a folyamon túl oly nagy tisztelettel övezték, és teljesen Heródes hatalmába adta magát. Ennélfogva teljesen hihetetlen és jellemével is teljesen összeférhetetlen, hogy bármiféle lázadást tervezett volna. Inkább az a látszata a dolognak, hogy ezt az okot Heródes csak úgy kitalálta.

Így fejezte be Hyrcanus hányatott és változatos életét. Midón anyja, Alexandra, uralomra jutott, ő lett a zsidó nép főpapja és kilenc évig töltötte be ezt a tiszteletet. Aztán anyja halála után maga vette át az uralmat, de csak három hónapig uralkodott, mert testvére, Aristobulos elűzte. Pompeius ismét visszahelyezte minden méltóságba, és akkor negyven esztendeig meg is maradt ebben.¹²¹ De azután Antigonos megint megfosztotta az uralomtól, és megcsonkítottan és fogolyként élt a parthusoknál. Bizonyos idő múlva visszatért hazájába, mert csábították Heródes ígéretei; azonban abból, amit remélt, semmi sem teljesedett, hanem inkább még több súlyos sorscsapás érte, s mint arról már írtam, még a legszörnyűbbet is el kellett szenvednie: aggastyán korában méltatlan halállal halt meg. Úgy látszik, mindenben mérsékelt és szelíd természetű ember volt, s mivel nem szívesen foglalkozott államügyekkel, s az uralkodás művészetében sem volt járatos, mindig másokra bízta a kormányzást. Ez a túlságos szelidsége az oka annak is, hogy Antipatros és Heródes annyira elhatalmasodhatott, hogy ez utóbbi aztán jog és törvény ellenére halállal büntethette.

Heródes, miután Hyrcanust is eltette láb alól, elindult Caesar meglátogatására, azonban, mivel jó barátságban volt Antoniusszal, semmi jót sem várhatott tőle. Emellett gyanakodott Alexandrára, hogy távollétét arra használja majd, hogy lázadásra izgassa a népet és az ország kormányában fordulatot idézzen elő. Tehát a kormányzást testvéreére, Ferorásra bízta, anyját elvitte Cyprusba, nővérét és gyermekeit Masadában helyezte el, és öccsét megbízta, hogy továbbra is tartsa meg a hatalmat, ha arról értesülne, hogy neki valami baja esett. Feleségét, Mariammét, akit nem hagyhatott együtt nővérével és anyjával, mert ellenséges viszonyban volt velük, édesanyjával, Alexandrával együtt az Alexandreion erődben helyezte el, és védelmükkel kincs-tárosát, Józsefet bízta meg, továbbá az ituraeai Soemust, akiket uralkodása kezdetétől fogva legmegbízhatóbb híveinek tartott, és most az asszonyok őrizetére rendelt, mintegy különös kitüntetésképpen. Egyúttal szigorú parancsot kaptak, hogy abban a pillanatban, amint rossz hírt hallanak Heródes felől, azonnal öljék meg mind a két asszonyt, és tegyenek meg mindent, hogy az uralmat gyermekeinek és testvéreinek, Fer órásnak biztosítsák.

Miután megtette ezeket az intézkedéseket, Rhodosba utazott, hogy találkozzék Caesarral.¹²² Amint a városba érkezett, letette királyi koronáját, de többi fejedelmi díszét megtartotta. És midón most így Caesar elé lépett és beszélgetett vele, igen nagy lélekjelenlétről tett bizonyosságot; mert egyáltalán nem alázkodott meg és nem könyörgött, hogy bűneiért bocsánatot kérjen, amint ilyen alkalmakkor történni szokott, hanem bátran beszámolt cselekedeteiről. Tudniillik megmondta Caesarnak, hogy Antoniusszal nagyon jó barátságban volt, és minden tőle telhetőt elkövetett, hogy megerősítse őt a főhatalom birtokában. Fegyveresen persze nem támogatta, mert akkoriban éppen az arabokkal háborúskodott, viszont pénzzel és gabonával ellátta. De úgy hiszi, hogy ezzel még nem tett eleget kötelességének. Mert aki jó barátnak vallja magát és elismeri, hogy barátjától mindig csak jóban részesült, annak szívesen fel kell áldoznia érte lelkét és testét, és vagyont is, ha veszedelembe kerül. És ámbár kevesebbet tett érte, mint illetett volna, mégis azt hiszi, hogy helyesen cselekedett, mikor nem hagyta cserben actiumi veresége után, és nem fordult el tőle azért, mert sorsa nyilvánvalóan rosszra fordult, Inkább – ha már nem is nyújthatott neki elegendő segítséget – legalább egy nagyon jó tanácsot adott, mikor azt mondta neki, hogy

megmenekülésének és hatalmon maradásának egyetlen lehetősége, ha megöleti Kleopátrát; ha tudniillik ezt az asszonyt eltette volna láb alól, remélhette volna, hogy megszerzi a főhatalmat és kibékülhet Caesarral. Azonban Antonius nem fogadta meg a tanácsát, hanem sokkal rosszabb elhatározásra jutott, amiből neki csak kára, Caesarnak pedig haszna volt. Aztán így folytatta: „Ha te pusztán azért, mert haragszol Antoniusra, bűnül rovod fel ragaszkodásomat hozzá, akkor nem tagadom, hogy bűnös vagyok és nem fogok habozni nyíltan kijelenteni, hogy őszinte híve voltam. Ha azonban, függetlenül a személyektől, meg akarod tudni, hogy milyen barát vagyok, és hogy milyen hálás tudok lenni jótevőimhez, akkor erről legjobban meggyőződhetsz azokból a bizonyítékokból, amiket épp most adtam neked. Ha az állam legfőbb urának most más is a neve, én mindazonáltal iránta is rendíthetetlen barátságot fogok tanúsítani.”

Ezekkel a szavaival és lelke nyíltságával megnyerte Caesar hajlandóságát, aki különben is nemes és nagylelkű férfiú volt. Így történt, hogy éppen az szerezte meg neki az imperátor hajlandóságát, amire az ellene emelt vádat alapítani akarták. Caesar tehát megint feltette fejére a koronát és figyelmeztette: legyen neki is olyan jó barátja, mint Antoniusnak volt. Nagy megtiszteltetésekben is részesítette, és közölte vele, hogy Quintus Didiustól levelet kapott, amely szerint Heródes a gladiátorok elleni hadivállalatában hű segítőtársnak bizonyult. Mivel Heródes ilyen barátságos fogadtatásban részesült, és látta, hogy várakozása ellenére uralma megszilárdult, egyrészt Caesar adománya folytán, másrészt a római szenátus határozata miatt, amelyet nagyobb biztonság okáért kieszközölt, elkísérte Caesart egyiptomi útjára, és mint más barátait, őt is dús ajándékokkal halmozta el és ebben határtalanul bőkezűnek mutatkozott. Megkérte, hogy engedje el a halálbüntetését Alexandernek, Antonius egyik barátjának; azonban ezt nem sikerült kieszközölnie, mert Caesart ebben az ügyben eskü kötötte. Ezután tekintélyében meggyarapodva és nagy önbizalommal tért vissza Júdeába, úgy, hogy megrémítette mindazokat, akik ennek az ellenkezőjét várták, mintha csak Isten különös jóindulatából mindig nagyobb dicsőséggel kerülne ki minden veszedelemből. Mindjárt ezután Caesar fogadtatására készült, aki Syriából Egyiptom ellen vonult; Ptolemaisban fogadta, valóban királyi fénnel; hadseregét is megvendégelte és bőven ellátta minden szükségessel. Így történt, hogy Caesar legbensőbb barátai közé került; mellette lovagolt, mikor szemlét tartott a csapatokon, százötven főnyi kíséretet adott mellé és főemberei mellé, és ezek kitűnően be voltak tanítva az udvari szolgálatra. Hasonlóképpen mikor a víztelen vidékeken utazott át, megóvta a vízhiánytól és bőven ellátta őket borral és vízzel, amire legnagyobb szükségük volt a katonáknak. Ezenfelül nyolcszáz talentumot ajándékozott Octaviusnak, és mindenkiben azt a véleményt keltette, hogy sokkal nagyobb és fényesebb pompát fejtett ki, mint ahogy országának ereje megengedné. De ennek következtében annál inkább híre ment a dolognak; gyökeret vert a meggyőződés hűségéről és ragaszkodásáról és nagy hasznot húzott abból, hogy ezt a bőkezűséget éppen kellő időben fejtette ki. Midőn a rómaiak visszatértek Egyiptomból, akkor is ugyanolyan készséggel fogadta őket, mint előbb.

MARIAMME MEGÖLÉSE

XV, 7. Miután Heródes visszatért országába, családjában csupa zűrzavart talált; felesége, Mariamme és ennek az anyja, Alexandra rossz hangulatban volt. Mivel úgy érezték – amint az gyanítható is volt –, hogy nem biztonságuk érdekében, hanem foglyokként zárták be őket a várba, úgy, hogy sem idegen dolgokkal, sem a maguk javaival nem tudtak rendelkezni. Ezt nehezen viselték el, és Mariamme a király szerelmét nagyon is önzőnek és képmutatónak tartotta. Különösen bántotta, hogy ha esetleg Heródes elpusztul, neki sem lehet többé semmi reménye az életre. És mivel

eszébe jutott az a megbízás, amelyet férje régebben Józsefnek adott, mindenáron szerette volna őreit megvesztegetni, különösen Soemust, mert tudta, hogy ettől függ minden. Soemus eleinte hűségesnek mutatkozott és pontosan teljesítette Heródes utasításait, de amikor az asszonyok hízelkedéssel és ajándékokkal egyre jobban ostromolták, lassanként beadta a derekát, és közölte velük Heródes megbízását, annál inkább, mert úgy gondolta, hogy ha vissza is jön a király, hatalma már nem lesz akkora, mint azelőtt. Egyrészt tehát úgy hitte, hogy semmi veszedelemtől sem kell tartania, másrészt pedig szerette volna megszerezni a nők jóindulatát, mert valószínűnek tartotta, hogy megint visszanyerik régi befolyásukat, és módjukban lesz ezt bőségesen meghálálni neki. Abban reménykedett, hogy Mariamme vagy maga lesz királynő, vagy pedig nagyon közeli viszonyba kerül az új királlyal. De úgy gondolta, hogy abban az esetben, ha Heródes sikerrel tér meg, ugyancsak nem fog rosszul járni, mert Heródes nem fogja megtagadni felesége kéréseit, hiszen tudta, mily kimondhatatlanul szereti a király Mariammét. Ezek a meggondolások vitték arra, hogy elárulja a király megbízását. Mariamme azonban zokon vette, hogy nincs vége a Herodestól ellene irányuló veszedelmeknek, és elkeseredésében szívből kívánta, hogy pusztuljon el, mert úgy érezte, hogy nem tud többé együtt élni vele. És ezt később sem titkolta el előtte, sőt mindig utalt rá, mennyit kellett miatta szenvednie.

Midőn Heródes a várakozás ellenére teljes sikerrel tért meg tengeri útjáról, természetes, hogy legelőször is feleségével közölte az öröndetes hírt, mert őt mindenkinél jobban szerette, és éppen ezért négy szemközt találkozott vele. De mikor elmondta neki utazásának szerencsés eredményeit, az asszony inkább fájdalmat érzett, mint örömet: nem is tudta szomorúságát eltitkolni, hanem méltóságának és nemességének érzetében hangosan felsóhajtott, úgy, hogy Heródes most már nem pusztán gyanakodott, hanem nyugtalanzkodott az ilyen nyilvánvaló bizonyítékok miatt. Mindenekelőtt bosszantotta az a megfigyelése, hogy felesége váratlanul és leplezetlenül idegenkedik tőle; oly szenvedélyesen szerette, hogy ezt nem bírta elviselni, de fel is háborodott, gyűlölet és szerelem között hánykolódott, egyszer haragra lobbant iránta, aztán megint megengesztelődött. Gyakran feltette magában, hogy megbünteti gőgje miatt, de aztán megint szerelmére hallgatott, mivel gyenge volt ahhoz, hogy megváljon tőle. Sőt attól tartott, hogy ha megfenyíti az asszonyt, tulajdonképpen sokkal inkább önmagát bünteti meg, mert el sem tudott képzelni nagyobb szörnyűséget az asszony halálánál.

Mivel azonban anyja és nővére világosan látták, hogyan gondolkodik Mariamme felől, úgy érezték, itt az alkalmas pillanat, hogy kielégítsék iránta érzett gyűlöletüket; valahányszor Heródesdel beszélgettek, igyekeztek őt gyalázatos rágalmakkal felingerelni s undort és idegenkedést kelteni benne felesége iránt. Heródes az ilyen beszédek hallatára bosszankodott magában, de nem akart hinni nekik és ezen az alapon eljárni Mariamme ellen. Azonban napról napra jobban elidegenedett tőle, s mivel az asszony nem titkolta érzelmeit, Heródes pedig szerelmét folyton gyűlöletre váltotta, mindkét fél elkeseredése egyre nőtt, úgy, hogy a király már-már valami helyrehozhatatlant készült elkövetni. Közben azonban értesült róla, hogy Caesar győzött és Antonius és Kleopátra halála után elfoglalta Egyiptomot. Útra kelt, hogy találkozzék Caesarral és családi ügyét elintézetlenül hagyta: búcsúzáskor Mariamme szót emelt előtte Soemus érdekében, aki hűséges gondoskodásáért különös háláját érdemli meg, és kérte a királyt, nevezze ki tetrarchának, mire meg is kapta ezt a méltóságot. Miután Heródes megérkezett Egyiptomba, baráti bizalmassággal tárgyalt Caesarral, aki kegyeivel tüntette ki: neki ajándékozta azt a négyszáz galatát, akiből Kleopátra testőrsége állt, visszaadta neki azt az országrészt, amit Kleopátra kedvéért elvettek tőle, és országához csatolt még néhány

várost; ezek: Gadara, Hippos, Samaria, továbbá Gaza, Anthedon, Joppe és Straton-tornya tengerparti városok. Ezek az ajándékozások még jobban megnövelték Heródes hatalmát; ezután Caesart elkísérte Antiochiába. De minél inkább javult a helyzete kifelé, annál több szenvedés várta otthon, mikor megérkezett, különösen pedig házasságában, amely azelőtt látszólag nagyon boldognak látszott. Mert oly boldog volt Mariamme szerelmében – éspedig teljes joggal –, mint egyetlen férfi sem, akiről a történelem beszél. Az asszony viszont erényesen és hűségesen viselkedett ugyan, azonban asszonyok szokása szerint kissé tartózkodón és fölényesen bánt vele, mert a férfi szinte elepedt érte szerelmében; tekintet nélkül arra, hogy alattvalója volt a királynak, gyakran éppen rajta töltötte ki szeszélyeit, amit azonban Heródes türelmesen elviselt, mintha észre sem vette volna. Végül már nyíltan kigúnyolta a király anyját és nővérét, és szidalmazta őket alacsony származásuk miatt, úgy, hogy az asszonyok között engesztelhetetlen gyűlölet támadt, aminek aztán még szenvedélyesebb civakodás lett a vége. Így történt, hogy a király gyanúja egyre fokozódott, hiszen már egy éve élt benne, azóta, hogy Caesartól visszatért. Végre a régóta visszafojtott feszültség kitört, mégpedig a következő eset miatt: Midőn a király egyszer déltájt lepihent, nagy szerelmében, amit az asszony iránt mindig érzett, magához hívatta Mariammét. Mariamme belépett a szobába, azonban vonakodott mellé-feküdni, és a király epekedését újabb szemrehányásokkal viszonzta, sőt szemére lobbantotta atyjának és testvérének kivégzését is. Emiatt Heródes feldühödött, s már éppen valami erőszakosságra vetemedett volna, amidőn testvére, Salome meghallotta a nagy lármát és beküldte a király pohárnokát – akivel már előbb szót értett – azzal a paranccsal, hogy jelentse a királynak: Mariamme azzal a kéréssel fordult hozzá, legyen segítségére, hogy a királynak valami szerelmi bájitalt készíthessen. Azt is megbeszélte vele, hogy ha ezután a király nyugtalankodik és azt kérdezi, hogy miféle ital ez, akkor mondja, hogy szerelmi bájital van nála, és Mariamme kérte, hogy nyújtsa át a királynak. Ha azonban a király a szerelmi bájital említésére nem nyugtalankodik, akkor hallgasson és ne törődjék többé semmivel, mert nem lehet emiatt semmi baja. Miután Salome így kioktatta, mindjárt beküldte a királyhoz, hogy elmondhassa a dolgot. A pohárnok fontoskodón és titokzatosan közölte Heródesdel, hogy Mariamme ajándékokkal megvesztegette és rá akarta bírni, hogy adjon a királynak szerelmi bájitalt. Amint a pohárnok látta, hogy Heródest elfogta az izgalom, és megkérdezte, hogy miféle ital ez, megmondta neki, hogy ez szerelmi bájital és Mariamme adta át neki; mivel azonban nem ismeri a hatását, kötelességének tartotta, hogy közölje a királlyal és így egyformán gondoskodjék a maga és a király életéről. Heródes már amúgy is nagyon rosszkedvű volt, de ez a közlés még jobban elkéséřítette, és ezért azt a heréltet, aki Mariamme legbizalmasabb embere volt, kínpadon vallatta a méregital felől, mert tudta, hogy nélküle Mariamme sem fontos, sem jelentéktelen dologban semmit sem tesz. A herélt kétségbeesett helyzetében sem tudott semmit sem vallani arról, amiért kínpadra vonták, csak annyit ismert be, hogy Mariamme király elleni gyűlöletének oka az, amit Soemus elárult neki. Miközben még beszélt; a király felordított és azt kiáltozta, hogy Soemus, aki mindig hűségesen szolgálta őt és az országot, sohasem árulta volna el az ő megbízatását, ha nem folytatott volna tiltott viszonyt Mariamméval. Tehát azonnal elfogatta Soemust és kivégeztette. Felesége fölött pedig legbizalmasabb emberei bevonásával törvényt ült és nagy szenvedéllyel vádat emelt ellene a méreg és a szerelmi bájital miatt, amelynek készítésével a rágalmozók megvádolták. Heródes sokkal szenvedélyesebben és dühösebben beszélt, mint ahogy törvényszéki tárgyaláson illett volna, s mikor a bírák ilyen izgatottnak látták, Mariammét halálra ítélték. Mindazonáltal a királynak és néhány bírónak az volt a véleménye, hogy az ítéletet ne hajtsák végre túlságosan hirtelen, hanem egyelőre helyezték őrizetbe

Mariammét az ország valamelyik várában, Salome és barátai azonban minden követ megmozgattak, hogy kieszközöljék azonnali kivégzését és végre rá is vették a királyt, azzal az érveléssel, hogy a nép esetleg nyugtalankodni fog, ha Mariammét fogságban tartják. Mariammét tehát elvitték, hogy kivégezzék.

Midőn Alexandra fontolóra vette ezt a helyzetet, és nyilván attól kellett tartania, hogy Heródes őt is kivégezteti, ellenkezőképpen cselekedett, mint korábban, és nagyon is szégyenletesen viselkedett. Hogy tehát bebizonyítsa, hogy nem volt tudomása arról, amivel leányát vádolták, végigszaladt az utcákon, és nyilvánosan gyalázta és szidalmazta leányát, hogy ily hálátlanul és gonoszul viselkedett férje iránt, és hogy teljességgel megérdemelte a büntetést, amivel sújtották: mert hálátlansággal viszonzta a sok jótéteményt, amiben része volt. Miután ilyen méltatlanul viselkedett, sőt leánya haját meg is tépázta, sokan természetesen gyalázatos színlelést vetettek a szemére. Főképpen akkor vált ez világossá, amikor Mariamme a halálba indult, mert anyja szidalmaira egyetlen szóval sem válaszolt; a legcsekélyebb izgalom sem vett erőt rajta, hanem Alexandra gyalázatos viselkedésén érzett bosszúságának csak megvető pillantással adott kifejezést. Aztán elszántan ment a halálba, még el sem sápadt, és így még élete utolsó pillanatában is méltó volt nemes őseihez, amint mindenki észrevette, aki látta.

Így halt meg ez az előkelő, tiszta és emelkedett lelkű asszony, akinek csak az volt a hibája, hogy nem tanúsított elegendő mérsékletet és hogy túlzottan civakodó természetű volt. Testi szépségben és méltóságos fellépésben kimondhatatlanul túlszárnyalta korának minden asszonyát, és ez volt az oka, hogy a királyhoz nem volt túlságosan kedves, és házasságuk sem volt boldog. Mert míg a király nagy szerelmében igen elnézően bánt vele, és Mariamménak semmiféle szigorúságtól nem kellett tartania részéről, ő maga a kelleténél elbizakodottabb volt. És mivel rendkívül felháborította az a sors, amely övéit érte, nem riadt vissza attól, hogy a királynak ezért nyíltan szemrehányásokat ne tegyen. Végül még Heródes anyját és nővérét, sőt magát a királyt is magára haragította, holott feltétlenül bízott benne, hogy minden bajtól meg fogja óvni.

Miután Mariamme meghalt, a királyban – ebben a lelkiállapotában – fellángolt az olthatatlan vágyakozás iránta, úgy, mint az imént leírtam. Tudniillik az ő szerelme csupa szenvedély volt, nem holmi közönséges szerelem; eleinte szinte örülten szerette, s ez a szerelem – bármily szókimondó volt az asszony – a mindennapos érintkezésben később sem csökkent, sőt inkább egyre erősödött. Most azonban úgy látszott, mintha a végzet akarta volna megbüntetni Mariamme haláláért, mert egyre jobban szította benne az asszony utáni vágyakozást, úgy, hogy gyakran a nevét kiáltozta, majd keservesen siratta és mindenféle szórakozásokba, különösen lakmározásokba és tivornyázásokba igyekezett fojtani bánatát. Mivel azonban mindez nem segített, végül abbahagyta az államügyek intézését és bánata annyira elhatalmasodott rajta, hogy már szolgálinak is kiadta a parancsot: szólítsák a nevén Mariammét, mintha még élne és meghallhatná. Ebben az időben járvány tört ki, amely nemcsak a nép nagy részét, hanem a király főembereinek java részét is elpusztította, s méghozzá éppen azokat, akiket legjobban szeretett, úgy, hogy általános volt a vélemény: Isten büntetése ez Mariamme igazságtalan meggyilkolásáért. Ez még inkább megrontotta a király kedélyállapotát, úgy, hogy végül is kiment a pusztába és látszólag vadászattal foglalkozott, azonban alig néhány napig bírta ki ezt az életet, máris súlyos betegségbe esett: fejének hátsó részében fájdalmas gyulladás támadt, úgy, hogy néha az elméje is megzavarodott. Semmiféle orvossággal nem lehetett betegségét enyhíteni, sőt állapota napról napra rosszabbodott, úgy, hogy gyengesége miatt már az életéről is lemondtak. És mivel a betegséget semmiféle orvosság sem gyógyította és a betegségére megszabott életmód sem használt, a körülötte levő orvosok végül is azt rendelték, hogy adjanak neki mindent, amit kíván,

és a véletlenre bízták szinte reménytelen gyógyulását. Betegsége alatt Samariában feküdt, amelynek most Sebaste a neve. [...]

HERÓDES NÉPSZERŰTLENSÉGE

XV, 7. [...] Hyrcanus nemzetségéből és rokonságából senki sem élt már és Heródes oly szilárdan tartotta kezében az uralmát, hogy nem akadt már valamirevaló ember, aki szembeszállt volna törvénytelenégeivel.

XV, 8. Ez volt az oka annak is, hogy Heródes egyre jobban eltért az ősi intézményektől és megingatta idegen szokások átvételével a dolgok régi rendjét, amelynek érintetlenül kellett volna maradnia. Mivel ekként mindent megelőzött, ami a népet előbb jámborságra indította, idők folyamán egyre több visszásság harapózott el nálunk. Heródes mindenekelőtt Caesar tiszteletére ötvenként ismétlődő atlétikai játékokat rendszeresített, Jeruzsálemben színházat épített, lent a síkságon pedig hatalmas amfiteátrumot; mind a kettő szemkápráztatón fényes volt, de idegenek voltak a zsidó szokásoktól, mivel színházba járni s látványosságokat bemutatni nem zsidó hagyomány. Az ötéves játékokat Heródes páratlan pompával rendezte meg; meghívta a szomszéd népeket is és minden országból összecsőditette a nézőket. Messziről is idesereglettek atléták és mindenféle versenyzők, különösen olyanok, akik mesterek voltak az efféle játékokban, abban a reményben, hogy elnyerik a győzelmi díjat. Mert nem csupán a birkózókra gondoltak, hanem azok számára is tűztek ki pompás díjakat, akik zenével foglalkoztak – és akiket színházi zenészeknek neveztek –, azért, hogy a legkiválóbbakat buzdítsák a versenyeken való részvételre. Továbbá Heródes nagy versenydíjakat tűzött ki kétfogatú és négyfogatú kocsik versenyére, továbbá lóversenyre és mindent megtett, hogy a játékok minél pompásabbak és fényesebbek legyenek. A színházat gyönyörűen földíszítették, és körös-körül valódi arany és ezüst alapon ábrázolták Caesar tetteit és a diadaljeleket, amelyeket az egyes népekkel folytatott harcokból hazahozott. Es az ünnepi díszben nem volt olyan drága ruha vagy pompás drágakő, amiben a versenyekkel egyidejűleg ne gyönyörködhetett volna a nézők szeme. Állatokat is hozattak, oroszlánokat és rengeteg nagy erejű ritka vadállatot gyűjtöttek össze. Ezek az állatok részben egymással viaskodtak, részben emberekkel, akiket erre ítéltek. Az idegenek természetesen tágra nyílt szemmel nézték, s megbámulták ezt a pompát és ezeket a veszedelmes viadalokat; a belföldiek szemében mindez nyilván a nagy becsületben tartott ősi szokások megszűnését jelentette. Mert istentelenségnek tűnt a szemükben embereket dobni a vadállatok elé, más emberek szórakozására és ugyancsak elítélendőnek tartották idegen szokásokkal fölcserélni a hazai szokásokat. Legjobban bántották őket a diadaljelek, mivel ezeket katonaruhába öltöztetett faragott képeknek tartották; a legnagyobb bosszankodással látták ezeket, mert ősi törvényeik szerint a faragott képek tisztelete tilos volt.

Heródes előtt nem maradhatott rejtve, hogy a zsidók emiatt nyugtalanok voltak és mivel nem tartotta helyesnek erőszakkal fellépni ellenük, igyekezett szavakkal megnyugtani őket és megszüntetni ezeket a vallási aggodalmaikat. Azonban ezzel nem ért cél, sőt mivel felháborodtak amiatt, amit bűnül róttak fel neki, egyhangúlag azt kiáltozták, hogy ha minden mást elviselnek is, mégsem kötelesek eltűnni emberek képmásait városukban, mert ez ősi törvényeik szerint tilos: tudniillik a diadaljeleket értették ez alatt. Midőn Heródes látta, mily izgatottak és hogy nem egykönnyen tágítanak, ha valamiképpen meg nem nyugtatja őket, meghívta a nép főembereit a színházba, körbevitte őket, és megmutatta a diadaljeleket, és megkérdezte, minek tartják ezeket. És amikor hangosan azt kiáltozták, hogy ezek emberek képmásai, leszedette a diadaljelekről díszeket és megmutatta nekik a puszta favázakat. Erre hangos kacagás támadt; most annál

jóízűbben nevettek, mert ez az egész szoborforma alkotmány már előbb is nevetséges volt nekik.

Ily módon egyelőre megnyugtatta a népet, úgy, hogy java részük lecsillapodott és már nem zúgolódott. Egyesek azonban még mindig hangoztatták, hogy megbotránkoznak az ősi szokások megváltoztatásán, és mivel azon a véleményen voltak, hogy az ősi törvények és intézmények megsértése nagy bajok forrása lehet, úgy érezték, hogy inkább bármi veszedelmet vállalniok kell, mintsem hogy ölbe tett kezekkel nézzék, hogyan forgatja fel Heródes állami rendjüket, hogyan honosít meg erőszakkal különös újításokat, s míg látszólag úgy viselkedik, mintha király volna, a valóságban kiderül, hogy a népnek legnagyobb ellensége. Tehát a polgárságból mintegy tíz férfiú élete kockáztatásával összeesküdött ellene, és töröket rejtettek ruhájuk alá. Volt közöttük egy vak is, aki felháborodott mindazon, amit hallott; nem annyira azért esküdött össze a többiekkel, hogy tetteikkel támogassa őket céljuk elérésében, mint inkább azért, hogy minden szenvedésben osztozzék velük, ha vállalkozásuk balul üt ki. Ez nagymértékben növelte a többiek bátorságát tervük megvalósításában.

Miután mindenben egyhangúlag megállapodtak, a színházba mentek, abban a reményben, hogy Heródes nem menekül meg előlük, ha váratlanul megrohanhatják. Ha pedig őt magát nem is pusztíthatják el, remélik legalább, hogy környezetének néhány tagját megölhetik és ezzel alkalmat adhatnak a királynak arra, hogy elgondolkozzék rajta, milyen bűnöket követ el a nép ellen, még akkor is, ha ők maguk belepusztulnak. Jól felkészültek és nagy buzgalommal fogtak hozzá munkájukhoz; azonban Heródes egyik kémje, akinek a feladata volt az ilyen merényletek kiszimatolása és följelentése, fölfedezte az egész összeesküvést, és jelentést tett róla a királynak, éppen abban a pillanatban, mikor belépett a színházba. Heródes felismerte, hogy sokan mennyire gyűlölik, és hogy majdnem minden intézkedése rendszerint nyugtalanságot vált ki, tehát valóban nem kételkedhetett a jelentés igazságában; azonnal visszament palotájába és maga elé vezettette az összeesküvőket. A királyi testőrség összefogdosta őket, és most már látták, hogy nem menekülhetnek meg a haláltól; igyekeztek tehát legalább azzal megdicsőíteni halálukat, hogy bátran szembenéztek vele. Egyáltalán nem mutattak bűnbánatot, egyáltalán nem tagadtak semmit, sőt nyíltan megmutatták töreiket, s bátran megvallottak összeesküvésüket, amelyre nem kapzsiságból vagy elvakultságból vállalkoztak, hanem a közjó érdekében, ami az ő szemükben mindennél többet ért, és ezt mindenkinek még az élete árán is meg kell védelmeznie. Miután szándékukat bátran megvallottak, a király katonái elvezették és kegyetlen kínzások után kivégezték őket. Azonban árulójukat, aki magára vonta az egész nép gyűlöletét, nem sokkal utóbb néhány polgár elfogta, s nem csupán megölték, hanem darabokra szaggatták és odadobták a kutyáknak eledelül. Ezt a tettüket ugyan sok polgár látta, de senki sem árult el belőle semmit, míg Heródes szigorú vizsgálatot nem rendelt el és néhány asszonyból a kínpadon ki nem csikarta a vallomást, hogy látták a tett végrehajtóját. Erre a bűntény értelmi szerzőit családjaikkal együtt kivégeztette. Mivel azonban a nép állhatatosan és rettenthetetlenül védelmezte törvényeit, Heródes helyzete lassankint annyira megnehezült, hogy kénytelen volt intézkedéseket tenni nagyobb biztonsága érdekében. Tehát elhatározta, hogy a népet mindenfelől körülzárja, nehogy nyugtalankodásuk lázadássá fajuljon.

A városban erődítmény volt a palota is, amelyben lakott és a templomerőd, amelynek Antonius-vár volt a neve; jónak látta ehhez még egy harmadik erődöt is emelni a nép ellen, Samariában, amelyet Sebasténak nevezett, és alkalmasnak tartott arra, hogy az egész környéket féken tartsa, mivel csak egynapi járóföldre volt Jeruzsálemtől; tehát rendkívüli módon megerősítette. A nép féken tartására még egy erődöt építtetett azon a

helyen, amelynek régebben Straton-tornya volt a neve, ő azonban a Kaisarea nevet adta neki. Ugyancsak erődítményt építtetett a nagy síkságon, és ebben válogatott lovas helyőrséget helyezett el, és megerősítette a galileai Gábaát és a perei Hesbont is. Így lassanként az egész népet erődítményekkel vette körül, hogy ne lázadozhasson kényekedve szerint – mert akkoriban jelentéktelen okokból is gyakran lázadás robbant ki –, és ha netalán mégis kitörne valami lázadás, azt ne lehessen titokban tartani, hanem azonnal észrevegye és csirájában elfojthassa. Midőn Samariába ment, hogy a várost megerősíttesse, gyarmatosokat is vitt magával, és ezek részben régebbi zsoldosaiból, részben pedig a szomszéd törzsek embereiből kerültek ki. A telepítésre azért volt szüksége, mert a városban templomot akart építtetni és mert a városnak azelőtt kevés volt a lakosa, főképpen pedig azért, hogy biztonsága érdekében minél kedvezőbb színben tüntesse fel bőkezűségét.

Azután a város nevét Sebastéra változtatta és a határában levő szántóföldet, amely a legjobb volt az egész környéken, kiosztotta a telepesek közt, úgy, hogy alig érkeztek meg, máris jómódba jutottak. A várost erős fallal vette körül, és a terület egyenetlenségeit az erődítés javára értékesítette. A várost korábbi állapotához képest jelentékenyen ki is bővítette, úgy, hogy nagyságban sem maradt el a többi híres város mögött: tudniillik a kerülete húsz stadion volt. Közepében minden tekintetben pompás teret hasított ki, amelynek másfél stadionnyi volt a hosszúsága, és ezen pompás és hatalmas templomot építtetett. A többi városrészeket is egyre szépítette, biztonsága érdekében a város fő részét erődde építtette ki, úgy, hogy hatalmas falakkal övezte, és becsületbeli kötelességének érezte, hogy szépérzékének és emberséges gondolkodásának ilyen emlékjelét hagyja az utókorra.

ÉHÍNSÉG – HERÓDES SEGÍTSÉGE

XV, 9. Ugyanebben az évben, tehát Heródes uralkodásának 13. évében¹²³ súlyos csapások pusztították az országot, akár Isten haragja miatt, akár pedig azért, mert bizonyos időközökben mindig megisméltódnak az efféle csapások. Először is tartós szárazság támadt, úgy, hogy a mezőkön semmi sem termett, s még azok a termények sem termettek meg, amelyeket a föld magától szokott megteremni. És mivel az élelmiszerhiány miatt az egész életmód megváltozott, testi betegségek és járványok ütöttek fel fejüket, úgy, hogy csapás csapás nyomában járt. Mivel nem tudták ápolni és táplálni a betegeket, a járvány egyre jobban elharapódzott és annyian meghaltak, hogy az életben maradtoknak sem volt már semmi reményük, hiszen nem tudtak segíteni a maguk nyomorúságán. Mikor ennek az évnek a termését az előző évekből maradt készletekkel együtt az utolsó szemig elfogyasztották és a nyomorúság napról napra nőtt, egyszerre lemondtak minden reményről. Mivel már a tartalékolt vetőmagot is elfogyasztották, a jövő évben sem számíhattak termésre, úgy, hogy minden lehetséges módozatot megpróbáltak, hogy segítsenek az ínségen. Maga a király is nélkülözött, mert nem kapta meg az aratásból a szokásos tizedeket és mert túlságosan bőkezűen adta ki a pénzét azoknak, akiknek városait újjáépítette. Ezenfelül úgy gondolkozott, hogy senki sem méltó segítségre, mert az ínség miatt még jobban fellángolt ellene a nép gyűlölködése, minthogy gyakran megtörténik, hogy ilyen csapások idején a felsőséget teszik felelőssé.

Mégis ebben a helyzetben is mindenáron segíteni akart; csak hogy ez igen nehéz volt, mert a szomszéd népek is ínséget szenvedtek és mert nem volt pénze, még ha különben módja lett volna is ilyen sok ember számára legalább valami kevés élelmiszert vásárolni. Mivel azonban semmit sem akart elmulasztani, hogy segítsen az ínségen, összeolvasztott minden arany- és ezüstedényt, ami a királyi palotában volt és még a legdrágább és

legművészbibb remekeket is feláldozta. Az így szerzett pénzt azután Egyiptomba küldte, amelyet ekkor Petronius kormányzott Caesar nevében. Ámbár akkoriban sokan fordultak segítségért Petroniushoz, akik ugyanilyen ínséget szenvedtek, mégis mint Heródes barátja, mindenekelőtt az ő alattvalóinak életét akarta megmenteni. Tehát először is nekik engedte meg, hogy gabonát szállíthassanak el, és a legnagyobb készséggel segítségükre volt a bevásárlásban és a hajón való elszállításban, úgy, hogy javarészt vagy talán egészben neki köszönhatték megmentésüket. Midőn a kiküldöttek a gabonával megérkeztek, Heródes mindenekelőtt gondoskodott róla, hogy a nép ezt a segítséget egyes-egyedül az ő érdemének tudja be, és így nem csupán azokat hangolta jobb véleményre önmaga felől, akik előbb rosszindulatúak voltak iránta, hanem nagy tanúságot tett jóságáról és arról, mily komolyan törődik a nép jólétével. Mert mindenekelőtt a lehető legnagyobb igazságossággal azoknak osztott ki gabonát, akik maguk tudtak kenyeret sütni belőle; azután annak a sok embernek, aki öreg kora vagy egyéb gyengesége miatt nem tudta maga elkészíteni a kenyerét, pékeket jelölt ki, hogy ezt a munkát elvégezzék; továbbá gondoskodott róla, hogy azok, akiknek az állatai elpusztultak, vagy pedig akik azoknak a húsát megették, tehát nem volt sem gyapjájuk, sem pedig ruhájuk, télen ne szenvedjenek az időjárás miatt. Miután mindenről gondoskodott, volt gondja arra is, hogy a szomszéd városoknak segítséget nyújtson, és ellátta Syria lakóit vetőmaggal, s ez az intézkedése nagy hasznot ígért, mert így elegendőképpen biztosította az ország terméshozamát, úgy, hogy segíteni lehetett majd az élelmiszerhiányon. Midőn tehát elérkezett az aratás ideje, 50 000 embert küldött szét az országban, akiket ő mentett meg az éhhaláltól és akiről ő gondoskodott, így nem csupán a maga ínség sújtotta országát segítette meg, hanem támogatta a szomszédokat is, akik ugyanolyan ínségben sanyarogtak. Mert senki sem fordulhatott hozzá ebben a nyomorúságban, akit tőle telhetőleg ne segített volna, sőt egész népek, egész városok és olyan magánemberek, akik azért kerültek nyomorúságba, mert nagyon sok hozzátartozójukról kellett gondoskodniuk és ezért ínségbe jutottak és hozzá folyamodtak, mind megkapták azt, amit kértek. így külföldi ínségeseknek 10 000 kor gabonát osztott ki – egy kor annyi, mint tíz attikai medimnos¹²⁴ – és a saját országában mintegy 80 000 kor gabonát. Ezzel a jóságos gondoskodásával Heródes annyira megnyerte a zsidók hajlandóságát, hogy alig győzték magasztalni, és teljesen elszállt alattvalói szívéből az a korábbi gyűlölet, amelyet az ősi szokások megszegésével magára vont. Általános meggyőződés volt már, hogy áldozatos segítségével a nyomorúság nehéz napjaiban teljesen jóvátette régi bűnét. Külföldön is gyarapodott hírneve, és úgy látszott, hogy a kimondhatatlan nyomorúság, amely oly súlyosan megviselte az országát, csak arra való volt, hogy gyarapítsa nevének dicsőségét. Mert nagylelkű áldozatkészsége révén, amelyet várakozás ellenére az ínség napjaiban tanúsított, a nép hangulata oly mértékben javára fordult, hogy már nem annak tartották, akinek azelőtt megismerték, hanem olyan embernek, aki a szörnyű ínségben fényes bizonyosságát adta gondoskodásának.

Ez idő tájt testőrségének ötszáz válogatott katonáját segítségül adta Caesarnak; ezeket Aelius Gallus magával vitte a Vörös-tenger partjára, és ott derekasan megálltak helyüket. Miután vagyona ismét meggyarapodott, a felsővárosban királyi palotát építtetett, roppant termekkel, amelyeket pompásan feldíszített arannyal, márvánnyal és heverőkkel, úgy, hogy rengeteg ember elfért bennük. Ezeket a termeket nagyságuk szerint nevezte el, az egyiket Caesarról, a másikat Agrippáról. Azután szerelmi vágyában újra megnősült, mint ahogy általában semmi sem tudta visszatartani attól, hogy élvezze kénye-kedve szerint az élet örömeit. Ez a házasság pedig így keletkezett: élt Jeruzsálemben bizonyos Simon, jó nevű pap, az alexandriai Boethos fia. Ennek volt egy

leánya, akit akkoriban a világ legszebb hajadonának tartottak. Mivel éppen emiatt Jeruzsálemben mindenki csak róla beszélt, Heródes fülébe is eljutott híre, és mikor a leány ragyogó szépségét meglátta, elámult. De nem akarta erőszakkal feláldozni szerelmi vágyának, mert attól tartott, hogy rossz néven veszik tőle, ha zsarnoki erőszakkal szerzi meg a leányt. Tehát tanácsosabbnak tartotta feleségül venni. Mivel azonban Simon sokkal alacsonyabb rendű állást töltött be, hogysesem a királlyal rokonságba kerülhetett volna, viszont ahhoz éppen eléggé magas rangú volt, hogy ne lehessen egészen semmibe venni, Heródes kívánsága teljesülése érdekében a legjobb módszernek tartotta, ha Simon családját magasabb rangra emeli. Ezért megfosztotta József főpapot, Fábes fiát a hivatalától, és a főpapi méltóságot Simonra ruházta, s most már rokoni viszonyba került vele.

A menyegző után erődítményt épített azon a helyen, ahol legyőzte a zsidókat, amikor Antigonos elűzte őt és kezébe kerítette a hatalmat. Ez az erőd körülbelül hatvan stadionnyira volt Jeruzsálemtől, és már a természet is mintha erődítménynek jelölte volna ki. Közvetlen közelében ugyanis volt egy közepes domb, amely hirtelen úgy a magasba szökkent, mintha emberkéz formálta volna ki, és az alakja női mellhez hasonlított. Ezt a dombot beépítette kerek bástyatornyokkal, és megnehezítette a hozzájutást, amennyiben kétszáz kockakőből meredek lépcsőt építtetett, amely a várba fölvezetett. Belül pompás királyi termek voltak, amelyek biztonságot is nyújtottak és a szemet is gyönyörködtették; a domb tövében pedig lakásokat építtetett, amelyek pompás látványt nyújtottak, egyebek közt a vízvezeték miatt is; mert ezen a helyen nem volt víz, hanem nagy költséggel messziről kellett idevezetni. Köröskörül a síkságot is beépítette házakkal, úgy, hogy az egész együtt olyan volt, mint valami nagy város és fölötte a domb úgy emelkedett, mint a fellegvár.

Miután minden terve kívánsága szerint sikerült, Heródesnek már nem kellett attól tartania, hogy országában lázadás tör ki, mert alattvalóit két eszközzel tartotta féken: egyrészt a rettegéssel, mert senkinek a megérdemelt büntetését nem engedte el, másrészt gondoskodásával, amelyről az éhínség idején fényes bizonyosságot tett. Mégis igyekezett külföldön is gondoskodni biztonságáról, mintha bizonyossága lett volna efféle védelemre alattvalói ellen. Ugyanis a külföldi városok iránt barátságos és készséges volt, adandó alkalmakkor megtisztelte uralkodóikat ajándékokkal, és kegyeinek egyéb megnyilvánulásaival megszerezte hajlandóságukat, mert természeténél fogva királyi módon bőkezű volt. Ily módon szerzett sikerei révén tetemesen megnövelte hatalmát. Azonban pompaszeretete és a buzgalma, amellyel Caesart és a római hatalmasságokat jóindulatra igyekezett hangolni, végül is arra kényszerítette, hogy eltérjen az ősi szokásoktól és áthágja a törvényeket, mert nagyravágyásában városokat építtetett és templomokat emelt, nem ugyan Júdeában, hanem más vidékeken és városokban, mert a zsidók, akiknek tilos a görögök módjára szobrokat és képeket imádni, ezt semmi esetre sem tűrték volna. A zsidókkal szemben eljárását azzal mentegette, hogy mindezt nem a maga elhatározásából, hanem felsőbb parancsra teszi. Viszont Caesarnak és a rómaiaknak a kegyeit azzal nyerte meg, hogy inkább törődött az ő dicsőítésükkel, mint az ősi szokásokkal. Emellett a maga hasznáról sem feledkezett meg, mert igyekezett uralkodásának lehetőleg pompás emlékeit hagyni utódaira. Ez indította arra, hogy városokat építsen és erre a célra óriási pénzüsszegeket áldozzon fel. Városépítésre különösen alkalmasnak talált egy helyet a tengerparton, amelynek régebben Straton-tornya volt a neve; éppen ezért rögtön el is készíttette az új város terveit, azután nem közönséges anyagból, hanem fehér márványból felépíttette az összeomlott épületeket, és a várost pompás királyi palotákkal és egyéb lakóházakkal ékesítette. Sőt biztos kikötőt is építtetett a városnak, ami pedig rendkívül nehéz és

fáradtságos munka volt; a kikötő akkora volt, mint a Peiraieus, és igen alkalmasan horgonyozhattak benne a hajók. A város építése annál nagyobb feltűnést keltett, mert ott helyben nem volt meg hozzá a szükséges építőanyag, hanem mindent máshonnan kellett hozni és óriási költségekkel alkalmassá tenni az építkezésre. Ez a város Phoinikiában van, az Egyiptom felé vezető hajóút mentén, Dora és Joppe közt. Ezeknek a kis tengerparti városoknak nincs kikötőjük, és ki vannak téve a délnyugati szeleknek, amelyek a tenger homokjával töltik fel a partot és lehetetlenné teszik a nyugodt kikötést, úgyhogy a kereskedők itt kénytelenek nyílt tengeren lehorgonyozni. Heródes, hogy ezen a bajon segítsen, körös-körül oly nagy területet tűzött ki a kikötőnek, hogy elegendő volt egész hajóhadak befogadására és húsz könyöknyi mélységben óriási sziklatömböket süllyesztett a tengerbe; a legtöbb 50 láb hosszú, 18 láb széles és 9 láb magas, de volt köztük ennél nagyobb is, kisebb is. Ez a gát, amelyet azért építtetett, hogy a tenger hullámainak csapásait felfogja, kétszáz láb széles volt; egyik fele arra való volt, hogy megtörje a hullámok erejét és ennek a neve „hullámtörő” volt; a másikon tornyokkal ellátott kőfal húzódott; a tornyok közül a legnagyobb és legszebb Caesar fiatalon elhunyt mostohafiáról, Drususról a „Drusios” nevet kapta. Ezenfelül számos helyiség volt benne, ezeket a hajósok szállásnak használták és a helyiségek előtt körös-körül az egész kikötő körzetében pompás sétahely húzódott. A kikötő bejárata északra nézett, az északi szél irányában, s itt valamennyi szél között ez a legenyhébb; a kikötő kerületének külső végében, a kikötőbe bejövet balra, kerek torony volt, amely széles alapzaton nyugodott és keményen állta a hullámcsapásokat; jobboldalt a toronnyal szemben egymással összekötött két hatalmas kőoszlop volt. Körös-körül a kikötőt házsor övezte, s minden ház finom csiszolt márványból épült, középtűt pedig domb emelkedett és ezen volt Caesar temploma – amely már messziről szemükbe tűnt a hajósoknak –, továbbá Róma és Caesar szobra. Maga a város a Kaisarea nevet kapta: a leggyönyörűbb anyagból épült, a legpompásabb művészettel. A föld alatti folyosók éppen olyan művészi alkotások voltak, mint a város épületei; némelyek, amelyeket egyenlő nagyságú helyiségek választottak el egymástól, egészen a tengerpartig értek; egy másik folyosó keresztben átmetszette a többi, úgy, hogy az esővíz és a lakóházak szennyvizei ide folytak le és a tenger vize kívülről betódulhatott, és így az egész várost tisztán tartotta. Ezenfelül színházat is építtetett a városban, és mögötte, a kikötő déli oldalán, amfiteátrumot, amelyben rengeteg ember fért el, fekvése pedig oly pompás volt, hogy messze el lehetett látni onnan a tengerre. A király sem költséget, sem fáradtságot nem kímélt, és a város ily módon tizenkét esztendő alatt elkészült.

HERÓDES ÉS AZ ESSZÉ NUSOK

XV, 10. [...] Heródes állítólag azért, hogy a szűk esztendők után összeszedjék magukat, elengedte alattvalóinak az adók egyharmad részét, tulajdonképpen azonban azért, hogy megnyerje hajlandóságukat, mert igen elégedetlenkedtek; rossz néven vették tőle azokat az alkotásokat, amelyek bomlasztották a vallást és megrendítették az erkölcsöket; ezekről a nép elkeseredetten és izgatottan beszélt. A lázadás meghíúsítására igen nagy gondot fordított: alattvalóit minden efféle lehetőségtől megfosztotta és állandó munkára kényszerítette: megtiltotta városszerte a nyilvános és magán-összejöveleket, és minden lépésüket kikémleltette. Ha valakit rajtakaptak ilyesmin, igen szigorúan megbüntették; sok embert nyíltan vagy titokban Hyrcania várába hurcoltak és ott kivégeztek. A városban és az országutakon mindenütt voltak megbízottai, akik minden Összejövetelt kikémleltek, sőt azt mondják, hogy maga a király is gyakran elvegyült a nép közé, éjjel, álöltözetben, hogy kihallgassa, hogyan vélekednek uralkodásáról. Aki szembeszállt rendelkezéseivel, azt minden elképzelhető módon üldözte, a nép többi

részét pedig esküvel kötelezte, hogy megmarad hűségében; meg kellett esküdniök, hogy hívek maradnak hozzá és rendíthetetlenül kitartanak uralma mellett. Legtöbb alattvalója csakugyan engedelmeskedett is parancsainak, részben, mert egyetértettek azokkal, részben félelemből; akik azonban megmakacsolták magukat és nem voltak hajlandók beadni a derekukat, azokat minden úton-módon eltette láb alól. Pollio és Samaias farizeusokat és felekezetük számos tagját is esküre akarta kényszeríteni, de ezek ellene szegültek; azonban Pollio kedvéért mégsem büntette meg őket, mint másokat, akik megtagadták az esküt. Ugyancsak mentesek voltak ettől a kötelezettségtől az úgynevezett esszénusok; ez olyanfajta felekezet, mint a a görögöknél a pythagoreusoké. Most inkább azt érdemes elmondanom, hogy miért volt Heródes ily szokatlan jóindulattal az esszénusok iránt, miért becsülte olyan sokra emberi természetüket; mert egy történelmi mű keretébe beletartozik annak megvilágítása is, hogy abban az időben hogyan vélekedtek ezek felől.

Élt akkoriban egy Manaem nevű esszénus, aki erényes életmódja miatt igen jó hírben állt és akit Isten megáldott a jövőmondás adományával. Ez abban az időben, mikor Heródes még gyermek volt és éppen iskolába ment, meglátta őt és azt mondta neki, hogy egyszer majd a zsidók királya lesz. Heródes azonban azt gondolta magában, hogy Manaem vagy nem ismeri őt, vagy pedig csak tréfál vele, és ezért azt felelte rá, hogy hiszen ő alacsony származású. Manaem elmosolyodott, megveregette az arcát és így felelt: „Csakugyan király leszel, s mivel Isten méltónak tart rá, szerencsésen fogsz uralkodni. Emlékezzél majd akkor arra, hogy Manaem arcul ütött, annak jeléül, hogy minden szerencse forgandó. Mert ez a meggondolás nagy hasznodra lesz, ha szereted az igazságosságot és az istenfélelmet és ha kegyes akarsz lenni alattvalóidhoz. Én azonban a jövőbe látok s tudom, hogy nem leszel ilyen. Mert te páratlanul boldogan fogsz élni, örök dicsőséget szerzel magadnak, azonban a jámborságról és igazságosságról megfeledekszel. De Isten előtt mindez nem marad rejtve, és életed végén haragja sújt bűneidért.” Heródes akkor nem törődött szavaival, mert egyáltalán nem reménykedett királyságában. Midőn azonban uralomra jutott és nagy szerencséivel uralkodott és hatalmának csúcspontjára érkezett, magához hívatta Manaemet, és megkérdezte tőle, meddig uralkodik még. Manaem erre semmit sem felelt, csak hallgatott. Erre Heródes arról faggatta, vajon tart-e még az uralkodása tíz esztendeig; most Manaem azt felelte rá, hogy talán húsz vagy harminc esztendeig is, de életének a végét pontosan nem mondta meg. Heródes beérte ezzel, barátságosan elbúcsúzott Manaemtől, és ettől fogva nagy becsületben tartotta az esszénusokat. Ámbár ennek az elbeszélésnek a hitelessége kétséges, mégis jónak láttam közölni olvasóimmal és egyúttal megemlíteni azt is, hogy rajta kívül is sok esszénus meg volt áldva a jövőmondás adományával erényes életmódja miatt.

SZENTÉLYÉPÍTÉS

XV, 11. Miután Heródes uralkodásának tizennyolcadik évében az előbb említett események lezajlottak, nagyobb munkához fogott, tudniillik Isten templomát újjá akarta építtetni, mégpedig úgy, hogy nagyobb terjedelmű és magasabb legyen a réginél, mert úgy gondolkozott, hogy ez a mű, ha befejezi, pompásabb lesz, mint minden egyéb, amit eddig alkotott – ez sikerült is – és ezzel örök emléket biztosít magának. Mivel azonban tudta, hogy a népet nem egykönnyen lehet rávenni az ilyen hatalmas vállalkozás megkezdésére, elhatározta, hogy előbb beszédet intéz hozzájuk és úgy készíti elő őket, és csak azután fog munkához. Ennélfogva összehívta a népet és így beszélt: „Törzsrokonaim, fölöslegesnek tartom azokról az egyéb munkákról beszélni, amelyeket uralkodásom kezdete óta megalkottam, ámbár mindinkább a ti biztonságokat szolgálja,

mint az én dicsőségemet. És mivel én a sanyarúság idejében is mindig segítségtekre voltam és építkezéseimmel nem annyira a magam biztonságát szolgáltam, mint inkább a tiéteket, meg vagyok győződve róla, hogy Isten akarata szerint a zsidó népet olyan boldog élethez juttattam, amilyent azelőtt még csak nem is ismert. Azonban, mint mondtam, fölöslegesnek tartom felsorolni előtetek mindazt, amit az országban végeztem és hogy mennyire gyarapítottam a nép erejét azzal, hogy gyönyörű városokat építettem, nemcsak a magunk területén, hanem a szomszédos országrészekben is, mivel ezt mindnyájan jól tudjátok. Most csak néhány szóval be akarom bizonyítani, hogy az a vállalkozás, amelyet most szeretnék megkezdeni, éppen úgy szolgálja majd Isten dicsőségét, mint a ti hírneveteket. Ezt a templomot őseitek a mindenható Istennek emelték, mikor Babylonból visszatértek, azonban hatvan könyöknyivel alacsonyabb, mint az első templom, amelyet Salamon építtetett. Ennek azonban nem az az oka, mintha őseink nem tisztelték volna eléggé Istent, mert nem tőlük függött, hogy a templomot éppen olyanra építsék, amilyen a régi volt, tudniillik Kyros és Dareios, Hystaspes fia, szabta meg nekik az építkezés módját, s mivel ők előbb ezeknek a királyoknak, később utódaiknak, még utóbb a makedónoknak alattvalói voltak, nem volt módjuk az istenfélelemnek ezt az első emlékművét éppoly nagyra építeni, amilyen a régi templom volt. Mivel most Isten kegyelméből én kerültem a trónra és hosszú békét élvezek, rengeteg kincset gyűjtöttem, óriási jövedelmeim vannak, s ami a legfontosabb, a rómaiakkal, a világ uraival – bizvást elmondhatom – baráti viszonyban vagyok: szeretném befejezni azt, amit elődeink kénytelenségből és szolgasorsuk miatt nem tudtak befejezni, és így szeretném leróni hálámat Istennek azért a sok jótéteményért, amellyel uralkodásom alatt elhalmozott.”

Így beszélt Heródes, azonban a beszéd megdöbbenetette a népet, mert nem volt elkészülve ilyesmire; mivel a tervet megvalósíthatatlannak tartották, nem annyira öröm, mint inkább aggodalom szállta meg őket. Tudniillik attól féltek, hogy ha a templomot lerombolják, a királynak majd nem lesznek meg a kellő anyagi eszközei, hogy megalkossa azt a művet, amelyet tervezett, s annál nagyobbnak látták ezt a veszedelmet, mert az építkezés csakugyan nehéznek és kivihetetlennek ígérkezett. Ebben a csüggedt hangulatukban Heródes azzal bátorította őket, hogy megígérte: addig nem romboltatja le a templomot, amíg nincs meg mindene ahhoz, hogy az újat befejezhesse. És e tekintetben szavának is állt; mert csak akkor fogott munkához, amikor már együtt volt ezer szekér, hogy a köveket hordja, amikor már kiválasztott tízezer tapasztalt munkavezetőt, amikor megvásárolta a papi ruhákat ezer pap számára, amikor kiiktatta a munkások egy részét a kőművességre, másokat az ácsmesterségre és egyáltalán mindent aprólékos gondossággal előkészített.

Tehát mindenekelőtt a régi alapok helyett újakat ásatott, és erre építtette magát a templomot, amely száz könyök hosszú és százhusz könyök magas volt; magassága idővel húsz könyöknyivel csökkent, mivel az alap ennyit süllyedt; azonban Nero korában elhatároztuk, hogy ennyivel megint kiegészítjük a magasságát. A templomot huszonöt könyök hosszú, nyolc könyök magas és tizenkét könyök széles hatalmas fehér márvány tömbökből építették. A templom, csakúgy, mint a királyi oszlopcsarnok, kétoldalt alacsonyabb volt, középpütt magasabb, úgy, hogy már sok stadionnyi messzeségből láthatták, akik a mezőn dolgoztak, valamint a templommal szemben fekvő falvak lakói s azok, akik a templom irányában haladtak. A bejárati ajtókat és a szemöldökfákat, amelyek a szentély mennyezetéig értek, tarka függönyökkel díszítette, amelybe bíborszínű virágokat és oszlopokat hímeztek. Az ajtók fölött, a falpárkány alatt, arany szőlőtöke ágazott szét és fürtök csüngtek róla, és egyáltalán oly rengeteg drága anyagot használtak fel, hogy a hatalmas és művészi építmény mindenkit bámulatba ejtett. Az

egész templomot óriási oszlopcsarnokok öveztek, amelyek arányosak voltak magával a templomépülettel, viszont sokkal pompásabbak, mint a régiek; nyilván senki más nem díszíthette volna fel ily pompásan a templomot.

Mindkét oszlopcsarnok erős falazaton nyugodott; maga a fal a legnagyobb alkotás volt, amiről ember valaha is hallott. Maga a hegy sziklás és meredek volt és a város keleti részei felé eső oldala fokozatosan lejtősödött, egészen a csúcsig. Ezt a hegyet Salamon, a mi első királyunk, bölcs előrelátásból hatalmas munka árán fent a csúcson fallal vette körül, lent a tövében pedig, ahol mély szakadék övezi, óriási sziklatömbökkel falazta el, s ezeket ólommal erősítette egymáshoz; így lassanként befődte az egész hegyet, és így haladt egészen a csúcsig; úgy, hogy a kocka alakú építmény szokatlan nagy és magas lett. Kívülről csak a hatalmas kőlapok látszottak, s ezeket belül a hatalmas vaskapcsok szilárdan és szinte örökre megmozdíthatatlanul egymáshoz kapcsolták. És mikor ezzel a kőborítással egészen a hegy csúcsáig elkészültek, a csúcsot elegyengette, a falakon belül kitöltötte a mélyedéseket s a felületnek esetleg még kiugró részeit elsimíttatta. Ennek a térségnek a kerülete négy stadion volt, mindegyik oldala egy stadion. Ezen belül a hegy csúcsát még egy kőfallyal övezte, amelynek keleti oldalán kettős oszlopcsarnok volt, mégpedig éppen olyan hosszú, mint a fal, éppen szemben a középütt épült templom kapujával. Ezt az oszlopcsarnokot több régebbi király pompásan díszítette. A templom körül voltak felaggatva a barbároktól zsákmányolt fegyverek; Heródes király ezeket most mind itt aggatta fel és kiegészítette azokkal, amelyeket az araboktól zsákmányolt.

A bekerített térség északi oldalán emelkedett a négyszögletes, igen erős vár; ezt Heródes elődei, a Hasmonaeusok építették, akik papok és királyok voltak egy személyben, és Barisnak nevezték. Ebben őrizték azt a papi ruházatot, amelyet a főpap szokott magára ölteni, de csak akkor, mikor áldozni készült. Heródes király ugyancsak ezen a helyen őriztette a főpapi ruházatot, azonban halála után a rómaiak hatalmába került, egészen Tiberius császár idejéig. Midőn ennek uralkodása alatt Vitellius, Syria kormányzója, Jeruzsálembé ment s a nép nagy hódolattal fogadta, a zsidók arra kérték, adja ki nekik a főpapi öltözetet; ő pedig, hogy kedvességüket viszonzozza, ebben a tárgyban írásbeli kérvényt intézett a császárhoz, aki a kérést teljesítette is. Ezután az öltözet egészen Agrippa király haláláig a zsidók kezében volt; halála után Cassius Longinus, Syria akkori kormányzója és Cuspius Fadus, Júdea helytartója megparancsolta a zsidóknak, hogy a ruházatot tegyék le az Antonius-várban, mert a rómaiak ismét maguk akarják őrizni, mint régebben. A zsidók ezért követeket küldtek Claudius császárhoz, hogy hagyja meg náluk a ruházatot. Midőn a követek megérkeztek, az ifjú Agrippa király éppen Rómában időzött, és kieszközölte a császárnál, hogy meghagyja nekik a ruházatot, és erre vonatkozólag parancsot is intézett Vitelliushoz, Syria kormányzójához. Régebben a ruházatot a főpap és a templomi kincstárosok pecsét alatt őrizték; a kincstárosok az ünnep előtti napon elmentek a római várparancsnokhoz, megvizsgálták a pecsétet, és elhozták tőle a ruházatot; mikor pedig az ünnep elmúlt, megint visszavitték ugyanoda, megmutatták, hogy szabályszerűen lepecsételték, s azután átadták a parancsnoknak. Ebből magyarázható, hogy később a ruházat annyi viszontagságon ment át. Heródes, a zsidók királya ezt a Baris-várat a templom védelme és biztonsága érdekében még jobban megerősíttette és barátja, Antonius római hadvezér tiszteletére Antonius-várnak nevezte el.

A falövezet nyugati oldalán négy kapu volt, ezek közül az egyik a közbeeső völgyön át a királyi várba vezetett, kettő az elővárosba, a negyedik pedig a tulajdonképpeni városba. Hosszú lépcsősoron lehetett lejutni a völgybe és innen megint feljutni a várba; mert a város éppen szemben volt a templommal, s úgy ívelődött köré, mint valami színház, mert dél felől mély szakadék választotta el tőle. A falövezet negyedik, déli

oldalán, középtűt, ugyancsak kapuk voltak, mellette pedig háromszoros királyi oszlopcsarnok, amely hosszában a völgy keleti oldalától a nyugatiig húzódott, mert nem lehetett hosszabbra építeni. A világ legbámulatosabb alkotása volt ez: mert a völgy fölött, amely olyan mély volt, hogy szinte szédült az ember, amikor lenézett, mérhetetlenül magas csarnok épült, úgy, hogy az, aki ennek a csarnoknak a tetejéről össze akarta fogni tekintetével mind a két szakadékot, máris szédülni kezdett, mielőtt még a roppant mélységbe leért volna a tekintete. A csarnok hosszában egyik végétől a másikig, pontosan szemben egymással, négy-négy rend oszlop sorakozott; az oszlopsor negyedik tagozata a kőfalba volt beleépítve. Egy-egy oszlop olyan vastag volt, hogy három összefogódzkodott ember éppen csak át tudta fogni karjaival. Hosszúságuk huszonhét lábnyi volt és minden oszlop kettős lábazaton nyugodott; összesen százhatvankét oszlop volt, korinthusi stílusban kifaragott oszlopfőkkel, mind bámulatos művészi munka. Mivel négy oszlopsor volt, három-három sor a csarnokokat folyosókra osztotta; az egymással szemben fekvő két folyosó egészen egyforma volt, mindegyik harminc láb széles, egy stadion hosszú és több mint ötven láb magas. A középső folyosó viszont másfélszer olyan széles és kétszer olyan magas volt, és mindkét oldalon jóval kimagaslott a másik kettő közül. A mennyezeteket a fába faragott különféle alakos domborművek díszítették; a középső mennyezet magasabb volt, mint a másik kettő. Elöl az oszlopfőkön párkány nyugodott, ezt beépített oszlopok díszítették; mind gyönyörűen faragott márvány, úgy, hogy aki nem látta, nem is alkothat fogalmat szépségéről, aki pedig látta, az elragadtatással bámulta meg. Ilyen volt a templom első falövezete. Befelé azután, nem messze az előbbtől, még egy falövezet volt, amelyhez néhány kőlépcső vezetett fel. Ez kőfal volt, és ott volt rajta a felírás, hogy idegennek halálbüntetés terhe alatt tilos belépni. Ennek a falövezetnek déli és északi oldalán három-három kapu volt, egyenlő távolságban egymástól, keleti oldalán pedig egy nagy kapu: ezen keresztül léphettek be feleségeikkel együtt azok, akik tiszták voltak. Azonban a belső szentélybe az asszonyoknak semmiképpen sem volt szabad belépniök. Végül volt még egy harmadik belső térség is, de ide már csak a papok léphettek be: ezen belül volt a szentély és előtte az oltár, amelyen Istennek bemutatjuk az egészen eléggő áldozatokat. Heródes király a három közül egyik térségbe sem lépett be, mert nem volt pap, tehát tilos volt belépnie. Inkább csak az oszlopcsarnokok megépítésével és a külső falövezetekkel törődött, és ezt a munkát nyolc év alatt befejezte.

Miután a papok egy év és öt hónap alatt a tulajdonképpeni templomot is felépítették, öröm töltötte el az egész népet, és mindenekelőtt hálát adott Istennek, hogy a munka ily gyorsan befejeződött és hogy a király ily lelkes buzgalommal intézte, azután örömmünneppel és hálaimádságokkal ülték meg az építkezés befejezését. A király háromszáz ökröt áldozott Istennek és a többiek is áldoztak lehetőségük szerint, de az áldozati állatok számát nem mondhatom meg, mert lehetetlenség a helyes számot megadnom; ti. a templomépítés befejezésének ünnepe ugyanarra a napra esett, amelyen a király a trónra lépését szokta megünnepelni és így ezt a kettős ünnepet a szokottnál is fényesebben ülték meg.

Ezenkívül a király számára az Antonius-várból a keleti templomkapuig titkos folyosót építettek; fölébe tornyot építtetett, hogy ha esetleg a nép fellázad a királyi ház ellen, a föld alatti folyosón a toronyba menekülhessen és ott biztonságba helyezkedjék. Mondják, hogy az egész idő alatt, míg a templom építkezésén dolgoztak, nappal sohasem esett, csak éjjel voltak záporok, nehogy az építkezést akadályozzák; ez a történet, amelyet őseink hagytak ránk, hihetőnek látszik, ha figyelembe vesszük, hogy Isten hányféleképpen nyilatkozta ki magát nekünk, így folyt le a templom újjáépítése.

INTRIKÁK A KIRÁLYI UDVARBAN

XVI, 3. A király családjában napról napra jobban kiéleződött és egyre gyűlölködőbbé vált a viszálykodás. Az ifjak, mint valami örökséget átvették Salome gyűlölködését és az asszony, miután az ifjak anyját sikerült eltennie az útból, olyan örült vakmerőségre ragadtatta el magát, hogy elhatározta: Mariamme fiait mindenképpen elpusztítja, nehogy valamelyik bosszút állhasson anyjuk haláláért. Másrészt az ifjak is egyre dacosabbak lettek és egyre jobban lázadoztak atyjuk ellen; részben azért, mert nem tudták elfelejteni anyjuk gyászos végét, részben pedig azért, mert uralkodásra vágytak. Hamarosan felütötte fejét az előzőkhöz hasonló baj: az ifjak nyíltan gyalázták Salomé és Ferorast, ezek pedig alattomban áskálódtak amazok ellen. Mindkét részről egyformán nagy volt a gyűlölködés, de mindkét részről másféleképpen nyilvánult meg: az egyik fél tapasztalatlanságában és tehetetlenségében a gyűlölködést nem tudta titokban tartani, nyilvános szidalmakban és vádaskodásokban nyitott neki utat, a másik fél lépten-nyomon titkos és alattomos rágalomokkal bősztette az ifjakat, és egyetlen célja volt, hogy ellenséges indulatuk atyjuk ellen erőszakra ragadja őket. Mivel az ifjak az anyjuk ellen emelt vádaknak nem adtak hitelt, inkább az volt a meggyőződésük, hogy ártatlanul végezték ki, a rágalmozók bizonyosra vették, hogy végül is személyesen vesznek bosszút a gyilkosság értelmi szerzőjén. A szóbeszéd végre már az egész városban elterjedt, és amint az ilyen összecsapások alkalmából történni szokott, míg az ifjak tapasztalatlansága általános szánakozást keltett, addig Salome annál lázasabban dolgozott, és éppen az ifjak viselkedése adott neki alkalmat arra, hogy olyan híreket terjesszen, amelyek hitelre találhattak. Az ifjak tudniillik oly fájdalmasnak érezték anyjuk halálát – hiszen gyalázata őket magukat is sújtotta –, hogy mindenáron igyekeztek szánalmat kelteni nemcsak anyjuk gyászos halála iránt, aki valóban meg is érdemelte a részvétet, hanem a maguk helyzete iránt is: amiatt panaszkodtak, hogy kénytelenek együtt lakni anyjuk gyilkosaival és érintkezni velük. Ez a viszálykodás annál jobban kiéleződött, mert a király távolléte egyre újabb és újabb alkalmat adott rá. Midőn azonban Heródes hazaérkezett és a fent említett beszédet tartotta a néphez, Feroras és Salome rögtön megijesztette azzal, hogy az ifjak részéről nagy veszedelem fenyegeti, mert ezek nyíltan kijelentették, hogy anyjuk meggyilkolását nem hagyják bosszúlatlanul. Hozzá tették még: a két ifjú, úgy látszik, abban reménykedik, hogy a kappadokiai Archelaos közvetítésével bejuthat a császárhoz, és bepanaszolhatja apját. Heródes ezek hallatára megdöbbsent, és pedig annál inkább, mert mindezt már máshonnan is hallotta. Mindezen felül pedig most eszébe jutottak a régebbi események is, tudniillik az első viszálykodások családjában, amelyek miatt teljesen elidegenedett legközelebbi rokonaitól, még imádott feleségétől is; mivel pedig a jövőre még sokkal rosszabbtól tartott, egészen tanácstalan volt. Mert ámbár uralma alatt Isten rendeléséből minden dolga reményén felül szerencsésen sikerült, családi élete minden várakozás ellenére elképzelhetetlenül szerencsétlen volt; s mivel most így hányódott szerencse és szerencsétlenség közt, nem tudta, mitévő legyen: vajon tovább élje-e ezt a bizonytalan életet, a külső boldogság és a családi szerencsétlenségek között, vagy pedig azzal vessen véget családi bajainak, hogy bele^ menekül uralkodásának csodálatos eredményeibe.

Ebben a zaklatott és vigasztalan helyzetében magához hívatta Antipatros nevű fiát – aki akkor született, mikor ő még nem volt király –, és hogy az ifjakat megalázza, elhatározta, hogy ennek fog kedvezni, de egyelőre még nem annyira, mint később majd, amikor ő maga is visszavonul és mindent ráruház, hanem egyelőre csak azzal a szándékkal, hogy megfékezze Mariamme fiainak elbizakodottságát, és ily módon figyelmeztesse őket. Azt hitte, hogy majd kevésbé hetykén viselkednek, ha meggyőződnek róla, hogy nemcsak ők s nem is feltétlenül ők lesznek utódai a trónon.

Antipatroszt tehát bizonyos értelemben mint vetélytársukat vette maga mellé, és úgy gondolta, hogy ezzel tökéletesen biztosítja magát, egyúttal pedig megtöri az ifjak dacoskodását, s idővel megjavítja őket. De másképpen történt, mint ahogy remélte. Mert az ifjak atyjuk rendelkezését súlyos sérelemnek érezték, Antipatros pedig ügyes ember volt, s most, mikor hirtelen korábban nem remélt módon, ily fényes kilátás nyílt meg előtte, nem csupán fölényesen bánt testvéreivel és vitássá tette elsőbbségüket, hanem lépten-nyomon unszolta atyját is, hogy töltsse ki rajtuk haragját, hiszen a rágalmak máris elidegenítették tőlük, és ezért Antipatros úgy érezte: könnyű lesz ilyesmire rávenni. Tehát minden elképzelhető mendemondát elterjesztett, de óvakodott attól, hogy ő maga hozzon ilyesmit atyja tudomására, hanem erre a célra olyan embereket használt fel, akikre semmiképpen sem eshetett gyanú, és akik ezzel látszólag csak a királyhoz való ragaszkodásukról tettek tanúságot. Antipatrosnak fényes jövője miatt hamarosan egész sereg híve lett, s ezeknek Heródes is feltétlenül hitelt adott, mert jelentéseiket bizonyítékul vette arra, hogy iránta mily hűségesek. Miközben tehát szorgalmasan folytatták ezeket a besúgásokat, Mariamme fiai viselkedésükkel bőségesen alkalmat is adtak ilyesmire: igen gyakran sírtak a rajtuk esett gyalázat miatt, anyjuk nevét kiáltozták, és barátaik körében nyíltan merték atyjukat igazságtalansággal vádolni. Mivel Antipatros rosszindulatú ember létére mindezt gondosan összegyűjtötte, és mindenféle toldásokkal besúgta Heródesnek, csak természetes, hogy a családi viszály egyre jobban kiéleződött. Mert a király, hogy Mariamme fiait megalázza, a rágalmak miatti elkeseredésében Antipatroszt napról napra újabb kitüntetésekkel halmozta el, s végül is az ő kedvéért anyját¹²⁵ is odavette a palotába. Ugyancsak gyakran írt érdekében a császárnak és melegen beajánlotta neki. Miután pedig Agrippa tíz évig kormányozta Ázsiát és visszatért Rómába, Heródes Júdeából elutazott hozzá, és fiai közül csak Antipatroszt vitte magával: rábízta őt, hogy gazdag ajándékokkal együtt vigye Rómába, hogy ott az ifjú nyerje el Augustus barátságát. Most tehát úgy látszott, hogy Antipatros nyeri el majd a trónt, és az ifjaknak semmi reményük sem marad, hogy uralomra juthatnak.

HERÓDES ELLENTMONDÁSOS IJELLEME

XVI, 5. A munka megkezdésétől számított tizedik évben befejezték Kaisarea-Sebaste városát, amelyet Heródes – mint fentebb elmondtam – újjáépített; ünnepélyes felavatása uralkodásának huszonnyolcadik évére és a százkilencvenkettedik Olympias idejére esett.¹²⁶ Ennek megünneplésére nagy ünnepeket rendeztek; nagyszabású előkészületeket tettek, zene- és tornaversenyeket hirdettek, rengeteg gladiátort és vadállatot szereztek be, lovasversenyt is terveztek, s sok más pompás látványosságot, amit Rómában és másutt szoktak rendezni. A versenyjátékokat a császár tiszteletére rendezte, és elrendelte, hogy ötévenként meg kell ismételni. Augustus, hogy bizonyosságot tegyen bőkezűségéről, a maga pénztárából fedezte a játékok költségeit és felesége, Júlia is, rengeteg drága holmit küldött, hogy minél fényesebbek legyenek a játékok; az egész költség mintegy ötszáz talentum volt. Az óriási tömeg, amely a látványosságra a városba érkezett, továbbá a követségek, amelyeket az egyes népek küldtek hálából a nekik juttatott jótéteményekért, szállást és ellátást kaptak, és az egész ünnepség alatt mindenben gondoskodtak róluk. Nappal a játékokban gyönyörködött a tömeg, éjjel pedig egyéb válogatott élvezetekben, amelyek becsületére váltak a király bőkezűségének. Igyekezett is túltenni mindenben, amit eddig ilyen tekintetben bárki is nyújtott. Mondják, hogy maga a császár és Agrippa többször is kijelentette, hogy Heródes birodalma kicsiny az ő nagyvonalúságához képest és tulajdonképpen hozzá kellene csatolni egész Szíriát és az egyiptomi királyságot is.

Az ünnepek és szórakozások befejezése után Heródes még egy várost alapított, az úgynevezett Kapharsaba síkságon, s erre a célra bővizű, termékeny helyet választott ki, amelyet folyó övezett és közelében pompás erdőségek voltak. Ezt a várost atyja, Antipatros nevére Antipatrisnak nevezte el. Azután Jerikó fölött is alapított várost, amely nemcsak megerősített vár, hanem kellemes lakóhely is volt, és ezt anyja nevére Kyprosnak nevezte el. Testvéri szeretetből szép emléket emelt bátyjának, Fázaelnek is: magában Jeruzsálemben tornyot építtetett, amelyet Fázaelnek nevezett el: ez olyan magas volt, mint a Pharos.¹²⁷ Ez a torony nem csupán arra szolgált, hogy az elhunyt emlékét nevében megőrizze, hanem jó volt a város védelmére is. Ugyancsak alapított a jerikói völgy északi részében is egy várost, amelyet szintén bátyjáról Fazaelisnak nevezett el: ez a vidék azelőtt pusztaság volt, s most a telepesek buzgóságából itt is nekiindult a komoly munka.

Egyébként vége-hossza nem volna, ha fel akarnám sorolni mindazokat a jótéteményeket, amelyekben a syriai és görögországi városokat és általában a többieket részesítette, ahol csak megfordult. Közművekre és építkezésekre, valamint olyan vállalkozásokra, amelyeknek befejezésére nem volt elegendő pénz, mérhetetlen összegeket adományozott, és ezért rendkívül tisztelték. Legnagyobb és leghíresebb vállalkozása az volt, hogy Rhodos lakosainak templomot építtetett a pythiai Apollon tiszteletére és rengeteg talentum ezüstöt ajándékozott nekik hajóhad építésére. Ezenfelül Nikopolis városát, amelyet a császár Actium mellett alapított, támogatta a legtöbb középület megépítésében, és Antiochiában, amely Syria legnagyobb városa volt, sétautat építtetett, amely egész hosszában átszelte a várost; kétoldalt oszlopcsarnokokkal díszítette, és részben szépészeti okokból, részben pedig a polgárok kényelmére, véges-végig csiszolt kőlapokkal rakatta ki. Az olympiai játékok az anyagi eszközök hiánya miatt már nem voltak méltók régi hírnevükhöz; hogy tehát megbecsültségét emelje, évi járadékot rendelt az ünnepekre s áldozatokkal és egyéb költségekkel emelte fényüket. Bőkezősége jutalmául az elisiek felvették az állandó döntőbírák testületébe.

Bizonyára sokan csodálkoznak, hogy jellemében oly ellentétes tulajdonságok egyesültek; ha tudniillik mérlegeljük jótékonyágát és bőkezűségét, amelyet mindenkire egyformán pazarolt, akkor még az sem tagadhatja, hogy természeténél fogva páratlanul jótékony volt, aki nem becsüli túlságosan sokra. Viszont, ha erőszakoskodásait és jogtalanságait tekintjük, amelyekkel alattvalóit s legközelebbi hozzátartozóit meggyötörte, és ha meggondoljuk, mily kemény és hajthatatlan természetű ember volt, akkor be kell vallanunk, hogy valóságos szörnyeteg volt, akiből hiányzott minden emberi érzés. Ezért vannak, akik úgy gondolják, hogy e kétféle jellem állandóan összeütközött benne; én azonban azt hiszem, hogy jellemének ezt a két homlokegyenest ellenkező tulajdonságát ugyanazzal az okkal kell megmagyarázni: tudniillik mivel igen nagyravágyó volt és ez a szenvedély elemi erővel lenyűgözte, hajlamos volt a tüntető bőkezűsége, ha remélhette, hogy pillanatnyilag elismerést, vagy jó hírt szerezhet vele. Mivel azonban pazarlásai végül is kimerítették anyagi erejét, kénytelen volt keményen és kegyetlenül fellépni alattvalói ellen, mert amit egyfelől két marokkal szórt, azt másfelől a többiekből kellett kizsarolnia. Mivel felismerte, hogy jogtalankodásával magára vonta alattvalói gyűlöletét, hibáiról pedig nem tudott letenni – ugyanis nem akarta csökkenteni jövedelmeit –, ennél fogva éppen a népnek ezt az ellenséges indulatát igyekezett fölhasználni vagyona gyarapítására is. Ha családján belül valaki bármikor is nem az ő szája íze szerint beszélt, vagy ha valaki nem volt hajlandó rabszolga módon alávetni magát akarátának, vagy ha valaki ellen gyanú támadt, hogy ellene mesterkedik, akkor féktelen szenvedéllyel üldözte még saját barátait és rokonait is, mintha csak

halálos ellenségei volnának, és vállalta az ilyen bűnöket, mert zsarnoki módon hódolatot követelt magának. Ennek a határtalan szenvedélynek bizonyosága az én szememben az is, hogy milyen különös tiszteletben részesítette a császárt, Agrippát és többi barátait: ugyanis maga is olyan tiszteletet követelt magának, ahogyan ő megtisztelte a hatalmasabbakat; és pazar költségei világosan bizonyítják, hogy a másik fél részéről elvárta ugyanezt. Azonban a zsidó nép, törvényeihez híven, idegenkedett minden efféle tiszteletadástól, és megszokta, hogy a pompánál többre becsülje az igazságot, így történt, hogy nem szerette a zsidókat, mert nem tudtak szobrokkal, templomokkal és egyéb efféle kedveskedésekkel hízelegni a király hiúságának. Véleményem szerint ez az oka, hogy Heródes oly kegyetlenül bánt hozzátartozóival és barátaival, holott az idegeneket és a külföldieket elhalmozta kegyeivel.

A ZSIDÓK SÉRELMEI

XVI, 6. Az Ázsiában és a lybiai Kyrenében lakó zsidók számos sérelmet szenvedtek a városok részéről, holott a régebbi királyok elismerték jogaikat; most a görögök durván erőszakoskodtak velük, és nemcsak templomi kincseiket rabolták el, hanem birtokaikat is pusztították. Ebben a szörnyű helyzetükben, mivel a görögök kegyetlenkedése sehogy sem akart szűnni, követeket küldtek a császárhoz ebben az ügyben; ez újból megerősítette jogaikat, és erre vonatkozólag levelet intézett a tartományok kormányaihoz; a levelek szövegét itt közlöm, bizonyosággal, mily jóindulattal bántak velünk a régebbi uralkodók.

„Augustus császár, tribunusi hatalommal felruházott pontifex maximus rendeli: mivel a zsidó nép nemcsak most, hanem régebben is, különösen atyám, Julius Caesar imperátor idejében, Hyrcanus főpapsága alatt mindig hűségesebbnek mutatkozott a római nép iránt, a római nép hozzájárulásával a szenátus határozata alapján elrendelem, hogy a zsidók, úgy, mint Hyrcanusnak, a mindenható Isten főpapjának idejében, ősi törvényeik és a maguk szokásai szerint élhessenek, továbbá hogy templomaik sérthetetlenek legyenek, és pénzt küldhessenek Jeruzsálembe, és átadhassák Jeruzsálemben a kincstárosoknak, és hogy szombaton vagy a megelőző előkészületi napon a kilencedik órától kezdve ne lehessen őket törvény elé idézni. Ha valakit rajtakapnak, hogy a zsinagógából vagy az előljárók házából szent könyveket vagy templomkincseket rabol, azt bélyegezzék templomrablónak, s vagyont koboazzák el a római államkincstár javára. Azt a határozatot, amelyet a birodalom népei iránt érzett jóindulatomért, továbbá Caius Március Censorius érdemeiért tiszteletemre hoztak és velem írásban közöltek, ezzel a rendeletemmel együtt helyezték el abban a híres templomban, amelyet egész Ázsia népei emeltek nekem Ankyrában. Akik ezt a rendeletemet megszegik, szigorú büntetésben részesüljenek.” Ezt a rendeletet bevésték a császár templomának egyik oszlopába.

„Augustus köszönti Norbanus Flaccust. A zsidókat, akárhol laknak, ha ősi szokásaik szerint a templom számára pénzt küldenek Jeruzsálembe, ebben semmiképpen sem szabad gátolni.” Ezek Augustus rendeletei.

Ezenfelül maga Agrippa is a zsidók ügyében a következő rendeleteket adta ki: „Agrippa köszönti Ephesos hatóságát, tanácsát és népét. Rendelem, hogy az ázsiai zsidóknak régi szokásuk szerint szabad legyen pénzt gyűjteni, őrizetben tartani és Jeruzsálembe küldeni a templom céljaira. Aki zsidó templomi pénzeket elrabol és menedékhelyre menekül, azt onnan el kell távolítani és ki kell szolgáltatni a zsidóknak, hogy megbüntessék, úgy, amint törvény szerint a templomrablók megérdemlik. Silanus praetorhoz is rendeletet küldtem, hogy a zsidókat szombati napon nem szabad törvény elé idézni.” [...]

„Gaius Norbanus Flaccus prokonzul köszönti Sardeis hatóságát. A császár levélben közölte velem azt a parancsát, hogy a zsidókat, akik ősi szokás szerint a templom számára pénzt gyűjtenek, nem szabad meggátolni abban, hogy ezt a pénzt Jeruzsálembe küldjék el. Közlöm veletek ezt, hogy tudomásul vegyétek, mert ez a császár és a magam akarata is.”

Ugyanilyen rendeletet adott ki Julius Antonius prokonzul is: „Ephesos hatóságának, tanácsának és népének üdvözlémet küldöm. Az Ázsiában lakó zsidók február tizenharmadikán Ephesosban, midőn törvényszéki tárgyalást tartottam, kifejtették előttem, hogy Augustus császár és Agrippa engedélye alapján joguk van saját törvényeik és szokásaik szerint élni, és az áldozatokat, amelyeket jámborsága bizonyosságul mindegyikük önként felajánl Istennek, ünnepélyes kísérettel akadálytalanul Jeruzsálembe küldeni. Azt a kérést terjesztették elő, hogy Augustus, és Agrippa engedélye értelmében erősítsem meg ezt a kiváltságukat. Vegyétek tehát tudomásul, hogy Augustus, Agrippa és a magam akarata is az, hogy a zsidók törvényeik és szokásaik szerint élhessenek akadályoztatás nélkül.”

Fel kellett sorolnom itt ezeket a rendelkezéseket, bebizonyítani a görögöknek, akik elsősorban forgatják majd ezt a történelmi művet, hogy régebben minden elképzelhető kiváltságot megkaptunk, és hagyományaink megtartásában semmiféle felső hatóság nem gátolt meg, hanem éppen a hatóságok védelme alatt szabadon gyakorolhattuk vallásunkat és Isten iránti tiszteletünket. Egyébként gyakrabban emlegetem ezeket a dolgokat, hogy az idegen népeket megbarátkoztassam intézményeinkkel és eloszlassam az értelmetlen emberek közt velünk szemben még mindig uralkodó idegenkedést és gyűlöletet. Mert bár egyetlen nép sincs, amely mindig híven megőrzi ugyanazokat az intézményeket, hanem épp ellenkezőleg, ahány város, annyi szokás, de a jog minden emberrel közös és hasznos intézmény a görögöknél éppúgy, mint a barbároknál. Mivel pedig a mi törvényeink alapja elsősorban az igazság, törvényeink pontos megtartásával minden embert jóindulatra és barátságos érzületre hangoltunk. Ezért tőlük is ugyanezt követeljük a magunk számára, mert nem szabad azt gondolni, hogy szokásaink különbözősége elegendő ok az idegenkedésre, inkább azt kell nézni, vajon ezek a szokások kifogástalanok és erkölcsösek-e: mert ez minden emberrel közös kincsünk és egyetlen eszközünk a boldog emberi életre. De visszatérek most már elbeszélésem folytatásához.

HERÓDES SÍRGYALÁZÁSA

XVI, 7. Heródes, akinek otthoni és külföldi költségei óriási összegeket emésztettek fel, már régebben hallotta, hogy elődje, Hyrcanus kinyitatta Dávid sírját, és abból kivett háromezer ezüsttalentumot; azt is hallotta, hogy ott még annyi pénz van, hogy minden mostani szükségletét fedezhetné. Ezért már régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy ő is megteszi ezt, s most egy éjjel kinyitatta a sírt, legbizalmasabb embereivel bement, de a legnagyobb csendben, hogy a városban semmit se sejtessenek meg. De ő is éppoly kevés pénzt talált a sírban, mint Hyrcanus, viszont rengeteg arany ékszer és drágaságot talált, és azt mind magához vette. Egyúttal azonban az egészet végig akarta kutatni, tehát be akart hatolni a sírkamrákba is, amelyekben Dávid és Salamon teste pihent. Ez azonban két testőrének életébe került: ugyanis, amint mondják, a sírból láng csapott ki és elemésztette őket. Heródes szörnyű rémületben sietett ki a sírboltból, és hogy az Istent kiengesztelje, a sír bejáratánál óriási költséggel fehér márvány emléket emeltetett. Ezt az emléket Nikolaos történetíró is említi, aki Heródes korában élt; de nem mondja meg, hogy a király behatolt a sírba, mert nagyon jól tudja, mily szégyenletes cselekedet az ilyesmi. A történetírásnak ezt a módszerét egyébként Nikolaos egész munkájában

alkalmazza. Mivel ugyanis Heródes országában élt és az ő bizalmas embere volt, hogy a kedvét keresse és hízelegjen neki, csak azt írta le, ami a király dicsőségét gyarapíthatta. Sok nyilvánvaló igazságtalanságát kedvezőbb színben tüntette fel, vagy pedig egészen elhallgatta. Sőt nem ártallja Mariamme és fia kegyetlen meggyilkolását – amit pedig a király rendelt el – is szépítgetni, úgy, hogy az anyát azzal vádolja, hogy erkölcstelen életet élt, a fiúkat pedig azzal, hogy atyjuk életére törtek. Egyáltalán egész művében az a módszere, hogy a király kifogástalan tetteit túlzottan magasztalja, bűneit viszont gondosan mentegetni igyekszik. Mindazonáltal ez megbocsátható: mert nem azt tűzte ki céljául, hogy az olvasók számára írjon történelmet, hanem csak a királynak akart szolgálatot tenni. Én azonban, aki a hasmonaeusok királyi nemzetségével rokonságban vagyok és ezért a papi hivatalt is viseltem, megengedhetetlennek tartottam, hogy mások kedvéért valótlanúságot írjak le, hanem őszintén és szépítgetés nélkül közlöm a tényeket. Ámbár a király utódai közül sokat tisztetek, akik maguk is uralkodtak, azonban az én szememben ennél a tiszteletnél sokkal fontosabb az igazság, még akkor is, ha ezzel magamra vonom a hatalmasok haragját. Egyébként a sír megszenteltségének után Heródes családi viszonyai egyre jobban megromlottak; akár azért, mert valami szörnyű végzet megint ott csapott le, ahol egyszer már jóvátehetetlen szerencsétlenséget okozott, akár azért, mert a sors üldözte, akár pedig azért, mert addig mindig szerencsés volt, most pedig istentelenségéért meg kellett lakolnia. Az a viszálykodás, amely most kiobbant a palotában, már-már olyan volt, mint valami polgárháború, és a rágalmak végsőkéig fokozták a kölcsönös gyűlölködést. [...]

HERÓDES KEGYVESZTETTSÉGE

XVI, 9. Midőn Heródes Rómából visszatért, háborúba keveredett az arabokkal,¹²⁸ mégpedig a következő okból: Trachonitis lakosai, miután a császár ezt az országrészt elvette Zenodorostól és Heródesnek adományozta, nem folytathatták rablóportyázásaikat, hanem földművelésre és nyugodt életre kényszerültek. Ez azonban sehogy sem volt ínyükre, mert a talaj egyáltalán nem volt alkalmas földművelésre. A király eleinte féken tartotta őket, úgy, hogy nem nyugtalaníthatták szomszédaikat, s ezzel Heródes általános elismerést aratott. De mikor Rómába hajózott, hogy bevádolja fiát, Alexandert és másik fiát, Antipatrost a császár kegyeibe ajánlja, a trachoniak azt a hírt terjesztették róla, hogy meghalt, fellázadtak s megint rablásokkal és fosztogatásokkal kezdték nyugtalanítani szomszédaikat, mint azelőtt. Azonban Heródes hadvezéreinek sikerült a király távollétében megfélemezni őket. Mintegy negyven rablóvezér elmenekült a vidékről, mert elrettentette őket elfogott cimboráik sorsa; ezek Arábiába vonultak s ott Syllaios¹²⁹ – miután Saloméval tervezett házassága nem sikerült – befogadta őket, és egy várat jelölt ki nekik. Innen aztán nem csupán Júdeát nyugtalanították rablóhadjárataikkal, hanem egész Coelesyriát is; portyázásaikban és gonosztetteikben Syllaios készséges segítő társuk volt. Mihelyt Heródes Rómából visszaérkezett, és értesült, hogy mennyi kárt okoztak országának, rendkívül felháborodott ezeken a gaztetteken; Trachonba vonult, és a rablók hozzátartozóit lemészároltatta, mert a rablókhoz, akik az arabok védelme alatt éltek, nem tudott hozzáférközni. Ez még jobban elkésérite a rablókat, annál inkább, mert egyik törvényük értelmében kötelesek voltak minden elképzelhető módon bosszút állni rokonaik legyilkolásáért; úgy, hogy most igazi halálmegvetéssel egyre-másra dúlták Heródes egész országát. Heródes tehát Saturninus és Volumnius római hadvezérekkel megtárgyalta az ügyet, és követelte a rablók kiszolgáltatását, hogy megbüntesse őket. Ez csak annál jobban szította a rablók vakmerőségét, és mivel számuk is egyre gyarapodott, egyre nagyobb területre terjesztették ki portyáikat, Heródes országában elpusztították a

falvakat és tanyákat, az elfogott embereket leöldösték, úgy, hogy ezek a rablóportyák már valóságos hadjáratok voltak. Közben a számuk körülbelül ezerre növekedett. Heródes ismételten erélyesen követelte kiadásukat, valamint annak a 60 talentumnak a visszafizetését, amelyet Syllaios közvetítésével kölcsönadott Obodasnak és amelynek a határideje már régen lejárt. Syllaios azonban, aki Obodast egészen háttérbe szorította és mindenben maga uralkodott, tagadta, hogy rablók volnának Arábiában és halogatta a pénz visszafizetését, úgyhogy végre is az ügy döntés céljából Syria akkori kormányzói, Saturninus és Volumnius elé került. Ezek úgy döntöttek, hogy a pénzt harminc napon belül vissza kell fizetni Heródesnek és hogy mindegyik fél köteles kiszolgáltatni a másiknak alattvalóit, ha az ő országába menekültek. Márpedig Heródes országában egyetlenegy arab sem volt, sem azért, mert bűntény miatt menekült volna oda, sem más okból, viszont az arabokra rábizonyult, hogy a rablókat befogadták országukba.

A határnap elmúlt, de Syllaios nem teljesítette kötelezettségeit, hanem Rómába utazott. Heródes azonban állhatatosan követelte a pénz visszafizetését és a rablók kiszolgáltatását, akik az araboknál éltek, és felhatalmazást kapott Saturninustól és Volumniustól, hogy fegyverrel támadja meg az arabokat. Ennélfogva hadat indított Arábia ellen, és hétnapi utat három nap alatt megtett. Mikor elérkezett ahhoz a várhoz, amely a rablók menedékhelye volt, mindjárt az első rohammal elfogta az egész bandát és földig rombolta az erődítményt, amelynek Raeptha volt a neve; egyébként a lakosokat nem bántotta. Mivel azonban az arabok Nakeb vezetése alatt a rablók segítségére siettek, ütközetre került sor, és ebben Heródes seregéből csak néhány ember esett el, az arabok közül azonban maga Nakeb, a vezér s vele még mintegy huszonötén, a többi pedig megfutamodott. Miután Heródes megbüntette a rablókat, háromezer idumaeust telepített le Trachonitisban, és ezekkel tartotta féken az országrész rablásra hajlamos lakosságát. Azután írt a Phoinikiában tartózkodó két római kormányzónak, és közölte velük, hogy semmi mást nem tett, csak ami a makacskodó arabok megbüntetésére szükséges volt. A két kormányzó gondos vizsgálat után mindezt jóváhagyta.

Eközben azonban lóhalálában hírnökök siettek Rómába, és jelentették Syllaiosnak ezeket az eseményeket, és pedig szokás szerint túlozva. Syllaios ekkor már bejáratos volt a császárhoz, s mikor a hírt megkapta, akkor is éppen a palota közelében tartózkodott; nyomban fekete ruhát öltött, bement Augustushoz, és elpanaszolta, hogy Arábiát háború dúlja, Heródes elpusztította az országot, és az egész arab hadsereget megsemmisítette; sirva panaszolta, hogy az arabok színét-javát, kétezer-ötszáz embert, lemészárolta, vezérükkel Nakebvel, az ő barátjával és rokonával együtt, és a Raeptában felhalmozott kincseket elrabolta, mivel egyáltalán nem félt Obodastól, aki nem bírja elviselni a háborúskodás fáradalmait, ő maga pedig és az arab hadsereg nem volt ott. És hogy még jobban meggyőljtesse Heródest a császárral, hozzátette, hogy bizonyára nem jött volna Rómába, ha nem lett volna abban a meggyőződésben, hogy Caesar fontosnak tartja a béke fenntartását egész birodalmában, és ha ő otthon lett volna, a háború bizony nem végződött volna ily szerencsésen Heródes számára. Caesar felháborodott ezen, és megkérdezte Heródesnek véletlenül jelenlevő barátait, valamint saját embereit, akik éppen Syriából jöttek, hogy Heródes valóban hadba vonult-e. Mivel ezek kénytelenek voltak igennel felelni, Caesar pedig nem kért részletesebb felvilágosításokat, hogy miért és hogyan történt ez, mérhetetlen haragjában levelet írt Heródesnek; amelynek az volt a lényege, hogy eddig mint barátjával, mostantól azonban mint alattvalójával fog bánni vele. Syllaios is értesítette az arabokat az ügynek erről a fordulatáról, és ezek most igazán elbizakodtak, nem szolgáltatták ki a hozzájuk menekült rablókat, nem fizették meg a kölcsönt, s még a Herodestól bérelt legelőket is mint a sajátjukat használták, mert a császár haragjában állítólag megfosztotta trónjától a zsidók királyát. A trachoniak is

kaptak az alkalmon, fellázadtak az idumaeai helyőrségek ellen és az arabokkal együtt tovább folytatták rablóportyázásaikat, a legnagyobb kegyetlenséggel elpusztították az idumaeaiak birtokait, mégpedig nemcsak azért, hogy zsákmányt szerezzenek, hanem bosszúból is.

Mivel Heródes elvesztette a császár bizalmát, mindezt szó nélkül kellett tűrnie. De a helyzet még reménytelenebbé vált, mikor Caesar nem volt hajlandó fogadni Heródes követeit, akiket a maga igazolására küldött Rómába, hanem dolgukvégezetlenül küldte vissza őket, ámbar kétszer is eljöttek. Ettől Heródes megrémült és megdöbbsent, s még jobban bosszantotta, hogy Syllaios szavainak hitelt adtak, és személyesen jelen lehetett Rómában, és így nagy eredményeket ért el. Tudniillik Obodas időközben meghalt és az arab királyi méltóságot Aineias foglalta el, aki Aretasra változtatta nevét. Syllaios, hogy megkaparintsa az uralmat, Aretast rágalomokkal igyekezett kiűzni a nyeregből, és ebből a célból nem csupán az udvari embereket halmozta el fejedelmi ajándékokkal, hanem magát a császárt is pénzajándékozási ígéretekkel kábította el. Aretasra különben is haragudott már Caesar, mert elfoglalta a trónt, anélkül, hogy tőle előbb felhatalmazást kapott volna. Időközben a császárhoz megérkezett Aretas levele s vele együtt a gazdag ajándékok, köztük egy sok talentum értékű aranykorona. Ebben a levélben azt a vádat emelte Syllaios ellen, hogy tulajdonképpen aljas rabszolga, aki Obodast méreggel tette el láb alól, s már életében szemet vetett a királyi trónra, továbbá, hogy az arabok szemében házasságtörő, és egyre-másra vesz fel pénzkölcsönöket, hogy így vásárolja meg királyi méltóságát. Azonban Augustus azokat sem engedte színe elé, akik ezt a levelet hozták, hanem hazaküldte őket, és az ajándékokat egytől egyig visszautasította. Júdea és Arábia kormányzása pedig napról napra válságosabb lett, egyrészt az ott folytatott üzelmek miatt, másrészt azért, mert senkinek sem volt elegendő ereje a bajok orvoslására. Ugyanis a két király közül az egyiket még el sem ismerték, és nem volt joga, hogy a törvénysértéseket megtorolja, Heródes pedig elvesztette a császár kegyét, s ezért minden sértést kénytelen volt szó nélkül tűrni. Mikor azonban Heródes nem győzte kivárni elviselhetetlen helyzetének javulását, elhatározta, hogy megint követséget küld Rómába, és megkísérli, hogy könyörgéseivel és barátai segítségével újra megnyerje a császár kegyét. Ezt a követséget Damaszkuszi Nikolaos vezette.

NIKOLAUS KÖVETJÁRÁSA AUGUSTUSNÁL

XVI, [o. [...]] Nikolaos követjárása a következő eredménnyel járt: midőn Rómába megérkezett és bejutott a palotába, okosabbnak találta, ha nemcsak azt teszi, amiért jött, hanem mindenekelőtt vádat emel Syllaios ellen. Ugyanis az arabok meghasonlottak egymással és sokan átpártoltak Nikolaoshoz, s ezek közölték vele Syllaios gáztetteit, és kézzelfogható bizonyítékokat hoztak fel arra, hogy Obodas számos hívét meggyilkoltatta. Mert egy civakodás alkalmával sikerült nekik megszerezniök azokat a leveleket, amelyek most bizonyítékul szolgálhattak ellene. Nikolaos úgy gondolta, hogy ezt a kedvező véletlent kihasználhatná a maga céljaira, tehát buzgón fáradozott abban, hogy a császárt megengesztelje Heródes iránt. Bizonyosra vette, hogy a császár meg sem hallgatja, ha Heródes tetteit védelmezni akarná, és csak akkor remélhet jó eredményt Heródes számára, ha Syllaiost befeketítheti. Tehát megindították az eljárást és a tárgyalásra kitűzött napon Nikolaos, Aretas követeknek jelenlétében, egyebek közt megvádolta Syllaiost azzal is, hogy királyát és sok arabot el akart tenni láb alól, hogy piszkos céljaira pénzt vett kölcsön, hogy Rómában és Arábiában asszonyokat gyalázott meg és ami a fő: megcsalta a császárt, mert hamis jelentést terjesztett elé Heródes tetteiről. Itt szavába vágott a császár és felszólította: mondja meg csak azt az egyet Heródesről, vajon nem vezetett-e hadat Arábia ellen, nem mészárolt-e le ott kétezer-ötszáz embert, s az ország

elpusztítása után nem hurcolta-e fogságba a lakosokat. Nikolaos ezt felelte rá: bebizonyíthatja, hogy ezek az állítások részben hazugságok, részben csak kevés bennük az igazság, úgy, hogy Caesar emiatt nem haragudhatik tovább Herodesre. Ezen elcsodálkozott a császár, és most már figyelmesebben hallgatta, amint Nikolaos a kölcsönvett ötszáz talentumról és a szerződésről beszélt, amelyben kikötötték, hogy az esedékesség napja után Heródes az arabok egész országában tetszés szerint szedhet magának zálogot. Az a hadjárat tehát, mondta, egyáltalán nem volt háború, hanem csak törvényes behajtása egy tartozásnak, és Heródes ezt sem hajtotta végre azonnal, ámbar a szerződés jogot adott neki erre, hanem csak akkor fogatosította, amikor már több ízben is Saturninus és Volumnius syriai helytartókhöz fordult és Syllaios azoknak jelenlétében Berytosban a császár életére esküdött, hogy legkésőbb harminc napon belül megfizeti ezt az összeget és kiszolgáltatja Heródesnek Arábiába menekült alattvalóit. Mivel Syllaios egyik ígéretét sem tartotta meg, Heródes ismét elment a helytartókhöz, és csak akkor határozta el magát az Arábia elleni hadjáratra, ámbar akkor is csak kellenül, mikor ezek megengedték neki, hogy zálogokat foglalhasson le. Azután így folytatta: „Tehát, íme ezek a képmutatók ezt nevezik háborúnak és hadjáratnak. Hogy nevezheti valaki a jog érvényesítését háborúnak, ha helytartóid engedélyt adtak rá, és a szerződés határozatai félreérthetetlenül megállapították, hogy ehhez joga volt? És ez az ember nem csupán a többi isteneket sértette meg, ó, császár, hanem a te nevedet is! Most rátérek a foglyok ügyében emelt vádakra. Rablótrachoniak, előbb negyvenen, később mind többen Arábiába menekültek, hogy megmeneküljenek Heródes büntetésétől. Ezeket Syllaios a tisztességes emberek vesztére befogadta; területet jelölt ki nekik lakóhelyül és cserébe részt kapott a rablóportyázásokon szerzett zsákmányból. Ezeket a rablókat is – esküjéhez híven – ki kellett volna szolgáltatnia, ugyanazon a napon, amikor a pénzt vissza kellett fizetnie. De nem tudja bebizonyítani, hogy a rablókon kívül egyetlenegy embert is elhurcoltunk volna Arábiából; sőt még a rablókat sem fogtuk el mind, hanem csak azokat, akik nem tudták elérni rejtekhelyüket. Mivel most már nyilván látod, hogy a foglyokról előadott fecsegés nem egyéb rágalomnál, kérlek, ó, császár, ismerd el, hogy ez az ember mindenféle aljas hazugságot kitalált, hogy felszítsa haragodat. Végül azt is bebizonyíthatom, hogy Heródes csak akkor kezdett védekezni, amikor az arabok serege már megrohanta csapatainkat és a mi oldalunkon már néhány ember elesett, és csak ezután esett el Nákeb, az arabok vezére, mindössze huszonöt emberével; ez az ember százzal megszorozta ezt a számot és ezért beszélt kétezer-ötszáz fogolyról.”

Ezek a szavak nagy hatással voltak a császárra; haragra lobbant, odafordult Syllaioshoz és megkérdezte, hány arab is esett el. Mikor ez csak dadogott és bevallotta, hogy nyilván téves értesüléseket kapott, felolvasták az adóssággal kapcsolatos szerződést, a helytartók leveleit és a városok panasziratait az elszenvedett rablások miatt. Végül is a császárt sikerült teljesen meggyőzni, úgy, hogy Syllaiost halálra ítélte, Heródest visszafogadta kegyeibe, s egyúttal sajnálkozott az éles hangú levél miatt, amelyet a rágalalmazások hatása alatt írt neki, és szemébe vágta Syllaiosnak, hogy hazug fecsegésével rávitte, hogy megszegje baráti kötelességeit. Szóval, Syllaiost hazaküldte, hogy eleget tegyen kötelezettségének, megfizesse adósságát és azután elszenvedje a halálbüntetést. Aretasszal azonban nem tudott a császár megbarátkozni, mert ez önhatalmúlag s az ő engedélye nélkül foglalta el a királyi méltóságot. Elhatározta tehát, hogy Arábiát is Heródesnek adományozza; de mikor Heródes levelét megkapta, lemondott erről a szándékáról. Tudniillik, mikor Olympos és Volumnius meghallották, hogy a császár kibékült Heródessele, jónak látták Heródes parancsa szerint levelét és a fiaira vonatkozó bizonyító iratokat átadni. A császár, miután valamennyit végigolvasta,

nem tartotta tanácsosnak még egy országot rábízni erre az öregedő emberre, aki fiaival állandóan viszálykodik, hanem most már maga elé bocsátotta Aretas követeit, megróttá királyukat, hogy elhamarkodottan cselekedett, s nem várta meg, amíg megerősíti a királyi méltóságban, végül elfogadta ajándékaikat és Aretast megerősítette királyságában.

HERÓDES ÉS FIAI

XVI, 11. Miután a császár megbékélt Heródessele, megírta neki: sajnálja, hogy ilyen fiai vannak, és ha csakugyan valami gázságot követtek el ellene, úgy kell elbánni velük, mint apagyilkosokkal, és erre ezennel felhatalmazza; ha azonban szökni akartak, akkor enyhébben kell megfenyíteni őket, s nem szabad a végső eszközhöz nyúlni. Különben azt tanácsolja neki, hogy ebben az ügyben hívjon össze törvényszéket Berytosba, ahol rómaiak élnek, hívja meg oda a helytartókat, Archelaos kappadokiai királyt és mindenki mást, akit szeret és tisztel, és az ő döntésük alapján hozza meg ítéletét. Ezt tanácsolta a császár. Mikor Heródes megkapta a levelet, nagyon megörült; egyrészt, mert visszanyerte a császár kegyét, másrészt pedig, mert megkapta a felhatalmazást, hogy tetszése szerint elbánhat fiaival. Elöttem érthetetlen, hogy miután régebbi szerencsétlensége megkeményítette ugyan szívét, de mégsem változtatta olyan zord apává, hogy egyetlen gondja lett volna fiainak elpusztítása, hogyan szíthatta fel most ennyire gyűlöletét a szerencse váratlan fordulása és újra feléledt bizakodása. Tehát mindenkit meghívott a tárgyalásra, aki csak kedvére való volt, csak Archelaost nem; ellenségének tartotta, tehát nem akarta, hogy jelen legyen, másrészt pedig attól tartott, hogy szembeszáll akarataival.

Miután tehát a helytartók és mindazok a személyek, akiket a városokból meghívtak, mind megérkeztek Berytosba, Heródes elhelyezte fiait a város közelében levő Papaestos nevű sidoni faluban, hogy ha szükséges, a törvényszék elé állíthassa őket, mert egyelőre nem akarta, hogy a tárgyaláson megjelenjenek. Ő maga kíséret nélkül jött a tárgyalóterembe és a százötven ember előtt előadta vádját, amely valóban helyénvaló lett volna, ha valami elkerülhetetlen szerencsétlenséget kellett volna elhárítani, azonban itt csak szégyent hozott az apára, aki tulajdon fia ellen emelt vádat. Tudniillik rendkívül izgatottan viselkedett, heves kézmozdulatokkal kísérte szavait és valósággal lerítt róla az elkeseredett düh és kegyetlenség. A bírának nem engedte meg, hogy megvizsgálják a bizonyítékokat, hanem maga kardoskodott azok mellett, oly módon, hogy szégyenletesnek tűnt egy apa részéről fiaival szemben; felolvasta ezeknek az írásait is, amelyekben egyáltalán nem volt szó cselszövésről, vagy merényletéről, hanem csak a szökés tervéről, s volt bennük még néhány becsmérlő szó is, amikre nyilván Heródes szigorúsága adott okot. Ha ilyen részletekhez érkezett, még hangosabban kiabált, minden szóból az állítólagos összeesküvést akarta kimagyarázni, és esküdözött: inkább odadobja az életét, mintsem hogy az ilyesmit tovább tűrje. Végül kijelentette, hogy a természet jogánál fogva éppen úgy, mint a császár felhatalmazása értelmében teljhatalommal rendelkezik, s hozzátette: országának egyik törvénye megparancsolja, hogy ha a szülők vád alatt álló fiuknak fejére teszik a kezüket, akkor a jelenlevők kötelesek azt agyonkövezni. Ámbár tehát cselekedhetne atyai és királyi hatalmánál fogva, mégis meg akarja várni a törvényszék döntését. A törvényszék tagjai tulajdonképpen nem bírái ennek a nyilvánvaló gonoszságnak, amelynek ő majdnem áldozatul esett, hanem csak azért gyűltek egybe, hogy tanúi legyenek az ő jogos felháborodásának; mert az ilyen merényletek iránt még az idegen sem maradhat közömbös.

Miután a király befejezte beszédét és az ifjakat még csak be sem vezették, hogy

védekezésüket előadják, a törvényszék tagjai mindjárt látták, hogy nem is gondolhatnak lecsillapításra vagy kibékítésre, tehát megerősítették teljes felhatalmazását. Előbb azonban a nagy tekintélyű Saturninus, consulviselt férfiú mondta meg véleményét, igen mérsékelten. Ugyanis kijelentette, hogy Heródes fiait bűnösöknek tartja, de nem hajlandó halálbüntetésre szavazni, mert neki is vannak fiai, és mert ez a büntetés túlságosan súlyos volna ahhoz képest, amit a király részükről elszenvedett. Ugyanezt a véleményt hangoztatta Saturninus három fia is, akik mint törzstisztek szolgáltak mellette. Viszont Volumniusnak az volt a véleménye, hogy az atyjuk ellen elkövetett bűn miatt feltétlenül halálbüntetést érdemelnek. Sorra ugyanígy szavaztak javarészt a többiek is, úgy, hogy az ifjakat most már majdnem egyhangúlag halálra ítélték. Ezután Heródes fiaival együtt azonnal Tyrusba utazott, ahová időközben Nikolaos is megérkezett Rómából; miután tájékoztatta őt a Berytosban megtartott tárgyalásról, megkérdezte, hogy római barátainak mi a véleményük fiai ügyéről. Nikolaos azt válaszolta, hogy véleményük szerint fiainak az áskálódásai gyalázatos bűnök, azonban egyelőre elegendő volna őket csak szigorú őrizetben tartani; ha pedig később úgy látná, hogy keményebb büntetést kell kiszabnia, még mindig halállal büntetheti őket, s így elkerülheti azt a látszatot, hogy nem annyira a józan megfontolás, mint inkább a hirtelen harag vezette. Ha pedig enyhébben akar eljárni velük szemben, bocsássa őket szabadon, nehogy jóvátehetetlen szerencsétlenséget idézzon a maga fejére. A király legtöbb római barátjának ez a véleménye. Heródes ezen egy darabig eltöprengett, aztán felszólította Nikolaost, hogy vele együtt szálljon hajóra.

Miután megérkezett Kaisareába, ott mindenki az ifjakról beszélt és az egész ország izgatottan várta, hogyan fordul sorsuk. Mindenki attól tartott, hogy az elmérgesedett családi viszálykodás következtében halál vár rájuk és ezért mindenfelé a legnagyobb részvét nyilvánult meg sorsuk iránt. De nem fordult elő, hogy valakinek meggondolatlan szó szaladt volna ki a száján, vagy csak meghallgatni is mert volna efféle nyilatkozatot; hanem mindenkinek magába kellett fojtania a szánalmát és ezt a fájdalmas sorsot szomorúan, de némán kellett elviselni. Csak a királynak egy régi katonája, Tiron – akinek a fia egykorú volt Alexanderrel és jó barátja is – egymaga merete nyíltan kimondani, amit a többiek gyáván elhallgattak; nem állhatta meg, hogy ismételten hangosan ne hirdesse a nyilvánosság előtt, hogy oda az igazság, s megszűnt a jog az emberek közt, diadalt ül a hazugság és a gonoszság, és mindent olyan sötétség borít, hogy a gonoszok még a legnagyobb emberi szenvedéseket sem látják meg. Ez a szókimondás halálos veszedelembé sodorta ugyan, azonban a tisztességes gondolkodású emberek mégis elismerték, hogy ezekben a szomorú időkben tiszteletre méltó bátorságról tett tanúságot. Ezért mindenki jóleső érzéssel hallgatta azt, amit mondott, és ámbár mindenki kénytelen volt a maga érdekében hallgatni, férfias szókimondása mégis tiszteletet parancsolt, de nem beszélhettek róla, mert a várható büntetés mindenkinek ajkára fagyasztotta a szót.

Tiron bátor ember volt: elment magához a királyhoz és kijelentette, hogy négy szemközt szeretne beszélni vele. Mikor erre megkapta az engedélyt, így beszélt: „Ó, király, ezt a gyötrelmet már nem bírom tovább, s őszintén kell veled beszélnem, még akkor is, ha az életembe kerül; ebből az őszinteségből egyébként, ha törődöl a magad érdekeivel, csak hasznot húzhatsz. Mondd, vajon nem hagyott el józan ítélőképességed? Hol az a pompás szellem, amelynek segítségével oly nagyszerűt alkottál? Hol vannak a barátaid és rokonaid? De szerintem, ha itt volnának, akkor sem tekinthetnéd őket barátaidnak és rokonaidnak, ha beleegyezésüket tudták adni, hogy ilyen gázság történjék egykor boldog országodban. Hát nem látod, hogy tulajdonképpen mire törsz? Meg akarsz gyilkolni két ifjút, akik minden kiválósággal ékeskednek, akiket királyi

nemzetségből származó feleség szült neked, s öreg napjaidra rá akarsz bízni magad arra a fiadra, aki nem fogja igazolni belevetett reményedet és rokonaidra, akik közül többeket már magad halálra ítéltél. Hát nem gondolsz arra, hogy a nép, ámbár hallgat, mégis látja, mit cselekszel, irtózik bűnödtől és az egész hadsereg, főképpen a vezérek, sajnálják ezeket a szerencsétleneket és gyűlölik szomorú sorsuk értelmi szerzőjét?” Eleinte a király nyugodtan hallgatta a szemrehányásokat, de mikor Tiron egészen nyíltan beszélt elkövetett bűneiről és hozzátartozóinak hűtlenségéről, elfogta az izgalom; azonban Tiron ezzel egyáltalán nem törődött és katonás őszintesége annyira elragadta, hogy Heródes végül is dühöngeni kezdett és szavait nem jóindulatú tanácsoknak, hanem durva sértéseknek minősítette. Mikor pedig hallott a katonák elégedetlenségéről és a vezérek felháborodásáról, azonnal parancsot adott, hogy bilincseljék meg és vessék börtönbe mindazokat, akiket ez megnevezett, valamint Tiront magát is.

Ezt az alkalmat bizonyos Tryphon, a király borbélyja arra használta fel, hogy a királynak besúgja: Tiron gyakran rá akarta venni, hogy a király nyakát borotvával elvágja, mert ezzel megnyeri Alexander jóindulatát és bőséges jutalmat is kap érte. Miután ezt elmondta, a király elfogatta és Tironnal és Tiron fiával együtt kínvallatásnak vetette alá. Tiron szenvedéseiben is állhatatos maradt, de mikor az ifjú látta, hogy mennyire megnyomorították az apját és hogy már felépüléséhez is alig lehetett remény, és az ő megkínzásából következtethetett arra, hogy mi vár rá, megígérte a királynak, hogy megvallja a színgazságot, ha biztosítják, hogy sem apját, sem őt nem kínozzák tovább. A király erre szavát adta és most az ifjú elmondta: az volt a terv, hogy Tiron megöli a királyt, mert szemtől szembe könnyen elbánhatott volna vele és ezzel Alexander kegyét is megnyerhette volna. Ezzel a vallomással megmentette atyját a kínzástól, azonban senki sem tudja, hogy csakugyan az igazat vallotta-e, vagy csak azért beszélt így, hogy atyját és önmagát megkímélje a gyötrelmekről.

Ha eddig legalább Heródes némileg tétovázott, vajon kivégeztesse-e fiait, most már megszűnt minden gátlása, elnyomott magában minden szelidséget, és sietett szándékát végrehajtani. Előbb azonban kivégeztetett háromszáz gyanús tisztet, továbbá Tiront és fiát, valamint Tryphont, a besúgót, mégpedig a nyilvánosság előtt: a nép halálra kövezte őket, azzal, ami éppen a keze ügyébe esett. Azután Alexandert és Aristobulost Sebastébe vitték és ott atyjuk parancsára kötéllel megfojtották. Holttestüket éjjel az Alexandreion-erődbe vitték, ahol anyai nagybátyjuk és sok ősük is el volt temetve.

Némelyek szemében bizonyára egy cseppet sem feltűnő, hogy a gyűlölet, amely mélyen gyökeret vert a királyban, ennyire fokozódott s végül is úgy megerősödött, hogy a természet szavát is elnyomta. De joggal kételkedhetünk benne, hogy az ifjak elegendő okot adtak volna atyjuknak ekkora haragra és idővel gonoszságukkal hajszolták volna ebbe az engesztelhetetlen gyűlöletbe. Talán inkább annyira rideg, kegyetlen és nagyravágyó volt Heródes, hogy senkit sem túrt meg maga mellett, és mindenáron érvényesíteni akarta a maga akaratát, vagy pedig a végzet hatalma mutatkozott meg ebben, ami hatalmasabb a legbölcsebb megfontolásnál is. Feltételezhetjük, hogy az emberi cselekvéseket bizonyos szükségszerűség eleve meghatározza és ezt végzetnek nevezzük, és nem történik semmi, amit ne ez idézne elő. Elegendő, azt hiszem, utalni arra, hogy ez a nézet különbözik attól, amely nekünk magunknak is tulajdonít bizonyos befolyást és mindenkit felelőssé tesz a maga bűneiért, mint ahogy ezt előttünk már a Törvény is megszabta. De van még két más ok is, amiért Heródes fiainak talán szemrehányást lehetne tenni: éspedig fiatalos elbizakodottságuk és a büszkélkedés királyi származásukkal. Mert ez a két hibájuk vitte őket arra, hogy az atyjuk ellen hangoztatott vádakot meghallgatták, cselekedeteit és magatartását igazságtalanul ítélték meg és mindig a legrosszabbat tételezték fel róla. Nyelvüket sem tudták féken tartani, és

így beleestek azoknak a csapdájába, akik lestek rájuk és a király kegyét keresték azzal, hogy megrágalmazzák őket. Viszont atyjuk sem tudott semmiféle helytálló mentséget felhozni kegyetlenségére, mert ahelyett, hogy bűnüket kétségbevonhatatlan bizonyítékokkal igazolta volna, meggyilkoltatta tulajdon gyermekeit, ezeket a szép ifjakat, akik ezenfelül a tudományokban és művészetekben is igen képzettek voltak, s egyformán jelesek a vadászatban a hadiművészetben vagy a művelt társalgásban, úgy, hogy mindenki szerette őket. Ugyanis mindebben kitűntek mindketten, különösen pedig az idősebbik, Alexander. Ha Heródes mindenáron el akarta ítélni őket, bizonyára elegendő lett volna bebörtönözni, vagy pedig országból száműzni őket, főképpen mert a római hadsereg elegendő védelmet nyújtott neki, úgy, hogy semmiképpen sem kellett tartania merénylettől, vagy pedig lázadástól. Azonban, hogy kényre-kegyre, ilyen gyorsan és ilyen legyőzhetetlen szenvedéllyel meggyilkoltatta őket, az csakugyan elképzelhetetlen istentelenségnek a bizonyítéka volt, annál inkább, mert Heródes, mikor ezt a bűnt elkövette, már öreg ember volt. Azzal sem lehet menteni őt, hogy késlekedett a kivégzéssel vagy pedig elhalasztotta. Mert, hogy valaki első felháborodásában kegyetlenkedésre ragadtatja magát, az szörnyűség ugyan, de érthető. De ha érett megfontolás és többszörös döntés és visszavonás után végül mégiscsak elkövet valaki ilyen kegyetlenséget, az kétségtelenül vérszomjas és durva lélekre vall. Heródes erről tett bizonyosságot, mikor azokat sem kímélte, akik a legdrágábbak voltak neki, és ha ezek nem is érdemeltek valami nagy szájalmat, mert vesztüket maguk okozták, Heródes részéről mindenesetre éppilyen kegyetlenség volt, hogy ezeket is meggyilkoltatta. De térjünk vissza történelmünk további eseményeihez.

A FARIZEUSOK

XVII, 2. [...] Mivel Heródes olyan helyzetben volt, amint leírtam, minden hatalom Antipatros kezébe csúszott, mégpedig atyja jóváhagyásával, mert ragaszkodásában és hűségében teljesen megbízott. Minthogy Antipatros igen ügyesen tudta leplezni igazi jellemét és Heródes fenntartás nélkül hitt neki, most már komolyan arra gondolt, hogy hatalmát még nagyobbra növeli. Hamarosan mindenki rettegett tőle, nem annyira mérhetetlen befolyása, hanem inkább alattomos mesterkedései miatt; különösen Feroras hízelgett neki, mint ahogy Antipatros is mézes-mázos barátságot mutatott iránta, miközben az asszonyok segítségével ravaszul befonta. Feroras ugyanis teljesen felesége, anyósa és sógornője befolyása alatt állt. Ámbár szívből győlölte ezeket a nőket ama méltatlanság miatt, amelyet hajdon leányai ellen elkövettek, mégis tűrte, hogy uralkodjanak felette e nők, semmit sem tudott tenni nélkülük, egészen lenyűgözték, mégpedig teljes egyetértésben. Így azután Antipatros is a hatalmuk alá került, részben a maga hibájából, részben anyja kedvéért. Úgy hírlett, hogy ez a négy asszony mindenben azonos véleményen volt. Később Feroras és Antipatros közt kisebbfajta viszálykodás tört ki, mégpedig a következő okból: a király húga már régen észrevette, hogy ezek egy követ fújnak, s mivel úgy sejtette, hogy ennek Heródes szempontjából nem lesz jó vége, haladéktalanul följelentette őket. Mikor ezek látták, hogy szövetkezésük a király rosszallását idézte fel, elhatározták, hogy nyilvánosan összevesznek, mégpedig magának Heródesnek vagy valamelyik udvari emberének jelenlétében, aki azután majd jelentheti ezt a királynak; viszont titokban annál jobban összetartanak, aminthogy így is cselekedtek. Salome azonban erről a szándékukról is és igazi érületükről is tudomást szerzett; mindent kikémlelt és részletesen értesítette a bátyját, természetesen nagy túlzással, a titkos összejövetelekről, lakomákról és az alattomos merénylettervekről, amelyeknek, így mondta, nem kellene kerülniök a nyilvánosságot, ha céljuk nem a király megbuktatása volna. A nyilvánosság előtt haragban voltak és nem győzték szidni

egymást; de mihelyt tudták, hogy kettesben vannak, a legnagyobb egyetértésben kovácsolták a terveket azok ellen, akik előtt szövetkezésüket titkolni akarták. Salome mindezt megtudta, és a legelső alkalommal besúgta bátyjának, aki már amúgy is észrevett egyet-mást, de még nem akart cselekedni, mert nem egészen bízott húga fecsegéseiben. A zsidók körében volt egy felekezet, amelynek hívei büszkék voltak tökéletes törvénytudásukra, Isten kedveltjeinek adták ki magukat és ezeket a nőket a maguk pártjára hódították. Ezek a farizeusok voltak, akik a királyoknak állandóan makacsul ellenálltak, és mindig készen voltak a harcra és a cselszövésre. Midőn az egész zsidó nép hűséget esküdött Caesarnak és királyának, ők mintegy hatezren megtagadták az esküt, és midőn Heródes emiatt pénzbírsággal sújtotta őket, Feroras felesége lefizette helyettük az összeget. Hálából ezért a szívességért, mivel abban a hírben álltak, hogy Isten jóstehetséggel áldotta meg őket, megjövendölték neki, hogy Heródes és utódai Isten elhatározásából elvesztik az uralmat és az rája száll, valamint Ferorasra és gyermekeire. Salome ezt is megtudta és jelentette a királynak, azzal a hozzátoldással, hogy néhány udvari emberét máris megvesztegették. A király erre a farizeusok közül a leggyanúsabbakat, továbbá Bagoas heréltet és Carust, a szerelmét, aki abban az időben a leggyönyörűbb fiú volt, kivégeztette. Hasonlóképpen kivégeztette a maga szolgaszemélyzetéből is mindazokat, akiknek tetszett a farizeusok jóslata. Ezek az utóbbiak csavarták el Bagoas fejét is, mert azzal kecsegtették, hogy aki a jövendölésük értelmében majd király lesz, őt atyjának és jótevőjének fogja nevezni; ez a király mindent a hatalma alá hajt, és Bagoas ismét visszanyeri férfiurejét, megházasodhat és gyermekei lehetnek.

HERÓDES HALÁLA

XVII, 6. [...] A király megbetegedett és végrendeletet készített; ebben, gyűlöletből két fia, Archelaos és Philippos iránt, akiket Antipatros megrágalmazott, legifjabb fiát nevezte ki utódjává, továbbá Caesarnak 1000, feleségének, Júliának és fiainak, barátainak és a császár szabadon bocsátott rabszolgáinak pedig 500 talentumot hagyományozott. Fiainak és unokáinak megfelelő összegeket, járadékokat és földbirtokokat juttatott; testvérét, Saloméét igen gazdaggá tette, mivel mindig hűséges volt hozzá és sohasem áskálódott ellene. Mivel már majdnem hetvenéves volt és ebben az előrehaladott korban nemigen remélhette, hogy meggyógyul, elkeseredés és fékezhetetlen düh vett rajta erőt, mert úgy érezte, hogy a nép most különösen gyűlöli és örül megbetegedésének. Ehhez járult még, hogy néhány népszerű ember lázadást szított, mégpedig a következő okból:

A zsidók között Sariphaios fia, Júdás és Margalot fia, Mátyás voltak a legkiválóbb szónokok és a legbölcsebb törvényt magyarázók és a nép annál jobban szerette őket, mivel ők voltak az ifjúság tanítómesterei is. Aki valódi tökéletességre törekedett, az mind nap mint nap hozzájuk járt. Mikor ezek ketten megtudták, hogy a király betegsége gyógyíthatatlan, felszólították a fiatalságot, hogy szüntessenek meg mindent, amit a király az ősi törvények ellenére rendszeresített, és keljenek szent harcra a törvényekért. Mert a királyt egyéb rendkívüli csapásokon kívül azért sújtotta le az a betegség is, mert bűnös vakmerőségében lábbal taposta a törvényt. Valóban Heródes nem egy tekintetben megszegte a törvényt, úgy, hogy Júdás és Mátyás vádjá helytálló volt. Ugyanis a templom főkapuja fölött hatalmas, óriási értékű aransast helyeztetett el, márpedig a törvény mindenkinek, aki szerinte akarja irányítani életét, megtiltja, hogy akár csak gondoljon is faragott képek felállítására vagy arra, hogy élőlényeket ábrázoló fogadalmi ajándékokat adjon. A törvénytudók tehát kijelentették, hogy a sast el kell távolítani, s ha közben néhányan életükkel is fizetnek, azoknak a férfiaknak, akik az ősi törvények védelméért szenvedik el a halált, ezt sokkal szebbnek kell tartaniok az élet minden örömenél, mert

ezzel örök dicsőséget szereznek s egyszer s mindenkorra tiszteletre méltó élet emlékezetét hagyják maguk után. Hiszen mindenkire a halál vár, azokra is, akik veszélytelen életet élnek. Tehát mindenkinek, aki a valódi erényre törekszik, arra kell törekednie, hogy dicsőségesen váljon meg e földi élettől. Ezenfelül nagy vigasztalás veszedelmes vállalkozásban elveszteni az életünket, mert akkor az egész rokonságnak, férfiaknak és nőknek egyaránt, akik túlélik halálunkat, részük van az illető dicsőségében. Efféle beszédekkel izgatták fel a törvénytudók az ifjúságot. Egyszerre csak híre terjedt, hogy a király meghalt. Ez kapóra jött a lázítóknak, és így fényes nappal felvonultak a templom elé, fejszéssel ledöntötték a sást és a szentélyben tartózkodó tömeg szeme láttára darabokra törték. Mikor ezt a király helytartójának jelentették, nagyobb jelentőséget tulajdonított az ügynek a valódinál, tehát erős katonaszakasszal kivonult, hogy szembeszálljon a lázadókkal, akik a király fogadalmi ajándékát elpusztítani merészelték, és csakugyan rajtuk ütött. Mint ahogy a közönséges népet vállalkozásaiban inkább a pillanatnyi indulat, mint az érett megfontolás vezérli, ezúttal is a legtöbben teljesen elvesztették a fejüket; de mintegy negyven fiatalember keményen helytállt, mikor a tömeg java része elmenekült, és a lázadás értelmi szerzői, Júdas és Mátyás ugyancsak szégyennek tartották volna visszavonulni a katonák elől, tehát valamennyien a helytartó kezére jutottak, s ez most a király elé vezette őket. Mikor Heródes megkérdezte, vajon csakugyan olyan vakmerőségre vetemedtek-e, hogy fogadalmi ajándékát ledöntötték, így válaszoltak: „Amit terveztünk, mi terveztük, amit végrehajtottunk, mi hajtottuk végre, mint talpig férfiakhoz illik, méghozzá a legmegfelelőbb módon. Mi Isten házáat védelmünkbe vettük, s mivel a törvény gyakori hallgatásából megtanultuk, hogy helyt kell állnunk érte, nem szabad csodálkoznod rajta, ha fontosabbnak tartottuk a te rendeleteidnél azokat a parancsokat, amelyeket Mózes írásban hagyott ránk Isten akarata és tanítása szerint. Szívesen elszenvedjük a halált, bármilyen kínzással együtt, mert tudjuk, hogy nem gonosztevőkként, hanem Isten ügyének védelmezőiként megyünk a halálba.” Ezeket a szavakat a többiek mind helyeselték és éppen olyan bátorságot tanúsítottak, mint a tett elkövetésekor. A király bilincsbe verette és Jerikóba vitette őket, és ugyanoda rendelte a zsidók legelőkelőbb embereit is. Mikor együtt voltak, a király valamennyit a színházba hívatta és mivel már nem tudott megállni a maga lábán, ágyban fekvé sorolta fel, mennyi fáradságot szenvedett el a nép érdekében, mily rengeteg kincset áldozott a templom építésére, amit a Hasmonaeusok 125 éves uralkodásuk alatt nem tudtak Isten tiszteletére megtenni, továbbá hogyan ékesítette e templomot pompás fogadalmi ajándékokkal, amiért, reméli, még halála után is dicsőíteni és magasztalni fogják. Most azonban, kiáltotta emelt hangon, már életében sem tud védekezni a felségsértés ellen, mivel oly vakmerőségre vetemednek, hogy fényes nappal, mindenki szeme láttára ledöntik és összetörik fogadalmi ajándékait. Ámbár ez a sértés látszólag az ő személye ellen irányul, ha jól meggondoljuk a dolgot, tulajdonképpen nem egyéb templomgyalázásnál.

Mivel joggal félték a király ismert kegyetlenkedésétől és hirtelen haragjától, nehogy súlyos büntetéssel sújtsa őket, felháborodottan elítélték a merényletet, és úgy határoztak, hogy a bűnösöket szigorúan meg kell büntetni. Heródes mégis meglehetősen szelíden bánt legtöbbszörrel, azonban Mátyás főpapot, aki részben értelmi szerzője volt az esetnek, megfosztotta méltóságától és ezt Joázárra, Mátyás sógorára ruházta. Egyébként Mátyás főpapsága alatt történt, hogy egy napra, a zsidók böjtnapjára, más főpapot kellett kinevezni, mégpedig a következő okokból: a böjtnapot megelőző éjszakán Mátyás azt álmodta, hogy hált feleségével és mivel emiatt nem volt szabad áldozatot bemutatnia; rokona, József, Elim fia vette át tőle a szolgálatot. Heródes tehát ezt a Mátyást megfosztotta főpapi méltóságától, a másik Mátyást pedig, aki a lázadást szította,

néhány cinkosával együtt elevenen elégette. Ugyanezen az éjszakán holdfogyatkozás volt.¹³⁰

Heródes betegsége egyébként egyre súlyosbodott: Isten nyilván most büntette őt gazzetteiért. Mert valami lassú tűz emésztette, de kívülről nemigen látszott meg rajta, miféle forróság emészti belső részeit. Ehhez járult, hogy mohón vágyott valami ételre, de sehogy sem tudott kielégülni. Továbbá súlyosbította betegségét, hogy belső részeiben daganatok keletkeztek, s különösen rettenetes fájdalmak kínozták beleit. Lábait, valamint alsótestét vizenyős, átlátszó folyadék duzzasztotta meg és nemi szervein gennyes daganat támadt, amelyben férgek keletkeztek. Ha a beteg fölült, fulladozni kezdett, s bűzös lehelete éppoly fájdalmakat okozott neki, mint a nehéz lélegzés. Végül majdnem minden testrészében görcsök gyötörték, amelyek rövid időre szinte megsokszorozták erejét. A jövendőmondók, akik magyarázni próbálták ezeket a tüneteket, azon a véleményen voltak, hogy Isten kemény büntetéssel sújtja a királyt gonoszságáért, viszont maga Heródes, ámbár emberfölötti kínokat szenvedett, mégis remélte, hogy meggyógyul; orvosokat hívatott és rendeléseiket a legpontosabban teljesítette, sőt átvitette magát a Jordánon, és meleg fürdőket vett Kallir-rhoéban; ennek a víznek egyéb kitűnő tulajdonsága mellett megvan az a sajátsága is, hogy iható; forrásainak vize a Holt-tengerbe ömlik. Mikor az orvosok úgy látták, hogy testének melege van szüksége, forró olajjal megtöltött fürdőkádba ültették, amibe majdnem behalt. Mivel azonban szolgálai éktelen kiáltozásba kezdtek, magához tért, s most már maga sem reménykedett többé gyógyulásában. Megparancsolta, hogy a katonáknak fejenként 50 drachmát osszanak ki, vezéreiket és barátait gazdagon megajándékozta, aztán visszatért Jerikóba, ahol sárgaságba esett; ezen annyira elkeseredett, hogy a halál küszöbén még a következő gyalázatosságot eszelte ki: megparancsolta, hogy a nép előkelői jelenjenek meg előtte; de ez igen nagy tömeg volt: az egész nép előkelői összegyűltek, mert mindenki engedelmeskedett a parancsnak, hiszen a parancsot semmibevevőket halálbüntetéssel fenyegette meg. Ezt a rengeteg embert a király, aki egyformán kegyetlenkedett bűnösökkel és ártatlanokkal, bezáratta a lovasversenyek területére, azután magához hívatta hűgát, Salomé és annak férjét, Alexast, s közölte velük, hogy nemsokára meg kell halnia, mert irtózatosságot szenved; ez magában véve nem rossz, hiszen minden emberre ez vár, mégis az az egy fáj neki, hogy királyhoz méltatlanul, meggyászolatlanul és siratatlanul kell meghalnia. Nagyon is jól ismeri a zsidók érzelmeit, és tudja, hogy semminek sem örülnének annyira, mint az ő halálának. Hiszen már életében is fellázadtak ellene és meggyalázták fogadalmi ajándékait. Tehát Salomé és férjének kötelessége lesz, hogy ezekért a bántalmakért valamilyen elégtételt szerezzenek neki. Ha helyeslik ezt a felfogását, akkor rendezzenek neki oly fényes temetést, aminőben még király sohasem részesült, és akkor majd az egész nép őszintén meggyászolja, mert különben csak gúnyolódással és csúfolkodással siratná el. Tehát mihelyt észreveszik, hogy kiadta lelkét, vétessék körül a cirkuszt lovas katonákkal, de ne mondják meg nekik, hogy ő már meghalt – csak majd azután, ha feladatukat elvégezték –, és nyilaztassák agyon a cirkuszba zárt zsidókat. Ha ezt végrehajtják, kétszeres örömet okoznak neki: egyrészt azzal, hogy teljesítik egy haldokló utolsó akaratát, másrészt pedig méltóképpen gondoskodnak elsiratásáról. Folytonos sírás és jajveszékelés közben adta ezt a megbízást hűgának és sógorának, és a rokoni szeretet nevében és Istenbe vetett hitükre könyörgött nekik, ne tagadják meg tőle ezt a megtiszteltetést: azok ketten pedig megígérték, hogy teljesítik kívánságát.

Ha Heródesnek hozzátartozói iránt tanúsított korábbi magatartását mentegezni lehet azzal, hogy kénytelen volt így cselekedni, mert féltette az életét, ezt az utolsó rendelkezését mégis embertelen kegyetlenségnek kell bélyegezni. Mert nem kevesebbet

akart, mint az egész népet gyászba dönteni, hogy valamennyien sirassák szeretteiket, hiszen minden családnak egy tagját halálra szánta; azok, akik e rendelkezés alá estek, egyáltalán nem vétkeztek ellene, a bűnnek még csak árnyéka sem nehezedett rájuk, holott egyébként általános szabály, hogy az, akiben egy szikrája van még az emberi érzésnek, az életnek ilyen válságos pillanatában lemond a gyűlölködésről még azok iránt is, akiket joggal tart ellenségeinek.

XVII, 7. Mialatt Heródes ezt a megbízatást adta rokonainak, levél érkezett Rómából, amelyben Caesarhoz küldött követei jelentették, hogy a császár felháborodásában halálra ítélte és kivégeztette Akmét, mert támogatta Antipatros gaztetteit, Antipatros azonban egyelőre életben hagyta, hogy Heródes királyi és atyai hatalma szerint maga döntse el, vajon számúzni kívánja-e, vagy pedig kivégezteti. Mikor Heródes a levelet megkapta, Akmé halálának híre és az a bizonyosság, hogy felhatalmazást kapott fia kivégzésére, hanyatló életerejét kissé megint felvillanyozta. De mivel nem sokkal utóbb elviselhetetlenekké váltak gyötrelmei és nagy kimerültség vett rajta erőt, enni kívánt s ezért almát és kést kért; ugyanis a gyümölcsöt mindig meg szokta hámozni és kis darabokra vágva enni. Mikor elhozták azt, amit kért, körülnézett és magába akarta szűrni a kést. És szándéka sikerült volna, ha unokaöccse, Áchiáb meg nem ragadja a kezét. Áchiáb hangosan felkiáltott, és a palotában olyan riadalom és jajveszékelés támadt, mintha a király csakugyan meghalt volna. Antipatros is úgy hitte, hogy a zűrzavarból atyja halálára következtethet, és mintha azonnal szabadon bocsátanak és akadálytalanul elfogadhatná a trónt, máris tárgyalni kezdett a börtönőrrel, hogy bocsássa szabadon és nemcsak most, hanem későbbre is a legragyogóbb ígéretekkel kecsegtette, mert most jött el a határozott cselekvés pillanata. A börtönőr nemcsak visszautasította Antipatros követelődését, hanem szándékát be is jelentette a királynak, sok részlettel színezve ki a valóságot. Heródes már anélkül is engesztelhetetlen volt fia iránt, de mikor meghallotta a börtönőr jelentését, hangosan felkiáltott és a fejét verte, mintha máris utolsó pillanatait élné, azután felkönyökölt és parancsot adott, hogy hívjanak néhány lándzsást és azok nyomban induljanak és öljék meg Antipatrost, holttestét pedig Hircaniában minden tiszteletadás nélkül temessék el.

XVII, 8. Heródes újból megváltoztatta végső akaratát és új végrendeletet készített, amelyben Antipast, akire korábban a királyságot hagyta, Galilea és Perea tetrachájának tette meg és Archelaost jelölte ki utódjául. Azután Gaulonitist, Trachonitist, Batanaíát és Paniast fiának, Philipposnak, Archelaos testvérének juttatta mint tetra-archiát; testvérének, Saloménak Jamniát, Ásdóbót és Fázaelt hagyományozta, továbbá 500000 vert ezüstpénzt. Valamennyi többi rokonáról is bőven gondoskodott hagyományokkal és évjáradékokkal és ily módon gazdaggá tette őket. Caesarnak 10 millió ezüstpénzt hagyományozott, továbbá arany- és ezüstedényeket, kincseket érő szöveteket, a császár feleségének, Júliának s néhány más személynek 5 000 000 ezüstpénzt. Ezután meghalt – öt nappal fia, Antipatros kivégzése után; azóta, hogy Antigonost kivégeztette, 34 évet uralkodott és 37 évet azóta, hogy a rómaiak királlyá nevezték ki. Ez az ember egyformán kegyetlenkedett mindenkivel, válogatás nélkül; haragjában nem ismert mértéket, túltette magát törvényen és igazságon, s emellett senki nála nagyobb mértékben nem élvezte a szerencse kegyeit. Mert alacsony sorból emelkedett a királyi méltóságba, s bár rengeteg veszedelem fenyegette, minden csapásból szerencsésen megmenekült és agg korában halt meg.¹³¹ Családi életében, különösen fiaihoz való viszonyában, amint ő hitte, ugyancsak tökéletesen boldog volt, mert abban a csalásban ringatta magát, hogy fiaiban tulajdonképpen ellenségein vett erőt. Véleményem szerint azonban nagyon szerencsétlen és sajnálatra méltó ember volt. [...]

MOZGALMAK HERÓDES HALÁLA UTÁN

XVII, 10. [...] Midőn pünkösöd ünnepe közeledett – ez egyik ősi ünnepünk neve –, seregestül tódultak az emberek Jeruzsálembe, de nem csupán az istentisztelet kedvéért, hanem azért is, mert el voltak keseredve Sabinus erőszakoskodásai miatt; ezer meg ezer ember sereglött össze Galileából, Idumeából és Jerikóból; ezenfelül a Jordánon túl fekvő országrészek valamennyi lakója megjelent, végül pedig rengeteg zsidó jött, s ezek még a többiekénél is jobban zúgolódtak, hogy Sabinuson bosszút kell állni. Az óriási tömeg három részre oszlott; az egyik a templom keleti oldalát, az északi oldaltól egészen a déli oldalig, a másik pedig a nyugati oldalt szállta meg, ahol a királyi vár volt. Ezzel az volt a céljuk, hogy a rómaiakat körülzárják és ostrom alá vegyék. Sabinust megrémítette a lázadók óriási tömege és az a vakmerőség is, amellyel inkább meghaltak, mintsem hogy alulmaradjanak és mindent feláldoztak volna a győzelemért: azonnal levélben értesítette Varust, és gyors segítséget kért tőle, mert a Jeruzsálemben maradt légión a legnagyobb veszedelemben forog; hamarosan elfogják és felkoncolják őket. Azután felment a vár legmagasabb tornyába, amelyet Fázaelnek, Heródes testvérének tiszteletére építettek – mikor a parthusok megölték –, és az ő nevéől Fázaelnek neveztek el, és a rómaiaknak jelt adott, hogy induljanak támadásra a zsidók ellen. Ő maga ugyan még barátaihoz sem mert lemenni, de a többiektől megkövetelte, hogy a halálba rohanjanak, mégpedig az ő kapzsisága miatt. A rómaiak tehát kitörtek és elkeseredett küzdelem kezdődött, amelyben a rómaiak lettek a győztesek. Ebben a veszedelemben a zsidók még sok halottjuk láttára sem vesztették el bátorságukat, hanem irányt változtattak, felmentek a templom udvarát övező oszlopcsarnokok tetejére, újra kezdték a harcot, s kézzel és parittyával köveket hajigáltak le, mert az efféle harcban különösen gyakorlottak voltak. Soraikban ott harcoltak az íjászok is mind, és szörnyű kárt tettek a rómaiakban, mert magasabb helyen álltak, ahol az ellenség lövedékei nem találhatták el őket, ők maguk pedig könnyen összelövedözhatték ellenfelüket. Ilyképpen a harc sokáig elhúzódott, míg végre a rómaiak elkeseredésükben felgyújtották az oszlopcsarnokot, úgy, hogy a tetején álló zsidók észre sem vették; a láng, mivel rengeteg gyúlékony anyagot dobtak bele, hamarosan belekapott a tetőbe és a tűz gyorsan elharapódzott, mert rengeteg szurok, viasz és viasszal bevont arany volt a tető anyaga; így a hatalmas és csodálatos alkotás gyorsan elpusztult, azok pedig, akik az oszlopcsarnok tetején tartózkodtak, valamennyien menthetetlenül ott veszttek, mert egy részük lezuhant, mikor a tető beomlott, némelyeket az ellenség mészárosolt le, mások pedig, akik semerre sem találtak utat a menekülésre és rémületükben szinte elvesztették az eszüket, a tűzbe vetették magukat, vagy kardjuk segítségével öngyilkosok lettek, nehogy a lángokban pusztuljanak el. Végül azokat, akik hátul azon az úton akartak elmenekülni, amerre feljöttek, a rómaiak könnyűszerrel lemészárosolták, hiszen fegyvertelenek voltak és kétségbeesésükben már amúgy sem tudtak harcolni; így történt, hogy azok közül, akik a tetőre fölmentek, egyetlenegy sem menekült meg. A rómaiak, ahol csak lehetett, a lángokon át benyomultak a szentélybe és kifosztották a templom kincstárát. Ennek jó részét megkaparintották a katonák, maga Sabinus pedig mindenki szeme láttára négyszáz talentumot rabolt el belőle.

A zsidókat fájdalommal töltötte el a harcban elesett honfitársaik gyászos sorsa, valamint a templomkincs és a fogadalmi ajándékok elrablása. Mégis jókora csapat verődött össze a legbátrabb zsidó férfiakból, és ezek ostrom alá vették a királyi palotát, és fel akarták gyújtani s mindenkit leöldösni, aki bent tartózkodik. Felszólították a palotabélieket, hogy azonnal távozzanak és akkor megígérik, hogy sem nekik, sem Sabinusnak nem történik baja; erre a királyi csapatok nagyobb része átpártolt a zsidókhoz, viszont Rufus és Gratus, akik Heródes legjobb háromezer katonáját

vezényelték, a rómaiak pártjára álltak, hasonlóképpen egy lovascsapat is, amelynek Rufus volt a parancsnoka, úgy, hogy a római sereg jócskán meggyarapodott. A zsidók mégis folytatták az ostromot, föld alatti aknákat ástak, és odakiáltoztak az ostromlottaknak, hogy takarodjanak ki és ne gátolják meg őket hazájuk felszabadításában. Sabinusnak egyetlen vágya volt, hogy katonáival együtt eloldaloghasson, de elkövetett gáztettei miatt nem nagyon bízott a zsidókban; gyanút keltett benne az ellenség szokatlan szelídsége s ez volt az oka, hogy visszautasította ajánlatukat. Ezenfelül Varustól is segítséget várt, tehát úgy döntött, hogy állja az ostromot.

Ebben az időben sok más zavargás is keletkezett Júdeában, mert egyesek kapzsiságból vagy gyűlöletből hol itt, hol ott lázadást szítottak a zsidók ellen. Így Júdeában összeállt 2000 ember, akik valamikor Heródes alatt szolgáltak, de már jó ideje leszerelték őket; ezek most ostrom alá fogták a királyi csapatokat. Ezzel a csapattal Áchiáb, Heródes unokaöccse szállt szembe, azonban ezekkel a tapasztalt harcosokkal szemben kénytelen volt a síkságról a nehezen megközelíthető magaslatokra visszavonulni, hogy ezen a kedvezőtlen terepen mentse, ami még menthető.

Júdás, Ezekiás rablóvezér fia, akinek nagy serege volt és akit Heródes csak ügyel-bajjal tudott féken tartani, Sepphoris galileai város közelében maga köré gyűjtött egy sereg züllött embert, megtámadta a királyi palotát, elvette az abban talált fegyvereket, felfegyverezte embereit, elrabolta az ott őrzött kincseket is, és mindenféle rémületet keltett: azt, aki a kezébe került, kifosztotta és magával hurcolta; egyúttal azonban a királyi méltóságra is tört, s ezt nem annyira vitézségével, mint inkább eszeveszett pusztításaival akarta elérni.

Egy bizonyos Simon is hasznot akart húzni az általános zűrzavarból, sőt merészkedett királlyá is koronázni magát; Heródes király szolgája volt ez, egyébként magas, nagy testi erejű, félelmetes, szép szál ember. Néhány kalandort maga köré gyűjtött, s ezzel a megkótyagosodott bandával királlyá kiáltatta ki magát, és maga is elhitte, hogy mindenkinél méltóbb a királyi székre. Ezután kifosztotta a jerikói királyi palotát, földig égette, sok más helyen is felgyújtotta a királyi palotákat, és amit csak bennük talált, embereinek adta zsákmányul. Bizonyosan sokkal nagyobb veszedelmeket is felidézett volna, ha nem fékeztek volna meg idejében. Ugyanis Gratus, a királyi csapatok vezetője egyesítette seregét a rómaiakkal, és ezzel a haderővel megindult Simon ellen. Hosszan tartó és elkeseredett ütközetben tönkrevverte a perei rablóhordát, amely vakmerőn harcolt ugyan, de fegyelmetlenül és a haditudomány legcsekélyebb ismerete nélkül. Simont, mikor egy szoroson át menekülni igyekezett, Gratus utolérte és levágta a fejét. Amatha Jordán-melléki város közelében is felgyújtotta az egyik palotát egy horda, amely hasonló volt Simonéhoz.

Így teljes zűrzavarba jutott akkor az egész nép, mert nem volt királya, aki igazságos kormányzással féken tartotta volna a tömeget, és mert az idegenek, akik a lázadók megfékezésére betódultak az országba, gőgjükkel és kapzsiságukkal még jobban elmérgesítették a helyzetet.

Ezek után bizonyos Athronges is annyira merészkedett, hogy szemet vetett a királyi méltóságra, holott nem hivatkozhatott sem előkelő származásra, sem gazdagságra, sem pedig kiváló erényekre, hanem egyszerű birkapásztor volt, és mindössze óriási természetével és hatalmas erejével vált ki a tömegeből. Ez mindenáron arra vágyott, hogy kényére-kedvére hatalmaskodhasson, s ámbár szüntelenül a halál fenyegette, mégsem törődött vele, hogy gáztetteiért majd az életével kell fizetnie. Négy testvére volt, mind a négy hatalmas testalkatú és irtózatos erejű, úgy, hogy a legnehezebb feladatokra is bátran vállalkozhattak; úgy gondolta, hogy ha megszerzi az uralmat, ezek nagy hasznára

lehetnek. Mindegyik testvér egy-egy csapatnak a parancsnoka volt, mert már óriási embertömeg sereglett hozzájuk; ezek mint csapatvezérek, egyre-másra csatározásokba kezdtek és vezérük érdekében harcoltak. Ő maga föltette a királyi koronát, tanácsot tartott, hogy hogyan fogjanak hozzá egy-egy vállalkozáshoz, de minden ügyben a maga kényekedve szerint rendelkezett. Így hosszú ideig tartotta magát, királyi címet viselt és tetszése szerint zsarnokoskodott; testvéreivel együtt a rómaiaknak és a királyi csapatoknak egyaránt érzékeny veszteségeket okozott, mert mind a kettő ellen egyformán fenekedett; a királyi csapatok ellen azért, mert Heródes alatt rengeteg bűnt követtek el, a rómaiak ellen pedig, mert úgy érezte, hogy igazságtalanul bánnak vele. Idők folyamán mindenütt egyformán kegyetlenkedtek, s oly vérszomjasak és kapzsiak voltak, hogy aki a kezükbe került, az nem menekült meg. Egyszer Emmaus közelében még egy római csapatot is megtámadtak, amely gabonát és fegyvert szállított a hadseregnek; körülzárták a csapatot, és a századost, Ariust, aki egyúttal az egész sereg parancsnoka is volt, negyven vitéz gyalogosával együtt leöldösték lándzsáikkal. A többiek a vereség miatt elvesztették fejüket, de ekkor Gratus a királyi csapatokkal segítségükre sietett, úgy, hogy még éppen megmenthették a puszta életüket, de bajtársaik holttesteit ott kellett hagyniok. Még hosszú ideig így garázdálkodtak ezek, hol itt, hol ott kezdtek csatározásokat és egyrészt a rómaiaknak okoztak súlyos gondokat, másrészt pedig a tulajdon népüket is kegyetlenül sanyargatták. De végül bizonyos idő múlva mind a négy pórul járt: az egyik a Gratusszal vívott ütközetben esett el, a másik egy Ptolemaeusszal történt összecsapásban; és midőn a legidősebb is Archelaos hatalmába került, a negyedik szívére vette testvére sorsát, úgyhogy kényre-kegyre, Istenbízva, megadta magát Archelaosnak, mivel nem látott már módot a menekülésre, és serege egyébként is teljesen kimerült a betegségek és a szakadatlan fáradoalmak miatt. Ez azonban később történt.

Így hát Júdea csak úgy hemzsegett a rablóbandáktól és ha egy-egy lázadó csapat összeverődött valahol, rögtön királyt választott magának, és ezek az állam egész rendjét felforgatták. Mert míg csak néhány rómainak csekély károkat okoztak, tulajdon honfitársaikat mindenütt kegyetlenül irtották. [...]

VÁDAK HERÓDES ELLEN

XVII, 11. Miután Varus a lázadást leverte, helyőrségül Jeruzsálemben hagyta azt a légiót, amely eddig is ott állomásozott és visszament Antiochiába. Archelaosnak azonban Rómában újabb kellemetlenségei támadtak, mégpedig a következő okból. A zsidók Varus engedélyével követséget küldtek Rómába, előterjeszteni azt a kérésüket, hogy önállóan élhessenek törvényeik szerint. A nép határozata értelmében ötven követet küldtek, Rómában pedig még több mint 8000 zsidó csatlakozott hozzájuk. Midőn a császár Apollo templomában, amelyet óriási költséggel építtetett, főembereivel s a rómaiak előkelőivel tanácsulást tartott, megjelentek ott a követek is rengeteg római zsidó kíséretében, s ugyancsak megjelent Archelaos is barátaival együtt. Heródes király rokonai nem akartak állást foglalni sem Archelaos mellett, hiszen gyűlölték őt, sem ellene – tehát a követek mellett –, mert illetlennek tartották volna a császár jelenlétében ellenségesen fellépni vérrokonuk ellen. Varus biztatására Philippos is megérkezett Syriából, főképpen azért, hogy támogassa testvérét, akit Varus különösen kedvelt, de azért is, hogy ha esetleg valami változás következik be a királyi szék betöltésében, semmit el ne mulasszon, hogy ő is hasznot húzhasson belőle. Varus úgy gondolkodott, hogy az országot megosztják, mivel a zsidók java része a maga törvényei szerint kíván élni.

Midőn a zsidók követeinek megadták a szót, nem mertek az ország felosztásáról beszélni, s ezért azzal kezdték, hogy panaszkodtak Heródes törvénysértései miatt. Név

szerint – mondták – király volt ugyan, valósággal azonban a legszörnyűbb zsarnokoskodást folytatta, és ugyanígy garázdálkodott a zsidók rovására, és nem riadt vissza attól sem, hogy egész sor önkényes újítást honosítson meg. Rengeteg embert eltett láb alól mindenféle úton-módon, ami régebbi időkben sohasem történt meg; azok pedig, akiket életben hagyott, még szerencsétlenebbek, részben, mert örökké rettegniök kellett vérszomjas indulataitól, részben pedig szüntelenül attól kellett tartanom, hogy elkobozza vagyonukat. A szomszéd városokat, amelyekben idegenek laktak, egyre szépítgette, a maga országának városait pedig adókkal szipolyozta és tönkretette. A népet, amely trónraléptekor még meglehetősen jólétben élt, koldussá tette, az előkelő embereket a legcsekélyebb okból is kivégeztette, vagyonukat elkobozta, és még azokat is megfosztotta minden javuktól, akiknek az életben maradás kétes örömét adta. Azonfelül, hogy a mindenkire kivetett évi járulékokat a legkönyörtelenebbül behajtotta, kénytelenek voltak neki magának, rokonainak és barátainak, valamint az adószedőknek pompás ajándékokat adni, mert zaklatásaik ellen csak így és ezüsttárgyaik feláldozásával tudtak védekezni. Nem is volna szabad említeni, mily aljasul meggyalázott és megrontott asszonyokat és leányokat részegségében és vadállati indulatában, hiszen azok számára, akik a gyalázatot elszenvedték, talán nagyobb vigasztalás, ha sérelmeik titokban maradnak, mint az, ha nem történtek volna meg. Szóval ily gyalázatosan bánt velük Heródes, s még egy vadállat sem gyötörhette volna meg őket így, ha az lett volna a királyuk. Igaz, hogy népüket már előbb is súlyos szerencsétlenségek érték s kivándorlásra kényszerítették; azonban nincs példa a történelemben olyan sanyarúságra, amelyet a Herodestól felidézett mostani nyomorúsággal össze lehetne hasonlítani. Tehát így érthető, hogy az első pillanatban örömmel üdvözölték királyukul Archelaost, mert úgy gondolták, hogy akármilyen utóda lesz is Heródesnek, nála mindenképpen szelídebben fog kormányozni; sőt Archelaos kedvéért még nyilvánosan meg is gyászolták atyját, s még többet is megtettek volna, hogy megnyerjék jóindulatát, ha bármivel mérsékletre bírhatták volna. Azonban Archelaos, mintha csak attól félt volna, hogy esetleg nem tartják Heródes vérbeli fiának, rögtön megmutatta igazi érzelmeit a nép iránt, mégpedig olyan időben, amikor még egyáltalán nem ült biztosan a trónján, hanem a császártól függött, hogy megerősíti-e vagy nem. Ugyanis mindjárt uralkodása elején megmutatta igazi mérsékletét és jogérzékét jövődöbeli alattvalóinak, mikor elkövette azt az isten és ember ellen való bűnt, hogy a templom területén háromezer polgárt lemészároltatott. Vajon nem jogos-e gyűlöletük Archelaos iránt, különösen ha még hozzávesszük, hogy panaszt emelt ellenük, mintha ellene szegültek volna uralmának. Kérésük tehát az, hogy szabadítsák meg őket ilyen uralkodótól, egyesítsék tartományukat Syriával és helyezték az ottani római kormányzó alá. Ezen a módon majd megmutatkozik, hogy igazságos uralom alatt élnek-e lázadók és felforgatók, vagy nem.

Miután a zsidók befejezték beszédüket, Nikolaos hozzáfogott, hogy a két királyt megvédje a vádak ellen: Heródes ellen életében soha senki semmiféle váddal nem lépett fel, és ennél fogva helytelen most halála után vádakkal illetni, holott életében bepanaszolhatták és felelősségre vonhatták volna. Amit Archelaos cselekedett, annak egyes-egyedül a zsidók féktelenkedése az oka; mert miután megsértették a törvényt, és elkezdtek leöldösni azokat, akiknek a feladata volt lázongásukat elnyomni, most ideállnak és panaszkodnak, hogy megbüntessék őket. Azután szemükre lobbantotta, hogy kedvüket lelik a felfordulásban és a lázadások szításában, nem tudnak a jog szerint élni és a törvényeknek engedelmessé válni, hanem mindig azt akarják, hogy saját akaratuk szerint éljenek. Így beszélt Nikolaos. Miután a császár végighallgatta a beszédeket, feloszlatta a gyűlést. Néhány nap múlva kinevezte Archelaost, nem ugyan királynak,

hanem ethnarchának, Heródes országának fele területére, és megígérte neki a királyi címet is, ha derekas viselkedésével méltó lesz rá. Az ország másik felét két részre osztotta és Heródes ugyancsak jelenlévő másik két fiának, Philipposnak és Antipasnak adományozta, holott ez az utóbbi, testvérével, Archelaossal együtt az egész ország uralmát szeretne volna megszerezni. Antipasnak jutott Peraea és Galilea s ezeknek az évi jövedelme együttvéve 200 talentum volt. Batanaia, Trachonitis és Auranitis, valamint Zenodoros nevű egykori tartományának egyik része, Abilene vidéke, Philipposnak jutott Idumaea, Júdea és Samaria; és a császár a samariaiaknak elengedte adóik negyedrészt, mert nem vettek részt a lázadásban. Archelaos területéhez tartozott Straton-tornya, Sebaste, Joppe és Jeruzsálem városa, viszont Gaza, Gadara és Hippos görög városokat elvette tőle a császár és Szíriához csatolta. Archelaosnak évente 600 talentum jövedelmet hozott a neki juttatott terület. [...]

JÚDEA PROVINCIA

XVII, 13. [...] Archelaos uralkodásának tizedik évében a zsidók és szamaritánusok előkelői, akik már nem tudták elviselni kegyetlenkedését és zsarnokságát, panaszt emeltek ellene a császárnál, főképpen mikor meggyőződtek róla, hogy egyáltalán nem teljesítette a császár parancsait és nem bánt velük emberségesen. A császár a panaszok hallatára felháborodott, s mivel Archelaost nem méltatta levélre, magához hívatta római képviselőjét, akinek ugyancsak Archelaos volt a neve, és csak ennyit mondott neki: „Azonnal szállj hajóra, menj el hozzá és haladéktalanul hozd ide elém.” Archelaos azonnal hajóra szállt, s mikor megérkezett Júdeába, Archelaost éppen lakománál találta barátai társaságában s azonnal közölte vele a császár parancsát, és sürgette, hogy minél gyorsabban utazzanak el. Mikor pedig Archelaos Rómába érkezett és Augustus őt is és vádlóit is meghallgatta, azzal büntette meg, hogy elkobozta egész vagyonát és a galliai Vienna városba száműzte.

Mielőtt azonban Archelaos a meghívásra Rómába érkezett volna, barátainak a következő álmát beszélte el: azt álmodta, hogy tíz kövér és érett búzakalászt fölfaltak az ökrök. Mikor fölébredt, hívatta az álomfejtőket, mert az álmot jelentősnek tartotta. Mivel pedig ezek nem tudtak megegyezni az álom magyarázatában, bizonyos Simon nevű esszénus engedélyt kért, hogy szólhasson, és közölte Archelaossal, hogy az álmak kellemetlen változást jelent. Tudniillik az ökrök nyomorúságot jelentenek, hiszen kemény munkában sínylődnek, ezáltal azonban változást is jelentenek, mert a föld, amelyet ők művelnek meg, nem marad mindig ugyanabban az állapotban; a tíz kalász pedig ugyanannyi esztendő jelent, mert a kalász egy nyár alatt ér meg, ennél fogva közel van Archelaos uralkodásának vége. Simon így magyarázta az álmodot és öt nap múlva megérkezett Júdeába Archelaos képviselője a császár parancsával, hogy Archelaost Rómába kísérje.

Hasonló dolog történt feleségével, Glaphyrával, Archelaos király leányával is, akinek első férje, mint fentebb említettem, Alexander volt, Heródes fia és Archelaos testvére. Később, mikor Alexandert atyja parancsára kivégezték, feleségül ment Jubához, Lybia királyához, s mikor ennek halála után Kappadokiában özvegyi sorban atyja házában élt, feleségül vette Archelaos, miután addigi feleségét, Mariammét eltaszította, mert beleszeretett Glaphyrába. Midőn Archelaos felesége volt, egyszer ezt álmodta: úgy rémlett neki, hogy Alexander mellette állt; ennek annyira megörült, hogy szeretettel megölelte; az azonban szemrehányásokat tett neki és így beszélt hozzá: „Glaphyra, így igazoltad hát a közmondást, hogy az asszonyoknak nem lehet hinni, hiszen mint hajadont jegyeztelek el és vettelek feleségül, gyermekeket szültél nekem és mégis megfélemlítettél szerelmemről s máshoz mentél feleségül. S ezt a szégyent még azzal

tetézted, hogy harmadik férjet is választottál, s gyalázatos módon megint bejutottál családomba, és testvéremnek, Archelaosnak lettél a felesége. Én azonban mégsem feledkezem meg irántam érzett szerelmedről, hanem megszabadítalak ebből a gyalázatból és megint enyémmé teszek, mint ahogy előbb is az enyém voltál.” Miután ezt az álmod elmondta barátnőinek, néhány nap múlva meghalt.

Úgy gondoltam, hogy ezt is fel kell vennem történelmi művembe, egyrészt, mert királyokról beszéltem, főképpen pedig azért, mert ebből bizonyítékot kovácsolhatunk a lélek halhatatlanságára és az embereket érintő isteni gondviselés munkálkodására. Ha valaki esetleg hihetetlennek találja, legyen meggyőződése szerint, de ne ellenkezzék azzal, aki az erényre ösztönözheti. Archelaos tartományát bekebelezték Syriába és a császár Quirinius volt konzult küldte oda, hogy elvégezze a syriai vagyonbecslést és értékesítse Archelaos javait.

A ZSIDÓ IRÁNYZATOK

XVIII, 1. Quirinius római szenátor, aki már valamennyi államhivatalt viselte és magas rangja miatt igen befolyásos ember volt, a császár parancsára néhány kísérőjével Syriába ment, részben hogy törvényszéki tárgyalásokat tartson, részben pedig hogy a vagyonbecslést elvégezze. Vele együtt küldték ki a lovagrendi Coponiust, hogy átvegye Júdeában a főhatalmat. Quirinius nemsokára Júdeába is elment, amely most már egyesült Syriával, hogy elvégezze ott a vagyonbecslést és értékesítse Archelaos javait. A zsidók azonban eleinte hallani sem akartak az összeírás céljára elrendelt vagyonbevallásról, de azért Joázár főpaprak, Boethos fiának rábeszélésére végül mégsem ellenkeztek, hanem az ő utasítására nyugodtan túrték vagyonuk megbecsülését. Azonban a gaulani Júdás, aki Gamala városában született, Szádok farizeussal együtt azzal a hazugsággal izgatta fel a népet, hogy a vagyonbecslés következménye kétségtelenül rabszolgaság lesz, tehát felszólította, hogy védelmezze meg szabadságát, mert most van itt a legjobb alkalom, hogy békességet, biztonságot s még hozzá dicsőséget is szerezzenek. Azonban Isten csak akkor fogja őket megsegíteni, ha elhatározásaikat keményen végre is hajtják és ebben a nagyon fontos ügyben minél hajthatatlanabban cselekszenek. Az efféle beszédek nagy tetszéssel fogadták, s így a vakmerő lázadás nemsokára óriási arányokat öltött. Ennek a két embernek az izgatása miatt rengeteg szenvedés sújtotta népünket. Egymás után következtek a háborúk, és természetesen, hogy a zsidók a folytonos támadások miatt súlyosan szenvedtek. Igazi barátaikat, akik segíthettek volna rajtuk, elvesztették; elszánt rablók zaklatták az országot, a legderekabb férfiakat sorra leöldösték, állítólag a közjóért, a valóságban azonban csak egyéni haszon reményében, így szüntelenül voltak lázadások, a polgárok legyilkolása, és a lakosok abban az igyekezetükben, hogy az ellenpártból senkit se hagyjanak életben, egymást gyilkolták, máskor pedig ellenségeiket öldösték le; az éhínség miatt az elvetemültség a végsőkéig fajult, városokat elfoglaltak és feldúltak, s végül az ellenség Isten templomát is földig égette. Így aztán a nyugtalankodás és az ősi intézmények megrendülése maguknak a gonosztevőknek is romlásukra vált. Ugyanis Júdás és Szádok, akik egy negyedik filozófiai irányzatot alapítottak és máris sok hívet gyűjtöttek maguk köré, már most is a legszörnyűbb zűrzavarba döntötték az államot és olyan tanokat hirdettek, aminőket addig senki sem hallott, s ezzel későbbi szerencsétlenségek magvait hintették el. Ezekre a tanításokra szeretnék röviden kitérni, mivel velük éppen az ifjabb nemzedéket szédítették meg és ezzel ásták alá az államot.

A zsidóknál már régóta három filozófiai irány volt, tudniillik az esszénusok, szadduceusok és farizeusok, és ámbár a zsidó háborúról írt művem második könyvében erről már beszéltem, röviden most is szeretnék ezekről megemlékezni.

A farizeusok önmegtartóztató életet folytatnak és minden élvezetől tartózkodnak;

amit az értelmes megfontolás alapján jónak tartanak, azt cselekszik, és egyáltalán, kötelességüknek tartják az ész parancsainak engedelmeskedni. Tisztelik az öregeket és nem mernek parancsaikkal ellenkezni. Ha azt állítják, hogy minden előre meghatározott sors szerint történik, azzal még nem akarják elvitatni az emberi akarattól az önrendelkezési jogot, csupán azt tanítják, hogy Isten rendelése szerint a sors hatalma és az emberi értelem együttműködik, úgy, hogy mindenki, tetszése szerint, a bűn vagy az erény útjára léphet. Hiszik, hogy a lélek halhatatlan és hogy a túlvilágon jutalmat vagy büntetést kap a szerint, hogy erényes vagy bűnös volt-e az ember, és pedig a bűnösök örök rabszolgaságban fognak majd sínylődni, az erényesek pedig hatalmat nyernek, hogy új életet kezdhessenek. Tanításaik révén olyan nagy hatással vannak a népre, hogy minden istentiszteleti szertartást, imádságot és áldozatot csak az ő irányításukkal szabad végezni. A városi lakosok azért tanúskodtak ily fényesen tökéletességük mellett, mert az volt a meggyőződésük, hogy ezek az emberek szóval és tettel mindig a legjobbat akarják.

A szaduceusok tanítása szerint a lélek a testtel együtt elpusztul; ezek egyetlen mértékül a törvényt ismerik el. Tiszteletre méltónak tartják még azt is, ha valaki a saját tanítómestereivel vitába bocsátkozik. Csak kevés embert hódított meg ez a tanítás, de ezek mind nagy tekintélyű férfiak. Egyébként semmi jelentős munkát nem végeznek, s ha kényszerből hivatalt vállalnak, csak a farizeusokkal együtt teszik, mert a nép különben nem túrná őket.

Viszont az esszénusok azt tanítják, hogy mindent rá kell bízni Isten akaratára. Hisznek a lélek halhatatlanságában és a legkívánatosabb jónak az igazságot tartják. Ha fogadalmi ajándékokat küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniük a közös szentélybe, tehát külön tartják istentiszteleteiket. Egyébként kiválóan erkölcsösek és csak földműveléssel foglalkoznak. Különösen csodálatra méltó, hogy valamennyien az erényes életre törekszenek; ami a görögöknél és a barbároknál teljesen ismeretlen; Őket azonban nem rövid ideje, hanem már emberemlékezet óta semmi sem gátolja meg ebben a buzgó törekvésükben; minden kincsük közös; a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény. Tanaik szerint él több mint négyezer férfi. Nem házasodnak, nem tartanak szolgákat; a szolgaságot igazságtalanságnak tartják, a házasságot pedig minden viszálykodás forrásának, és így külön-külön élnek és szolgálnak egymásnak. Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról. Egyébként leginkább hasonlítanak az úgynevezett dákok egyik felekezetéhez, és éppen olyan az életmódjuk, mint ezeké.

Most e három irányzat mellé a galileai Júdás egy negyediket alapított, amelynek hívei minden egyéb dologban megegyeztek a farizeusokkal, ezenfelül azonban szívósan ragaszkodtak a szabadsághoz, és csak Istent ismerték el uruknak és királyuknak. Semmiféle halálnemtől nem rettennek vissza, de rokonaikat és barátaikat is könnyű szívvel meggyilkolják, csak ne kelljen senkit uruknak elismerniük. Mivel makacsságuk általánosan ismeretes, azt hiszem, részletesebben nem kell beszélnem róluk. Nem kell attól tartanom, hogy szavaim nem találnak hitelt; inkább attól félek, hogy nem találok megfelelő szavakat hősiességük és állhatatosságuk ecsetelésére. Ez a vakmerőség lázította fel a tömeget, midőn Gessius Florus kormányzó visszaélt hivatalos hatalmával, és oly kétségbeesésbe kergette a népet, hogy fellázadt a rómaiak ellen. Ezek a zsidók filozófiai irányzatai.

PILATUS – JÉZUS

XVIII, 3. Pilatus júdeai helytartó hadseregét Kaisareából téli szállásra Jeruzsálembé vezette.¹³² Hogy megmutassa, mennyire megveti a zsidó törvényeket, a hadi jelvényeket, amelyeket a császár képmásai díszítettek, bevitette a városba, ámbár törvényünk mindennemű képmás készítését tiltja. Ebből az okból a régebbi kormányzók a hadi jelvényeket mindig efféle díszek nélkül vitették, mikor a csapatok bevonultak a városba. Pilatus volt az első, aki a nép tudta nélkül, éjnek idején ezeket a képmásokat Jeruzsálembé behozatta és felállította. Mikor a nép a dologról tudomást szerzett, seregestül Kaisareába tódult, és napokig ostromolta Pilátust kéréseivel, hogy vitesse el a képmásokat. Pilatus azonban erre nem volt hajlandó, mert ezt a császár megsértésének tekintette. Mikor azonban a nép szüntelenül tovább zaklatta, a hetedik napon titokban felfegyverezte katonáit, és felment a stadionban felállított szónoki emelvényre, amely mögött elrejtette fegyvereseit. Mivel a zsidók megint tovább ostromolták, jelt adott a katonáknak, hogy kerítsék be őket, s azzal fenyegetődött, hogy valamennyiüket lemészároltatja, ha nem hagyják abba a zajongást és nem mennek haza. De a zsidók földre vetették magukat, lemeztelenítették nyakukat, és kijelentették, hogy inkább meghalnak, mintsem hogy eltérjenek olyasmit, ami ellenkezik törvényeik bölcs parancsaival. Pilatus megcsodálta szívós ragaszkodásukat törvényeikhez, és a képmásokat Jeruzsálemből azonnal visszavitette Kaisareába.

Pilatus a Jeruzsálemtől kétszáz stadionnyira levő forrás vizét be akarta vezetni a városba, s elhatározta, hogy a templom pénzét fordítja erre a célra. A zsidók azonban felháborodtak a vízvezeték-építés miatt, és sok tízezer ember csődült össze és hangos kiáltozással könyörögtek, hogy tegyen le szándékáról, s közben – mint az ilyen esetekben történni szokott – néhány szitkozódás és sértés is elhangzott ellene. Pilatus tehát zsidó ruhába öltöztette sok katonáját, akik ruhájuk alatt korbácsot vittek magukkal, s kiküldte őket, hogy fogják körül a zsidókat, maga pedig távozásra szólította fel a népet. De midőn a zsidók erre szidalmakkal feleltek, megadta a katonáknak az előre megbeszélt jelet, és ezek a lázongókat, de velük együtt a békés embereket is sokkal vadabbul ütlegelték, mint ahogy Pilatus parancsolta. A zsidók mégsem tágitottak, s mivel fegyvertelenül álltak szemben a fegyveresekkel, sokan elpusztultak közülük, sokat pedig sebesülten kellett elvinni. Így ért véget a lázadás.

Ebben az időben élt Jézus, ez a bölcs ember, ha ugyan szabad őt embernek neveznünk. Ugyanis csodákat művelt és tanította az embereket, akik szívesen hallgatják az igazságot, és sok zsidót és sok görögöt megnyert. Ő volt a Krisztus. És ámbár főembereink följelentésére Pilatus keresztre feszíttette, most is hívek maradtak hozzá azok, „akik addig szerették. Mert harmadnap feltámadt és megjelent közöttük, mint ahogy Istentől küldött próféták ezt és sok más csodálatos dolgot előre megjövendöltek föléle. S még ma is megvan a keresztények felekezete, amely róla vette a nevét.

És ugyanebben az időben¹³³ más csapás sújtotta a zsidókat, és Rómában az Isis-templom körül is felháborító és gyalázatos események történtek. Mielőtt folytatnám a zsidók sorsának elbeszélését, előbb az Isis-templomban történt esetet akarom elmondani. Élt Rómában egy előkelő származású, erényekkel ékes, gazdag és igen szép asszony, Paulina; bár éppen abban a korban volt, amikor az asszonyok különösen élvezetre vágyók, ő éppenséggel tiszta és erényes életet élt. Férje, Saturninus, minden tekintetben méltó párja volt. Decius Mundus, tekintélyes lovag, szerelemre lobbant az asszony iránt, de hiábavaló volt minden igyekezete, hogy pazar ajándékokkal meghódítsa; végre szenvedélyében odáig ragadtatta magát, hogy kétszáz ezer drachmát ígért neki, ha egyetlenegy éjszakát vele tölt. De mikor az asszony ezt az ajánlatot is visszautasította, a férfi annyira elkeseredett szerelmében, hogy legokosabbnak tartotta,

ha Paulina ridegsége miatt éhhalálra kárhoztatja magát, és nyomban hozzá is fogott szándéka megvalósításához. Volt egy atyjától örökölt felszabadított rabszolgája, Ide nevű, mindenféle cselszövések mestere. Ennek sehogy sem tetszett a fiatalember halálos elhatározása, hiszen a vak is láthatta, hogy napról napra sorvadozik. Bement tehát hozzá, megvigasztalta és azzal a reménnyel kecsegtette, hogy ő majd kimesterkedi találkozását Paulinával. Midőn Mundus örömmel felfigyelt szavaira, a leány kijelentette, hogy mindössze Ötvenezer drachmára van szüksége és hálójába keríti az asszonyt. Miután így felbiztatta a fiatalembert és megkapta a kívánt összeget, más módszert alkalmazott, mint Mundus, hiszen az asszony sokkal erényesebb volt, hogysen pénzzel meg lehetett volna szédíteni; tudta, hogy Paulina lelkes híve Isis tiszteletének, tehát ilyesmit eszelt ki: elment az Isis-papok közül néhányhoz, biztosította őket jó szándékáról, és bizonyoságul huszonötezer drachmát mindjárt lefizetett és ugyanennyit ígért nekik, ha a terv sikerült; ezután közölte velük a fiatalember szerelmét az asszony iránt, és megkérte őket, tegyenek meg minden tőlük telhetőt kívánsága teljesítésére. A papokat elkábította az arany, mindent megígértek, és a legidősebb el is ment Paulinához; miután bebocsátották, engedélyt kért, hogy négyszemközt beszélhessen vele, Paulina tehát fogadta, és ez elmondta, hogy őt Anubis isten küldte, aki szerelmes belé; az ő parancsára jött ide, hogy az asszonyt hozzá vezesse. Az asszony örömmel hallotta szavait, és barátnői előtt eldicsekedett, mily nagy megtiszteltetésben részesítette őt Anubis. Férjének bejelentette, hogy Anubis isten meghívta lakomára és ágyába. Férje beleegyezett, hiszen jól ismerte felesége erényességét. Paulina tehát elment a templomba, s midőn a vacsora után elérkezett az éjszaka ideje, az egyik pap bezárta a kaput és a szentélyben eloltotta a lámpákat; Mundus, aki már előre elrejtőzött ott, bejött az asszonyhoz és egész éjjel élvezte Ölelését, mert az asszony Anubis istennek hitte Őt. Mundus, mielőtt felébredtek volna azok a papok, akik semmit sem tudtak a tervről, kiosont, Paulina pedig kora hajnalban visszatért férjéhez, elmondta neki Anubis isten megjelenését és barátnői előtt is eldicsekedett, mily nagy megtiszteltetésben volt része. Ezek részben hitetlenkedve hallották az elbeszélést, részben pedig kifejezték csodálkozásukat, hogy ily nemes és erényes asszony ilyesmire adja a fejét. Az eset után harmadnapra találkozott vele Mundus és így szólt hozzá: „Paulina, kétszázezer drachmát megtakarítottál nekem, ami pedig a tied lehetett volna s te mégis kielégítetted gerjedelmemet. Egyáltalán nem bánt, hogy sértő szavakkal illetted azt, akit Mundusnak hívnak, inkább nagy gyönyörűség volt nekem, hogy Anubis neve alatt élvezhettem a gyönyörűséget.” Ennyit mondott s távozott, az asszony pedig, mikor így tudomást szerzett aljasságáról, megszagatta ruháját, elmondta férjének, milyen szégyen esett rajta, és könyörögve kérte, hogy legyen segítségére, hogy bosszút állhasson. Férje az egész esetet bejelentette a császárnak. Tiberius gondos vizsgálatot indított, s végül a papokat is és Idét is, aki a gyalázatos tervet kieszelte és az asszony szerencsétlenségének oka volt, keresztre feszíttette. Azután leromboltatta a templomot és Isis szobrát a Tiberisbe dobatta. Mundust száműzte, és ezt a büntetést elegendőnek is tartotta, hiszen a szerelem sodorta bűnbe. Ez a története annak a szörnyűségnek, amellyel az Isis-papok meggyalázták templomukat. Most pedig, mint fentebb ígértem, rátérek annak a csapásnak az elbeszélésére, amely a Rómában lakó zsidókat sújtotta ebben az időben. Volt egy zsidó férfiú, aki elmenekült hazájából, mert vádat emeltek ellene a törvény megszegése miatt, és attól tartott, hogy súlyos büntetést kap, annál inkább, mert különben is gonosz ember volt. Ez akkoriban Rómában lakott, a mózesi törvény magyarázójának adta ki magát és összeállt három más magafajta emberrel. Ezek négyen aztán rávettek egy Fulvia nevű előkelő asszonyt – aki a zsidó hitre tért és éppen tőlük kapott oktatást a törvényben –, hogy bíbort és aranyat küldjön Jeruzsálembe a templom számára; ezeket át is vették, de

a maguk javára értékesítették, hiszen már eredetileg is erre a célra zsarolták ki. Fulvia férje, Saturninus, felesége unszolására bejelentette az esetet Tiberiusnak, akivel jó barátságban volt, mire a császár megparancsolta, hogy minden zsidót ki kell űzni Rómából; a consulok ezenfelül összeszedtek közülük négyezer embert, besorozták őket katonának, és elküldték Sardinia szigetére.¹³⁴ A legtöbben azonban törvényükre hivatkoztak, és megtagadták, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek, ezért azután súlyos büntetésben részesültek. Így történt, hogy négy ember aljassága miatt a zsidókat kiűzték a városból.

SZAMARITÁNUS LÁZADÁS

XVIII, 4. A szamaritánusok föllázadtak, mert felbujtotta őket egy ember, akinek könnyen állt a hazugság és minden eszköz jó volt arra, hogy megnyerje a nép kegyét. Felszólította a népet, vonuljon ki vele a Garizim-hegyre, amelyet a szamaritánusok a legszentebb hegynek tartanak; megígérte, hogy ott majd megmutatja a szent edényeket, amelyeket Mózes ott elásott. A szamaritánusok hitelt adtak szavainak, fegyvert ragadtak, Tirathana falunál összegyülekeztek, és egyre több ember csatlakozott hozzájuk, hogy minél nagyobb tömegben vonuljanak fel a hegyre. Pilatus azonban megelőzte őket, és gyalogsággal és lovassággal megszállta az utat, amelyen végig kellett menniök. Serege megtámadta a lázadókat, sokat levágott közülük, a többit megszalasztotta, másokat foglyul ejtett, s ezek közül Pilatus a legelőkelőbbeket és a legtekintélyesebbeket kivégeztette.

Miután a lázadást leverték, a samariai tanács követeket küldött Vitelliushoz, Syra consulviselt helytartójához, hogy panaszt emeljen Pilatus ellen a szamaritánusok lemészárlása miatt. Hangoztatták: nem azért gyülekeztek össze Tirathanában, hogy a rómaiak ellen fellázadjanak, hanem csak azért, hogy Pilatus erőszakoskodásaitól megmeneküljenek. Erre Vitellius barátját, Marcellust nevezte ki Júdea helytartójának, s megparancsolta Pilátusnak, hogy térjen vissza Rómába és ott védekezzen a császár előtt a samariaiak vádjai ellen. Pilatus tehát tízévi júdeai kormányzósága után Rómába utazott, hogy eleget tegyen Vitellius utasításának, amellyel nem mert ellenkezni. De mielőtt Rómába érkezett volna, meghalt Tiberius.

Vitellius pedig Júdeába indult, és éppen akkor érkezett Jeruzsálembe, amikor az úgynevezett pászka ünnepet ülték. Mivel a zsidók fényes fogadtatásban részesítették, a jeruzsálemieknek örök időkre elengedte az eladott termények árából fizetett tizedeket, és megengedte a papoknak, hogy a főpap öltözetét és egyéb díszruháit ismét a templomban őrizhessék, mint régebben. Ezeket a tárgyakat ugyanis akkoriban az úgynevezett Antonius-várban őrizték, mégpedig a következő okból: bizonyos Hyrcanus, a sok ilyen nevű főpap közül az első, a templom szomszédságában tornyot építtetett; itt töltötte legtöbb idejét és itt helyezte el az Őrizetében lévő főpapi ruházatot is – amelyet a törvény értelmében csak neki volt szabad viselnie –, valahányszor polgári ruhában kiment a városba. Ugyanígy tettek fiai és unokái is. Midőn Heródes lett a király, ezt a kedvező fekvésű tornyot nagy költséggel kiépíttette, és barátjának, Antoniusnak nevére Antonius-várnak nevezte el. Tovább is ebben őriztette a főpapi ruhát, úgy, ahogy ott találta, mert abban a meggyőződésben volt, hogy a nép nem fogja követelni ennek a hagyománynak a megváltoztatását. Heródes példáját követte fia és utóda, Archelaos is, s mikor a rómaiak birtokukba vették ennek az országot, ott találták a főpapi ruházatot, amelyet kőládában őriztek, mégpedig a papok és a kincstárosok pecsétjével lezártan, s előtte az erőd parancsnoka köteles volt mindennap mécseszt gyújtani. Ünnap előtt hét nappal a várkapitány átadta a ruhát a papoknak, azután megtisztították és úgy használta a főpap; az ünnapet követő napon ismét visszavitték az épületbe, ahol addig volt. így

történt ez évente a három ünnepen és a böjtnapon. Vitellius megengedte, hogy ősi hagyományaink szerint itt őrizhessük tovább is a ruhát, és parancsot adott a várkapitánynak, hogy ne is érdeklődjék, hol őrzik a ruhát és mikor használják. Ezzel a rendelkezésével kivívta a nép helyeslését. Azután letette hivataláról József főpapot, akinek másik neve Kajafás volt, és Anan főpap fiát, Jónatást tette meg főpapnak s megint visszatért Antiochiába. [...]

KERESZTELŐ JÁNOS

XVIII, 5. Aretas, Petrea királya és Heródes között viszálykodás tört ki, mégpedig a következő okból: Heródes tetrarcha feleségül vette Aretas leányát, és már régen együtt élt vele. Midőn Rómába készült, mostohatestvérénél, Herodesnél, Simon főpap leányának fiánál szállt meg. Itt oly forró szerelemre lobbant ennek felesége, Herodias iránt – aki testvérüknek, Aristobulosnak a leánya és Nagy Agrippa testvére volt –, hogy rögtön elhatározta: feleségül veszi. Herodias is beleegyezett ebbe, és így megállapodtak, hogy mihelyt Rómából hazatér, az asszony beköltözik házába, azzal a feltétellel, hogy ő viszont Aretas leányát eltaszítja. Heródes ezt meg is ígérte és továbbutazott Rómába. Miután elintézte ügyeit és hazatért, felesége – aki tudomást szerzett Herodiással történt megállapodásáról – megkérte, hogy küldje őt Machairosba, abba a várba, amely Heródes és Aretas országa közt éppen a határon van, de nem árulta el, hogy mi ezzel a szándéka. Heródes teljesítette kívánságát, és még csak nem is sejtette, hogy az asszony tud szándékáról, pedig ez már előbb üzent Machairosba, amely akkor atyjának a fennhatósága alatt állt. Mikor megérkezett, a vár parancsnoka már mindent előkészített továbbutazására, tehát azonnal el is indult Arábiába; a várparancsnokok szinte kézzel adták egymásnak, úgy, hogy igen gyorsan atyjához érkezett, akivel közölte Heródes tervét. Erre kitört az ellenségeskedés, amit csak súlyosbított a Gamala-terület határainak megállapítása körül ugyanekkor kitört viszály; miután mind a két uralkodó összegyűjtötte haderejét, megkezdődött a háború, de egyik sem állt személyesen serege élére, hanem hadvezéreiket küldték el. Mindjárt az első összecsapásban elpusztult Heródes egész hadserege, mivel elárulta néhány szökevény, akik Philippos tetrarchiájából jöttek és Heródes seregében teljesítettek katonai szolgálatot. Heródes erről levélben értesítette Tiberiust, aki felháborodott Aretas békeszegésén, s megparancsolta Vitelliusnak, hogy haddal támadja meg az arab uralkodót, és vagy elevenen hozza elébe bilincsbe verve, vagy pedig küldje el neki a fejét. Ezt a parancsot adta Tiberius a syriai kormányzónak.

Némely zsidó azon az állásponton volt, hogy Heródes hadseregének pusztulását Isten haragjának kell tulajdonítani, mert így sújtotta őt a megérdemelt büntetéssel János meggyilkolásáért, akit Keresztelőnek neveznek. Ugyanis Heródes kivégeztette ezt a jó embert, aki a zsidókat arra oktatta, hogy tökéletességre törekedjenek, legyenek igazságosak egymás iránt, jámborak Isten iránt és így keresztelkedjenek meg. Hirdette, hogy kedvesen fogadja Isten a keresztelést, mert célja csak a test megszentelése, nem pedig a bűnök kiengesztelése; tudniillik a lélek akkor már előbb megtisztult az igaz élet révén. Seregestül tódultak hozzá az emberek, és nagyon szívesen hallgatták ezeket a beszédeket; ezért Heródes attól tartott, hogy ennek a férfinak a tekintélye, akire, úgy látszik, mindenki hallgatott, a népet még majd lázadásba kergeti; ennél fogva jobbnak tartotta még idejében eltenni őt láb alól, mintsem hogy valami fordulat következzen be, és akkor bánkódjék majd, amikor már itt a veszedelem. Ilyenféle gyanú miatt tehát Heródes bilincsbe verette Jánost, az imént említett Machairos várába vitette és ott kivégeztette. A zsidók meggyőződése szerint az ő halála volt az oka annak, hogy Heródes hadserege elpusztult, mert Isten haragjában ezzel a büntetéssel sújtotta. [...]

TIBERIUS HALÁLA – AGRIPPA

XVIII, 6. [...] Tiberius betegeskedni kezdett, és betegsége hamarosan annyira rosszabbodott, hogy már nem is reménykedett felgyógyulásában; meghagyta tehát legkedvesebb volt szolgájának, Euodosnak, hogy hívja be gyermekeit, mert halála előtt még szólni akar hozzájuk. Édesgyermekai ugyan már nem voltak, mert egyetlen fia, Drusus meghalt, de élt ennek a fia, Tiberius, akinek Gemellus volt a másik neve, továbbá Gaius, testvérének, Germanicusnak a fia, nagy műveltségű ifjú, akit atyja, Germanicus érdemeiért a nép nagyon szeretett. Ugyanis atyját a nép rendkívül tisztelte, mert jellemes, barátságos és jóindulatú ember volt, és nagy tekintélye ellenére sem akart kiválni a hétköznapi emberek közül. Ezért nemcsak a nép és a szenátus becsülte nagyra, hanem az idegen népek is, amelyek a rómaiak alattvalói voltak, mert némelyiket lenyűgözött szeretetre méltó egyéniségével, mások meg kiváló tulajdonságainak pusztán hírére is megszerették. Midőn meghalt, az egész birodalom meggyászolta, mégpedig nem holmi hazug hivatalos tiszteletadással, hanem valóban őszinte szomorúsággal siratták a gyászesetet, mivel mindenki úgy érezte, hogy halálával őt érte veszteség. Ezért a fiát is az egész nép szerette, különösen a katonák ragaszkodtak hozzá annyira, hogy szívesen vállalták volna a halált is, ha ezzel az uralomra segíthetik.

Miután Tiberius kiadta a parancsot Euodosnak, hogy másnap korán reggel vezesse hozzá gyermekeit, imádkozott ősei isteneihez: adjanak jelt és mutassák meg, ki legyen az utóda. Ugyan szerette volna unokájára hagyni az uralmat, de inkább megbízott abban a jelben, amelyet esetleg az istenek küldenek, mint a maga akaratában. Tehát azt tűzte ki jósjelnek, hogy az lesz az utódja, aki másnap elsőnek lép be hozzá. Miután erre elhatározta magát, unokája nevelőjének megüzente, hogy az ifjút kora hajnalban hozza be hozzá, abban a reményben, hogy az istenség majd ennek juttatja a trónt. Azonban egészen másképp történt, mint ahogy gondolta. Mikor felvirradt, meghagyta Euodosnak, hogy vezesse be azt az ifjút, aki elsőnek érkezik; Euodos tehát kiment és Gaiust találta az előszobában – ugyanis Tiberius még nem érkezett meg, mert még nem fejezte be reggelijét –, s mivel Euodos nem ismerte urának szándékát, így szólt hozzá: „Atyád látni kíván” – és ezzel bevezette. Midőn Tiberius megpillantotta Gaiust, nyomban felismerte az istenség akaratát, amellyel szemben a saját hatalma semmivé zsugorodott, mivel most már nem tudta érvényesíteni akaratát. Igen kesergett önmagán, hogy ez a régi, kedves óhaja nem teljesülhetett, és unokáján, Tiberiuson, aki most nem csupán a trónöröklést veszítette el Rómában, hanem már az élete is veszedelemben forog, mert hatalmasabbaktól függ majd a biztonsága, akik bizonyára nem tűrik őt maguk mellett. Ugyanis a rokonság – így töprenkedett magában – ebben keveset segíthet rajta, mert az uralkodó majd retteg tőle és gyűlöli, részben azért, mert a császári hatalomnak ő a legközelebbi várományosa, részben pedig, mert ő maga is bizonyára belekeveredik a császár elleni áskálódásokba, akár a maga biztonsága érdekében, akár pedig azért, mert mindenáron uralkodni szeretne. Tiberius nagyon sokat adott a jósjelekre, és sokkal inkább ezek szerint igazodott egész életében, mint bárki más, aki hitt az ilyesmiben, így egy ízben, mikor látta, hogy Galba bejött hozzá, bizalmas embereinek azt mondta, hogy ez az az ember, aki egyszer majd a rómaiak császára lesz. Mivel tehát minden más uralkodónál inkább hitt mindenben, amit előjelnek lehetett tartani – mert az ilyesmi már több ízben beváltak –, a kormányzásban is ilyenekhez igazodott. Ezért nagyon bántotta az, ami történt, valósággal kétségbeesett, mintha legalábbis meggyilkolták volna unokáját, és önmagát vádolta, mert a jövő miatti túlságos aggodásában előjelhez folyamodott, holott nyugodtan befejezhette volna életét, ha nem kíváncsiskodott volna a jövő felől. Most azonban gyötri az a gondolat, hogy halálos ágyán előre kell látnia azt a sok szenvedést, ami szeretteire vár. De bármennyire fáj neki, hogy más lesz az utódja,

mint akit kívánt, mégis így beszélt Gaiushoz, igaz, hogy kissé kelletlenül: „Fiam, ámbár Tiberius vér szerint közelebb áll hozzám, mint te, saját elhatározásomból és az istenek jóváhagyásával mégis rád ruházom a római császári hatalmat. Kérve kérek, ne feledkezzél meg soha jószágomról, amellyel erre a magas méltóságra emeltelek, sem pedig arról, hogy rokona vagy Tiberiusnak, inkább gondolj arra, hogy én az istenek tudatával és akaratával részesítelek ebben a jótéteményben, és viszonzod szeretetemet azzal, hogy Tiberiusról, aki rokonod, gondoskodói. Ezenfelül fontold meg, hogy Tiberius, amíg él, hatalmas védelmet jelent személyes biztonságod és uralmad szempontjából, viszont halála végzetes lehet rád nézve. Veszélyes dolog egyedül viselni ilyen súlyos terhet, és az istenek nem hagyják büntetlenül, ha igazságtalan cselekedetekkel megsérted a törvényt, amely pedig megszabja a helyes magatartást.” így beszélt Tiberius, de Gaiust nem tudta meggyőzni; megígérte ugyan, hogy kívánsága szerint fog cselekedni, de alighogy uralomra jutott, azonnal megölette Tiberiust, mint ahogy nagyapja sejtette. De nem sokkal utóbb maga is összeesküvés áldozata lett.

Tiberius néhány nappal azután, hogy Gaiust kinevezte utódjának, meghalt, huszonnégy évi, öthónapi és háromnapi uralkodás után. Gaius volt a negyedik római császár. Tiberius halálának híre a rómaiak körében általános örömet keltett, azonban alig mertek hinni benne, nem mintha nem kívánták volna szívből – hiszen aranyat adtak volna ezért a hírért, csak igaz legyen –, hanem mert attól tartottak, hogy ha a hír nem bizonyul igaznak, elhamarkodottan adnának kifejezést örömüknek, ezért aztán bevádolnák, majd kivégeznék őket. Hiszen Tiberius irtózatosan meggyötörte a római főnemességet; mert lépten-nyomon haragra lobbant, és az indulatain akkor sem tudott uralkodni, ha semmi ésszerű ok nem volt rá. Természeténél fogva hajlamos volt a kegyetlenkedésre, úgy, hogy még a legcsekélyebb tévedéseket is halállal büntette. Bármily szívesen hallották tehát a rómaiak halála hírért, nem nyilváníthatták ezt az örömüket, mert féltek, hogy ha tévedésnek bizonyul a hír, pórul járhatnak. Azonban Tiberius halálának hírére Marsyas, Agrippa felszabadított rabszolgája, lóhalálában hozzá rohant, hogy megvigye neki az örömhírt. Mikor odaért, Agrippa éppen a fürdőbe ment, tehát héber nyelven odasúgta neki: „Az oroslán halott.” Agrippa megértette, mit jelentenek ezek a szavak és nagy örömmel így felelt Marsyasnak: „Ezt a jó hírt, valamint egyéb szolgálataidat is bőségesen meghálálom, csak igaznak bizonyuljon.” Midőn a százados, az Agrippa őrzésével megbízott szakasz parancsnoka észrevette, mily rohanva termett itt Marsyas és menyinyire örült Agrippa a szavainak, mindjárt gondolta, hogy valami fontos dologról lehet szó és ezért megkérdezte, miről beszélgettek. Azok először kerteltek, de mikor a százados nem tágított, Agrippa – aki már barátságot kötött vele -mindent megmondott neki. Erre a százados éppen úgy megörült, mint Agrippa – akinek sorsa most jóra fordult –, és megvendégelte őt. Miközben vígan lakmároztak és már jó sokat ittak, egyszerre csak bejött valaki a hírrel hogy Tiberius él még és néhány nap múlva visszatér Rómába. Erre a hírre a százados szörnyen megrémült, mert a fejébe kerülhetett volna, hogy a császár halálának hírére a foglyával vígan lakomázott; izgalomban lerántotta Agrippát a kerevetről és ráivallt: „Azt hiszed, büntetlenül bolonddá tehetsz a császár halálának hírével és hogy ezért az arcátlanságért nem felelsz majd a fejeddel.” És ezekkel a szavakkal megint megbilincselte a foglyot, akiről előbb levétette a bilincseket, és megerősítette őrségét. Így azután Agrippának ilyen rossz körülmények közt telt el az éjszakája. Másnap azonban az egész városban híre ment Tiberius halálának, és már senki sem félt terjeszteni, sőt imitt-amott már nyíltan hálaáldozatokat is mutattak be. Nemsokára megérkeztek Gaius levelei is: egyik a szenátushoz, ebben bejelentette Tiberius halálát és a maga trónraléptét, a másik pedig a városparancsnokkal, Pisóval közölte ugyanezeket s még ezenfelül azt a parancsot, hogy Agrippát a katonai börtönből

vezessék abba a házba, amelyben fogsága előtt lakott, és ott éljen háborítatlanul. Még most is fogoly volt ugyan, azonban kedve szerint élhetett, mivel kíméletesen bántak vele. Miután Gaius Rómába érkezett Tiberius holttestével és ott az ősi szokások szerint nagy pompával eltemettette, még aznap szabadon akarta bocsátani Agrippát; Antónia azonban lebeszélte róla, mégpedig nem azért, mintha gyűlölte volna a foglyot, hanem inkább azért, mert féltette Gaius becsületét; tudniillik nem akarta, hogy olyan látszata legyen a dolognak, mintha Gaius örülne Tiberius halálának, ha ilyen sietve szabadlábra helyezi azt az Agrippát, akit elődje börtönbe záratott. Néhány nap múlva mégis a palotába hívatta őt Gaius, megnyíratta és új ruhát adtatott rá, azután pedig koronát tett a fejére, kinevezte Philippos, továbbá Lysanias egykori tetrarchiájának királyává és a vaslánc helyett ugyanolyan súlyú aranylánccal ajándékozta meg; a Júdeában állomásozó lovasság főparancsnokává pedig Marullust nevezte ki.

Gaius császár uralkodásának második évében Agrippa engedélyt kért, hogy visszatérhessen országába, hogy ott rendet teremtsen, és megígérte, hogy ha mindent rendbe hozott, visszatér Gaiushoz. A császár megadta neki az engedélyt és így Agrippa elindult hazájába, ahol mindenki nagy meglepetésére királyként jelent meg, és mindazoknak, akik előbbi nyomorúságával összehasonlították mostani szerencséjét, bizonysgot tett arról, mily nagy a sors hatalma. Egyesek boldognak magasztalták, mert reményeiben nem csalatkozott, mások pedig szinte el sem akarták hinni a történeteket.

CALIGULA ÖNISTENÍTÉSE

XVIII, 8. Alexandriában az ott lakó zsidók és görögök közt viszálykodás tört ki, és mindkét részről három-három követ jelent meg Gaius előtt; az alexandriaiak egyik követe bizonyos Apion¹³⁵ volt, aki a zsidókat elkeseredett szidalmakkal halmozta el, s egyebek közt azzal is megvádolta őket, hogy elhanyagolják a császár tiszteletét. Mert míg a római birodalom többi alattvalói Gaius tiszteletére oltárokat és templomokat emeltek és olyan megtiszteltetésekkel halmozták el, amik azt mutatták, hogy őt istenként tisztelték; csak a zsidók tartották becstelenségnek szobrokat állítani tiszteletére és nevére esküdni. Apion abban reménykedett, hogy ilyen súlyos vádakkal sikerül Gaiust a zsidókra haragítania; mivel valószínű is volt, hogy ez sikerül neki, Philon vállalta, hogy megcáfolja vádjait; ugyanis ő vezette a zsidó küldöttséget és mint Alexander helytartó testvére, egyébként pedig mint kiváló filozófus is, nagyon híres ember volt. De Gaius nem engedte meg a védőbeszéd elmondását, hanem elkergette színe elől, és annyira erőt vett rajta a harag, hogy már mindenki bizonyosra vette: igen súlyos büntetést mér a zsidókra. Philon a sértés után visszavonult, de bátorította a vele együtt érkezett zsidókat, hogy ne csüggedjenek, mert úgy látszik, mintha Gaius rájuk zúdította volna haragját, a valóságban azonban Istent tette ellenségévé.

Gaiust végtelenül elkeserítette, hogy csak a zsidók bánnak vele ily megvető módon, s ezért Vitellius helyébe Petronius tábornokot küldte Syriába kormányzónak, azzal a paranccsal, hogy erős hadsereggel vonuljon be Júdeába, és ha ellenállás nélkül fogadják, állítsa fel Isten templomában a császár szobrát, ha pedig ellenállást tanúsítanak, verje le a zsidókat és azután hajtsa végre a parancsot. Petronius, mihelyt átvette Syria kormányzását, azonnal sietett végrehajtani a császár parancsát. Tehát összegyűjtött annyi segédcsapatot, amennyit csak tudott, ezeket egyesítette két római légiójával és Ptolemaisba vonult téli szállására, hogy mindjárt tavasz elején megindíthassa a háborút. Előkészületeiről hamarosan jelentést tett Gaiusnak; ez megdicsérte buzgóságáért, s meghagyta neki, hogy minden erejével készüljön fel a háborúra, és könnyörtelenül bánjon el az ellenszegülőkkel. Ekkor azonban több ezer zsidó Ptolemaisba ment Petroniushoz és arra kérték: ne kényszerítse őket ősi törvényeik megszegésére. így beszéltek: „Ha

végképp elhatározta, hogy a szobrot beviteted a templomba és fölállítod, akkor előbb gyilkolj le bennünket s aztán tégy kedved szerint. Mert ameddig élünk, nem engedhetjük meg, hogy bármi is történjék törvényünk ellenére, és ebben nem csupán törvényhozónk tekintélye támogat bennünket, hanem ősatyáink példája is, akik a törvény megtartását mindig erénynek tartották.” Petronius haragra lobbant és így felelt: „Ha én volnék a császár, akkor ezt a kívánságokat jogosnak tartanám és teljesíteném. Mivel azonban a császár hagyta meg, hogy mit kell tennem, feltétlenül engedelmeskednem kell, nehogy engedetlenségemmel súlyos büntetést vonjak fejemre.” A zsidók erre így feleltek: „Petronius, ha elhatározott szándékod, hogy a császár egyetlen parancsát sem szeged meg, akkor éppen így mi sem cselekedhetünk törvényünk parancsa ellen, amelyet Isten jóságában bizakodva, őseink állhatatosságának szellemében mindeddig hűségesen megtartottunk. Nem cselekedhetünk oly gyalázatosságot, hogy megszegjük a parancsokat, pusztán halálfélelemből, mert Isten éppen a parancsok megtartásától tette függővé boldogulásunkat. Tehát inkább örömmel elviselünk minden szenvedést, csak ős törvényünket ne sértse meg senki sem. Rendületlenül hisszük, hogy ha szembeszállunk minden veszedelemmel, Isten velünk lesz, mert az ő tiszteletéért vállaljuk a szörnyű megpróbáltatásokat és a vakszerencse minden kockázatát. Ha meg engedelmeskednénk neked, törvényszegésünkkel a legnagyobb gyalázatot vonnánk magunkra és egyúttal fejünkre idéznénk Isten teljes haragját, pedig ő minden bizonnyal a te meggyőződésed szerint is hatalmasabb, mint Gaius.”

Mivel Petronius ezekből a szavakból megismerte állhatatosságukat és látta, hogy Gaius szobrát csak rettenetes vérontás árán állíthatná fel, főembereivel és szolgálival Tiberiasba ment, hogy ott is megvizsgálja a zsidók helyzetét. A zsidók azonban, akik jól tudták, hogy a rómaiak ellen nagyon veszedelmes volna hadakozniok, de még nagyobb veszedelemnek tartották a törvény megszegését, megint tízezzel tódultak Petroniushoz a Tiberiasba vezető úton, és könyörögve kérték: ne kényszerítse őket erre a megaláztatásra és ne szennyezze be városukat a szobor felállításával. „Hát csakugyan háborúskodni akartok a császárral – kérdezte Petronius –, és nem gondoltok az ő hatalmas hadseregére és a magatok gyöngeségére?” Erre ők így válaszoltak: „Egyáltalán nem akarunk háborúskodni, de inkább meghalunk, mintsem hogy megszegjük törvényeinket.” Ezzel földre vetették magukat, lemeztelenítették nyakukat és kijelentették, hogy akár ebben a pillanatban hajlandók a halálbüntetést elszenvedni. Ugyanezt tették negyven álló napig, és még a földet sem művelték meg, ámbár éppen vetés ideje volt; rendíthetetlenül kitartottak elhatározásuk mellett, hogy inkább meghalnak, mintsem hogy látniok kelljen a szobor felállítását.

Ebben a helyzetben Aristobulos, Agrippa király testvére, az idősebb Helkiás és ennek a nemzetségnek többi előkelőségei, a zsidók főembereivel együtt elmentek Petroniushoz és könyörögtek, hogy ne kergesse kétségbeesésbe a népet, hiszen látja elszántságukat, hanem írjon a császárnak, mily elkeseredetten ellenzik a zsidók a szobor felállítását, mennyire elhanyagolják a föld megművelését, és inkább védekezésre készülnek, mert ámbár nem akarnak háborúskodni, hiszen ehhez nincs is elegendő erejük, de szívesebben meghalnak, mintsem hogy túrják törvényeik megszegését; továbbá, ha nem művelik meg a földet, annak rablóvilág lesz a következménye, mert különben a tizedeket nem tudják megfizetni. Akkor talán Gaius is megenyhül, nem ragaszkodik véres tervéhez és talán csak nem irtja ki a népet. De ha a császár kitart elhatározása mellett, hogy haddal támad az országra, akkor Petroniusnak még mindig van ideje végrehajtani a parancsot. így próbálta Aristobulos kísérőivel együtt meggyőzni Petroniust. Mivel Aristobulos kísérői az ügy fontossága miatt minden elképzelhető módon ostromolták, Petronius látta a zsidók elszántságát, és sehogy sem tudta rászánni magát, hogy ennyi

ezer embert feláldozzon Gaius örültségének és a maga életét is megkeserítse azzal, hogy lábbal tiporja az Istennek járó tiszteletet, jobbnak látta levelet írni Gaiusnak, ámbar bizonyosra vette, hogy ez, parancsának késedelmes végrehajtása miatt szörnyen megharagszik rá; de abban még reménykedett, hogy esetleg elhatározásának megmásítására bírja. Ha azonban a császár – így töprenkedett magában – megmarad esztelen elhatározása mellett, ő maga még mindig rászánhatja magát a zsidók elleni háborúra, s ha a császár haragja mégis ellene fordul, ő maga inkább a haláltól sem retten vissza, annyira tiszteli ennek a rengeteg embernek jámborságát. Elhatározta tehát, hogy támogatja a zsidók kérését.

Összehívta a zsidókat Tiberiasba, akik ott tízezerszámra jelentek meg, felállt közöttük és kijelentette: nem az ő elhatározása, hanem a császáré, hogy haladéktalanul járjon el mindazok ellen, akik parancsainak ellene szegülnek. Mivel pedig ő a császár kegyelméből érte el ezt a magas méltóságát, úgy illik, hogy semmiben se ellenkezzék vele. „Mindazonáltal – így folytatta – méltatlanságnak tartanám, ha nem áldoznám föl életemet és méltóságomat is azért, hogy megmentsétek benneteket, mivel ily rengetegen vagytok és mivel ekkora buzgalommal szálltok síkra tiszteletre méltó törvényetek mellett, amelyet mindenáron érvényesíteni akartok, mert atyáitoktól örököltétek. Az én felfogásom az, hogy vétek a mindenható Isten ellen a templomot az uralkodók önkényeskedése miatt megszenteltetni. Tehát értesíteni fogom Gaiust a ti állásfoglalástokról, és amennyiben módomban van, támogatni fogom ügyeteket, annak bizonyosságául, hogy méltányolom magatartástokat, mely becsületekbe válik. Isten, akinek hatalma fölötté áll minden emberi bölcsességnek és erőnek, segítsen benneteket törvényetek hűségese megtartásában, és óvja meg a császárt attól, hogy embertelen eljárása miatt eljuttassa az őt megillető tiszteletet. Ha pedig Gaius felháborodásában rajtam töltené ki haragját, inkább vállalok minden veszélyt és minden testi és lelki szenvedést, minden sorsot, mintsem hogy lássam, amint ily rengetegen elpusztultok, éppen dicséretre méltó jámborságtokért. Most mindenki térjen vissza foglalkozásához és művelje meg a földet; én magam pedig jelentést küldök Rómába, és igyekszem mindent megtenni a ti érdeketekben, akár a magam felszólalásával, akár pedig barátaim közvetítésével.”

Beszéde után elbocsátotta a zsidók gyülekezetét, és megkérte a főembereket: hívják föl a népet a föld megművelésére és biztassák azzal, hogy minden jóra fordul. Miután Petronius így felbátorította a tömeget, Isten megmutatta neki jelenlétét és segítőkészségét. Tudniillik alighogy befejezte a zsidókhoz intézett beszédét, Isten meglepetésszerűen heves záport küldött a földre, ámbar az ég reggel óta derűs volt és az esőnek semmi jele nem mutatkozott az égboltozaton. A zsidók annál inkább elámultak, mert egész évben nagy volt a szárazság, úgy, hogy már akkor sem reménykedtek esőben, ha beborult. Miután tehát meglepetésszerűen lezúdult a bőséges zápor, a zsidók reménykedni kezdtek, hogy Petronius nemhiába jár közben érdekükben. Maga Petronius is igen meglepődött, mikor látta, hogy Isten pártfogásába vette a zsidókat, és oly nyilvánvalóan megmutatta jelenlétét, hogy arról mindenkinek meg kellett győződnie, még ha nem is akarta. Ezt is megírta egyebek közt Gaiusnak, s felterjesztését általában úgy fogalmazta meg, hogy egész tartalma szerint alkalmas volt a császár elhatározásának megmásítására, nehogy ily rengeteg embert a kétségbeesésbe hajtson. Ezenfelül azt is előadta Gaiusnak, hogy a zsidók csak az erőszaknak engednének, s ha ő most lemészároltatja őket, elveszíti azokat a bevételeket, amelyek tőlük jártak, s ezenfelül örök időkre gyalázatos és átkozott lesz az emléke a zsidók körében. Végül ecsetelte előtte Isten hatalmát, aki oltalmába vette a zsidókat, s hozzátette, hogy ez éppen most egész nagyságában meg is mutatkozott. Ez volt Petronius jelentésében.

Agrippa király még mindig Rómában volt és egyre jobban kegyeibe férközött Gaiusnak. Egyszer meghívta a császárt lakomára és pompás ételeket tálaltatott és pazar gyönyörűségeket halmozott össze azzal a szándékkal, hogy mindenkit felülmúljon s valóban senki, még maga Gaius sem képzelhette, hogy ebben felülmúlhatja, vagy akár csak hasonlóval viszonyozhatja. Gaiust bámulatba ejtette Agrippa vendégszeretete és bőkezősége, hiszen a császár kedvéért olyan költségekbe verte magát, amelyek jóval túlhaladták anyagi erejét; mivel pedig nem akart elmaradni Agrippa mögött bőkezűségben és figyelmességben, mikor már mindnyájan jókedvre derültek a bortól s Agrippa éppen itallal kínálta, állítólag így szólt hozzá: „Agrippa, engem már régen lekötöztetett irántam tanúsított hódolatod és az a hajlandóság, amellyel hozzám ragaszkodói mindazon veszedelmek után, amikbe Tiberius sodort. Mivel most sem mulasztottál el semmit, hogy erődön felül is szórakoztassál engem, én sem akarok szégyenszemre elmaradni mögötted figyelmességben, tehát mindent pótolni akarok, amit korábban elmulasztottam, mert eddig bizony nagyon kevés ajándékot adtam neked. Annál inkább meg akarok adni most mindent, teljes hajlandósággal és hatalmammal, hogy betetőzzem szerencsédet.” Ezt Gaius abban a reményben mondta, hogy Agrippa hatalmas területeket vagy pedig több város jövedelmeit fogja kérni magának; s ámbár Agrippa már régen tudta, hogy mit kívánjon, egyelőre még nem mondta ki, hanem rögtön azt felelte Gaiusnak, hogy régebben sem azért csatlakozott hozzá Tiberius akarata ellenére, hogy ezzel előnyöket szerezzen, és most sem hitvány kapzsiság vezérli. Azok a páratlan jótétemények, amelyekben Gaius már régóta részesítette s amelyek minden reményét felülmúlták, aránytalanul nagyobbak, mintamennyit tettei alapján ő megérdemel, ámbár a császár bizonyára ennél nagyobbakat is tudna adományozni. A császárt ez a szerénység még nagyobb bámulatba ejtette, és csak annál jobban unszolta Agrippát: mondja meg, milyen ajándékot kíván. Akkor ez így felelt: „Uram, ha a te nagyságodban még valami ajándékra méltónak tartasz engem, semmi olyant nem akarok kérni tőled, amivel vagyonomat gyarapíthatnám, hiszen máris sokkal többet köszönhetek bőkezűségednek, mint mások. Inkább mást szeretnék kérni tőled, mert ez megszerezne neked a jámborság dicsőségét, elnyernéd vele Isten oltalmát és segítségét, nekem pedig mindazok között, akik majd hallanak erről, dicső hírnevem támadna, hogy minden kívánságomat teljesíted. Kérlek tehát, mondj le arról, amivel megbízta Petroniust, és ne állítsd fel szobrodat a zsidók templomában.”

Ez bizony vakmerő kérés volt; mert minden olyan kérés, amely a császárnak nem volt ínyére, a kérvényező biztos halálát jelentette. Mivel azonban az ügy nagyon fontos volt, Agrippa vállalta a kockázatot. Gaiust lekötöztette Agrippa fényes vendéglátása, tehát restellte volna ennyi tanú előtt elutasítani kérését, holott ő maga unszolta rá, mert ez olyan volna, mintha a következő pillanatban sajnálná, hogy megtette ígéretét. Egyúttal azonban csodálta Agrippa nemes-lelkűségét, hiszen ahelyett, hogy trónjára, vagy dúsabb jövedelmekre, vagy hatalmának gyarapítására gondolt volna, inkább a közjóval, a törvények védelmével és Isten tiszteletével törődött. Tehát megígérte, hogy teljesíti kérését, és levelet írt Petroniusnak: megdicsérte, hogy a hadsereget megszervezte és hogy kérdést intézett hozzá, milyen eljárást kövessen a zsidókkal szemben. „Ha már felállítottad a szobrot, maradjon ott – folytatta –, ha azonban még nem állítottad fel, ne is foglalkozzál vele többet, hanem oszlasd fel a hadsereget és fogj hozzá egyéb megbízatásaim teljesítéséhez. Tudniillik elhatároztam, hogy lemondok a szobor felállításáról, és pedig Agrippa kedvéért, akit sokkal jobban becsülök, hogysem kívánságának teljesítését megtagadhatnám.” Gaius ezt írta Petroniusnak, de még ekkor nem kapta meg felterjesztését, amelyben jelentette, hogy a zsidók a szobor miatt fellázadtak és nyilván hajlandók harcba szállni a rómaiakkal. Mikor azután ezt a levelet

megkapta, éktelen haragra lobbant, mintha csak a zsidók próbára akarták volna tenni hatalmát, hiszen olyan ember volt, hogy semmi gonoszságtól sem riadt vissza; nem volt érzéke a tisztesség iránt, bárki ellen alaptalanul fel tudott háborodni, és az volt a legnagyobb öröme, ha hirtelen haragját kielégíthette. Tehát még egy levelet írt Petroniusnak: „Mivel többre becsületed azokat az ajándékokat, amelyeket a zsidóktól kaptál, mint az én parancsaimat, és merészeltél a zsidók kedvéért parancsaim ellen cselekedni, mondj ítéletet magad fölött és magad dönts el, mi történjék veled, hogy haragom lecsillapuljon. Mert azt akarom, hogy például szolgálj, hogy korunk és az utókor egyaránt óvakodjék a császár parancsai ellen cselekedni.”

Ezt a levelet írta Gaius Petroniusnak, de mire Petronius megkapta, a császár már nem élt, mert a küldönc tengeri útja úgy elhúzódott, hogy előbb jutott kezébe az a levél, amelyben Gaius halálát jelentették neki. Isten nyilván számon tartotta, mily nagy veszedelemnek tette ki magát Petronius a zsidók kedvéért és az ő tiszteletéért, és ezért kioltotta Gaius életét, akire különben is haragudott, mert isteni tiszteletet követelt magának. Petroniusszal együtt nemcsak Róma örült ennek, hanem az egész római birodalom is, különösen pedig azok a kiváló szenátorok, akik legjobban megéreztek Gaius eszeveszett dühöngését. Nem sokkal azután, hogy megírta a levelet, amelyben Petroniust halállal fenyegette meg, meghalt. Halálának körülményeit és az ellene szőtt összeesküvés történetét következő könyvemben mondom el. Tehát Petronius korábban kapta meg azt a levelet, amely Gaius halálát jelentette neki, mint a másikat, amelyben parancsot kapott az öngyilkosságra. Öröme Gaius halálán mindenesetre éppen olyan nagy volt, mint bámulata az isteni gondviselés iránt, amely ilyen gyorsan megjutalmazta és kimentette a halálos veszedelemből azért, mert tiszteletet tanúsított a templom iránt és megmentette a zsidókat a pusztulástól. Petronius így menekült meg a halálos fenyegetéstől, előre nem látható gyorsasággal.

A BABYLONI ZSIDÓK SORSA

XVIII, 9. A Mezopotámiában és különösen Babylon a környékén lakó zsidókat súlyos szerencsétlenség érte, amely minden eddiginél kegyetlenebb volt: olyan vérfürdőt rendeztek köztük, amilyenre a történelemben még nem volt példa. Hogy ezt az eseményt pontosan leírhasam, mindenekelőtt az okait kell elmondanom. Babyloniában van egy Neerda nevű város, amely nagyon népes és egyéb előnyei közt igen nagy és termékeny határa van; ezenfelül bevehetetlen, mert nagyon meg van erősítve falakkal és teljesen körülfogja az Eufrát. Ugyancsak körülfogja ez a folyó Nisibis városát is, amely ezen a vidéken van. A zsidók, akik bizakodtak ennek a két városnak erősségében, itt őrizték a templomi adójövedelmet, mert minden zsidónak egy kettős drachmát kellett áldoznia a törvény értelmében Istennek, továbbá a többi adományokat és ezt a két várost valósággal kincstárjuknak tekintették. Bizonyos időközökben azután innen Jeruzsálembé vitték a pénzt, s mindig több tízezer ember fedezetével, mivel félték a parthusok rablóportyázásaitól, akiknek Babylon adót fizetett. Neerda városából származott két testvér, Asinaios és Anilaios, akiket atyjuk halála után anyjuk a szövőmesterségre fogott, mert ennek az országnak a lakosai ezt méltó foglalkozásnak tekintették; ott még férfiak is foglalkoztak gyapjúfonással. Egy ízben az a mester, akinél a mesterséget tanulták, megfeddette őket, mert későn jöttek munkába, és a büntetésük verés volt. Nagy szégyennek érezték ezt a büntetést, tehát otthon mindenféle fegyvert összeszedtek, s kimentek arra a helyre, ahol a folyam kétfelé ágazik s ahol dús legelők voltak, valamint rengeteg gyümölcs, amit télre el lehetett raktározni. Nemsokára más fiatal emberek is csatlakoztak hozzájuk, akiknek ugyancsak nem volt semmijük. Ezeket fölfegyverezték, azután vezéreiké tették magukat, és büntetlenül mindenféle gazságra oktatták őket. És

mivel az a hely, ahol tartózkodtak, megközelíthetetlen volt, várat építettek maguknak, néhány emberüket elküldték a pásztorokhoz, hogy azok a barmok után tizedet fizessenek, úgy, hogy ebből megélhettek; egyúttal azonban azt is értésükre adták, hogy ha engedelmeskednek nekik, barátaik lesznek, és megvédik őket ellenségeiktől, máskülönben azonban lemészárolják csordájukat. Mivel a pásztorok nem tehettek egyebet, engedelmeskedtek, és annyi birkát adtak ki nekik, amennyit követeltek tőlük. Így azután hatalmuk egyre növekedett, s végül kényük-kedvük szerint garázdálkodtak, s ezért mindenki, akivel dolguk akadt, meghunyászkodott előttük; aki pedig szembeszegült, abban félelmet és rémületet keltettek, úgy, hogy hírük a parthusok királyához is eljutott. Midőn a babyloni satrapa értesült üzelveikről, csírájában akarta elfolytam garázdálkodásaikat, mielőtt a baj még tovább terjed. Tehát a parthusokból és babyloniakból olyan nagy hadsereget toborzott, amekkorát csak lehetett, és megindult ellenük, hogy mielőtt még hírért veszik a készülődésnek, és felkészülnének a harcra, rajtuk üthessen. Egy mocsár szélén felállította csapatait és egyelőre semmihez sem fogott; de másnap, mivel éppen Sabbat volt, amikor a zsidók minden munkától tartózkodnak, lassan előrenyomult, hogy váratlanul rajtuk üssön, mert úgy gondolkodott, hogy az ellenség éppen azért most bocsátkozik harcba, hanem kardcsapás nélkül megadja magát. Asinaios, aki éppen együtt ült cimboráival és fegyvereit lerakta maga mellé, egyszerre csak megszólalt: „Emberek, nyerítést hallok, de ezek nem legelésző lovak, így csak a csatalovak nyerítenek, amelyek lovasokat hordoznak. Sőt, tisztán hallom a szerszám csörgését is, úgy, hogy attól tartok, az ellenség körülvelt bennünket és mindjárt megtámad. Szaladjon el hát valamelyiktek, kémlelje ki a dolgot és hozzon biztos hírt. Nagyon örülnék, ha csalódtam volna.” Néhány embere azonnal elszaladt kémsejre és hamarosan ezzel a jelentéssel jöttek vissza: „Nem csalódtál gyanításodban ellenségeink szándékát illetőleg; úgy látszik, nem hajlandók tovább túrni zaklatásainkat. Csellel körülvettek bennünket, s most azután ez az óriási lovascsapat, amely reánk tör, lemészárol bennünket, mint a barmokat, s még csak nem is állhatunk ellen, mert törvényünk parancsa szerint ezen a napon kötelesek vagyunk tétlenül vesztegelni.” Csakhogy Asinaios nem volt egy véleményen a kémekkel, hanem sokkal tanácsosabbnak tartotta, ha ebben a veszedelmes helyzetben bátran megszegik a törvényt, vitézül védekeznek, s ha kell, inkább vállalják a halált, mintsem megszerezzék az ellenségnek azt az örömet, hogy ellenállás nélkül lemészárolja őket. Erre fölkapta fegyvereit, cimboráit is ugyanilyen bátorságra lelkesítette, s még odakiáltott nekik, hogy bátran harcoljanak. Mikor a harc kitört, sok ellenségüket levágták, mert ezek oly gondtalanul vonultak föl, mintha máris kezükben volna a győzelem; a többit megszalasztották.

Mikor a parthus király értesült erről a harcról, megbámulta a két testvér bátorságát, és szerette volna látni őket és beszélni velük. Tehát a leghívebb testvérét elküldte hozzájuk, ezzel az üzenettel: „Artabanos király, ámbár megsértettétek őt azzal, hogy betolakodtatok országába, mégis szívesen elfelejti haragját vitézségtek kedvéért, s azért küldött engem, hogy kézfogással biztosítsalak benneteket arról, hogy akadálytalanul hozzá utazhattok. Tudniillik arra kér, hogy jöjjetek hozzá, mert szövetséget akar kötni veletek, s ne féljetek semmiféle cseltől vagy csalástól. Dús ajándékokat is ígér nektek és olyan megtiszteltetést, amely az ő hatalma révén még hatalmasabbakká tesz benneteket.” Asinaios azonban nem akart maga útnak indulni, hanem testvérét, Anilaiost küldte, olyan ajándékokkal, amilyenek teltek tőle. Anilaios tehát elment és azonnal be is bocsátották a királyhoz. Mikor Artabanos látta, hogy Anilaios egyedül jött, megkérdezte, miért nem jött vele Asinaios is. Az azt felelte, hogy testvére félelmében ott maradt a mocsarak között. Erre a király hazája isteneire megesküdött, hogy azoknak, akik

rábízzák magukat, semmi rosszat sem tesz, utána pedig kezet adott Anilaiosnak, ami az azon a vidéken élő barbárok szemében leghatásosabban megpecsételi a szerződéseket. Ha ott kezet «adnak valamire, akkor senki nem követne el csalást, és aki esetleg sanda gyanút táplál szívében, ha ezt a biztosítékot megkapta, nem félti többé az életét. Artabanos tehát a kézfogás után elbocsátotta Anilaiost, hogy vegye rá testvérét, hogy vele együtt jöjjön a királyhoz. A király titokban azzal a szándékkal tette ezt, hogy a zsidó testvérpár bátorságával kissé megfélemezze satrapáit, nehogy ezek megszegjék hűségüket, hiszen már-már azon a ponton voltak, hogy elpártolnak tőle. Tudniillik gondoskodott róla, hogy ha háborúba keverednék a lázadókkal, Asinaios és a babyloniak annál jobban megerősítik hadseregüket, és a lázadás hírének hallatára rögtön háborúba indulnak, vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább széltében-hosszában elpusztítják a szomszéd országot. A király tehát ezzel a szándékkal bocsátotta el Anilaiost. Ennek csakugyan sikerült rávennie testvérét az utazásra, úgy, hogy elmondta neki a király jóindulatát, szívességét, valamint kézfogással megerősített esküjét. így azután most kettesben indultak el a parthusokhoz. Megérkezésük után Artabanos igen barátságosan fogadta őket, és nem győzte csodálni Asinaios, aki oly hősi tetteket hajtott végre, mert kis termetű és jelentéktelen embernek látszott, úgy, hogy ha első tekintetre ítélte róla az ember, akkor semmibe vette volna. Ezért a király azt mondta barátainak, hogy Asinaios szelleme jóval felőlmúlja testét. Lakoma közben megmutatta őt Abdagasesnek, testőrsége parancsnokának; elmondta, mily nagy hős és mily rettenthetetlenül harcol a csatában. De mikor Abdagases engedélyt kért tőle, hogy megölhesse s így bosszút állhasson a parthusok birodalma ellen elkövetett számtalan gaszágáért, a király így felelt: „Nem tehetek ilyesmit azzal az emberrel, aki rám bízta magát, annál kevésbé, mert kezemet adtam neki és hűséget esküdtem. Ha férfi és hős akarsz maradni, ne ösztökélj engem esküszegésre, hogy bosszút álljak azokért a gaszettekért, amelyeket a parthus birodalom tőle elszenvedett. De mikor hazamegy, megtámadhatod és kipróbálhatod rajta az erődöt, csak én ne tudjak semmit a merényletről.” Másnap reggel magához hívatta Asinaios: „Itt az ideje, ifjú, hogy hazatérj. Már csak azért is, nehogy alkalmat adj néhány udvarombeli főembernek, hogy akaratom ellenére megöljenek. Tehát rád bízom a babyloni országot, hogy megvédelmezd a rablók ellen, és méltányosnak tartom, hogy hű barátom maradj, mert én megtartottam a neked adott szavamat, mégpedig olyan körülmények között, hogy nem is csekélyeségről volt szó, hanem az életről és biztonságról.” Ezek után megajándékozta Asinaios és haladéktalanul útjára bocsátotta. Mihelyt Asinaios hazaérkezett, új erődöket építtetett, a régieket is újra megerősíttette, s hamarosan olyan hatalomra tett szert, amilyent előtte senki sem ért el, aki alacsony sorból küzdötte fel magát. A parthus vezérek is tisztelték és becsülték, akiket a szomszédos tartományokba kiküldtek; mert az a kitüntetés, amelyben a babyloniak részesítették, most már jelentéktelennek látszott és semmiképpen sem volt méltó érdemeihez, így hát hamarosan minden hatalmat kezébe kaparintott, hiszen Mezopotámiában mindenki az ő akaratához és parancsához alkalmazkodott, és szerencséje tizenöt éven át egyre jobban gyarapodott.

Midőn a testvérek hatalmuk csúcspontjára értek, a végzet lesújtott rájuk, mégpedig a következő okból. Egyre jobban letértek az erény útjáról, pedig csak ezen a réven szereztek meg óriási hatalmukat; bűnös életre adták fejüket, semmibe vették atyáik törvényeit s tivornyázásokba és kéjelgésekbe sülyedtek. Végzetük beteljesedett, mikor egy parthus főúr, akit a tartomány satrapájának neveztek ki, magával vitte feleségét is, aki egyéb kiváló tulajdonságain kívül csodálatosan szép külsejű asszony volt. Hallott-e valamit Anilaios, Asinaios testvére, az asszony szépségéről, vagy pedig maga is látta-e: elég az hozzá, hogy egyszerre öntötte el a szerelem és az elkeseredés, egyrészt mert

semmi reménye sem lehetett, hogy az asszony az övé lesz, legfeljebb ha erőszakkal magáévá teszi, másrészt azonban azért, mert gerjedelmét sehogy sem tudta elnyomni. A testvérek tehát az asszony férjét ellenségüknek nyilvánították, és alighogy elesett a csatában, az asszony foglyul esett és máris feleségül ment a szerelmes férfihoz. Azonban az asszony, mikor beköltözött a testvérek házába, súlyos szerencsétlenséget hozott Anilaiosra és Asinaiosra. Tudniillik, mikor férje halála után fogságba esett, elrejtette azokat az istenszobrokat, amelyeket férjével együtt tisztelt és amelyeket országának szokása szerint mindenhol magával vitt. Ott ugyanis általános szokás, hogy istenszobrokat tartsanak a házban és ezeket útjaikra is magukkal viszik. Az asszony eleinte csak titokban tisztelte a szobrokat, de mikor Anilaios felesége lett, isteneit régi szokása szerint tisztelte, éppen olyan szertartásokkal, amilyenekhez már első férjének életében hozzászokott. A két testvér cimborái, akik nagy befolyással voltak rájuk, Anilaiost szelíd szemrehányásokkal illették azért, hogy ilyen súlyosan vétkezik a héberek törvényei és szokásai ellen azzal, hogy idegen asszonyt vett feleségül, aki mellőzi a megszabott áldozatokat és az egyéb istentiszteleti cselekményeket. Vigyázzon tehát, nehogy a testi gyönyörúségek kedvéért elveszítse hatalmát, ha már Isten kegyelméből ez mostanra oly nagyra növekedett. De efféle beszédekkel semmit sem értek, sőt, Anilaios meg is ölte egyik legkiválóbb társát, aki túlságosan őszintén beszélt. Ez annyira ragaszkodott a törvényhez, hogy halálos ágyán könyörgött Istenhez: bosszulja meg halálát Asinaioson és Anilaioson, cimborái pedig ugyanígy pusztuljanak el ellenségeik kezétől, mert nem siettek segítségére, mikor a törvény védelmében vállalta a kockázatot. Emiatt mindenki igen elkedvetlenedett, azonban egyelőre nyugodtan maradtak, mert jól tudták, hogy mostani kiváló helyzetüket csakis a két testvér bátorságának köszönhetik. Mikor azonban hallottak a parthus bálványok tiszteletéről, úgy érezték, hogy nem tűrhetik tovább Anilaios törvénysértését, hanem tömegesen Asinaioshoz tódultak, és azt kiabálták, hogy ha már régebben nem lépett közbe, akkor legalább most igyekezzék jóvátenni a történeteket, mielőtt e gyalázatosság büntetéséül ő maga is el nem pusztul a többiekkel együtt. Azután felpanaszolták, hogy idegen asszonnyal kötött házasságot, akitől idegenek az ő erkölcsök és ősi törvényeik, továbbá felpanaszolták a bálványimádást, ami az asszonyt arra készteti, hogy megvesse azt az Istent, akit ők imádnak. Asinaios ugyan nagyon jól tudta, hogy testvérének az eljárása máris nagy bajt okozott s még nagyobbakat fog okozni, de mivel vér szerinti rokona volt, egy szót sem szólt, hanem megbocsátott neki, azon a címen, hogy rettenetes szenvedély nyugtázza le. Mivel azonban a tömeg minden áldott nap hozzátódult és a kiáltás egyre hangosabb lett, végre is szemrehányásokat tett testvérének, elkeseredetten kifogásolta a történeteket s követelte, hogy hagyja abba ezt az életmódot és küldje haza az asszonyt. De figyelmeztetése eredménytelen maradt. Mikor az asszony észrevette, hogy a tömeg miatta lázong és attól kellett tartania, hogy Anilaios iránta érzett szerelme miatt nagy veszedelemben forog, Asinaios eledelébe mérget kevert és így eltette láb alól. Nem kellett attól tartania, hogy gonosz tettéért bűnhődnie kell, hiszen úgyis férje lett volna a bírója, aki halálosan szerelmes volt bele.

Anilaios, aki most egymaga maradt a vezér, nemsokára hadat indított Mithridates parthus főúr birtokai ellen; ennek Artabonos király leánya volt a felesége. Birtokait feldúlták s rengeteg pénzt, rabszolgát, barmot zsákmányoltak és minden egyebet, ami tulajdonosának az életét kellemessé tehetné. Mithridates éppen a környéken tartózkodott, s mikor hírért vette, hogy feldúlták birtokait, nagy haragra gerjedt, hogy Anilaios, akit soha életében nem bántott, ellenségeskedésekbe kezdett. Tehát az elképzelhető legerősebb lovascsapatot állította össze, mégpedig csupa életerős ifjúból, és ezzel megindult Anilaios ellen, hogy leverje. Mikor egyik falujába érkezett, egyelőre

megpihent és csak másnap akart csatára állni, amikor Sabbat volt, mert a zsidóknak kötelességük volt ezt a napot megünnepelni. Anilaiost értesítette erről egy szír, aki a másik faluban lakott és mindenről tájékoztatta őt, és megjelölte azt a helyet is, ahol Mithrida-tes majd étkezni fog. Tehát korán adatott vacsorát katonáinak, és éjjel fölkerelkedett, hogy rajtaüssön a parthuso-kon, akik az egészből nem sejtettek semmit. A negyedik éjjeli őr váltás idején¹³⁶ támadt rájuk, egyik részüket álmában koncolta fel, a többit pedig megszalasztotta. Mithri-datest élve fogta el, magával hurcolta és meztelenül számárra ültette, ami a parthusoknál a legnagyobb gyalázat, így jutottak vele egy erdőbe, ahol Anilaiost kérve kérték főemberei: ölesse meg Mithridatest; Anilaios azonban ellenkezett, és megmagyarázta nekik, hogy semmiképpen sem válnék előnyükre, ha Mithridatest megölnék, mert a parthusoknál nagy tekintély s ezenfelül rokona is a királynak. Ami eddig történt, az még csak elviselhető, és ámbár Mithridatest nagyon megszégyenítették, mégsem fogja elfelejteni, hogy megkegyelmeztek az életének és hálás lesz azok iránt, akik ily jóságosan bántak vele. Ha azonban megölnék, a király bizonyára nem nyugodnék addig, míg a babyloni zsidók között nem rendezne rettenetes vérfürdőt. Márpedig ezeket meg kell kímélni, egyrészt, mert rokonaik, másrészt, mert ha rászorulnának, nem volna védelmezőjük, hiszen fiatalságukat besorozták a hadseregbe. Miután ezt a jól megfontolt beszédet intézte az egybegyűltekhez, Ani-laiosnak sikerült rávennie őket, hogy Mithridatest szabadon engedjék. Mikor ez hazaért, felesége szidalmakkal fogadta és megkérdezte, vajon szótlanul tűri-e azt a meggyaláztatást, amelyben része volt, és megelégszik-e azzal, hogy a zsidók keze közül megmentette a puszta életét: „Most vagy azonnal ellenük fordulsz és helyreállítod dicsőséged, vagy pedig esküszöm az ország isteneire, hogy felbontom házasságunkat.” Mithridates már torkig volt a mindennapos szemrehányásokkal, másrészt pedig attól tartott, hogy büszke jellemű felesége csakugyan elválik tőle, tehát kénytelen volt, akarata ellenére is, annyi katonát toborozni, amennyit csak tudott. Ezekkel azután kivonult az ellenség ellen, elszántan, hogy inkább elesik, mintsem hogy parthus létére a zsidók elleni harcban alulmaradjon.

Mikor azonban Anilaios értesült, hogy Mithridates nagy haddal készül ellene, becstelenségnek tartotta volna megbújni a mocsarak közt, tehát elhatározta, hogy szembeszáll az ellenséggel. S mivel régi szerencséje alapján is bizakodott benne, hogy mint azelőtt, most is elbánik az ellenséggel, harcosai pedig éppoly bátrak lesznek, mint rendszeren, megindult seregével. A saját seregén kívül még sok más csapat csatlakozott hozzá; ezeket mind a zsákmány reménye csábította, és már puszta megjelenésükkel is rettegést keltettek az ellenségben. Miután tehát a pusztaságon át, éppen a déli órákban, kilencven stadionnyi utat megtettek, roppant szomjúság kezdte gyötörni a katonákat, és akkor bukkant fel Mithridates, roppant lendülettel megrohanta őket, s mivel a hőségtől és szomjúságtól alig bírták tartani fegyvereiket, Anilaiost és teljesen kimerült hadseregét szégyenletes módon megszalasztották, rettenetesen megtizedelték és ekkor több tízezer ember elpusztult. Zűrzavaros rendtelenségben egy erdőbe vonult vissza Anilaios és kísérete, Mithridates pedig örömeiben hangosan ujjongott a kivívott győzelmen. Azonban Anilaios körül hamarosan megint összegyülekezett egy sereg züllött ember, s ezek nem sokat törődtek a jövővel, ha pillanatnyilag nem kellett nélkülözniük. Ezekkel pótolták az elesettek helyét, csak hogy a jövevényeket össze sem lehetett hasonlítani amazokkal: ezek durva és gyakorlatlan emberek voltak. Anilaios mégis rablóportyázásra vezette őket babyloni falvakba, s ezek irtózatosan dúltak, pusztítottak. Ennél fogva a babyloniak, valamint a mozgósított csapatok Neerdába hírnököt küldtek az ott lakó zsidókhoz, és követelték Anilaios kiszolgáltatását. A felszólításnak nem tettek eleget, mert a zsidók akkor sem szolgáltathatták volna ki őt, ha akarták volna. Erre békeajánlatot tettek nekik,

s mivel nekik is ez volt a kívánságuk, a babyloniakkal néhány férfit küldtek ki maguk közül, hogy a békéről tárgyaljanak Anilaiossal. Csakhogy a babyloniak mindent kikémleltek, és jól megjegyezték, milyen az a hely, ahol Anilaios táborozik; azután éjszaka megtámadták őt és embereit, mikor éppen részegen aludtak, és mivel védekezni sem tudtak, egy szálíg leöldösték az ellenséget, akihez csak hozzáfértek, köztük magát Anilaiost is.¹³⁷

Ezzel a babyloniak megszabadultak rettegésüktől, már nem kellett tartaniok Anilaiostól, az egyetlen embertől, aki eddig féken tartotta a zsidók iránt érzett gyűlöletüket. Ugyanis szakadatlanul viszálykodtak a zsidókkal, éppen a valláskülönbség miatt, és mindegyik fél úgy igyekezett bosszantani a másikat, ahogy tudta. Most azonban, hogy Anilaios és társai elestek, a babyloniak megtámadták a zsidókat. Ezek az ellenség könyörtelensége miatt sokat szenvedtek, s mivel nem tudtak nyílt harcban ellenállni, de együtt élni sem mertek velük tovább, javarészt kivándoroltak Seleukiába, annak az országnak leghíresebb városába; ebben a városban, amelyet Seleukos Nikator alapított, sok makedón, de még több görög és igen sok szír lakott. Itt befogadták őket, és öt esztendeig békén éldegéltek ebben a városban. A hatodik évben a Babylonban maradt zsidók között járvány tört ki, és emiatt megint sokan kivándoroltak közülük Seleukiába. De itt hamarosan még nagyobb szerencsétlenség sújtotta őket, mégpedig a következő okból:

Seleukiában ugyancsak állandó volt a viszálykodás és ellenségeskedés a görögök és szírek közt, de a görögök maradtak felül. De mikor most a zsidó jövevények is ott laktak közöttük, a szírek hatalma megerősödött, mert a zsidók hozzájuk húztak, és köztudomású róluk, hogy vitéz emberek s a háborúban mindig készséges segítőtársak. A görögök tehát kellemetlen helyzetbe kerültek, s mivel rájöttek, hogy csak úgy nyerhetik vissza hatalmukat, ha a zsidókat összeveszítik a szírekkel, egyesek közülük megkörnyékezték azokat a szíreket, akikkel régebben baráti viszonyban voltak és igyekeztek kibékülni velük. A szírek hajlandók voltak erre, s miután megegyeztek, mindkét fél főemberei megtárgyalták a békefeltételeket, mire gyorsan létrejött a teljes kibékülés. Most azután mindkét fél úgy gondolta, hogy legjobban akkor adhatja bizonyítékát barátságának, ha a zsidókon tölti ki gyűlöletét, tehát váratlanul megtámadták a zsidókat, és több mint ötvenezret felkoncoltak közülük; senkin sem könyörültek; csak azoknak sikerült elmenekülniök, akiken barátaik vagy szomszédaik megkönyörültek. A menekülők Ktesiphonba, a Seleukia közelében levő görög városba mentek, ahol a király minden évben a telet szokta tölteni, s ennél fogva ott készletek voltak felhalmozva. Azonban hiú remény volt, hogy itt biztonságban letelepedhetnek, tekintettel a királyra, mert Seleukia lakosai rá se hederítettek. Ezért az itteni zsidók valósággal rettegtek a babyloniaktól és Seleukia lakosaitól, s félelmüket csak fokozta, hogy az országban lakó szírek szövetkeztek az utóbbiakkal a zsidók elleni harcra. A zsidók java része tehát visszavonult Neerdába és Nisibisbe, mert ezek oly erős és védett városok voltak, hogy teljes biztonságot nyújtottak, és egyébként is ezekben csak harcosok laktak. Ez történt a Babyloniában lakó zsidókkal.

GAIUS ŐRÜLTSEGE ÉS MEGÖLÉSE

XIX, 1. Gaius nem csupán a Jeruzsálemben és környékén lakó zsidókkal kegyetlenkedett eszeveszett módon, hanem éppen így tombolt minden országban és a tengeren, az egész római birodalomban, amelyet kimondhatatlan szenvedéssel gyötört meg, amelyenről azelőtt még nem is hallottak. Különösen Róma volt a színhelye embertelen gaztetteinek, s nemhogy ezt a várost jobban megbecsülte volna, mint a többi, hanem éppen ennek polgárai ellen dühöngött különös kegyetlenséggel, főleg a

szenátorok ellen, közöttük is elsősorban azok ellen, akik a patríciusok közé tartoztak és híres ősökkel dicsekedhettek. Minden elképzelhető módon zaklatta az úgynevezett lovagokat is, akiket a városban tekintélyükért és gazdagságukért éppen úgy tiszteltek, mint a szenátust és a szenátorok is javarészt közülük kerültek ki. Mert a lovagokat mindenféle módon megszegényítette, megfosztotta őket rangjuktól, elvette életüket és vagyonukat, hiszen kivégzésüknek rendszerint csak az volt a célja, hogy elkobozhassa vagyonukat. Azután Gaius isteni tekintélyt tulajdonított magának, és olyan hódolatot követelt alattvalóitól, ami embert nem is illet meg. Különösen gyakran látogatott el Jupiter templomába, az úgynevezett Capitoliumra, amely minden templomnál híresebb, sőt annyira vetemedett, hogy Jupitert testvérének nevezte. Minden, amit cselekedett, rávallott az örültre; például elviselhetetlen volt neki a hajóút a campaniai Puteoliból az ugyancsak campaniai Misenum kikötőjébe, és mint a tenger ura úgy gondolta, hogy ennek a részéről is éppen olyan hódolat illeti meg, mint a föld részéről, tehát a két hegyfok között harminc stadionnyi hosszúságban áthidalta a tengert és aztán ezen a hídon átkocsikázott a tengerszoroson, és kijelentette, hogy az átkelésnek ez a módja méltó egy istenhez. Görögországban egyetlenegy templom sem volt, amelyet ki ne fosztott volna, és valahány művészi festmény vagy szobor, dombormű és fogadalmi ajándék volt ezekben, mind Rómába hurcoltatta, mert ami szép – mondta –, annak ott kell lennie abban a városban, amely a legszebb, ez pedig Róma. Ezekkel a rablott műtárgyakkal díszítette fel palotáját és kertjeit és. Itália-szerte a nyaralóit. Sőt később parancsot adott arra, hogy a görögöktől tisztelt olympiai Zeus szobrát, az athéni Pheidias művét, ugyancsak hozzák Rómába. Parancsát azonban nem tudták végrehajtani, mert az építészek kijelentették az átszállítással megbízott Memmius Regulusnak, hogy a szobor, ha kimozdítják helyéről, eltörik. Memmius tehát ezért, meg a hihetetlen csodajelek miatt is, amelyek eközben történtek, elállt a szobor elszállításától. Ezt megírta Gaiusnak, és bocsánatot kért, hogy nem tudta teljesíteni parancsát; még így is majdnem az életébe került ez a dolog, és csak úgy menekült meg a halálos veszedelemtől, hogy Gaius időközben meghalt. A császár örültsége végül is annyira fokozódott, hogy mikor leánya született, felvitette a Capitoliumra, Jupiter szobrának az ölébe helyezte, és kijelentette, hogy nemcsak az ő leánya ez, hanem Jupiteré is s mindkettőjüket a lány apjának kell tekinteni, de eldöntetlenül hagyta azt a kérdést, hogy melyikük hatalmasabb. És az emberek nyugodtan túrték efféle örjögéseit. Megengedte a rabszolgáknak is, hogy uraikat bepanaszolják és tetszésük szerint vádakkal illessék őket. Természetes, hogy aztán a legsúlyosabb vádak hangzottak el, mert az ő kedvéért, sőt az ő bujtogatására már mindenben bűnt szimatoltak. Sőt, Claudius ellen rabszolgája, Pollux, vádat merészelt emelni, és Gaius, mikor ennek a nagybátyjának az ügyét tárgyalták, maga is beült a törvényszékbe, s végighallgatta a tárgyalást, abban a reményben, hogy most már felhatalmazása lesz eltenni őt láb alól. De ez nem sikerült neki. Mivel a birodalmat szinte elárasztotta aljassággal és rágalmozással, s rabszolgáknak ily hatalmas fegyvert adott kezükbe uraik ellen, mindenütt Összeesküvéseket szőttek ellene; egyesek bizonyos sérelmek miatti elkeseredésükben bosszút akartak állni rajta, mások pedig meg akarták gyilkolni, mielőtt halálra ítélnék őket. Halála volt az egyedüli biztosítéka annak, hogy továbbra is megmaradhat a törvény és a népek biztonsága; és különösképpen áll ez népünkre, amely az utolsó emberig elpusztult volna, ha a császárt nem éri el oly gyorsan a halál.

CLAUDIUS ÉS A ZSIDÓK

XIX, 5. Claudius eltávolította a hadsergből a megbízhatatlan katonákat, aztán rendeletet adott ki, amellyel megerősítette Agrippa királyt Gaiustól nyert méltóságában

és dicséretével tüntette ki. Ezenfelül Júdeából és Samariából is neki adott annyit, amennyit nagyapja, Heródes birtokolt. Ezeket a területeket Agrippa a rokonság jogánál fogva kapta. Ezenfelül azonban Claudius a saját birtokaiból neki ajándékozta Abilát, amely valamikor Lysanias uralma alatt volt, és a libanoni hegyvidéki területeket. Azután Róma város középpontjában, a Forumon szövetséget kötött Agrippával. Antiochusnak, akitől elvette régebbi országát, odaajándékozta Kilikia egyik részét és egész Kommagénét.¹³⁸ Aztán megint szabadon bocsátotta Alexander fővámberlőt, régi barátját, akit Gaius haragjában börtönbe vettetett, s aki valamikor anyja, Antónia pénzügyeit intézte. Alexander fia azután feleségül vette Agrippa leányát, Berenikét. Mikor később férje, Marcus, Alexander fia, meghalt, Agrippa az asszonyt férjhez adta öccséhez, Heródeshez, és Claudiustól megszerezte neki Chalkis uralmát.

Ekkoriban az alexandriai zsidók és görögök közt viszálykodás támadt. Tudniillik Gaius halála után megint bátorságra kaptak a zsidók, akiket uralma alatt kegyetlenül elnyomtak, úgy, hogy nagyon sok bánalmat kellett az alexandriaiak részéről eltűrniök. Hamarosan fel is fegyverkeztek. Claudius írásbeli parancsot küldött az egyiptomi kormányzónak, hogy fojtsa el a nyugtalankodást, ezenfelül Agrippa és Heródes királyok kérésére Alexandriába és Szíriába rendeletet küldött, amely így hangzott: „Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus néptribunus rendeli: tekintettel arra, hogy az Alexandriában lakó zsidók, az úgynevezett bennszülöttek, közvetlenül a város alapítása után a tulajdonképpeni alexandriaiakkal együtt telepedtek ott meg, és a királyoktól éppen úgy polgárjogot kaptak; mint amazok, mint a kiváltságlevelekből és rendeletekből nyilvánvaló, továbbá tekintettel arra, hogy mikor Augustus Alexandria városát bekebelezte birodalmunkba, a zsidók jogait nem csorbította, hanem ezeket a jogokat az idők folyamán odaküldött kormányzók minden ellenvetés nélkül érvényben tartották, tekintettel továbbá arra, hogy abban az időben is, amikor Aquila volt az alexandriai kormányzó és a zsidó etnarcha meghalt, Augustus nem tiltotta meg új etnarcha választását, s mikor ez elébe járult hódolni, megengedte, hogy a zsidók a maguk szokásai szerint éljenek és ősi vallásukhoz hívek maradhassanak; végül tekintettel arra, hogy az alexandriaiak lázadása a velük együtt lakó zsidók ellen még Gaius császár uralkodása idejére esik, aki beszámíthatatlan örültségében a zsidó népet elnyomta, mert az nem volt hajlandó elhagyni vallását és nem akarta őt istennek elismerni: Gaius esztelensége miatt nem szándékozom visszavonni a zsidók népének eddig adott engedményeket, hanem megerősítem minden előbbi jogukat, és megengedem, hogy vallásuk szerint élhessenek. Ugyancsak elrendelem, hogy e rendeletem közhírré tétele után mindkét fél a legnagyobb előrelátással tartózkodjék minden olyasmitől, ami újabb nyugtalankodásra adhatna alkalmat.” Így hangzott a rendelet, amelyet a zsidók érdekében Alexandriába küldtek. A birodalom többi részeibe küldött rendelet pedig így hangzott: „Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus, tribunusi hatalommal felruházott pontifex maximus, másodízben consul, a következőket rendeli: Miután igen kedves barátaim, Agrippa király és Heródes arra kértek, hogy a római birodalomban élő zsidóknak adjam meg ugyanazokat a jogokat, amelyeket az alexandriai zsidók élveznek, kérésüket szívesen teljesítettem, és nemcsak a kérvényezőik kedvéért, hanem azoknak érdekében is, akikért közbenjártak nálam, méltányosnak tartottam, hogy a rómaiak iránt tanúsított hűségüket és barátságukat azzal jutalmazzam, hogy egyetlen várostól, főleg pedig egyetlen görög várostól sem kobzom el azokat a jogokat, amelyeket az isteni Augustus megerősített. Sőt, méltányosnak tartom, hogy a zsidók egész birodalmukban minden zaklatás nélkül megtarthassák ősi szokásaikat, s egyúttal figyelmeztetem őket, hogy ériék be ezzel a jóindulatú intézkedésemmel, viselkedjenek béketúrón, ne sértsék meg más népek vallási szokásait, hanem ügyeljenek a maguk törvényeire. Ezt a rendeletemet tudomására kell

hozni minden város, gyarmatváros és önkormányzatú város hatóságainak, Itália határain belül és kívül, továbbá valamennyi királynak és fejedelemnek a saját követeik útján, ezenfelül pedig legalább harminc napig ki kell függeszteni olyan helyen, ahol könnyen elolvashatja mindenki.”

AGRIPPA HALÁLA

XIX, 7. [...] A király igen bőkezű és jótékony természetű ember volt, és igyekezett dús ajándékokkal megnyerni alattvalói szeretetét. Szívesen költekezett, s így népszerűsége is tett szert, és elődjétől, Heródes királytól elütött abban, hogy boldog volt, ha adhatott. Mert ez kegyetlen és engesztelhetetlen ember volt, gyűlölete mértéktelen, és nyíltan megvallotta, hogy jobban szereti a görögöket, mint a zsidókat. És míg idegen városokat tékozló pompával díszítettett, az egyikben fürdőket és színházat, a másikban templomot és oszlopcsarnokokat építtetett, de egyetlenegy zsidó városnak sem juttatott semmiféle ékességet vagy valamirevaló ajándékot. Agrippa viszont szelíd természetű ember volt és mindenkihez egyformán bőkezű. Barátságos volt az idegenekhez, akik igazán nem panaszkodhattak bőkezűségére, de arról sem feledkezett meg, hogy alattvalóit még nagyobb ajándékokban részesítse. Ugyancsak megtartotta ősi vallásának rendelkezéseit, tiszta erkölcsű ember volt, és egyetlenegy napot sem mulasztott el, hogy be ne mutatta volna a törvényben megszabott áldozatokat.

Mégis, mikor egy ízben Agrippa Kaisareában tartózkodott, bizonyos jeruzsálemi Simon, mindenkitől tisztelt, törvénytudó férfiú, arra vetemedett, hogy a népet összecsdítette és vádat emelt a király ellen, hogy nem tiszta, tehát nem méltó arra, hogy belépjen a templomba, amelybe csak bennszülött zsidónak szabad belépnie. A város parancsnoka Simon beszédéről azonnal írásbeli jelentést küldött a királynak, ez magához hívatta Simont, és mivel éppen a színházban tartózkodott, maga mellé ültette s nyugodtan és szelíden megkérdezte tőle: „Mondd csak, történt valami törvényellenes dolog?” Simon erre semmit sem tudott felelni, hanem bocsánatot kért. Most aztán sokkal hamarabb megbékélt Agrippával, mintsem bárki remélte volna, mert azon a véleményen volt, hogy a királynak nagyobb ékessége a szelídség, mint a harag, és hogy magas állású férfiakkal jobban illik a kegyesség, mint a szenvedélyesség. A király tehát hazaküldte Simont és ezenfelül még meg is ajándékozta.

Miután sok helyütt sokat építkezett, Berytos városáról különösen pazarul gondoskodott: itt tudniillik színházat építtetett, amely pompásabb és szebb volt minden más színháznál, továbbá gyönyörű amfiteátrumot, fürdőket és oszlopcsarnokokat, és nem kímélte a költséget, hogy minél szebbek és nagyszerűbbek legyenek. Az építmények felavatását a legragyogóbb fényvel rendezte meg: a színházban szindarabokat adtak elő, mindenféle zenei versenyeket tartottak és minden elképzelhető módon szórakoztatták a népet; az amfiteátrumban óriási költséggel rengeteg gladiátort léptetett fel, és hogy látványos tömegharcot is mutasson be, két, egyenkint hétszáz főnyi csapattal ütközetet rendezett. Ebben a harcban büntetésből minden gonosztevőnek részt kellett vennie, ahány csak volt, és míg egyfelől a harc itt a béke díszé lett, másfelől a gonosztevők is elnyerték büntetésüket; ugyanis valamennyien elestek a harcban.

XIX, 8. Miután a berytosi ünnepek véget értek, Agrippa a galileai Tiberiasba ment. A szomszéd királyok, akik rendkívüli módon tisztelték, eljöttek hozzá látogatóba, és pedig Antiochos, Kommagene királya Sampsigeram, Emesa királya, Kotys, Kis-Armenia királya, Polemon, Pontus ura és saját testvére, Heródes, Chalkis királya. Valamennyit barátságosan és szívesen fogadta, és bizonyoságot tett előttük nemes jelleméről, hiszen éppen ez szerezte meg neki a megtisztelő királyi látogatásokat. Még ott voltak vendégei, amikor megjelent nála Marsus, Syria kormányzója is, és a király,

hogy a rómaiak iránt lerója a köteles tiszteletet, a várostól hét stadionnyira elébe ment. Ez azonban viszályt támasztott közötté és Marsus között; tudniillik kocsiján magával vitte a vendégkirályokat, és Marsus ezt a bizalmaskodást és barátkozást gyanúsnak találta, mert úgy gondolta, hogy ennyi hatalmas uralkodó egyetértése nem érdekük a rómaiaknak. Nem sokkal utóbb néhány bizalmas emberét elküldte az egyes királyokhoz, azzal a paranccsal, hogy haladéktalanul utazzanak vissza hazájukba. Emiatt Agrippa módfelett bosszankodott, s ettől fogva feszült volt a viszony közte és Marsus között. Különben éppen ebben az időben elvette a főpapi méltóságot Mátyástól, és Eliunaira, Kantheras fiára ruházta.

Agrippa már három éve uralkodott egész Judeán, amikor egyszer Kaisareába ment, amelynek régebben Straton-tornya volt a neve. Ott a császár tiszteletére játékokat rendezett, mert értesült róla, hogy éppen ünnepet tartanak a császár üdvéért. Az ünnepekre az egész tartományból rengeteg tekintélyes és magas rangú ember sereglett össze. Az ünnepség második napján Agrippa már korán reggel a színházba ment, csodálatos művészettel szőtt színezüst ruhában. A felkelő nap sugaraiban káprázatos fényben csillant meg az ezüst és úgy elvakított mindenkit, hogy kénytelenek voltak félelemtől borzongva elfordulni. A hízelgők hamarosan mindenfelől lelkes kiáltásokkal köszöntötték, istennek nevezték, és kérték, árassza rájuk kegyeit, hiszen ha eddig embernek tisztelték, a jövőben embernél hatalmasabb lényként akarják imádni. A király ezt egészen természetesnek találta, és nem utasította vissza istenkáromló hízelkedéseiket. Mikor azonban kisvártatva felpillantott, látta, hogy a feje fölött valami kötélén bagoly ül, s rögtön felismerte, hogy ez rosszat jelent, mert a madár valamikor szerencséjének, most pedig közeli halálának hírnöke volt. Ezért igen nagy keserűség fogta el. Nyomban szörnyű fájdalom kezdte kínozni gyomrát és már kezdettől fogva irtózatossan meggyötörte. Ekkor felugrott és így szólt főembereihez: „Íme én, a ti istenetek, most kénytelen-kelletlen meghalok és a végzet meghazudtolja a ti hízelkedő szavaitokat. Halhatatlannak neveztetek engem, pedig a halál máris elragad. De el kell viselnem sorsomat, Isten akarata szerint; hiszen nem nyomorult sorban, hanem királyi pompában éltem.” Még beszélt, amikor máris elviselhetlenné fokozódtak fájdalmai, tehát gyorsan visszavitték palotájába, és hamarosan mindenfelé híre futott, hogy a király haldoklik. A nép az asszonyokkal és gyermekekkel együtt, ősi szokás szerint, azonnal leborult a szőnyegekre, hogy imádkozzék Istenhez a királyért, és mindenütt felhangzott a sírás és jajveszékélés. A király az egyik emeleti szobában volt és onnan láthatta, hogy a nép a földön fekszik; erre maga sem tudta visszafojtani könnyeit. Még öt napig szenvedte a kínokat belső részeiben, míg végre meghalt, életének ötvennegyedik, uralkodásának hetedik évében. Négy évig uralkodott Gaius császár alatt,¹³⁹ mégpedig három évig csak Philippos tetrarchiáján, a negyedikben Herodesén is. Uralkodásának három utolsó éve Claudius császár uralkodásának idejére esett.⁴⁰ és ebben az időben az említett területeken kívül Judeán, Samarián és Kaisareán is uralkodott. Országából elképzelhetetlenül nagy jövedelme volt, és pedig tizenkétfélmillió drachma, és mégis nagyon sok kölcsönt kellett felvennie; mivel rendkívül pazarló volt, jövedelmei sohasem fedezték kiadásait, a takarékoskosságot pedig nem ismerte. [...]

AZ ADIABENEI KIRÁLYI CSALÁD

XX, 2. [...] Helene, Adiabene királynéja és fia, Izates a zsidó vallásra tért, mégpedig a következő okból. Monobazos, adiabenei király, akit Bazaiosnak is neveztek, beleszeretett nővérébe, Helenébe és feleségül vette; az asszony nem sokkal utóbb áldott állapotba került. Midőn egyszer a király mellette aludt és testére helyezte kezét, álmában úgy rémlett neki, hogy hangot hall, amely azt parancsolja, hogy húzza vissza kezét, nehogy

ártson az anyja méhében levő gyermeknek, akinek az isteni gondviselés ad életet és akire boldog sors vár. Megrémült ettől a hangtól, felriadt és elmondta feleségének, mit hallott. Mikor a fiú megszületett, Izatesnek nevezték. Azonban akkor már volt Helenétől idősebb fia is, Monobazos és ezenkívül más feleségeitől is voltak fiai. De Izates mindegyiknél jobban szerette, mintha csak egyetlen fia volna. Így történt, hogy féltestvérei irigyelték a fiút, s az irigykedés végre is gyűlölködéssé fajult, mert a többinek fájt Izates apjuknál elért kiváltságos helyzete. Ámbár atyjuk világosan látta gyűlölködésüket, megbocsátotta nekik, hiszen nem gonoszságból viselkedtek így, hanem azért, mert valamennyien egyformán igényt tartottak atyjuk szeretetére. Mivel pedig nagyon aggódott, hogy Izatesnek majd sokat kell szenvednie testvérei gyűlölködése miatt, pompás ajándékokkal együtt elküldte őt Abennerighez, Charax Hispaosinu királyához, s rábízta fia életét. Abennerig szívesen fogadta az ifjút, igen jóságosan bánt vele, feleségül adta hozzá leányát, Samachót, és neki ajándékozta egyik tartományát, amelynek dús jövedelmei voltak.

Miután Monobazos elaggott és életének végét érezte közeledni, halála előtt még egyszer szerette volna látni fiát, tehát hazahívta, nagy szeretettel fogadta és neki adományozta Karrhae területét. Ezen a vidéken nagy bőségben terem az amomum,¹⁴¹ és ott láthatók még annak a bárkának a maradványai, amelyben Noé a vízözönből megmenekült. Ma is mutogatják még roncsait bárkinek, aki látni akarja. Ezen a vidéken tartózkodott tehát Izates egészen atyja haláláig. Monobazos halálának napján Helene királyné az ország főembereit, satrapáit és hadvezéreit összehívatta, és mikor megjelentek, így szólt hozzájuk: „Azt hiszem, tudjátok, hogy férjem Izatest kívánta utódjául és őt tartotta méltónak a királyságra, mégis hallani akarom, mint vélekedtek erről. Mert boldog az az ember, aki nem egyvalakitól, hanem sokaktól nyeri el az uralmat, mégpedig egyhangú akarattal.” Ezt azért mondta, hogy kipuhatolja az egybegyűltek hangulatát. Miután végighallgatták szavait, az ország szokása szerint leborultak a királyné előtt és kijelentették, hogy feltétlenül engedelmeskedniök kell a király kívánságának, és örömmel elismerik uruknak Izatest, akit atyja joggal és minden alattvalójának szíve szerint helyezett testvérei elé. Ezenfelül kijelentették, hogy hajlandók testvéreit és többi rokonait is megölni, hogy Izates biztonságban uralkodhassék. Mert ha ezeket elteszik láb alól, akkor megszűnik a félelem is, amelyet gyűlöletük és irigykedésük keltene benne. Erre Helene megköszönte nekik iránta és Izates iránt tanúsított ragaszkodásukat, de kérte őket, hogy egyelőre halasszák el tervüket és ne öljék meg testvéreit, míg Izates meg nem érkezik és hozzá nem járul. Mivel az egybegyűltek nem tudták elfogadtatni javaslatukat, azt tanácsolták a királynénak, hogy legalább a saját biztonságuk érdekében bőrtönöztesse be a testvéreket, míg Izates meg nem érkezik és addig is nevezzen ki valakit kormányzónak, akiben különösen megbízik. Ezt a javaslatot elfogadta Helene, és legidősebb fiát, Monobazost kinevezte királlyá, megkoronázta, odaadta neki atyja pecsétgyűrűjét, valamint az úgynevezett sampserát,¹⁴² és megparancsolta neki, hogy testvére megérkezéséig kormányozza az országot. Ez pedig, mihelyt atyja halálának hírért meghallotta, gyorsan megérkezett és Monobazos szívesen átadta neki az uralkodást.

Abban az időben, mikor Izates Charax Hispaosinuban élt, a király asszonyait egy Anan nevű zsidó kereskedő tanította az Isten tiszteletére, az ősi szokások alapján. Az asszonyok közvetítésével a kereskedő megismerkedett Izatessel és sikerült őt is megtérítenie. Nem sokkal utóbb Izatest hazahívta atyja Adiabenébe, és a kereskedő addig kérlelte, amíg őt is magával vitte. Közben Helene is a zsidó vallásra tért és követte szokásaikat, de ő egy másik zsidótól kapott oktatást. Midőn Izates átvette a királyi uralmat és Adiabenébe jött s látta, hogy testvérei és többi rokonai bilincsekben

sínylődnék, igen elszomorodott. Megengedhetetlennek tartotta, hogy kivégeztesse vagy továbbra is börtönben tartsa őket, másrészt régebbi gyűlölködésükre gondolt és arra sem tudta rászánni magát, hogy szabadon élhessenek körülötte. Tehát egyeseket közülük, gyermekeikkel együtt túsokul Rómába küldött Claudius császárhoz, a többieket ugyanilyen ürüggyel Artabanos parthus királyhoz.

Mikor megtudta, hogy anyja mily buzgó zsidóvá lett, maga is teljesen zsidóvá akart válni, s mivel nem tartotta magát igaz és tökéletes zsidónak, ha nem metélteti körül magát, erre is hajlandó volt. Anyja, aki erről értesült, igyekezett eltéríteni szándékától, és figyelmeztette, hogy ez nagy veszedelembé sodorhatja: alattvalói bizonyára rossz néven vennék, ha megtudnák, [hogy idegen és az ő szemükben visszataszító szokásoknak hódol, és semmi esetre sem túrnék, hogy zsidó uralkodjék rajtuk. Ilyen érvekkel próbálta útját állni szándékának. Izates közölte anyja érveit Anannal, aki helyeselte Helene véleményét, s megfenyegette, hogy ha nem hallgat rá, távozik udvarából; hiszen neki magának, Anannak is veszedelemben forogna az élete, ha nyilvánosságra kerülne a dolog, mert rögtön szemére lobbantanák, hogy ő csábította erre a királyt s ő oktatta ezekben a dolgokban, amelyek egy cseppet sem illenek hozzá. Izates, folytatta, körülmetélés nélkül is tisztelheti Istent, ha megtartja a zsidók istentiszteleti szokásait, mert ezek sokkal fontosabbak, mint a körülmetélés. Azután hozzátette: Isten bizonyára szívesen megbocsátja neki, hogy eláll a körülmetéléstől, mert kényszerhelyzetben van és tekintettel kell lennie alattvalóira. így tehát ezzel az érveléssel egyelőre meggyőzte. Bizonyos idő múlva, a Galileából érkezett Eleázár nevű zsidó, akit kiváló törvénytudónak tartottak, megint fellobbantotta benne a körülmetélés vágyát; ugyanis midőn a király elé bocsátották, látta, hogy a király éppen a mózesi törvénykönyvet olvassa, és így szólt hozzá: „Nem is tudod, ó, király, mily súlyosan vétkezel a törvény és ennél fogva Isten ellen is. Mert nem elegendő csupán olvasnod a törvényt, hanem meg is kell tartanod parancsait. Meddig akarsz még körülmetéletlenül élni? Ha az erre vonatkozó törvényt még nem olvastad, olvasd el és akkor majd meglátod, mi is az az istentelenség, amit most elkövetsz.” Mikor a király végighallgatta szavait, nyomban elhatározta, hogy tovább nem halogatja a dolgot. Tehát átment a másik szobába, és egy orvossal elvégeztette magán azt, amit a törvény parancsol, majd behívatta anyját és tanárát, Anant, és közölte velük, mit cselekedett. Mindkettejüket megdöbbenetette az értesülés, és attól tartottak, hogy ha híre megy a dolognak, a király esetleg trónját is elveszítheti, mert alattvalói semmi esetre sem túrnének maguk fölött olyan uralkodót, aki idegen szokásoknak hódol. Ezenfelül amiatt is aggódtak, hogy majd őket bélyegzik értelmi szerzőnek és maguk is ugyanilyen veszedelembé kerülnek, isten azonban nem engedte, hogy aggodalmaik valóra váljanak, mert Izatest gyermekeivel együtt minden fenyegető veszedelemből kimentette; mikor már a kétségbeesés szélére jutottak, megmutatta nekik az üdvösség útját, és értésükre adta, hogy azok, akik Istenre tekintenek és belé vetik bizakodásukat, biztosan várhatják jámborságuk jutalmát. De erről majd később beszélek.

Mikor a király anyja, Helene látta, hogy az országban béke uralkodik és fia boldog, mindenki magasztalja s Isten rendeléséből idegen országokban is nagyra becsülik, az a vágya támadt, hogy Jeruzsálembé zarándokol, hogy ájtatoskodjék Isten világhírű templomában és hálaáldozatot mutasson be. Erre fiától engedélyt kért. Ez örömmel teljesítette kérését, pompásan előkészítette utazását, bőségesen ellátta pénzzel és jó darabon elkísérte. Jeruzsálem lakosai nagy örömmel fogadták érkezését: ekkoriban éhínség kínozza a várost s mivel élelmiszerhiány miatt sok ember meghalt, Helene királyné kíséretének néhány tagját elküldte Alexandriába, hogy vásároljanak sok pénzért gabonát, másokat pedig Cyprusba küldött, hogy néhány hajórakomány szárított fügét hozzanak. A kiküldöttek igen gyorsan megtették az utat, s mikor visszaérkeztek, a

királyné a nélkülözők közt élelmiszert osztott ki, úgy, hogy jótékonyságával áldott emléket biztosított magának népünk körében. Midón fia, Izates értesült az éhínségről, ő is nagy pénzüsszeget küldött Jeruzsálem előljáróinak; ezt azután szétesztették az éhezők közt, és így sokat megmentettek az éhhaláltól. [...]

THEUDAS ÉS MÁS FELKELŐK

XX, 5. Még Fadus júdeai helytartósága idején rengeteg embert rábeszél bizonyos Theudas nevű csaló, hogy mindenüket vegyék magukhoz és menjenek vele együtt a Jordán folyóhoz. Ugyanis prófétának adta ki magát és azt állította, hogy egyetlen szavával kettéválasztja a Jordán vizét, és kíséretének kényelmes utat nyit a folyó medrén át. Efféle kijelentésekkel sok embert sikerült félrevezetnie. De Fadus nem tűrte, hogy ezek az esztelen üzelmek bajokat okozzanak, tehát lovascsapatot küldött ellenük; ezek rajtaütöttek a tömegben, sok embert megöltek és sok embert elfogtak. Maga Theudas is fogságba került, azután lefejezték és fejét Jeruzsálembe küldték. Ez történt a zsidók között Cuspius Fadus helytartósága idején.

Fadusnak Tiberius Alexander, Alexander alexandriai fővámbérlő fia lett az utóda. Jellem és vagyon dolgában különb volt a város valamennyi lakosánál, Istenhez való ragaszkodásban pedig jóval felülmúlta fiát, Alexandert, mert ez hűtlenné lett az ősi szokásokhoz és intézményekhez. Még Tiberius Alexander alatt is tartott a fentebb említett rettenetes éhínség, amelynek folyamán Helene királyné sok pénzért gabonát vásárolt Egyiptomban és kiosztotta a szűkölködők között, mint egyik előbbi könyvemben említettem. Alexander keresztre feszítette Jakabot és Simont, a galileai Júdás fiait, akik – mint már korábban beszámoltam róla – Quirinius vagyonbecslése idején a népet lázadásra ösztökélték. Heródes, Chalkis királya, ugyanebben az időben Józsefet, Kami fiát, letette a főpapi méltóságról, utódjává Anant, Nebedeus fiát nevezte ki. Tiberius Alexandernek Cumanus lett az utóda. Ekkor halt meg Heródes, Agrippának, a nagy királynak öccse, Claudius császár uralkodásának nyolcadik évében; három fiú maradt utána; Aristobulos, aki első feleségétől, Mariammétól született, továbbá Berenikianos és Hyrcanus, akik testvére leányától, Berenikétől születettek. Claudius császár az ifjabb Agrippának adományozta Heródes országát.

Cumanus alatt Jeruzsálemben lázadás tört ki és ebben sok zsidó elpusztult. Először azt akarom elmondani, mi volt a lázadás kitörésének az oka. Midón érkezett az úgynevezett pászkaünnep, amelyen csak kovásztalan kenyeret szoktunk enni, és óriási embertömeg tódult össze az ünnepre, Cumanus attól tartott, hogy nyugtalankodás robban ki, s ezért egy zászlóalj¹⁴³ katonának parancsot adott, hogy teljes fegyverzetben szállják meg a templom oszlopcsarnokait, hogy az esetleg kirobbanó rendzavarásokat rögtön elfojthassák. Ünnepnapokon a régebbi kormányzók is mind így rendelkeztek. Nos, az ünnep negyedik napján egy katona feltárta a tömeg előtt szeméremtestét; mikor a tömeg meglátta, felháborodott és kiáltozott, hogy nem rajtuk követett el ezzel gyalázatot, hanem magát az Istent szentségtelenítette meg. A bátrabbak magát Cumanust szidalmazták, hogy ő biztatta fel erre a katonát. Mikor Cumanus értesült az esetről, ő is nagyon felháborodott ezen az istenkáromlásán, de kérte a zsidókat, tartózkodjanak minden nyugtalankodástól és az ünnep alatt ne szítsanak lázadást. Mivel azonban nem hallgattak rá, hanem csak annál gorombább szidalmakkal illették, egész haderejét fegyverbe szólította és az Antonius-várba rendelte; ez volt az az erőd, mint korábban leírtam, amely a templom fölött tornyosult. A nép, mikor meglátta a felvonuló roppant katonacsapatot, megrémült és szétszaladt. Mivel azonban az utcák szűkek voltak, és a zsidók azt hitték, hogy az ellenség kergeti őket, menekülés közben szörnyű tolongás támadt és a vadul tolakodók sok embert agyonnyomtak. így körülbelül

húszezer ember pusztult el, úgy, hogy az örömnép gyászra fordult. Megfeledeztek az áldozatról és az imádságról, és a város visszhangzott a sírástól és jajgatástól. Ilyen óriási szerencsétlenséget hozott a zsidókra egyetlenegy katonának a pimaszkodása.

Még el sem múlt ez az első baj, mikor máris újabb szerencsétlenség érte őket. Néhány békétlenkedő ember ugyanis kint az országúton, mintegy száz stadionnyira a várostól, útonálló módjára megtámadta Stephanos császári tisztviselőt, és mindent elrabolt tőle. Mikor Cumanus erről értesült, azonnal katonákat küldött ki, azzal a paranccsal; hogy dúlják fel a szomszédos falvakat és az előkelő embereket bilincsekbe verve vezessék elé, hogy felelősségre vonja őket és bosszút álljon a sérelemért. Fosztogatás közben egyik katona megtalálta Mózes törvénykönyvének egy példányát, és mindenki szeme láttára válogatott csúfolkodás és gyalázkodás közben széttépte. Amint a zsidók ennek híret vették, összecsődültek, elvonultak Kaisareába Cumanushoz és kérték, szerezzen elégtételt, nem is nekik, hanem Istennek, akinek törvényét meggyalázták, mert inkább az életüket is feláldozzák, mintsem hogy túrják ősi törvényeik megcsúfolását. Mivel Cumanus attól tartott, hogy a nép megint fellázad, barátai tanácsára lefejeztette azt a katonát, aki a törvényt meggyalázta, és így elfojtotta a lázadást, éppen abban a pillanatban, amikor már-már kitört.

CLAUDIUS ÉS A SZAMARITÁNUSOK

XX, 6. Ellenségeskedésre került a sor a zsidók és a szamaritánusok között, mégpedig a következő okból: a galileaiak, akik az ünnepre Jeruzsálembé zarándokoltak, rendesen Samarián át vették útjukat. Amikor most is ezen az úton mentek, Ginae város lakosainak egy csoportja megtámadta őket és sokat megölt közülük; ez a város Samaria és a nagy síkság határán van. A támadás hírére a legtekintélyesebb galileaiak felkeresték Cumanust és kérték, álljon bosszút a meggyilkoltakért. Cumanust azonban megvesztegették a szamaritánusok, úgy, hogy rá se hederített a galileaiak panaszára. Ezen úgy felháborodtak, hogy az egész zsidó népet fegyverbe szólították szabadsága védelmére; mert a szolgaság – így lázították őket – már magában véve is keserves, mennyivel elviselhetlenebb tehát, ha még becstelen sértésekkel is tetézik. A tisztviselők, hogy lecsillapítsák izgatottságukat, megígérték nekik, hogy kieszközlik Cumanustól a bűnösök megbüntetését. Azonban meg sem hallgatták őket, hanem fegyvert ragadtak, segítségül hívták Deinaios fiát, Eleázárt – azt a rablót, aki már évek hosszú sora óta a hegységben lakott –, és a szamaritánusok néhány faluját földig égették. Mihelyt Cumanus erről értesült, a sebastei helyőrséggel,¹⁴⁴ négy zászlóalj gyalogsággal és a felfegyverzett szamaritánusokkal a zsidók ellen vonult, sokat megölt közülük és még többet foglyul ejtett. Midőn Jeruzsálem előljárói és főemberei látták, milyen szörnyű csapás sújtotta a népet, zsákruhába öltöztek, hamut hintettek fejükre és könyörögve kérték a lázadó tömeget: álljanak el szándékuktól, dobják el fegyvereiket és nyugodtan menjenek haza, hiszen különben elpusztítják szülővárosukat, fölégetik templomukat és szolgaságba hurcolják őket magukat, feleségeiket és gyermekeiket. A felszólításnak meg is volt a fogantja, a tömeg széteszlott, a rablók pedig visszavonultak rejtekhelyükre. Innen kezdve egész Júdeában egymást érték a rablótámadások.

Most a szamaritánusok vezetői Ummidius Quadratus syriai kormányzóhoz fordultak, aki akkor éppen Tyrusban volt, és a samariai falvak fölégetése és földülése miatt bepanaszolták a zsidókat. Nem is annyira a rajtuk esett méltatlanság miatt emelnek panaszt – mondták –, mint inkább azért, mert fitymálták a rómaiakat, holott a zsidóknak, ha úgy érezték, hogy jogtalanság esett rajtuk, az ő döntésükhöz kellett volna folyamodniuk, nem pedig ellenség módjára betörni az országba, mintha római hatóság nem is volna a világon; kérik tehát, segítse őket jogaikhoz. A szamaritánusok így

vádaskodtak. Ezzel szemben a zsidók azt állították, hogy a felkelés és az ellenségeskedések okai a szamaritánusok, mert ajándékokkal megvesztegették Cumanust és így rávették, hogy a galileaiak lemészárlása ügyében semmit se intézkedjék. Miután Quadratus mindkét fél panaszát meghallgatta, elhalasztotta a tárgyalást, és megígérte, hogy majd akkor mond ítéletet, ha Júdeába megy és az ügyet alaposabban megvizsgálja. A felek tehát dolgukvégezetlenül távoztak. Nem sokkal utóbb Quadratus elment Sama-riába, ahol alapos vizsgálat után úgy döntött, hogy a zavargás okai a szamaritánusok. A szamaritánusok és a zsidók közül azokat, akik a lázongásokban részt vettek és akiket Cumamus elfogott, keresztre feszítettette. Azután innen elment egy Lydda nevű helységbe, amely majdnem akkora volt, mint a város; ott törvényszéket tartott és újra tárgyalta a szamaritánusok panaszát. Eközben tudta meg az egyik szamaritánustól, hogy egy Doetos nevű előkelő zsidó négy más lázítóval együtt megpróbálta a népet elpártolásra bírni a rómaiaktól. Ezeket Quadratus kivégeztette, Ananias főpapot és Anan templomparancsnokot pedig cinkosaikkal együtt bilincsbe verve Rómába küldte, hogy Claudius császár előtt feleljenek tetteikért. Ugyanígy megparancsolta a zsidók és a szamaritánusok előjáróinak, valamint Cumanus helytartónak és Celer ezredesnek, hogy menjenek Itáliába a császár elé, és az ő bírói széke előtt intézzék el viszályukat. Mivel attól félt, hogy a zsidók megint fellázadnak, maga Jeruzsálembe ment és meggyőződött róla, hogy a nép éppen egyik vallási ünnepét tartja és nyugodtan viselkedik; erre abban a meggyőződésben, hogy most már nem kell félni újabb lázadásoktól, otthagya az ünneplőket és visszatért Antiochiába.

Midőn Cumanus a samariai főemberekkel Rómába érkezett, a császár határnapot tűzött ki nekik, amelyen majd viszályukat tárgyalni fogják. A császár szabadon bocsátott rabszolgái és bizalmasai a legnagyobb erőfeszítéssel dolgoztak Cumanus és a szamaritánusok érdekében, és valóban megnyerték volna a pert a zsidók ellen, ha az ifjabb Agrippa, aki éppen Rómában volt és látta a zsidó főemberek súlyos helyzetét, nem kérte volna meg Agrippinát, a császár feleségét: járjon közben férjénél, hogy amikor a viszályban dönt, azokat sújtsa megérdemelt büntetéssel, akik okai voltak a lázongásnak. Ez a közbelépés jól előkészítette Clau-diust, aki ítéletében a szamaritánusokat bélyegezte az ellenségeskedések értelmi szerzőinek, és közülük azokat, akik előtte megjelentek, kivégeztette, Cumanust száműzte, Celer ezredest visszavittette Jeruzsálembe, a nép szeme láttára végighurcoltatta az egész városon, azután pedig lefejeztette.

ZAVARGÁSOK NERO IDEJÉN

XX, 8. Meghalt Claudius császár, tizenhárom évi, nyolchónapi és húsznapos uralkodás után; egyesek azt állították, hogy felesége, Agrippina mérgezte meg. Ez az asszony Claudius testvérének, Germanicusnak a lánya volt, első férje pedig egy előkelő római, Domitius Ahenobarbus. Ennek halála után sokáig özvegyen élt, aztán feleségül ment Claudiushoz és magával hozta férjével azonos nevű Domitius fiát is. Claudius ugyanis féltékenységből kivégeztette feleségét, Messalinát, akitől két gyermeke született: Britannicus és Octavia. Első felesége Petina volt, akitől legidősebb leánya, Antónia született. Octaviát Néróhoz adta feleségül; tudniillik Domitius, akit örökbe fogadott, később így nevezte a császár.

Mivel Agrippina attól félt, hogy Britannicus, ha felnövekedik, elnyeri atyja után az uralmat, a mendemonda szerint meggyilkoltatta Claudiust, hogy saját fiának biztosítsa az uralmat. Mindjárt a császár halála után elküldte Burrust, a hadsereg főparancsnokát, a legtekintélyesebb törzstisztekkel és szabadosokkal együtt Néróhoz, hogy a testőrtáborba kísérik és ott császárrá kiáltásuk ki. Miután Nero így módon uralomra

jutott, titokban megmérgeztette Britannicust, saját anyját pedig nem sokkal utóbb nyíltan megölette: ilyen gyalázatos módon hálálta meg neki azt, hogy a világra hozta s még inkább azt, hogy cselszövéseivel a római birodalom urává tette. Ugyancsak megölette feleségét, Octaviát, továbbá sok nemes rómaid, azzal az ürüggyel, hogy összeesküdtek ellene.

De ezekről nem kívánok részletesebben írni, mert Nero történetét sokan megírták, s ezek közül némelyek, hálából a nekik juttatott kegyekért, szándékosan leplezték az igazságot, mások pedig gyűlöletből s rosszindulatból hazugságokkal rágalmazták meg s ezért megvetést érdemelnek. Én nem is csodálkozom, hogy ennyit összehazudoztak Nero felől, mert ezek a történetírók elődei történetében sem ragaszkodtak az igazsághoz, holott azok iránt semmiféle gyűlöletet sem éreztek, hiszen jóval az illető császárok uralkodása után éltek. De hát azok a történetírók, akik nem törődnek az igazsággal, írjanak, amit akarnak, hiszen nyilván örömet lelik az ilyesmikben. Az én célom azonban az igazság, tehát feltettem magamban, hogy csak röviden mondom el mindent, ami nem tartozik szorosán vett tárgyamhoz, és csak arról beszélek részletesebben, ami honfitársaimra, a zsidókra vonatkozik, mert nem riadok vissza attól, hogy szerencsétlenségeinket és bűneinket is nyíltan feltárjam. Folytatom tehát a népünk sorsát érintő történeti elbeszélésemet.

Nero uralkodásának első évében meghalt Azizos emesai király és testvére, Soemus lett az utóda. Kis-Armenia uralmát Nero Aristobulosra, Heródes chalkisi királyára ruházta, Agrippa pedig megkapta a császártól Galilea egyik részét, Tiberiasszal és Taricheával; ezek kénytelenek voltak meghódolni neki, ugyanígy Julias városa is, valamint tizennégy perei falu.

A júdeai helyzet napról napra rosszabbodott, mert az ország megint csak úgy hemzsegett a rablóktól és csalóktól, akik a népet félrevezették. Felix azok közül is, emezek közül is naponta sokat elfogatott és kivégeztetett. Így csellel élve elfogatta Eleázárt, Deinaios fiát is, aki hatalmas rablóbandát toborzott. Tudniillik teljes büntetlenséget ígért neki és így magához csalta, de rögtön megbilincselte és Rómába küldte. Különösen magára vonta Felix haragját Jónátás főpap, mert ez gyakran figyelmeztette őt, hogy jobban kormányozza Júdeát, nehogy oly sűrűn magára haragítsa a népet, holott a császártól ő maga kérte kinevezését júdeai helytartónak. Felix törte a fejét, hogyan szabadulhatna meg ettől az embertől, aki folyton leckézteti; mert azoknak, akik a rosszra törnek, semmi sem oly kellemetlen, mint a folytonos figyelmeztetés. Ezért aztán nagy összeg pénzt ígért megvesztegetésül Jónátás egyik legbizalmasabb barátjának, egy Dórán nevű jeruzsálemi embernek, hogy orgyilkosokkal ölesse meg Jónátást. Dórán elfogadta az ajánlatot, és a főpapot csakugyan az orgyilkosok kezére juttatta. Tudniillik ezek közül néhányan törrel a ruhájuk alatt Jeruzsálembe mentek, mintha ott imádkozni akarnának, azután elvegyültek a Jónátás körüli tömegben és leszúrták őt. És mivel a gyilkosságot senki sem torolta meg, a rablók ünnepnapokon később is arcátlanul betolakodtak a városba, törrel a ruhájuk alatt szétszóródtak a tömegben, és néha ellenségeiket, néha másokat leszúrtak, akiknek a meggyilkolására pénzért vállalkoztak, mégpedig nem csupán a városban, hanem sokszor a templomban is, mert még a szent hely sem tudott gátat vetni vérszomjuknak. Azt hiszem, Isten, aki gyűlöli az istentelenséget, éppen azért fordult el városunktól, mert a templomot nem ismerte el többé a maga tiszta lakóhelyének, ellenben ránk hozta a rómaiakat, tisztítótűzet bocsátott a városra, minket pedig feleségeinkkel és gyermekeinkkel együtt rabszolgaságra adott, hogy a csapások által észre térítsen.

A rablók garázdálkodásai miatt a városban egymást érték a büntettek s egyúttal csalók és szemfényvesztők is akadtak és rávették a népet, hogy menjen ki velük a

pusztába, ahol majd Isten akarata szerint nyilvánvaló csodákat és jeleket mutatnak. Sokan hittek nekik, de esztelenségükért súlyosan bűnhődtek, mert Felix visszahozatta és megbüntette őket. Ebben az időben Egyiptomból is jött egy ember Jeruzsálembe, aki prófétának mondta magát, és az egyszerű népet arra csábította, hogy menjen ki vele az Olajfák hegyére, amely a várossal szemben emelkedik, öt stadionnyi távolságban. Azt mondta: ott majd megmutatja nekik, hogy parancsszavára összeomlanak Jeruzsálem falai és ő majd azokon át vezeti be őket a városba. Mikor Felix erről értesült, fegyverbe szólította a helyőrséget, erős lovas-és gyalogoscsapattal kivonult Jeruzsálemből, és megtámadta az egyiptomit és híveit; ezek közül négyszázan elestek, kétszázat élve foglyul ejtett. Az egyiptomi kimenekült a csatából és eltűnt. Most a rablók megint háborúra izgatták a népet a rómaiak ellen s arra, hogy tagadja meg az engedelmességet; akik nem hajlottak a szavukra, azoknak a falvait fölégették és kifosztották.

A Kaisareában lakó zsidók és az ugyanottani szírek között ugyancsak viszálykodás támadt az egyenlő polgárjog miatt. Tudniillik a zsidók kiváltságot követeltek maguknak, mert királyuk, Heródes, Kaisarea alapítója, zsidó származású volt. A szírek ezt elismerték, de azt állították, hogy Kaisareának, mielőtt még egyetlenegy zsidó lakott volna benne, már régen Straton-tornya volt a neve. Mikor a római tisztviselők erről értesültek, a lázadás főkolomposait mindkét részről összefogdosták és megkorbácsoltatták, mire a nyugtalanság rövid időre lecsillapodott. Hamarosan azonban a zsidók, akik nagyon elbizakodtak gazdagságukban és megvetették a szíreket, megint tovább szidalmazták ezeket, hogy tettelegességre ingereljék őket. A szírek viszont nem voltak ilyen gazdagok, azonban abban bizakodtak, hogy a közelben veszteglő római hadsereg javarészt kaisareai és sebastei polgárokból áll, tehát egy darabig hasonló sértésekkel viszonzták a zsidók gyalázkodásait, majd kődobálásra került sor, úgy, hogy mindkét részen sokan megsebesültek és meghaltak, azonban végül is a zsidók győztek. Mikor Felix látta, hogy a viszálykodás már-már valóságos háborúvá fajult, odasietett és felszólította a zsidókat, hogy viselkedjenek nyugodtan. Mikor azonban figyelmeztetésére rá se hederítettek, felfegyverzett csapatokat indított ellenük, sokat levágatott közülük, még többet élve elfogatott, és katonáival kifosztatott néhány kaisareai házat, amelyek zsúfolva voltak mindenféle kincsekkel. Erre a mérsékelt és befolyásos zsidók, akik aggódtak a maguk biztonságáért, azzal a kéréssel fordultak Felixhez, hogy kürtjellel állítsa meg a katonákat és kímélje meg őket, s adjon nekik alkalmat, hogy elkövetett vétkeiket megbánják. És Felix teljesítette kérésüket.

Ebben az időben Agrippa király a főpapi méltóságot Izmaelre, Fabi fiára ruházta.¹⁴⁵ Ekkoriban a főpapok a jeruzsálemi papokkal és előljárókkal viszálykodásba keveredtek, úgy, hogy mindkét fél egész csapat elszánt és izgága embert gyűjtött maga köré, és ha ezek találkoztak, mindenütt szidalmazták és kövekkel dobálták egymást. Nem akadt senki, aki megfékezte volna őket, úgy, hogy garázdálkodásuk már úgy elfajult, mintha nem is lett volna felsőbb hatóság. Végül a főpapok durvaságukban és elbizakodottságukban arra vetemedtek, hogy nem átallották szolgálóikat kiküldeni a szérűkre, és ellopni velük a papoknak járó tizedeket; ennek az lett a következménye, hogy a szegényebb papok éhen haltak. így aztán az igazság helyett a lázadást szító emberek erőszakoskodása érvényesült.

Közben Felixnek a Nérótól kinevezett Porcius Festus helytartó lett az utóda. Alighogy megérkezett, a kaisareai zsidók vezetői Rómába utaztak és panaszt emeltek Felix ellen; nem sok híja volt, hogy a zsidók ellen elkövetett hataimaskodásai miatt halállal nem bűnhődött. Mégis sikerült testvérének, Pallasnak, aki akkoriban Nero egyik legkedvesebb embere volt, alázatos könyörgéssel kegyelemre hangolni a császárt. Sőt a két legelőkelőbb kaisareai szírnek sikerült Burrust, aki Nero nevelője volt, ez idő szerint

pedig görög levelezését intézte, óriási pénzüsszeggel rávenni, hogy rendeletet eszközöljön ki számukra Nérótól, amelyben érvényteleníti a zsidók egyenjogúságát a szírekkel. Burrus csakugyan közbelépett a császárnál, és kieszközölte a rendelet kiadását, és ezzel kezdődött az a sok szenvedés, amely később népünkre szakadt. Ugyanis midőn a kaisareai zsidók ennek a szírekhez intézett rendeletnek a tartalmáról értesültek, fellázadtak a szírek ellen, és lázadásuk végül háborúvá terebélyesedett.

Mikor Festus Júdeába érkezett, az ország egyetlen rémületben élt a rablók miatt, akik mindenütt fölégették és kifosztották a falvakat. Ezek a rablók, akiknek „sikarios” a nevük, akkor már mérhetetlenül elszaporodtak; rövid tőrrel jártak, mely csak valamivel volt kisebb, mint a perzsa „akinake” nevű kard, ellenben görbe volt, mint a római tőr, a „sica”, amelyről a gyilkos rablók a „sikarios” nevet kapták. Mint már említettem, ünnepnapokon elvegyültek a nép közé, amely az istentiszteletre mindenfelől a városba tódult, és könnyűszerrel annyit szúrtak le az ájtatoskodók közül, amennyit csak akartak. Néha fegyveresen betörték áldozataik falvaiba, mindent elraboltak, a házakat pedig felgyújtották. Ebben az időben megint föllépett egy csodatevő, aki a népet megváltással kecsegtette és azzal, hogy minden nyomorúságtól megszabadítja, ha vele megy a pusztába; Festus azonnal gyalogos- és lovascsapatokat küldött a csaló és követői ellen, akiket a katonák felkoncoltak.

Ugyanebben az időben Agrippa király a Hasmonaeu-sok egykori királyi palotája mellett, a tornacsarnok közelében, óriási épületet emeltetett, és mivel az épület magasan feküdt, gyönyörű kilátás nyílt belőle a városra. A király ebben nagy örömét lelte, és ha idefőnt heverészett kerevetén, mindent láthatott, ami a templomban történt. Mikor ezt a jeruzsálemi főemberek megtudták, felháborodtak miatta, mert az ősi szokásokkal ellentétes volt, hogy valaki megfigyelje, mi történik a templomban, különösen az istentisztelet idején. Ezért a szentély belsejének nyugati oldalán levő oszlopcsarnok fölé magas falat húzattak, amely nemcsak a király pihenőhelye elől zárta el teljesen a kilátást, hanem a templomon kívül a nyugati oszlopcsarnok felől is, ahonnan ünnepnapokon a rómaiak figyeltették, hogy mi történik a templomban. Ezen azután nemcsak Agrippa háborodott fel, hanem még inkább Festus kormányzó, és parancsot adott, hogy rombolják le a falat. A zsidók azonban arra kérték: engedje meg, hogy ebben az ügyben követeket küldhessenek Néróhoz, mert inkább meghalnak, mintsem hogy látniok kelljen templomuk egy részének lerombolását. Miután Festus ezt megengedte nekik, tíz előkelő polgárt, továbbá Izmael főpapot és Helkiás kincstárost elküldték a császárhoz. Nero meghallgatta őket és nemcsak egyetértett a történetekkel, hanem azt is megengedte, hogy a fal megmaradjon, mégpedig felesége, Poppaea kedvéért, aki istenfélő asszony volt, és ezért közbelépett a zsidók érdekében. Poppaea azután útnak indította a tíz előkelő embert, de Helkiást és Izmaelt túszokul visszatartotta. Mikor a király erről értesült, a főpapi méltóságot az egykori Simon főpap fiára, Józsefre ruházta, akinek másik neve Kabi volt.

TOVÁBBI ZAVARGÁSOK

XX, 9. Amikor megérkezett Rómába Festus halálának híre, a császár most Albinust küldte helytartónak Júdeába. A király viszont megfosztotta Józsefet a főpapi hivataltól és Anan fiára ruházta, akinek ugyancsak Anan volt a neve. Ez az idősebb Anan, amint mondják, egyike volt a legboldogabb embereknek; tudniillik öt fia volt s mind a főpapi méltóságban szolgálta Istent, miután ő maga is hosszú ideig viselte ezt a tisztséget; ilyen eset még egyik főpapunk családjában sem fordult elő. Az ifjabb Anan azonban, akinek főpapi kinevezését éppen most említettem, szenvedélyes és vakmerő természetű ember volt, és a szadduceusok felekezetéhez tartozott, akik, mint már fentebb említettem, az

ítélkezésben minden más zsidónál szigorúbbak és ridegebbek. Mivel Festus meghalt, Albinus pedig még úton volt, úgy gondolta Anan, hogy itt a jó alkalom kegyetlen ösztönei kielégítésére. Tehát a nagytanácsot törvényszéki ülésre hívta össze, és eléje állította Jakabot, aki testvére volt Jézusnak, akit Krisztusnak neveznek, s még néhány más embert; törvénysértéssel vádolta őket és végül mindet megköveztetete. Ez még a város legistenfélőbb embereit, a törvény legszigorúbb híveit is felháborította, és ezért titokban követeket küldtek a királyhoz azzal a kéréssel: írásban figyelmeztesse Anant, hogy a jövőben ne kövessen el ilyen hatalmaskodást, mert ez a mostani is törvénytelen volt. Egyesek közülük az Alexandriából érkező Albinus elé mentek, és megértették vele, hogy Anannak az ő jóváhagyása nélkül egyáltalán nem volt joga a törvényszéki ülést összehívni. Albinus helyeselte ezt a felfogást, és haragjában levelet írt Anannak, amelyben méltó büntetéssel fenyegette meg. Agrippa az eset miatt mindössze háromhónapi hivataloskodás után megfosztotta főpapi méltóságától és Józsuét, Damnai fiát nevezte ki főpapnak.

Midőn Albinus Jeruzsálembe érkezett, mindent megtett, hogy az országot lecsillapítsa és rendezett állapotokat teremtsen, és sok sikariost kivégeztetett. Ananias főpap napról napra népszerűbb lett, egyre nagyobb tisztelettel és rajongással vették körül; tudniillik rengeteg vagyont sikerült gyűjtenie, és mindennapos ajándékaival Albinus kormányzót és a főpapot egyformán meg tudta nyerni magának. De szolgálai elvetemedett emberek voltak, összecimboráltak mindenféle erőszakos emberekkel, hogy elrabolják a szérűkről a papokat illető tizedeket; ha valaki szembe mert szállni velük, kegyetlenül megverték. A főpapok ugyanúgy cselekedtek, mint Anan szolgálai, s mivel senki sem tudta megbüntetni őket, megtörtént, hogy a papok, akiknek megélhetését a tizedek biztosították, éhen haltak.

Egy ünnepen, amelyet ebben az időtájban tartottak, a sikariosok megint bejöttek a városba éjszaka idején, élve elfogták Eleázár templomi előljáró írnokát, aki Ananias főpap fia volt, megkötözték és elhurcolták. Aztán követet küldtek Ananiához, és megígérték, hogy visszaküldik az írnokot, ha ráveszi Albinus kormányzót, hogy tíz elfogott cimborájukat bocsássa szabadon. Ananiasnak nem volt más választása, tehát közbelépett Albinusnál, és sikerült is megnyernie kérése teljesítését. Ez azonban csak még nagyobb bajok kezdete volt, mert a rablók most abban fáradoztak, hogy minden úton-módon hatalmukba kerítsék Ananias valamelyik hozzátartozóját vagy barátját, és áldozatukat minden alkalommal mindaddig fogságban tartották, amíg néhány cimborájukat szabadon nem bocsátották, így aztán számuk megint megnövekedett, s most még nagyobb vakmerőséggel pusztították az országot, mint eddig.

Abban az időben Agrippa király Kaisarea Philippi városát megnagyobbította és Nero tiszteletére Neroniasnak nevezte el. Az óriási költséggel épült berytosi színházban évente látványosságokat rendezett s ezekre rengeteg pénzt pazarolt, és ilyenkor a népet gabonával és olajjal ajándékozta meg. Az egész várost szobrokkal és domborművekkel ékesítette, amelyek híres, régi művészek műveinek másolatai voltak, és uralkodásának úgyszólván minden pompáját ebben a városban fejtette ki. Azonban alattvalóinak sehogy sem tetszett, hogy tőlük mindent elvesz és mindent idegen városok szépítésére fordít. Különben ugyanekkor megfosztotta a király Józsuét, Damnai fiát a főpapi méltóságtól, és ezt Gamaliel fiára ruházta, akinek ugyancsak Józsué volt a neve; ebből aztán a két ember közt viszálykodás támadt, mert mindegyik egy csomó izgága embert gyűjtött maga köré, és ezek a legdurvább szidalmakkal halmozták el egymást, végül pedig kövekkel keltek harcra. Ebben élen járt Ananias, mert gazdagsága révén neki volt a legtöbb híve. Ugyancsak Kostobar és Saul is szolgálatába fogadott egy-egy gonosztevőkből toborzott csapatot; ezek mindketten királyi nemzetségből származtak, és mivel Agrippának

rokonai voltak, nagy volt a tekintélyük, csakhogy elbizakodott és erőszakos emberek voltak, s legfőbb céljuk volt a gyengébbek kifosztása. Ettől az időtől fogva egyre belvillongások sanyargatták városunkat, és a viszonyok egyre rosszabbodtak.

Mikor Albinus értesült, hogy hamarosan megérkezik utódja, Gessius Florus, szerette volna úgy feltüntetni működését, mintha tett volna valamit a zsidók érdekében, és ezért mind kivégeztette a foglyokat, akik kétségtelenül megérdemelték a halált. Viszont azokat, akik kisebb bűnök miatt ültek a börtönben, meghatározott pénzbírság lefizetése fejében szabadon bocsátotta. Így a börtönök kiürültek ugyan, azonban az ország megtelt rablógyilkosokkal. [...]

A FELKELÉS KÜSZÖBÉN

XX, 11. Gessius Floras, akit Nero Albinus utódjául nevezett ki, rengeteg szenvedést hozott a zsidókra. Klazomenaiból származott és magával hozta feleségét, Kleopátrát, aki barátnője volt Nero feleségének, Poppaeának és méltó párja férjének minden gonoszságban; Kleopátra szerezte meg férjének a júdeai kormányzói állást. Így nyerte el a hatalmat, s oly hitványul visszaélt vele, hogy a zsidók az ő aljasságához képest Albinust valóságos jótevőjüként emlegették. Mert ez legalább elrejtette gonoszságát és gondosan ügyelt arra, nehogy mindenütt rossz híre kerekedjék, viszont Gessius Floras dicsekedett vele, hogy mily gyaláza-tosan bánik népünkkel, mintha csak azért küldték volna ide, hogy bizonyosságot tegyen gonoszságáról; mert nincs olyan zsarolás vagy egyéb büntetés, amire ne lett volna hajlandó; kegyetlen, rideg és olyan telhetetlenül kapzsi volt, hogy a sok és kevés közt egyáltalában nem tudott különbséget tenni és attól sem riadt vissza, hogy rablókkal osztozkodjék. Éppen ezért ezek nagy csapatokban jártak rablóportyákra, mert bizonyosak lehettek felőle, hogy a hajuk szála sem görbül meg, ha a zsákmány egy részét átadják neki. Ezzel azonban még nem telt be a nyomorúság, hanem mikor a szerencsétlen zsidók a rablók fosztogatásait már nem bírták tovább tűrni, valamennyinek távoznia kellett lakóhelyéről és csak a szökésben találhatott menedéket, hiszen más törzseknél bárhol csak jobb sorsban reménykedhetett. Kell-e még többet mondani? Ugyanis Floras volt az, aki annyira hajszolt bennünket, hogy végül is háborúba keveredtünk a rómaiakkal, mert inkább választottuk az egyszerre való meghalást, mint a lassú sorvadást. Ez a háború Florus kormányzóságának második, Nero uralkodásának tizenkettedik évében kezdődött.¹⁴⁶ Hogy e háború során mi mindenre kényszerültünk és mennyi szörnyűséget kellett elviselnünk, arról mindenki pontosan tájékozódhatik, aki elolvassa a zsidó háborúról írt könyveimet.

BEFEJEZÉS

XX, 12. Ezzel tehát befejezem zsidó történelmemet, amelyhez a háborúról írt munkám közvetlenül csatlakozik. Ez a művem a zsidó nép történetét tartalmazza az első ember megteremtésétől kezdve Nero császár uralkodásának tizenkettedik évéig; elmondja, mi történt a zsidókkal Egyiptomban, Syriában és Palesztinában, továbbá, hogy hogyan sanyargatták őket az asszírek és babyloniak, azután a perzsák és a makedónok, és végül hogyan igázták le a rómaiak. Azt hiszem, mindezt hitelesen írtam meg, egyúttal azonban nem mulasztottam el felsorolni rendre a főpapokat, akik kétezer év alatt ezt a méltóságot viselték. Továbbá az igazsághoz híven előadtam a királyok történetét, tetteiket, politikájukat, uralkodásukat, mégpedig pontosan szent könyveink nyomán, mint e történeti művem elején megígértem. Most, történelmem végén, bízást állíthatom, hogy senki más, sem zsidó, sem külföldi a legjobb akarat mellett sem dolgozhatta volna fel görög nyelven ily hitelesen ennek a műnek az anyagát. Mert mint

honfitársaim elismerik, a zsidó műveltségben jóval különb vagyok náluk, de éppen így alaposan foglalkoztam a görög nyelvvel is, pontosan megtanultam nyelvtani szabályait, megismertem költészetét, ámbar a zsidó felfogás lehetlenné tette, hogy tökéletesen beszéljem; tudniillik nálunk nem becsülik meg különösebben azokat, akik sok nyelven beszélnek és ügyelnek a stílus szépségére, mert úgy vélik, hogy ez a művészet nem csupán a szabad emberek közös kincse, hanem ha rabszolgák elsajátítják, az övék is. Nálunk inkább csak azok állnak bölcsék hírében, akik bizonyosságot tesznek a törvény alapos ismeretéről s magyarázni tudják a szent könyvek értelmét. Ámbar igen sokan nagyon szorgalmasan foglalkoztak ezzel a szaktudománnyal, mégis mindössze ketten-hárman jutottak benne jelentős eredményre, és gyorsan be is söpörték fáradozásaik gyümölcsét. És itt talán helyénvaló lesz, ha röviden elmondok egyet-mást származásomról is és mindarról, amit életem folyamán cselekedtem, amíg még vannak tanúk, akik megerősíthetik adataimat, ha igazak, vagy pedig megcáfolhatják, ha hamisak.

Ezzel tehát befejezem történelmi művemet, amely húsz könyvből, vagyis összesen hatvanezer sorból áll, és ha Isten is úgy akarja, később röviden összefoglalom majd a háború és a későbbi események történetét egészen a mai napig, vagyis Domitianus császár uralkodásának tizenharmadik évéig, amikor elértem ötvenhatodik életévemet. További tervem négy könyvben megírni a zsidó tanítást Istenről és az ő lényegéről és törvényeiről, amelyek megszabják nekünk, hogy mit szabad és mit nem szabad cselekednünk.¹⁴⁷

JEGYZETEK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA KARSAI GYÖRGY

- 1 Mondai elképzelés. Nevük: Avan és Azura.
- 2 Ez a Káintól számított ötödik generáció.
- 3 A zsidó Biblia szerint Ádám 130 éves korában nemzette Szetet, és még 800 évet élt.
- 4 Vö. Mózes első könyve VI, 1.
- 5 Értelemszerűen „életének”: a megszületést egyúttal az uralkodás kezdetének is kell tekinteni.
- 6 Körülbelül október-novembernek felel meg.
- 7 A babyloni év tavasszal kezdődött, az ősi zsidó szemlélet azonban a kivonulást vette alapul, ezért őszi évkezdés szerint számolt. A babyloni fogság után tért át a tavaszi évkezdésre. A vallási szokások szerinti évszámítás a későbbiekben is megmaradt.
- 8 Ádám 230 évet élt, Szét 205, Enos 190, Kainan 170, Maláél 165, Irád 162, Hénok 165, Matusáel 187, Lámek 188 és Noé 600 évet élt az özönvízig és még 350 évet, ez összesen 2262 év. Ettől eltérő adatok alapján másutt csak 1656 év a végeredmény.
- 9 Vö. Mózes első könyve VIII, 8-18.
- 10 Josephus itt valószínűleg a babyloni Bérosos kronológiai elméletét követi, aki szerint az egyes évek nagyobb, 60, 600 és 3600 éves ciklusokba sorolhatók.
- 11 Vö. Mózes első könyve XIX, 13.
- 12 Vö. Mózes első könyve, XIX, 32.
- 13 Josephus itt József történetének azt az epizódját követi, amely szerint Egyiptom lakói a hét szűk esztendő idején földjeiket és önmagukat átadták a fáraónak, aki ezáltal Egyiptom egész földjének tulajdonosa és lakóinak ura lett (Mózes első könyve XLVII, 13. sk.). Ebből legalább annyi következik, hogy Júdeában az egyiptomi Óbirodalom idején a fáraót elsődleges tulajdonosnak, a termelő lakosság zömét pedig „a fáraó szolgáinak” tekintették, a termékszolgáltatási kötelezettségben pedig a királyi föld használatáért járó természetbeni bért láttak; ez megfelel az „ázsiai termelési mód” rendszerének, amelyet az Ószövetség (és Josephus) azonban nem ősi intézménynek, hanem bizonyos és csak Egyiptomra korlátozódó körülmények következményének tart.
- 14 Vö. Mózes második könyve I, 8-14.
- 15 Hasonlóan kerek számot találunk a Bibliában is: Mózes első könyve XV, 13.
- 16 Vö. Mózes második könyve II, 5.
- 17 Josephus elfogadja a Biblia magyarázatát (Mózes második könyve II, 10): „...és nevezé nevét Mózesnek és monda: Mert a vízből húztam ki őt” – és egyiptomi eredetűnek tekinti az elnevezést.
- 18 Körülbelül áprilisnak felel meg.
- 19 A történetet más forrásokból is ismerjük: Arrianos I, 26. és Strabón XIV, 66.
- 20 Különlegesen finom indiai vászon.
- 21 Papi köntös.
- 22 Értékes drágakő.
- 23 Úrmérték; 2 liter körül. A kár pedig 364 liter.
- 24 Vö. Mózes negyedik könyve XXIII, 30.
- 25 Nagyon hasonló felépítésű történetet találunk Hérodotosznál (IV, 111-116), aki a skytha ifjak és az amazonok kapcsolatának történetét mondja el.
- 26 Csak Josephus utalásából ismert mű, valószínűleg nem is készült el vele.
- 27 Vitatott jelentésű mondat. Valószínűleg az előző mondathoz kell kapcsolni: olyan pénzről lehet itt is szó, amelyet a prostituáltak ajánlottak fel az áldozatokhoz az ókorban. A „kutya” szót ugyanis olykor használták a feslett életű nők jelölésére is (pl. *Ilias* VI, 344).

28 A Bibliában erre nincs pontos utalás, de más források szerint Mózes napi háromszori imádkozást írt elő: egy reggelit, egy délit és egy estit.

29 A Bibliában 100 ezüst siklusról van szó: Mózes ötödik könyve XXII, 19.

30 Mózes ötödik könyve XXIII, 20-25.

31 A hagyomány szerint csak a szabadon született izraeliták elrablóira vár halálbüntetés. Mózes ötödik könyve XXIV, 7.

32 Jóbel, latinos formában: Jubileum, minden ötvenedik év, amelyben minden eladott földnek vissza kellett térnie eredeti urának tulajdonába. Az erre vonatkozó előírások csak Mózes harmadik könyve XXV-XXVII-ben vannak kifejtve. Az előírás alapja az az ideológia, hogy Jahve minden föld elsődleges tulajdonosa, s az emberek csak „zsellérékéként ideiglenesen birtokolhatják. Az intézkedés – amely alighanem utópikus követelmény volt – a nemzetségi közös földtulajdon fenntartására, és a földtulajdon végleges elidegenítésének megakadályozására irányul.

33 Josephus eltér a Biblia előírásaitól: Ott csak egyféle fizetésről van szó, akár meghal az asszony, akár nem, amelynek nagyságát a férj állapítja meg (Mózes második könyve XXI, 22-23).

34 A Biblia „szemet szemért”-elvének (Mózes második könyve XXI, 24) felelevenítése.

35 A hagyományban általában három vagy öt bíró szokott szerepelni, nem pedig hét.

36 Vö. Mózes ötödik könyve XXIII, 1.

37 Vö. Mózes ötödik könyve XXII, 5.

38 Mózes búcsúéneke az ötödik könyv XXXII. fejezetében olvasható. A héber szöveg ritmikus, de nem görög hexameteres versformájú; ilyen görög fordítás nem is maradt fenn, de Josephus ismerhetett ilyen, ma már elveszett parafrázist. Az Alexandriában keletkezett ún. Sibylla-jóslatok, amelyek egy részének zsidó szerzői voltak, hexameteres versformájúak.

39 A Biblia szövege szerint Mózeset Moáb földjén eltemették, de sírjának pontos helyét nem ismerik (Mózes ötödik könyve XXXIV, 5-6). A római mondavilágban többször felbukkanó motívum a hős nyomtalan eltűnése élete végén: lásd Romulus vagy Aeneas történetét.

40 Körülbelül február-márciusnak felel meg. Babyloni időszámítás szerint a hó neve is babyloni eredetű.

41 A Bibliában Ráháb parázna asszonyként szerepel (Józsué könyve II, 1).

42 Vö. Józsué könyve VI, 15-2i.

43 Vö. Józsué könyve XVIII, 8.

44 Vö. Józsué könyve XVIII, 10-XIX, 5i.

45 Vö. Bírák könyve XIII, 1.

46 Vö. Bírák könyve XIII, 24.

47 A Bibliában „állcsont”-ról van szó (Bírák könyve XV, 15-17). Valószínűleg egy olyan hegynek a neve lehetett, amelynek formája állkapocsra emlékeztetett.

48 Ennek a szokásnak a leírása a törvények ismertetésénél szerepel a Bibliában (Mózes ötödik könyve XXV, 9), de Ruth újbóli férjhezmenetelekor nem kerül szóba (Ruth könyve IV, 1-8). A törvény előírásainak megfelelően Boóznak meg kell váltani Ruthot, mivel csak akkor lenne jogosult feleségül venni az özvegyet, ha az elhunyt testvére lenne (Ruth könyve IV, 7).

583

49 A Biblia leírása (Sámuel első könyve XV, 33) különösen kegyetlen kivégzési módról tanúskodik. A hagyomány szerint ez a kegyetlenség nem állt összhangban a zsidó igazságszolgáltatási szokásokkal.

50 Vö. Sámuel első könyve XIX, 13: nem „kecskemáj”-ról van szó, hanem

„kecskeszörből készült párná”-ról, amit a „theráf” (theraphim) feje alá helyezett Mikol. A theráfról nem tudni pontosan, mi lehetett; a szövegösszefüggésből úgy tűnik, hogy valamilyen kultikus álarcra kell gondolni.

51 A Biblia szövegében (Sámuel első könyve XXII, 18) csak nyolcvanöt áldozatról van szó.

52 Vö. Sámuel első könyve XXXI, 4.

53 Vö. Sámuel második könyve XI, 4.

54 A Bibliában nincs szó Uriás bűnéről. Egyes Biblia-magyarázók úgy vélik, hogy Dávid parancsának megtagadásával – tehát, hogy nem hajlandó feleségével tölteni az éjszakát – követi el azt a bűnt, amiért halálbüntetés jár.

55 Vö. Sámuel második könyve XII, 1-9.

56 A Dávid által végrehajtott népszámlálást Sámuel második könyve XXIV. is bűnös cselekedetnek tartja; a megszámlált mennyiség inkább ki van téve az ártó mágia hatásának.

57 Izraelben 800000 fegyverfogható férfi és Juda törzséből 50000 férfi szerepel ennél a résznél (Sámuel második könyve XXIV, 9).

58 Vö. Sámuel második könyve XXIV, 15; Krónika első könyve XXI, 14. Josephus leírása a dögvészről jóval érzékletesebb, mint a Bibliában szereplő. Valószínűleg merített az Athénban pusztító dögvész Thukydidesnél megtalálható leírásából (Thukydides II, 47).

59 Vö. Krónika első könyve XXI, 18-28.

60 Vö. Krónika második könyve II, 3. 11. 12.

61 1 (római) sextarius = 0,55 liter.

62 Zeus a tyrusi Baal megfelelője.

63 Az egyiptomi nyelvben a szó eredetileg „nagy ház”-at, „hatalmas ház”-at jelentett, s csak i. e. 1600 körül kezdték alkalmazni a királyi házra, illetve az uralkodó személy megnevezésére.

64 Hérodotos II, 102-103.

65 Vö. Krónika második könyve IX, 31-XIII, 20.

66 Nábót történetének forrása a Királyok első könyve XXI. fejezet, amelyben azonban nincs szó arról, hogy Nábót egy népgyűlés vezetőjeként követte volna el állítólagos istenkáromlását. A történetből kiderül, hogy az izraeli királyok nem rendelkeztek jogi értelemben elsődleges földtulajdonnal; alattvalóik tulajdonát legfeljebb erőszakkal vagy fortéllyal sajátíthatták ki.

67 Josephus görög szövegében ezüstpénzt említ; a sestertius mint római pénzegység = a denarius (= drachma, kb. 4,45 g ezüst) negyedrésszel. A sextariusnak a Biblia héber szövegében egy kab negyedrész felel meg, 1 sextarius = 0,55 liter.

68 A „saton” héber megfelelője a „széa”, ez Josephus számítása szerint = másfél modius = 24 sextarius = kb. 13,1 liter.

69 Vö. Királyok második könyve XIV, 25. A Biblia szövegében a „pusztasági tengerig” kifejezés szerepel.

70 Vö. Krónika első könyve III, 1-24. Ennek alapján 507 év 6 hónap és 20 nap jön ki. Az eltérés oka nem világos.

71 A szövegben szereplő görög szó – „paradeisos” – olyan kertet, ligetet jelent, ahol különböző állatokat tartanak, s ahol vadászni is lehet. De ez a kert minden bizonnyal „függőkert” volt; csodálatos építészeti megoldása miatt az ókori világ hét csodája között tartották számon.

72 Josephus a „barát” kifejezést a hellenisztikus kori értelmében használja: udvari tanácsadó, a király bizalmasa, tanácsadója.

- 73 A történetet, megtaláljuk Hérodotosnál: III, 84-87.
- 74 Vö. Eszter könyve II-X.
- 75 Vö. Eszter könyve VIII, 15-17.
- 76 Vö. Eszter könyve IX, 24-28. A Biblia szómagyarázata („pur” = sorsvetés) erősen vitatott.
- 77 Nem egyértelmű, hogy melyik Artaxerxésről van szó: vagy Artaxerxés II. Mnemónnak (i. e. 404-359), vagy Artaxerxés III. Okhusnak (i. e. 359-338) tekintik.
- 78 I. e. 332-ben zajlott az ostrom, januártól júliusig.
- 79 Parmenion Plutarkhosnál is szerepel Nagy Sándor életrajzában (*Alexandros XXIX*).
- 80 A „babona” szónak speciális jelentése van ezen a helyen: elszánt vallásosságot, félelmet legyőző Istenhitet jelent (a Josephus által használt görög szó: „deisidaimonia”).
- 81 Sztoikus ihletésű etimológia a késő hellenisztikus korból.
- 82 Párosról van szó.
- 585
- 83 A mi időszámításunk szerint tehát délután három óráig.
- 84 Nagy Antiochos seregei először i. e. 221-ben csaptak össze Ptolemaeus Philopator katonáival. Még több csatára került sor közöttük, majd i. e. 217-ben Philopator döntő győzelmet aratott Raphia város mellett. Philopator i. e. 203-ban halt meg. Utóda, Ptolemaeus Epiphanes i. e. 201-ben vereséget szenvedett Antiochostól, aki ezzel a győzelemmel Palesztina urává vált.
- 85 Egyiptomi mértékegység, körülbelül 40 liternek felel meg.
- 86 Valószínűleg októbernek felel meg; héberül Tishri.
- 87 Az „atya” megszólítás a szeleukida királyok részéről a tiszteletnyilvánítás jele vezető tisztségviselőkkel szemben.
- 88 Az esküvőre i. e. 193-ban került sor.
- 89 Ptolemaeus Epiphanést.
- 90 Ptolemaeus Epiphanes idősebb fia, Ptolemaeus Philométor i. e. 187-ben született. Másik fia, Ptolemaeus Euergetés II. i. e. i85 körül született.
- 91 Téves adat: az ekkor uralkodó szeleukida király Sleukos IV. Philopator (i. e. 187-175) volt. Sleukos III. Sotér (i. e. 226-223) a nagybátyja volt.
- 92 I. e. 169 nyarán.
- 93 I. e. 168-ban.
- 94 A hónap körülbelül a mi július-augusztusunknak felel meg.
- 95 Antiochos keleti hadjárata i. e. i65 nyarától 163 nyaráig tartott. Elimáisz helyett valójában Persepolisről volt szó.
- 96 A 149. év a szeleukida időszámítás szerint megfelel i. e. 164. október – 163. októberének. Más források szerint i. e. 163 nyarán halt meg.
- 97 I. e. 153-152. Alexander i. e. i52 nyarán érkezett Palesztinába.
- 98 I. e. 142-ben.
- 99 Nehezen azonosítható időpont. Antiochos uralkodásának negyedik éve, és Hyrcanus uralkodásának első éve, i. e. 135-134., de a 162. Olympias i. e. 132-ben kezdődött.
- 100 Ptolemaeus II. Sotér (i. e. 117-107 és 88-81) mellékneve (görög „lathyros” = csicséri borsó).
- 101 I. e. 135-104.
- 102 A meghatározás szerint ez az év i. e. 70-69.
- 103 I. e. 65 áprilisában.
- 104 Tigranes i. e. 66 őszén adta meg magát; Scaurust i. e. 65 tavaszán küldte Pompeius Damaszkuszba. i05 I. e. 63 tavaszán.

106 Idézet Strabon elveszett történelmi művéből. Az ajándék héber neve „éden” lehetett, amely „paradicsomkertet”, „gyönyörűséget” és „szőlőültetvényt” is jelenthet.

107 I. e. 63 tavaszán.

108 A 179. Olympias első éve i. e. 64 júliusától 63 júliusáig tartott. Antonius és Cicero i. e. 63-ban volt konzul. A két időpont egyeztetése alapján i. e. 63 első felére helyezik a város bevételét.

109 Később Antigonos is megszökött.

110 I. e. 47-ben lett Syria helytartója; Pompeius egyik híve gyilkolta meg i. e. 46-ban.

111 A vádbeszéd szándékosan emlékeztet Cicero Catilina elleni első beszédének felépítésére.

112 Latinul: magister equitum. A cím alapján valószínűleg Marcus Antoniusról van szó.

113 I. e. 43. január 24.

114 A rendeletet i. e. 45-ben adták.

115 Gaius Julius Caesar Octavianus, Julius Caesar unokaöccse és i. e. 43-tól az utóda. Később, i. e. 27-ben felvette az Augustus (felséges) címet.

116 Ha elfogadjuk Josephus adatát, akkor az ostrom i. e. 38-37-ben zajlott. Más adatok szerint azonban egy évvel később, i. e. 37-36-ban ostromolták meg Jeruzsálemet.

117 Az Antigonos név nőnemű alakja.

118 Tehát i. e. 37-ben esett el Jeruzsálem.

119 A sátoros ünnep egy hétig, néha kilenc napig tartó ünnepségsorozat. A Josephus említette ünnepek i. e. 35 októberében voltak.

120 Eszerint Hyrcanus i. e. 110 körül született volna. Ám ez pontatlan adat, mivel szülei, Alexander Jannaeus és Salome csak kb. i. e. 103-ban házasodtak össze, Salome első férjének halála után. Hyrcanus tehát mintegy hetvenéves lehetett, mikor kivégezték.

121 Téved Josephus, amikor negyvenévi uralkodásról beszél, mert Pompeius beavatkozása (i. e. 63) és Antigonos újbóli hatalomátvétele között (i. e. 40) mindössze huszonhárom év telt el.

122 I. e. 30 tavaszán.

123 I. e. 25-24.

124 Az attikai medimnos a klasszikus korban = 51,4 liter,” a hellenizmus idején 58,9 l.

125 Heródes első felesége, Doris: Josephus másutt említi a nevét.

126 Kaisareia újjáépítése tíz évig tartott, befejezésére i. e. 10-9-ben került sor.

127 A Pharos az alexandriai világítótorony, az ókor egyik építészeti csodája.

128 I. e. 10-9.

129 Syllaios IV. Aretas (al-Háarith) nabateus arab király tanácsadója, Heródes ellen a császári udvarban keltett hangulatot. Heródes érdekeit vele szemben a damaszkuszi Nikolaos képviselte.

130 Az egyetlen hely, ahol Josephus holdfogyatkozásról beszél; a dátum: i. e. 4. március 13.

131 I. e. 4-ben.

132 Az itt következő események Pilatus procuratorságának első évében, i. sz. 26-ban zajlottak.

133 Josephus keveri az időpontokat. Az itt említésre kerülő események Tacitusnál is szerepelnek (*Annales* II, 85), aki szerint i. sz. 19-ről van szó, nem pedig kb. i. sz. 30-ról, Pilatus procuratorságának idejéről.

134 Tacitus (*Annales* II, 85) beszámol arról, hogy nemcsak zsidó, hanem egyiptomi felszabadított rabszolgákat is átszállítottak Sardinia szigetére.

-
- 135 Zsidógyűlöletéről volt híres. Josephus ellene írta *Contra Apionem* című művét.
- 136 Kb. hajnali három óra.
- 137 I. sz. 35-ben.
- 138 I. sz. 38-ban. Nem sokkal később Gaius visszavette tőle a királyságot, de i. sz. 41-ben Claudius helyreállította uralmát. I. sz. 72-ben végleg elvesztette hatalmát.
- 139 I. sz. 37-41.
- 140 I. sz. 41-44.
- 141 Pontosán nem azonosított, gyömbérfajta növény.
- 142 Királyi jelvény: nap alakú aranypajzs.
- 143 Egy zászlóaljban 128 ember volt.
- 144 Josephus másutt említi, hogy ez a sereg 500 vagy 1000 emberből állt.
- 145 I. sz. 59-ben. Tíz évig viselte ezt a tisztséget.
- 146 I. sz. 66-ban.
- 147 Josephus valószínűleg a 100. év táján adta ki önéletrajzát, a zsidó történelem pedig már 94-ben (Domitianus uralkodásának 13. évében) megjelent. Itt bejelentett többi művét már nem írta meg.

NEVEK MAGYARÁZATA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA KARSAI GYÖRGY

ABARIS (a bibliai Ábárim) – hegy Jerikó közelében.

ABENNERIG – Charax Spasinu királya i. sz. 5-21 között.

ABILA (Abela, a bibliai Abel-sittim) – város Gadarától északnyugatra, a Jordán folyótól kb. tíz kilométerre.

ADARSA (Ádársza, Adása) – falu Palesztinában, Bethorontól tíz kilométerre. Azonosítása bizonytalan.

ADIABENE – királyság Észak-Mezopotámiában. Ütközőállam a római és a parthus birodalom között.

AFEK (Aphék, Áfek) – város Jeruzsálemtől nyugatra, a Shárón-síkságon.

AGATHARCHIDES (Knidosi) – történetíró és geográfus.

AGRIPPA Marcus Vipsanius (i. e. 63-12) – Augustus császár barátja, veje és hadvezére. Elvégzi a birodalom földrajzi felmérését. I. e. 17-13 között Augustus főmegbízottja a keleti provinciákban.

AGRIPPA, I. – Aristobulos és Bereniké fia. Claudius adja neki Júdea királyságát (i. sz. 41-44).

AGRIPPA, II. (i. sz. 50-100) -1. Agrippa fia.

AENOBARBUS, Domitius (megh. i. sz. 40) – i. sz. 32-ben consul. A fiatalabbik Agrippinának, Germanicus leányának férje, Nero császár apja.

AJÁLON – város mintegy húsz kilométerre északnyugatra Jeruzsálemtől.

AKUSILAOS (Argosi) (i. e. VI-V. sz.) – görög történetíró és mítoszok gyűjtője. A hét bölcs egyikeként tartották számon.

ALBINUS, Luceius – i. sz. 62-től 65-ig Júdea procurator, később Mauretania Caesariensis helytartója.

ALEXANDRA (Salina, Salome) – előbb II. Aristobulus, majd Alexander Jannaeus felesége; i. e. 76-67 között a zsidók királynője.

ALEXANDREION – erőd a Jordán és a Jabbok folyó találkozásától délnyugatra.

ALUSA – arab város.

ANKYRA – Galatiában fekvő város, a mai Ankara.

ANTHEDÓN – görög lakosságú tengerparti város.

ANTIOCHOS, III. (Nagy) (i. e. 242-184) – a szeleukida birodalom királya. Több hadjáratot vezet az egyiptomiak, a bactriaiak és a parthusok ellen, amelyek során i. e. 199-ben elfoglalja Palesztinát, Fönícia és Syria déli részét.

ANTONIUS, Julius – Marcus Antonius és Fulvia fia. I. e. 10-ben consul, i. e. 2-ben összeesküvésért halálra ítélik.

ANUBIS – a temetkezés és a halottakról való gondoskodás istene az egyiptomi vallásban; sakálfejjel szokták ábrázolni.

AREIOS (pontosabban: Areus) – spártai királyok neve. Két királyt ismerünk ezen a néven: I. Areus (i. e. 309-265) és II. Areus, utóbbi gyermekkorában halt meg (i. e. 255).

ARETAS – az arab lakosságú nabateus királyság uralkodója (i. e. 9-től i. sz. 40-ig).

ARSINOE, II. – I. Ptolemaios leánya. Több házasság után II. Ptolemaios Philadelphos felesége (i. e. 279-274).

ARTABANOS, III. – az Arsakida-dinasztia uralma alatt álló parthus birodalom királya.

ASINIUS, Pollio (i. e. 76-i. sz. 4) – római politikus és író, i. e. 40-ben consul. Történetírói munkássága során az i. e. 60-40 közti időszakot dolgozza fel. Heródes fiai az ő házában nevelkedtek.

ASKALON – filiszteus város Palesztina déli partvidékén.

ASTABORA – a Nilus keleti mellékfolyója.
ASTAPUS – a Nilus egyik szakasza, a mai Bahr-el-azrak (kék folyam).
AZÉKA – város mintegy húsz kilométerre Betlehemtől nyugatra, a mai Teli Zakariyeh.
BALAÁT (a bibliai Balaath) – város a mai Egyiptom területén.
BARIS – Josephus így nevezi I. Hyrcanus i. e. 134 körül épített jeruzsálemi palotáját.
BATANAEA (a bibliai Basán) – Damaszkusztól délkeletre elterülő vidék.
BÉROSOS (Chaldaei) (i. e. 280 körül) – babyloni származású pap, történetíró.
Asztrológiai tárgyú művek mellett megírja Babylon történetét.
BERÓT – valószínűleg a Tiberias tótól északra fekvő város. Pontos meghatározása még nem történt meg.
BERYTOS – föníciai város, a mai Bejrút.
BESZÓR – patak Palesztinában, pontos helye ismeretlen.
BETHORON (a bibliai Beth-horon) – Palesztinában található hegyvidék.
BETHORON – város Júdeában.
BETSÁN (a bibliai Beth-séan) -júdeai város, későbbi neve Scythopolis.
BETSZUR (a bibliai Beth-cur) – város körülbelül tíz kilométerre a Hebron folyótól nyugatra.
BETZAKARA – körülbelül 15 kilométerre délnyugatra Jeruzsálemtől elterülő város.
BURRUS, Sextus Afranius (megh. i. sz. 62) – Claudius császár (i. sz. 41-54) testőrségének parancsnoka. Claudius halála után Nérót segíti a hatalom megszerzésében, s igyekszik mérsékelni kegyetlenkedéseit; valószínűleg Nero mérgezteti meg.
CENSORINUS, Gaius Március – római államférfi. Consul i. e. 8-ban, proconsul Asia provinciában i. sz. 2-3-ban.
CHARAX HYSPAOSINU (Spasinu) – kisebb autonóm királyság az észak-syriai térségben, a Choaspes (mai: Karhá) folyó mellett. Nevét alapítójától, Hyspaosinés arab fejedelemtől kapta, aki a szeleu-kida birodalom bomlását használta fel a kicsiny királyság megalapítására. Mint a római és a parthus birodalom közötti ütközőállam, az i. sz. 160 körüli évekig állt fenn.
COELESYRIA – Syriának a Libanon és Antilibanon hegyrészek között húzódó déli része.
COPONIUS – Júdea első római helytartója, praefectus címmel.
DAREIOS III. Kodomannos – II. Artaxerxes unokája, az achaimenida perzsa birodalom utolsó királya (i. e. 336-330). Nagy Sándorral szemben vereséget szenvedett az agaugamelai csatában.
DELLIUS, Quintus – Antonius őt küldi Kleopátrához követségbe; elkíséri Antonius a parthusok elleni hadjáratba (i. e. 36); az ac-tiumi csata előtt Octavianushoz pártol.
DEMETRIOS I. Sotér – IV. Seleukos Philopator fia, a szeleukida birodalom uralkodója (i. e. 161-150). Több háborút visel a zsidók ellen.
DIDIUS, Quintus – Syria helytartója. Rabszolgákat képeztet ki és küld segítségül Antoniusnak az actiumi csata után.
DIOKLÉS – Josephus szerint megírta a perzsák történetét, csak ő említi.
DOTÁN (Dothaein, a bibliai Dothan) – az Esdraelon– (Jezrael-) síkságtól délnyugatra, mintegy nyolc kilométerre elterülő város Palesztinában.
EGYIPTOMI TENGERÖBÖL – az Akabai-öböl. EKBATANA (Hang-matana) – a mai Hamadán.
ELEÁZÁR (i. e. III. sz.) – főpap. Josephus szerint II. Ptolemaios számára lefordította Mózes könyveit.
ELYMAIS (Elimáisz, a bibliai Elam) – a Perzsa-öböltől északnyugatra és a Tigris folyásától keletre elterülő vidék neve.
EMESA (a római írónál Hemesa) – város Syriában, az Orontes folyótól keletre; a mai

Homs.

EMMAUS – város Palesztinában, mintegy huszonöt kilométerre északnyugatra Jeruzsálemtől; később Nikopolis.

EPAPHRODITUS (i. sz. I. sz.) – római grammatikus. Kommentárokat készít Homeroshoz, Pindaroszhoz és Kallimakhoszhoz; művei elvesztek. Biztatja Josephust történeti műve megírására; Josephus neki ajánlja *A zsidók történeté*-t.

EPHOROS (i. e. IV. sz.) – görög történetíró. Ő írja meg először a polisok összefoglaló történetét.

ETÁM – sivatagi erőd Juda törzsének területén.

EVILMERODÁK (Avil Marduk, Abilmathadakhos) – Nabukodonozor fia és utóda, babyloniai király (i. e. 561-től 559-ig).

FADUS, Cuspius – római államférfi. Júdea helytartója i. sz. 44-ben –, valószínűleg két évig viselte hivatalát.

FELIX (Antonius Felix) – Júdea provincia császári procuratora i. sz. 52-60 között, Claudius császár felszabadított rabszolgájának és bizalmasának, Pallasnak testvére, maga is felszabadított rabszolga.

FESTUS, Porcius – Júdea helytartója i. sz. 60 és 62 között.

FIKOLA – nem azonosított terület (város?), annyi bizonyosnak látszik, hogy a Jordán folyótól nyugatra.

FIZÓN – a bibliai mítosz szerint az Édenkert négy folyójának egyike (héberül: Pisón); Josephus a Gangesszal azonosítja.

FLACCUS, Norbanus – római államférfi. Consul i. e. 38-ban, Asia provincia proconsula i. e. 31-27-ig.

FLORUS, Gessius – Nero nevezi ki Júdea kormányzójává i. sz. 64-ben; kegyetlensége a zsidó felkelés kitörésének egyik oka.

GÁBAA (a bibliai Gibeah) – város Jeruzsálemtől északkeletre. Pontos

helye nem ismert. GADARA – a dél-syriai térség tíz görög városának (Dekapolis) egyike.

Peraeának, a Jordánon túli Palesztina tartományának fővárosa, a

Hieromax (ma Jármuk) folyó bal partján. GALGALA (A bibliai Gilgal) – város Palesztinában, a Holt-tengertől északkeletre.

GAMALA – teve hátához hasonló dombon épült város, innen ered a neve; héberül „gamal” = teve. A Genezáreth-tó keleti partján feküdt, szemben Tiberias várossal; Vespasianus elfoglalta és elpusztította.

GAULANE – a Jordán folyótól keletre fekvő Gaulanitis térség legnagyobb városa.

GAZARA (Gáder, a bibliai Gezer) – Jeruzsálemtől mintegy húsz kilométerre északnyugatra fekvő város.

GÁZA – filiszteus város.

GENEZARET (Genezáreth, Genesar) – tó Palesztinában, Tiberias tónak is nevezik.

GÉÓN – a bibliai mitológia szerint az Édenkertet öntöző négy folyó egyike (héberül: Gihón). Josephus a Nílussal azonosítja.

GINEA (Gema, Ginae) – Samaria provincia északi területén fekvő város.

GOBOLIS (Gobolitis, Gabalis) – Idumaea egyik területe, körülbelül tíz kilométerre Zoarától.

GRANIKOS – folyó a Hellésponton, Phrygiában, a Márvány-tengerbe ömlik.

HÁI (Naia, Aia, a bibliai Ai) – város Kánaán területén.

HEBRON – város Palesztina déli részén, Jeruzsálemtől délnyugatra.

HEKATAIOS (milétosi) – földrajzi és történeti író, Hérodotos elődje, i. e. 500 k. Két művéből csak töredékek maradtak fenn.

HELKIAS (az idősebb Helkias) – Agrippa király bizalmasa, majd ennek halála után

Heródes khalkisi uralkodó tanácsadója.

HELLANIKOS – athéni történetíró (i. e. V. sz.), elsőként írja meg Athén történetét, e művében összegyűjti a mitikus hagyományokat is. Csupán töredékekből ismeretes.

HIERONYMOS (egyiptomi) – csak Josephus hivatkozásából ismert történetíró; maga Josephus alighanem a Damaszkuszi Nikolaos műve alapján idézte.

HESTIAIOS – csak Josephus által idézett, egyébként ismeretlen történetíró.

HYPSIKRATES – görög történetíró, Strabón idősebb kortársa.

HYRCANIA – zsidó erődítmény Palesztinában, mintegy tíz kilométerre délnyugatra Jeruzsálemtől; a mai Khirbet Mird.

HYRCANUS, I. – i. e. 135-ben apjától, Simon fejedelemtől és főpaptól átveszi a főpapságot, majd felveszi a királyi címet (i. e. 135-104).

IZMAEL (Ishmael ben Phiabi, Ismael) – i. sz. 59-61 között főpap.

JERIKÓ – megerősített város Palesztinában, északra Jeruzsálemtől, a Jordán folyótól nyugatra.

JOÁZÁR – Mariamme II. testvére, i. e. 23-5 között főpap.

JOPPE – Palesztina legjelentősebb kikötője az ókorban; a mai Jaffa.

JULIAS (Bethsaida) – a Jordántól keletre fekvő város; Augustus császár feleségéről kapta nevét.

KÁFÁRSÁLÁMA – falu Jeruzsálem közelében.

KAJAFÁS – i. sz. 18-36 között főpap.

KALLIRHOE – meleg vizű források északkeletre a Holt-tengertől.

KAPHARSABA (Sáron) – síkság Palesztinában; ugyanezen a néven falu is van ezen a területen.

KLAZOMENAI – város Kisázsia középső részén.

KOREAI – város mintegy öt kilométerre északnyugatra a Jabbok és a Jordán folyó találkozásától: a mai Teli Mazár.

KOSTOBAR – testvérével, Saullal együtt Rómában jár követségben Agrippánál i. sz. 66-ban, hogy csapatokat kérjen a zsidók felkelésének leverésére.

KOTYS – Kis-Armenia királya, Gaius nevezi ki i. sz. 37-ben.

KTESIPHON – nagy város a Tigris folyó partján.

LAKIS (Lákis, Lacheisa) – város Palesztinában, körülbelül huszonöt kilométerre a tengertől, Hebron magasságában. LAODIKEA (Laodicea) – syriai város a tenger partján, jelentős kikötő és kereskedelmi központ. LoNGiNus, Cassius – i. sz. 30-ban consul, 40-41-ben Asia proconsula, 49-ben Syria kormányzója. LYDDA – Palesztina egyik városa, Jeruzsálem és Jaffa között. LYKOS – több folyó neve. Josephus valószínűleg a Tigris bal oldali mellékfolyójáról beszél; ez a mai Zab folyó.

MACHAIRUS – fontos védelmi erőd, a Holt-tengertől keletre, az Arnon folyótól északra.

MAGIDDO (a bibliai Megiddo, Magedo) – város Palesztinában, az Ezdraelon-síkság déli részén.

MÁKEDA (a bibliai Makkedah) – város Palesztinában, Jeruzsálemtől délnyugatra, a Holt-tengertől nyugatra.

MALCHUS – az arab nabateusok királya (kb. i. e. 50~30), Caesar szövetségese az alexandriai hadjáratban.

MÁRESA (Marisa, a bibliai Mareshah) – város Dél-Palesztinában, a Holt-tenger és a philisteusok országa között.

MASADA – a Holt-tenger nyugati partján fekvő megerősített település.

MEGASTHENÉS – I. Seleukos Nikator syriai király egyik tanácsadója és követe. Indiáról írt földrajzi, etnográfiai és történeti könyvet.

MENANDROS (ephesusi) – történetíró, akiről semmi közelebbit nem tudunk;

bizonytalan az is, azonosítható-e valamely más ismert személyiséggel.

MENEDEMOS (i. e. IV-III. sz.) – görög filozófus. Az eritreai filozófiaiskola megalapítója. Sókratés és Platón követője.

MERÓÉ – Kambysés nővérét vagy feleségét hívták így. Kambysés várost és folyót nevezett el róla Nubiában.

MESSALINA, Valeria (megh. i. sz. 48) – Claudius császár harmadik felesége. Kicsapongásairól híres; Claudius összeesküvés gyanújával kivégezteti.

MINYAS – hegy Armeniában; együtt szokták emlegetni az Araráttal, egyes hagyományok szerint itt található Noé bárkájának maradványai.

MISENUM – itáliai város Cumae-től délre; a mai Capo Miseno.

MITHRIDATES VI. Eupator – Pontus királya i. e. 121-től. Kisázsiaira is kiterjeszti hatalmát; több háborút vív a rómaiakkal, i. e. 65-ben Nicopolisnál Pompeiustól vereséget szenved.

MochOS – csak Josephus által idézett történetíró.

MODIN (Modein, Modai) – a makkabeusok lakhelye, mintegy tíz kilométerre délkeletre Lyddától és huszonöt kilométerre északnyugatra Jeruzsálemtől.

MosKHOS – föníciai filozófus, állítólag tőle származik az atomok tana. Strabón szerint Homéros előtt élt.

NABALÓTH – (Dabaloth, Naballo) – arab város, körülbelül nyolc kilométerre északkeletre Libbától: a mai Deleilat. **NABATENE** – Észak-Arábia egy népének és egy területének neve.

Az i. e. I. század folyamán virágzó királyság. A rómaiakat támogatja a zsidók elleni háborúban.

NABUKODONOSOR (Nabú-kudurriuszur, Nebukadnezar) – az újbaby-loni birodalom megalapítója, i. e. 605-562 között uralkodik.

NEERDA (Neardea, Nahardea) – az Euphrates és a Nahr folyó találkozásánál fekvő város. Földrajzi helyzete miatt nehezen bevehető erődítmény: a babyloniai zsidók legfontosabb központja.

NIGLISZÁR (Neriglissar, Eglisaros) – a babyloniai birodalom királya i. e. 559-556 között.

NIKOLAOS (damaszkuszi) – történetíró és filozófus. Antonius és Kleopátra gyermekeinek nevelője, később Heródes udvari történetírója, a peripatetikus filozófia művelője. Egyetemes történetet ír, az assyriaiaktól saját koráig.

NIKOPOLIS – város az ambraciai tengeröböl bejáratánál, Actiummal szemben.

NISIBIS – a Josephus által ezen a néven említett város az Euphrates egyik szigetén lehetett, nem messze Neerdától.

NITÓKRIS – a babyloni királynő, hathatósan szállt szembe a médek terjeszkedésével.

NÓBÉ (Naba, a bibliai Nob) – meghatározása bizonytalan, valószínűleg Jeruzsálemtől északra feküdt.

ODOLLÁM (a bibliai Adullam) – város Palesztinában, Jeruzsálemtől délnyugatra, mintegy tizenöt kilométerre.

OFIR – aranyáról, gazdagságáról nevezetes terület; azonosítása vitatott, lehet, hogy az Arab félsziget egyik partvidéke, esetleg indiai partvidék.

PAPAESTOS – tengerparti helység, Bejrut és Sidón között.

PAPYRON – falu Palesztinában, pontos helye nem ismert.

PELUSIUM – egyiptomi város, a Nílus keleti torkolatánál.

PENUEL (Phanuel, a bibliai Peniel) – város a Jabbok folyó partján, a Jordántól keletre.

PETINA (Paetina) – Claudius császár felesége.

PETRONIUS, Caius – Egyiptom helytartója volt i. e. 24-21 között.

PETRONIUS, Publius (?) – Tiberius császár idején Kisázsia helytartója, majd Caligula

Syria kormányzójává nevezi ki i. sz. 39-ben. Rómába visszatérve (i. sz. 42-ben) a zsidók érdekeit igyekszik képviselni.

PHALEREUS, Demetrios (i. e. IV. sz.) – athéni filozófus és államférfi.

PHILÓN (alexandriai) – nagynevű alexandriai zsidó filozófus (kb. i. e. 20-i. sz. 40). A Caligulánál végzett követjárásával kapcsolatos emlékeit LEGATIO AD GAIUM címen ismert munkájában írta meg.

PHILOSTRATOS – csak Josephus által említett történetíró; nem azonos az ezen nevet viselő többi író egyikével sem.

PHRAATES – parthus uralkodók neve. Josephusnál III. és IV. Phraates szerepel. Az előbbi i. e. 68-60, az utóbbi i. e. 37-32 között uralkodott.

POLEMON (II.) – király Kis-Armeniában i. sz. 37-63 között.

QUIRINIUS, Publius Sulpicius – római államférfi, Tiberius bizalmasa; I. e. 12-ben consul, i. e. 7-ben Africa provincia, i. e. 5-ben Syria provincia helytartója.

RABATHA (a bibliai Rabbah) – a Holt-tengertől mintegy húsz kilométerre keletre elterülő jelentős kereskedelmi központ; a mai Rabba.

RÁBSÁKÉ (Rapsakes, Rab-shakeh) (i. e. VII. sz.) – assyr hadvezér.

RAEPTA – valószínűleg a Jordán folyótól keletre, Pellától északra fekvő város.

RÁMÁTÁIM (a bibliai Ramathaim) – palesztinai város, Lydda közelében.

RÁMÓT (a bibliai Ramoth) – város mintegy harminc kilométerre keletre a Jordán folyótól, Beisan magasságában.

RAPHIA – város Palesztina határán, Gázától délnyugatra, a tenger partján.

REBLATA (Aramatha, Arablatha, a bibliai Riblah) – syriai város, a Libanon és a Hermon hegység közti völgyben, az Orontes folyó jobb partján.

REGULUS, Publius Memmius (megh. i. sz. 61) – i. sz. 33-ban Moesia helytartója.

SÁBA – etiópiai város; Kambyses Meroénak nevezte el.

SABINUS – császári kincstári megbízott (procurator) Syria provinciában i. e. 4 körül; Josephus többször említi, más forrásokból személyisége nem ismert.

SATURNINUS, Lucius Volusius (megh. i. sz. 20) – római államférfi. Consul, majd Africa provincia kormányzója (i. e. 12.); később Syria kormányzója.

SILO – palesztinai város, a királyság megalapítása előtt az ún. frigysátor és frigyszekrény őrzésének helye, a Jahve-kultusz központja.

SosiBios – alexandriai történetíró Ptolemaios Philadelphos uralkodása idején.

Sosius, C. -római államférfi. I. e. 38-37-ben Syriában és Kilikiában harcolt; elfoglalja Jeruzsálemet és kivégezteti Antigonost.

SYMPLEGADES (más néven Kyaneai) – szigetcsoport a Fekete-tenger bejáratánál.

SZAFIM (Saphim, Saphein, a bibliai Sophim) – város mintegy három kilométerre északra Jeruzsálemtől.

SZALMANASZÁR, III. – assyr király kb. i. e. 857-823 között. Meghódítja egész Közép-Syriát, a zsidókat is adófizetésre kötelezi.

SZAMPSZIGERAM (Sampsigramus) – Emesa, syriai terület királya. Nővére, Jotape feleségül ment Agrippa testvéréhez, Aristobu-loshoz.

SZÁRAZ (Száráz, Sarasa, a bibliai Zorah) – város mintegy húsz kilométerre nyugatra Jeruzsálemtől; a mai Sarah.

SZEBASZTE (Sebaste, Sebastos) – város Samariában, Heródes király alapítása.

SZELEUKIA (Seleukia) – a Josephusnál említett Seleukia a Tigris folyó mentén fekvő, rendkívül erős védelmi rendszeréről híres város.

SZENNÁCHERIB (Sennacherib, Sin Ache Irib) – assyriai király i. e. 705-681 között uralkodott.

SZICHEM (Sichern, Shechem) – Samaria területén található város.

SZÍRIA (a bibliai Bor-sirah) – pontosan nem azonosított helység Palesztinában, kb. négy kilométerre Hebrontól.

SZUNAM (Sunám, a bibliai Shunem) – város az Esdraelon-síkságon, Palesztinában, Nazareth és a Gilboa hegy között.

TADMOR (Thadamora) – syriai város, a görögök Palmyrának nevezik. **TAMNA** (Timnah, a bibliai Timnath) – tengerparti város Palesztinában. **TARICHEA** – város Alsó-Galileában, azonosítása vitatott. **TAURUS** – hegység Kisázsiában, Syria északi határán. **TEBESZ** (a bibliai Thebez) – Szichem városától északkeletre elterülő város.

THEODEKTES – Phaselisből származó rétor és tragédiaköltő. Platón és Isokratés tanítványa, Aristoteles és Nagy Sándor barátja.

THEOPOMPOS (i. e. IV. sz. második fele) – Khiosról származó történetíró. Előbb Athénban, majd Egyiptomban, I. Ptolemaios udvarában él. 12 könyvből álló **HELLÉNIKA** című munkája Thukydides művének folytatása. 58 könyvben írja meg a makedón királyok történetét.

TIRATHANA – falu mintegy hat kilométerre délnyugatra Szichem várostól.

TRACHONITIS – a Jordán keleti partján elterülő hat kerület egyike, Damaszkusztól délre.

TRALLES – Kariában található város, a Messagis-hegység lejtőjén, a Maeander folyótól nem messze.

VARUS, P. Quintilius – Syria provincia császári helytartója (legátus Augusti) i. e. 9-7 között; azonos azzal a hadvezérrel, aki i. sz. 9-ben a teutoburgi csatában katasztrofális vereséget szenvedett.

VIENNA – az allobroxok fővárosa Gallia Narbonensisben, a Rhodanus folyó partján.

VITELLius, L. – római államférfi. Tiberius idején Syria kormányzója, legyőzi a parthusokat.

VoLUMNius – katonai tribunus, valószínűleg Syriában is teljesített szolgálatot; azonosítása bizonytalan.

VÖRÖS-TENGER – szélesebb értelemben az egész Indiai-óceánra használták az elnevezést.

ZEUXIS – III. Antiochus syriai király hadvezére. Megakadályozza

Szeleukia ostromát i. e. 220 körül. **ZOOR** (a bibliai Zoar) – a Holt-tengertől mintegy nyolc kilométerre délkeletre elterülő vidék neve.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: HAHN ISTVÁN

Válogatásunk célja nem az volt elsősorban, hogy a Josephus által ábrázolt történelmi korszak eseményeit ismertesse, hanem inkább az, hogy szemléltesse és konkrét példákon bemutassa a történetíró felfogását, munkamódszerét és forrásaihoz való viszonyát. Mindamellet azon voltunk, hogy az egyes szemelvényekből – amelyeknek címe a válogatótól származik – és a szemelvények sorából folyamatos elbeszélés kerekedjék ki. Az anyagot igyekeztünk arányosan szétosztani a bibliai (ószövetségi) és a későbbi történelmi korokat bemutató részletek között. Viszonylag bővebben adtunk helyet Josephus azon elmélkedő, elvi jellegű fejezeteinek, amelyekben saját felfogását fejezi ki az egyes eseményekről és személyekről, valamint vallási és filozófiai nézeteit fejtegeti. A bibliai történeteket reprodukáló fejezeteket az érdeklődő olvasó összehasonlíthatja az Ószövetség szövegével, és maga is felismerheti Josephus változatának eltéréseit.

*

Josephus műveinek görög szövege első ízben Baselben, 1544-ben jelent meg. A jelenleg mérvadó kritikai kiadás: B. Niese és J. Desti-non: FLAVII JOSEPHI OPERA. Berlin, 1887 óta. Az újabb szövegkiadások közül figyelemre méltó még S. A. Naber kiadása a Teubner-sorozatban (Lipcse, 1895 óta) és az angol Loeb-sorozat több szerző közreműködésével készült kétnyelvű kiadása (London, 1927 óta).

Magyarul A ZSIDÓ HÁBORÚ, A ZSIDÓK TÖRTENETÉ-nek teljes szövege és az ÖNÉLETÍRÁS hozzáférhető kitűnő, korszerű és tudományos igényű fordításban; mindegyik Révay József tollából.

Alaposabb tanulmányozás céljából ajánlható a kétnyelvű Loeb-kiadás angol szövege (H. St. Thackeray, R. Marcus, A. Wikgren és L. Feldman), mivel alapos kritikai kommentár is kiegészíti. A régebbi, de ma is használható, kommentált kiadások közül kiemelhető a Th. Reinach szerkesztésében megjelent francia fordítás (Párizs, 1900 óta).

*

A régebbi szakirodalom alkotásait a Josephusszal szembeni elfogultság, a túlzott kritika és az állításaival szembeni általános szkepszis jellemzi. Ennek ellenére sok figyelemre méltó megállapítás és részletmegfigyelés is található bennük. Ma is haszonnal tanulmányozhatók az alábbi művek:

G. Hölscher: Josephus Flavius-címszó. A Pauly-Wissowa-féle REALENZYKLOPÄDIE-ben. 1916.

R. Laqueur: DER JÜDISCHE HISTORIKER FLAVIUS JOSEPHUS. Griessen, 1920. Új lenyomat: Darmstadt, 1970.

W. Weber: JOSEPHUS UND VESPASIAN. Stuttgart, 1921.

J. Guttmann: Josephus Flavius-címszó. Az ENCYCLOPAEDIA JU-DAICA-ban. 1932.

Josephus Flavius személyiségének és történetírói teljesítményének méltányosabb megítélésében úttörő jelentőségű

H. St. Thackeray: JOSEPHUS THE MAN AND THE HISTORIAN.

London, 1929. Újabb, átfogó igényű monográfia:

H. Lindner: DIE GESCHICHTSAUFFASSUNG DES FLAVIUS JOSEPHUS.

Leiden, 1972. A különböző szempontú megítélés figyelemre méltó példái:

M. Charlesworth: THE ADVENTURER: In: FIVE MEN. CHARACTER STUDIES FROM THE ROMAN EMPIRE. Cambridge, 1936.

S. G. Brandon: JOSEPHUS – RENEGADE OR PATRIOT? In: HISTORY TODAY 8 (1958).

M. I. Finley: JOSEPHUS. (Válogatás és kísérő tanulmány.) New York, 1965.

A. Schallt: DIE ERHEBUNG VESPASIANUS NACH FLAVIUS JOSEPHUS. In: AUFSTIEG UND NIEDERGANG DER RÖMISCHEN WELT. Szerk.

H. Temporini. II. 2 Berlin, 1975. Josephusszal foglalkozó tanulmánykötetek:

A. Schallt (szerk.): ZUR JOSEPHUS-FORSCHUNG. Darmstadt, 1973.

O. Betz, K. Hacker es M. Hengel (szerk.): JOSEPHUS-STUDIEN. Göttingen, 1974.

*

Az Utószóban érintett kérdéseket illetően az alábbi munkákra utalunk. A történeti háttérhez:

E. Schürer: GESCHICHTE DES JÜDISCHEN VOLKES IM ZEITALTER JESU CHRISTI. Leipzig, 1901-1909. 3 köt. Mindmáig alapvető. Új, 2. angol kiadása folyamatban.

F. M. Abel: HISTOIRE DE LA PALESTINE DEPUIS LA CONQUETE D'ALEXANDRE. Paris, 1952, 608

W. R. Farmer: MACCABEES, ZEALOTS AND JOSEPHUS. New York, 1957.

M. Hengel: DIE ZELOTEN. Leiden, 1961.

G. A. Williamson: THE WORLD OF JOSEPHUS. Boston, 1964. Népszerű áttekintés.

H. Kreissig: DIE SOZIALEN ZUSAMMENHÄNGE DES JUDÄISCHEN KRIEGES. Berlin, 1970. A történeti forrásokhoz és dokumentumokhoz:

H. Bloch: DIE QUELLEN DES FLAVIUS JOSEPHUS IN SEINER ARCHÄOLOGIE: Leipzig, 1879. Új lenyomat: Wiesbaden, 1968. G. Hölscher: DIE QUELLEN DES JOSEPHUS IN SEINER ARCHÄOLOGIE. Leipzig, 1904.

E. Bickerman: LA CHARTE SELEUCIDE DE JERUSALEM. In: REVUE DES ETUDES JUIVES 100 (1935).

E. Bickerman: UN DOCUMENT RELATIF A LA PERSECUTION D'AN-TIOCHOS IV. EPIPHANE. In: REVUE DE L'HISTOIRE DES RELIQUIONS 58 (1937).

G. B. Townsend: CLUVIUS RUFUS IN THE HISTORIES OF TACITUS. In: AMERICAN JOURNAL OF PHILOLOGY 85 (1964). Vallástörténeti kérdések:

A. Schlatter: DIE THEOLOGIE DES JUDENTUMS NACH DEM BERICHT DES JOSEFUS. Gütersloh, 1910.

G. Foot Moore: FATE AND FREE WILL... ACCORDING TO JOSEPHUS. In: HARVARD THEOLOGICAL REVIEW 22 (1929).

F. J. Foakes-Jackson: JOSEPHUS AND THE JEWS. London, 1930. S. Rappaport: AGADA UND EXEGESE BEI FLAVIUS JOSEPHUS. Wien, 1930.

Hahn I.: JOSEPHUS ÉS A BELLUM JUDAICUM ESCHATOLOGIAI HÁTTERE. In: ANTIK TANULMÁNYOK 7 (1960). Hahn L: JOSEPHUS UND DIE ESCHATOLOGIE VON QUMRAN. In: QUMRAN-PROBLEME. Szerk. H. Bardtke. Berlin, 1963. Josephus és a kereszténység:

E. Norden: JOSEPHUS UND TACITUS ÜBER JESUS CHRISTUS UND SEINE MESSIANISCHE PROPHEZIE. In: NEUE JAHRBÜCHER FÜR DAS KLASSISCHE ALTERTUM 16 (1913).

R. Eisler: IESZOUSZ BASZILEUSZ OU BASZILEUSZASZ. 2 köt. Heidelberg, 1929-1930. S. Pines: AN ARABIC VERSION OF THE TESTIMONIUM FLAVIANUM AND ITS IMPLICATIONS. In: ISRAEL ACADEMY OF SCIENCES, SECTION OF HUMANITIES I 971.

J. D. Amuszin: OB ODNOJ ZABŪTOJ PUBLIKACII TARTUSSZKOVO PROFESSZORA ALEKSZANDRA

VASZILIEVA. In: ACTA ET COMMEN-TATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS 365 (1975).

Az Utószó írója Josephus Flavius történetírói egyéniségéről már korábban is megírta elgondolásait A ZSIDÓK TÖRTÉNETE 2. (részleges) kiadásának előszavaként (Gondolat Kiadó, 1966). A korábbi tanulmány egyes megállapításai természetesen belekerültek a jelen kötet utószavába is.

UTÓSZÓ

ÍRTA: HAHN ISTVÁN

1.

Született Jeruzsálemben a világteremtés 3798. évében, előkelő papi család sarjaként, és az Ábrahám szövetségébe való felvétel alkalmából a József ben Mattitjáhu nevet kapta; elhunyt Rómában mint [Titus] Flavius Josephus római polgár, valamikor Traianus császár uralkodásának első éveiben. Történetírónk születésének és halálának ezek a száraz adatai már önmagukban érzékeltetik egy színes – változatos pályafutása során túlságosan is sok színben csillogó – egyéniség életrajzának ellentmondásait, paradox fordulatait, jellemének vitatható vonásait. Életének fordulatai tükröződnek irodalmi alkotásainak műfajában, szemléletében, tendenciáiban, és nem kevésbé utóéletének sajátos, ellentmondásoktól éppenséggel nem mentes alakulásában. Az ókori zsidóság nagyon kevés, név szerint ismert történetírónak egyike, és az egyetlen közülük, akinek egész életműve ránk maradt (rajta kívül csak az i.e. II-I. században élt kyrénéi Iasón történeti művének, a makkabeus felkelés történetének átdolgozott formáját ismerjük az ószövetségi apokrif Makkabeusok II. könyve révén). Ámde saját közössége, az a zsidó nép, amelyből politikailag kiszakadt, bár hozzá való tartozását sohasem tagadta meg – évszázadokon át szinte tudomásul sem vette őt. A rabbinikus hagyomány, amely pedig a Róma elleni zsidó felkelés számos epizódjának és szereplőjének (hívének, részvevőjének és ellenfelének) emlékét fenntartotta, az ő nevét sehol sem említi meg. De alig vett róla tudomást az a klasszikus római és görög közönség is, amelyre gondolva írta meg görög nyelven népe történetét és háborús viszontagságait. Tacitus, aki pedig részletesen ismertette a zsidó felkelés történetét a *Históriáé* V. könyvében, egészen bizonyosan nem az ő művét, e háború római szempontból hivatalos krónikáját használta fel. Ha művei ennek a kettős érdektelenségnek ellenére mégis teljességükben fennmaradtak (ami valóságos ritkaság az antik irodalmak rommezejében), ez a keresztény egyháznak köszönhető. Joggal benne látták annak a kornak legmegbízhatóbb krónikását, amelyben a kereszténység sarjadt, és egy vitathatatlanul hamisított (de ma is vitatott eredetű) fejezet alapján benne tisztelték azt a nem keresztény történetírót, aki megtörve az „évszázad profán hallgatását” (saeculi silentium), tanúságot tett Jézus életéről és messiási voltáról. Josephus, *A zsidó háború*, *A zsidók története* és *A zsidó nép ősi voltáról* című művek szerzője, ennek a (hamisított) tanúságtételnek, a „testimonium Flavianum”-nak alapján lett az egyház szemében a leginkább tiszteletre méltó szerzők egyikévé. A nagy tudományú és hitbuzgó Hieronymus (Szent Jeromos) egyházatya „a görög Livius”-nak (graecus Livius) nevezi, és egy másik egyházi szerző, Cassiodorus ezt a véleményt csak kevésbé korlátozza, amikor „úgyszólván második Livius”-nak (paene secundus Livius) tekinti. Történetírónknak ez a nagyrabecsülése volt az uralkodó álláspont a humanista és a XVIII. századi felvilágosult tudósok körében is – és ugyanilyen tartósnak bizonyult a zsidó hagyomány elzárkózása is vele szemben. A XIX. századi tudományban mindkét vonatkozásban fordulat állt be történetírónk értékelésében és az iránta való érdeklődésben. A kritikai álláspont felülkerekedése – amely a XIX. század tudományában oly sok, évszázados irodalmi bálványt döntött le hagyomány emelte piedesztáljáról – talán Josephust kímélte a legkevésbé. A modern judaisztika egyik megalapítója, Graetz Henrik, aki monumentális történeti művében elsőként foglalkozott részletesen Josephusszal mint történeti forrással, nem lát benne mást, mint kisszerű szélhámost, akire még hamisításaiban is csak törpe lélek fufangja jellemző („die Pfiffigkeit eines Kleingeistes”), és akinek egész emberi mivolta nem áll másból, mint hiúságból,

képmutatásból és jellemtelenségből („Eitelkeit, Verstellung und Gesinnungslosigkeit”). Ez a lesújtó vélemény még napjainkban is – netán többé-kevésbé árnyaltabb formában – egyik meghatározó tényezője Josephus megítélésének.

De nem kevésbé kritikus az az értékelés sem, amely jelentős részben a német protestáns teológiai kutatásban alakult ki, és máig kihat a klasszika-filológiára. Ennek a kutatási irányzatnak képviselői – G. Hölscher, H. Willrich és mások – már eleve kétkedéssel fogadták szerzőnknek minden közlését. Ha valamely forrásra hivatkozik: azt bizonyára nem olvasta, vagy másodkézből ismeri, vagy koholta. Ha okmányt idéz: az csak hamisítvány lehet. Ebben a – mondjuk enyhén – hiperkritikus, de valójában fölöttébb elfogult értékelésben nem a tárgyszerű kutatás érvei határozták meg a kételyeket, hanem az eleve meglevő bizalmatlanság nyilatkozott meg. A szerzőnkkel szemben szinte minden oldalról megnyilvánuló becsmérést kétféle, de végső soron azonos eredetű indulat szülte. Az egyik oldalról nem tudták neki megbocsátani, hogy zsidó népének Róma elleni szabadságharcában végül a győztesnek és elnyomónak oldalára állt, hátat fordítva annak az ügynek, amelynek korábban maga is harcosa volt. A másikfajta elfogultság elkötelezettjei pedig zsidó származását nem tudták elfelejteni; azt pedig talán még kevésbé, hogy ezt a tényt sohasem tagadta, erre még büszke is volt, és élete utolsó művét e nép ősi voltának – az ókori megítélésben igen fontos tényezőnek – igazolására írta.

A több mint másfél évezredes kritikátlan nagyrabecsülés, majd a XIX. századi különböző előjelű (nacionalista, faji, politikai és vallási) elfogultságok fűtötte becsmérés közepette természetesen mindig voltak és vannak ma is olyan kutatók, akik szerzőnket – mielőtt ítéletet mondanának felette – elsősorban *megérteni* akarják: emberi gyarlóságaival, következetlenségeivel, pályájának nem éppen épületes fordulataival, de tiszteletre méltó vonásaival, jóhiszeműségével, létének objektív ellentmondásai iránt való érzékenységével, kétségtelen történetírói képességével együtt is. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy történetírói teljesítménye, műveinek szelleme, tendenciája és szemlélete a legszorosabban kapcsolódik életének eseményeihez, részben a külső, „történelmi” körülményektől előidézett, messzemenően azonban saját maga által kezdeményezett fordulataival. Minden műve – azon túl, hogy átélt vagy olvasmányokból megismert események „történelmi” ábrázolása: egyben vallomás is, önfeltárulkozás és öngazolás. Josephus az egyik legszubjektívabb történetírója a historiográfiának. Munkásságát csak akkor érthetjük és értékelhetjük valójában, ha egyéni sorsának tükrében szemléljük: *írói* törekvéseit *emberi* magatartásának háttérében ítéljük meg.

2.

Josephus születésekor (i. sz. 37-38) Júdea már harminc éve római provincia, de a római birodalmon belüli helyzete még nem alakult ki véglegesen. Claudius császár még tett egy kísérletet arra, hogy a bonyolult viszonylatoktól terhes terület kormányzását egy kliens-királyság keretében oldja meg, és erre Heródes király unokáját, az ifjú Agrippát találta alkalmasnak (i. sz. 41-44). A kliens-király korai halála után azonban, elejtve az ígéretesnek tűnő kezdeményezést, ismét a közvetlen római kormányzáshoz tért vissza – és ezzel együtt a gazdag hagyományú zsidó nép és a római kormányzat közvetlen konfrontációjának veszélyét is felidézte. Az első, Augustus alatti provinciaszervezés (i. sz. 6) tapasztalataira emlékezve azonban a császári kormányzat bizonyos módosításokat hajtott végre a szokványos provinciaszervezethez képest. A jeruzsálemi szentély főpapjának vezetése alatt és más tekintélyes vallási vezetők, valamint egyes világi notabilitások részvételével létrehozott egy „Nagytanács”-ot

(görögül: synedrion) a mindenkori procurator mellett, s ez az intézmény a véleményező szerepet töltötte be. Továbbá az elhunyt I. Agrippa király leszármazottai megtartották királyi jellegüket, illetve címüket, és bonyolult helyzetekben ugyancsak nyilváníthattak véleményt; ezt azért is tehették, mert mindannyian római polgárjoggal is rendelkeztek. Így a római kormányzat képviselői mellett egy tisztázatlan jogi helyzetű, de általában figyelembe vett zsidó „árnyékkormány” is segített a provincia ügyeinek intézésében. Bár csaknem szüntelenek voltak az összetűzések a lakosság és a nem mindig szerencsés kézzel kiválasztott helytartók között, ezeket egészen Nero kormányzatának végéig sikerült elsimítani.

A sajátos és tisztázatlan helyzetű provincia belső arisztokráciájának – apai ágon a rangidős papi nemzetségnek, anyja révén a Hasmonaeus-királyoknak – sarja, Josephus saját (szerénységről nem tanúskodó) közlése szerint valóságos csodagyerekként nőtt fel: mestereit már fiatal korában elkápráztatta a szent iratok ismeretével. Megismerte vallása mindegyik teológiai irányzatát, és egy remete útmutatása alapján belekóstolt az aszketikus vagyonszövetségben élő esszénusok életmódjába is. Ez meg is felelhet a valóságnak. Az 1947 óta előkerült és esszénus eredetű holttengeri tekercsek közlései ennek az irányzatnak elveiről és gyakorlatáról lényegileg megegyeznek Josephus róluk szóló adataival. Az aszketikus szektához való tartozás azonban csak epizód volt a szellemileg élénk és sokféle érdeklődő előkelő *kohanita* életében. 26 éves korában (i. sz. 63-64) egy, a synedrion részéről Rómába menesztett zsidó küldöttség tagjaként találkozunk vele: politikai okokból elítélt zsidó rabbik számára kellett kegyelmet kieszközölniük. A küldöttség sikerrel járt: eljutottak egy zsidó színész, Alityros összeköttetései révén a császári udvarba, és a császárnő (akkor Poppaea Sabina, Nero neje) személyesen eszközölte ki a kegyelmet. Josephus tehát nemcsak teológus és nemcsak aszketikus hajlamú tudós: az ifjúnak megfelelő görög nyelvtudással, műveltséggel és fellépéssel is kellett rendelkeznie ahhoz, hogy a kényes feladatot rábizzák. Olyan hírben kellett állnia, hogy a római kormányzat szemében is possibili tárgyalófél, világias műveltségű személyiség.

Josephus sikeres római küldetése után két évvel, i. sz. 66 szeptemberében több esemény egybekapcsolódása következtében kirobban a Róma elleni nagy felkelés. A júdeai provinciát egymást követően több, különösen kegyetlen hírben álló procurator igazgatta. Tacitus, aki a zsidókkal egyáltalán nem rokonszenvezett, egyikükről, a felszabadított rabszolga Antonius Felixről (i. sz. 52-60 k.) megjegyzi, hogy „királyi hatalmát mindennemű kegyetlenséggel és önkénnyel, szolgai lélektől eltelve gyakorolta” (*Históriae* V, 9); majd megállapítja, hogy „a zsidók türelme mégis kitartott Gessius Florus helytartóságáig: ekkor azonban kitört a felkelés” (uo. 10). A népi felkelés közvetlen oka a szentély féltve őrzött kincseiből 17 talentum (=kb. 445 kg ezüst) elrablása, és az azt követő provokatív katonai felvonulás Jeruzsálemben. Az összesereglett tömeget II. Agrippa címzetes király állítólag egy beszédével ideig-óráig megnyugtatta. De néhány nappal később újabb, már szervezettebb fegyveres tüntetés robbant ki; a Róma-barát zsidó előkelők egy csoportját, köztük magát Ananiás főpapot is, felkoncolták, ellenőrzésük alá vették a szentélyt, és megtagadták a római császár üdvéért eddig szokás szerint bemutatott áldozatok folytatását. Ez nyílt felkelés volt. A fellegvár római helyőrségét a tömeg ostroma megadásra kényszerítette, a városból kivonuló megszálló csapatokat a felkelők szégyenletes módon kiűzték, egy részüket pedig – bár fegyvereiket már eldobálták – lemészárolták. A jeruzsálemi véres események hírére a térség görög városaiban az ottani zsidó kisebbség ellen törtek ki pogromok: egyedül Caesareában, a provinciái helytartó székhelyén 20 000 zsidót öltek meg. Gessius Florus az általa előidézett kaotikus helyzetben elhagyta provinciáját, s rendcsinálás végett most már

Cestius Gallus syriai legátus nyomult be egy légióval (a XII. „villámló” legio teljes legénységével) és a többi légiójából válogatott alakulatokkal: de a (katonai gyakorlattal nem rendelkező!) felkelőktől súlyos vereséget szenvedett; röviddel menekülése után – Tacitus szavai szerint „vagy a végzet akaratából, vagy szégyenletében” – meghalt. A provinciái felkelés látványos sikert aratott, Júdeában a 66. év végére nem volt több római katonaság (vö. mindehhez: *A zsidó háború* II, 14-20).

A váratlan siker hatására Jeruzsálemben a felkelők vezetőiből és a hozzájuk csatlakozott „tekintélyesebb” személyekből (közéjük tartozott az újonnan megválasztott főpap is) forradalmi kormányzat alakult (66. november). Ebben a hevenyészetten létrehozott tanácsban a „szélsőséges felkelők” mellett a „tekintélyes és higgadt személyek” is részt vettek; a tanács a római uraitól e pillanatban megszabadult provincia egyes kerületeinek élére helytartókat („stratégos”-okat) küldött ki a rend fenntartására, az elárvult kormányzati-igazgatási teendők végzése és a védekezésre való felkészülés érdekében. Közéjük tartozott Josephus, aki a katonailag különösen fontos Galilea vezetője lett. A felkelés kirobbanó sikere, a legyőzhetetlennek tűnő légiók szégyenletes kudarca, az általános lelkesedés nyilván őt is magával ragadta – nem követte azoknak a (nála óvatosabb!) Róma-barát arisztokratáknak példáját, akik Agrippa királlyal együtt elhagyták Júdeát.

Ebben a pillanatban (66 végén) még semmi sem dőlt el véglegesen. Bizonyos volt, hogy a római kormányzat a felkelésre és saját helytartóinak, seregeinek botrányos kudarcára valamilyen módon válaszolni fog. Ámde Nero császár éppen művészi előadó körúton volt Achaia provinciában, ahol a görögség jótevőjeként, az új Napistenként ünnepelték – nem lehetett tudni, hogy a szeszélyes császár és kormányzata hogyan reagál a kellemetlen eseményekre. A jeruzsálemi zsidó kormányzat elképzelhetőnek tarthatta, hogy súlyosabb bonyodalmak elkerülése végett elejti a provinciális szervezetet, és valamilyen formában, pl. újabb kliens-királyság szervezésével visszaadja a nehezen megbékíthető provincia lakosságának látszólagos önállóságát; hiszen még éltek az egykori Róma-barát kliens-király, Heródes leszármazottai. A bizonytalan jövő előtt érthető a felkelő kormányzatnak az az álláspontja, hogy az isteni csodaként értelmezhető kezdeti siker után tartózkodjék Rómával szemben újabb provokációktól.

Ezt a valóban bonyolult és még tisztázatlan helyzetet szem előtt kell tartanunk, ha meg akarjuk érteni Josephus megbízatásának lényegét és erről készült, erősen önellentmondó, saját beszámolóit. Korábbi beszámolójában, *A zsidó háború* című művében (II, 20-22) elismeri, hogy – bár legjobb benső meggyőződése ellenére – fő feladatának a várható római támadás elleni védekezést tekintette. Később közzétett *Önéletírás*-ában már azt a látszatot kelti, hogy kizárólag a békés lakosságnak a „rablóbandáktól” való megvédését tekintette feladatának; viszont elismeri, hogy ennek a céljának érdekében titkos kapcsolatot létesített a „rablóbandákkal” (mi inkább azt mondanánk: partizáncsoportokkal), és pénzelt is őket. A masszív római támadást megelőző néhány hónap folyamán (tehát nagyjából 66 novemberétől 67 áprilisáig-májusáig) tevékenységének jellegét részben a kiküldetésekor fennállott objektív helyzet, részben azonban saját egyéni törekvései és jellemvonásai határozták meg. Az adott helyzet megkövetelte a tartózkodást, a nyugalom fenntartását, a kivárást; ehhez hozzá tartozhatott a forrófejű felkelő csoportok féken tartása, akár lepénzelésük árán is. De ugyanakkor a római kapcsolatokkal rendelkezői görögül tudó, világias műveltségű, papi és arisztokrata származású ifjú mindezt feledtetni akarva, azt is be akarta bizonyítani, hogy ő igazán, „minden látszat ellenére” következetes ellensége Rómának, és igazi harcosa „Jeruzsálem szabadságának”. Rendkívüli öntudat, tevékenységi és érvényesülési vágy, a „történelmi jelenlét” szenvedélye is fűtötte. Elismertetésre, népszerűsége

törekedett: a kezdeti várakozás után a fegyveres ellenállás felé sodródó jeruzsálemi kormányzatnak s a helyi lakosság békés és harcra kész csoportjainak körében egyaránt, és nem kevésbé a már szerveződő önkéntes harci osztagok, a „rablóbandák” szemében is. Mindenki várakozásának eleget akart tenni, s ezért akaratlanul is egyre ellentmondásosabb szerepeket volt kénytelen vállalni a végső fegyveres összecsapás felé rohanó események közepette. Amikor pedig a római táborban és később, irodalmi dicsőségének idején világosan kellett látnia, hogy ebben a néhány hónapban mindegyik lépése ballépés volt – ekkori tevékenységének, a mindenkori helyzettől és érdekektől függően, mindig azt a részét emelte ki, amely az adott körülmények között még viszonylag leginkább elhihetőnek és menthetőnek tűnt. *A zsidó háború* megírásakor még hősiessé részvételét hangsúlyozza a harcokban (ez dicsfényt vetett a győztes hadvezérre, és felértékelte az ő átállását is); néhány évtizeddel később *Önéletírás*-ában pedig már leginkább a békés lakosságért végzett munkáját emlegeti. Ezeknek az ellentmondó és nem is őszinte közléseinek végső alapja azonban: akkori egyéniségének és egész magatartásának következetlen, őszintétlen, ellentmondásos jellege.

3.

A felkelésben való részvétel és a „következetesen harcos magatartás” szerepjátssza akkor vált Josephus számára véres valósággá, amikor Nero kormányzata egy ideig tartó (és a jeruzsálemi synedrionban, de nyilván Josephusban is illúziókat keltő) habozás után egyezkedés helyett a kemény ellencsapásra szánta rá magát. A felkelés elfojtására az egyik legjobban kipróbált főtisztet, Titus Flavius Vespasianust küldték ki. A római támadás Syria felől, i. sz. 61 tavaszán először éppen Galileát érte. Josephus – ezt el kell ismernünk – elszántan védekezett, becsülettel akart helytállni, de a római hadigépezettel szemben tehetetlen volt. Csekély számú seregével az ellenállás első kísérletének sikertelensége után Jotapata erődjébe vette be magát, s itt csaknem hét hétig állta az ostromot.

Az ellenállás végéről egyetlen szemtanú számol be: maga Josephus. Kövessük ebben az ő előadását (*A zsidó háború* III, 8). Amikor az utolsó védők egy nehezen megközelíthető barlangban húzódtak meg, Vespasianus felszólította őket: adják meg magukat. A római hadvezér Josephus képességei iránt való kényszerű nagyrabecsülésének hatására pedig külön osztagot rendelt ki az ő elfogására: szemtől szembe akart találkozni azzal, aki így sokáig feltartóztatta az ostromot. Josephus – látván az ellenállás hasztalanságát – hajlott a megadásra, és maradék katonáit is erre biztatta; bízott a római vezér nagylelkűségében is. De fanatikus katonái erről hallani sem akartak: „Inkább a halál Isten örök törvényei szerint, mintsem az élet szolgátságban” – kiáltoztak örült elszántságukban, és elhatározták, hogy önként vetnek véget életüknek. Josephus látszatra enged nekik (ő maga is kiemeli, hogy ez csak látszat volt), és elhatározza, hogy életét a jó sors döntésének rendeli alá. Mivel nemcsak kiváló hadvezér, hanem teológus is, és egyben meggyőző szavú szónok, jól felépített beszédben (amelyet „szó szerint” közöl is, vö. uo. 5. szakasz) felvilágosítja őket az öngyilkosság bűnös voltáról. Ehelyett sorsvetés útján döntsék el, milyen sorrendben öljék meg egymást (ez nem öngyilkosság!), és csak az követi majd el a kényszerű bűnt, aki utolsónak marad. Hogy, hogy nem („nem tudom, véletlenül-e vagy Istenünk gondviseléséből” – mondja erről Josephus), a vezér maradt a sorsvetés szerint utolsónak. Amikor már csak kettesben maradt az utolsóelöttivel, ezt a halál küszöbén sikerült rábeszélnie a megadásra. Így kettesben estek fogságba. Hogy társának mi lett a sorsa, szerzőnk nem közli; ő maga azonban elérte, hogy – mint az ellenállás foglyul esett vezetőjét – a római vezér, Vespasianus személyesen, négy szemközt fogadja. A beszélgetésről ismét csak Josephus

számol be részletesen (bár tartalmilag más források alapján is hitelesíthető a közlése).

Josephus, bilincsbe verve is önérzetesen bejelentette Vespasianusnak: ő nemcsak hadvezér, hanem próféta is, Isten rendelkezéseinek tudója és tolmácsa. Isteni sugallatból már korábban is tudta, hogy az ellenállás reménytelen, Róma győzni fog; ezért is adta meg magát: nem gyávaságból, hanem Isten szándékának teljesítése végett. De többet is tud: Vespasianus császár lesz, utóda pedig itt jelenlevő fia: ők az egész emberi nem uraivá rendeltettek. A merész fellépés és még merészebb jóslat megmentette Josephus életét: Vespasianus, akiben az Úr felébresztette a császári hatalom utáni vágyat, titkos reményeit (Josephus szerint) hallotta a zsidó próféta szavaiban megszólalni. A foglyot tisztos őrizetben maga mellett tartotta – és amikor a Júdeában tevékenykedő sereghöz is eljutottak a hírek előbb a galliai Vindex, majd a hispániai Galba felkeléséről, Nero öngyilkosságáról, a sorozatos trónbitorlásokról, császárgyilkosságokról és polgárháborúkról, a fogoly jóslata mindinkább igazolódni látszott. Egy évvel a jóslat elhangzása után az egyiptomi praefectus, a zsidó származása ellenére a római ostromló seregben tevékenykedő Tiberius Iulius Alexander és a syriai legátus Mucianus kezdeményezésére a keleti légiók Vespasianust császárrá kiáltották ki. Ettől fogva Josephus Vespasianusnak már nem foglya, hanem bizalmas tanácsadója, az ostromlott provincia kérdéseiben szakértője, személyes feljegyzéseinek ismerője, és nagy tetteinek hivatalos-hivatásos propagátora, már eleve kijelölt krónikása.

Galileai politikai megbízatásának és ezt követő katonai tevékenységének, hősies védekező harcának és ezt lezáró megadásának itt ismertetett verziója már korán kételkedést váltott ki. A zsidó háború kora középkori, óegyházi szláv átdolgozása a jotapatai erőd barlangjában történt sorsvetés eredményét nem „a véletlennek avagy Isten gondviselésének” tulajdonítja, mint a görög szöveg, hanem annak, hogy Josephus „ravaszul elrendezte a sorsvetést, és ezzel megtévesztette társait”. És azóta sincs egyetlen történész sem, aki jóhiszeműen elhinné Josephus történetét „gondviselészerű” megmeneküléséről. Aki pedig vezér létére ilyen aljas módon elárulja és becsapja a benne bízó katonatársait, majd átlátszóan hazug módon – önmagát még istene kiválasztottjának is feltüntetve – adja elő a történeteket, annak minden szavát, minden közlését fenntartással kell fogadni. Aki életének ebben a válságos, jellempróbáló pillanatában emberként ennyire gyarlónak bizonyult – az történetíróként sem lehet külön, akármennyit szónokol is az igazságról, történeti hűségről, mint egész tevékenységének vezércsillagáról. A jotapatai „sorsvetés”, majd átállása a római táborba – ez jelenti Josephus életének azt a bűnét, amely az utókor megítélésében kérdésessé tette egész későbbi történetírói működését is. Ez bélyegezte őt hazuggá és árulóvá; ezt használták ki előítéletektől, elfogultságoktól éppenséggel nem mentes újkori és jelenkori gyalázói is. Ezért kell, szerzőnknek nem mentegetésére, vagy éppenséggel valamilyen „szerecsenmosdatás” érdekében, hanem megértése végett életének ezt a döntő fordulatát kissé behatóbban szemügyre vennünk.

A Róma elleni nagy zsidófelkelés egyszerre volt függetlenségi harc a provinciális státussal együtt járó elnyomatás és a júdeai helytartók önkényeskedései ellen, és osztályharc a római uralommal összefonódott zsidó papi és világi arisztokráciával szemben. A felkelésnek ezt a kettős motivációját csak kiegészítette a vallási-messiánisztikus ideológia. A római provinciális uralom ugyanis – eltérően pl. a szeleukida uralom kései szakaszától – vallási elnyomással nem járt együtt, a császári kormányzat általában még egyes önkényeskedő vagy csupán tapintatlan helytartókkal szemben is megvédte a provincia lakóinak szabad vallásgyakorlatát. A felkelés szociális hátterét maga Josephus is ismételten kiemelte, az újabb marxista indíttatású kutatások pedig a felkelés alapvető jellemvonásaként ismerték fel.

Josephustól, az előkelő papi család sarjától, a görög műveltségű, Rómában járt és ottani összeköttetésekkel rendelkező jómódú földbirtokos arisztokratától mi sem állhatott távolabb, mint a júdeai és galileai közrendűek erőszakos fellépése a zsidó uralkodó osztály és annak római pártfogói ellen; aki, mint ő is, tudott a római birodalom erejéről, aligha lelkesedhetett már eleve a „túlbuggók”, a zelóták veszedelmes tevékenységéért. Önéletrajzában (amelynek szavahihetősége általában fölöttébb kétes ugyan, de nyilván vannak benne igaz közlések is) azt hangsúlyozza, hogy a felkelőket lebeszélni igyekezett szándékukról, „mert előre láttam, hogy a harc kimenetele teljességgel szerencsétlen lesz a számunkra” (4, 19.). A belső valószínűség ennek a közlésnek lényegi hitelessége mellett szól.

Mivel magyarázzuk tehát a harcban való későbbi kétségtelen helytállását, egyáltalán: egész galileai kiküldetése során tanúsított részvételét a felkelők oldalán? Az első jeruzsálemi sikerek, a zsarnok Gessius Floras procurator távozása, a rend helyreállítása végett benyomuló Cestius Gallus syriai legátus katonai veresége a hevenyészett zsidó sereg részéről, a provinciászerte fellángolt ellenállás keltette lelkesedés, a római császári kormányzat habozása, a Júdeában eluralkodó csodaváró és csodákat láttató közhangulat benne is, sokakban másokban is azt a hitet ébreszthette: az Úr ismét csodát tesz választott népéért, miként azt már a makkabeusok idején is tette. A csekély számú és gyenge jámborok legyőzik a pogányok hatalmas sokaságát. A sikerből, a szereplési lehetőségekből, a népszerűségből, a „történelmi jelenlétből” az ambiciózus ifjú arisztokrata, esszenusok és farizeusok neveltje, nem akart kimaradni. Túltengő aktivitási vágya erősebb volt a józan esze diktálta tartózkodás parancsánál. Josephus nem akkor követte el élete tragikus bűnét, amikor saját katonáit is elárulva szembefordult azzal a felkeléssel, amelynek addig maga is egyik vezetője volt: hanem akkor, amikor hangulati és karrierisztikus tényezők hatására saját egyéniségének, társadalmi helyzetének parancsaival és legjobb meggyőződésével szemben is vállalta a részvételt egy olyan harcban, amelyben igazán sohasem hitt. A szilárd meggyőződés nélkül vállalt vezérkedés már *szükségszerűleg* vezetett a megadásig, majd a győztesekhez való terjes csatlakozásig. Josephus „első árulását” tehát akkor követte el, amikor (talán „görögös Róma-barát” hírét is feledtetni akarva) hit nélkül csatlakozott a fanatikus hitet kívánó felkeléshez; ebből csak logikusan következett a felkeléstől való elfordulása az első kudarcok után. Bármilyen paradoxonnak látszik: Josephus saját egyéniségéhez és igaz meggyőződéséhez hűségesebb volt Vespasianus táborában, mint felkelővezéri szereplése idején.

Attól fogva, hogy a 67. év júliusában bilincsbe verve a római vezér elé hurcolták, felszikkaszták egyéniségének energiái. Vakmerő jóslatát, amellyel felhívta magára Vespasianus figyelmét, feltétlenül hitelesnek kell elfogadnunk; nemcsak azért, mert *A zsidó háború* című művét, amelyben ezt megírta, Vespasianus és Titus is átnézték (illetve átnéztették), és megjelentetését jóváhagyták, ilyen lényeges valótlanosság közléséhez pedig nem járultak volna hozzá, hanem azért is, mert ezt a jóslatot, „az előkelő zsidó fogoly, Josephus” nevének említésével Suetonius (*Vespasianus* 5, 6) és Cassius Dio (LXVI. i, 4) is közli. Suetonius pedig éppen csak ennyit tud Josephusról – azt már nem említi meg, hogy mellesleg történétíró is volt –, információja tehát nem szerzőnktől származik. Persze, az adott időpontban, 67 júliusában, majdnem egy évvel Nero letétele és öngyilkossága (68. június 9.) és két évvel Vespasianus császárrá való kikiáltása (69. július 1.) előtt Josephus jóslata több mint vakmerő volt. De Suetoniusnak szerzőnktől független közlése a jóslat időpontját is hitelesíti: akkor történt, amikor ezt az előkelő zsidó foglyot bilincsben Vespasianus elé hurcolták. És különben is: az ilyen jóslat annál hatásosabb, mennél elképesztőbb – és Josephusnak nem volt vesztenivalója. A gondviselés csak az imént

mentette meg a halálos sorsvetés alkalmával az életét (igaz, ebben neki is volt némi szerepe); most ismét kockázatos jóslatot vállalt a manipuláció minden lehetősége nélkül, és ismét sikerrel. Nem tudhatjuk, néhány évvel korábbi római látogatása idején kialakultak-e benyomásai Nero uralmának ingatag voltáról; azt tudhatta, hogy egy sikeres hadvezérnek lehetnek uralmi törekvései és kilátásai is, hiszen a Nérónál szilárdabb bázissal rendelkező császárok is szüntelenül latolgatták a „capax imperii” (császárságra alkalmas) személyek kilétét, és ők is tartottak sikeres hadvezérek netáni ambícióitól.

Ténynek kell elismernünk, hogy Josephus a merész jóslat kimondása óta „kivételezett” (a közvetlen életveszélytől egyelőre szabadult) hadifogoly lett, és legkésőbb Nero halálának hírüvétele óta ez a helyzete ismét megjavult. Most már bizalmi ember a vezérkarnál, a felkelő zsidókkal való tárgyalásokban, a megadási javaslatok tételében Vespasianus szószólója (minden eredmény nélkül, sőt a vele szembeni gyűlölet következtében inkább még ártva is a római ügynek), és máris kezdi gyűjteni megírandó első művének anyagát.

A hadjárat végéig Josephus a római táborban, a hadvezérek (előbb Vespasianus, majd Titus) környezetében maradt, majd Titusszal együtt költözött Rómába, ahol többszörös császári kegy jutalmazta szolgálatait: ő készíthette el a háború római és császári szempontú hivatalos történetét, ezért polgárjogot, évdíjat és adómentes földtulajdont kapott Galileában és Júdeában – ezeket nyilván bérbeadás útján értékesítette, mert nincs adat arról, hogy a hadjárat befejezése után valaha is meglátogatta volna szülőföldjét. Saját közlése szerint a munkának előbb arameus nyelvű változatát készítette el a Keleten élő zsidóság és más, arameus nyelven beszélők használatára és okulására, majd görög munkatársak segítségével a görög szöveget; ez 75 és 79 között jelent meg, mindenesetre még Vespasianus életében. Ez a munka tehát szinte egyvégtében, a felkavaró, iszonyatos és mégis szükségszerűnek elismert élmények friss hatása alatt, a fiatalos hevület lázában készült el – a frissen szerzett császári kegynek járó szellemi adóként, de a szerző legbensőbb meggyőződésének megfelelően is. Így ez a munka sajátos – de igen sikeres – vegyülete az igazmondásnak, a szerző őszinte szándékából fakadó tendenciának és az udvari ember kötelezően aulikus hanghordozásának.

4.

Josephus maga elég világosan körvonalazza ezen első nagy művének célját. Elsősorban – már az arameus nyelvű változattal – meg akarta győzni a Kelet népeit a római birodalom legyőzhetetlen hatalmáról, minden berzenkedés, lázadás és felkelés eleve reménytelen, ostoba voltáról. Ezt a célt *A zsidó háború* megírásával annyiban is szolgálja, hogy egy nagy múltú, erős és hősies nép elkeseredett harcának bukásán bizonyítja minden más hasonló törekvés ostobaságát: éppen ezért tévesztik el céljukat véleménye szerint azok a görög írók, akik a zsidó nép lekicsinylésével, harcuk gyalázásával akarnak a győzteseknek hódolni: mintha egy hadvezérnek, seregének és népének nem a legnagyobb és leghősiesebb ellenség leverése szolgálná a dicsőségét! Ezért nem szabad elhallgatni a zsidók hősiességét és vezérek kiváló képességeit sem (ideértve persze önmagát is). Második célja pedig a zsidó tömegek – de különösen a zsidó arisztokrácia felmentése a felkelés gyűlöletes volta alól: ezt az ostoba harcot a zsidó népre csak egy maroknyi örült fanatikus, rabló és gyilkos kényszerítette rá, akik zsarnoki és demagóg módszerekkel ragadták magukkal a befolyásolható tömegeket. Az előkelők, a papság, de különösen Agrippa király és családja pedig végképpen szemben álltak a felkelőkkel.

Egy harmadik, igen átlátszó törekvése *A zsidó háborúnak*, az, hogy – miként a zsidó

arisztokráciát és Heródes családját mentesíti a Róma-ellenes tevékenység, illetve a felkelésben való közvetett részvétel vádjá alól is – római részről hangsúlyozza Vespasianus és Titus hadvezéri erényeit, a császári hatalomra való alkalmasságukat és isteni kiválasztottságukat, valamint hadviselésük emberséges jellegét.

Különösen Titus az, akit szerzőnk rokonszenvével kitüntet. Már fogságba esésekor is – úgymond –, amikor Vespasianus még habozott, társai (legátusai) pedig szélhámosnak minősítették, és azonnali kivégzését követelték, Titus adott hitelt jóslatának, és részesítette „szelíd természetének szellemében” emberséges bánásmódban. Vespasianus is meg akarta kímélni Jeruzsálem lakosságát a háború szenvedéseitől, ezért szólítottatta fel Josephus által őket a megadásra – így a makacs védőknek és az elámított tömegnek magára kell vetnie kegyetlen sorsáért. A legproblematisabb ebben a vonatkozásban Josephusnak az a közlése, hogy a végső ostromot megelőző döntő haditanácson Titus a jeruzsálemi szentély megkímélését javasolta (VI, 6, 3), ezt a szándékát a haditanács több tagjával szemben is elfogadtatta, és csupán szerencsétlen véletlen – no meg az elvakult védők óvatlansága – okozta a szentély elhamvadását: az a római katona, aki az ostrom hevében fáklját dobott a szentély alagsorába, hogy kifüstölje onnan a védőket, nem tudhatta, hogy ott tűzveszélyes anyagokat tárolnak. Így Titus akarata ellenére semmisült meg az építészeti szempontból is nevezetes szent épület. Josephus szemléletes képet ad a kritikus ülésről; a hat részvevő közül hárman elleneztek, hárman követelték a szentély elpusztítását, és Titus döntött (végső soron eredménytelenül) a kímélet mellett. Josephusnak ezt a leírását a kutatás kevésbé tartja szavahihetőnek; ellene szól többek között egy késő antik keresztény történetíró, Sulpicius Severus, aki a szentély elpusztulásában Isten büntetését látja, és Josephussal szemben határozottan állítja, hogy erre a parancsot maga Titus adta (*Chronica* II, 30); mivel Sulpicius Severus elsősorban Tacitust használta fel a császárkori történet előadásában, feltehető, hogy ezt a fontos közlést is innen merítette (Tacitus fennmaradt szövege a *Históriae* V. könyvében Jeruzsálem ostromának csak kezdeti szakaszáig terjed, a folytatás elveszett). A belső és külső valószínűség egyaránt Titus személyes felelőssége mellett szól; a még elismertetésért küzdő, fiatal Flavius-dinasztiának eklatáns és gyors hadi sikerre volt szüksége, és a legyőzött nép legfőbb, világszerte ismert szentélyének teljes elpusztítása hirdette birodalom-szerte a győzelem teljességét. Az „emberi nem gyönyörűségének” későbbi önabrázolásába, a mindennap egy-egy jó-tettet végrehajtó kegyes császár szerepkörébe a korábbi kíméletlen hadviselés tényei azonban már nem illettek bele, – Josephus pedig, az aulikus történetíró, nyilván készséggel vállalta az új, hivatalos verzió terjesztését: hiszen ezzel némileg önmagát is tisztázta a szentélyromboló császárhoz történt csatlakozásának gyűlöletes volta alól.

Vespasianus, Titus – és persze Josephus maga is – csupán eszközök Isten kezében, aki már korábban elhatározta a bűnös nép megbüntetését. Josephus többször és nyomatékosan kiemeli azokat az isteni csodajeleket, előjeleket, figyelmeztető álmokat és próféták fellépését, akik a megrögzött népet végzetes tetteitől vissza akarták tartani. A szentély elhamvadását is fenyegető csodajeleket hirdettek előre, de ezeket az elvakult tirannusok semmibe vették vagy félremagyarázták. Rosszul értelmezték azt a szentírási jóslatot, is, hogy egykor majd Júdeából indul ki a világ ura: ez nyilván Vespasianusra vonatkozott, aki itt lett a birodalom császárává – a felkelők azonban magukra értették a kétértelmű jövendölést. A szentély végül is azon a napon, Gorpiaiosz hónap 8-án hamvadt el, amelyet az isteni végzet erre az eseményre elrendelt. Az emberséges Titus hiába küzdött a szentély pusztulását követelő isteni végzet ellen...

Ha mindez igaz, Josephus is Urának akarata szerint cselekedett, amikor szakított a pusztulásba rohanó felkelőkkel. A szerző ebben a művében is tiltakozik a népével

szembeni árulás és hűtlenség vádja ellen. Még Jotapata várában történt, meséli, hogy az Úr éjszakai látomásban megjelent előtte, és felszólította: álljon át a római táborba, mert nagyobbra hivatott, semhogy együtt pusztuljon az elvakultakkal. Ő pedig megindító imában tanúsítja, hogy nem önmaga mentésére, hanem csak az Úr parancsára szakított a felkelőkkel (vö. *A zsidó háború* III, 8,3). Ez a kétes hitelű beszámolója az álomról és az Istennel folytatott párbeszédéről mégis jellemző írónk egyéniségére. Abban a művében, amelyet a császár rendelkezésére és Róma magasztalására írt, szükségét érzi hangsúlyozni a zsidó néphez való tartozását, zsidó vallásos hitét, és mentegegetni magát a hűtlenség vádja alól, pedig erre *A zsidó háború* megírásakor nem volt szükség; ennek hangoztatása éppen ennek a művének megírásakor még opportunus lépésnek sem mondható. A felkelés leverését követően érthető módon általános zsidóellenes hangulat keletkezett, és ez alól a Jeruzsálemet feldúló császár és családja sem vonhatta ki magát. Vespasianus külön, megbélyegző jellegű adót vetett ki a zsidókra, Titus pedig a zsidóellenes hangulat miatt volt kénytelen feladni Berenikével, a Róma-barát Agrippa zsidó király hűgával kötendő házassága tervét. Josephus ebben a számára nyilván előnytelen helyzetben sem tagadta meg farizeus jellegű zsidó vallásosságát, papi származását, egész mivoltát. Amit politikai és „felkelő” múltjából elhallgathatott, azt vagy letagadta, vagy szépített formában tárgyalta (ez nem válik történetírói becsületére) – de származását nem tagadta le és nem tagadta meg: ezt történetírói tisztességének kell tulajdonítanunk. Igaz persze az is, hogy a császári propaganda számára sem volt haszontalan, ha éppen egy hívő farizeus papi arisztokrata zengi a Jeruzsálemet feldúló vezér dicsőségét és humanizmusát: ez a mű bevallott elsődleges céljának, a legyőzöttek és meghódítottak megbékéltetésének is megfelelt. De a többszörös gyakori öngazolás megtalálható még a mű görög kiadásában is (amelynek címzettje már nem a zsidó és orientális olvasóközönség) – a szerző ambivalens beállítottságának, a belső nyugtalanságnak, egyénisége töredezettségének is jele. Josephus úgy akarta a zsidó felkelés leverőinek elismerését elnyerni és évjáradékát kiérdemelni, hogy a levert néppel való kapcsolatát se rontsa el teljesen.

A zsidó háború – mint megmutatni igyekeztünk – szerzőjének bonyolult és ellentmondásos társadalmi helyzete objektív és szubjektív kötöttségei következtében és ezeknek megfelelően a tárgyaül szolgáló történelmi valóságot többszörös fénytöréssel, kirívóan torzító módon, egymásnak is ellentmondó tendenciákat ütköztetve tükrözi. Ennek ellenére is – bármennyire paradoxnak tűnik az előzmények után ez a megállapítás – őszinte alkotás, igaz vallomás szerzőjének a mű megírásakor már kialakult szemléletéről. Josephus, ha korábban nem egészen, de római fogsága idején, a birodalom mérhetetlen katonai és anyagi erőforrásainak ismeretében, véglegesen meggyőződött a felkelés eleve kilátástalan, „őrült” voltáról; és győzteseknek-legyőzötteknek a saját legjobb szándéka szerint szolgálta közös érdekét, amikor az utóbbiakat a vereség elkerülhetetlen voltáról meggyőzve, őket egyben a meghódoltság tartós állapotával is meg akarta barátkoztatni. Ezért tartat a felkelés legkezdetén pártfogójával, II. Agrippa királlyal olyan beszédet a római birodalom katonai erejéről (*A zsidó háború* II, 16,4 skk.), amely kitűnő tájékozottsága és szakszerűsége révén ma is elsőrendű forrás. Ezért emeli ki unos-untalan a bukás végső okául az isteni végzetet, ezért szidalmazza és gyalázza méltatlanul és ízléstelenül a levert felkelés vezetőit. Még a saját maga számára is nyilvánvaló (és éppen ezért végső soron megbocsáthatatlan) túlzások és valótlanosságok is (pl. Titusnak a szentély megmentésére irányuló szándékáról) egy olyan alapvetően megbékéltető törekvést szolgáltak, amelyeknek helyességéről ő maga meg volt győződve. Ezen a szinten, és csak a már kifejtett fenntartásokkal hihetjük el neki, hogy *A zsidó háború* ilyen módon való megírásával valóban „az igazságot” akarta szolgálni.

A *zsidó háború* minden jel szerint antik értelemben vett „sikerkönyv” lett. A legmértvadász bírálók, Vespasianus és Titus teljes elismerésüket fejezték ki; a munkából később készült latin és ezen alapuló héber, szír, arab és etióp feldolgozás, a számos középkori parafrázis, köztük a nevezetes ósláv változat, mind annak tanújele, hogy Josephus első munkáját a későbbi nemzedékek is figyelemmel olvasták. És ezt nemcsak tárgya izgalmas voltának, hanem irodalmi értékeinek, erőteljes drámaiságának is köszönheti.

Josephus második nagy műve, *A zsidó régiségek* (*Antiquitates Judaearum, Iudaiké Archaiologia*), vagy nálunk közkeletűvé vált címén: *A zsidók története* sok szempontból más jellegű alkotás, mint a fiatalos energiával készült *Háború*. Megírásának gondolata már korán felmerült a szerzőben, állítólag a *Háború* megjelenése után azonnal. De jó másfél évtizedes, inkább lassú, mint kitartó, és „a csüggedés és tétovázás időszakaitól” meg-megszakított munkásság eredményeként végül csak Domitianus uralkodásának 13. évében, szerzőnk 56. életévében, azaz 93-ban látott napvilágot. Az előbbinek elkészültét még a sokszorosan tapasztalt császári kegy ragyogta be. *A zsidók története* már egy lassan-lassan magányosságba hulló, öregedő ember rezignáltan higgadt alkotása. Titus, a *Háború* hőse és a szerző pártfogója már 81-ben, fiatalon meghalt. Utóda, öccse, Domitianus (81-96), másfajta egyéniség volt, mint a népszerűséget hajszoló elődje. Magányos bürokrata volt; általában nem szerette az irodalmat; még kevésbé a görög nyelven írókat; legkevésbé a nála sikeresebb és népszerűbb elődeinek kegyenceit és hízelgőit. Josephus nem vált a szó szoros értelmében kegyvesztetté; *Önéletírás*-ában még ki is emeli, mennyire becsüli őt Domitianus; egy rabszolgáját, fia nevelőjét, aki vádaskodott ellene, a császár szigorúan megbüntette. Josephus megtarthatta birtokát és adómentességi kiváltságait. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy húsz évvel Jeruzsálem elfoglalása és egy évtizeddel a felkelést leverő Titus halála után a régmúlt háború krónikása elvesztette minden jelentőségét a császári udvar propagandisztikus érdekeinek szempontjából. Zsidó részről pedig személyes vádaskodások és irodalmi támadások egyaránt érték. Egy Júdeából Kyrénébe menekült egykori felkelő azt vallotta, hogy őt Josephus titokban újabb felkelés szervezésére bujtogatta: a vádaskodót azonban elítélték és kivégezték. *A zsidók története* megírásának idején jelent meg irodalmi vetélytársának és politikai ellenfelének, a Tiberias városából való Iustusnak emlékirata a zsidó felkelés történetéről; szerzőjének – Josephustól eltérően – múltja e tekintetben gáncstalan volt, és ezért kellemetlen leleplezéseket engedett meg magának Róma mostani magasztalójának korábbi forradalmi magatartásáról. Ez árnyékot vetett nemcsak Josephus személyére, hanem akkori és mostani pártfogóira, elsősorban II. Agrippa címzetes júdeai királyra és családjára is. Iustus műve ma már elveszett, bár a bizánci korban még olvasták, és Photius pátriárka a VIII. században még tartalmi ismertetést közölhetett róla (egyébként nyelvileg gyatra, tárgyi szempontból semmitmondó, megbízhatatlan műnek tekinti, amely nem mérhető Josephus részletes, klasszikus görögséggel írt olvasmányos művéhez). Éppen ezek a támadások késztették Josephust *Önéletírásának* megjelentetésére; ebben csaknem kizárólag, a 76 fejezetből álló munkának 68 fejezetén keresztül saját galileai működését próbálja tisztázni: a mai olvasó (és alighanem a gyanakvó természetű császár) számára kevésbé elhithető módon bizonygatja, hogy csupán a rend fenntartása érdekében küldték ki az alapjában véve Róma-barát zsidó papi és arisztokrata vezetők Galileába, hogy itt kizárólag a békés lakosság védelme végett pénzelte a „rablókat”, és már akkor szembekerült a fegyveres felkelés későbbi vezetőivel – ellenfele, a tiberias-i Iustus pedig csak Agrippa király közbenjöttének köszönheti, hogy gyanús tevékenysége miatt nem végezték ki... A

védekezés ideges túlzásai is bizonyítják Josephus helyzetének romlását. Nemcsak a császári udvarban volt pártfogó híján, előkelő római zsidó pártfogója, a már többször említett II. Agrippa király is szakított vele. Josephusnak becsületére válik, hogy ezt a csendes kegyvesztettséget nem is nagyon kísérelte meg újabb és hatásosabb hízelgéssel enyhíteni. Az új császár, Domitianus neve csak egyszer fordul elő *A zsidók történeté*-ben, akkor is csupán egy időrendi meghatározás kedvéért. Munkáját sem a császári udvar vagy Agrippa király támogatásával adta ki, hanem egy művelt és sokoldalúan érdeklődő grammatikus, magántudós és könyvgyűjtő, Marcus Mettius Epaphroditus költségén.

Ez az egyre zordabbá váló magányosság azonban nemcsak nyomasztóan hatott szerzőnkre. Nemcsak vontatottá, nehézkesé tette műve elkészülését, hanem fel is szabadította őt ama szellemi bilincsek alól, amelyekkel korábban ő maga is önszántából is megzabolázta saját ismereteit és gondolatait. *A zsidók története* megírásakor Josephus már nem érezte magát a neki szabadságot, polgárjogot, rangot és vagyont juttató császár lekötözöttjének, nem érzi magán a császár vigyázó szemét sem. Nem tekinti tehát kötelességének a császári és római propagandisztikus érdekek közvetlen szolgálatát sem. *A zsidó háború* írója Róma bölcs kormányzásának, humanizmusának, legyőzhetetlen világhatalmának és császári háborús és békés erényeinek dicsőségét zengte elsősorban zsidó, de egyben többi orientális és görög olvasója számára is – *A zsidók története* írója inkább saját népe tiszteletre méltó történeti múltjával, nemes tanításaival, bölcs törvényeivel, s a görög filozófia mélységeit elérő vagy felül is múló életfelfogásával akarja görög és római, de mindenesetre nem zsidó olvasóit megismertetni.

Ha a bukott felkelés poklából menekült egykori farizeustanítvány további életcélját Róma és Júdea megbékítésében akarjuk összefoglalni – megállapíthatjuk, hogy ennek a kettős feladatnak egyik oldalát: a római jelen megértését zsidó olvasóival első művében teljesítette, míg másik oldalának teljesítését, a zsidó múlt megértését és elfogadtatását a görög és római olvasókkal, a kései művek, éppen *A zsidók története* és a néhány évvel később keletkezett *Contra Apionem* (Api on ellen a zsidó nép ősi voltáról) vállalták. Szerzőnk egész életpályájára visszatekintve ezt a fordulatot így fogalmazhatjuk meg: a 64. évi római kiküldetéséből származó „Róma-barát” hírére a felkelésben való túlbuzgó nyüzsgésével akart rációfolni; ezt a forradalmi múltját viszont a római táborban való szereplésével, majd *A zsidó háború* megírásával akarta feledtetni; most pedig, a római társadalomnak (legalábbis saját korábbi helyzetéhez képest) árnyékosabb oldalára kerülvén, egykori eredeti népi és vallási közösségével szembeni tetteit akarta legújabb művével jóvátenni. Josephus egész élete: a tettvágyból, szereplési és „nyüzsgési” kényszerből fakadó túlzásoknak, s e túlzások ellentétes előjelű jóvátételeinek sorozata. Jellemének eredendő gyengeségére vall, hogy hosszú élete során mindig követett el olyasmit, amiért később vezekelnie, amit jóvátennie kellett; és ugyanennek a jellemgyengeségnek tulajdonítható az is, hogy előző eltévelyedéséért utóbb mindig érezte is a jóvátétel belső kötelezettségét. A Rómát és császárait magasztaló mű után így kellett sorra kerülnie a zsidó nép múltját dicsőítő történeti munkának.

6.

A munka címe és felosztása máris árulkodik tendenciájáról. A görög nyelven *Iudaiké Archaialogia* címet viselő mű húsz könyve teljes tudatossággal idézte Augustus kortársának, a halikarnassosi Dionysiusnak egy évszázaddal korábbi és ugyancsak 20 könyvre osztott művét, a *Rómaiké Archaialogiá*-t. A cím és a könyvbeosztás egybecsengése Josephus olvasói számára azt akarta sugallni, hogy a legyőzött zsidó nép

múltja és története, mind ősi voltánál, mind jelentőségénél és tanulságainál fogva egyenrangú a világhódító Róma történelmével. Talán a halikarnassosi Dionysiuszal való terjedelmi versengés is okozója annak, hogy műve utolsó három könyvében (XVIII-XX), amikor zsidó forrásanyaga és történeti mondanivalója már elapadt, mondvaszínált ürügyekkel, római történeti epizódokkal) például Tiberius császár kormányzati módszereinek vagy Gaius Caligula császár meggyilkolásának bő 1ère eresztett ismertetésével, továbbá egyes novellisztikus elemekkel, így a két babyloniai zsidó bandavezér, Asinaios és Anilaios romantikus történeteivel mesterségesen is feltöltötte mondanivalóját, csakhogy a tervbe vett 20 könyvnyi terjedelmet el tudja érni. A Dionysius művével való versengés és a hozzá való kapcsolódás Josephus művének nem egy részletében is megfigyelhető. Mózes halálát, túl a bibliai elbeszélés tartalmán, ugyanúgy színezi ki, mint ahogy Dionysius előadja Róma legendás alapítóinak, Aeneasnak és Romulusnak csodás körülmények között történt elhalálózását.

A zsidók története több vonásban különbözik szerzőnk előző művétől. A *zsidó háború*-ban alig kellett írott forrásokra támaszkodnia. A háború előzményeit – igen helyesen! – a szeleukida uralomig és a makkabeus felkelésig visszanyúlóan követi; ebben a Makkabeusok könyveire támaszkodhatott. A Hasmoneus család királyainak és Heródesnek uralmát az utóbbi király görög udvari történetírójának, Nikolaos Damaskénosnak műveiből merítette; a Heródes halálát (i. e. 4) követő évtizedekben alighanem szóbeli közlésekre, visszaemlékezésekre kellett támaszkodnia – viszont a II. könyve 13. fejezetétől a hét könyvből álló mű végéig, tehát annak terjedelme legnagyobb részében saját (részben igen aktív cselekvő részvevőként, később szemtanúként szerzett) élményeire és a Vespasianus által rendelkezésére bocsátott római tábori feljegyzésekre, hivatalos iratokra támaszkodhatott. Forrásproblémák ennek a műnek megírása során fel sem merültek a számára. Ezzel szemben *A zsidók története*, amelynek eseményláncolata akkor zárul, amikor írója maga is részesévé válik a törté-

nelmi eseményeknek, teljes egészében korábbi írásos és kisebb részben szóban hagyományozott forrásanyagra kénytelen támaszkodni. A mű megírásához szükséges sokrétű ismeretanyagot írójának egy egész élet során kellett összegyűjtenie, és életének körülményei ezt a sokoldalú tájékozódást lehetővé is tették a számára.

Előkelő és papi származása, rabbinikus neveltetése, farizeus iskolázottsága révén – amihez még hozzájárult hároméves esszéus életmódja is – feltehetően megadta neki mindazt a judaisztikus tudásanyagot, ami akkor Júdeában elérhető volt. Az Ótestamentumot, és elsősorban Mózes öt könyvét szinte szó szerint kellett ismernie; ehhez járultak hozzá az erre ráakódott hagyományos magyarázatok, a bibliai törvények rabbinikus értelmezései és kiegészítései, az ótestamentumi elbeszélésekhez fűződő legendák, az ún. *midrások* és *aggádák* is. Ennek a később nagy terjedelművé duzzadt irodalomnak kialakulása, rendszerezése és összegyűjtése Josephus idejében éppen csak hogy megindult a jeruzsálemi szentély mellett alakult rabbinikus iskolákban, írásba foglalásuk pedig csak később, mai ismereteink szerint az I. század legvégén és főként a II. század folyamán kezdődött meg. Josephushoz tehát a farizeus irányzatnak megfelelő rabbinikus hagyományok, kiegészítések és magyarázatok csak szóbeli közlések formájában juthattak el. Bár szívesen hivalkodik ezek ismeretével, és főként gyermekkori képzettségével, műve megírásának idejére az egykor (állítása szerint) káprázatos tudásból már csak elhalványult, elmosódott, zavaros gyermekkori-ifjúkori emlékek maradtak. Bizonyosra vehető, hogy ez az ismeretanyag fogságba esése óta, tehát a műve megjelenését megelőző negyedszázad folyamán már nem gazdagodott. Ő maga Titus kivételes kegyeként említi meg, hogy a hadizsákmányból megajándékozta néhány szent könyvvel, köztük Mózes könyveivel. Ennek a ténynek jelentőségét a

művében idézett számos bibliai szöveg elemzése sajátos módon igazolja. Észrevehető ugyanis, hogy a Mózes öt könyvéből vett idézetei nem egyeznek meg sem a Septuaginta szövegével, sem az ismert többi görög fordítás egyikével sem: ezek a fordítások tehát magától Josephustól származnak, a birtokában levő héber szöveg alapján; az is igazolható, hogy ezek a fordításai helyenként követik a mózesi Ötkönyv akkor már meglevő arameus fordításának (az ún. „targum”-nak) értelmezését. Ezzel szemben a későbbi történeti és prófétai könyvekből vett idézetei azonosak a Septuaginta szövegével vagy ahhoz nagyon közel állanak. Ez a különbség abból adódik, hogy Josephusnak műve megírásakor Rómában a Septuagintán kívül – amelyet pl. kronológiai adataihoz használt fel – a Pentateuchus héber és arameus nyelven is, a többi könyv azonban csakis görög nyelven, a Septuaginta fordításában állt rendelkezésre – a kezébe került héber szöveg eredetére pedig ő maga is utal. Arra kell következtetnünk, hogy a Rómában élő zsidóktól való teljes elszigeteltségében kb. ez lehetett az egyetlen héber könyv, amely szerzőnknek birtokában volt, rabbinikus eredetű közléseinek, értelmezéseinek megírásában tehát jórészt emlékezetére kellett hagyatkoznia. Ez a kényszerű helyzet sokat megmagyaráz felületességeiből és pontatlanságaiból.

Még júdeai tartózkodásának idejére esik Josephus megismerkedése az esszénus vallási irányzat misztikus tanításaival, aszketikus életmódjával és messiánikus írásaival. Ennek a hatásnak tulajdoníthatjuk rokonszenvét az esszénusok életmódja iránt, és meglepően pontos ismereteit tanításukról. A holt-tengeri tekercek megfejtése óta ilyen vonatkozású közléseit különösen megbecsülhetjük: hiszen leginkább ezek alapján volt megállapítható a tekercek esszénus eredete. Az esszénus hatással magyarázhatjuk, hogy valahányszor a zsidó valláson belüli különféle irányzatokról szól, az övéket ismerteti a legbővebben és a legnagyobb rokonszenvvvel (*A zsidó háború* II, 8), míg a szadduceusokat és a farizeusokat már több fenntartással méltatja (vö. *A zsidók története* XIII, 9. és XVIII, 1,3. skk). Bár önmagát az esszénus epizód óta farizeus felfogásúnak vallja, alkalomadtán mégis elhatárolja magát az ő tanításaiktól is, öntelt emberi magatartásuktól is. Az esszénus emlékek magyarázzák azt is, hogy szerzőnkben van érzék és érdeklődés a misztikus számítások, messiánikus és eszkatológikus elképzelések iránt is – bár ezekről nem szívesen szól –, és hogy ószövetségi elbeszélésekhez fűzött egyes kiegészítései érintkeznek az esszénus legendairódalommal, így pl. az ún. Jubileumok könyvével. Az esszénus szekta saját iratai sokoldalúan bizonyítják, hogy Josephus sokkal alaposabban és lelkiismeretesebben számolt be mindenről, mint ahogy azt régebben, az iratok megtalálása előtt a tudományos mezben jelentkező hi-perkritika feltételezte; egyes mondatai szinte szó szerint egyeznek az esszénus iratok szövegével.

Josephus ismeretanyagának, műveltségének másik alaprétege a görög, illetve hellenisztikus és zsidó-hellenisztikus irodalomból táplálkozik. A görög nyelvet a szabad beszéd szintjén már korán elsajátította; római követjárása idején és később hadifogolyként a római táborban csak ezt a nyelvet használhatta. Mint író azonban kissé hadilábon állt a görög irodalmi nyelvvel, és görög titkárainak segítő munkájáról utolsó művében sem mert teljesen lemondani. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy meglehetősen széles körű görög olvasmányanyaggal ne rendelkezett volna. Ezt a műveltségi anyagát zömében már *A zsidó háború* megírása utáni időben, alexandriai és római tartózkodásai idején sajátította el; jelentősége pedig azért igen nagy, mert a héber és arameus nyelvű írott forrásoktól szinte teljesen el volt zárva. Míg *A zsidó háború*-ban egyetlen írott forrásra sem hivatkozik (bár ilyeneket felhasznált), *A zsidók története*-ben már rendkívül széles olvasottságot sejtető idézetekkel és irodalmi reminiscenciákkal találkozunk. Az ószövetségi történetek hitelesítése és az egyetemes történet menetébe való beillesztésük céljából felvonultatja Homéros, Hésiodos, Manethón, Bérosos nevét és az általuk nyújtott

adatokat, míg a későbbi eseményekkel kapcsolatban gyakran hivatkozik Polybios, a „sokat tudó” Alexander Polyhistor, Strabón, Poseidónios és legfőként Damaszkuszi Nikolaos közléseire. Lehet, sőt valószínű, hogy ezeket a klasszikus szerzőket nem mind ismerte közvetlenül, és a korábbiakra visszanyúló ismereteit legalábbis részben, másodkézből, leginkább talán Damaszkuszi Nikolaos világtörténetéből merítette.

Nikolaos már nagy hírértörténetíró volt, amikor – görög, tehát egyben „pogány” létére – a zsidó király, Heródes saját udvarába fogadta mint udvari krónikását, fiainak nevelőjét és diplomáciai ügyeinek intézőjét. Nikolaos meg is szolgálta a kitüntetett bizalmat. Korábbi művei után Heródes udvarában kezdte írni 144 könyvből álló Világtörténetét, s ennek utolsó könyveiben illő teret szentel Augustus leghívebb klienskirályának méltatására. De ezenfelül már csak helyzeténél és tájékozódási lehetőségénél fogva is különös gonddal és nyilván megkülönböztetett jóindulattal mutatta be Heródes népének távolabbi múltját is. Nagy olvasottsága és ennél is nagyobb írói hiúsága viszont a korábbi klasszikus szerzőkre való hivatkozásban jutott kifejezésre. Josephus tehát innen ismerkedhetett meg a tárgyát érintő korábbi szerzőkkel; hogy ezeket mennyire használta fel közvetlenül is, ma már nem ellenőrizhető. Annyi biztos, hogy Damaszkuszi Nikolaos az ő számára – a zsidó történetnek a világtörténetbe való beillesztésében kiváltképp – eszményi forrás volt. Heródes uralkodását *A zsidó háborúban* – mint erről már szó volt – még kizárólag Nikolaos alapján írta meg, és ő maradt fő forrása *A zsidók története* ezzel párhuzamos könyveinek megírásában is. Ez utóbbi művében azonban már nem követte elődjét kritika nélkül, hanem – újabb forrásokra támaszkodva – már kiegészíti és kiigazítja, főként Heródes megítélése szempontjából kedvezőtlen mozzanatokkal. Néhány esetben vagy általánosságban, vagy név szerint is megrója a Heródes iránti túlzott „jóindulata”, sőt hizelgése miatt (XVI, 5, 4 és 7,1). Ez már megváltozott szemléletének is következménye.

A római tartózkodás idején ismerkedett meg a jórészt alexandriai eredetű, görög nyelvű hellénisztikus-zsidó irodalommal is. A Ptolemaiosok birodalmi fővárosának, Alexandriának nagyszámú, gazdaságilag tevékeny és politikailag is befolyásos zsidó gyülekezetében már korán kialakult az a törekvés, hogy saját vallási tanításaikat összhangba hozzák a görög környezet kultúrájával és az ily módon mintegy a filozófia szintjére emelt vallási tanításokat a görög világ szellemi értékeivel egyenrangúaknak ismertessék és fogadtassák el. Minden bizonnyal az alexandriai görög nyelvű zsidó gyülekezet zsinagógái és liturgikus szükségleteinek kielégítésén túl a hitük ismertetésének és terjesztésének ezt a célját szolgálta az Ótestamentum görög fordításának, a Septuagintának közzététele is. Josephus a műnek csak az első részét, Mózes öt könyvének fordítását említi, és a héber eredeti mellett felhasználta a görög változatot is, sőt – mint erről már szó volt – a későbbi könyveket csakis ennek a fordításnak alapján idézi. Számára azonban a mózesi tanítások görög nyelvű terjesztésének a gyakorlati hasznon kívül, éppen *A zsidók története* megírásának idején elvi, programatikus jelentősége is volt. Ezért is írja le, hol a keleti legendák, hol a hellénisztikus retorika túlzásaival együtt, oly aprólékos részletezéssel e fordítás keletkezésének valamennyi körülményét, s az elkészült mű rajongóan lelkes fogadtatását a görög műveltség leghivatottabb képviselői részéről. Igaz, Josephus itt is csupán egy meghatározott forrás, egy görög nyelvű legendás mű, az ún. Aristeas (vagy Aristaios) nevében fennmaradt levélbeli beszámoló alapján dolgozott. Ezt a forrást azért használta fel éppen *A zsidók története*-ben, mert tartalma és hangvétele a saját akkori törekvéseinek felelt meg, és legszemélyesebb kérdéseire adott választ. Mózes könyveinek görög fordítása azt tanúsítja Josephus számára, hogy egyrészt megengedett dolog, éppen az akkor kialakuló rabbinikus elzárkózással és befelé-fordulással szemben,

a zsidók „filozófiáját” idegen nyelven, idegen olvasók számára is terjeszteni; másrészt pedig az ilyen tevékenység „a művelt görög világ” jóakarátú embereinek érdeklődésére, tetszésére és elismerésére számíthat. Ha Josephus – ismét csak az ún. Aristeas-levél alapján – megemlíti azt is, hogy a pogány Theopomposzt és Theodektést milyen isteni büntetés sújtotta néhány hittitok kifecsegése miatt, és hogy ennek emléke milyen komoly aggodalmakat keltett a fordítóknál is, ebből kiderül egyes rabbinikus csoportok ellenszenvé a zsidó tanítások ilyen terjesztésével, profanizálásával szemben. Az ilyen jellegű kimondott és kimondatlan aggodalmakra adott megnyugtató választ Josephus számára a Biblia görög nyelvű fordításának és állítólagos lelkes fogadtatásának legendás emléke.

Josephus számára azonban a Septuaginta, a vele kapcsolatos legendairóladalom nemcsak minta volt, nemcsak eszmei program, hanem közvetlen forrás is. Bibliamagyarázatai jelentős részben az alexandriai zsidó irodalomból táplálkoznak. Ez az egykor terjedelmes, ma már csak romokban meglevő irodalom szolgáltatta Josephus zsidó története számára az érveket és adatokat annak a vissza-visszatérő gondolatának igazolásához, hogy zsidók és görögök, zsidók és rómaiak között nem szabad kibékíthetetlen ellentétnek lennie, sem a mindennapi élet és érdekek talaján, sem az eszmék világában. Unos-untalanul hivatkozik arra – és ebben ugyancsak az alexandriai zsidó irodalomra támaszkodik –, hogy az ókori világ legnagyobb és legnemesebb képviselői mindig tisztelettel és jóindulattal viseltettek a zsidók irányában. Nagy Sándor meglátogatta a jeruzsálemi szentélyt, ott hódolt a zsidók istenének, akinek igaz jóslatairól maga is meggyőződhetett. A kiváló királyok: II. Ptolemaios Philadelphos, I. Seleukos Nikatór, III. (Nagy) Antiochos, majd a rómaiak közül Iulius Caesar, Augustus, annak leghívebb munkatársa: Marcus Agrippa –mind jóindulatúak voltak a zsidókkal szemben, hódoltak a szentélyükben megtestesülő magasztos eszméknek, és védelmükbe vették vallásgyakorlatukat is. Ez a görögök részéről annál is inkább érthető, mert hiszen – mint Josephus sejteni engedni – zsidók és görögök még vérrokonságban is vannak. Areus, illetve Areios, a legigazibb görög állam, Spárta királya elismeri a két nép ősi rokonságát, Mózes és Lykurgos törvényeinek hasonlóságát és azonos céljait (*A zsidók története* XII, 4,10). Josephus céljai és elképzelései ezzel az alexandriai zsidó törekvéssel összhangban voltak: érthető, hogy szívesen befolyásoltatta magát az alexandriai zsidó szerzők érveitől, közléseitől és részben hiteles, sokszor persze nagyon is fiktív történeteiktől. A zsidó történetnek első tíz könyve, amely az ószövetségi történetet adja elő, elsősorban magán a bibliai szövegen alapszik, de ezt olyan módszerekkel értelmezi, amelyek leginkább az alexandriai zsidó irodalomban alakultak ki; a júdeai zsidóság körében kialakult legendás kiegészítések és magyarázatok csak kisebb szerepet játszanak az ótestamentumi kor történetének általa adott ábrázolásában, és pedig csak olyan mértékben, ahogyan ezekre fiatalkori ismeretei alapján még emlékezett. *A zsidó háború* elkészülése utáni évek végül gazdagították Josephus tájékozottságát a latin és görög nyelvű történeti irodalomban, latin és görög források ismeretében is. Eltérően *A zsidó háború*-ban követett eljárásától, ezt a későbbi művét bőséges forrás jellegű dokumentációval is gazdagítja elsősorban annak igazolására, mily tisztelettel és jóindulattal viseltettek a görög és római világ nagyjai a zsidóság iránt. Ezért szó szerint idézi pl. III. Antiochos szabadságlevelét Jeruzsálem lakossága számára (XII, 3, 3), a samaritánusok önleplező beadványát IV. Antiochos Epiphanészhez (XII, 5,5), ömlesztve közli Caesarnak, Augustusnak, Marcus Antoniusnak, Marcus Agrippának leveleit és rendeleteit a zsidók szabad vallásgyakorlatának és polgári jogaiknak fenntartása érdekében (XIV, 10). Ezeket a dokumentumokat részben korábbi történetírók (elsősorban Damaszkuszi Nikolaos) közléseiből merítette, a későbbi

keltezésüket pedig alighanem ő maga gyűjtötte (vagy gyűjtette munkatársaival) a senatus irattárában. Az eredeti dokumentumok felkutatásával és közzétételével Josephus munkájának hitelét, és ezzel együtt apologetikus törekvéseinek hatásosságát óhajtotta fokozni. Joggal hivatkozik arra, hogy a hiteles okmányok felhasználása és szó szerinti idézése előnyösen különbözteti meg ezt a munkáját a klasszikus írók többségétől: a történetírók ugyanis jórészt inkább stílusuk szépségével, szónoklatok beiktatásával, retorikus fogásokkal és drámai jelenetek koholásával akarnak maguknak népszerűséget szerezni, mintsem az eredeti adatok felhasználásával; ő maga pedig – szemben a görögös divattal -csak az okmányszerűen igazolt valóságot akarja előadni (vö. Bevezetés). A bőségesen idézett okmányok jelentős részének hitelességét a kutatás – a korábbi rosszindulatúan túlzó kritikával szemben – ma már egyre kevésbé vonja kétségbe; ezek pedig szerzőnk klasszikus tanulmányainak komoly voltát igazolják.

Bőségesen használja fel a történetírás irodalmi alkotóit is. Műveltségének bemutatására, az érdeklődés fokozására, irodalmi, novellairói ambícióinak érvényesítése vagy pusztán a terjedelem növelése végett szívesen időzik Róma történetének olyan színes, izgalmas és jóízűen előadható epizódjainál is, amelyek a zsidók sorsával csak igen laza kapcsolatban állnak. Közéjük tartozik az erényes Paulina és az egyiptomi isten alakját magára öltő római lovag csípős története (XVIII, 3,4); a Gaius Caligula elleni merénylet részletes leírása a XIX. könyv nagyobb részét tölti be, és csupán Agrippa későbbi júdeai király szerepeltetésének vékony fonalával kapcsolódik a könyv tárgyához. Ezeket az ismereteit szerzőnk egy latin nyelvű, igen jól tájékozott kortárs történetíróból meríthette; a jelenleg leginkább elfogadott feltevés szerint ez az író Cluvius Rufus lehetett, akinek művét Tacitus is felhasználta. A római történeti ismereteket közvetítő forráson kívül Josephus felhasznált még egy olyan – már nem azonosítható – íróat, akitől a parthus birodalomra vonatkozó meglepően gazdag, részletes és pontos ismereteit szerezte.

7.

Josephus nagy műve tehát egy gyermekségétől egészen meglelt koráig szüntelenül új és rendkívül változatos, egymásnak ellentmondó szellemi hatásoknak kitett, minden új impulzus iránt fogékony, sokoldalú emberi élet ismereteinek összegezése. Ezt a művet a sokrétű, sokféle eredetű adatok egységbe foglalásának azonban inkább csak a szubjektív igénye, a lényegében egységes tendencia érvényesítésére irányuló írói szándék, semmint ezeknek a törekvéseknek sikeres megvalósítása jellemzi. A felhalmozott és heterogén jellegű tudásanyagot a szerzőnek nem sikerült ellentmondásoktól mentes kompozícióvá egységesíteni.

Az első tíz könyv az Ószövetség alapján halad a világ teremtésétől a babyloni fogság (Dániel próféta) koráig, és a XI. könyv is terjedelmes ószövetségi részleteket dolgoz fel Ezra (Esdrás), Nehemiás és Eszter könyve alapján. Josephus maga azt hangoztatja netáni bírálóival szemben, hogy a héber könyveket csupán lefordítani akarja görögre, de a bennük leírt eseményekhez önkényesen sem hozzátoldani, sem azokból elvenni nem akar (vö. X, 10,6 és többször is hasonló értelemben). Ezt a kijelentését azonban nem szabad szó szerint venni. A bibliai elbeszéléseket a rendelkezésére álló hagyományanyag alapján nem a bibliai szövegnek megfelelően, hanem átdolgozva közli, ki is hagy belőlük, hozzájuk is told egyet-mást. A feltételezett görög-római közönség számára idegenszerűnek tűnő, vagy az ótestamentumi személyeket kedvezőtlen színben feltüntető elbeszélések egyikét-másikat elhagyja; így tesz pl. Juda és Támár törvénytelen szerelmi viszonyának vagy az aranyborjú imádásának történeteivel. Másfelől bele is illeszt egyet-mást, leginkább a hellenisztikus zsidó irodalom legendái alapján.

Ábrahámról tudni véli, hogy Egyiptomban hosszabb ideig tartózkodott, és a tudományáról híres ország népét ő tanította aritmetikára és csillagászatra, amely tudományok ott mindaddig ismeretlenek voltak (I, 8, 2). Mózes sikeres hadjáratot vezetett Etiópia meghódítására, feltalálta az ottani mérges kígyók elleni védekezés módját, és a két népet úgy békítette ki, hogy feleségül vette az etióp király lányát (II, 10.); az ezáltal támadt irigység és intrikák miatt (nem pedig egy egyiptomi rabszolga-felügyelő megölése miatt) kellett az országból elbujdosnia (uo. 11. fej.). Másutt a hellenisztikus igényeknek és ízlésnek megfelelően enyhíti a bibliai történetek archaikus vonásait – feltehetően mindig az alexandriai bibliamagyarázat szellemében.

A változtatások egy másik csoportja a Biblia csodás történeteinek racionális értelmezésére irányul. A kirívóan mesés, hihetetlen elemeket természettudományos módon igyekszik értelmezni, esetleg az antik görög-római csodahitből vett analógiákkal elfogadtatni; esetenként maga sem rejti véka alá szkeptikus álláspontját, vagy az olvasó megítélésére bizza, el akarja-e hinni a szóban forgó hagyományt. A feltűnően magas kort elért ószövetségi pátriárkák tartós jó egészségét ésszerű táplálkozásukkal és Isten különös kedvezésével magyarázza, majd hivatkozik egynéhány olyan görög szerzőre, köztük az egyiptomi Manéthónra, a kaldeus Bérososra, Hekataiosra és Hésiodosra, akik szintén ismerik az őskori emberek feltűnően hosszú életének képzetét, végül pedig abban marad: „erről vélekedjék ki-ki úgy, ahogy kedve tartja” (vö. I, 3, 9). A csodás vörös-tengeri átkeléssel kapcsolatban előbb arra hivatkozik, hogy a hagyomány szerint Nagy Sándor is hasonló módon kelt át a pamphyliai tengeröblön – tehát a görög olvasók a bibliai elbeszélést se tartásák hihetetlennek! –, végül pedig az imént idézett távolságtartó mondatot ismétli meg: a csodás elbeszélésben nem kell hinnie annak, aki nem akar (II, i6,i).

Szembetűnő szerzőnknek az a törekvése is, hogy az ószövetségi történeteket formai, stiláris szempontból is hellenizálja. Az ószövetségi József előtt bátyja, Júdás, egy bármely görög rétornak is díszére váló védőbeszédet tart testvérei érdekében. Az ószövetségi rítusokat és szent tárgyakat a görög mítoszok értelmezéséhez hasonló módon jelképrendszerek tartozékainak tekinti; ugyanúgy járt el az alexandriai Philón is, akit azonban Josephus közvetlenül nem használt fel. Az ószövetségi frigsátor szerzőnk szerint nem más, mint a makrokozmosz, a világmindenség kicsinyített mása (III, 6, 4), a főpap mellvértjét díszítő 12 drágakő az Állatöv (Zodiakus) csillagképeit jelképezi; a szent gyertyatartó (a „menóra”) 70 alkotórésze megfelel a 7 bolygó és a 10 napból álló időegységek, az ún. „dékán”-ok szorzatának (uo. 7. fej.). A szent tárgyak tehát nem öncélúak, hanem egy-egy mély filozófiai gondolat jelképei.

Némely olyan történetet, amely eredeti fogalmazásában motiválatlannak tűnik, lélektanilag is megpróbál értelmezni. Káin és Ábel ellentétét erkölcsi okokra vezeti vissza, és ebben felhasználja a görög aranykori képzeteknek azt a motívumát is, hogy a földművelés már eleve kapcsolatos a földtulajdonnal, tehát egyben a birtoklás vágyával is; a földművelő Káint tehát anyagiassága miatt büntette Isten áldozatának elutasításával; Ábel, a pásztor „nem tett erőszakot a természetén”, csupán a természet önként nyújtott javaiból áldozott: ezért fogadta ezt örömmel Isten; a bibliai szövegben az a jogos megütközést keltő kifejezés olvasható, hogy Káint „bárki, aki rátalál, megölhetné” – holott akkor az emberiség még nem létezett –, Josephus ezt úgy módosítja, hogy Káin vadállatok (nem emberi lények) támadásától tart. Káin egyébként is a vagyon szerzésére törekedett: ő volt az első, aki a szántók határát mezsgyével jelölte meg -a görög olvasó ismét ráismerhet a saját aranykori mítoszának nyomaira (vö. I, 2.).

Végül szerzőnknek arra is gondja van, hogy a bibliai történetet beleillessze az egyetemes történetbe. Ezért, ahol csak teheti, a bibliai eseményekre és személyekre való

célzást vél felfedezni a görög irodalom klasszikus íróinál. A bibliai vízözönmonda illusztrálására idézi a kaldeus Bérosos elbeszélését az armeniai vízözönről (I, 3.), a bábéli nyelvzavarral kapcsolatban a Sibyllák jövendöléseiből idéz (uo. 4. fej.). Ebből a célból némi erőszakosságtól sem riad vissza. Ábrahám személyének történeti voltát Bérososból vett idézettel igazolja: „A vízözön utáni tizedik nemzedékben élt a kaldeusok között egy igaz és kiváló ember, aki a csillagászatban is kiváló volt.” Könnyen észrevehető, hogy Ábrahám neve az idézett szövegben nem található meg, de Josephus számára elegendő az, hogy kaldeus földön, a vízözön utáni 10. nemzedék idején élt – biztosan azonos Ábrahámmal (vö. I, 7. fej.). A későbbi korok bibliai történeteit egyre szorosabban igyekeznek hozzákapcsolni a klasszikus történetírásból ismert eseményekhez. Az Éliás próféta által megjövendölt éhínségről a föníciai Menandros is szól (VIII, 13). Sennaeribos (Szanherib, Szin-ahhé-riba) asszír király sikertelen jeruzsálemi hadjáratát összekapcsolja Hérodotos (II, 141) elbeszélésével ugyanezen király Egyiptomban, Pélusion mellett elszenvedett csodás vereségéről. A Nabukodonozorról szóló bibliai történeteket Bérososból, Megasthenésből és más hellenisztikus történetírókból vett idézetekkel egészíti ki és támasztja alá. Az ő érvelése számára elegendő az is, ha valamely görög történetíró egy-egy bibliai személy (Szanherib, Nabukodonozor, Kores = Kyros) nevét említi – ez egyben igazolja a róla szóló bibliai történet valóságát is.

Az egyes jellegzetes történeteket szerzőnk gyakran saját elmélkedéseivel egészíti ki. Az ő értelmezésében az ószövetségi történetnek kettős funkciója van. Egyrészt hiteles – a görög történetírás által is igazolt – tényeket közöl az emberiség és a zsidó nép múltjából; ezek a történetek azonban erkölcsi tanulsággal is szolgálnak az isteni gondviselés működéséről, a követendő erkölcsi elvekről, a kerülendő bűnökről. Éppen ezért szentek ezek a könyvek, és szentek az elbeszélések is. Erről hivatottak meggyőzni az olvasókat szerzőnknek általában kissé naiv elmélkedései az egyes elbeszélésekből levonható tanulságokról.

A bibliai elbeszélések átdolgozása világosan tanúskodik szerzőnk tendenciájáról: a zsidó népet, történetét, törvényeit, szokásait, vallását a görögség számára elfogadhatóvá akarja tenni; nem missziós célból – ez számára, és különösen adott helyzetében fel sem vetődhetett –, hanem politikai célzattal. Saját, zsidó vallásosságát ugyancsak nem leplezi; hisz a bibliai szövegek és a mózesi törvények isteni sugalmazottságában, még az általa közölt mitikus történetek hitelességében is. A racionális értelmezésnek csak korlátozottan ad helyet, és netáni egyéni szkepszisét is csak közvetett formában fejezi ki. Ami műve ezen részének sajátos nem klasszikus jellegét adja: az a feltétlen, kérdőjelek nélküli hit a bibliai elbeszélések alapvetően igaz voltában. Josephus előtt egy fél évezreddel Hérodotos már megkérdezte magától és olvasóitól minden közlését követően: honnan tudjuk mindezt? Csak szóbeszédből, személyes tapasztalatból, avagy logikus következtetés révén? Hitelesek-e, elhíhetők-e az egyiptomi papoktól, a görög énekmondóktól, a perzsa bölcsektől, a korábbi utazóktól és krónikás feljegyzések készítőitől, pl. Hekataiosztól szerzett értesülések? A görög történetírás és nyomában a római is, „atyjától”, Hérodotostól kezdve nem szűnt meg kételkedni az olvasottak vagy hallottak valós voltában; éltek a források kritikájának kezdetleges vagy fejlettebb módszereivel – mert a történetírást emberi feladatnak, a megismerés egy részének tekintették. A bibliai (ó- és újszövetségi) történetírásban ez a kétely már eleve nincs meg. Hérodotos elveti a mitikus hagyományt, mert olyan korokba vezet, ameddig már nem ér el az emberi emlékezet – a mózesi ötkönyv szerzője a kétely minden lehetsége nélkül idézi Istennek és Ádámnak vagy Káinnak, Jákobnak és Lábánnak, Mózesnek és a fáraónak párbeszédét, vagy Lót leányainak benső gondolatait. Josephus ebben a lényegi

kritikátlanágában teljes egészében a bibliai – és hozzátehetjük: rabbinikus és alexandriai-zsidó – historiográfiai hagyományt követi. Elbeszéléseit felületesen hellenizálja: de a bibliai szövegekhez való visszanyúlásában nem tudott, nem is akart szakítani rabbinikus hagyományával. Görög nyelven is a héber bibliai könyvek történetírási koncepcióját követte.

A XI. könyv változatos – részben bibliai eredetű, részben ezen túlmutató, a perzsa kortól egészen Nagy Sándorig terjedő – tartalma már új források, új feldolgozási módszerek és lehetőségek felé vezeti történetírónkat. A könyvek beosztása szembetűnően aránytalan, és ez arra vall, hogy Josephus tájékozottsága is meglehetősen egyenlőtlen. Különösen kirívó a babyloni fogságból való visszatérést követő időszak sommás és egyenetlen feldolgozása. Abból a kerekben 350 évből (i. e. 540 k.-190 k.), amely Kyróstól a szeleukida hódításig eltelt, csak annyit tud, amit a legkésőbbi ószövetségi könyvekben olvasott, és ezenfelül csupán összefüggéstelen epizódokat sorol egymás mellé. Ide tartozik Nagy Sándor jeruzsálemi tartózkodásának és a szamaritánus szekta kialakulásának, a zsidó vallástól való állítólagos elszakadásának mondáktól tarkálló története, a Septuaginta keletkezésének mondája, az adóbérlők közé emelkedett Tóbiáda nemzetség családi krónikája, és III. Antiochos zsidóbarát rendeleteinek ismertetése. Különösen a Tóbiáda család felemelkedésének és hanyatlásának története (XII, 4 skk.) színesen és élvezetesen van megírva. Gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű, és történetírói teljesítménynek is kiváló a zsidó adóbérlőnek és talpraesett, furfangos fiának története; nemcsak egy, a görög pénzarisztokrácia soraiba emelkedett zsidó réteg kialakulásának folyamatát ismerjük meg benne, hanem a főpapság körül addig egységesen tömörülő zsidó arisztokrácián belül egyes érdekcsoportok, klikkek megjelenését is, és ezen túlmenően azt az egész társadalmi légkört, amelyből a zsidó hellénizmus kisarjadt. Ezeket az epizódokat Josephus oly ügyesen fűzi egybe, hogy a közöttük tátongó kronológiai űr az olvasónak szinte fel sem tűnik.

8.

A XII. könyv második felétől, a Palesztina és Dél-Syria feletti egyiptomi uralom megdöntésétől, illetve a szeleukida birodalomhoz való csatolástól kezdődően azonban Josephus újfajta és egyre súlyosabb nehézségek előtt találta magát. Az i. e. 199. évi, Paneion melletti csatától kezdve, amelyben III. (Nagy) Antiochos megszerezte a Ptolemaiosoktól ezeket a régen vitatott területeket, szerzőnk már olyan korszakokhoz jutott el, amelyeket egyszer, *A zsidó háború*-ban a felkelés előtörténetének keretében már megírt. Egyelőre nem tudott mást tenni, mint lényegében ismételni az előző művében már elmondottakat. De éreznie kellett, hogy ezt az egyszerű újraírást tartósan nem lehet folytatnia írói presztízisének kára nélkül; másrészt pedig, már csak a halikarnassosi Dionysius művével való „egyenrangúság” érdekében ő sem adhatta alább 20 könyvnél. Aligha tévedünk, ha – korábbi kutatók eredményeit követve – úgy véljük, hogy ezen a ponton eljutott a „csüggedés és szellemi kimerültség” amaz állapotába, amelyre a munka bevezetésében is céloz, és amelyből csak Epaphroditosnak, kiadójának biztatása és segítsége emelte ki. Lehet, hogy egy időre meg is szakította a munkát: erre vallana az, hogy a XIV. könyv elején egy új előszó olvasható, amelyben megígéri, hogy semmit sem fog e kor fontos eseményei közül feljegyzés nélkül hagyni, és hogy semmi másra mint a tiszta igazságra nem lesz tekintettel. Ennek az új – egy mű közepe táján szokatlan módon elhelyezett – előszónak és a benne foglalt ígéretnek csak akkor lehetett értelme, ha Josephus maga is érezte, hogy előző előadása sem a teljesség, sem a „tiszta igazságra való törekvés” szempontjából nem volt gáncstalan. Ugyanezt a kort, érettebb

korszakában és a negatív élmények után már másként ítélte meg, mint azt korábban tette.

Az új szempontú történetírásra való átállást kettős módszerrel érte el. Egyrészt az előző művében felhasznált főforrás, Damaszkuszi Nikolaos mellett más – saját átalakulóban lévő nézőpontjának jobban megfelelő – forrásokat is igénybe vett, amelyek a zsidó Hasmoneus-dinasztia tagjai iránt barátságosabb, az idumeus (edomita) származású, Rómát kiszolgáló Heródes királlyal és családjával szemben ellenségesebb hagyományt képviseltek. A mennyiségében és jellegében megváltozott tényanyagot pedig új, patetikusabb, az antik történetírás hagyományainak megfelelőbb stílusban kezdte előadni – ehhez nyilván fokozottan vette igénybe görög segítő társait. Az új, emelkedettebb görög stílus főként a V. könyvtől kezdve vehető észre. Gyakoriak a finom utalások a görög irodalom klasszikusaira, főként Thukydidesre, de a drámairodalom nagyjaira, mindenekelőtt Sophoklésra is. Ezzel szerzőnk ismét eljutott a klasszikus görög stílusnak olyan fokára, amelyet egyszer már, *A zsidó háború*-ban, ugyancsak görög titkárai révén elért. A közben eltelt két évtized, úgy látszik, arra csábította szerzőnket, hogy *A zsidók történeté*-t már ő maga írja meg mindjárt görög nyelven; ezért lett a későbbi mű nyelve silányabb a korábban keletkezettnél. Az utolsó negyedben azután – de legkivált a XV-XVI. könyvben, amikor ismét görög titkárnak (vagy titkároknak) adja át a szövegezést, munkájának nyelvileg legérettebb részét alkotta meg.

A titkárok nyújtotta stiláris tehermentesítés lehetővé tette Josephus számára azt, hogy sokoldalú forrástanulmányok alapján új szemléletét határozottabban érvényesítse. Néhány esetben, pl. Hyrcanus kivégzésének leírásakor (XV, 6, 2 skk.) több forrás egymásnak ellentmondó adatait közli, és nem hagy kétséget az iránt, hogy leginkább a Heródes megítélése szempontjából kedvezőtlenebb változatot fogadja el. Míg *A zsidó háború*-ban egyedül Antipatrosnak, Heródes atyjának érdeméül tudja be a Caesarnak nyújtott és politikailag igen jól kamatozó segítséget (i. e. 48, vö. I, 9), addig *A zsidók történeté*-ben az érdemeket megosztja Antipatros és a Hasmoneus- király, Hyrcanus között, és közöl egy – korábban meg nem említett – athéni néphatározatot is a Hyrcanusnak, „a zsidók főpapjának és fejedelmének” megszavazott megtiszteltetésekről (XIV, 8, 5). Korábbi ábrázolásmódjától eltérően ismételtelen kiemeli Heródes alacsony származását, és vele szemben a Hasmoneusok királyi méltóságát hangsúlyozza. Kiigazítja Nikolaosnak azt az adatát, hogy Heródes ősei a babyloni fogságból hazatért legősibb arisztokrácia tagjai lettek volna (XIV, 16, 4). Ugyanennek a törekvésnek értelmében nem leplezi többé Heródes kisebb-nagyobb balsikereit (amelyekről sem Nikolaos, és korábbi művében Josephus sem szólt), így többek között Obodas arab nabateus királlyal való balsikerű háborúját és Augustusnál emiatt történt kegyvesztettségét (XVI, 9, 3). Az arab háború miatt bekövetkezett presztízsveszteség – amint ez Josephus közléseiből következtethető – nemcsak ideig-óráig tartott, hanem kihatott uralkodásának egész hátralévő idejére. Sem a fiai elleni port, sem a trónöröklés rendjét nem merte többé önállóan intézni, mindezen fontos döntéseket Augustusnak kellett jóváhagynia. Mindezek Heródes uralkodása utolsó éveinek olyan mozzanatai, amelyeket szerzőnk csak most, előző műve megjelenése után csaknem két évtizeddel látott célszerűnek – és most is meglehetősen óvatos módon – megvilágítani.

A zsidó háború egyes fejezeteiben foglalt anyag újrafeldolgozása tehát – a pusztán stiláris változtatásokat nem tekintve – kettős módszerrel történt: részben az addigi kizárólagos és kritikátlanul magasztaló főforrás kritikusabb felhasználása útján, részben pedig azt kiegészítő és korrigáló új forrásanyag és hagyományok figyelembevételével. A tárgyalás így sokrétűbbé, árnyaltabbá vált. A színesebbé és gazdagabbá vált anyag egybedolgozása azonban nem történt elég körültekintő módon. Előfordul az is, hogy

Josephus ugyanazon eseményt két forrás alapján kétszer mondja el. Jellemző példa a következő. Heródes kétszer hagyta el veszélyes helyzetben diplomáciai tárgyalások végett az országát. Első ízben nem sokkal trónra lépése és Aristobulos főpap gyanús halála után, amikor Antonius rendelte magához jelentéstételre (XV, 3, 5); másodszer pedig az actiumi csata után, amikor önmagát, Antonius eddigi hívét, kellett Octavianus előtt tisztázni és ingadozó trónját megerősítenie (XV, 6, 5). Feleségét, a Hasmoneus származású Mariammét mindkét esetben egy-egy bizalmas hívére bízta rá – előbb Józsefre, majd Soaimosra. Mindkét alkalommal azt az utasítást adta nekik, hogy ha valami baja esnék, az asszonyt öljék meg; ezt a parancsot az illetők mindkét esetben elárulták a feleségnek, Mariamme pedig mindkétszer jogos keserű szemrehányást tett a hazatérő királynak. A fecsegő megbízottakat Heródes házasságtöréssel vádolta (a rájuk bízott feladat elárulásáért nyilván megkapták az asszonytól jutalmukat), és halállal sújtotta – a második alkalommal a kivégzés sorsára jutott Mariamme és később anyja is. Az azonos eseményeknek ilyen kísérteties ismétlődése önmagában is valószínűtlen, az első ízben történt indiszkréciók és megtorlásuk után pedig lélektanilag teljességgel elképzelhetetlen. A *zsidó háború* valóban csak egyszer tartalmazza a történetet (I, 22, 4), és itt csak József, Heródes öccse az áruló. A *zsidók története*-ben feltűnő ismétlődést csak azzal magyarázhatjuk, hogy ugyanazt az eseményt Josephus (vagy talán csak a szerkesztést végző titkár) két forrásban, két konkrét összefüggésben olvasta, és téves módon kétszer közölte. Hasonló kisebb-nagyobb botlások, kisiklások, pontatlanságok még másutt is találhatóak. Pl. a XIV. könyv 8. fejezetében előbb úgy tünteti fel, hogy Caesart az egyiptomi hadjáratban (i. e. 48) csak Antipatros támogatta, és neki Hyrcanus hasmoneus főpap csak levélben adott erre megbízást – a következő fejezetben pedig, Strabón közlésére való hivatkozás után magát Hyrcanust is személyesen szerepelteti Caesar katonai segítői között.

Az ellentétes tendenciájú források egységesítésének fogyatékoságai ténybeli ellentmondásokon kívül még gyakrabban mutatkoznak meg a nem eléggé kiegyensúlyozott szerzői értékelésekben. A Júdeában Heródes idején kitört éhínség leírásának (XV, 9.) első bekezdése pl. Heródeszel szemben barátságtalan. Az éhínség oka, legalábbis részben a király pazarlása és segítőkészségének hiánya: „úgy gondolta, senki sem érdemli meg a segítségét, mert az éhínség miatt még jobban fellángolt a nép gyűlölete”. Az erre következő második bekezdés azután meglepetésszerűen beszámol arról, hogy Heródes a királyi magtárak felnyitásával önfeláldozó segítséget nyújtott az éhínségtől sújtottaknak, és ennek meg is volt az eredménye: „a nép hangulata a király javára fordult,” mert „a szörnyű éhínségben fényes bizonyosságát adta gondoskodásának” (XV, 9, 2). De már a következő fejezetben (XV, 10, 4) ismét arról szól, hogy tetteiről „az egész nép elkeseredetten és felháborodással beszélt”, és ezért fokoznia kellett az elnyomást: megtiltott minden összejövetelt, és besúgókkal vette magát körül. Egy harmadik helyen – valószínűleg felismerve eddigi értékeléseinek ellentmondásos jellegét –, azt állapítja meg, hogy Heródes két módszerrel vette elejét a felkelésnek: részben félelem keltésével, mert senkinek sem engedte el vétség esetén a büntetést; másfelől pedig (éppen az éhínség idején is tanúsított) gondoskodása is elejét vette az elégedetlenségnek; mindezen felül pedig kívülről is védelmet kapott a szomszédos görög városok és kiskirályok, fejedelmek részéről saját alattvalói ellen (XV, 9, 5).

A Heródes iránt barátságos, illetve vele szemben ellenséges hangulatok ilyen keverésének azonban megvan a mű szempontjából a maga előnyös oldala is. Ha ügyetlenül és következetlenül is, de mégis megmutat valamit ennek a sajátos módon „nagy” uralkodónak, egy függetlenségétől igazában már megfosztott kis ország ketrecébe zárt erős egyéniségnek forrongásából, nagy törekvéseinek és szűk lehetőségeinek

szüntelen összeütközéséből, népszerűségelhájaszás és gyűlölet összecsapásának elkerülhetetlen tragikumából. A Josephus adta jellemábrázolások kiegyensúlyozatlan volta és diszharmóniája, bár szándéktalanul, de mégis valóságúen érzékelteti hőse zaklatott egyéniségének riasztó belső ellentmondásait. Egy művészibb, csiszoltabb, egységesebb ábrázolás csak elsápasztotta volna az önellentmondó voltában életszerű képet.

A Heródes halálát közvetlenül követő eseményeket: Syria provincia helytartójának otromba, de felsőbb helyről hamarosan leintett kísérletét a beavatkozásra, a trónviszályt, a zsidó „előkelők” egy csoportjának tragikus és groteszk kísérletét a római provinciális státus „megszerzésére” (XVII, ii, 2) – ez nem is volt egyedülálló jelenség ebben az időben a keleti kliens-királyok uralma alatt álló népek körében –, továbbá a Heródes fiúk egymás közötti ellentéteit, Nikolaos sikeres közbelépését Archelaos érdekében, valamint Augustus végleges döntését – mindezt még részletesen adja elő Josephus, de ezzel végére is ér az írott forrásokból ismert anyagának. Az utolsó két könyv szerkezete ezért már fellazul, az események színhelye mindinkább Rómába helyeződik át. I. Agrippának, Heródes nagyfokú és aligha indokolt rokonszenvvel jellemzett unokájának (egyben Josephus korábbi pártfogója, II. Agrippa apjának) élettörténete az utolsó, még részletesen és színesen megrajzolt eseménysorozat Josephus művében, és ez be is tölti a XIX. könyvet. Itt érvényesítheti szerzőnk leginkább kiváló írói képességeit. Ahogyan a Gaius Caesar Caligula elleni összeesküvés egyes szálaait kibogozza, ahogy a mozgalom terjedését, egyes részvevőinek személyes indítékait, a halogatókat és a türelmetleneket egyénileg jellemzi, az a lélektani, társadalmi és politikai elemzés kiváló példája, és bármely elméleti ismertetésnél meggyőzőbben ábrázolja a Róma politikai arisztokráciáján belül uralkodó légkört. A terjedelmes epizódok, a részletező leírások, az elbeszélésbe szőtt szónoklatok mind elengedhetetlen tartozékai az ókor „drámai” történetírásának, és szerzője e tekintetben sem maradt el a hellenisztikus történetírás legjobb hagyományaitól.

Az egész mű felépítésének tudatosságára vall az, hogy Josephus az adiabenei királyi család zsidó hitre térésének idillikus történetét művének szinte a legvégére helyezte: mintha olvasóit még egy pillanatnyi pihenővel, egy utolsó derűs és számukra reményt sugalló epizóddal akarta volna megajándékozni, mielőtt az égbolt végleg elkomorul, és megindul az események feltartóztathatatlan hömpölygése az összeomlás felé. A katasztrófa közeledtét érzékelteti már az utolsó néhány fejezet vázlatos és talán szándékoltan zaklatott előadásmódja.

9.

Josephus történetírói jelentőségének egy sajátos tényezője az, hogy a kereszténység kialakulásának, a Jézus fellépését megelőző és követő évtizedeknek ő az egyik legértékesebb, mindenesetre legjobban értesült forrása. Annak az esszenus, messiánikus meggyőződésű és vagyonközösséget gyakorló gyülekezetnek, amelynek iratai a holt-tengeri tekercsek között előkerültek, első hiteles ismertetését Josephusnak köszöni az utókor (legrészletesebben: *A zsidó háború* II. 8., továbbá: *A zsidók története* XIII, 9. és XVIII, 1, 3). Az akkori júdeai zsidóság messiánikus várakozásait, a végső megváltás közeli bekövetkeztét meghirdető álpró-fétákat és álmessiasokat többször említi, de mindkét műve alapvető tendenciájának, és saját állásfoglalásának megfelelően a zsidó messiási és megváltásképzetről lehetőleg hallgat, és ha szól is róla, ezt szándékoltan ködös formában teszi – pl. Dániel jövendöléseinek értelmezésekor (*A zsidók története* X, 11, 7). Ez a tartózkodása érthető, ha meggondoljuk, hogy a Róma elleni felkelés ideológiai előkészítésében közvetlenül is közrejátszottak a közeli megváltás reményei. Ezt

megemlítette Josephus, de kiemelte Tacitus és Suetonius is. Ha tehát Josephus a zsidó népet és vallásos tanításait védelmezni akarta a Róma elleni felkelés tényéből táplálkozó vádakkal szemben, akkor lehetőleg hallgatnia kellett mindarról, ami a messiási hitre vonatkozik. Az esszénusoknak ezért szól inkább prófétai képességeiről, vagyonközösségéről, puritán életmódjáról (csupa olyan vonásról, amely rokonszenvesse tehette őket az antik utópikus képzeteket ismerő olvasók előtt), mintsem eszkatológikus tanításaikról. Ez megmagyarázza azt is, miért idegenkedett az ő korában még éppen csak kibontakozó korai kereszténységről szólni: ez is messiánikus, a közeli megváltást hirdető irányzat volt Josephus korában, megalapítóját pedig a római helytartó a lázadókat illető halálbüntetéssel is sújtotta. Csupa olyan körülmény, amely még akkor is érthetővé teszi Josephus hallgatását, ha netán felfigyelt erre a közelmúltban sarjadt zsidó vallási irányzatra.

A *zsidó háború*-ban valóban nem ejt szót a kereszténységről, vagy közvetlen előzményeiről. Ezt ennek a művének tendenciája teljesen érthetővé teszi. Más volt a helyzet *A zsidók története*-nek megírásakor. Egy vitathatatlan hitelességű fejezetben (XVIII, 5, 2) szól „Keresztelő” Jánosról (Ióannés Baptistés, szó szerint: „megfürösztő”, ti. a Jordán vizében). Tud az általa kezdeményezett bűnbánó mozgalomról, szól arról, hogy a zsidókat erényre, jámborságra és igazságosságra intette, és hogy őt ezért Heródes Antipas, félve a bűnbánó mozgalom tömeghatásától, kivégeztette; a nép ezt Isten elleni bűnnek tekintette, és a tetrarcha egy katonai vereségét ezen bűn isteni megtorlásának tartották. Figyelemre méltóak Josephus egyezései és eltérései az evangéliumi elbeszéléshez képest. Nem szól János hirdetésének messiánikus, eszkatológikus jellegéről, a közeli ítéletnapra, valamint eljövendő nagyobb utódjára való hivatkozásáról (akinek ő csak előhírnöke), és nem említi a kivégzés ismert novellisztikus és romantikus előtörténetét. Az eszkatológikus elem elhallgatása beleillik Josephus egyoldalúságába, míg a novellisztikus mozzanatok az evangéliumi elbeszélésnek hitelt nem érdemlő elemei: a keleti folklór képzeletének termékei.

A *zsidók története*-nek két rövid közlése nevezi meg Jézust: hitelességük felől a XVI. század óta folyik a tudományos vita. A XX. könyvben (9,1) szól Jakab kivégzéséről, aki „a Krisztusnak nevezett Jézus testvére volt”. Terjedelmesebb a nevezetes testimonium Flavianum (XVIII, 3, 3) – ez tette szerzőjét a középkorban a nagy tekintélyű „Josephus doctor” -rá, sőt a keresztény legenda szemében Jézus titkos követőjévé. Ennek a bekezdésnek hitelességét illetően a tudományos kutatás, főként századunk egyik legnagyobb klasszikus-filológusának, Eduard Nordennek 1913-ban megjelent alapvető tanulmánya óta annyiban egyöntetű eredményre jutott, hogy ez a néhány sor ebben a formájában megszakítja a szöveg ésszerű összefüggését, álláspontja a hívő keresztényé – nem származhatik tehát Josephus tollából. Mindaz, amit Josephus farizeus és rabbinikus jellegű zsidó vallásosságáról tudunk, lehetetlenné teszi annak feltételezését, hogy ezeket a mondatokat ő írta volna. De a logikai érveken túlmenő határozott bizonyíték is van arra, hogy a „tanúságtételt” nem Josephus írta. Origenés, a nagy tudományú egyházi író a III. század elején Máté evangéliumához írt magyarázatában (X, 17) megütközik azon, hogy „Josephus nem tekintette a mi Jézusunkat Krisztusnak, bár tanúságot tett Jakab igaz voltáról”. Ha a tudós egyházatya Josephus általunk ismert szövegét olvasta volna, nem emelhetné Josephus ellen az idézett kifogást! Másfelől a betoldás viszonylag korai voltát bizonyítja az a tény, hogy a IV. századi Eusebius egyházatya már ismerte és idézte Josephus jelenlegi szövegét: a betoldás tehát legkorábban a III. század második felében történt.

Nehezebb válaszolni arra a kérdésre, vajon Josephus teljesen hallgatott-e Jézusról (ebben az esetben betoldásról van szó), vagy pedig, egyházi szempontból

elfogadhatatlan módon írt, ami a hívó másolót az eredeti szöveg megváltoztatására, meghamisítására készítette. Mindkét lehetséges álláspont mellett is, ellenük is lehet érveket felhozni. Néhány szempont azonban amellett szól, hogy Josephus eredeti szövegében is volt már szó Jézusról – ennek a feltétlenül érdekes lehetőségnek azonban inkább irodalomtörténeti, mint történeti vagy vallástörténeti jelentősége van.

Nagy súllyal esik ugyanis latba az a körülmény, hogy szerzőnk csak későbbi művében szól Keresztelő Jánosról és Jézusról, korábbi művében róluk a leghalványabb célzást sem találjuk. Josephus tehát júdeai tartózkodása idején – bár egy sorsdöntő évet éppen Galileában töltött! – még nem tudott az új vallási irányzatról és kezdeményezőiről, vagy legalábbis nem tulajdonított neki jelentőséget. Értesülései tehát csak római tartózkodásának idejéből származhattak. Viszont a 80-as, 90-es évek Rómájában feltétlenül kellett keresztényekkel találkoznia. Nero uralkodása alatt megtörtént az első véres keresztényüldözés. *A zsidók története*-nek megjelenése előtt már létrejött a keresztény irodalom legkorábbi rétege. János jelenéseinek legkorábbi része már 68-ban íródott, és ehhez Domitianus uralkodásának korából származó további kiegészítések járultak. Az evangéliumok közül valószínűleg megvolt már – vagy nem sokkal később íródott – Márk evangéliuma vagy annak egy még korábbi változata, az ún. ős-Márk. A keresztények már erőteljes térítési munkát végeztek Róma lakosságának plebejus rétegei között, s ennek a vallási propagandának hullámverései egészen a császári családig elértek. Domitianus csak egy-két évvel *A zsidók története* megjelenése után „istentelenség” címén kivégeztette saját unokaöccsét, az előző év consulat, Flavius Clemenset, annak feleségét, Flavia Domitillát pedig száműzetésbe küldte. Eléggő hihető az a keresztény hagyomány, amely szerint a vád alapja a kereszténység iránti rokonszenv volt. Római olvasói tehát joggal várhatták el Josephustól, hogy ebben a sokakat érdeklő kérdésben mint szakértő felvilágosítást adjon – hiszen a kereszténység júdeai eredetéről és zsidó előzményeiről Tacitus is tudott.

Mindez amellett szólna, hogy Josephusnak valóban be kellett illesztenie művébe egy fejezetet a kereszténység kezdeteiről. Ez a beszámoló azonban nem önálló forrásértékű, mert az eseményektől időben és térben távol, már Rómában szerzett értesüléseken alapszik. Mivel viszont ezt a – joggal feltételezhető – eredeti szöveget Josephus egy keresztény másolója nem tartotta kielégítőnek (hiszen Josephus, a maga farizeus jellegű zsidó vallásossága alapján nem fogadhatta el Jézust megváltónak, és nem hihetett feltámadásában sem), azt a maga hitének szellemében megváltoztatta. Az eredeti beszámoló kiindulópontja kb. az lehetett a szövegösszefüggés alapján hogy: „Ekkor egy bizonyos Jézus nevű ember újabb zavarok forrásává lett a zsidók számára...” Ezután szólnia kellett arról, hogy Jézust hívei a megváltónak, Christosnak nevezték, neki csodatevő erőt tulajdonítottak, és miután tettei miatt Pontius Pilatus kivégeztette, meg voltak győződve arról, hogy feltámadt; a benne hívők gyülekezete pedig még a szerző idejében is fennáll. Egy ilyen jellegű közlés bizvást beleillik Josephus írói technikájába; ezt módosíthatta a kései III. századi keresztény másoló oly irányban, hogy Josephus is Jézus megváltó voltának hirdetőjévé váljék. A rendelkezésünkre álló görög szöveg alapján ennyi állapítható meg némi valószínűséggel „Josephus tanúságtételének” hitelességéről és eredeti szövegéről.

A sokat vitatott közlés megítélésében bizonyos segítséget nyújtanak Josephus középkori idegen nyelvű fordításai és átdolgozásai. Már századunk harmincas éveiben felfigyelt a kutatás *A zsidó háború* ósláv fordítására, amelyben több utalás történik Jézusra is. A legfontosabb szövegrész magyar fordításban így hangzik: „Ebben az időben lépett fel egy ember – ha róla egyáltalán elmondható, hogy ember –, aki, bár minden emberi vonással rendelkezett, de ennél mégis nagyobbak tűnt. Tettei emberfeletti

voltak, mert oly sok bámulatos csodát vitt véghez, hogy nem tekinthető közönséges embernek. Mivel azonban emberi külsejű volt, angyalnak sem merném nevezni. Mindazt, amire rejtett ereje képessé tette, egy-egy hatásos szó, illetve varázsigé által hajtotta végre.” A kutatók egy része feltételezte, hogy a középkori szláv fordító ezt a szöveget – és több más betoldást és változtatást – a mű görög szövegének alapjául szolgáló arameus eredetiből merítette. Ez a feltételezés azonban oly sok bizonytalanságot hordoz magában, hogy ennek alapján tudományos hitelű megállapítások nem tehetők. Hogyan maradhatott fenn egyáltalán a középkorig az arameus szöveg úgy, hogy annak semmilyen ellenőrizhető nyoma nem maradt? Ismerhette-e, érthette-e a bizánci görög műveltségben nevelkedett szláv fordító az akkor már kihalt nyelven írt arameus eredetét? És mivel magyarázzuk, hogy a görög változathoz a szerző minden halvány utalást is kihagyott – ha már egyszer, az eredetiben mindezt megírta? A szláv Josephus-átdolgozás egyébként is számos betoldást, változtatást alkalmaz a görög szöveghez képest; de jelenlegi ismereteink alapján semmi alapja nincs annak a feltételezésnek, hogy ezek ne a fordító önkényes kiegészítései lennének, hanem egy rejtélyesen elveszett eredeti szövegen alapulnának.

Messzebb vezet egy már régebben ismert, de a kutatásba csak újonnan bevont adat. Egy, a X. században Egyiptomban élt és arab nyelven író egyházi szerző, Agapios püspök Világkrónikájában, amelyet arab eredetiben A. Vasziliev orosz tudós adott ki, Jézusról szólva hivatkozik „a zsidó Josephus” elbeszélésére, amelyet az alábbi módon fordít: „ebben az időben élt egy bölcs ember, akit Jézusnak neveztek. Életmódja tiszteletre méltó volt, és mindenki magasztalta erényességéért. Sokan a zsidók közül, de más népek köréből is köréje gyűltek, és tanítványai lettek. Pilatus azonban keresztre feszítésre és halálra ítélte. Azok, akik egyszer már tanítványai lettek, mégsem tagadták meg tanítását. Azt állították, hogy keresztre feszítettése után három nappal élő állapotban megjelent előttük. Állításuk szerint ő volt a messiás, akiről a próféták csodákat jövendöltek. Ezt beszéli el Josephus a mi urunkról, Krisztusról – áldott a neve.” Erre a szövegre S. Pines hívta fel újabban a figyelmet. Kétségtelen, hogy az, amit az arabul író püspök Josephus nevében közöl, szövegében közel áll *A zsidók történeté*-ben olvasható átdolgozott fejezethez, viszont tartalmában megfelel annak, amit Josephus a maga nézeteinek megfelelően Jézusról írhatott. Agapios püspök tudott görögül és bizvást olvashatott olyan kéziratot, amelyen a névtelen egyházi másoló változtatásait nem hajtották végre. A keresztény püspöknek pedig semmi oka nem lehetett arra, hogy Josephus nevében ilyen, az egyházi tanoknak ellentmondó szöveget koholjon. Így jogosultnak látszik az a feltételezés, hogy Agapios idézett szövege bizonyos csatornákon keresztül visszanyúljon Josephus eredeti szövegezésére, és annak lényegi tartalmáról (ha nem is szó szerint) hiteles elképzelést ad.

Mai ismereteink szerint tehát bizonyos az, hogy a jelenleg rendelkezésre álló Josephus-kéziratokban olvasható „tanúságtétel” nem hiteles; és valószínű az, hogy ez a szöveg egy korábbi, a szerző nézeteinek inkább megfelelő eredeti szövegezésnek átdolgozásából jött létre. *Lehetséges*, hogy az eredeti szöveg a korai középkor néhány kéziratában még olvasható volt. A most ismert Josephus-kéziratok (amelyek közül a legkorábbi is a XI. századból való) mind egyetlen középkori őspéldányra, az ún. archetypusra nyúlnak vissza – ez pedig már tartalmazta a keresztény szellemben átdolgozott szöveget.

Josephus másik, Jézus nevét tartalmazó közlése Jakab haláláról (XX, 9,1) – amennyiben nem utólagos betoldás, amire nézve semmilyen fogódzónk nincs – ugyancsak kései, római értesüléseken alapulhatott. Ez a beszámoló ugyanis, éppen Jakab kivégzésével kapcsolatban az ifjabb Ananos főpapot „szenvédélyes és vakmerő

természetű ember”-nek nevezi, aki kegyetlenségében törvénytelen kivégzésekre is ragadtatta magát. Ugyanezt az Ananos főpapot azonban korábbi művében – mint a Rómával való megegyezésre törekvő józan vezetőt – még a legnagyobb magasztalásokkal halmozta el. „Nem csupán tiszteletre méltó és igaz ember volt – mondja –, hanem... rajongott a szabadságért és híve volt a demokraciának. A közjót mindig elébe helyezte a saját érdekének, a békét pedig mindennél többre becsülte...” (*A zsidó háború* IV, 5, 2). A kétféle jellemzés oly mértékben összeegyeztethetetlen egymással, hogy ez önmagában is elegendő ok volna *A zsidók történeté*-ben foglalt mondat Josephustól való eredetének és hitelességének tagadására. Erre a következtetésre több kutató el is jutott; ezzel azonban újabb bonyodalmakba keverednénk, hiszen az Ananos főpap kegyetlenségéről és törvénytelen kivégzéseiről szóló beszámoló szervesen kapcsolódik a következő fejezethez, amely szerint Albinus helytartó és Agrippa király letették hivataláról az önkényeskedő főpapot, így tehát ennek a részletnek a műből való teljes kiiktatása nem lehetséges. Amiként Heródes esetében megfigyelhető volt, Ananos megítélésében is szerzőnk álláspontja változott meg. *A zsidók történeté*-nek megírása idején szerzőnk a Róma-barát irányzat embereit – és ezeknek egyike volt Ananos főpap is – már ellenségesebben ítélte meg, mint ahogy azt korábban tette. Annyi azonban feltétlenül igaz, hogy ez a részlet is, és benne a főpap rendkívül ellenszenves beállítása, Josephusnak azon értesülései közé tartozik, amelyeket csak Rómában szerzett, tehát szintén nem az egykorú személyes élmény emlékét közvetítik felénk.

Nincs okunk ezek után túlbecsülni Josephus forrásértékét a kereszténység kialakulásának közvetlen eseménytörténetét illetően; de még kevésbé van ok a szövegek értelmezési nehézségeire és részben későbbi meghamisításukra hivatkozva azt állítani, hogy szerzőnk egyáltalán nem vett volna tudomást az új irányzat megjelenéséről. A tágabban értelmezett történeti háttér megismerésében pedig éppenséggel pótolhatatlan forrás: hiteles közléseivel, elhallgatásaival és torzításaival együtt is. Azt a mélyreható társadalmi válságot, azokat az éles vallási, ideológiai, politikai harcokat, amelyek az akkori zsidó társadalom egy részében a közeli nagy Végítélet reményét és félelmét, a földi valóságtól elforduló, azt megtagadó bűnbánat kényszerét keltették – másik részében pedig a „bűnös uralom” katonai megdöntését tették az egyedüli méltó célá: csak Josephus olvasása után érthetjük meg a maga valóságában és a szerző számára is ellentmondásos mivoltában.

10.

Ifjúkori emlékek, az érett történetíró tanulmányai, személyes élmények s az egymásnak ellentmondó források tömegéből leszűrt értesülések, az író saját gondolatai és görög titkárainak nyelvi megformálása – mindez sajátos egységgé ötvöződik Josephus Flavius nagy művében. Megfigyelhettük kisebb-nagyobb következetlenségeit, a jellemábrázolás gyengéit, forrásanyagának és ismereteinek egyenetlenségeit és hiányait, és itt-ott szolgálai függését is a nem eléggé átgondoltan egybedolgozott forrásoktól. Látókörének szélessége nem vetekedhetik egy Hérodotoséval, a történelmi események politikai elemzésében nem oly következetes, mint Thukydides, s az emberi szenvedélyek infernalis mélységeibe sem képes egy Tacitus éleslátásával bevilágítani. Művét inkább a feldolgozott tárgy jelentősége, semmint a feldolgozó személyes teljesítménye, alakító művészete teszi nagygyá.

A történetíró nagyságának minden más tudósénál elengedhetlenebb feltétele: az emberi nagyság. Josephus Flaviusnak, az embernek és történetírónak tragikumája az, hogy szellemi képességei és egyéniségének egyes, tagadhatatlanul rokonszenves vonásai mellett is, éppen csak az akaratnak és jellemnek az a szilárdsága hiányzott belőle, ami egy embert nagygyá tehet. A történetíró élete során kétszer

volt alkotó tényezője a történelmi eseményeknek; jellemét kétszer tette próbára a történelem, és mindkét alkalommal gyengének bizonyult. Először akkor, amikor vállalta a jeruzsálemi felkelő kormányzat megbízását Galilea katonai védelmének vezetésére – bár lelke mélyén már akkor Róma-barát volt, és eleve nem bízott a felkelés sikerében; másodszor akkor, amikor nemcsak megadta magát Vespasianusnak, hanem testileg-lelkileg meghódolt neki – s ezzel megtagadta addigi önmaga vállalta szerepét, és megcsalta katonáinak, alárendeltjeinek bizalmát is. Első gyengeségéért vezekelt *A zsidó háború* megírásával; a másodikat *A zsidók története*-vel akarta jóvátenni. Josephus mindegyik műve kissé szubjektív alkotás, mintegy öngazolás is. *A zsidó háború* azt bizonygatja, hogy – bár későn – felismerte Róma igazát; az *Önéletírás* azt, hogy tulajdonképpen sohasem volt Róma ellensége; *A zsidók története* végül azt, hogy népe életelvihez, értékeihez és a szó magasabb értelmében vett valódi érdekeihez – úgy, ahogy ő azokat legjobb hite szerint értelmezte – mindvégig hűséges maradt. Nem egy alkalommal hangzott el azóta is, és éppen ezért, Josephusszal szemben a jellemtelenség, árulás, renegátság vádja – de igaztalanul. Áruló nem volt; tulajdonképpeni tragikum az, hogy élete mindkét döntő pillanatában – amikor a teljes értékű helyálláshoz vagy a népszerűtlenséget és gyűlöletet is vállaló lelkierő, vagy a halált megvető bátorság lett volna szükséges – az elhatározás súlyához képest gyengének bizonyult. Mindaz, amit egész későbbi életének tetteiből, magatartásából, szemére lehet vetni, nem más, mint ennek a két végzetes, pillanatnyi gyengeségnek egyenes következménye. Amit azonban a történelmi eseményekben részt vevő, cselekvő ember elkövetett, azt a történetíró a maga sajátos eszközeivel akarta jóvátenni.

A zsidók története-t Josephus apologetikus céllal írta meg. Mint egy helyütt (XVI, 6, 8) maga is kijelenti: tiszteletet akart ébreszteni a rómaiakban a zsidóság múltja és intézményei iránt. Ezt a célt azonban – ismételt kijelentéseihez híven – nem elfogultan, hanem higgadt tárgyilagossággal akarja elérni: „mindenekfelett kötelessége a történetírónak – vallja – a megbízhatóság és az igazság, hogy az olvasó tájékozódást és okulást meríthessen művéből” (XIV, 1, 1). Egy más helyen ehhez hozzáteszi azt is: „nem riadok vissza attól sem, hogy szerencsétlenségeinket és bűneinket is nyíltan feltárjam” (XX, 8, 3). Ehhez a tárgyilagossághoz egész művében következetesen tartja is magát, s a bűnökre és szerencsétlenségekre való rámutatás hozzátartozik történelmi koncepciójához. Szilárdan meg van győződve arról, hogy a zsidó népet – az Ótestamentum teológiai felfogásának megfelelően – minden csapás csak az Isten ellen elkövetett bűnei miatt sújtotta. Ez a felfogása következetesen érvényesülhet azoknak a koroknak ábrázolásában, ahol ezt számára az Ótestamentum könyvei is sugallták; már jóval kevésbé ott, ahol profán források is álltak rendelkezésre.

A Júdeát sújtó éhínség leírásánál eldöntetlenül hagyja azt a kérdést, vajon ez „Isten haragja miatt” következett-e be, vagy csupán azért, „mert bizonyos időközökben mindig megisméltódnak az efféle csapások” (XV, 9, 5). Hasonló óvatossággal fejezi ki magát Heródes Antipas katonai balsikerének alkalmából: „némely zsidó azon az állásponton volt, hogy a vereséget Isten haragjának kell tulajdonítani...” (XVIII, 5, 2). A Mariamme kivégzését követő járvány esetében is „a közvélemény” az, amely benne „Isten büntetését” látja (XV, 7, 7). Josephus, elvileg bármennyire ragaszkodik is a jutalom és büntetés vallási elvéhez, szemmel láthatóan óvatos akkor, amikor a történelem világosságában lezajlott eseményeket kellene a közvetlen isteni beavatkozásra visszavezetni. Amikor neki magának kell döntenie abban, hogy vajon a személytelen végzet, vagy a jutalmazó és büntető személyes Isten irányítja-e sorsunkat, húzódozik ettől a döntéstől (XVI, 11, 8).

Egyértelműbb Josephus állásfoglalása, amikor vallásának tanításait elméletben kell megvédelmeznie. A zsidó vallási tanításokat a legigazabb filozófia foglatának tekinti. Mózes nemcsak próféta, hanem a legnagyobb filozófus is, s a későbbi zsidó vallásos irányzatok is a görög filozófia egyes iskoláinak felelnek meg, a farizeusok a sztoikusokhoz állanak legközelebb, míg az esszénusok tanításai inkább a pythagoreus

felfogásnak felelnek meg (XV, 10, 5). A Mózes által adott törvények olyan alkotmányt nyújtottak a zsidó népnek, amely – mindaddig, amíg megtartják – a legtökéletesebb valamennyi közül, mert „Isten uralmát”, a theokráciát jelentik. A szertartási törvények értékét pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a zsidók nagy mesterük halála után évezredekkel is tűzön-vízen keresztül ragaszkodnak hozzájuk.

A zsidó vallás tanításai és szertartásai iránt tüntető hűség – amely az adott körülmények között egyik legfontosabb eszköze volt Josephusnak a zsidó nép iránti megértés és rokonszenv felkeltésére – az ő szemében nem áll ellentétben a római birodalmat megillető politikai hűséggel. Nikolaossal mondatja, de a saját vallomását is tartalmazzák e szavak: „Vajon van-e olyan község, olyan város, olyan nemzet, amely ne tartaná a legnagyobb szerencsének a római uralmat és a ti hatóságaitok védelmét? ...A ti világhatalmak olyan, hogy feltételezi a kölcsönös jóakaratot, és kiküszöböli a gyűlölködést azokból, akik inkább erre hajlanának az előbbi helyett” (XVI, 2, 4).

Ez a gondolat végigvonult már *A zsidó háború* elbeszélő fejezetei közé beékelte politikai szónoklatokon is; nem nehéz azonban ebben a vonatkozásban is észrevenni bizonyos hangsúlyeltolódást a két mű között. *A zsidó háború* a Róma iránti hűség indokaként elsősorban az Imperium Romanum katonai erejére hivatkozik, amely már eleve kilátástalanná tesz minden felkelést: ezért nyugodnak meg sorsukban olyan dicsőséges múltú és szabadságszerető népek is, mint a görögök, gallok és germánok (vö. Agrippa király beszédét: *A zsidó háború* II, 16, 4). *A zsidók története* okfejtése inkább a Pax Romana békét teremtő, biztonságot nyújtó politikai tevékenységére hivatkozik, s ebben teljes összhangban van a korabeli görög retorika Róma-barát képviselőinek érvelésével is. Ennek az újabb felfogásnak értelmében azonban a Birodalom kormányzóira is súlyos erkölcsi felelősség hárul azért, hogy ezt a pacifikáló, minden alávetett nép számára nyugodt életet biztosító feladatot valóban teljesítsék. Josephus azt is érezteti, hogy a császárság politikai programját meghatározó nagy alapítók, Caesar – akit Suetoniushoz hasonlóan az első császárnak tekint – és Augustus, ezt a feladatot a zsidók iránt is teljesítették azzal, hogy polgári jogaikat és szabad vallásgyakorlatukat fenntartották, és megfelelő kiváltságokkal szentesítették. Ezt bizonyítja azzal a nagyszámú, főként Caesar és Augustus korából származó rendelettel, amelyek a zsidók vallásgyakorlatát főként egyes kisázsiai görög városok ellenállásával szemben biztosítják, s a polgári jogok csorbítása nélkül engedélyezik a szombat megtartásának és a jeruzsálemi szentély anyagi támogatásának privilégiumát (vö. pl. XIV, io., XV, 6.). A Josephus által közölt nagyszámú okmány hitelességét egyébként a kutatás teljes mértékben igazolta. A szerzőnk rendelkezésére álló forrásanyagban ez a felvonultatása számára annak igazolását szolgálja, hogy elvileg és gyakorlatilag lehetséges és kívánatos a zsidók jogainak elismertetése és ennek fejében a Birodalom iránti hűségük elnyerése. Amikor ezt a mindkét fél jóakarátán múló békét egyfelől olyan zavart elméjű (és végül is rossz sorsra jutott!) császárok, mint Caligula -vagy másfelől olyan forrófejű és fanatikus zsidó elemek, mint a zelóták, megszegték, az mindkét esetben tragédiákra, vérontásra, pusztulásra vezetett. *A zsidók története* ebben a vonatkozásban is az a mű, amelyben Josephus a saját népe és a római birodalom iránti – egész életén végigvonuló és annak alapvető konfliktusát jelentő – kettős hűséget és lojalitást a leginkább volt képes egymással összhangba hozni.

A történetíró tárgyilagossága mutatkozik meg a történelmi személyek emberi vonásainak megrajzolásában is. A zsidó nép és vallás iránti rokonszenv felkeltésére való törekvése nem homályosítja el szemét a vallást és népet képviselő emberek, elsősorban a történelem világosságában és már nem a bibliai legendák ködvilágában élő főpapok emberi gyengéivel, fukarságával vagy kapzsiságával, bűneivel és méltatlan

magatartásával vagy éppenséggel árulásával szemben. De a ríktó színek, éles megfogalmazások ebben az esetben sem jellemzők szerzőnkre. A realitásra törekvő jellemzésekből kivételt csak egyes ótestamentumi személyek jelentenek, akiknek történetét a vallásos legenda már megmerevült sémájának megfelelően kell előadnia. Josephusnak nincsenek emberfeletti hősei, de nem fest egyértelműen gyűlöletes alakokat sem. A legszörnyűbb bűnököt is igyekszik megérteni és megmagyarázni. Heródesnek éles szavakkal elítélt kegyetlenkedését fiaival szemben némileg érthetővé teszi e fiúk elbizakodottsága és büszkélkedése királyi származásukkal (XVI, n, 8). Mariamme sem pusztán „áldozati bárány” kegyetlen férjével szemben: hidegségével, fennhéjázásával, szüntelen civakodásával ő maga is kihívta saját sorsát. Alexandros Iannaios kegyetlenségét vitézsége, katonai sikerei ellensúlyozzák. Aristobulos testvérgyilkosságát utólagos bűnbánata enyhíti. Antipatrosnak, Heródes apjának csalárdsága oly magas fokú értelmi képességekkel párosul, hogy Josephus számára ennek ábrázolása szinte szellemi élvezetet jelent. Ez a megértően tárgyilagos magatartás nemcsak egyénnel, hanem az egyes társadalmi csoportokkal szemben is érvényesül. A szaduceusok népszerűtlenek ugyan – de a legtekintélyesebb emberek mégis közéjük tartoznak; a farizeusok népszerűek -de éppen ezért kissé önteltek. Még a különben gyűlölt és előző könyvében egyértelműen elítélt zelótákról is van néhány jó szava. Bár kegyetlenek és vérengzők, de önmagukkal szemben is éppily kíméletlenek és fanatizmusuk legalább őszinte (XVIII, 1, 6).

Az író rokonszenvvel fordul a szegények, a kisemmizettek szószólói felé: az esszéusok teljes vagyonszerzősége annak a jele, hogy ezek az emberek „a görögöknél és a barbároknál egyaránt elképzelhetetlen fokon törekednek az erényes életre” (XVIII, i, 4). Az erőszakot, kegyetlenséget – bármely oldalról nyilvánuljon is meg – elutasítja: „Keresztelő” János és Jakab kivégzését egyaránt elítéli. Heródes gyűlölt voltát nem a zsidó nép meg nem értésével, hanem a király politikai hibáival, az idegenek iránti egyoldalú kedvezésével teszi érthetővé és elfogadhatóvá, Heródes és népe konfliktusában egyértelműen – és teljes joggal – a nép oldalán áll. Megérteni igyekszik a Heródes halála után felkelést kirobbantó irástudókat; az adóterhek enyhítéséért s a bebörtönzöttek szabadon bocsátásáért tüntető nép követeléseit Archelaossal szemben jogosultaknak ismeri el. *A zsidók történeté*-ben szinte nyoma sincs már annak a gyanakvó, lekicsinyló, bántó hangnemnek, amelyet előző művében még mindannyiszor használt, valahányszor a köznép, a *démos* szóba került. Ennek a könyvnek megírásakor, amikor már nem érzi magán római császári gazdáinak figyelő szemét, többet mer adni önmagából, saját szemléletéből, egyéniségének megértő humanizmusából, mint ahogy ezt korábbi művében tenni merészelt. Néhány észrevétele arra vall, hogy a tömeghangulatok, a politikai események gazdasági okainak felismeréséhez is megvolt az érzéke. A nagy felkelés közvetlen előzményei között sorolja fel a 18 ezer templómépítő munkás hirtelen elbocsátását (XX, 9, 7), s az ebből származó általános elkeseredést.

Az emberi megértésre és harmóniára törekvés, a nép érdekei iránti rokonszenv, a tárgyilagos mérlegelés, s az emberi tettek rugóinak megértő elemzése, legyőzött népének emberi értékei mellett való egyértelmű kiállás, s ugyanakkor megbékítéséért folytatott küzdelem – mindez *A zsidók történeté*-t az antik humanizmus méltó és értékes alkotásainak sorába emeli.

TARTALOM

Bevezetés
Az emberiség kezdetei
Ábrám kiválasztása
Sodoma pusztulása
Izmael utódai és Izsák utódai
József a börtönben
A fáraó Egyiptom földjének tulajdonosa
Az egyiptomi szolgaság és Mózes születése
Átkelés a Vörös-tengeren
A zsidó szertartások
Mózes tekintélye
Kóré vádjai
Bálám tanácsai
Mózes törvényei és halála
József meghódítja Kánaánt
Sámson
Ruth története
Sámuel főpap és bíró
Dávid kiválasztása
Saul kegyetlensége
Saul halála
Ábner és Isbóset halála
Dávid és Betsábé
Dávid népszámlálása
Salamon bölcsessége és hatalma
Jeroboám és Roboám
Nábót szőleje
Acháb halála
Elizeus csodatettei és jövendölései
Jónás története
Izrael pusztulása
Asszír támadás
Szedekiás király
Dániel
Zorobábel bölcsessége
A szamaritánusok
Eszter és Márdokeus
Nagy Sándor és a zsidók
Az alexandriai zsidók és a Biblia görög fordítása
Óniádák és Tóbiádák
A makkabeus felkelés
Júdás Makkabeus
Szövetség Rómával
A jeruzsálemi zsidók kiváltságai
Az egyiptomi zsidók szentélyt építenek
Jónatás és Róma
Simon fejedelem

[Antiochos Eusebes](#)
[Zsidó belviszályok](#)
[Aristobulos és Hyrcanus](#)
[Crassus zsarolásai](#)
[Caesar és a zsidók](#)
[Antipatros és a római arisztokraták](#)
[Caesar és Antonius jóindulata a zsidók iránt](#)
[Heródes elfoglalja Jeruzsálemet](#)
[Heródes gyilkosságai](#)
[Heródes további tettei](#)
[Mariamme megölése](#)
[Heródes népszerűtlensége](#)
[Éhínség – Heródes segítsége](#)
[Heródes és az esszénusok](#)
[Szentélyépítés](#)
[Intrikák a királyi udvarban](#)
[Heródes ellentmondásos jelleme](#)
[A zsidók sérelmei](#)
[Heródes sírgyalázása](#)
[Heródes kegyvesztettsége](#)
[Nikolaos követjárása Augustusnál](#)
[Heródes és fiai](#)
[A farizeusok](#)
[Heródes halála](#)
[Mozgalmak Heródes halála után](#)
[Vádak Heródes ellen](#)
[Júdea provincia](#)
[A zsidó irányzatok](#)
[Pilatus – Jézus](#)
[Szamaritánus lázadás](#)
[Keresztelő János](#)
[Tiberius halála – Agrippa](#)
[Caligula önistenítése](#)
[A babyloni zsidók sorsa](#)
[Gaius örültsége és megölése](#)
[Claudius és a zsidók](#)
[Agrippa halála](#)
[Az adiabenei királyi család](#)
[Theudas és más felkelők](#)
[Claudius és a szamaritánusok](#)
[Zavargások Nero idején](#)
[További zavargások](#)
[A felkelés küszöbén](#)
[Befejezés](#)

[Jegyzetek](#) (Karsai György)
[Nevék magyarázata](#) (Karsai György)
[Irodalmi tájékoztató](#) (Hahn István)
[Utószó](#) (Hahn István)

Klasszikus történetírók
Kiadta az Európa Könyvkiadó
A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel
Szedte és nyomta a Kner Nyomda
A nyomdai rendelés törzsszáma: 1114
Készült Gyomán, 1980-ban
Felelős szerkesztő: Király László
A kötetet tervezte: Szegleth Károly
Műszaki szerkesztő: B. Vad Ágnes
Műszaki vezető: Szegleth Károly
Készült 42 800 példányban, 34,4 (A/5) ív terjedelemben,
New Times betűtípussal, Eu-c-8081
ISBN 963 07 1973 8